

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYASI

116(4)
F81

252565

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ

II CİLD

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"

BAKİ

2007

Tərtib edənləri:

Hamlet Qoca
Cəlal Bəydilli

ISBN 978-9952-34-121-8

840.8-dc22

Fransız ədəbiyyatı – Antologiya

Fransız ədəbiyyatı antologiyası. İki cildə. II cild.

Bakı, "Şorq-Qərb", 2007, 400 səh.

Bu cildə XIX-XX əsrlər Fransız ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinə – Alfred dö Brea, Alfons Dode, Pol Verlen, Anatol Frans, Gi dö Mopassan, Artur Rembo, Jül Renar, Anri Barbüs, Giyom Apolliner, Andre Morua, Pol Elüar, Marsel Eme, Jorj Simenon, Jan Pol Sətr, Ümmül Banu, Anri Truaya, Mari Luiza Ver, Alber Kamü, Pol Tiyyar, Pyer Qamarra, Fransuaza Saqan, Ann Filip və Pol Bernarın əsərləri daxil edilmişdir.

© "Şorq-Qərb", 2007

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

FRANSIZ
ƏDƏBİYYATI

XIX-XX ƏSRLƏR

ALFRED DE BREA

(1823-1866)

BİR BALACA PARİSLİNİN HƏYATI

(Romandan fragment)

I

Qartopuları. Pyer Qayyo. Balaca skripkaçalan. Süzet Velmonun qaymaq dükanı.

Qışın ortası idi. Hər yeri qar tutmuşdu. Küçələrdən qar əlindən gücnən keçmək olurdu. Sen çayı elə bərk donmuşdu ki, Sen-Marten arxının üstündən buzun sınmağından ehtiyat eləməyib, araba keçirmək olurdu. Popənkur küçəsinin Sen-Sebastiyan küçəsinin qovuşaçağında böyük bir döyüş düşmüşdü. Uşaqlar iki dəstəyə bölünüb, qartopularla bərk vuruşurdular. Axşamüstü saat yeddi olduğuna görə çoxusu bir para peşəkar dükanlarından, ya karxanalardan çıxmışdılar ki, evlərinə qayıtsınlar. Amma uşağın ağlı olmaz, oynamaqdan ötrü hər şeyi unudar. Əgər onlar ancaq öz aralarında döyüşsəydilər, o qədər də eybi yox idi. Amma yavaş-yavaş oyun dəyişilib və iki dəstənin ikisi də bir-birinə qarışib, durdular yoldan ötənlərə qartopu atmağa. Onlara rast gələn qadınlar, qoca kişilər, arabalar – hamısı onların qartopularının nişanəsi olmuşdular. Görünürdü ki, bu işin axırı pis qurtaracaq.

Ata Qayyo adlı bir qoca fəhlə Popənkur küçəsində olan karxanaların birisindən çıxıb getdiyi yerdə, tərs kimi yolu o tərəfdən düşdü və lazım gəldi ki, uşaqların qartopularının yanından ötsün. O biçarə qoca kişi haqqını təzəcə alıb, yol üstündə olan çaxırsatan dükanında bir neçə piyalə çaxır içib damağı kök və səndirləyə-səndirləyə gəlirdi.

Yolda getdiyi yerdə uşaqlar buna bir neçə qartopu vurdular. Bu bir fəğir və yaxşı xasiyyətli adam idi, əvvəl onların bu əməlinə ancaq güldü. Amma birdən ki, uşaqlar durdular bunun üstünə qartopu yağdırmağa, onda çarəsi kəsilib, başladı addımını yeyin atmağa. Amma biçərə qarın üstündə yeriyə bilməyib sürüşüb yığıldı küçənin ortasına. Papağı yumalanıb bir tərəfə, ağacı da bir ayrı səmtə düşdü. Onda zalim uşaqlar durdular ona gülməyə.

Lakin hamı ata Qayyo kimi hövsələli deyildi. Yoldan ötənlərin bir parası ki, uşaqlar onları da qartopuna basmaq istədilər, biçərə fəhləni yerdə ağzı və burnu qana bulamış görüb üz çevirdilər uşaqlara sarı və onların üstlərinə düşüb ələ keçənlərini bərk tənbeh elədilər. Yerdə qalanları da qaçıb hərsi bir yana dağıldı.

Ata Qayyo ki, yığılmışdı, bir az kefdən ayazımışdısa da, yere dəyməkdən başı gicəllənirdi. Durdu yavaş-yavaş papağını axtarmağa. Bu halda qulağına bir nazik, amma aydın səs gəldi.

– Müsyö, budur sənin ağacın. Papağını da indicə getirirəm.

Başını qaldırıb gördü yanında yeddi və ya səkkiz yaşında bir balaca uşaq durub, əynində bir kobud çitdən köynək və bezdən bir cırıq tuman. Yanvar ayında, elbəttə, belə libas adamı soyuqdan saxlamazdı.

– Çox sağ ol, balam! – dedi ata Qayyo. Həmin balaca uşaq gedib iyirmi addım oyandan tapıb getirdiyi papağını başına qoya-qoya:

– Kiseni yadından çıxartma, ala bu da kisedir – deyib, uşaq ata Qayyoya məşindən tütün torbasına oxşayan kiseni də verdi. Onun bu rəftarı qoca fəhləyə çox xoş gəlib, dedi:

– Bəxəllah! Doğrudan, bu mənim kisməmdir; bunu haradan tapdın, özüzüm?

– Sən yığılanda mən darvaza qapısının altında idim. Kise yere düşəndə pulun cingiltisini eşidib onu götürdüm ki, sənə getirim.

– Belə sovuqda qapının altında nə qayırdın?

– Üşüyürdüm, – deyə uşaq gülümsədi, soyuqdan göyermiş dili, dodağı titrəyə-titrəyə – və kamança çalırdım.

– Belə havada kamança çalırdı, balam? – dedi, ata Qayyo.

– Bəli! – Əlilə kamançanı göstərib, uşaq kamança çalmağına güvənə-güvənə cavab verdi. Amma kamançasının dörd simindən ancaq ikisi qalmışdı və fəhlənin köməyinə gələndə, onu qapının dalında gizlətmışdi.

– Əgər buradan keçən atların sənin kamançanın simi sayda ayaqları olsaydı, onda onlar uzaq gedə bilməzdilər.

Bu sözləri dodağının altında deyə-deyə ata Qayyo uşağın azarlı və bənizi qaçmış üzünə baxırdı. Onun üzündən ziriklik, fərasət və diribəşlik yağırdı. Deyəsən uşaq isteyirdi ki, kamançasını yaxşı qələmə versin. Başladı onu çalmağa. Kamançadan bir nazik və cici ciyildəyən səs çıxdı ki, yaxındakı itlərin iki-üçü onun səsinə başladılar hülməyə.

– Bəxəllah! – dedi ata Qayyo – Neçə yaşındasan balam?

– Altı yaşında, müsyö!

– Adın nədir?

– Jan Blən.

– Sənin ata-anan belə soyuqda nə ecaib qoyur səni çölə çıxmağa?

– Mənim ata-anam yoxdur, müsyö! – dedi. Jan başını aşağı saldı ki, göz yaşlarını görənlər olmasın.

Çünki fəhlənin sualı onun ürəyini kövrəltmişdi.

– Atam dülğər idi; bir yangında ölüb və iki aydır anam da dünyadan gedibdir.

– Harada olursan?

– Pulum olanda gedirəm özümə bir quruş verib bir gecəlik daldə yer tapıram, pulum olmayanda körpü altında və ya odun qalağının dibində gecəni keçirirəm. İndi də gərəkdir elə olayım, amma elə soyuqdur ki, heç kəs kamançaya qulaq asmağa dayanmır. Bu gün ancaq bircə quruş əlimə düşübdür.

– Biçərə, – dedi ürəyi kövrəlmiş ata Qayyo, – bəlkə sən acsan, balam?

– Yox, – dedi uşaq, – elə üşüyürəm ki, heç nə yadıma düşmür. Ata Qayyo artıq kefdən ayrılmışdı.

– Gəl mənimlə gedək, – dedi, – sən yaxşı oğlansan, mənə kömək elədin, mən səni şama qonaq olayım, gəl yubanma yola düş gedək, soyuqdur!

Bir az yeriyib fəhlə dayandı.

– Məgər ayağın yaradır? – Gördü ki, uşaq axsayır.

– Yox ağa, heç zəd olmaz, bir az ayağımı buz kəsibdir, amma bir az yeriyəndən sonra keyikib bilməz və daha yaxşı olar.

– İstəyirsən səni qucağıma alım, balam?

– Yox, istəməz! – deyə uşaq tez cavab verdi, onun bu təklifindən utanıb yoldaşının yanıncə ürəkli-ürəkli yeriməyə başladı.

Ata Qayyo uşağın sözündən kövrəlib onu cəld qucağına götürdü. Ata Qayyo uşağı mümkün olduqca öz köyneyinə bürüdü və yaxındakı qaymaqsatanın dükanına qəder apardı. Karxananın qalan fəhlələri kimi, ata Qayyo da həmişə orada xörək yeyirdi.

– Heç olmasa qapını açmamış məni yerə qoy, – deyər uşaq astaca dilləndi.

– Yaxşı balam, elə edəmə, budur çatdıq, indi əlini mənə ver, girek içəri.

– Ata Qayyo həmişə gec gəlir, – deyər qaymaq dükanının yiyəsi Normandiya kəndindən olan Süzet adlı cavan və göyçək qız dilləndi.

Onun üzündən şadlıq və insaniyyət görünürdü.

– Gəl tənbel!

Bu vaxt yeddi-sekkiz fəhlə ata Qayyonun yanına qısılmış Janın məzlum sifətini görüb, çıxıra-çıxıra dedilər:

– Ay uşaq, o bizə nə gətirir?

– Ata Qayyo bizə kamançaçalan gətirib bayram etmək istəyir.

– O yaqın kamançanı və kamançaçını bir cılda saatının səbətinin içindən tapıbdır – bir kök, üzü dolu Qantino adlı fəhlə dilləndi.

Bu zərəfatların heç birinə mehəl qoymayan ata Qayyo uşağı sobanın lap yaxınlığında oturtdu. Uşağın soyuqdan gözləri yaşarmış, titrəyirdi.

– Dostlarım! – sonra ata Qayyo səsinə ucaldıb dedi – Bu uşaq üşüyür və acdır, qoyun isinsin və yeyib doysun, ondan sonra bizim hər ikimizə sataşmağa izniniz var, amma ona kimi bizi dinc qoyun!

– Bıy! Ata Qayyonun damağına deyir! – Qantino çıxırdı.

– Xeyir, heç vaxt! – ata Qayyo uşağın şorbasına çörək doğraya-doğraya cavab verdi – Ancaq mən fikrə qoyıram ki, bu qəder sarsaq, kök, uzıqırmızı və başını bəyənən adamları qoyub əzaba mübtəla olan bədbəxtlərə gülmək nəcib adama yarasmaz.

Bu cavaba çox güldülər, çünki Qantonu yoldaşları xudpəşənd və xain olmağına görə, çox sevmirdilər. Beş və altı fəhlə yığıldı balaca kamançaçının ətrafına. Onun fikri və zikri qaymaqsatan qızın onun qabağına qoyduğu ləzzətli xörəkdə idi ki, bu xörək bir parça mal etindən soyutma, kələm, bir tike pendir və bir stəkan çaxır idi. Bu biçərə uşağdan ötrü bunlar bir böyük qonaqlıq idi.

Allaha məlumdur nə qədər uşaqlar var ki, gözəl-gözəl ləzzətli xörəkləri yeməyə nəz eleyirlər və heç xəbərləri yoxdur ki, min-min

onlar yaşda və onlar kimi, bəlkə onlardan da yaxşı uşaqlar yavan çörək də tapmırlar və onlar bəyənməyən xörəkləri çox səvine-səvine razılıqlan yeyirlər.

Jan yeyib isinəndən sonra, öz zirek halına düşdü. Fəhlələr uşaq yeyib doyandan sonra durdular onu mehribanlıqlan danışdırmağa. Uşaqlar mehribanlığı həmişə danışdırmanın gözündən duyurlar, isti xörəyin və bu mehribanlığın səbəbinə Jan açılıb onu danışdıranlara ağıllı sözlər deyir və hazırcavablıq eleyirdi, necə ki, bu sifət Paris uşaqlarının çoxunda vardı.

Hər kəs özünə görə ona mehribanlığını bildirdi. Fəhlələrin birisi ona bir fincan qəhvə verdi, o birisi səfəhlik eleyib ona bir balaca stəkan araş gətirdi. Biçərə uşaq qəbul etməyə cürəti çatmadığına görə istədi boğazı yana-yana içsin, amma qaymaqsatan qız özünü irəli atıb Janın elindən stəkani aldı.

– Məgər dəli olubsan, Batist? – araş verən fəhləyə dedi – Bu yaşda uşağa araş içirtmək onun canına qəsd etməkdir! Yaxşılıq etmək istəyirsən ona pul ver, özünə paltar alıb eynindəkini deyişsin ki, cırlıbdır və soyuqdan onu saxlamır.

– Aja balam bu papağı! O nadürüst Manvel mənim yanımda girov qoyub, pulumu verməyib gedibdir.

– Bax bu yaxşı, ver! Qoy bir az daraldım sonra verim. Bu uşağın nə yaxşı saçları var!

Bunu deyib Süzet Janın alınına və gözlünün üstünə düşmüş qıvrım-qıvrım saçını düzəltməyə başladı.

Necə yuxarıda deyildi ki kimi o gün fəhlələrə haqq verilən gün idi. Reiiyyət xalqının kisəsi dolu olanda, həmişə üreyi yaxşı olar. Beş deqiqenin içində Jana bur ovuc qara pul yığıldı və Jan razılıqlan, gözləri yaşarmış o pullara baxırdı. Ona hərə bir şey vermişdi, Qatinodan savayı. O da bəhanə gətirib dedi ki: "Xırda pulum yoxdur". Çox adam var ki, yaxşılıq etməyə cibində həmişə pul tapılmaz.

– Heç nə olmaz! – dedi fəhlələrdən Ferman adlı birisi. – İstəyirsən sənin əvezinə on quruş mən verim mənə sonra verərsən.

– Yox, istəməz! – çıxırdı Qantino və bunun bu sözlərinə fəhlələr hamısı durdular rixənd eleyib gülməyə.

– Pəh! – dedi Ferman, qollarını çırmayıb. – Bilirəm pulun bizdən də çoxdur, sən öz xoşuna verməzsən; səndən görək gücnən alağ. – Bunu deyib, istədi gücünü göstərsin.

Qantino ne qədər xəsis idisə, o qədər də qorxaq idi. Əlaci üzvlük cibindən on quruş çıxarıb söylənə-söylənə Fermana verdi. Fəhlələr Qantintonun xəsisliyinə və qorxaqlığına başladılar məsxərə etməyə, amma onun bexti getirdi aralığa özge iş qatışdı. Bu halda Jan ilə bir ayır balaca uşağın arasında dava düşmüş və həmin onlara başı qarışdığından Qantintonu unudular.

II

Jan Blen və Landri Qantino. Dava və südə bulamaq Janın xeyr-xahları. Süzet Velmon və Ferman Novel Ağılı tədbir

Qantintonun Landri adında bir qardaşı var idi. O bir neçə ay balaca kamançaçıdan yaşda böyük idi. Amma ondan iri və qüvvətli idi. O da qardaşı Qantino kimi, doluzluz, qırmızıyanaqlı, deyirmi, balaca gözlü və dıkkurun idi. Onu gören kimi demək olurdu ki, o Qantintonun qardaşıdır. Yalnız zahirde ona oxşamaqdan başqa, xasiyyəti də qardaşınunkına benzəyirdi. Landri də həmin karxanada işləyirdi və hərçənd zərək deyildi və ağır idi, amma səyli olmağına görə öz ruzisini qazanırdı.

Bu yaşda uşağa öz yeməyini qazanmaq hünərdir. Amma çifayda, qulluqdar deyildi, yalançı, tamahkar, özündən zeifləri inciden və bunlardan əlavə də özündən başqa bir kəsin qeydine qalmaz və həmişə hasədi var idi.

Janı fəhlələr özizlediklərinə görə paxıllığı tutub, ondan zəhləsi getmişdi. Jan onu görəndə özlü kimi bir uşaq hesab eləyib, başladı ona məhrəbanlıq etməyə. O gene Jana məhəl qoymayıb, durdu ona ürək incidən sözlər deməyə.

Jan mülayim və hövsələli uşaq idi, o evvel onun sözlərini gülməyə salıb ötürdü, amma çox vaxt axmaqlar mülayimliyi qorxaqlıq hesab edərler. Landri də belə bilib başladı yavaş-yavaş Jana söyməyə, elə sözlər dedi ki, biçərə uşağın acığından gözləri yaşardı. Hərçənd hirslenməyə başlayırdı, amma yenə heç zad deməzdi əgər, Landri ona dilənçi və ata Qayyoya qoca sərxoş deməsə idi. Onu isteyən adamı söymək Janı lap haldan çıxardı.

– Yalan deyirsən! – çığırdı. – Ata Qayyo sərxoş, nə də mən dilənçi deyiləm!

– Doğru deyirəm, o qoca Qayyo sərxoşdur, – dedi Landri.

Necə ki, bu yaşda uşaqların arasında həmişə itifaq düşür, onlar hirsli xoruz kimi bir-birinin üzünə baxa-baxa yeddi-səkkiz dəfə həresi öz sözünü təkrar elədi.

Bir neçə fəhle bunların ətrafına yığılıb onları sakit etməkdənsə səfih-səfih durdular, başladılar daha da onları qızıqdırmağa.

Landri həm qardaşına arxalanıb və həm də özünü güclü hesab eləyib davanı başladı. Jana bir yumruq çırpdı ki, az qaldı biçərə uşaq yıxılısın. Amma Jan ayağı yaralı idisə də, ona bir elə badalaq vurdu ki, Landri büdrəyib yerə yumalandı və getdi düz yıxıldı həmin qaymaq dükənində olan bir böyük saxsı süd bidonunun içinə. O qədər çalışdı ki, axırı bidon sındı, süd dağıldı və Landri də yerə yumalanıb südə bulamış, başladı cınnı kimi çığıрмаğa.

Qardaşı və o biri fəhlələr gülə-güle onu yerden qaldırdılar. Amma o elə südə bulamışdı ki, qaymaqsağan qız özü də gülməyini saxlaya bilmədi. Amma onun dalısınca tez acığı tutub durdu döyüşənlərə ağır cavablar deyib zərərini istəməyə. Biçərə Jan qələbəsinin sevinməyini unudub özünün azacıq pulunu ah çəkə-çəkə cibindən çıxarıb uzatdı qıza sarı.

– Məgər mən kim hesab eləyirsən, – deyə qaymaqsağan qız, uşağın elini o yana itələyib çığırdı. – Olmaya elə bilirsən ki, sənə yığılan pulu mən eləndən almaq istəyirəm?

– Mən nə edirəm! – gözləri yaşarmış uşaq dedi. – Sizə zərər deyidiyənə mən çox əfsus eləyirəm!

– Kimdir səndən nə istəyən? – Süzet dedi. Çox yaxşı ürəyi var idi, – aqlama, balaca sarsaq, bu sənin təqsirin deyil deyirəm, tez pulunu cibinə qoy, ala bunu da, gəl qucağıma.

Bunu deyib qaymaqsağan qız uşağın gözünün yaşını silə-silə onun cibinə bir ovuc qara erik tökdü. Jan razılıqdan və xoşhallıqdan qollarını Süzetin boynuna salıb onu qucaqladı. Süzet acığını görək bunların birisindən çıxaraydı, üzünü tutdu Landriyə sarı:

– Mənim acığım bu nadürüstə tutubdur, – dedi Süzet. – Özündən böyüklerin yanında dovşan kimi qorxaq və hər vaxt özündən zeif uşağa rast gəlir, durur onu incitməyə. Mən davanın səbəblərini eşitməmiş, təqsir ondadır. Görək ya özü, ya qardaşı mənim bidonumun və südümlün pulunu versinlər.

Qantino durdu səsinə ucaltmağa, amma fəhlələr onu qınadılar.

– Qulaq as, – dedi Süzet, – həmişə adətdir, çimən adam gerek hamam pulunu özü versin.

– Bidonun orada olmağı onun ki təqsiri deyil? Əgər bidon orada olmasaydı o bidona yıxılmazdı, – dedi Qantino

– Mənim bidonum öz yerində idi, – qaymaqsatan qız dilləndi, – amma onun yeri mənim bidonumun içində deyildi və bir də bu cərimə sənə dərs olsun, qardaşına öyüd verərsən ki, böyüklerin yanında öz yerini tanısan! Əgər o ata Qayyonu söyməsəydi, heç nə olmazdı. Tez ol, çıxart pulu, yoxsa bundan sonra gedib ayrı yerdə xörək yeyərsən; bir də sən buraya ayaq qoysan, daha mən adıma Süzet demərəm!

Süzətin xörəyi yaxşıydı, Qantino da ləzzətli xörək axtaran idi. Süzetin bu hərbesi onun xəsisliyinin öhdəsindən gəldi, amma eləci üzülüb qardaşının dörd frank yarım cəriməsini çəkməkdən acığı tutmuş, ona görə durdu heyfəni ondan almağa və onu çıxırda-çıxırda döyməyə.

Janın yenə ona yazığı gəldi və insanıyyət ilə yaxınlaşmaq istədi ki, qara əriyin yarısını ona versin, onda Qantino qardaşına beş-altı silə vurub onu buraxmışdı. Janın yaxşılığının qədrini yenə bilməyib Landri o verdiyi əriyi yerə tökdü və Jana dilini çıxardıb məlul və məyus qaşqabağını töküüb, diş bağrışağını kəse-kəse bir küncə qısıldı.

Bu müddətdə danışıq edib qaymaqsatan qızın asanlıqla könlünü aldılar və təzədən hamının kefi duruldu. Janı təzədən başladılar danışdırmağa, onun cavabları fəhlələrə, xüsusən o səbəbə xoş gəlirdi ki, bir para uşaqlar kimi ağzına gələni demirdi və gözləyirdi ondan soruşunlar, sonra cavab versin.

Landri ona dilənçi demişdi; bu sözü bağışlaya bilmirdi.
– Mən dilənçi deyiləm, elə deyilmi? – dedi iki-üç dəfə.
– Əlbəttə yox, əzizim! – Ferman cavab verdi və onu öz yanında oturtdu. – Amma doğrusu sənəin sənətin bir sənət deyil.

– Doğrudur, – dedi ata Qayyo. – Mən çox istədim ki, o da bizim kimi bir karxanada, ya usta yanında işləyeydi

– Mən də istədim, onda heç ac qalmazdım, – dedi.
– Sənə çətin ki, qəbul etsinlər, sən çox balaca və zəifsen, – Ferman ona diqqətlə baxıb dilləndi.

– Bu mənim təqsirim deyil, mən nə eləyim, – deyə Jan qülsədən başını aşağı dikdi.

– O doğru deyir, biz çalışırıq onu qəbul elətdirək, – deyə Ferman onun başını sığalladı.

– Karxana sahibi şəksiz onu qəbul etməyəcək – Qantino kəmətinəliqan çiyini qaldırdı. – Mən çətinlikdən öz qardaşımı qəbul elətdirdim, o hələ sənəti bilirdi və həm də bu bəbənin tayı deyildi

– Əlbəttə, adamı süddə çümək hesabı ilə gerek qüvvətləndirərsən, – dedi Jan yavaşca Fəhlələr başladılar gülməyə

– Yaxşı cavab verdin, – dedi Ferman.

– Qulaq asın! – ata Qayyo söze başladı – Bu uşaq mənim xoşuma gəlir, küçələrdə dolanmaqdan bir şey çıxmaz, gerek bız kömək eləyək, yaxşı fəhlə və doğru adam olsun

– Çox yaxşı! – dedi Ferman – Mən bir söz deyim, Sabah bazar günüdür, o dincəlsin və bız də onun əynini-başını düzəldək ki, soyuqdan özünü saxlaya bilsin, bazar ertəsi günü onu aparaq karxanaya və çalışaq nə təhər olsa karxana sahibi onu qəbul eləsin və o öz ruzisini qazananadək bız ona bir az kömək edərik. Elə deyilmi, dostlarım?

– Rəziyyəq, – deyə ata Qayyo ayağa durdu.
Hərə öz xərcini verib hazırlaşdılar yavaş-yavaş getməyə
– Sən harada yatacaqsan, əzizim? – ata Qayyo üzünü Jana tutub qülsə ilə baxdı.

– Bilmirəm – Jan yavaşca dedi. Yenə təq qalmaq fikrə onun üreyni üzürdü.

– Mənimlə gələrsənmi? – soruşdu Ferman.
– Əlbəttə! – qaşqabağını açıb çıxırdı uşaq.
– Elə isə düş yola gedək, bütün mənim paltarıma, çünki belə soyuqda sənə bu nazik paltarda görmək üreymi ağrıdır.

– Bəs sən nə geyərsən? – qaymaqsatan qız yavaşdan soruşdu
– Mənə nə var və bir də, onun ayağı yaralıdır, mən onu qucağıma alıb aparanda qızışaram.

– Yox, bu olmaz! – dedi Süzet, – yaxşıdır budur onu burada qoy, mən ona bir küncdə yer düzəldərəm, sabah da onun libasının qeydine qalarıq. – Mənim yanımda qalmaq istəyirsənmi, əzizim? – dedi Süzet; əlbəttə Jan ki, yox deməyəcəkdi O, fəhlələr ilə qucaqlaşmaq salamatlaşdı. Həminə sonraya qalan ata Qayyonu Ferman evinə dəlmək istəyirdi, qorxurdu ki, qoca təzədən yolda donmuş qarın üstünə yıxılı. Bu müddətdə, ata Qayyo Jan ilə sağıllaşdı. Ferman Süzet ilə söhbət eləyirdi

Ferman cavan qaymaqsatan qızı seviridi və çox istəyirdi ki, onu alsın, amma qız ona soyuq baxırdı. Ferman çox yaxşı, düzgün və sadədil oğlan idi. Amma tərs kimi iki eybi var idi ki, ona ondan zərər gəlirdi. Əvvəlcə tündməcəz idi və bir az da döyüşken idi. Bundan Sütetın qorxmağa haqqı var idi, yoxsa Ferman ona xoş gəlirdi. Bu axşam Sütet onunla dostluqla salamatlaşdı ki, Ferman lap töəcəüb qalıb sevindi.

– Sənün üreyin təmizdir, Ferman! – dedi ona Sütet. – Ax, əgər bir para eyibdən özünü qurtara bilsəydin, ne yaxşı olardı! Bunu sən özün daha yaxşı bilirən.

– Onda bir az da olsa mənə meylin olardı mı? – Ferman ondan sevinmiş halda soruşdu.

– Kim bilir? – dedi Sütet. – Baxar q! Amma sən allah daha döyüşmə!

– Mən çalışaram özümü düzəldim, – dedi Ferman.

Sütet onunla heç vaxt bu qədər söhbət eləməmişdi.

– Sabah gələrəm uşağı görməyə və özümle ne lazımsa ona bazardan aparıb alaram. Bazar ertəsi günü isə səhərdən gəlib onu karxanaya apararam.

– Yaxşı! – deyər Sütet cavab verdi.

Onunla sağollaşan Ferman göyçək qaymaqsatan qızın mehriban sözlərindən şad və xoşhal olub dükandan çıxdı.

III

Janın karxanaya getməyi işin əvvəlindən çətin olmağı. Müsyo Person. Onun naibi Fırxan Balaca Viqtor Fortün, Fanni və Beppo Pis oyun Janın zirekliyi və üreyinin yaxşılığı.

Ata Qayyo qərnbə xasiyyətdə adam idi. Hərçənd hamı ona ata Qayyo deyirdi və zahirde altmış yaşından artıq görünürdü, amma ancaq əlli yaşında idi. Qəm və qüssə, perişanlıq ilə dirilik onu vaxtsız qocaltırmışdı. O elə ədəblə və huşyar danışdı ki, özü kimi adamların içinde ona həmin saat fərq qoymaq olurdu ki, bu öz tay-tuşlarından fərqlidir. Hərçənd zahiri rəftarında özünü sadə və avam kimi göstərirdi, amma məlum olurdu ki, o təlim və tərbiyə görmüş

adamdır və qədim vaxtlarda mənfəətli adamların ilə durub-oturub, onların içinde gün keçirirdi.

Neçə dəfə fəhlələr onu küçədə müteşəxxis adamlar ona yaxınlaşıb, əlindən tutub dost kimi danışdığını görmüşdülər. Amma o özü həmişə çalışırdı ki, bu cür itfəqlər düşməsin və hər vaxt belə olanda bir neçə gün çox qüssələndirdi və heç kəs ilə danışmaq istəmirdi

Demək olmazdı ki, o karxanının lap hünərli fəhlələrindən idi, amma hamıdan qanacaqslı: idi. Amma tərs kimi hamıdan da biqayda dolanıb vaxtında işin üstünə gəlməzdi

Bu eyiblərlə belə o bir fəhlələr, onu hamının xoşuna gələn və xoş əhval olmağına görə, çox sevirdilər. Amma tez-tez kefli gördüyün adama neçə hörmət etmək olar

Karxanayı dolandıran – müsyo Person ata Qayyonu iki-üç dəfə istəmişdi özünə naib eləsin, amma Qayyonun içməyi və sələndəriyi həmişə onun bu yaxşı qəsdinə mane olurdu

Biz deyən günün səhərişi ata Qayyo söz vermişdi bir də ayağını çıxır dükanına qoymasın ki, pulunu balaca kamançaçıdan ötrü saxlasın. Amma içməyə elə bir adət var idi ki, tablaşa bilmədi. Bazar ertəsi bir neçə veyilləmə şəhərin kənarındakı çıxır dükanlarından birsinə getdi

Amma Ferman öz vodesinə vəfa elədi. Bazar gününün səhərinə balaca Jandan ötrü şey-süy almağa məsrəf elədi. Sonra axşamı gəlib ocağın qırağında Sütetın yanında gecəni söhbətlə keçirdi. Bazar ertəsi təzədən uşağı aparmağa, yenə Sütetın yanına gəldi

Jan saat üçdə, səhə yuxudan durmuşdu. Karxanaya getməyə tələsirdi, ona görə çoxdan hazır olmuşdu. Süteti qucaqlayıb səvinə-səvinə Fermanın dəhsınca getdi. Fermanın da balaca uşaq kimi kefi kök idi. Sütet onun üreyinin saflığına görə ondan razı qalıb söz verdi ki, əgər həmişə bu sayaq dolansa, ona ərə getsin.

Karxanaya gəlib Ferman oranın naibi və murzəsi olan müsyo Fırxanın yanına getdi. O özü də əvvəlcədən fəhlə imiş. Çox bacarıqlı, amma kəməgil və təşəxxüslü adam idi. Bir para muradına çatmış adamlar kimi, bu da özünün şüurlu olmağını bədməzəchiq və dürüstlük ilə göstərməyə çalışırdı. Bu eyib onun hünərli olmağını və iş bilməyini nəzərdən çıxarıb qədər-qiyəmətinə azaldırdı. Onun istəkli Qantino idi ki, ona neinki işdə səyli olmağın (belə olsa idi haqqı var idi), bəlkə təvəllüd və iltica etmək ilə xoş gəlmişdi.

252565

Fermanın yenə Qantınonun çuğulçuluğuna görə, bu naibin zəhləsi gedirdi

Ferman Fırquranın yanına giren vaxt Qantıno oradan çıxırdı Janın bəresində bədqulluq eləməyi yəqin idi. Çünki o gözüne görünən kəmi, onu Fırquran pis uşağ hesab edib biçarənin vasitəsi Fermanın üzünə soyuq baxdı. Onun cod səsi və kobud sifəti Janı qorxutdu. Ona görə karıxıb onun suallarına layiqincə cavab verə bilmədi.

– Özün çox yaxşı adamsan, gəl bir özəsinə də vasitə ol – naib Fermanın sözünü kəsib uşağın haqqında yaxşı sözlər deməyə başladı. – Pristavdan budur bir kağız gəlib, şikayət eləyir ki, səkkiz gün bundan irəli karxananın fəhlələri Vənsinin çaxır dükənində böyük qalmaqal salıblar. Mən bilərəm ki, sən də onların içində imişsən və çaxır satanın nökrünü sən döyübəsən.

Belə ki dedik, Fermanın eybinin birisi bu idi ki, tündməzacdı, naibin nahaqq danlamağından inciyib, ona layiqincə cavab vermədi. Söhbət o məqama yetişdi ki, müsyo Fırquran hirsənib Janı karxanaya götürməyi bir dəfəlik rədd elədi, hətta buyurdu ki, o bir də karxanaya ayaq basmasın

– O ki sənənsən, Ferman, – dedi fəhləyə, – müsyo Person gələn kimi sənəin rəftarını ona məlum eləyib sənə qovduraram.

Bunu deyib qapını bunların üzlərinə örtüdü və özünün hesab kitabı ilə meşğul oldu.

İşin belə naümidliklə qurtarmağından və özünün tündməzac olub hirsini yeyə bilməməkdən, Ferman narazı və kəfə başını aşağı salıb geri qayıtdı. Ondan da artıq Jan biçarə qüssələnmişdi.

– Sən balam, – dedi uşağa, – get Süzetin yanına ona demə ki, mən hirsənmişdim, çünki bu xəbər işi bir yana çatdırmaz, ancaq nahaq yerə onun kefini pozar. Günorta vaxtı mənə tap! Biz ata Qayyo ilə məsləhətləşərik, o həmişə bizə yaxşı tədbirlər göstərir. Get balam və ümidini üzmə, Allah kərimdir!

– Mən sizə özümən artıq qüssələnirəm, – biçarə Jan dilləndi. – Əgər mənim səbəbimə siz yerinizi itirərsəniz mənə böyük dərd olar.

– Bundan qəm yemə, əzizim, – təşvişini gizlədib Ferman dedi. – Necə ki, dedim, günorta vaxtı gəl!

Jan qəlbi pozğun getdi. Yaxşı ki, Süzet bazarlığa getmişdi, Jan saat onbirde yenə karxanaya sarı yola düşdü.

Hava hərçənd soyuq idi, amma yenə çarosi kəsilib həyətin ortasında bir daşın üstündə oturub fəhlələrin karxanadan çıxmasını gözlədi.

Karxanaya baxan bir bağçada, həyətdən ancaq bir xan arşını hündürlikdə çaxçax ilə aralanmış idi, iki uşağ büsbütün donmuş balaca gölün buzunun üstündə oynayırdılar; onlar buzun üstündə cövüzlər yumalayıb özləri dalınca yüyürürdülər və tez-tez yıxılıb yenə gülə-gülə ayağa qalxırdılar. Uşaqların birisi yaşda bir az Jandan böyük oğlan, obirisi də dörd və beş yaşında bir qız idi.

İkisi də yaxşı geyinmişdilər, xüsusən oğlanın əynündə altı dənli məxmər don var idi. Bir neçə dəqiqədən sonra onların yanına bir ayrı uşağ da gəldi, zəiflikdən qoltuq ağacile yeriyirdi və görünürdü ki, xəlvət gəlib tez-tez qayıdıb evə sarı baxırdı, deyəsən qorxurdu ki, dalısınca gələrler. Uşaqlar bunun gəlməyindən narazı olub onun-nan oynamaq istəmədilər.

– Viktor, sənə görə bizi də evə qovacaqlar, – adı Fortünü olan uşağ təzə gələn uşağa dedi. – Bir də sən yüyürə bilmirsən biznən oynaya bilməzsən, qayıt get!

Fortünü özünün naxos bibisi oğlundan uzaqlaşdı Viktorun bacısı Fanni ilə oynamağa başladı.

Viktor qüssəli ah çəkib onların oynamağına tamaşa eləməyə başladı. Birdən bir it səsi Viktorun qulağına çatdı və bir az qaşqabağı açıldı. Sandıq tulası cinsindən bir balaca it yüyürə-yüyürə gəlib uşağın yanında durdu və şırmana-şırmana onun üstünə hoppanmağa başladı.

– Xoş gəldin, Beppo, xoş gəldin, biçarə Beppo, – Viktor iti sıgallaya-sıgallaya, onun məhrəbanlığından xoşal olub dedi.

Balaca it də öz tərəfindən gah onun ellərini yalayır və gah da şadlıqnan hürə-hürə çəkəməsinin ucunu dişləyirdi.

– Bry – Beppo gəlibdir? – dedi Fortünü, – buraya gəl, Beppo, buraya gəl!

Amma Beppo onu həmişə incitdiyinə görə, ona sarı getməyə meyil etmirdi. Onda Fanni ona bir parça şəkər göstərdi Beppo qarın-qulu idi və bu səbəbə ömründə onun başına çox-çox belələr gəlməmişdi. Şəkərə tamahı düşdü və Fanniye sarı yüyürdü. O şəkər yeməylə meşğul olduğundan fürsət tapıb, Fortünü ehtiyatsız Bepponu tutdu.

– Gerek onu hovuzda çımdırek, – dedi Fortüni, – sonra tükleri donar və şəkərdən qayrılmış ite oxşayar.

Fanni çox balaca idi; başa düşə bilmədi ki, belə oynamaqdan itin başına nə gələcəkdir və onun haqqında törediləcək bu əməl necə zülmüdür. Ona görə səfeh dayısı oğlunun təklifini bəyənib, ona əfərin və mərhəbə dedi

Biçərə Bepponun bu işə mane olmağına və Viktorun çıxırmağına baxmayıb, Fortünü sandıq tulasını saldı hovuzun içinə. Oynadıqları gölməcin ayağında idi və hovuzun suyu hələ donmayıb axırdı.

Belə havada çimməyin əzabından zingildəyə-zingildəyə Beppo hovuzun kənarına sarı üzüb quruya çıxmağa çalışırdı. Tərs kimu hovuzun ətrafı hündür idi, heyvan dırmaşa bilmirdi. Biçərə soyuq suyun içində əzabdan ulaya-ulaya hovuzun divarına dırmaşırdı, amma çıxmaq mümkün olmurdu. Əlləri daşı cırmaqlamaqdan tamam didildi onları hər yere ilişdirə bilmirdi ki, hoptanıb özünü kənara salsın.

Fortünü gördü ki, it haldan düşür, daha üzmək halı qalmamışdı. Onda yönəldi onu hovuzdan çıxartmağa, amma bacara bilməyib az qaldı özü də yıxılsın, onda çox pis iş tutduğunu başa düşüb, tez Fanninən evə sarı qaçdı, sonra hər ikisi gözəndən itdi

Bu arada Viktor bacardıqca öz itinin köməyinə yüyürdü, amma tələsib biçərə uşaq buzun üstünə yıxıldı, tez ayağa qalxıb cürətlə özünü hovuzun kənarına yetirdi. Onun yaxınlaşmağını görüb, Beppo təzədən hərəkət etmək istədi, amma biçərə heyvan yorulmuşdu və az qalırda batsın

Jan uzaqdan bunların hamısını gördü, amma özünü ortalığa salmağa cürət eləmədi və bir də hovuzda nə baş verdiyini yəqin bilmirdi.

Viktor təşvişlə çığır-çığır hovuzun kənarında əyləşmişdi və az qalırda özü də suya yıxılsın, Jan axırda onu bu halda görüb onun köməyinə gəldi və lap vaxtında özünü ona yetirdi. Viktor hərçənd xəstə idi, amma çox sürətlən özünü iki demirin üstünə salmışdı ki, qurmanın altında, üstündə su doldurmağa qab qoymaqdan ötrü hovuzun bu tayından o tayına uzatmışdılar. Gücü o qədər yox idi ki, özünü saxlasın. Əgər Jan çiyinlərindən tutub dartıb o xatəli yerden kənara çıxartmasaydı, yumalanıb hovuzda yıxılacaqdı.

Viktoru qurtarıb Jan özü o iki demirin üstünə çıxdı və ehtiyatla biçərə Bepponun üstünə yaxınlaşdı, sonra iki ayağı ilə iki əliylən

demirlərdən yapışıb, sağ əliylən əyilib iti tutdu və hovuzun kənarına kimi qaldırdı. Viktor da, irəli yönəlmişdi, əlini uzadıb Bepponun boynundan qamarlayıb çölə çıxartdı. Jan buzdan donub sürüşçək olmuş demirlərin üstünə qayıtdığı halda, bir adam bağın dibindən uşaqlara sarı yeyin gəlirdi

– Pis uşaq! – dedi tövsüyə-tövsüyə Viktora – İstəyirsən lap azarlayasan soyuğun səbəbə, sənə çölə çıxmağı həkimlər qadağan edə bilərlər, amma sən yenə əlini buzlu suya vurursan? Tez bunu evə apar, Fransua, – deyə, onun arxasınca gələn nökerə tapşırırdı. Balaca Viktor istədi Janın haqqında atasına bir söz desin, amma nöker ona macal verməyib yüyürə-yüyürə əlindeki Beppo ilə evə apardı

IV

Janın xatəda olmağı Onun təqsirsizliyinin üstünün açılmağı. Viktorun və Bepponun razılığı. Nevilin və Qayyonun bağışlanmağı. Gündə 15 quruş haqq Fortününin quru çöreyi və onun pis xasiyyəti. Balaca Manye. İki dostə təklif

İti çıxardandan sonra Jan özünü döndərəndə həmin ona tərəf gələn kişini gördü. O, acıqlı sesinən ondan soruşdu:

– Hansı uşaq bu biçərə iti hovuzda salmışdı?

– Mən salmamışdım ağa! – Jan islanmış qollarını silməyə başladı.

– Amma axı Viktor da salmamışdır.

– Xeyir, ağa!

– Bəs kim salmışdı, ancaq siz ikiniz burda idiniz

O biri uşağın adını vermək istəməyən Jan cavab vermədi.

– Mənə yəqindir ki, bu nədərustün işidir, – dedi Figuran k, bu halda həyətdən ötürüldü, bu gün səhər mən onu karxanaya qəbul etmək istəmədim, o da gəlib indi qisas almaqdan ötrü müsyö Viktorun itini hovuzda salmışdır

– Mən ki, daha da onu hövuzdan çıxartdım, – Jan cavab verdi, Onun yaxşı əməlinin belə pis yozulmağından ürəyi pozuldu

– Bəs təqsir kimdədir? – dedi naib. Jan cavab vermədi

– Mən istəyirəm bunu biləm – dedi müsyö Person (Janı belə suala vadar edən karxananın sahibi müsyö Person idi). – O ki sənə,

balaca nadürüst, əgər yalan deyirsənsə, sənə söz verirəm bir tənbəh eləyim ki, heç yadından çıxmasın. – Bunu deyib Janı koridorda naibin ümidinə qoyub getdi oğlunu danışdırmağa.

Biçərə Jan soyuqdan və qorxudan titrəyirdi. Viktor da Jan kimi yoldaşının adını vermək istəmirdi, ona görə əvvəl iti hovuza salanı demirdi, amma biləndə ki, Bepponu qurtaran balaca oğlanı döyə-cəklər, istəmədi ki, günahkarın əvəzinə təqsirsizə tənbəh olunsun, işin üstünü açib Fortününün adını verdi. Fortüni sitallıqnan dandı, hətta təqsir yıxdı Janın üstünə. Fanni Fortüniyə baxıb əvvəl onun kimi başladı deməyə. Amma axırda atasının suallarının qabağında yalanını gizlədə bilməyib sözün doğruluğunu dedi. Xülasə, Jan doğruya çıxdı.

– Bəs nadürüst, sən təqsirkarın adını mənə demək istəmədin, – dedi Müsyö Person əlinə bir qamçı Jan olan otağa girib ki, orada onu naibin ümidinə qoymuşdu. Jan cavab vermədi Müsyö Person bir də qamçını onun üstünə qaldırdı.

– Mən sizə dedim ki, iti hovuza salan mən deyiləm! – dedi Jan. – Mən heç vaxt yalan deməmişəm və demərəm.

– Qulaq asmayın, iti hovuza salan o özüdür, – Firquran dedi. – Layiqincə onu tənbəh etmək lazımdır!

Müsyö Person bir də qamçını qaldırdı, amma vurmayıb oyana tulladı.

– Sən yaxşı uşaqsan, – onu qucağına alıb təəccüb qalmış Jana dedi – İndi mən işin doğruluğunu bilirəm. Gəl mənə yanına biçərə balam, sənə libas verərler paltarını dəyişərsən və Viktorun otağında isinərsən. – Siz Firquran – razılıqnan gedin karxanaya və çalışın ki, bir də belə bədaletlik göstərməyəsizin.

Naib məlul və məyus uzaqlaşdı. Müsyö Person özü Janı Viktorun yanına getirdi və bundan hədsiz sevindi. Beppo, isinib hala gəlmişdi, atıla-atıla gəlib Janın yanında quyruğunu bulamağa başladı, deyərsən istəyirdi ki, bu növ yaxşılığının əvəzində ona razılıq ələsin. O müddətdə Jana Viktorun paltarından birisini geyindiridilər və ona bir boşqab isti bozbağ getirdilər, yeyib hala gəlsin. Bu vaxt müsyö Person oğlunu danışdırmağa məşğul idi.

Karxanayı dolandıran zahirde qaraqabaq və cod adam görünürdü, amma üreyi çox yaxşı idi və hər bir yaxşı süləfin qədrini bilərdi. Ona görə Janın sadəliklə cavab verməyi ona çox xoş gəldi.

– Sənə nə istəyirsən verim ki, sənə haqqında nəhaq şübhəyə düşməyimin əvəzi çıxsın? – müsyö Person Jandan soruşdu Jan öz həkayətini söyləyib qurtarandan sonra.

– Ferman Nevili mənə bağışla ağa, – deyə uşağ dilləndi

Hərçənd Janın bu nüyyəti ona xoş gəldi, amma müsyö Person qaşqabağını tökdü

– Ferman, öz böyüyünə cavab qaytarıbdır, – dedi, – amma fikir eləmə, bu dəfə onu sənə bağışlayıram, qalsın karxanada, görə, daha ayrı bir arzun varsa de!

– Nə deyim ağa, – dedi Jan utana-utana, – bir də ata Qayyo var...

– Məgər ona da bəxş etmək lazımdır? – bunu deyib müsyö Person gülümsəndi.

– Ax, müsyö, əgər o mənə sığağın özü ilə aparmasaydı, mən bu gün buraya gəlməzdim...

– Sonra?

– Onda Beppo boğulardı, bəlkə müsyö Viktor da hovuzda yıxılırdı.

– Bəlkəsi yoxdur, – çıxdı Viktor, əllərini bir-birinə vurub – şəksiz hovuzda yıxılırdım; lap haldan düşmüşdüm, balaca Jan olmasaydı ağa mən də Beppo ilə boğulardım

– Əzizim, bilirsən, sən yaxşı vəkil ola bilərsən, – müsyö Person məhrəbanlıqnan Janın başını sığallayıb gülümsədi.

– Yaxşı, sənün dostun Qayyoya da səkkiz gündən bəri menden istədiyi işi verərəm; hərçənd layiq deyil, o ki, sənə, özündən ötrü heç nə istəmirsən, sən karxanada işlərsən və əvvəl əldə sənə haqqın gündə 15 quruş olar. Yaxşı işlə, diqqətli və səliqəli ol! Mən də söz verirəm ki, sən gözden qoymaram. Yaxşı yaduma düşdü, de görüm harda olursan?

– Sən-Sebastyan küçəsində, qaymaqsatan Sütet Vilmonun evində.

– Mən onu tanıyıram; o yaxşı qızıdır; çalış sənə yedirib, içirib saxlasın; ona de ki, səhər günortadan əvvəl gəlsin mənə mənə danışsın, salamat ol balam, əla bu kağızı mənə tərifimdən apar və Mətorun Kanzirə. Bu qabaqda görünən açıq qapıdan gir, mən özüm karxanaya gedib, sənə dilcavabı ona tapşırırsan qədər o sənə iş verər. Əynindəki paltar da sənə olsun, özünün əvvəlki paltarını da karxanaya işləməyə gedəndə gəlib aparıb geyərsən.

Jan sevıne-sevıne gedende Viktor atasına dedi:

- Ağa, onu arada bir gəlib mənımnən oynamağa qoyarsanmı?

- Baxarıq, - dedi müsyo Person, - əvvəl gerek sən sözden çıx-mayasan, necə ki, bu gün çıxdın və bir də mən qabaqca istəyirəm bilim ki, onunla oynamağa layıqdımı?

Bu halda nökrə qapını açıb dedi:

- Ağa, müsyo Fortünü ona nahar üçün apardıgımız çörəynən suyu pəncərədən çölə atıbdır

- Bəs elə isə Fransuaya deyinen çörəyin parçalarını yığıdırıb bu axşam müsyo Fortüniyə şam vaxtı aparısın və bir də Fortüniyə deyinen ki, iki günün əvəzinə üç gün ona tənbəh olacaq, o ki sensən, Viktor, mən sənə çoxdan istədiyin Maqazen Dızanfan kitabını almışam. Amma ananın sözüne baxmayıb çölə çıxdığına, ona görə bu gün verməyəcəyəm. Sənı gerek daha da artıq tənbəh ələyeydim, amma balaca Jana yaxşılığına görə, ələmırem.

Bunu deyib getdi Viktor fikirləşdi ki, nə cür ələsin, o ləzzətli nağıllar və şəkıllərmən dolu kitabı ki, öz təqsırınə görə atası ona vermədi, ələ gətırsın, amma o biri tərəfdən atası balaca Janı qəbul ələməkden çox sevındı.

Jan bu müddətdə gedib işləməyə başlamışdı. Karxanada bundan savayı işləyən balaca uşaqların hamısından o xırda və cansız idi. Ona görə özü də bildi ki, gerek çox şey ətısın və çalışsın ki, onlardan işdə dala qalması. Bu səbəbə görə, tez fəhlələr onu çalışqan görüb bəyendilər. Hətta bir vaxtlar ondan zəhləsi gedən naibin özü də yavaş-yavaş ondan xoşu gəlməyə başladı.

Süzət də öz tərəfindən ondan çox razı idi və öz uşağı kimi ona baxırdı. Xüsusen onun səbəbinə Fermanın bağışlanmağından çox xoşal idi. Bu Ferman indı artıq adət ələmişdi bazar günlərinin axşamını gəlib Suzetin yanında Jan və bir neçə qonşular ilə keçırməyə. Bu növ rəftarın həm onun puluna, həm canına, adına və abırına xeyrı var idi, çünki daha bazar günü bəzi fəhlələr kimi içib keşlənib, bazar günlərini xumarlıqdan başı ağrıyıp bekar yatmırdı və müsyo Person onun yaxşı durub-oturmağından öz razılığını ona bildirmışdi. O ki, ata Qayyodur, tərs kimi o, həmişəki halında qalırdı. Biçərənin içməyə adətı ələ güclü idi ki, heç bir vasitə ilə özünü düzəltmək mümkün deyildi.

Bir neçə həftədən sonra Janın yaxşı durub-oturmağından barə-sində bilmərrə arxayın olub müsyo Person onu qonaq çağırdı ki, bazar günü uşaqların oynamağa gəlsin. Viktoman Fannidən savayı Jan orada həmişə Fortünini və onun bacısı Mariyanı görürdü. Mariya çox qəşəng, üç yaşında qız idi və evdə onu hamı sevirdi.

Bu iki balaca uşaqlar, yəni Fortünü və Mariya iki ildən bəri yetim qalmışdılar və bibisinin ərı müsyo Personun evində olurdular və ona emi deyirdilər; o da onları öz uşaqları kimi sevirdi. Madam Personun qardaşı Müsyo Rinal Fortüniyə və Mariyaya öləndən sonra yaxşı var qoymuşdu. Bir para qulluqçunun təməllüqündən və demək-lərindən Fortünü bilirdi ki, o varlı olacaq və buna görə məğrur dolanırdı və tənbəllik ələyirdi, çox vaxt iddəalı-iddəalı deyirdi.

- Mənim işləmək nəymə ləzımdır? Mən, Allaha şükür, dövlət-liyəm; mənəm nəyım eskikdir?

Onun bu sözlərindən ağıllı adamlar həyrətdə idilər və təəssüf ələyirdilər ki, bibisinin ərı müsyo Person bu səbəbə onu çox dan-layırdı. Vaqien müsyo Person özü fəhləlikdən başlamışdı və çalışıb zıreklik və hünər ilə indiki halına çatmışdı. Ona görə, hərçənd çox haqqı var ki, öz hünərilə özünü bu dərəcəyə yetirməkdən fərh-lənib təkəbbürlənsin, amma bununla belə çox sadə və başısağı adam idi. Oğlu və qızı kumi onlara məhrıbanlıq göstərirdi. O cümledən burısı Landri idi ki, yaxşı durub-oturmaqın bir mərhəmətə layıq olmuşdu. Amma ha çalışdı ki, təbii eyiblərini gizlətsin. Yənə olmurdu, pis hərəkətlərini bürzə verirdi. O, səbəbə Viqtor onu seve bilmirdi.

Jan hər nə ələsəydi, üreynin yaxşılığına görə ələyirdi, baxmırdı ki, ondan ona xeyir gələcək ya yox, amma Landrı ancaq o kumsələrə qulluq yarasdırırdı ki, onlardan ona bir mənəfəət və əvəz ola. Bu cür adamlaman o həmişə başısağı və mülayım olurdu. Amma xeyir ümıdi olmayanların yanında əzgınlıq göstərirdi. Necə ki, Landrinin, ələ də Fortününin Jandan zəhləsi gedirdi. Landrı həmişə çalışırdı Janı müsyo Personun nəzərində pis qələmə verib gözden salsın. Fanni hərçənd ürəkden pis qız deyildi, amma həmişə dayısı oğlunun sözü ilə durub-otururdu, onun tərəfini saxlayırdı. Viktor və balaca Mariya yənə müttəsil öz dostları Janın tərəfində idilər.

Lap ibtidadən uşaqlar bu tövr ikitirə olmuşdular. Əvvəllər bazar günü oynamağa gələn uşaqlardan iki-üçü Fortününin və Landrının

destəsinə qarşıdılar, çünki biçərə Viktorun yanını kəsdirib durmaq-dansa onlaman yüyürməkdən artıq ləzzət aparırdılar.

Viktor xəstə olduğuna görə, oyunun çoxundan məhrum idi. Amma axırda Fortününün xudrəy olması onların ürəyini darıxdırdı ki, o həmişə o binlərə kəsib satırdı və ağalıq etmək istəyirdi və onları döyürdü, amma özünə el vuranda dağ basılan adam kimi cırcır çıxırırdı. Xülasə, Janın ki, Viktordan və Mariyadan uzaqlaşmırdı xoşəhval və məzəli olması uşaqları yavaş-yavaş bunlara sarı meyil-ləndirdi və durdular bunların başına yığılmağa; elə ki, Fortünü və Landrı tək qaldılar, onlar da axırda çarəsiz qalıb bunlara sarı gəl-dilər. Çox vaxt Fortünü onun istədiyini etməyəndə hirsələb və küsüb bir küncə çəkiliirdi. Sonra görəndə ki, onun küsməyini vəcine alan yoxdur və heç kəs ona qulaq asmur, yenə eləci üzlüb donquldana-donquldana yoldaşlarının yanına gəlirdi. Onu qoca dayısı ağalıq satmağa adət verib xarab eləmişdi, ona görə Jandan zəhləsi gedirdi ki, uşaqlar onun sözünü qoyub Jan deyənə eləyirdilər. O ki Land-ridir, paxıl və pis ürəkli olmağına görə, Jana hər nə bağışlasaydılar elə hesab eləyirdi ki, onun cibindən gədir .

ALFONS DODE

(1840-1897)

BALACA MADU

Moronvalın elanı belə idi: "Moronval gimnaziyası Parisin ən gözəl hissəsi olan Monten küçəsindəki 25 nömrəli evdə yerləşir. Gimnazyada ev tərbiyəsi verilir. Böyük bağ vardır. Şagirdlərin sayı məhduddur. Fransız teleffuzü kursu keçilir. Xarici və ya əyalət şivəsi islah edilir..."

Əlbəttə, Monten küçəsinin çox gözəl olduğunu və bu küçədə yaşamağın adama çox xoş gəldiyini inkar etmək olmazdı. Bu küçənin bir başı Sena sahilinə, o biri başı isə qıraqlarında güllər əkilmiş fəvvarələrin olduğu meydana çıxırdı. Ancaq bu küçədə nə isə bir qəribəlik və səliqəsizlik var idi; elə bil bu küçəni tələsik salmışdılar və onu tikib başa çatdırmamışdılar.

Aynalı pəncərələri, açıq ipək pərdələri, qızıl suyuna çəkilmis kiçik heykəlləri olan böyük evlərin yanında keçmiş şəhərtətrafi tikintilərdən təkə kəret ustalarının çəkicinin və dəmirçilərin gür-zünün səsləndiyi daxmalar qalmışdı. O vaxt bu küçədə iki-üç palçıqlı döngə var idi, elə bilirdim ki, bu döngələr indi də qalır; onların zavalı görkəmi ətrafdakı dəbdəbəyə uyğun gəlmirdi.

Bu döngələrdən biri "Monten" küçəsindəki 25 nömrəli evin qarşısına çıxırdı və bu küçə "On iki evlər" döngəsi adlanırdı.

Qızıl hərflərlə yazılmış gözəl lövhədə bildirilirdi ki, Moronvalın məktəbi burada yerləşir. Ancaq addımını döngəyə qoyan kimi adamın ayaqları qara, üfünətli və qurumayan palçığa bulaşırırdı. Döngənin ortasından axan qanov, asma fənər, hər iki tərəfdəki daxmaya oxşar evlər – bütün bunlar elə bil adamı qırx il geriye, Parisin keçmişinə aparırdı.

Ariq və hündürboylu bir kişi hər gün gündə bir neçə dəfə cəld addımlarla buradan keçib gedirdi. Onun düz saçları çiyninə deyirdi,

enli konarlı şlyapasını peysərinə tərəf itələmişdi. Dalınca beş-altı oğlan uşağı gəlirdi. Onların müxtəlif rəngə – ya mis kimi qırmızı, ya da tünd-qara rəngə çalan dərisi adamı heyrete salırdı. Bu arıq oğlanların hamısı nimdəş gimnazist forması geyirdi.

Uşaqları görməyə gimnazianın direktoru Moronvalın özü aparırdı; gimnaziyada oxuyan müxtəlif rəngli bu uşaqlar boş-boşuna ora-bura qaçırdılar. Gimnaziyada məşğələlər qaydasız gedirdi. Onun qərnbə müəllimləri də elə bil “On iki evlər” döngəsinin boyuna biçilmişdi.

Tutqun, qarlı və soyuq bir səhər idi. Bu vaxt xanım dö Baransinin kareti “Monten” küçəsində, Moronval gimnaziyasının qızıl suyu ilə yazılmış lövhəsinin lap qarşısında dayandı.

Döngə boş idi, ipdən asılmış fənər yellənərək cırlıdayırdı; taxta daxmalar, pəncərə şüşələrini əvəz edən çirkli kağızlar elə bil kiflə örtülmüşdü. Hər şey torpağa yatmış idi, elə bil daşqın olmuş, ya da yaxınlıqdan keçən kanalın suyu hər tərəfə hopmuşdu.

Xanım dö Baransinin qulluqçusu Konstan bir əlində çətinini tutub o biri əlilə də Cekdən yapışıb yeriyirdi.

Onlar “On iki evlər” döngəsinin qarşısında ayaq saxladılar.

Ev döngənin lap axırında idi, bura olduqca darsqaldı. Rəngi solmuş yaşıl küçə qapısının üstündən görünən ağacların quru, qaralmış budaqları elə bil soyuqdan titrəyirdi.

Konstan qapının zəngini berk-berk döyərək dərin sükutu pozdu.

Zəngin səsinə Cekin canına üşütmə düşdü, dəstə ilə ağacın üstünə qonmuş sərcələr, – qışda den çətin tapılarda onlar həmişə bir yerdə olurlar, – diksinib qonşu damın navalçasına qondular.

Qapını heç kes açmadı, onun ağır layları arasında kimsə pıçıl-daşırdı, ancaq birdən qapının demir barmaqlı pəncərəsindən bir zəncinin sifəti – qalın dodaqları, ırı ürkək gözləri, donuq təbəssümü göründü.

– Moronvalın gimnaziyası buradır? – deyə Konstan soruşdu.

Qıvrımsaçlı zəncinin başı çəkilib getdikdən sonra onun yerində qəhvəyi rəngli, qıyqacı gözlü, cnlisifətli bir oğlan göründü; bu uşaq da gülümseyirdi və maraqla bayıra baxırdı, ancaq qapı yenə bağlı idi. Konstanın artıq səbri tükənmişdi, bu vaxt kiminsə berk qışqırdığı eşidildi:

– Meymunlar, qapını niyə açmırsız?

Yenə də qərnbə pıçılı düşdü. Kimsə paslı qıfılın açarını tələsik burdu, sonra isə zərbə, söyüş, daləşmə səsləri eşidildi. Nəhayət, qapı açılarda Cek hürkmüş sərcələr kimi müxtəlif tərəfə qaçısan uşaqları ancaq arxadan görə bildi.

Qapının ağzında hündür, arıq bir adam dayanmışdı, onun arıq boynunu ağ yaylıq ilə saınmışdı, elə buna görə də sifəti tutqun və bozarmış kimi görünürdü.

Cənab Moronval Konstanı səmimiyyətlə içəri dəvət etdi, qolunu ona uzatdı və onlar Cek ilə böyük bağın içindən keçib getdilər. Boş xiyabanlar və gülləri solmuş ləkələr qış günündə daha da ürəkсіxıcı görünürdü.

Onlar xiyabanların birində qırmızı jilet geymiş zənci oğlanla rastlaşdılar; onun əlində süpürge və kömür vedrəsi var idi. Oğlan qorxa-qorxa və ehtiramla Moronvala yol verdi, o isə, gedə-gedə əmr etdi:

– Qonaq otağına od gətir!

Zənci oğlan elə qorxdı ki, guya dedilər ki, qonaq otağında yanğın olmuşdur. Halbuki ona buxarını tezce qalamağı tapşırdılar.

Əmr nəhaq yərə verilməmişdi.

Böyük qəbul otağı çox soyuq idi. Onun solğun döşəməsi o qədər silinmişdi ki, donmuş, sürüşkən gölü xatırladırdı. Hətta mebellər də soyuqdan qorunmuş kimi köhnə, həddindən artıq böyük örtüklərə bürünmüşdü. Elə bil xəstələrə xalat geydirmişdilər.

Ancaq Konstan nə köhnəlib dağılan divarlara, nə də şüşəbəndə bənəzəyən və çox kasıb bəzədilən geniş qonaq otağına fikir verirdi.

Xanım dö Baransinin xidmətçisinə özünü xanım yərinə qoymaq böyük ləzzət verirdi.

O sevinirdi; ona elə gəlirdi ki, uşaqlar burada, açıq havada yaylaqda olduğu kimi, sərbəst yaşayırlar.

– Bura lap yaylaq kimidir, – deyə Moronval lovğalıqla bildirdi.

Yoxsul evlərdə gözlənilməz qonaqlar gələndə hamı özünü itirir, hər şey bir-birinə qarışır. Burada da bir anlığa belə oldu.

Balaca zənci buxarıda od qalayırdı. Cənab Moronval yad qadına ayaqlarını qoymaq üçün balaca skamyaya verdi. Nəhayət, qonaqların gəldiyini eşidən xanım Moronval təzim edərək içəri girdi.

O, Cekə yanına çağırıb əlini başına çəkdi və dedi ki, onun gözləri çox gözəldir.

– Lap ele bil anasının gözəndir, – deyə Moronval Konstana baxıb arvadının sözlərini təsdiq etdi.

Konstan etiraz etməyi fikrinə belə gətirmirdi, ancaq Cek çox qəzəbləndi və az qala ağlaya-ağlaya çıxdı:

– Bu mənim anam deyil! Dayədir!

Bundan sonra xanım Moronval Konstan ilə soyuq danışmağa başladı, bunun nəticəsində də gimnaziya az qala zərər çəkəcəkdi. Xoşbəxtlikdən onun əri qonaqla daha yaxşı rəftar etməyə başladı, çünki o, başa düşdü ki, ağa uşağını pansiona gətirən bu xidmətçi qadının evdə böyük nüfuzu var

Konstanın davranışı onun fikrini təsdiq etdi. O, hündürdən danışdı, özünü yüksək tuturdu və demək istəyirdi ki, gimnaziyanı seçməkdə ona etibar etmişlər. O, öz xanımı haqqında elə himayəçi tonla danışdı ki, Cek lap dılxor olmuşdu.

Söhbət təhsil haqqı üzərinə gəldi: lazım olan şeyləri almaqdan başqa ildə üç min frank verməli idilər

Konstan dedi ki, pul məsələsinin onun üçün o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Təki uşaq yaxşı təhsil alsın.

Xanım Moronval başını dik tutaraq dedi:

– Bunun üçün narahat olmaq lazım deyil...

Onun əri isə əlavə edib dedi ki, o, gimnaziya ancaq məşhur ecnəbilər, çox hörmətli şəxslərin, knyazların uşaqlarını qəbul edir. Bu saat onun yanında hətta vəliəhd, Daqomeya¹ kralının doğma oğlu tərbiyə alır. Konstan bundan hədsiz dərəcədə sevindi:

– Kral oğlu!.. Əşidirsinizmi, cənab Cek, siz kral oğlu ilə birlikdə tərbiyə alacaqsınız!

– Bəli, əlahəzrət Daqomeya kralı öz əla-həzrət oğlunun tərbiyəsini mənə tapşırmışdır, – deyə Moronval lovğahqla davam etdi. – Mübaliğəsiz deyim ki, mən onu hərtərəfli adam etməyə nail olmuşam.

Bəs o kəndə od qalayan balaca zənciyə nə oldu? O, niyə birdən belə həyəcanlandı, içərisi kömür ilə dolu olan vedrəni nə üçün belə taqquyula çəkdi?

– Mən də, burada iştirak edən xanım Moronval da ümid edirik ki, gənc kral öz atasının taxtına sahib olandan sonra bizim yaxşı

məsləhətlərimizi, Paris müəllimlərinin məhrəban rəftarını, onların qayğısı sayəsində keçirdiyi gözəl illəri yada salacaqdır.

Bu vaxt balaca zənciyə baxan Cek çox təəccübləndi. Zənci balası buxarıdan aralanmadan birdən dönüb həyəcanla qıvrımsaçlı başını o yan-bu yana tərpətdi və gözlerini elə dolandırdı ki, qarası gedib ağı göründü. Elə bil bununla o, öz etirazını bildirir və Moronvalın sözlərini qəti rədd edirdi. Onun dediyi bu deyildimi ki, kral oğlu Moronvalın gimnaziyasında heç bir yaxşı məsləhət almamışdır və ona heç bir dəmci də minnətdar deyildir?

Ancaq balaca qul bunları haradan biləydi!

Moronvalın dəbdəbəli sözlərindən sonra Konstan adətən üç ay üçün əvvəlcədən pul verməyə hazır olduğunu bildirdi

Moronval qəşəng bir ədayla əlini yelləyib “Gözləmək də olar” demək istədi.

Gözləmək isə əksinə heç cürə olmazdı

Köhnə mebel, malası tökülən divarlar və cırıq xalçalar, xülasə bütün evin görkəmi bunu təsdiq edirdi; Moronvalın qara, köhnə kostyumu, onun arvadının çox geyilməkdən parıldayan paltarları da göstərirdi ki, gözləmək olmaz.

Cənab və xanım Moronvalların qeyd kitabı ardınca qonşu otağa necə tələsik getmələri də bunu aydın göstərirdi. Onlar öz yeni şagirdlərinin familiyasını, yaşını və gimnaziya daxil olması vaxtını cıldı nəfis, bir neçə düyməsi olan kitabə qeyd etməyə çox tələsurdilər

Bu mühüm məsələlər həll edildiyi zaman balaca zənci heç bir işi olmadığına baxmayaraq buxarının qarşısında səllağı oturmuşdu. Uzun pehrizdən çıxan mədə qida qəbul etmədiyi kimi, buxarı da bayaq alışmaq istəmirdi. İndi isə buxarın alovu odunları acgözlüklə yalayaraq yandırır, qərnbə şəkillərə düşən və guruldayan qırmızı alov dillərini üfürüb alışdırırdı.

Zənci balası başını yumruqları arasına alıb ovsunlanmış kimi gözlerini qırpmadan alovə baxırdı.

O, xəfifcə gülərək gözlerini geniş açmışdı. Elə bil isti və işığı özünə yığırdı. Zənci balası bərk üşüyürdü. Buna görə də az qalırdı ki, özünü buxarının içərisinə atsın. Bu vaxt küçədə, tutqun havada ağ qar dənələri uçurdu.

Cekki qüssə бүürdü.

Moronvalın üz-gözündən zəhrimar yağdı. Oğlan hiss edirdi ki, artıq onu anasından ayırır bu qərnbə gimnaziya atmışlar. Dünyanın

¹ Daqomeya – Qərbi Afrikada, Qvineya körfəzi sahilində Fransanın müstəmləkəsi

bütün gusələrindən buraya toplaşan oğlanlar doğma yurdlarından ayrı düşdükleri üçün qüssə çekirdilər

Birdən qapı bərkden açıldı, astanada alçaqboyu, kök, enlikürekli, haçasaqallı bir kişi göründü. Onun başında qara fətrdən şlyapa var idi.

Moronval təkebbürlə onu Konstana təqdim etdi:

– Cənab Labassendr bizim nəğmə müəllimidir!

Labassendr iki-üç dəfə təzim etdi, sonra özünü göstərmək üçün balaca zənciyə bir təpik ilişirdi, o da kömür vedresini götürüb dinnməzə bayıra qaçdı.

Qapı yenə də açıldı, içəri qoca, çirkın, duzsuz bir kişi girdi, onun kosa üz-gözündən biclik yağdı, saçları çallaşmışdı, qabarıq şüşəli çəsmək taxırdı, boğazına kimi düymələnmiş uzun penceyi bütün uzağı görməyən pıntı adamlarda olduğu kimi ləkə-ləkə idi. Bu, riyaziyyat və təbiyyat elmləri müəllimi doktor Gırış idi.

Onun üst-başından qələvi iyi gəlirdi; apardığı kimyəvi təcrübələr nəticəsində barmaqları göy qurşağının bütün rənglərinə: sarı, yaşıl, göy, qırmızı rənglərə bulaşmışdı... O, buxarının qarşısında oturmış nəğmə müəlliminə yanaşdı. Onlar salamlayıb bir-birini xoş nəzərlərlə süzdülər.

Konstan ilə Moronvalların söhbəti qurtarandan sonra direktor öz yeni şagirdinə yaxınlaşdı, yanağından tutub semimiyyətlə şıgalayaraq dedi:

– Bəsdır, bəsdır, cavan dostum! Qaşqabağını tökmə!

Doğrudan da Cek, Konstan ilə görüşüb ayrılanda gözələrinin yaş ilə dolduğunu hiss etdi. Yox, Cek onu sevdiiyi üçün ağlamsınmırdı. Oğlan ona görə tutulmuşdu ki, Konstanı öz evlərinin adamı kimi tanıyırdı. Konstan həmişə onun anası ilə bir yerdə olardı. Buna görə də ona elə gəlirdi ki, o gedəndən sonra əli anasından tamam üzüləcəkdir.

– Konstan, Konstan... – deyə o astadan təkrar edib onun tumanından yapışmışdı, – anama deyın mütləq gəlsin.

– Hə-hə, o gələcək, Cek, ancaq ağlama!

Oğlan ağlamaq istəyirdi, ancaq ona elə gəlirdi ki, hamı ona baxır, buna görə də özünü saxlayırdı.

Cek istər-istəməz onu bura gətirmiş zəhləsi gedən xidmətçinin tumanından tutub deyirdi:

– Ona deyın qoy gəlsin... Deyın gəlsin!..

Qapı Konstanın arxasınca bağlananda, Cek başa düşdü ki, artıq qayğısız uşaqlıq günləri ötüb keçdi, bu xoş günləri bir daha görməyəcəkdir.

Əgər Moronvalın gimnaziyası yenə də qalırsa, buna mən heç şübhə etmərəm, onda mən ictimai sağlamlığı qoruyan komissiyanın nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, heç vaxt uşaqları bu məktəbin dördüncü¹ kimi sağlamlıq üçün zərərli olan, narahat, rütubətli yerdə yatırmamışlar.

Pəncərəsiz, lakin şüşə tavanlı uzun, birmərtəbəli bir binanı təsəvvürünüze gətirin. Bu bina bağın o başında idi. Bütün Paris bağlarında olduğu kimi onun da sarmaşıqla örtülmüş tutqun üreksiz divarları görünürdü. Onun kölgə saldığı yeri kif örtmüşdü. Rütubətli dördüncü yanında möhtəşəm evin arxasında bir tövlə var idi. Gecə və gündüz oradan at ayaqlarının səsi və nasosdan daim axan suyun şınlısı eşidilirdi. Buna görə də adama elə gəlirdi ki, binanın yarıya qədər kif ilə örtülmüş divarlarından su sızır.

Bura həmişə rütubətli idi, ancaq ilin fəslinə görə gah soyuq, gah da lap isti olurdu, yay vaxtı şüşə tavan hədsiz dərəcədə qızır, gecə hava soyumağa başlayanda istini içəri verirdi, bu zaman binanın içərisindən hamamda olduğu kimi buxar qalxırdı. Bundan başqa qoca sarmaşığın yarpaqları üzərində gəzişən cücülər axşam tavanın işıq gələn şüşəsinin üstünə qonur, yaşıqlardan keçib binanın tavanında xışiltı və vızıltı sala-sala belədən-bələ qaçır, hərdən uşaqların yatağına düşürdü...

Qışda daha pis olurdu. Həm ulduzlar görünən tavadan, həm də dəşik-dəşik olmuş arakəsmədən soyuq gəlirdi. Nazik döşəmə də yel çəkirdi. Düzdür, yorğanı başına çəkib yumaq kimi yumurlanandan, dizlərinə çənəne yapışdırandan iki saat sonra nəhayət, qızısqmaq olurdu.

Moronval öz "ata qayğıkeşliyi"lə o saat müəyyən ələmişdi ki, heç kəsə lazım olmayan, kənarda, zir-zibil içərisində qalmış, üzərinə yağış və Parisin hissi tökülən bu anbar nəyə yaraya bilər.

– Bura durtur olacaqdır, – deyə o, tərəddüd etmədən qərara gəlmişdi.

Hər bir ağıllı adam başa düşürdü ki, buraya cəmi on çarpayı yerləşdirmək olar. Ancaq bura iyirmi çarpayı, üstoluk bir oluzyuyan

¹ Dördüncü – qapalı məktəbdə ümumi yataq otağı

da qoyulmuşdu. Qapı ağzına köhnə bir xalça salınmış və beləliklə "dortuar" hazır olmuşdu

Bes bunun nəyi dortuar deyil? Dortuar yatmaq üçün olan yerdir. İstiyə, soyuğa, bürküyə, cücülərə, nasosun şırıltısına, at ayaqlarının sesinə baxmayaraq, uşaqlar burada yatırdılar. Uşaqlar yel xəstəliyinə, bronxit xəstəliyinə tutulur, gözləri qızırır, ancaq gah kökslərini ötürüb, gah da qayğısız gülümsəyib möhkəm yatırdılar. Onlar oyunlardan, məşğələlərdən, qayğısız keçən gündən sonra olduğu kimi şirin yuxuya gedirdilər

Ancaq Cek birinci gecə heç gözlerini də yummadı. Ömründə o, özge evində gecələməmişdi, onun gecə lampası ilə işıqlandırılmış, sevimli oyuncaqları ilə dolu olan otağı, düşdüyü bu qərribə, qaranlıq binaya necə də oxşamırdı!

Şagirdlər yerlərinə uzanan kimi xidmətçi zənci lampaları apardı və bundan sonra Cek yata bilmədi.

Yuxarıdan, üzərini qar basmış şüşədən zəif işıq düşürdü. Cek, sıx sıralarla düzülmüş demir çarpayılara baxırdı. Ancaq yeddi-səkkiz çarpayıda adam var idi: bu çarpayılarda nəfəs almaqdan, xorultudan və boğuş öskürəkdən tərpənən bədənlər görünürdü

Təzə şagirdə ən yaxşı yer verilmişdi, bura qapıdan o qədər də soyuq gəlmirdi, tövlədən də ses eşidilmirdi. Buna baxmayaraq, Cek isinə bilmirdi: Soyuq və öz aqibəti üçün keçirdiyi qorxu onu yatmağa qoymurdu. Bugünkü gün onun yuxusuzluqdan dumanlanan fikrinə canlanmağa başladı...

Moronvalın boynundakı ağ yaylıq, onun nəhəng cırcıramaya oxşayan bədəni, doktor Gırşın qabartıq şüşəli qərribə çəsməyi, ləkə içində olan pəncəyi – bütün bunlar oğlanın təsəvvüründə canlanırdı

Uzaqdakı qüllənin saati on biri vurdu. Cekin yadına anası düşdü İndi görsən o nə edir? Yəqin o, ya baldadır, ya da teatrda. Bir azdan sonra o, xəzə bürünmüş halda evə qayıdacaqdır.

Nə qədər gec qayıtsa belə, həmişə Cekin otağının qapısını açar və onun çarpayısına yaxınlaşıb soruşardı: "Cek, yatmısan?" Hətta yuxuda olanda belə o, anasının burada, lap yanında dayandığını hiss edər və alnını anasının öpə bilməsi üçün ona tərəf çevirirdi.

İndi isə...

Gündüz çox qüssələndiyinə baxmayaraq, öyninə geydiyi zər baftalı paltar, kepkası yadına düşəndə özünə ürək verirdi və uzun,

qırmızı qaytanlı göy şalvarı nəhayət onun çılpaq baldırlarını örtüyünə görə sevinirdi. Doğrudur, kostyumu öyninə bir qədər iri idi, ancaq onu bir az düzəltmək olardı: xanım Moronval onun büzmələrini sancaqlamışdı. Sonra o, başqa şagirdlərlə tanış olub oynamağa başlamışdı. Onlar özlərini qərribə və belkə bir az kobud aparsalar da bu uşaqlar xoş xasiyyət idilər Uşaqlar bağda, təmiz şaxtalı havada qatopu oynayırdılar. Bu oyun həmişə evdə saxlanılan zərif oğlana çox xoş gəlirdi.

Ancaq Cek maraqlı hissi çox həyəcanlandırırdı – o, kral oğlunu görmək istəyirdi. Moronvalın dediyi kiçik Daqomeya kralı harada idi? Belkə hələ tətildən qayıtmayıb? Belkə xəstəxanada yatır?.. Onunla tanış olmaq, söhbət edib dostlaşmaq nə yaxşı olardı .

O, şagirdlərin səkkizinin də adını bilirdi. Ancaq onların heç biri şahzadə deyildi.

Düşüncələri Cekı yatmağa qoymurdu, o yerində o tərəf-bu tərəfə çevrilib direktorun mənzilindən gələn musiqi sesinə qulaq asırdı. Musiqinin səsi, nasosun şırıltısı, at ayaqlarının tapıltısı, bütün bunlar "xoş" bir uğultu qoparırdı.

Budur, hər şey sakitləşdi. Dortuar yuxuya daldı, tövlədən səs kəsildi, bu vaxt qar basmış qapı açıldı.

Əlində fənər tutmuş qara xidmətçi oğlan içəri girdi. O, cəld hərəkətlə özünü silkeleyib üstündəki qarı çırpdı Zənci oğlanın üstünü basmış qar onun qara rəngini daha çox nəzərə çarpdırırdı. O, belini büküb çiyinlərini qaldıraraq çarpayıların arası ilə keçməyə başladı. Soyuqdan onun dişləri bir-birne deyirdi.

Cek məzəli oğlanı maraqla süzdü. Oğlanın divara düşmüş kölgəsi onun profilini¹ üzadı, qabağa çıxmış dodaqlarını, yastı qulaqlarını, girde başındakı keçə kumi qıvrım saçını əks etdirir, bütün nöqsanlarını daha da artırır.

Balaca zənci fənəri divardan asdı və bundan sonra dortuar lap gəminin kayutuna oxşadı. Oğlan ayaq üstə durub donmuş əllərini fənərə tərəf tutmuşdu. Onun simasında uşağa məxsus şən və səmimi bir ifadə var idi. Bu da Ceke çox xoş gəlirdi.

Zənci oğlan qızınırdı. O, titrəyə-titrəyə şüşə tavana baxıb mızıldanırdı:

– Qala bax!.. Qala bax!..

¹ Profil – burada yandan görünüş deməkdir

Onun yumşaq danışığı, əcnəbi dilində çəkine-çəkine "qar" sözünü belə tələffüz etməsi, balaca zənciyə ürək yangısı və maraqla baxan Cekü həyəcanlandırdı.

Oğlan bunu hiss etdi və pıçıldadı:

– Bəs sən, təzə gələn. niyə yatırırsan, musyu?¹

– Yuxum gəlmir, – deyər Cek içini çəkdi.

– Dərd olanda, ah çəkmək yaxşıdır, – deyər zənci oğlan nəsihətədi tərdə dedi. – Əgər fəqir ah çəkməsə, yəqin ki, ölər.

O, yorğanı çarpayının üstünə sala-sala danışdı. Onun çarpayısı Cekin çarpayısı ilə yanaşı idi

– Sən burada yatırırsan? – deyər Cek soruşdu. O, xidmətçinin şagirdlərlə bir otaqda yatmasına təəccüblənirdi. – Bəs döşəkağı hanı?

– Mənə döşəkağı yaramaz: derim çox qaradır...

Bunu söylədikdə zənci balası xəfifcəsinə gülümsədi və soyuq olmasın deyər yarpaltarı yorğanın altına girmək istədi, ancaq nədənsə birdən dayandı, boynundan asılmış nazik fil sümüyünü dodaqlarına yaxınlaşdırdı və pərəstşilə öpdü.

– Ne qənbə medalıdır! – deyər Cek dilləndi

– Medal deyil, – deyər zənci etiraz etdi. – Mənim qırı-qırımdır.

Ancaq Cek "qırı-qırı" bərsində eşitməmişdi, oğlan onu başa saldı ki, bu duadır, adama xoşbəxtlik gətirir. Bunu ona doğma vətəninəndən ayrılarkən Kerika xala bağışlamışdır. Onu xalası böyütmüşdür və inanır ki, tezliklə onun yanına qayıdacaqdır.

Balaca Cek də dilləndi:

– Mən anamın yanına qayıdan kimi.

Uşaqlar susdular: hərə öz Kerikasını xatırlayırdı.

Bir an keçdi, Cek yenə də soruşdu:

– Sənin ölkən gözəldir? Haradadır, uzaqdadır?.. Onun adı nədir?

– Daqomey, – deyər zənci balası cavab verdi.

Kiçik Cek yerindən sıçrayıb oturdu.

– Aha, deməli sən onu tanıyırsan!.. Yəqin Fransaya sən onunla birlikdə gəlmişən?

– Kiminlə?

– Kral oğlu ilə.. Sən ki, kimin haqqında danışdığımı bilirsen, balaca Daqomeya kralını deyirəm.

– O mənəm, – deyər zənci balası sadəcə cavab verdi.

Cek heyrdəndən donub ona baxa-baxa qaldı. Cır-cındır geyinub əlində süpürgə və kömür vedrəsi bütün günü aralıqda əlləşən, stola yemek verən, qab-qacaq yuyan nökr kral imiş!

Balaca zənci zarafat etmək fikrinə deyildi. Onun üzündə dərin bırıq qüssə var idi, sakit nəzərləri harasa uzaqlara dikilmişdi, ele bil keçmişin və ya itirdiyi vətəninəndən mənzərələrini seyrə dalmışdı...

– Bəs niyə belə? – Cek heyret və inamsızlıqla soruşdu.

– Bəli, belədir. – belədir, – deyər zənci balası danışdı. Birdən o, sıçrayıb fənəri üfurməyə başladı. – Madu işığı yana-yana qoyanda musyu Moronval hirslenir

Sonra o, öz çarpayısını Cekə tərəf çəkdi və dedi:

– Seni də yatırı... Daqomey deyəndə mənə də yatırı... Qulaq as...

Balaca Madu öz kədərli həyatı haqqında danışmağa başladı.

Onu, atasının adı ilə Madu çağırırdılar. Onun atası məşhur cəngavər Rak-Madu-Gezo qızıl və fil sümüyü ölkəsinin ən qüdrətli hökmdarlarından biri idi.

Daqomeya hökmdarı olan Madunun atasının topları, tufənglə və oxla silahlanmış minlərlə əsgəri var idi; onun özünün musiqiçiləri, kahinləri, rəqqasələri, dörd polk amazonkalı¹ var idi. Onun böyük sarayı demir nizələr və balıqçulağı ilə bəzədilirdi. Döyüşdən sonra evin qarşı divarından adam başları asılırdı. Günəşin şüaları bu sarayın üzərinə düşərək onun üstünə həsir düşmüş tava daşlarını və səkilərini yandırır. Madu burada böyümüşdü. Amazonkaların başçısı Kerika xala ona qayğı göstərir və lap kiçik olanda belə yürüş çıxan zaman onu özü ilə aparırdı.

Kerika nə qədər yaxşı idi! Kişi kimi ucaboy və qüvvətli idi, əyninə mavi, uzun paltar geyirdi. Çılpaq qollarına və baldırlarına şüşə muncuqlardan qolbaq keçirərdi, çiynindən asdığı ox qabının içindən başına at tükü vurulmuş oxlar tərponərdi. Başına qoyduğu iki kiçik antlop buynuzu sıx və qırıq saçları arasından aypara kimi görünərdi. O, fil ovlayanda və ya bir zərbə ilə düşmənin başına vuranda öli nə qədər sərrast və möhkəm olurdu! Bəzən Kerika çox qorxunc olurdu, amma öz kiçik Madusunu həmişə əzizləyirdi, ona kehreba muncuqlar və mercanı boyunbağılar, qızıl zər ilə

¹ Musyu – (fransızca, təhrif olunmuşdur) cənab

¹ Amazonka – atlı qadın, burada döyüşçü qadın

haşıyolənmiş ipək şərf, ölkələrində pul yerinə işlənən balıqqulağı bağışlayırdı. O, həmçinin Maduya qızıl suyuna çəkilməmiş silah da vermişdi Kerkaya elə gəlirdi ki, bu silah onun özü üçün çox yüngüldür. Madu Kerkə ilə Liana¹ sarmaşıqları ilə örtülmüş dərin meşələrə ova gedərkən həmişə bu silahını özü ilə aparardı.

Orada ağaclar o qədər qol-budaqlı, enli yarpaqlı olurdu ki, günəş şüaları bunların arasından keçə bilmirdi. Ağacların altında isə hər səs məbədə olduğu kimi uğultu qoparırdı. Ancaq meşə işıqlı olurdu və nəheng güllər, yetişmiş meyvələr, uzun leləkləri ağacdən yerə kimi salladan müxtəlif rəngli quşlar – bütün bunlar qiymətli daşlar kimi par-par parıldayırdı.

Liana kolları arasından vızıltı, qanad səsi və xışıltı eşidilirdi. Dilini bayıra uzadan ilanların başı sakit-sakit tərpenirdi, meymunlar bir sıçrayışla ağacın başından başqa ağaca tullanırdı. Dərin meşələrin içində böyük əsrarəngiz göllər var idi. Bu göllərin ayna kimi sakit səthi göy üzünü görmürdü. Ağaclar gölün səthində əks edirdi, elə bil onlar yerin altından çıxırdı.

Burada Cek dilləndi:

– Gör necə gözəlmiş!

– Hə, gözəl idi, – deyə balaca zənci cavab verdi.

Öz yoldaşının ona belə diqqətlə qulaq asmasından ürəklənərək söhbətini davam etdi.

..Gecə düşəndə meşə başqa görkəm alırdı.

Meşənin sıx yerində dşərgə qurulur, böyük tonqallar qalanırdı. Vəhşi heyvanlar bundan qorxub nərili çəkə-çəkə ətrafda dolayırdı. Budaqlardakı quşlar heyecanla çıxırdı, qara yarasalar uçurdu; bu quşlar şölə çəkən alovun üstündə hərliyərdi, səhərə yaxın isə bir-birmə yapışıb quru yarpaq kimi hündür ağacdən sallanırdı.

Səyahətlər, açıq havada dolamaq Madunu möhkəmləndirmişdi, o məharətli balaca bir döyüşçüyə çevrilmişdi. Madu qılnc və döyüş bəttasını tutmağı çox gözəl bacarırdı, başqa uşaqlar isə bu yaşda analarının yanından bir addım belə ata bilmirdilər.

Kral Rak-Madu-Gezo öz vəliəhdi olan oğlu ilə fəxr edirdi. Ancaq – əfsus! Görünür zənci vəliəhdi üçün yaxşı silah tutmaq və sərrast atəşlə fiilin gözündən vurmaq kifayət deyilmiş. O, ağların kitabını oxumağı, onlar kimi yazmağı bilməli idi, yoxsa onlara qızıl sata

bilməzdi. Çünki ağların cibində zəncini aldatmaq üçün həmişə kağız olur. Ağlılı Rak-Madu oğluna bunu deyirdi.

Əlbəttə, Daqomeyanın özündə də savadlı avropalı tapmaq və Maduya savad öyrətmək çətin deyildi. Ancaq iş burasında idi ki, bir vaxt kralın özünü də atası çox-çox uzağa, dünyanın o bir başına, Marsel adlanan şəhərə göndərmiş və burada ona dərs verdirmişdi. İndi o da öz oğlunun belə təhsil almasını istəyirdi.

Balaca Madu Kerkadan ayrılacağına, qılıncını, tufəngini evdə qoyub “musyu Bonfisle” gedəcəyinə görə çox qüssələnirdi. Hər il bu ağ adam yoxsul zənciləri soyub çoxlu qızıl aparırdı.

Madunun yola düşməsi münasibətlə böyük ziyafət düzəldilmişdi. Bütün məbədrlərin qapısı xüsusi təntənə ilə açılmışdı. Xalq o gün işləmədi, ancaq dəniz allahlarına dua edirdi: gəminin lövbəri qaldırılarda cəllad on beş əsiri sahile gətirib onların başını vurdu – onların başları gurultu ilə böyük mis çənin içinə yuvarlandı.

– Allah, özün rəhm elə! – deyə Cek dəhşətlə onun sözünü kəsdi və yorğanın altında gizləndi.

Nə demək olardı, belə hadisələri eşitmək çox qorxunc idi! Özü də hadisələrin qəhrəmanından! Doğrusu, bu lap çoxaq adamın özünü belə dəhşətə salardı! Bir az ürəklenmək üçün o dəhşətli Daqomeyada yox, Moronvalın gimnaziyasında olduğunu fikrinə gətirdi.

Madu, öz dostunun onun söhbətindən həyəcanlandığını görək onun yola salınması şərəfinə düzəldilmiş təntənədən daha bir söz demədi, bir dəfəyə Marsel liseyində¹ olduğu barədə danışmağa başladı.

Ah, üreksizlik! divarlar arasındakı bu böyük lisey, üzərində şagirdlərin adı cızılmış köhnə kamyalarla dolu ürekbulandırıcı simif; enli qolları sallanan qara paltara bürünmüş və başına beret qoymuş tərbiyəçilər; daha çox lovgalıqdan doğan mütemadi. “Sakit!” çığırtsı, aşağı öyilmiş başlar, qələmlərin xışıltısı, mənasını başa düşmədən əzbərləmələr, iyirmi beş şagirdin bir-birinin ardınca eyni dersi təkrar etməsi... Geniş yeməkxanalar, dortuqlar, günəş şüaları ilə zəif işıqlanan heyət... Günəş şüaları gah burada, gah orada sürünürdü, ondan bir balaca qızınmaq üçün hündür, tutqun divarlara söykənmək lazım idi, çünki bu divarlar bütün istini uduurdu...

Madu bütün tənəffüsünü orada keçirirdi. Həç bir şey onu sənədləndirməz və başını qatmazdı. Təkcə barabanın titrək səsi onun kiçik

¹ Liana – istə ölkələrdə bitən sarmaşan bitki

¹ Lisey – Fransada orta məktəb

mübariz üreyini vəcdə gətirirdi. Bu barabanın da əhəmiyyəti çox kiçik idi, onunla şagirdləri yeməyə, dərşə, yerindən qalxmaya və yatmağa çağırardılar.

Madunun bir sevinci də vardı, bu da dərş olmayan günlər idi. Tezliklə o, bu sevincdən də məhrum oldu, bunun da səbəbi var idi, "musyu Bonfis" Madunun ardınca gələn kimi o saat oğlan onu limana aparmasını xahiş edərdi. Oradan qətran, yosun qoxusu gəlirdi, limanda mal boşaldardılar, bunların çoxu Madunun vətənindən gəlirdi. O, ancaq limanda olanda özünü bəxtiyar hesab edərdi. Madu gəmidən boşaldılan sarı buğdaya sevincle nəzər salar, kisələrin, tayların üstünə vurulmuş tanış poçt möhürlərinə baxardı...

Buxar buraxan gəmilər hərəkətsiz dayansa da artıq yola hazırlaşardı; böyük gəmilər yelkənlərini açib ələ bil onu çağırırdı, buradan getməyi, azad olmağı təkid edərdi.

Madu saatlarla dayanıb qağayı qanadına oxşayan yelkənlərin günbatana tərəfə getməsinə, yüngül tüstünün su üzərinə yayılmasına və sonra üfünün arxasında gözənd itməsinə tamaşa edərdi.

Madu dərş vaxtı da gəmilər haqqında düşünərdi; onun doğma torpağa qayıtması bu gəmilərlə bağlı idi. onlardan biri onu buraya gətirmiş, bir başqası da geri aparacaqdı.

Bu fikir oğlanı rahat buraxmırdı. Bir gün o, səhifələrində göy dəniz və geniş göylər şəklində çəkilmiş əlifba kitabını atıb qaçmış və "musyu Bonfis" gəmilərindən birində gizlənmişdi. Onu vaxtında tutmuşdular, ancaq o, yenə də qaçmış və bu dəfə ələ hiylə işlətməmişdi ki, onu gəmi ancaq Aslan körfezinin ortasına gəlib çatanda orada olduğunu bilmişdilər. Madunun yerinə başqa bir uşaq olsa idi, ona el vurmazdılar. Amma onun kim olduğunu bilən kimi kapitan mükafat alacağına ümid edərək kral oğlunu Marsele göndərdi.

O vaxtdan Madu daha zavallı vəziyyətə düşmüşdü: indi onu bayıra buraxmırdılar, nəzarət altında saxlayırdılar. Ancaq o fikrindən dönmürdü.

Bütün bunlara baxmayaraq, Madu yenə də bir neçə dəfə qaçmış və yola düşməyə hazırlaşan gəmilərdə gizlənmişdi; onu ya ocaqxanadan, ya kömür çalasından, ya da balıq torlarının altından tapmışdılar. Onu liseyə qaytaranda Madu müqavimət göstərmək fikrinə belə düşməzdi, o, ancaq xəfifcə və ələ qüssəli gülümsərdi ki, adamın onu cəzalandırmağa əli qalxmazdı.

Nəhayət, direktor bu nadinc uşaqdan ötrü məsuliyyət daşımaqdan boyun qaçırdı. "Musyu Bonfis" onu Daqomeyaya geri qaytarmağa cəsarət etmədi, çünki qorxurdu ki, inadkar kral Rak-Madu-Gezonun hörmətini itirsən, kralın inadkar olduğu ona məlum idi. Onu bu cətinlikdən Moronvalın "Semafor"dakı elanı qurtardı. Zənci balasını o saat Parisin gözəl hissəsində yerləşən Monten küçəsindəki 25 nömrəli evə apardılar və inanın ki, orda burada nəvəzislə qarşıladılar.

Uzaq zənci kralığının vəliəhdi gimnaziya üçün gəlir mənbəyinə çevrildi. Oğlanı gimnaziya göstərər, hər yere aparırdılar. Moronval onunla teatra, cıdır meydanına, bulvarlara gedirdi.

Bir neçə ay kiçik qəzetlər Madu haqqında yazılmış uydurmalar və onun həzircavablılığı haqqındakı yazılarla doldu.

Moronvalın gimnaziyaının bütün xərcləri bir şagirdin hesabına ödənilirdi. "Musyu Bonfis" çox əliacılıq edirdi və işin dərinə getmədi.

Doğrudur, Madunun təhsili bir qədər başlı-başına buraxılmışdı. O, hələ əlifbanı öyrənməmişdi, onun tələffüzünü hələ düzəltmək mümkün olmurdu, amma bu daha da əlverişli idi, çünki o, dərşini nə qədər pis bilse, gimnaziya da bir o qədər çox qalacaqdır. Madunun gələcəkdə hökmdar olacağı fikri ilə yaşayan bütün gimnaziya qərbə tədbirlər tökdü. İndinən onun dövrəsində cəhəmlə dolanırdılar, guya o, artıq atasının əyanları ilə Parisi gəzirdi.

"Madu kral olan kimi" – deyə hamı nə haqda danışsa da bu sözü təkrar edirdi. Madu kral olan kimi hamı birlikdə Afrikaya gedəcəkdir. Labassend kobud Daqomeya musiqisinin kökündən dəyişdirməyi arzulayırdı, özünü artıq konservatoriyanın direktoru, kral xorunun dirijoru kimi görürdü. Xanım Moronvalın xəyalı isə uzaqlara uçmuşdu qara saçları xırda hörlümlü çoxlu şagird bərdəş qurub onun qarşısında oturmşdurd. Doktor Girş isə öz xəyalında uşaqları sıra ilə düzülmüş çarpayıya qoyur, polisın məsələyə qarışacağından qorxmayaaraq həyat üçün təhlükəli olan təcrübələrini aparırdı.

Parisde olduğu ilk aylarda hamının ona pərəstiş etməsi Madunun xoşuna gəlirdi. Ah, göyün üzü bir qədər açılma idi, soyuq yağış kəsə idi, yetişmiş pambıq qozalarını xatırladan lopa "qal" yağmasa idi nə yaxşı olardı... Əgər günəş daha çox isindirib onun üzünü örtən buludları vurub keçsə idi, nəhayət, hərəndəbir çılpaq qollarına qolbaq taxmış Kerika, "On iki evlər" döngəsində ox-yay və tunc silah ilə görünərsə idi, Madu lap bəxtiyar olardı.

Lakin onun taleyi birdən deyirdi.

Bir gün "musyu Bonfis" Moronvalın gimnaziyasına gəlib Daqomeyadan pis xəbərlər getirdi. Aşantı¹ qəbiləsinin döyüşçüləri kral Rak-Madu-Gezonu taxtdan salmış və onu əsir etmişdilər. Kral qoşunları və qadın döyüşçülərin polkaları darmadağın edilmiş, onları dağıdıb qırılmışlar; ancaq Kerika birtəhər canını qurtarmış, Bonfisın yanında gizlənmişdir və ondan xəbisi etmişdir ki, Maduya Fransada qalması və "qrn-qrn"ni möhkəm saxlaması tapşırırsın. Bu o demək idi ki, əgər Madu duanı itirməyə, atasının taxtına çıxacağıdır.

Madu bu sözləri eşitkən bir az ruhlandı. Heç bir "qri-qrn"yə inanmayan Moronval isə "musyu Bonfise" hesab təqdim etdi. Özü də nə hesab! O da pulun hamısını verdi, ancaq bildirdi ki, əgər Moronval Madunu öz yanında saxlasa bunun üçün tezliklə mükafat almağı gözləməsin, kral müharibədə qalib gəlib yenidən taxtına çıxan kimi onun təşəkkürünə və səxavətinə bel bağlaya bilər.

Madu artıq "əlahəzrət" deyildi

Bu vaxta qədər balaca zənciyə göstərilən diqqət və qayğı birdən-birə yox oldu. Hamı öz peşmançılığını və pərtliyini onunla əlaqələndirirdi. O, adi şagirdlərdən birinə çevrildi, ona açıqlanmağa, onu cəzalandırmağa, danlamaqla tənqit etməyə başladılar. Onu durtuara keçirdilər, hamı üçün ümumi olan qaydalara tabe olmağa məcbur etdilər.

Uşaq nə olduğunu başa düşmürdü. Onun həmişə nəvəsişlə qarşılanan nadinciliyinə, məzəli hərəkətlərinə indi çox soyuq yanaşırdılar.

Bir neçə ay sonra Madunun vəziyyəti daha da pisləşdi. Onun üçün oxumaq haqqı verilmədiyinə görə Moronval belə qərara gəldi ki, Madu artıq yuxudur. Buna görə də şagirdi xidmətçi etdilər.

Bu yaxında xidmətçini işdən azad etmişdilər. Madu evvelce müqavimət göstərsə də indi o xidmətçini əvəz edirdi. İlk dəfə ona süpürgə verib necə süpürməyi tapşırılanda o, yeni vəzifələrindən qəti imtina etdi. Ancaq Moronval uşağı "yola getirməyi" bacardı, Madunu möhkəm döydülər, o da boyun əyməyə məcbur oldu.

Bununla belə o, süpürməyi oxumaqdan üstün tutdu.

Bələliklə, balaca kral döşəməni ələ sayı süpürür və sürürdü ki, qonaq otağı həmişə tərtəmiz olurdu. Ancaq bütün bunlar daşürekli

Moronvalı yəne də rahat buraxmırdı. O, ümidləri boş çıxdığına görə balaca zəncini heç cürə bağışlaya bilmirdi.

Madu köhnə otaqları nəhaq yerə belə sayı təmizləyirdi, özünü ağasının gözüne nəhaq soxurdu, nəhaq yerə ona yaltaq və qorxaq nəzərlərlə baxırdı. Bunların müqabilində o, tez-tez kötek yeyirdi.

– Heç vaxt razı!.. Heç vaxt razı olmurlar!.. – deyərək Madu təkrar edirdi.

İndi Paris göyləri ona daha tutqun, yağış daha üreksisiz, qar isə daha çox və soyuq gəlirdi...

Ah, Kerika, mənə bu qədər sevən məğrur Kerika xala, indi sən haradasan? Gəl bax, gör sənə balaca Madunun başına nə gətirirlər, gör onunla necə rəftar edirlər, onu necə yedirdirlər, öynəyə necə cır-cındır geydirirlər... Onun bütün bədənini tir-tir əsir, ancaq onların ona heç rəhmi də gəlmir. İndi onun bir dəst paltar var: qırmızı penceyi, mil-mil jileti və başlılı furajkası. İndi o, öz ağasını müşayiət edəndə onun yanınca getməyə ixtiyarı yoxdur, o, həmişə on addım ondan geriyə qalır. Təkcə bunlar olsa idi, dərd yarı idi.

Madunu dəhlizdən mətbəxə köçürdülər, sonra isə onun əlinin təmizliyini və açıqürekliyi görüb böyük bir zənbil ilə ərzaq almaq üçün dükanə göndərməyə başladılar.

Həftədə iki dəfə balaca Madunun bu uzun küçə ilə dükanə tərəf addımladığını görmək olardı. Uşaq arıqlamışdı, əldən düşmüşdü, soyuqdan əsirdi. Çünki indi ona həmişə soyuq idi və heç bir şey – nə onu məhkum etdikləri ağır əmək, nə başına endirilən zərbələr, nə nökr olması fikri, nə də "Kötek" adlandırdığı Moronvala bəslədiyi nifrət Madunu isindirirdi.

Ancaq Madu ona derindən nifrət edirdi.

Ah, əgər Madu bir vaxt kral olarsa!.. O, bunu fikrinə gətirəndə onun ürəyi ələ bərk vururdu ki, az qalırdı yerindən çıxsın. Görün o, necə intiqam almağı arzulayırdı. O, Cəkkə deyirdi:

– Bax, Madu Daqomeyaya qayıdır, o Köteyə yaxşı bir məktub yazır, onu Daqomeyaya çağırır və onun başını vurub mis çənə atır. Sonra onun derisini böyük barabana çəkib irəli, aşantının üstünə gədir!.. Trax, tara-rax!

Cek uşağın gözələrinin qaranlıqda pələng gözü kimi necə parıldadığını gördü, zənci balasının barmaqlarıyla çarpayının kenarını musiqiyə uyğun şəkildə təqəddatdığı eşitdi. Cek ələ dəhşətə gəldi

¹ Aşantı – Qərbi Afrikə tayfalarından biri

ki, bir neçə dəqiqə söhbət kəsildi. O, yorğanı başına çəkib nəfəsini dərmdən uzandı.

Madu yenə də söhbət etmək istəyirdi, ancaq o, elə bildi ki, yoldaşı yadır. Bu vaxt Cek dərindən köksünü ötürdü.

– Sənə hələ yatmırsan, musuy? – deyə Madu pıçiltı ilə soruşdu.
– Sənə bir az da söhbət etmək istəyirsən?

– He, çox istəyirəm, – deyə Cek cavab verdi, – ancaq sizin o dəhşətli barabanın, qırmızı mis çənin haqqında yox.. Mən qorxuram.

Zənci balası gülümsədi və nəvazişlə cavab verdi:

– Yox, yox, musuy... Madu susur, indi sən danış... Sənin adın nədir?

– Cek.

– Sənin anan varlıdır?

– Çox varlıdır! – deyə Cek cavab verdi. – Bizim kərimiz, bulvarın qabağında gözəl evimiz, atlarımız, nökerlərimiz, daha nə bilim nələrimiz var. . Hər gün biz Bulon meşəsində, gölün sahilində kəret ilə gəzməyə çıxırıq. Ancaq anam dedi ki, mənə gimnaziyaya verməyə savadsız qalaram...

Cek burada susdu və fikrə getdi. Ortaya sükut çökdü, zavallı, ailələrindən ayrı düşmüş bu uşaqlar bir-birinə dərnlərini danışandan sonra dərin yuxuya getdilər.

Birinci aylar Cek gimnaziyada elə yaxşı dolanırdı, ona elə nəvaziş və qayğı göstərilirdi ki, o, Madunun da həyatının burada ilk vaxtlar belə gözəl başladığını unutmşdu

Yeməxanada Cek fəxri yerdə – Moronvalın yanında otururdu, onu şərab, şirniyyata qonaq edirdilər, süfrəyə pirojna və meyvə verən kimi başqa oğlanlar tələsik stolun arxasından qalxır və xüsusi olaraq onlar üçün hazırlanan sarıtoşer şirə ilə kifayətlənirdilər. Bu şirəni doktor Gırş düzəldirdi.

Bu bacarıqlı alim həmişə Moronvalın yanında nahar edirdi. Görkəmindən belə məlum olurdu ki, onun maddi vəziyyəti çox pis halda idi. Stol arxasında o, öz elmi söhbətlərlə hamını məşğul edərdi, kitablardan oxuduğu operasiyalar və təhlükəli xəstəliklər haqqında danışır, bu söhbətlərinin ardı-arası kəsilməzdi

Xoşagələn bu söhbətli adamın iki nöqsanı var idi: birincisi gözü pis gördüyünə görə çox pinti idi, ikincisi müxtəlif behanələrlə

adamın nimçəsinə və ya stəkana hansı mayedənsə bir damcı, gah da kiçik qutudan və ya göy şüşədən bir çimdik qənbə toz tökərdi. Cəke də bunlardan vermışdi, ancaq o, bu dərmanların nə qədər pis olduğunu deməyə cəsəret etməmişdi

Hərdenbir stola başqa müəllimlər də dəvət olunardı. Hamı kiçik dö Baransinin sağlığına içərdi, hamudan onun gözəlliyi və incəliyi haqqında tərifi eşitmək olardı; nəğmə müəllimi Labassendr təzə oğlanın hər bir yerində dediyi sözlərdən qəhqəhə çəkər, gülərdi, stulun arxasına söykəlib desməhnin ucu ilə gözünü silər və həm də yumruğunu stola döyəcəyərdi.

Cek də fərəhlənərdi.

O, stola yaxınlaşan Madunun desməli qolunun üstünə salıb nə üçün çiynlərini çəkdiyini və ona göz vurduğunu başa düşmürdü və başa düşmək də istəmərdi.

Axı Madu şişirdilmiş tənflərin qiymətini yaxşı bilirdi.

Vaxt vardı ki, Madu da stol arxasındakı fəxri yerdə oturur və həkimin dərmanlarının qarışdırıldığı şərabdan içirdi. Cekin fəxrə eyninə geydiyü gümüş bafalı forma ona görə ona yaxşı olurdu ki, bu formanı Madu üçün tikmişdilər.

Madunun alçaldılması timsalı balaca Cek üçün dərs olmalı idi. Axı onun gimnaziyadakı ilk günləri zənci balasının ilk günlərinə nə qədər də oxşayırdı.

Moronval özü etraf edirdi ki, təzə şagird onun ön zəif yendir.

Bir gün səhər Cek pəncərədə oturmuşdu. Onun qəmli gözləri uzaqlara, azadlığa çağıran gözəl mavi səmayə zillənmişdi. Ceki evə indi gec-gec aparırdılar.

Günəş artıq adamı yandırır, yasəmən kollarında yaşıl tumurcuqlar emələ gəlmişdi. Döngədən uşaqların səsi, qəfəsdəki quşların civiltisi eşidilirdi. Belə vaxtlar hamı pəncərələrini açır, evin havasını dəyişir, uzun qış gecələrindən bağlı otaqda qalan his və qurumu bayıra tökür.

Cek düşündürdü ki, belə gözəl səhərdə gimnaziyadan çıxıb getmək, lal divarları deyil, yaşıl otlarla örtülmüş geniş çölləri görmək nə yaxşı olardı...

Elə bu vaxt qapının üstündəki zəng səsləndi – onun anası içəri girdi. O, qəşəng geyinmişdi, şən və həyəcanlı idi.

Anası Cekın ardınca gəlmişdi. Onlar Bulon meşəsinə gəzməyə gedəcəkdilər. Axsama yaxın ancaq qayıdacaqdılar. Bəli, bu əvvəllərdə getdikləri kimi esil şən gəzintilərdən olacaqdı!

Yalnız Moronvaldan icazə almaq lazım idi; xanım dö Baransi üç ay üçün təhsil haqqını getirdiyindən, təbii ki, o saat icazə verildi.

– Ah, nə yaxşı oldu! – deyə Cek atılıb-düşdü

Anası Moronval ilə söhbət edəne kimi uşaq geyinmək üçün heyətə atılıb qaçdı.

Yolda o, Maduya rast gəldi. Yorgun, qüssəli zənci balası mülayim günü, bahar ətri saçan təmiz havanı belə duymadan əlindeki şotka və vedreni ardınca çəkib aparırdı.

Birdən Cekın ağlına belə bir fikir gəldi. – Ah, anacan, Madunu da özümüzle aparaq!

Xoşbəxt uşaqlar kimi Cek də istəyirdi ki, hamı onun sevincinə şərik olsun.

İcazə almaq o qədər də asan deyildi. Axı Madunun boynuna çoxlu vəzifələr düşürdü. Buna baxmayaraq Cek, xanım Moronvalı dilə tuta bildi və o, bu gün zənci balasının yerinə işləməyə razılıq verdi. – Madu! Madu! – deyə Cek heyətə qəçib qışqırdı. – Geyin, tez ol! Bizimlə faytonda gedəcəksən, Bulon meşəsində nahar edəcəyik!

Madu özünü itirdi. Xanım Moronval bilirdi ki, şagirdlərdən hansının kostyumu zənci balasına yaraya bilər Cek sevincindən atılıb-düşürdü, xanım dö Baransi isə sağsağan kimi hey ötürdü.

Nəhayət, yola düşdülər.

Cek anası ilə açıq faytonda, Madu isə faytonçu Avqustının yanında əyləşmişdi; bu krala layiq deyildi, amma buna baxmayaraq, kral oğlu belə şeylər görməmişdi.

Fayton geniş küçə ilə gəzirdi. Onlar hərəndəbir gəzməyə çıxan adamlara rast gəlirdilər: günəşli səhərdə gəzmək arzusunda olanlar səs-küy və toz qalxmamış bir qədər dolaşmaq istəyirdilər; dayələr qucaqlarındakı körpələrlə gəzişir, bir az böyük uşaqlar isə ora-bura qaçırdılar. Külək onların saçını oynadırdı. Atlar qum və yaşıl ot serilmiş küçədə nal izləri qoyub keçirdilər. Bu küçə parkın geniş xiyabanını xatırladırdı.

Yaşıllıqlar arasından görünən sakit və bərlil-bezəkli yaylaqlar gözəl idi; çəhrayı kerpic divarlar və səhər günəşindən mavi rəngə çalan evlərin damı ələ bil parlaq şüalarla yuyulmuşdu.

Cek sevinc içində idi, anasını öpür, Madunun pncəyindən dartırdı:

– Razi qalırsan, Madu?

– Çoxlu razıyam, musyu

Onlar Bulon meşəsinə gəldilər Burada ağacların bəzisi yarpaq açmış, bəzi yerlərdə isə çiçəklər görünürdü. Bəzi xiyabanlardakı ağacların başı yaşıl tumurcuqlarla örtülmüşdü, bəzini ki də şüarın çoxluğundan qızarmışdı. Günəşin şüaları altında budaqlar şəffaf görünürdü. Ağacların bəzisinin cavan zoğları yaşıl rəngə boyanır, həmisi yaşıl olan ağaclar isə meşənin içərisində qaralırdı. Bu yaxınlara kimi budaqların üstünə qar yatmış iynəyarpaqlı ağacların yarpaqları soyuğa davamı olmayan yasəmənin budaqlarına toxunurdu

Fayton "Köşk" restoranının qarşısında dayandı. Nahara kimi xanım dö Baransi və uşaqlar gölün sahilinə gəzməyə gətdilər Səhər tezəndə heç bir şey gölün sakitliyini pozmamışdı.

Göl gecəki tərəvətin saxlamışdı, onun üstünə nazik duman pərdəsi sərilmişdi. Qu quşları şəffaf suda üzüşürdü, yaşıl otlar gölün suyunda əks edirdi. Kölgələr, sükut, buradakı kimsəsizlik ələ bil gölün təbii gözəlliyini daha da artırırdı; kiçik dalğalar göz qamaşdırırdı, su altındakı bulaqlar onun səthinə parlaq qəbarcıqlarla doldururdu. Quşlar gölün üstündə uçurur, balıqlar üzgəcləri ilə suyu yarıb keçirdi, xışıldayan söyüd öz cavan zoğlarını suda çimdirdirdi

Bu gəzinti nə qədər gözəl idi!

Bes nahar!.. Onlar açıq pncərə qarşısında qoyulmuş stolun arxasında oturub nahar etdilər, şən, qayğısız məktəblilər kimi onlar stola nə verirdilərsə, özlərini onun üstünə salırdılar. Gölüş səsi bir dəqiqə belə kəsilmirdi. Her şey onları sevindirirdi və onların hər bir şən gülüşünə budaqlarda cəvələşən quşlar səs verirdilər.

Nahar qurtardı.

– Zoologiya bağına getmək istəmirsiniz? – deyə xanım dö Baransi soruşdu.

– Nə yaxşı dedin, anacan!.. Madu orada heç olmayıb. Ora bilirson onun nə xoşuna gələr!

Onlar yenidən faytona oturub baş xiyabanla yola düşdülər. Zoologiya bağında, demək olar ki, adam yox idi. Burada saxlanılan müxtəlif heyvanlar uşaqların nəzərini cəlb etdi. Heyvanlar bir sıçrayışla arakəsmələrə tərəf atılır, hiyləgər və ya qəmli gözlərini

uşaqlara zilləyirdi: bu heyvanları uşaqların restoranından gətirdikləri təzə çörəyin xoş iyi cəlb edirdi.

Madu Cek inciməsən deyə indiye kimi özünü ele aparırdı ki, guya hər şey onu maraqlandırır, bundan sonra isə o, düşüncələrə dalmışdı. O, sevinc və qüssə qarışqı bir hisslə uzun ayaqları üstündə dayanan kenquruya baxdı. Ele bil ona yazığı gəlirdi: axı onu da öz doğma yerindən qovub ayrı salmışdılar. Bir parça torpaq onlar üçün dərissqal idi. Üç addıma bu heyvanlar öz damına çatırdı. Bunu görəndə Madu onlara acıyırdı. Yuva və sığınacaq axtaran heyvanlar kimi bunların hərəkəti də cəld idi.

Madu, çubuqları açıq rəngə boyanan qəfəsın qarşısında dayandı; onun arxasına onaqlar¹ və zirek, cəld, incə dırnaqlı antiloplar tutulub salınımışdı. Bağın başqa yerlərində yaşıllıq az idi, təpələrin yama-cında ot çox seyrək idi, ona görə də cəld tərənən heyvanlar Madu-nun qarşısından qaçıb keçəndə, o, ele bil günəşin yandırdığı uzaq yerləri görürdü

Onun dustaq edilmiş quşlara daha çox rəhmi gəlirdi. Dəvəquşu və qazların² saxlandığı metal tor ilə örtülmüş meydançalarda cəmi bir neçə tropik ağac ekilmişdi ki, bu da uzaqdan şagirdlərin təbiyyat tarixi kitabındakı şəkillərə oxşayırdı. Bu quşlar burada güc-bəla ilə ancaq qanadlarını çırpı bilir, gün çıxanda isə daşların arasında çəşənirdi. Lakin uzun və bur böyüklükdə olan qəfəslərə salınmış arara³ tutuquşularının halı xüsusilə pis idi. Qəfəslərin hər birində balaca hovuz və quşun qonması üçün budaqsız və yarpaqsız quru ağac var idi

Madu üreksixan bu yerlərə baxdı və onun yadına Moronvanın gimnaziyası düşdü. Dərissqal və çrkli qəfəslərdə quşların olvan qanadları öz rəngini itirmiş və pırtlaşmışdı. Qorxudulmuş bu əsir quşlar azad olmaq üçün özlərini naxışlı barmaqlıqlara vururdu.

Bir azdan sonra bağda adamlar göründü və canlanma başladı, buranı ses-küy бүürdü. Burden qeyri-adi və əsrarəngiz mənzərə Madunu ele fərehləndirdi ki, o, bir anlığa donub qaldı, öz heyretini və sevincini deməyə söz tapmadı.

¹ Onaqlar – vohşi ulaq cinsi

² Kəzuar – lələklən tükə oxşayan, qanadları inkişaf etməmiş, başı kəkikli, iti qaçan böyüq quş

³ Arara – Amerikada yayılmış uzun quyruqlu, qırmızı və yaşıl rəngli tutuquşu

Kolların və şəkəkeli barının üstündən, lap hündür ağacların təkəsi bərabərində iki filin başı və xortumu göründü. Bu fillərin enli, geniş küreklərində bir dəstə adam var idi. Fillərin belinə minən qadınlar əllərində olvan çətir tutmuşdu, uşaqlardan da kimi həsir, kumi şlyapa qoymuş, kumi də başıaçıq oturmuşdu; olvan lentlər uşaqların qara və açıq-sarı saçlarını bəzəyirdi. Fillərin ardınca zurafe addım-layırdı. O, kiçik meğrur başını dıq tutmuşdu, belinə də bir neçə adam minmişdi. Bu qərribə karvan cavan budaqlarla örtülmüş əyni-üyürü xiyabanla irəliləyirdi. Qadınlar və uşaqlar gülüşür və çıxırışdılar. ele bil yüksəkde oturmaları, sərin külək və meğrurluqdan gizlətmək istedikləri qərribə qorxu onları məst etməmişdi. Günəşin qızmar şüalanı altında paltarlarının yüngül parçası gözəl ipək kimi parıldayırdı və fillərin qalın qırışmış dərisi üzərində olvan lələklər kumi görünürdü.

Budur, filbanın müşayiətilə fillər gəlib çıxdı. İndi onların bütün boyunu görmək olurdu. Ağır və sakit addımlarla öz yükünü apan fillər xortumunu gah sağa, gah sola çevirir, cavan budaqlara və göz-məyə gələnlərin cibinə uzadırdı. Oğlan və ya qızlardan biri filləri çətir və ya çubuqla qıdıqlayıb güləndə, onlar öz uzun qulaqlarını bir balaca tərpedirdi.

– Sən nə olmuşdur, Madu? Sən titrəyirsən. Xəstə deyilsən ki?

– deyə Cek heyecanlı yoldaşından soruşdu

Madunun isə heyecandan əl-qolu yanına düşdü. Ona deyəndə ki, filin belində gəzə bilərsən, onun üzü qərribə bir tənənəli ifadə aldı.

Cek onunla gətməkdən boyun qaçırdı. O, anasının yanında qalmaq istəyirdi, ona ele gəlirdi ki, anası o qədər də şən deyil, bu fərehlı günde heç sevinmir. Onlar oturub zənci balasının ardınca baxdırlar Madu tələsik, onlara aydın olmayan bir ürək çırpıntısı ilə filin belinə qalxırdı.

O, orada özünü evlərindəki kumi hiss etdi.

Bu artıq öz vətənindən ayrı salınımış qərribə vərdisləri və məzəli danışıqları olan oğlan deyildi; bu, artıq ləng və yəndəmsiz məktəbli, ağasının qul kimi istismar etdiyi və özbaşınalıqla ilə alçaldığı balaca nöker deyildi. Onun qara, çox vaxt torpaq rənginə çalan dərisi altında həyat eşiqilə döyünən qəlbini, heyecandan saçlarının qabardığını hiss etmək çətin deyildi. Özünü qərribə hiss edən bu oğlanın qüssəli baxışları indi nifrət və amirliklə parıldayırdı.

O, iki-üç dəfə filin belində xiyabandan keçdi

– Bir də, bir də! – deyə o, ağır, həm də sürətlə addımlayan filin belində olmasından ləzzət alaraq gölün üstündən atılmış körpüdən keçəndə təkrar edirdi. Onaqr, kenqurı və aqutilərin¹ damları bu körpünün yanında idi.

Onun yadına Kerika, Daqomeya, döyüşlər, ova çıxışları düşdü... O, öz doğma dilində nə isə dedi və afrikalının bu mehrəbən pıçıl-tısına səs verən fil ləzzətlə gözünü qırıb vəcdə gələrək böyürdü, zəbrilər kışnədi, antiloplar həyəcanla atılıb–düşdü, uzaq ölkələrdən gətirilib qəfəslərə salınmış quşların civiltisi, çığırtısı, dimdiklərinin taqıltısı eşidildi. Bütün bunlar günəş batarkən qalın meşəni bürüyən səslər xatırlayırdı.

Lakin qayıtmaq vaxtı çatmışdı. Həm də yazın evvəllərində olduğu kimi günəş batandan sonra bərk soyuq külək əsməyə başlamışdı. Belə vaxtlarda adətən isti günü axşam ayazları əvəz edir.

Geri qayıdanda uşaqlar soyuqdan donmuşdular və bayaqkı şənlıkdən heç bir şey qalmamışdı. Fayton hələ günəşin son şüaları ilə işıqlanan Qələbə qapılarında uzaqlaşmış gimnaziya tərəf sütiyürdü, elə bil zülmətə doğru gedirdi. Madu faytonçunun yanında oturub nə haqda isə düşünürdü. Cek də məlum olmayan səbəbdən kədərlənmişdi, xanım dö Baransi isə, qərībə olsa da, susurdu.

Ancaq o, Cekə nə isə təzə xəbər vermək istəyirdi, lakin görünür bir az çəkinirdi, ona görə də sözünü son dəqiqlərə saxlamışdı.

Nəhayət o, Cekin əlindən tutdu.

– Qulaq as, oğlum, mən sənə bəd bir xəbər verməliyəm...

O, nə isə böyük bir bədbəxtlik baş verdiyini dərhal başa düşdü və yalvarıcı nəzərlərlə anasına baxdı:

– Ah, yox, demə, demə!

Lakin o, tələsik pıçılı ilə davam etdi:

– Mən uzaq səfərə çıxmalıyam... Səndən ayrılmalıyam. Amma sənə məktub yazacağam... Ancaq ağlama, oğlum, mənə kədərləndirmə!.. Az vaxta gedirəm – tezliklə görüşərik... Tezliklə – lap tezliklə, sənə söz verirəm!

Cek onu dinləmirdi. O, çox meyvə və əzgin idi, faytonun bir küncünə çəkilib sakitcə ağlayırdı. Ona elə gəlirdi ki, bu saat küçələrindən keçdikləri Paris də səhərdən dəyişmişdi: artıq nə bahar günəşi var idi, nə də yasəmən ətir saçır; şəhər qaranlıq və ürək-

bulandırıcı idi, çünki Cek ona göz yaşlarının arasından, indicə anasını itirən uşağın gözlləri baxırdı..

Bir neçə vaxtdan sonra gimnaziya məktub gəldi. Bu məktubda deyilirdi ki, xanım dö Baransi gözələnilmədən Parisdən gətməyə məcbur olmuşdur və o, kiçik Cekə cənab Moronvalın atalıq himayəsinə tapşırı.

Quru, qısa məktub Moronvalı bərk qəzəbləndirdi; o, hərdən tropik tufanı kimi belə qəzəbləndə bütün gimnaziya dəhşətə gələr, hamunun arasında çaxnaşma düşərdi.

– Gedib! Yazıq uşağı Parisdə təkcə atıb gedib, özge adamların öhdəsinə buraxıb, eyib olsun ona.

“Yazıq uşağın” taleyinə acıyan Moronval ağzını əyərək elə bil deyirdi: “Dayan, dayan, mən sənə kiçik Cekinə atalıq qayğısı göstərərəm!”

Moronval əmin idi ki, gələcə dəfə təhsil haqqı verənə kimi Cek gimnaziya apararlar, ya da onu təhsil haqqı vermədiyi üçün gimnaziya çıxarmaq lazım gələcək. O da başqaları kimi bu qənaətə gəlmişdi ki, artıq gənc dö Baransını əzizləmək lazım deyil, bütün ilboyu onu tərifiyədiklərinin əvəzini çıxmaq vaxtı çatmışdır.

İndi artıq Cek bərabər hüquqlu adamlar kimi direktor ilə yanaşı bir stolun arxasında otururdu. Həmi onu elə salırdı. Ona nə şərab, nə də pirojna verirdilər. Bütün şagirdlər kimi indi ona da müxtəlif dərmanlar qatışdırılmış, sağlamlıq üçün zərərli olan köpüklü, həm şor, həm də şirine çalan bulanlıq bir içki verirdilər. Acıqlı baxışlar və təhqirlər həmişə onu təqib edirdi.

Cek başını aşağı salıb öz nimçəsinə baxır və ağlamağa belə cəsarət etmirdi.

Bir dəfə şagirdlərdən Səid adlı birisi ona gülməyə başladı. Cek qəfildən onun üstünə atılıb boğazından elə tutdu ki, az qalmışdı boğsun. Səid qışqırıq qopardı, Moronval gəlib çıxdı və kiçik Cekin kətkəllə tanış oldu.

Əgər Cek mətbəxə keçirsəydilər, onda onun taleyi Madunun taleyi kimi olacaqdı.

Amma elə düşünməyin ki, Moronvalın gimnaziyasındakı dəyişiklik balaca Madunun həyatını yüngülləşdirmişdi. Əksinə Labas-səndir, Giriş və Moronval evvəlkine nisbətən qanları tez-tez qara olduğu üçün onun xətrinə daha çox deyirdilər.

¹ Aquti – tropik meşələrdə yaşayan gəminicilər cinsindəndir

– Heç vaxt razı, heç vaxt razı qalmırlar! – deyə ağasının tələblərindən və özbaşınalığından cəzanə gələn zavallı zənci balası təkrar edirdi.

O, lap ruhdan düşmüşdü. Vətən həsrəti onu sıxdırdı; bahar girdən sonra Madunun qəlbindəki vətən həsrəti daha da qüvvətlənmişdi. İliq yaz günəşi onun qəlbinə vəcdə gətirirdi. Uzaq vətəninə ona xatırlardan zoologiya parkındakı gəzintidən sonra o, daha çox darıxırdı.

Onun kədərini hər bir qərrib adama aydın idi. O, kədərindən dınıbdanışmır, hər tələbə, hər əzaba itaətkarlıqla dözürdü. Sonralar Madunun simasında qərribə bir həyəcan və canlanma əmələ gəldi. O, bağda və evdə ona tapşırılmış saysız-hesabsız vəzifələrini yerinə yetirərək, adama elə gəlirdi ki, zənci balası heç kəsini bilmədiyi hansı uzaq meşədə can atırdı. Onun sakit nəzərləri uzaqlara ziillənmişdi, elə bil kimsə onu öz ardınca səsləyirdi.

Bir gün axşam zənci balası yerinə uzananda Cek, onun başa düşülməyən dildə nə isə dediyini eşitdi və soruşdu

– Madu, sən oxuyursan?

– Yox, musyu, mən oxumur, mən danışır zənci dilində.

O, öz sirmını dostuna açdı. O, qaçmaq qərarına gəlmişdi. O, bunu çoxdan fikirləşmişdir, ancaq indiye kimi günəşi gözləmişdir. İndi ki, günəş gəlib, Madu Daqomeyaya, Kerikanın yanına qayıdacaqdır. Əgər Cek istəyirsə, onlar bir yerdə gəderlər. Onlar Marşele kimi piyada geder, gəmilərdən birində gizləner və dəniz ilə üzüb keçərlər. Onlara heç bir şey olmaz, çünki onun yanında “qrı-qrı” vardır.

Cek razı olmadı. O, çox bədbəxt idi, ancaq balaca Madunun vətəni onu cəzb etmirdi. Onun yanına böyük çən və vurulmuş başlar düşdü. Axı bir də Cek o məmləkətdə anasından daha uzaqda olacaqdır.

– Yaxşı, – deyə balaca zənci sakitcə cavab verdi, – sən qalır gimnaziyada, mən lap tək gedir.

– Bəs nə vaxt gedirsən?

– Sabah, – deyə Madu qəti cavab verdi və dərhal gözlerini yumub yuxulamaq istədi. Elə bil hiss edirdi ki, ona qüvvə toplamaq lazımdır.

O bir gün gimnaziyada deyildiyi kimi “xanım Moronvalın günü idi”. Həmin gün hamı qonaq otağında toplaşar, direktorun arvadı burada dərslər keçərdi.

Cek otağa girəndə gördü ki, Madu dınməzcə geniş zalın döşəməsinə siltir. O, belə qənaəətə gəldi ki, balaca zənci qaçmaq fikrindən əl çəkmişdir.

İki saat idi dərslər gedirdi. Bu vaxt birdən yarıncılmış qapıdan Moronvalın başı göründü:

– Madu burdadır?

– Xeyr, mənim əzizim, – deyə xanım Moronval cavab verdi, – mən onu ərzaq almaq üçün dükanə göndərmişəm.

“Ərzaq” sözünü eşidəndə uşaqların üzü güldü. Axı onları çox pis yedizdirirdilər! Cek isə onlar kimi aclıq çəksə də, Madu ilə olan dənənki söhbəti haqqında düşündü.

Moronval getdi, ancaq tezliklə bir də qayıtdı

– Bəs Madu harda qaldı?

– Hələ qayıtmayıb. Başa düşürəm bu vaxta kimi harada itib qaldı, – deyə arvadı ona cavab verdi.

Saat onu, on bir vuru, ancaq Madu qayıtmadı. Dərs çoxdan qurtarmışdı. Adətən bu vaxt mətbəxin yerləşdiyi zirzəmidən ac şagirdləri iştahaya gətirən xəbərinizi gətirirdi. Bu gün orada heç bir şey bışırılmırdı. Nə ot vardı, nə də torəvəz, Madudan da xəbər yox idi.

– Görsən başına bir belə gəlməyib ki? – deyə elində kötek zənci balası üçün tez-tez qapıya çıxan acıqlı ərindən bir qədər yumşaq olan xanım Moronval həyəcanlanırdı.

Nəhayət, bütün divar, qüllə və kilə saatları on ikini vurdu. İş gününü iki bərabər hissəyə böləndən nahar vaxtı çatdı. Bu şən cingildəndən gimnazianın bütün sakinlərinin ağzı sulandı. Qonşuluqdakı fabrikkaya sakitlik çökdü; hətta döngədəki daxmalarda yandırılan ocaqlardan belə dadlı bışmış iyi gəldi, ancaq müəllimlər və şagirdlər hansı əsrərəngiz bir qüvvəninə onlar üçün yemək gətirəcəyi ümidi ilə gimnaziyada vurnuxurdular.

Hamının acından əldən düşdüyü, yemək üçün bir tikə də şey tapılmadığı məktəbi təəvvür edə bilərsinizmi? Bu məktəb elə bil nahar edənlerin ürümünü içəndə batmaqda olan bir taxta parçası idi.

Uşaqların ordu-orduna keçmişdi, gözələri içəri düşmüşdü. Nəhayət, saat ikiyə yaxın xanım Moronval kolbasa dükanına getdi. O, dükanə ac uşaqlardan birini göndərməyə ürək eləmədi, qorxdı ki, aldıkları şeylərin hamısını yolda yesinlər.

O, qoltuğunda və olində çörək, yağa bulaşmış bağlamalarla qayıdanda, onu “ura” səslərlə qarşıladılar və stolun arxasında oturub yeyəndən sonra elə bil hamının huşu başına gəldi, hamı balaca Madunun itməsi bərsində bir-birlə söhbətə başladı. Moronval

zənci balasının başına bir iş gələcəyinə inanmırdı. Madunun qaçmasını düşünmək üçün onun əlində kifayət qədər əsas var idi.

– Sən ona nə qədər pul vermişdin?

– On beş frank, – deyə xanım Moronval çəkne-çəkne cavab verdi.

– On beş frank! . Şübhəsiz ki, o, qaçıb.

– Amma on beş frank ilə Daqomeyaya gedib çıxmaq olmaz, – deyə Girş əlavə etdi.

Moronval başını yellədi, vaxt itirmədən hadisə haqqında məhəllənin polis komissarına xəbər verməyə getdi.

O, pis vəziyyətə düşmüşdü. Neyin bahasına olursa olsun uşağı tapmaq, ona Marsele çatmağa imkan verməmək lazım idi. Moronval “musyu Bonfis”-in tələlərindən ehtiyat edirdi. Axı adamlar çox kınlı olurlar. Madu birdən şikayətlənər ki, onunla pis rəftar edirlər, bununla gimnaziyanı lekeleye bilər... Buna görə də komissarın yanında ifadə verərkən o, dedi ki, Madu özü ilə çoxlu pul aparmışdır, sonra saymazyana əlavə etdi ki, pullar onu narahat etmir, o, qorxur ki, bədbəxt uşağın taxtdan və vətəndən məhrum olmuş balaca qərīb kralın başına təhlükəli bir hadisə gəlsin

Bu vicdansız adam belə deyərək gözələrinin yaşını silirdi. Polislər onu sakit edirdilər:

– Tapanq, cənab Moronval, narahat olmayın!

Lakin Moronval ələ heyecan və qorxu keçirirdi ki, polis komissarının ona dediyi kimi sakit oturub axtarışın nəticəsini gözəleye bilmədi, dərhal bütün şagirdlərlə, o cümlədən bizim dostumuz Cek ilə polisa köməyə getdi.

Parisin ən uzaq qarovulxanalarına xəbər verdilər. Moronval keşikçiləri sorğu-suala tutub Madunu onlara nişan verirdi, uşaqlar isə şəhərin dairəsindən çıxan yollara baxıb gözəllərlə boş arabaların və addımlayan əsgərlərin arasında öz yoldaşlarını axtarırdılar. Sonra hamısı prefektin¹ dəftərxanasına gəldi. Onların gəldiyi vaxt burada hadisələr haqqında məlumat alınır və ya dustaqaخانanın qapısı açılaraq polisler gece tutulmuş cinayətkarları dindirirdilər.

Moronval uşaqları bura qərībə bir məqsədlə gətirirdi. O, istəyirdi ki, onlar bu iyrenc mənzərəni öz gözəllərlə görsünlər, yalvarışları, höknürtləri, söyüşləri, zarıltıları, bayağı mahnıları öz qulaqları ilə eşitsinlər.

Gimnaziyanın direktoru bütün bunları “şagirdlərin Paris həyatı ilə tanışlığı” adlandırdı.

Uşaqlar polisde gördüklərini və eşitdiklərini yaxşı başa düşməsələr də onlar, xüsusən başqalarına görə daha həssas və incəqəlbli olan Cek oradan ruhen özgün çıxırdılar. O, bu axtarışlardan dönerken üreyi heyecandan və qorxudan sıxılırdı və fikrinə dəhşətli bir şey gəlirdi: “Birdən Madu orada olarsa?”

Sonra o, özünü sakitləşdirirdi – indi yəqin zənci balası uzaqdadır, var qüvvəsilə Marsel yolu ilə qaçır. Ox kimi düz yol, bu yolun dənizə gəlib çatması və dənizə çıxmağa hazırlaşan gəmilər onun nəzərində canlanırdı.

Hər gecə Cek dortuara girib dostunun boş çarpayısına baxanda sevinirdi.

“Qaçır, balaca Madu qaçır! .” – deyə o düşünür, bir anlığa acı həyatını, anasının onu atıb getməsinə unudurdu. Ancaq bir məsələ onu Madu üçün heyecanlanmağa məcbur edirdi. Madunun qaçdığı gün yaxşı hava birdən dəyişmişdi. Əsil tufan başlanmışdı: yağış, dolu, hətta qar da yağmışdı; bahar ələ bil pərakəndə düşən günəş şüalarını toplamaq istəyirdi, ancaq bu o qədər də asan deyildi. Külək bir az ara verəndən sonra qarı sovurmağa başladı, dortuara şüşəbənd tavanı vırıldayır və titəyirdi. Uşaqlar soyuqdan esərək yuxulayırdılar. Bina ələ tərənər, ələ cırıldayırdı ki, uşaqlar yuxuda görə bilirdilər ki, onlar açıq dənizdə uzaq səfərə gedirlər və yaxınlaşan təhlükədən qorunmaq üçün heç bir yerləri yoxdur.

Cek yorğanına sarımb dortuara başına götürən küləkdən titəyirdi və Madunun keçdiyini bütün yolu təsəvvürünə gətirirdi. O, yağışlı və tufanlı gündə dənizin qırağında məşənin kənarında uzanmış oğlanı görürdü. Onun qısa penceyi uşağı bu dəhşətli havadan çox pis qoruyurdu...

Lakin həqiqət Cekin bütün dəhşətli təsəvvürlərini ötürüb keçmişdi. Bir gün şəhər yeməxanada hamı stol arxasında oturduğu vaxt Moronval içəri girib çıxdı.

– Onu tapmışlar! Onu tapmışlar! İndicə prefekturadan xəbər verdilər... Tez gəlməyi və çəliyi gətir! Tələb edəcəyəm ki, onu dustaqaخانadan mənə versinlər.

O, Madunun vəziyyətinə sevinirdi.

Madu doğrudan da dünəndən dustaqaخانada idi. Balaca Madu əsil məktəbi bu iyrenc yerde, saman üstünə sərilənmiş cinayətkarların,

¹ Prefekt – şəhər polisinin reisi

Bundan sonra Madu Marsel haqqında, gəmilər, səfər haqqında fikirlərindən əl çəkmiş və belə qərara gəlmişdir ki, "qri-qri" olma-
dan Daqomeyaya çatmaq mümkün deyildir və buna görə də geri
dönmüşdü. O, səkkiz gün-səkkiz gecə Parisin ətraf küçələrini dolaş-
mış, öz duasını axtarmışdı. Tutulub yenidən Moronvalın gimnazia-
yasına gətirilməyindən qorxaraq Madu tikintilərdə, boş düzlərdə,
su kəməri borularının içində, külək tutan körpülərin altında, teatr-
ların hasarı arxasında və zibilliklərdə gecələmişdi.

Onun boyu balaca idi, derisinin rəngi qara idi, buna görə də hər
yere gözə çarpmadan gərə bilirdi. Oğrular ona çörək verirdilər, çünki
bəzən onların özləri də rəhimli olurlar. O, quldurların ələ keçirdikləri
şeyləri boldukları və içki məclisi düzəldtikləri zirzəmilərdə gece-
ləyirdi, o, uşağ qayğısızlığı ilə qatillərlə yanaşı uzanıb yatırdı. Madu-
nun onlar ilə işi yox idi. O, öz "qri-qri"-sini axtarırdı və onu əhatə
edən iyirənc şeylərə fikir vermirdi.

Balaca Madu Parisin geniş xarabalıqlarında özünü meşənin sıx
yerlərində böyük ova çıxıqda cəldcədikləri vaxtda olduğu kimi çox
sakit aparırdı. Belə ovlar zamanı fillər və begemotlar nərilti çəkər,
nəhəng ağacların yanına tonqalın işığı düşən yerdə dolaşan vəhşi
heyvanların kölgələri görünər, elə bil lap yaxındakı kollarda
qıvrılan ilanların fişiltisi eşidilirdi. Çəngə Paris öz yaramazlıqları ilə
Afrika və onun meşələrindən daha dəhşətli idi, əgər zənci balası
bunların hamısını görsə və başa düşsə idi, bu ona daha qorxunc
gələrdi. Xoşbəxtlikdən o, yalnız öz "qri-qri"-si haqqında düşündü
və ona ələ gəlirdi ki, uzaq meşələrdə ova çıxarkən onu qoruyan
Kerika, burada da onu müdafiə edir.

"Madunun işi bitdi!"

Uşağa o qədər əziyyət verilmişdi ki, o gecə daha bir söz deyə
bilmədi və Cek, Madunun başına gələn əhvalatları bilmeden yuxuya
getdi.

Gecə Cek birdən oyandı. Madu oxuyur, gülür, öz dilində nə isə
tez-tez deyirdi. O, sayıqlayırdı.

Səhər Gırşi tez çağırırdılar və o, ellərni bir-birinə surtərək
dedi ki, Madunun xəstəliyi təhlükəlidir. Doktorun barmaqları oyun
daşları kimi sarı və sürüşkən idi, çəsməyi parıldayırdı, o sevinirdi.

Doktor Gırş dəhşətli adam idi. Onun beyni qatmaqarışq şeylərlə
– elmi məqalələrlə, uydurulmuş planlar, müxtəlif nəzəriyyələr ilə
dolmuş idi; Gırş çox tənbəl idi, fikri elə dağınıq idi ki, müntəzəm

işləyə bilmirdi, çətinliklə öyrəndiyi bir-iki dərmanın resepti və
temtəraqılı sözlərlə öz savadsızlığını örtməyə çalışırdı. O, ara həkim-
liyiylə məşğul olurdu, təsadüfən onun əlinə insan həyatı düşəndə, o
saat qərnbə müləhizələr yürürdər və deyərki ki, guya cadu ediblər,
xəstəyə sübbəli dərmanlar verərdi.

Xanım Moronval belə hesab edirdi ki, uşağa yardım etmək üçün
eməlli-başlı həkim çağırmaq lazımdır, amma direktor o qədər də
rəhimli deyildi və xərc çəkmək istəmərdi, çünki bu xərcəri o çox
çətin ödəyə bilirdi. Buna görə də o, belə qərara gəlirdi ki, doktor
Gırş onu müalicə edə bilər və Madunu onun ixtiyarına buraxdı.

Fərasətsiz həkim isə xəstəni öz ixtiyarına keçirmək üçün dedi ki,
xəstəlik yoluxucu ola bilər, buna görə də Madunu bağın o başında
şüşəbənd tavanı və buxarı olan kiçik otağa köçürməyi tapşırırdı.

Gırş bir həftəyəcən ən geridə qalmış tayfaların ara həkimlərinin
işlətdiyi dərmanları zavallı Madunun üzərində təcrübədən keçirdi
və ona əzab verdi. Madu isə xəstə küçüklər kimi bütün əzablara
sakitcəsinə dözürdü. Gırş özünün hazırladığı və ətrafı acı, kəskin
ilə dolduran dərmanları ilə daxməyə gırıb ardınca qapını möhkəm
bağlayanda hamı ixtiyarsız olaraq: "Bu onun başına nə götürmək
istəyir?" – deyə düşündü.

Bütün həkimləri bir az cadugər hesab edən Moronvalın şagirdləri
Gırşı görəndə başlarını bulayırdılar.

Madunun xəstəliyinin "yoluxucu" olduğunu iddia edərək uşaqları
daxməyə yaxın buraxmırdılar.. Uşaqlara ələ gəlirdi ki, bağın başında
qorxunc sirlərlə əhatə olunmuş bu qaranlıq daxmədə doktor Gırşın
acı dərmanından da dəhşətli və anlaşılmaz bir hadisə baş verməlidir.

Cek öz dostu Madunu görməyi arzulayırdı, Gırşın daim keşik
çəkdiyi bu bağlı qapıdan içəriyə keçməyə çalışırdı. Nəhayət, belə
bir imkan tapdı. Doktor hansı dərmanı isə unudub küçəyə qaçanda,
Cek, Seid ilə birlikdə özünü tələsik düzəldilmiş palataya saldı.

Belə daxmələrdə adətən bağa lazım olan alətlər, ağac şitilləri və
soyuğa davamı olmayan bitkilər saxlanılır. Madunun yatdığı demir
çarpayı, torpaq döşəməyə qoyulmuşdu. Otağın küncündə sarı palçıq-
dan düzəldilmiş gül dibçəkləri, bağdakı bitkilərin parçaları,
sınıq şüşə görünürdü. Bir tərəfdə də solğun bitkilər və böyük bağlı
quru köklər bu mənzərəni tamamlayırdı; buxarıda isə kövrək və
soyuğa həssas olan tropik bitkisi kimi alov şölələri, otağı zəif və
bogucu istilə doldururdu.

Madu yatmamışdı. Onun əzab çəkmiş sifəti daha da uzanmış və qaralmışdı, üzü evvəlki kimi yenə də laqeydlilik ifadə edirdi. Qara ttrək əllərlə yorğanını didişdirirdi. O, heç şeye fikir vermədən gözlerini əhənglə ağardılmış divarın daşlarına zilləmişdi. Elə bil o, bu daşların arasından heç kəsən görə bilmədiyi yollara baxırdı, elə bil köhnə daxmadakı hər bir daş təkcə ona məlum olan ölkənin işıqlı yolu idi

Cek yatağa yaxınlaşdı:

– Madu, mənəm... mən Cekəm!

Madu Cekə nəzər saldı, ancaq onun sözlərini başa düşmədi: o, fransız dilini unutmuşdu. İndi artıq dünyada heç bir şey buna kömək edə bilməzdi. Təbiət balaca vəhşini özünə qaytarırdı. Huşu olmayan, sayıqlayanda Madu ancaq Daqoməyə dilində danışdı. Cek yavaşcadan ona daha bir neçə söz dedi, Səid isə qapıya tərəf çəkildi – onu qorxu və kəder hissi bürümüşdü. Quş kimi dövrə vurub can verənin qaralmış alınına qonmaqda olan ölümün geniş açılmış qanadlarından esən soyuq Səidin canına üşütmə saldı

Birdən Madu derindən nəfəsini dərdi. Uşaqlar bır-bırlarına bəxdilər.

Səid saralaraq pıçıldadı.

– Deyəsən yatır. .

Cek də həyəcanlanaraq lap astadan cavab verdi:

– Hə, doğrudur, o yatır... gedək burdan.

Onlar tez çıxdılar

Gece düşdü. Uşaqlar gedərkən qapını möhkəm örtüldü.

Daxma sakit və qaranlıqdır, buxarıdakı alov isə şəfəq saçır qalxır, elə bil kimisə axtarır, ancaq tapa bilmir. Onun şöəsi bir anlığa pəncərənin çərçivələrini işıqlandırır, gül dibçəklərinə düşür, divara söykədilmiş sınıq-salxaq barmaqlıqların üstünü gezir, titrəyərək buradan oraya keçir, amma heç bir şey, heç bir şey tapa bilmir. Alov demir çarpayını, qolları uzana qalmış qırmızı pəncəyi işıqlandırır; göründüyü kimi burada da bir şey tapmayıb tavanı, qapını gezir, dolanır, titrəyir, sonra yorulub təqətdən düşür, peşman olur və elə bil burada kimsəni isindirmək lazım olmadığını bilib – küllün içində gizlənir, daim titrəyən və odu çox seven balaca Madu kimi sönüb qurtanır.

POL VERLEN

(1844-1896)

HAMIDAN GÖZƏL DƏNİZ

Deniz hamıdan gözəl,
Məbəddən də gözəldir.
Ycmək verir, layla çalır,
Xeyrden də əzəldir.
Dalğasında Məryəmin
Duaları səslənir.

Denizdə xeyir var,
Donizdə şər var.
Ləpə mürğü vurur,
Coşur dalğalar.
Coşan dənizin də
Qanunları var

Coşub daşanda da
Təmkinlidir o!
Dalğası ölümə
Cəsarət verir.
“İndi ki, çarə yox,
əzabsız öl!” deyir.

Sonra göylər açılır,
Dənizə işıq salır.
Dəniz mavi, qırmızı,
Deniz boz, yaşıl olur.
Hamıdan gözəl dəniz,
Bizlərdən əzəl dəniz!

ŞİRİN YUXU

Tez-tez yuxu görürəm, qərribə, şirin yuxu
Yuxumdasə bür qadın – sevirəm, sevir mən.
O hər gecə dəyişir, nə doğma olur, nə yad,
Amma hər dəfə sevir, duya bilir qəlbimi.

Bəli, o duyur mən, heyif ki, tək o duyur,
Qəlbimin nəğməsini, ürəyimin səsinə
Qızdırma alını əllərlə oxşayır,
İsladır göz yaşları saralmış sifətimi.

Sarışınmı o qadın, qarışınmı, bilmirəm.
Ən mülayim, ən incə bir adı var, deyəsən
Bu dünyadan seve-sevə köçənlərin adı kimi.

Baxış daş insanın baxışdır ələ bil,
Səsi həzin, mülayim, səsi çox yaxın deyil.
Xatırladır ölənləri, yada salır sevgimi.

QADIN VƏ PİŞİK

(Henri Vintərə)

Qadın pişiklə oynayır,
Göz oxşayır bu mənşərə.
Qaranlıqda qarışıqlar
Ağ əllər ağ pəncələrə.

Qadının şiş dırnaqları
Qorxuludur ülgüc kimi.
Hamarlanıb, boyaq alıb,
Gizlədib öz kəsərini.

Pişik də yığır çaynağın
Məzələlər şirin-şirin.
Şeytansa yumru gözələrin...

Çılğın gülüş gəlir hərdən,
Dörd fosforlu göz parlayır
Otağın qara küncündən.

QƏLBİMƏ GÖZ YAŞIM AXIR

"Şəhərə həzin bir yağış çiləyir"
Artur Rembo

Ycnə də qəlbimə göz yaşım axır,
Elə bür şəhərə yağış çiləyir.
Ürəyim sıxılır, yanır, darıxır
Ruhumu oynadan bür tələş nədir?

Yağış yağır yərə-göyə,
Şırıldayır şirən-şirin.
Darıxmalı bür ürəyə
Bundan şirin nəğmə verin!

Qəlbim sızlayır nahaqdan,
Özü bilmir nədən küsüb
Nə dəyən var, nə aldadan,
Niyə belə yasa düşüb?

Bu da belə bür tələş
Öz dərini bilməyəsən.
Nə eşqim var, nə də künim
Qəlbim çatlayır kədərdən!

SƏNİN ÜÇÜN, MƏHƏBBƏTİM

Mən getdim gül bazarına,
Tər gül aldım,
ətirli gül,
Sənin üçün, məhəbbətim.
Mən getdim quş bazarına,
Bülbül aldım,

sarı bülbül,
Sənin üçün, məhəbbətim.
Getdim dəmir bazarına,
Qandal aldım,
ağır qandal,
Sənin üçün, məhəbbətim.

Mən getdim qul bazarına,
Qul axtardım,
qara bir qul,
Tapılmadı, məhəbbətim.
Sən qul kimi qolu bağlı,
Satılmadın, məhəbbətim.

ÖMRÜM ÜSTƏ YUXU ÇÖKÜR..

Ömrüm üstə yuxu çökür,
Ömrüm üstə qorxu çökür.
Yatın mənim çiçəklərim,
Yatın mənim istəklərim.

Işığım yox, gözüüm yoxdur,
Yaddaşım yox, sözüüm yoxdur.
Nə yaxşım var, nə pisim var...
Ah!.. Nə qəmli nəfəsim var.

Boş sərdəbə, boş beşiyəm,
Bir əl məni yırgalayır.
Səs salmayın, səs salmayın,
Əcəl məni yırgalayır.

QASPAR OZENİN MAHNISI

Dünyaya gələndə yetim qalmışam
Heç nə ummamışam dünya varından.
Böyük şəhərlərdə məskən salmışam, –
Qayğı görməmişəm adamlarından.

İyirmi yaşında çənə düşmüşəm,
Bir eşqin həsrəti döyüb başıma.
Gözəl qadınlarla çox görüşmüşəm,
Heç biri dönməyib cən sirdaşıma.

Vətənsiz taleyi mənə kim seçib,
Nədir son qismətim son deqiqədə?
Güllələr başımın üstündən keçib:
Ölə bilməmişəm müharibədə.

Gecmi doğulmuşam, tezmi, bilmürəm?
Axı yetim hara, bu dünya hara?
Niyə sevinmirəm, niyə gülmürəm,
Ağlayın tələsiz, yazıq Qaspara..

ŞƏHƏRƏ YAĞIŞ YAĞIR

Elə ki yağış yağar,
Qəlbimdə kimsə ağlar.
Uzun çəker bu kəder,
Qəlbimi kim rəsm edər?

Ah, deydikcə torpağa
Ucalır zümrüməsi.
Darıxan ürək kimi,
Xoşdur yağış nəğməsi.

Nədən ağlar, o nədən,
Səbəb nədir bu qəmə?
Pislik tanımıram mən,
Nifrətim yox heç kime.

Sevgi, nifrət bilmirəm,
Keçən ömrüm hədərdir.
Saf, günahsız qəlbimdə
Nəçin qəm bu qədərdir?

ANATOL FRANS

(1844-1924)

KRENKEBİL

(Hekaya)

*Manim yaxşı gəyərtsatanın obrazını.
birisi – ala rəsləri sertyasında, o birisi özünün
gözlə aktıyoluq istedadı ilə faciənin yüksək
saviyyasına qaldırması Aleksandr Steynlen¹ və
Lüsyen Gitriya² ihsaf edürəm.*

I

Ədalət məhkəməsinin özəməti, hökmran xalqın adından məhkəmə hakiminin elan etdiyi hər bir hökmdə bütünlüklə ifadə olunmuşdur. Küçədə gəyərtsatan Jerom Krenkebil hökumət nümayəndəsini təhqir etdiyinə görə İslah polisi idarəsinə gətiriləndə qanunun qüdrətini başa düşdü. O, dəbdəbəli və qaranlıq salonda müttəhimlər kürsüsündə oturub məhkəmə hakimlərini və katiblərini, əylinlərə mantiya geymiş vəkalləri, boynundan zəncir asılmış məhkəmə pristavını, jandarmı, arakəsmənin o tərəfində isə dinnəzəcə oturmuş tamaşaçıların açıq başlarını gördü. O, özünün də hündür

¹ Steynlen Teofil-Aleksandr (1859-1923) – görkəmli fransız qrafiki, plakat ustası olub küçə heyatını, Paris proletarının heyatını təsvir etmişdir. Frans Steynlen ilə yaxından tanış idi və onun yaradıcılığına yüksək qiymət verirdi. O, Steynlenə məqalə həsr etmişdir ("Sənətkar rəsmlər" məcmuəsi, 1902), onun sərgisinin kataloqu üçün müqəddimə yazmışdır (1903), rəsminin şərəfinə düzəldilmiş ziyafətdə nitq söyləmişdir (1903).

² Gitri Lüsyen-Jermen (1860-1925) – fransız aktyoru və rejissorudur 1900-cü illərin əvvəllərində "İntibah" teatrına rəhbərlik etmişdir, əsas cümlənlə miflər repertuarında oynamışdır. Fransın "Krenkebil" və "Söyüd ağacından müqəvva" pyeslərinin ikinci müəllifi və baş rolları ifaçısıdır.

yerde oturduğunu gördü, elə bil məhkəmə qarşısında dayanmaqla, müttəhimə bir növ kədərli cəsarət göstərirdi. Salonun yuxarı başında, məhkəmənin iki üzvü arasında sədr, cənab Buriş əyləşmişdi. Onun yaxasına akademiyə nişanı olan palma budaqları taxılmışdı. Respublikanın büstü və çarxıya çəkilmiş İsa məhkəmənin başı üstündə ucalırdı, belə ki, bütün ilahi və bəşəri qanunlar Krenkebilin başının üstünü almışdı. O, doğrudan-döğruya qorxu hiss etdi. Filosof zəkasına malik olmadığından o, bu büstün və çarxın əslində nə demək olduğu, Ədalət Məhkəməsi Sarayında İsa ilə Mariannanın¹ bir araya sığb-sığmadığı barədə düşünmürdü. Halbuki bu, düşünmək üçün mövzu ola bilərdi, çünki papanın hakimiyyəti haqqında təlim və kanonik hüquqların² verdiyi hüquqlar bir çox cəhətdən respublikanın Konstitusiyasına və Mülki məcləlləyə ziddir. Açı dekretaliya³ ləğv edilməmişdir. Xristian kilsəsi əvvəllərdə olduğu kimi öyrədir: ancaq o hakimiyyət qanuni sayıla bilər ki, kilsə ona bu hüququ vermiş olsun. Fransa respublikası isə hələ də özünü papa hakimiyyətindən asılı hesab etmir. Əlində əsas olduğundan Krenkebil dəyə bilərdi:

– Cənab hakimlər, axı prezident Lube zillüallah deyildir, deməli, yer üzündə papaların və ümumdünya kilsə məclisinin təmsil etdiyi, başımız üstündə asılmış İsa sizin hakimiyyətinizi rədd edir. İsanın burada olması, ya sizin hüquqlarınızı təzkib edən kilsə hüquqlarını sizə xatırlatmalıdır, ya da bunun heç bir mənası yoxdur.

Məhkəmə sədri Buriş buna etiraz edə bilərdi:

– Müttəhim Krenkebil, Fransa kraları daim papa ilə yola getməmişlər. Gilom dē Noqare⁴ kilsədən uzaqlaşdırılmışdı, lakin öz vəkəletindən əl çəkməmişdi. Məhkəmə salonlarındakı İsa, heç də VII Qriqorin⁵ və VIII Bonifasın İsaı deyildir. Əgər bilmək istəsəniz, bu kanonik qanunlardan bir kəlmə də bilməyən və müqəddəs dekretaliyalar bərəsində heç nə eşitməmiş olan İncil İsaıdır.

Onda Krenkebilin belə cavab verməyə haqqı olardı:

¹ Marianna – Fransa respublikasının alleqorik adı.

² Kanonik hüquqlar – daha doğrusu, kilsə hüquqları, kilsənin müəyyən etdiyi hüquq normalarının məcmuəsi.

³ Dekretaliya – din və kilsə məsələləri üzrə papanın məktubu.

⁴ Gilom dē Noqare – Fransa kralı IV Filippin (XIII əsr) kansleri, o, kralın əmrini yerinə yetirərək papa VIII Bonifası, kübar hakimləri özünə təbə etməyə çalışdığı üçün həbs etmişdi.

⁵ VII Qriqori – 1073-1085-ci illərdə Roma papası olmuşdur. Almaniya imperatoru IV Henrixə qarşı amansız mübarizə aparıb, onu öz hakimiyyətinə təbə etməyə çalışmışdır.

– İncil İsaşi üsyankar olmuşdur. Üstelik, onun haqqında çıxarılan hökmü, xristian dindən olan bütün xalqlar on doqquz esrdir ki, məhkəmənin ən böyük səhvi hesab edirlər. Sizi inandıraram ki, cənab sədr, onun adından mənə heç iki gün də həbs cəzası verməyə haqqınız yoxdur.

Lakin Krenkebil tarix, din, yaxud ictimai problemlər barəsində heç fikirləşmirdi. O, heyret içində idi. Onu ehatə edən məhkəməyə məxsus bütün əlamətlər ədalət məhkəməsinin əzəməti haqqında fikri ona təlqin edirdi. Ehtiramla davranan, canını qorxu bürümüş Krenkebil məhkəmənin hökmü ilə razılaşmağa və müqəssir olduğunu boynuna almağa hazır idi. Vicdanla deyilsə, o özünü cinayətkar saymırdı, ancaq hiss edirdi ki, qanun simvolları və ictimai cəzanı qət edənlərlə müqayisədə bir nəfər göyertisatanın vicdanı heç nədir. Həm də vekili onu inandırmışdı ki, tamamilə olmasa da, hər halda təqsirkardır.

Səthi və tələsik aparılmış istintaq ona verilən ittihamı təsdiq edirdi.

II

KRENKEBİLİN BAŞINA GƏLMİŞ ƏHVALAT

Göyertisatan Jerom Krenkebil şəhəri gəzir, arabasını itələyə-itələyə sürüb qışqırırdı: “Kələm, turp, kök!”, göy soğan olanda isə qışqırırdı: “Qulanca, qulanca!” çünki göy soğan yoxsulların qulancağıdır. Budur, oktyabrın iyimissində, günortaçağı o, Monmartr küçəsi ilə enəndə, başmaqçı dükanının sahibəsi xanım Bayar öz qapısından çıxıb göyertisatana yaxınlaşdı. Üz-gözünü turşudaraq bir dəstə göy soğan götürüb dedi:

– Soğanınız çox da yaxşı deyil. Dəstəsi neçəyədir?

– On beş su, xanım. Bundan yaxşısı olmaz.

– Üç dəne əzək soğan üçün on beş su?

Xanım Bayar ikrahla soğan dəstəsini arabaya tulladı. Elə bu vaxt 64 nömrəli polis gəlib çıxdı və Krenkebilə dedi:

– Keçib gedin

Əlli il idi ki, Krenkebil şəhərdən axşama kimi küçələri gəzirdi. Polisin əmrini ona tamamilə qanuni gördü, belə də olmalı idi.

O, əmrə itaət etməyə hazır olub, arvadı tələsdirdi ki, bəyendiyini götürsün.

– Malı seçməliyəm, yoxsa yox! – deyə başmaqçı arvad acıqlı cavab verdi.

O, təzədən soğan dəstələrinin hamısını götür-qoy elədi, nəhayət, ən yaxşı görünənini götürdü; ikonalaradakı müqəddəs surətlər palma budaqlarının sinələrinə sıxan kimi, o da soğan dəstəsini sinəsinə sıxdı.

– On dörd su verirəm. Ən yuxarı qiymətdir. Ancaq gerek puldan ötrü dükana gedim, yanımda pulum yoxdur.

O, qucağında soğan dəstəsi öz dükanına tərəf yollandı, elə bu vaxt qucağında körpə uşaq olan bir alıcı qadın da araya girdi.

Bu vaxt 64 nömrəli polis ikinci dəfə Krenkebilə dedi:

– Keçib gedin!

– Pulumu gözleyirəm, – deyə Krenkebil cavab verdi

– Mən pulunuzu gözleyin demirəm; sizə deyirəm ki, keçib gediniz, – deyə polis sərt cavab verdi

Bu arada başmaqçı qadın öz dükanında yaşayırmlıq uşağın ayağına göy başmaqları geydirirdi, çünki uşağın anası çox tələsdirdi. Göy soğanın dəstəsi isə piştaxtanın üstündə idi.

Krenkebil öz arabası ilə birlikdə küçələrdə keçirdiyi yarım əsr ərzində hökumət nümayəndələrinə itaət etməyə alışmışdı. Ancaq bu dəfə o, qərribə vəziyyətdə qalmışdı – bir yandan borcu, bir yandan da hüququ. O, hüquqi mühakimə yürütməyi bacarmırdı. O, başa düşmürdü ki, şəxsi hüquq, adamı ictimai borcu yerinə yetirməkdən azad etmir. O, belə hesab edirdi ki, öz on dörd su pulunu almaq onun qanuni hüququdur, bu zaman öz vəzifəsini unutmuşdu, bu vəzifə isə arabacıyı həmişə irəli və irəli sürməkdən ibarət idi. O, yerindən tərpənmədi.

64 nömrəli polis üçüncü dəfə sakitcəsinə və acıqlanmadan ona keçib getməyi əmr etdi. Hədə yağdırmağa adət etmiş, ancaq heç vaxt ağır cəza tədbiri görməyən briaqdir Montosyelin əksinə olaraq, 64 nömrəli polis xəbərdarlıq etməyə önnərdir, ancaq protokol yazmaqda cəld idi. Görünür onun xasiyyəti belə idi. O, bir qədər qaradınmız olsa da, xidmət vəzifələrini əla yerinə yetirirdi və icraçı əsgər idi. Onda şir hünəri və körpə uşaq həlimliyi vardı. O, ancaq nəzəmlənəni bilirdi.

– Ey, eşitmirsiniz, sizə deyirlər ki, keçib gedin!

Krenkebil yerinden terpenməməsinin səbəbini tamamilə üzürli sayırdı. O bunu sadəcə və təbii olaraq belə şərh etdi:

– Ax, lənət şeytana! Sizə dedim ki, pulumu gözləyirəm

64 nömrəli polis təfsilata varmadı:

– İstəyirsiniz ki, adınız protokola düşsün? Olsun, mən buna hazıram!

Krenkebil bunun cavabında astadan çiyinlərini dartdı, qəmli baxışları ilə polis nəfərinə nəzər saldı, sonra gözlerini göyə dikdi. Bu baxışlar isə deyirdi. "Allah özü şahiddir! Məgər mən cinayət işləyirəm? Mən arabada şey satmaq haqqında olan qaydaları və sərəncamları lağa qoyuram? Şəhər saat beşdə bazar meydanında idim, saat yeddiden arabanın yan dişliləri ellerimi sürtür. Boğazımı yurtb qışqırıram: "Kələm, turp, kök!" Yaşım isə altmışı ötmüşdür. Əldən düşmüşəm. Siz isə mənimlə ələ danışsınız ki, guya mən üsyanın qara bayrağını qaldırıram? Siz mənə ələ salırsınız, rəhmsiz-cəsinə ələ salırsınız?"

Polis ya bu baxışdakı mənaya fikir vermədi, ya da itaət etməyənin günahından keçməyi lazım bilmedi, ancaq sərt və kobud səsle təkrar hədələdi.

Monmartr küçəsində isə mehiz haman dəqiqədə xüsusilə çoxlu münik toplaşmışdı. Hər tərəfdən faytonlar, arabalar, furqonlar, omnibuslar¹, yük arabaları bir-birinin dalınca düzülib bütöv bir şey kimi görünürdü. Qaynaşan, qabağı kəsilmiş axının üzərində söyiş və bağırır səsləri çşidilirdi. Arabaçılar bütün küçəni başlarına alıb qəssablarla ağız dolusu söyüşürdülər, omnibusların konduktorları isə bütün bunların təqsirini Krenkebilə görüb, onu "çürük soğan" adlandırırdılar.

Veyil-veyil gəzənlər, hadisə həvəskarları səkidə basabas salmışdılar. Buna görə də, diqqət mərkəzində olan polis nəfəri xüsusilə isteyirdi ki, nüfuzdan düşməsin

– Yaxşı! – deyə o, cibindən kirli qeyd dəftərçəsini və karandaş qırğını çıxartdı.

Krenkebil isə naməlum bir daxili qüvvəyə itaət edərək, inadla öz pulunu gözləyirdi. Üstəlik indi o, nə qabağa, nə də dala gedə bilərdi. Həm də bədbəxtlikdən arabasının təkəri südçünün arabasına ilişmişdi.

O, furajkasının altundan purlayıb çıxmış saçlarından yapışmış çığırdı:

– Axı sızı başa saldım ki, pul gözləyirəm işə düşmədim. Lənətə gələsən...

Bütün bunlar həyəcanı deyil, ümitsizliyi ifadə edirdi, buna baxmayaraq 64 nömrəli polis özünü təhqir olunmuş saydı. Onun şüurunda hər cür təhqir mütləq ənənə şəklini almış, adət halına düşmüş, hətta demək olar ki, "İnəklərə ölüm" ritual formulu kimi ardı-arası kəsilmədən təkrar edilən bir şey olduğundan, bu dəfə də o, cinayətkarın sözlərini mehiz belə başa düşdü

– Aha! Siz "İnəklərə ölüm!" – dediniz. Yaxşı! Dalımcə gəlin.

Heyrətlənmiş və ümitsiz vəziyyətdə qalmış Krenkebil gündən qızarmış gözələrini polis nəfərinə bəzələndirərək, qollarını göy köynəyinin yacasında çarpazlayıb, dili dolaşa-dolaşa, heç özü də başa düşə bilmədiyi bir səsle qışqırdı:

– Mən "İnəklərə ölüm" dedim? Mən? Oy!..

Pirkeşiklər və uşaqlar qəhqəhə çəkib, məhbusa güldülər. Bu hadisə, rəzil və kobud tamaşaların düşkünü olan camaata ləzzət verirdi.

Ancaq çox kədərli görünən, eyninə qara paltar geymiş, başına silindr qoymuş bir qoca, izdihamın arasından güclə keçərək polise yaxınlaşdı, səsinə ucaltmadan, son dərəcə nəzakətlə və qətiyyətlə dedi:

– Siz yanılmışsınız. O sizi təhqir etməmişdir

– Başqasının işinə qarışmayın, – deyə polis geyimli-kecimli bir adama danışdığı üçün mülayim səsle cavab verdi

Qoca çox sakit, ancaq inadla öz sözünün üstündə durmuşdu. Polis ona, öz ifadələri ilə komissara müraciət etməyi təklif etdi

Krenkebil qışqırmağında davam edirdi:

– Bu nədir? Belə çıxır ki, mən "İnəklərə ölüm" demişəm? Oy!..

O, heyrət içində bu sözləri döndə-döndə təkrar edirdi ki, başmaqçı qadın xanım Bayar ovcunun içində on dörd su onun yanına gəldi. Lakin 64 nömrəli polis artıq Krenkebilin yacasından yapışmışdı, odur ki, xanım Bayar polis idarəsinə aparılan bu adama pul verməyin mənasız olduğunu fikirləşib, on dörd sunu döşlüyünün cibinə qoydu.

Birdən Krenkebil gördü ki, arabasını saxlamışlar, daha özü azad deyil, ayağının altında uçurum var, günəş isə artıq işıq saçmır, odur ki, burnunun altında muzıldadı.

¹ Çoxyerli karetlər

– Bu nə olan işdir?..

Qoca cənab komissara bildirdi ki, küçə ilə gedərkən, miniklərin bir yere yığılması və adamların basabas salması üzündən ayaq saxladığından təsadüfən bu hadisənin şahidi olmuşdur və təsdiq edə bilər ki, heç kim polis nəfərini təhqir etməmişdir, bütün bunlar ancaq, sadəcə olaraq səhvin nəticəsidir. O, öz adını və rütbəsini dedi doktor David Matye, Ambruaz Pare¹ adına xəstəxananın baş həkimi, Fəxrı legion ordeni kavaləri. Vaxtla belə bir şahidin verdiyi ifadə tamamilə kifayətləndirici sayılardı, ancaq indiki vaxtda Fransada alimlər etibarsız adamlar sayılırdılar.

Krenkebilin həbsə alınması düzgün hesab edildi, gecəni o, polis məntəqəsində keçirdi, səhər isə onu fərqləndirən həbsxanaya göndərildilər.

Həbsxanaya salınması ona nə kədərləndirici, nə də təhqiredici bir şey kimi görünmədi. Ona elə gəlirdi ki, bu belə də olmalıdır. Ancaq onu dərhal təəccübləndirən, divarların və sal daşlardan düzəldilmiş döşəmənin təmiz olması idi. O, dedi:

– Təmizliyinə söz ola bilməz. Vallah, istəyirsən lap yerdə oturub ye

Tək qalmış Krenkebil istədi skamyanı çəksin, gördü ki, skamya divara bərkidilib. Təəccüblənib ucadan dedi:

– Çox qəribədir! Bu heç mənim ağlıma gəlməzdi!

Əyləşib, daraqlanmış əllərinin baş barmaqlarını dolandırdı və heyret içində qaldı. Sakitlik və təklik ona əzab verirdi. O, darıxırdı, kələm, kök, kərəviz, kahı və başqa güyerti ilə dolu arabasının harada qaldığı onu narahat edirdi. Odur ki, həyəcan içində hey öz-özündən soruşurdu “Oh, görsən arabanı hara dürtüblər?”

Üçüncü gün, Parisin ən cavan vəkillərindən biri, “Fransa vətən cəmiyyətində” bolmə sədr olan müdafiəçi Lemerl onun yanına gəldi

Krenkebil başına gələnlərin hamısını ona söyləməyə çalışdı, ancaq bu onun üçün çox çətin idi, çünki danışmağı bacarmırdı. Əgər ona bir balaca kömək ediləydی, bəlkə də istədiyini birtəhər deyə bilərdi. Ancaq onun hər sözünün cavabında vəkil inamsızlıqla başını yırğalayır, kağızları qurdalayaraq deyirdi:

¹ Ambruaz Pare adına xəstəxana – Ambruaz Pare (1517–1590) – məşhur fransız cərrahı

– Hm! Hm! Bu barədə protokolda yazılmayıb..

Sonra sarışın bıqlarını bura-bura, bir qədər yorğun halda dedi:

– Yaxşısı budur hər şeyi boynunuza alın, bu sizin xeyrinizədir. Məncə günahınızı büsbütün inkar etmək sisteminiz olduqca pisdır.

Əgər nəyi boynuna almaq lazım gəldiyini bilseydi, bu sözlərdən sonra Krenkebil, hər şeyi boynuna alardı.

III

KRENKEBİL ƏDALƏT MƏHKƏMƏSİ QARŞISINDA DAYANMIŞDIR

Krenkebilin dindirilməsinə məhkəmə sədri Buriş düz altı deqiqə vaxt sərf etdi. Əgər müttəhum suallara cavab versəydi, bu dindirmə zamanı bezi məsələlər aydınlaşardı. Ancaq Krenkebil çıxışlara adət etməmişdi, belə bir cəmiyyətdə isə ehtiram və qorxu onun dilini tamam bağlamışdı. O, dinmirdi, sədr isə onun yerinə özü cavablar düzəldirdi; bunlar çox pis çıxırdı. Axırda sədr dedi:

– Deməli, boynunuza alırsınız ki, “İneklərə ölüm” sözləri sizin tərəfinizdən deyilmişdir?

– Mən “İneklərə ölüm” sözlərini ona görə dedim ki, cənab polis “İneklərə ölüm” dedi. Onda mən də dedim: “İneklərə ölüm!”

O, başa salmaq istəyirdi ki, yersiz ittihamdan heyretə gələrək, ağlına bir şey sığdırmayaraq, bu qəribə, yalandan boynuna qoyulmuş sözləri təkrar etmişdir, elbəttə, özü bu sözləri deməmişdir. Onun heyret içində dediyi “İneklərə ölüm!” sözləri bunu bildirirdi. “Siz nə danışsınız! Mən heç belə sözü ağzıma ala bilərdimmi?”

Sədr cənab Buriş onu başqa cürə başa düşdü. O, dedi.

– Siz təsdiq edirsiniz ki, bu sözü birinci dəfə polis demişdir?

Krenkebil izahat vermədi. Bu, olduqca çətin idi.

– İsrar etmərsiniz. Düzgün hərəkətdir, – deyərək, şahidlərin çağırılmasını əmr etdi.

Bastyen Mətra adında 64 nömrəli polis and içdi ki, həqiqəti, ancaq həqiqəti deyəcəkdir. Sonra o, belə ifadə verdi:

– Oktyabrın iyirminisində günortaçağı mən Monmartr küçəsində növbə çəkirdim, bir nəfəri gördüm, görünür evləre şey daşıyan idi, onun arabası üç yüz yirmi səkkiz nömrəli evin qabağında durmuşdu

ki, bu da küçədə hərəkətin dayanmasına səbəb olmuşdu. Üç dəfə ona əmr etdim ki, çıxıb getsin, ancaq o, mənim əmrimə tabe olmaqdan boyun qaçırdı. Protokol yazacağımı ona bildirəndə cavabında qışqırdı: "İnəklərə ölüm!" Mən də bunu özüm üçün təhqir saydım.

Məhkəmə belə gətirib və aydın ifadəni böyük iltifatla dinlədi. Müdafiəçi başmaq satan xanım Bayar və Fəxr legion ordeni kavaləri, Ambrüz Pare adına xəstəxananın baş həkimi cənab David Matyeni çağırırdı. Xanım Bayar heç nə görməmiş və heç nə eşitməmişdi. Doktor Matye geyertisatına çıxıb getməsinə əmr edən polisin başına toplaşmış camaatın arasında olmuşdu. Onun ifadələri kiçik münafişəyə səbəb oldu. O, dedi:

– Mən hadisənin şahidi idim. Mən gördüm ki, polis səhv edir: onu heç kim təhqir etməmişdi. Mən yaxınlaşıb bunu ona bildirdim. Buna baxmayaraq, polis geyertisatını buraxmadı, mənə işə təklif etdi ki, polis komissarına müraciət edim. Mən də bunu etdim. Mən bu dediklərimi komissara təkrar etdim.

Sədr dedi

– Otura bilərsiniz. Məhkəmə pristavı, ikinci dəfə olaraq şahid Matranı çağırıb Matra, siz müttəhim tutanda doktor Matye sizə demişdim ki, səhv edirsiniz?

– Bəli, cənab sədr, o mənə təhqir etdi.

– O sizə nə dedi?

– O mənə dedi "İnəklərə ölüm!"

Salonda gülüşüb səs-küy saldılar.

– Gədə bilərsiniz, – deyərək sədr tələsik bildirdi.

Sonra tamaşaçılara xəbərdarlıq etdi ki, belə nalayiq hərəkətlər bir daha təkrar olunsaydı, salonu boşaltmağı əmr edəcəkdir. Bu arada müdafiəçi qalib gəlmiş adamlar kimi mantıyasının qollarını havada yellətdi, salondakıların hamısı isə artıq belə hesab edirdilər ki, Krenkebilə bəraət verəcəklər.

Sakitlik bərpa olundu, vəkil Lemerl yerindən qalxdı. O, öz müdafiə nitqini prefektura işçilərini tərifləməklə başladı.

– Cəmiyyətin lap cüzi müddət alan bu sadə xidmətçiləri, yorulmaq bilmədən, daim təhlükə ilə üz-üzə gəlirlər və hər gün qəhrəmanlıq göstərirlər. Onlar köhnə əsgərlərdir, onlar indi də əsgərdirlər. Əsgərlər – bu söz hər şeyi ifadə edir...

Vəkil Lemerl vəcdə gələrək, əsgərlərin rəşadəti haqqında yüksək mühakimələr yürüdüdü. O, deyirdi:

– Mənim özüm ordunun, milli ordunun təhqir olunmasına yol verməyənlərə mənsubam, mən fəxr edərim ki, onun sıralarında olmuşam.

Sədr başını aşağı salmışdı.

Doğrudan da vəkil Lemerl istefaya çıxmış leytenant idi. O, həmçinin Vvey-Odriet məhəlləsindən millətçilərin namizədi idi.

O, sözlərinə davam etdi:

– Şübhəsiz ki, mən, ictimai qayda-qanunun keşiyində duranların Parisin gözəl əhalisinə göstərdikləri sadə və dəyərli xidmətləri inkar edə bilmərəm. Həblə eger Krenkebil köhnə əsgəri təhqir etmiş adam saysaydım, cənablar, sizin qarşınızda onu müdafiə etməzdim. Mənim müdafiə etdiyim adamı onda ittiham edirlər ki, o, demişdir: "İnəklərə ölüm!" Bu sözün mənası aydındır. Bazar jarqonu lüğətini verəqləyin, oradan oxuyarsınız! "İnek" – tənbel, avara deməkdir; işləmək əvəzinə inek kimi yatmaq deməkdir. "İnek" – o adamdır ki, polise satılmışdır, xəfiyyəyə qulluq edir. "İnəklərə ölüm!" – bunu müəyyən dairənin adamları deyirlər. Lakin bütün məsələ burasındadır: Krenkebil bunu necə demişdir? Həm də o, bunu demişdirmi? İcazə verin şübhəmi bildirim.

Mən polis Matranın vicdanlı olduğuna şübhə etmərəm. Ancaq onun gördüyü iş çətinidir, bəzən o, yorula da bilər, əldən düşə bilər. Belə olduğu halda o, eşitmə hallüsinasiyasının qurbanı ola bilər. Cənablar, eger o deyirsə ki, Fəxr legion ordeni kavaləri, Ambrüz Pare adına xəstəxananın baş həkimi doktor David Matye, elmin meşəli və yaxşı cəmiyyətdən olan bu adam "İnəklərə ölüm" deyərək qışqırmışdır; onda biz, əlbəttə, etiraf etməliyik ki, Matranın bey-nində zəhlətökən ideyalar vardır, cəsarətlə təsdiq edə bilərəm ki, o, təqibolunma maniyasına¹ mübtəladır.

Fərz edək ki, Krenkebil demişdir: "İnəklərə ölüm!" Hələ öz-müzdə aydınlaşdırma liq görək, onun ağzından çıxmış bu sözlər cinayət xarakteri daşıyırmı. Krenkebil evlərə şey aparıb satan, əxlaqsızlıq və sərxoşluq üzündən həlak olmuş bir qadının qeyri-qanuni doğulmuş oğludur, nəslən alkoqolikdir. Görürsünüz: altmışillik dilənçi həyatından sonra o, lap kütləşmişdir! Cənablar, etiraf edirsiniz ki, onun ağı başında deyil!

¹ Qarabasma, xoyal

Vəkil Lemerl oturdu, cənab sədr isə məhkəmənin qərarını oxudu. Jerom Krenkebil iki həftə həbsxana cəzasına və əlli frank cəriməyə məhkum edilmişdi. Məhkəmə, polis nəfəri Matranın ifadəsinə əsaslanaraq hökm çıxarmışdı.

Krenkebili məhkəmə binasının uzun və qaranlıq koridoru ilə apararkən, o, çox istəyirdi ki, halına acıyan bir adam tapsın. O, müşayiət edən gözetçiye tərəf dönüb üç dəfə onu səslədi:

– Əsgər! Əsgər!. Ey! Əsgər! – deyib, köksünü ötürdü. – Yarım ay bundan əvvəl kim mənə deyə bilərdi ki, başıma belə bir qəziyyə gələcək! – Sonra qeyd etdi – Bu cənablar tez-tez danışirlar. Yaxşı danışirlar, ancaq çox tez danışirlar. Məgər onları başa salmaq olar.. Əsgər, axı düz deyil, çox tez danışirlar?!

Ancaq əsgər cavab vermiz və başını dala döndərmədən gedirdi. Krenkebil soruşdu:

– Niyə cavab vermirsən?

Əsgər dınmədi. Belə olduqda Krenkebil kədərli-kədərli ona dedi:

– İt nədir, onunla da danışirlar. Niyə mənimlə danışmırsan? Ağzını açmağa qorxursan – yəqin ki, ağzından iy gəlir?

IV

MƏHKƏMƏNİN SƏDRİ CƏNAB BURİŞİN TƏRİFİNƏ DEYİLƏN SÖZ

Hökmü oxuyub qurtardıqda və katib, baxılısı növbəti işi elan etməyə başladıqda iki-üç vəkil və tamaşaçılardan bir neçəsi qapıya tərəf yönəldi. Onlar gedərkən Krenkebilin işi bərsində heç fikirləşməmişdilər, əslində, bu onları qətiyyən maraqlandırmırdı. Təkcə metal lövhə üzərində turşular vasitəsi ilə şəkil çəkən qravürəci, məhkəmə binasına təsadüfi olaraq gəlmiş Jan Lermi, gördüklərini və eşitdiklərini hələ də beynində götür-qoy edirdi.

O, əlini vəkil Jozef Obarrenin çiyinə qoyub dedi:

– Sədr Burişə haqq qazandırmaq lazımdır. O, hər şeylə maraqlanan zəkasinın faydasız axtarışlarını və hər şeyi dərk etməyə çalışan mənəviyyatının qururunu cilovlaya bildi. Polis Matra ilə doktor David Matyenin bir-birinə zidd olan ifadələrini müqayisə etməklə, hakim, ancaq şübhə və inamsızlıq yoluna düşə bilərdi.

Faktları, tənqidi düşüncəni idrakın qanunlarına əsasən öyrənməyi məsləhət görən metod, məhkəmə işini düzgün aparmaq üçün yaramır. Əgər hakim cəhətsizlik göstərib bu metoda əməl etsəydi, onun çıxardığı qərarları, şəxsən özünə xas olan düşünmək qabiliyyəti idarə edərdi, bu düşünmə qabiliyyəti adətən böyük deyildir, başərin zəifliyi isə daimi haldır. Belə qərarlardan bilirsinizmi nə çıxardı? Razılaşmamaq olmaz ki, cinayətin tarixi ilə tanışlıq hakimə, lazım olan inamı vermir. Uolter Roleyin¹ başına gəlmiş hadisəni xatırlamaq kifayətdir.

London Tauerinə salınmış Uolter Roley günlərin bir günü adətə üzrə, özünün “Ümumdünya tarixi” əsərinin ikinci cildi üzərində işləyirdi ki, birdən həyətdə hay-küy qopduğunu eşitdi. O, pəncərəyə yaxınlaşıb sözləşənlərə baxdı, sonra təzədən işləməyə başladı, o tamamilə əmin idi ki, gördüyü səhnəni bütün təfəssilatı ilə yadında yaxşı saxlamışdır. Lakin ertəsi günün səhəri, hadisənin şahidi, hətta iştirakçısı olmuş dostuna bu barədə nəgiz edərkən, onların müşahidələrinin qətiyyən bir-birinə əks olduğunu görüb sarsıldı. O, fikirləşdi ki, adam öz gözləri ilə gördüklərində səhv etdiyi halda, uzaq keçmişdə baş verən hadisələrin əsil gedişini müəyyənləşdirmək nə qədər çətindir, buna görə də o, özünün əlyazmalarını yandırdı.

Əgər məhkəmə hakimi ser Uolter Roley kimi xırdaçı olsaydılar, özlərinin bütün protokollarını yandırardılar. Ancaq onların buna haqları yoxdur. Onların tərəfindən ədalət məhkəməsinin inkar olunması – cinayətdir. Bilməkdən boyun qaçırmaq olar, ancaq mühakimə etməkdən boyun qaçırmaq olmaz. Məhkəmə qərarlarının faktların metodiki təhqiqatına əsaslanmasını tələb edənlər, – qorxulu səfsə-təçilər, mülki və hərbi mühakimə üsulunun qəddar düşmənləridir. Nəticələri daima mübahisə doğuran qərarlarını idrakə və elmə təbə etməkdən ötrü sədr Burişin fikirləri həqiq qaydalarına son dərəcə uyğun gəlir. O, əhkama əsaslanıb, ənənəyə istinad edərək mühakimə aparır, belə ki, onun çıxardığı qərarlar – bir növ kilə əhkamıdır. Onun çıxardığı hökmlər kilə qaydaları ilə müəyyən edilmiş olur. Demək istəyirəm ki, o, bəzi müqəddəs kitabların müddəalarını rəhbər tutur. Məsələn, belə bir cəhətə fikir vermə ki, ondan ötrü şahidlərin ifadələrində ən əhəmiyyətli həqiqətə uyğunluğun və doğruluğun

¹ Uolter Roley (1552-1618) – ingilis siyasi xadimi, yazıçısıdır; kral I Yakovun əmri ilə edam olunmuşdur.

az məlum olan və adamı aldadan cəhətləri deyil, dəyişdirilə bilməz, daimi və aydın əlamətlərdir. Ondandır bu əlamətlərin çəkisi silah gücünə artırılır. Bundan sadəcə və ağıllı nə ola bilər? İctimai qaydaların keşiyində durmuş adamın ifadələri ondan ötürü təkbəzədlənməz, bir həqiqətdir, belə ki, o, polis nəfərinin insan təbiətindən təcrid olaraq ona, nə isə metafizikçəsinə – siyahıda nömrəsi olan və ideal polis kateqoriyası kimi baxır. Ona görə yox ki, Çinto-Monte (Korsika) əhli olan Matranın (Bastyen) səhv edə bilməyəcəyini güman edir. O, Bastyen Matranın, xüsusilə yaxşı müşahidəçilik qabiliyyətinə və faktları düzəltmə, əsaslı surətdə başa düşmək bacarığına malik olduğunu heç ağıllıya gətirmir. Sözün qıssası, ondan ötürü əhəmiyyətli Bastyen Matra deyil, 64 nömrəli polis nəfəridir. O, bilir ki, səhv etmək adama xas olan şeydir. Hər hansı bir Pyer, yaxud Pol səhv edə bilər. Dekart və Qassendi, Leybnits və Nyuton, Bişa və Klod Bernar¹ vaxtla səhvə yol verə bilərdilər. Biz hamımız da səhv edirik. Bizi yayındıran səbəblərin sayı-hesabı yoxdur. Hissi qavrayışlar və idrakın mühakimələri yanlış təsəvvürlərin mənbəyidir və inamsızlıq doğurur. Yeganə şahidin ifadələrinə əsaslanmaq olmaz: "*Testis unus, testis nullus*"². Lakin nömrəyə etibar etmək tamamilə mümkündür. Çinto-Montedən olan Bastyen Matra səhv edə bilər. Lakin insani təbiətdən təcrid olunmuş 64 nömrəli polis nəfəri səhv etməz. Bu – bir növ mahiyyətdir. Mahiyyət isə insana xas olan, onu həyəcanlandıran, xarab edən, yoldan çıxaran şeylərdən azaddır. Mahiyyət pakdır, dəyişməz və vahiddir. Bax, buna görə də məhkəmə fikirləşmədən məhəl qoymadı və 64 nömrəli polis nəfərinin dediklərini qəbul etdi, zira o, ən saf ideya, Allah tərəfindən şahidlər kürsüsünə endirilmiş nurdur.

¹ Dekart və Qassendi, Leybnits və Nyuton, Bişa və Klod Bernar – böyük filosof və alimlərin adlarıdır. Dekart Rene (1596-1650) fransız filosofu və riyaziyyatçıdır. İdrakın qüdrətini təsdiq etmişdir, idrakı həqiqi bilgin yeganə mənbəyi və həqiqətin meyarı saymışdır. Qassendi Pyer (1592-1655) – Fransanın materialist-filosofu, fizik və astronomudur. Leybnits Qotfrid-Vilhelm (1646-1716) – Almaniyanın idealist-filosofu, riyaziyyatçıdır. Nyuton İsaak (1642-1927) – ingilis fiziki və riyaziyyatçıdır. Bişa Mari-Fransua-Kavrye (1771-1802) – fransız həkim və anatomodur. Klod Bernar (1813-1878) – fransız təbiətşünası və fizioloqudur, əsas etibarlı esob sisteminin fiziologiyasını öyrənməklə məşğul olmuşdur. Frans onun "Eksperimental elm" (1878) adlı kitabından bəhs edir.

² Bir dəfə – deyə deyildir (*lat*).

Sədr Buriş bu qayda ilə hərəkət edərək, hakimin iddia edə biləcəyi yeganə şeyi – düzlüyü özü üçün təmin edir. Qılıncı silahlanmış adam ifadə verəndə, adama deyil, qılıncı qulaq asmaq lazımdır. İnsan – nifrətə layiq məxluqdur, odur ki, haqlı olmaya bilər. Qılınc isə başqa məsələ – bu həmişə haqlıdır. Sədr Buriş qanunların ruhuna mükəmməl bələddir. Cəmiyyətin dayacağı gücdür, odur ki, hər bir cəmiyyətin ən möhkəm əsası kimi gücə hörmət lazımdır. Ədalət məhkəməsi – gücün idarəetmə orqanıdır. Sədr Buriş bilir ki, 64 nömrəli polis ali hakimiyyətin bir zərəsidir. Ali hakimiyyət, ona qulluq göstərənlərin hər birinə vardır. Polisin nüfuzunu qırmaq, dövləti zəiflətmək deməkdir. Bossyüenin öz yüksək üslubunda dediyi kimi, ənginar yarpağını yeyən şəxs, ənginar yeməsi olur ("Müqəddəs yazılardan iqtibas edilmiş siyasət", *passim*!).

Hər bir dövlətdə bütün qılınclar bir tərəfə yönəldilmişdir. Bu qılınclar biri digərinə yönəlməklə Respublikanı devirmək olar. Buna görə də müttəhim Krenkebil 64 nömrəli polisin şahidlik ifadələrinə əsasən, haqlı olaraq iki həftəlik həbs cəzasına məhkum edilmiş və əlli frank cərimə olunmuşdur. Mən eşidiyəm ki, sədr Buriş öz hökmünün ona tələq etdiyi yüksək və gözəl arzularını şəxsən şərh edir. Mən onun dediklərini eşidiyəm: "Mən bu adamı 64 nömrəli polisin ifadələrinə əsasən məhkum etmişəm, ona görə ki, 64 nömrəli polis dövlət gücünün təəcəllisidir. Mənim müdrikliyimlə razılaşmaq üçün, guya, əksinə hərəkət etdirmiyi təsəvvür etməmiş kəfayətdir. Dərhal görürsünüz ki, bu necə mənasız olardı. Axı əgər mən gücün əleyhinə məhkum etsəydim, hökmüm yərnə yeyilirməzdi. Cənablar, fikir versəniz, görürsünüz ki, ancaq güc hakimiyyətin tərəfindən olanda onlara itaət edirlər. Jandarmırsız hakimiyyəti yalnız miskin bir xuliyaçdır. Polise, onun haqsız olduğunu göstərməklə, öz əleyhinə çıxmış olardı. Üstəlik qanunun ruhu da bunun əleyhinədir. Güclüləri tərkisilah etmək və silahı zəiflətmək – qorumağa borclu olduğum ictimai qaydaya xəyanət etmək demək olardı. Qanun – bərqərar olmuş qanunsuzluğa təsdiq edir. Kim və nə vaxt görürsünüz ki, ədalət məhkəməsi istilacıların və qəsbkarların əleyhinə olsun? Hər hansı bir qeyri-qanuni hakimiyyət bərqərar olan kimi qanuna qulluq edənlərə ancaq o qalır ki, bu hakimiyyəti qanuni saysınlar. Başlıcası – formadır, cinayət və günahsızlıq isə bir-birindən, üstündə gərb şəkli olan kağız vərəqi ilə ayrılır.

¹ Hər yerdə (*lat*)

Krenkebil, ən güclü olmaq sizin özünüzdən asılıdır. Əgər siz, "İnəklərə ölüm" deyə qışqırmaqla özünüzdü imperator, diktator, respublika prezidenti, heç olmasa bələdiyyə idarəsinin müşaviri elan etsəydiniz, inandıraram ki, sizi iki həftəlik həbs cəzasına və əlli frank cəriməyə məhkum etməzdim. Mən sizi hər cür cəzadan qurtarardım. Mənə inana bilərsiniz".

Şübhə yoxdur ki, sədr Buriş bütün bunları məhz belə şərh edirdi, çünki o, hüquqi cəhətdən düzgün düşünür və məhkəmə məmurlarının cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrini bilir. O, cəmiyyətin özünlü ardicilliyə və həmişə müdafiə edir. Ədalət məhkəməsi ictimai hədisədir. Yalnız səhv düşüncələr bu məhkəmədən insanlıq və həssaslıq tələb edə bilər. Məhkəmə üsulu sentimental ehtirasa və idrakın aydınlığına deyil, dəqiq müəyyən edilmiş qaydalara əsaslanır. Ən başlıcası, onda ədalət axtarmayın, bu məhkəmə ədalətli olmamalıdır, ona görə ki, ədalət məhkəməsidir; üstəlik bunu da deyə bilərik: ədalət məhkəməsi haqqında fikir ancaq anarxistün beynində doğa bilər. Bunu etiraf etmək lazımdır ki, sədr Manyo¹ ədalətli qərarlar çıxarır. Ancaq həmin qərarları ləğv edirlər, – buna da ədalət məhkəməsi deyirlər

Əsil hakim şahidlərin ifadələrini silahın çəkisi ilə ölçür. Siz bunu Krenkebilin və başqa daha məşhur məhkəmə işlərində² görə bilərsiniz.

Həder yerə atılmış addımlar salonunda³ o baş-bu başa gedən cənab Jan Lermi belə deyirdi.

Məhkəmə qaydaları ilə tanış olan vəkil Jozef Obarre burnunun ucunu qaşıyaraq ona belə cavab verdi:

– Əgər mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, mənə elə gəlir ki, sədr Buriş güman etmərəm belə metafizik yüksəkliyə qalxa bilsin. Məncə 64 nömrəli polisin ifadələrini həqiqət saymaqla, o, məhkəmələrdə daim gördüyünü etmişdir. Adamların hərəkətlərinin əksəriyyətinin səbəbini təqlidlərdə axtarıb tapmaq lazımdır. Qoyulmuş qayda ilə iş görsən, təmiz adamlar kimi ad qazanarsan. Həç bir şeylə fərqlənməyən adamları mötəbər adam sayırlar.

¹ Manyo Pol-Şato Tyerni (1889–1904) məhkəmə sədri olmuşdur. Onun məhkəmə fəaliyyəti yüksək məhkəmə dairələrinin narazılığına səbəb olmuşdu, çıxardığı hökmlərin böyük qismi yüngül olduğuna görə ləğv edildi.

² Dreyfusun işi nəzərdə tutulur

³ Fransa məhkəməsində gözlemə salonunun qədim adı

KRENKEBİLİN RESPUBLİKA QANUNLARINA TABE OLMASI HAQQINDA

Təzədən öz kamerasına gəlmiş Krenkebil təəccüb və heyrət içində divara bərkidilmiş skamyada oturdu, o, bilmirdi ki, hakimlər səhv etmişlər. Zəhiri dəbdəbə məhkəmə üsulunun daxili yoxsulluğunu onun gözələrində pərdələmişdi. Hakimlərin deyil, özünün haqlı olduğu heç onun ağlına da gəlmirdi. Hakimlərin haqlılıq haqqında təəvvüfləri, Krenkebil üçün ağlasığmaz bir şey idi, o, hətta düşüncə də bilmirdi ki, belə gözəl mərasimə qışır olsun. Axı o, ibadətə gəlmirdi, Yelisey sarayında¹ olmamışdır, ömründə heç vaxt islah polisi məhkəməsindən gözəl bir şey görməmişdi. "İnəklərə ölüm!" deyə qışqırmadığı onun yaxşı yadındadır. Bu sözlər üstündə iki həftəlik həbs cəzası haqqında hökm onun təəvvüründə çox böyük sirr idi, dindar adamların müəmmalı və valehedici, pərəstiş tələqin edən və lərzəyə salan bir növ vəhy ilə kor-koranə etiqad etdikləri dinin simvollarından biri idi.

Məktəbli bir oğlan uşağı ilahiyyət dərslində Həvvanın günahları üçün özünü təqsirkar bildiyi kimi bədbəxt qoca da guya 64 nömrəli polisi təhqir etməkdə özünü müqəssir sayırdı. Məhkəmənin çıxardığı hökmdə deyilirdi ki, o, "İnəklərə ölüm!" deyə qışqırmışdır. Deməli, o, həqiqətən "İnəklərə ölüm!" deyib qışqırmışdır. Ancaq bunu necə etdiyini bir sirr kimi anlaya bilmir. O, qeyri-təbii bir aləmə düşmüşdü. Məhkəmənin qərarı onun apokaliptisi idi.²

Cinayət ona aydın deyildisə, cəzası daha çox aydın deyildi. İttəham hökmü ona elə təntənəli, dini və yüksək, valehedici və dərk edilməz göründü ki, bu hökmün barəsində nə mübahisə etmək və onunla lovgalanmaq, nə də ondan şikayətlənmək olmazdı. Əgər bu saat tavan aralanıb sədr Buriş başında halə, çiynində kiçik ağ qanadları onun yanına ensəydi, Krenkebil məhkəmə şöhrətinin bu yeni təzahürünə təəccüb etməzdi, ancaq bunu düşünərdi "Mənim məsələm hələ də davam edir".

¹ Yelisey sarayı – Fransa respublikası prezidentinin iqamətgahı

² Məhkəmənin qərarı onun apokaliptisi idi – daha doğrusu, onu vahiməyə salan və anlaşılmaz qaranlıq ad idi Apokaliptis (yunanca – "Vəhy") xristianların "Əhdi-cədid" kitablarından biri idi

Ertəsi günün səhəri onun yanına vəkil gəldi

– Hə, qoca, necəsiniz? Özünü o qədər də pis hiss etmərsiniz ki? Möhkəm olun! İki həftə bir göz qırpımında gəlib keçəcək Şikayət etmək lazım gəlmir.

– Doğrusu, şikayətim yoxdur. Demək olar ki, cənablar yaxşı rəftar edirlər, nəzakətlidirlər; kobud söz demirlər. Heç vaxt belə olacağına inanmazdım Əsgər isə ağ əlcək geymişdir. Gördünüz?

– Əgər hamısını götür-qoy etsək, siz günahınızı boynunuza almaqda yaxşı iş gördünüz.

– Ola bilər.

– Krenkebil, mən sizin yanınıza xoş xəbərlə gəlmişəm. Sizin məsələnlə maraqlandıra bildiyim bir nəfər xeyriyyəçi, cənnətnizi ödəməkdən ötrü mənim vasitəmlə sizə əlli frank göndərmişdir

– Bəs, həmin əlli frankı mənə nə vaxt verəcəksiniz?

– Mən bu pulu məhkəmənin dəftərxanasına verəcəyəm. Narahat olmayın.

– Eybi yoxdur, onsuz da mən həmin cənaba minnətdaram.

Bunu deyib, Krenkebil fikirlə-fikirlə burnunun altında danışdı:

– Məndə nə isə qeyri-adi hadisələr baş verir.

– Şişirtmək lazım deyil, Krenkebil. Bütün bunlar heç də nadır hal deyildir.

– Mənə deyə bilərmisiniz arabamı hara qoyublar?

VI

KRENKEBİL ƏFKARİ-ÜMUMİ QARŞISINDA

Cəzasını çəkib qurtardıqdan sonra Krenkebil yenə də arabası ilə Monmartr küçəsi ilə gedib qışırırdı: “Kələm, turp, kök!” O, başına gələn əhvalatla lovgalanmadığı kimi, bundan xəcalət də çəkirdi. Başına gələnləri xatırlamaqdan sıxılırdı. Elə bil bütün bunlar teatrda, səyahət zamanı və ya yuxuda olmuşdu. Tezədən palçıqda şəhərin küçələrini gəzmək, küçələrdən axan sular kumi bulanmış buludlu səmanı, doğma şəhərin gözəl səmasını başı üstündə görmək ona xüsusilə ləzzət verirdi. O, hər tində ayaq saxlayıb bir stəkan vururdu; sonra döyənəklərini yumşaltmaq üçün əllərinə tüpürüb, asanlıqla və şən halda dişlələrdən yapışır və arabasını itələyirdi,

özünü kimi yuxudan tez oyanan, heç bir şeyi olmayan və küçənin ortasında yem axtarmağa məcbur olan sərcələr “Kələm, turp, kök!” deyən bu tanış səsi eşidən kimi dəstə ilə uçurdular. Qoca evdar qadın ona yaxınlaşıb tərəvəzi seçə-seçə soruşurdu:

– Krenkebil ata, nə olmuşdu? Üç həftə idi ki, görünmürdünüz. Olmaya xəstələnməmişdiniz? Gör rənginiz necə qaçıb.

– Xanım Mayoş, sizə öz olsun ki, deyəsən mən rantye¹ olmuşam...

Əgər tez-tez meyxanaya baş çəkdiyini nəzərə almasaq, onun həyatında heç bir dəyişiklik olmamışdı: ona elə gəlirdi ki, bu gün bayramdır, indi o bütün xeyirxah adamlarla tanışdır. O, şən halda öz daxmasına qayıdır, döşəyə sərələnir, yorğan əvəzinə, bir nəfər şabalıd satanın vaxtilə ona verdiyi kisələri üstünə örtür və fikrə dalır “Həbsxana... Söz ola bilməz, ora yaman deyildir; hər şey var. Ancaq ev daha yaxşıdır”.

Lakin sevinməyi çox uzun çəkmədi. Bir azdan hiss etdi ki, alıcı qadınlar ona şübhə ilə baxırlar.

– Əla kərəvizdir, xanım Kuentro!

– Mənə heç nə lazım deyildir!

– Necə yeni heç nə? Hava ilə dolanırsınız?

Böyük bir çöhrəxananın sahibəsi olan xanım Kuentro isə ona cavab verməyi lazım bilməyib, qürurla öz yerinə qayıdırdı. Bir az əvvəl onun göyərti ilə dolu arabasının yanında basabas salan dükancı və qapıçı qadınlar üz döndərməyə başlamışdılar. Krenkebil vaxtilə müsibətinin başladığı “Qoruyucu mələk” adlı başmaqçı dükanına çatıb ucadan səslədi:

– Xanım Bayar, xanım Bayar, siz keçən dəfədən mənə on beş su borclusunuz.

Lakin piştaxta arxasında oturmuş xanım Bayar heç başını da döndərməyi lazım bilmədi.

Monmartr küçəsində hamıya məlum idi ki, Krenkebil ata həbsxanadan çıxmışdır, bütün küçə daha onu tanımaq istəmədi. Onun məhkəməyə düşməsi xəbəri şəhərin kənar küçələrinə də, Rişə küçəsinin izdihamlı ayrıncına da gəlib çatmışdı. Günortaya yaxın bu küçədən keçərək gördü ki, onun həmişəki və yaxşı müştərisi olan xanım Lora balacaboy Martenin arabası üstünə əyilib, iri bir kələmə

¹ Rantye – kapitalizm cəmiyyətində: renta, faiz ilə yaşayan adam

baxır. Qadının ırı, qalın düyün kimi bir yerə yığılmış qızılı saplara oxşayan saçları günün altında parıldayırdı. Balacaboy Marten, bu avara, murdar heyvan isə əlini üreynin üstünə qoyub and içirdi ki, onun mali ən yaxşı maldır. Bu səhnədən az qala Krenkebilin üreyi partlayacaqdı. O, arabasını düz Martenin arabasına tərəf sürüb, tırək, yanıqlı səs ilə xanım Loraya dedi:

– Yaxşı iş görmürsünüz ki, menden üz döndərsiniz.

Xanım Lora hersoginya doğulmamışdı, özü bunu etiraf edirdi. Dustaq furqonu və həbsxana haqqında onun təsəvvürləri, əlbəttə, kübar cəmiyyətində yaranmamışdı. Lakin, axı hər yerde ədəbli adam olmaq olar. Hərənin öz mənləri var və kimin xoşuna gələr ki, həbsxanada olmuş bir adamla əlaqə saxlasın? O, üz-gözünü büzüsdürməklə Krenkebile cavab verdi, elə bil Krenkebile baxmaqla üreyi bulanırdı. Odur ki, qoca göyörtisatan onu təhqir etmək istədiklərini başa düşüb qışqırdı:

– İtil burdan, qancıq!

Xanım Lora kələmi elindən yerə salıb çığırdı:

– Ah, belə! Sən rədd olub get, qoca yabı! Özün həbsxanada oturmusan, hələ bir adamları da təhqir edirsən!

Əgər Krenkebil soyuqqanlılığını saxlaya bilsəydi, heç vaxt xanım Loranın peşəsini onun başına qaxmazdı. O, çox yaxşı bilirdi ki, adam heyatda istədiyini etmir, öz yolunu özü seçmir; yaxşı adama isə hər yerde rast gəlmək olur. O, özündə yaranmış adətə düşüncə ilə əməl edərək, heç vaxt qadın müştərilərinin ev həyatı ilə maraqlanmırdı və onlardan heç birindən zəhləsi getmirdi. Ancaq bu dəfə özündən çıxdı və xanım Loranı üç dəfə söyüb onu fahişə, nəcəs adam, qulluqçu qız adlandırdı. Artıq xanım Loranın və Krenkebilin başına hər şeylə maraqlanan adamlar toplaşmışdılar, buna baxmayaraq, onlar yenə də kobudcasına söyüşməkdə davam edirdilər, əgər qarşılarında polis dayanmasaydı, bəlkə də ağızlarına gələni bir-birinə deyəcəkdilər. Polis quruyub qalmışdı və dinmirdi, bu da onları dərhal sakitləşməyə və susmağa məcbur etdi. Hərə bir tərəfə dağılırdı. Ancaq bu dalaşma Monmartrdə və Rişə küçəsində Krenkebili tamamilə hörmətdən saldı.

Qoca deyine-deyine uzaqlaşdı:

– Əlbəttə fahişədir Tayı-bərabəri yoxdur ..

Lakin doğrusu, Krenkebil onu buna görə təqsirləndirmirdi. O, bu qadının kim olduğunu bilirdi və ona alçaq nəzərlə baxmırdı. Daha doğrusu, qadının necə qənaətil və səliqəli olduğunu görüb, ona hörmət edirdi. Qabaqlar bir-birləri ilə həvəslə söhbət edərdilər. Qadın kənddə yaşayan ata-anasından danışardı. Bezen hər ikisi kiçik bir bağın olmasını arzulayıv və toyuq saxlamağın necə yaxşı iş olduğu barədə düşünürdülər. Bu qadın çox yaxşı müştəri idi. Ancaq onun balacaboy Marterdən, belə avaradan və murdar heyvandan kələm aldığını gördükdə, elə bil Krenkebilin üreynə bıçaq batırıdılar, qadının üz-gözünü büzüsdürməsi isə onu lap haldan çıxartdı və...

Hər şeydən yamanı o idi ki, onunla qotur it kimi rəftar edən təkə bu qadın deyildi. Heç kim daha onu tanımaq istəmirdi. Xanım Lora kimi, çörexəsat xanım Kuentro kimi, "Qoruyucu melakə"nin sahibəsi xanım Bayar kumi haminin ondan acığı gəlir, hamı ondan uzaqlaşdı. Bütün cəmiyyət ondan üz döndərmişdi!

Bu nə deməkdir? İki həftə həbsxanada olmaqla, həttə kəver də sata bilmir! Məgər bu ədalətdirmi? Bəs həqiqət hardadır ki, polis cızma-qaraçılar ilə işi bir balaca düz götürməmiş üreyi yumşaq adamın birçə çarəsi qalıb ki, acından ölsün. Şey sata bilməzsən, deməli, görək canın çıxsın, öləsən.

Krenkebil turşuyan zəif çıxır kimi üz-gözünü turşutdu. Xanım Lora ilə kobud danışandan sonra o, hamıya kobud cavab verməyə başladı. O, heç bir şeyin üstündə müştərilərinə ağzından çıxanı yağdırır, inanın ki, dediyi sözlər üçün xəcalət çəkmirdi. Alıcı mal seçərkən bir az yubandımı, Krenkebil o saat onu çərənçi və lüt adlandırdı, meyhanada isə hamıdan bərk bağırırdı. Onun, tünd şabalıdsatan dostu, qocanı tanıya bilmirdi, elə hey deyirdi ki, bu iblis Krenkebil xalis oxlu kırıdır. İnkər etmək lazım deyil: o, qaba, deyindən və davakar olmuşdu .. Bunun hamısı ona görə idi ki, cəmiyyətin mükəmməl olmadığını görmüş və beynindəki fikirlər bir-birinə qarışmışdı – axı o, sistemin qüsurları və zəruri islahatlar haqqında öz mülhizələrini əxlaq elmləri və siyasi elmlər məktəbinin professoruna xas olan bir asanlıqla ifadə edə bilmirdi.

Başına gəlmiş müsibət onu ədalətsiz etmişdi. Krenkebil bütün acığını ona heç bir pislik etməmiş, çox vaxt isə hətta özündən zəif olan adamların üstünə tökürdü. Bir dəfə elə olmuşdu ki, şərəbsatanın oğlu Alfons, dustaqlıqda necə keçirdiyini xəbər alanda Krenkebil onu şapalaqlamışdı. Krenkebil onu vurub demirdi:

– Yaramaz uşaq! Sənin atanı qoduqluğa salmaq lazımdır, şərəb yox, zəhər satmaqla varlanır.

Həm sözləri, həm də hərəkətləri onu hörmətdən salırdı – şabalıdsatan düzgün olaraq ona demişdi ki, uşağı vurmaq və atanı haqqında pis danışmaq olmaz, uşaq atasını özü seçməmişdir.

O, bərk içməyə başlamışdı. Az qazandıqca bir o qədər çox içirdi. Əvvəl pulu qənaətlə xərcləyən və içki içməyən Krenkebil, bu dəyişikliyə özü də təəccüb edirdi. O, deyirdi:

– Heç vaxt sərxoşluq etməmişəm, olmaya qoca vaxtında ağılım itirirsən?

Bəzən o, özünü pis yola düşdüyü və tənbellik etdiyi üçün bərk danlayırdı:

– Qoca, indi sən heç nəyə yaramırsan!

Bəzən özü-özünü aldadıb, beyninə yeridirdi ki, içmək vacibdir.

– Bir balaca qıvrıq olmaq, həm də kəfi durultmaq üçün arada bir stəkan vurmaq lazımdır. İçməyəndə içərimdə haramsa ağrayır. İçki isə adamın kəfini duruldur.

O, tez-tez şəhər bazarına gecikirdi, odur ki, kara gəlməyən mal almalmı olurdu, bunu da nişyə verirdilər. Bir dəfə şəhər hiss etdi ki, ayaqları qüvvədən düşmüşdür, işə getməyə həvəsi gəlmir, arabasını damın altında qoyub, bütün günü vaxtını iç-içalat satan Roza qarnının yanında, gah da Mərkəzi bazarın meyxanalarında keçirdi. Axsama yaxın bir səbətın üstündə oturub fikrə getdi və mənəvi cəhətdən pozulduğunu anladı. Necə qüvvətli olduğu və yaxşı işlədiyi yadına düşdü, yorulduğu deqiqləri və bəzən yaxşı qazandığını xatırladı, bir-birne oxşayan, lakin səmərəsiz keçməyən günlər gözü önündə canlandı: hələ dan yeri sökülmemiş, hava qaranlıq ikən qalxardı, bazar meydanına gəlib alverin başlanmasını gözləyirdi; qucaq-qucaq göyertini mehəretlə və səliqə ilə arabasına yığardı; Teodora xalənin yanında tələsik, yapaqüstü bir fincan qara qəhvə içib, möhkəm əlləri ilə dişlələrdən yapışardı; xoruz banlaması kimi cingiltili səsi şəhər-şəhər uzaqdan eşidilirdi; o, izdihamlı küpələrlə gərdirdi, onun insan-atın bütün həyatı, namuslu və ağır həyatı elə keçmişdi ki, düz yarım əsr o, yuxusuzluqdan və qayğıdan əzab çəkən

şəhərlilərə özünün təkərli dükənində yaşıl bostanların təzə behərini dağıtmışdı. O, başını yırğalayıb köksünü ötürdü.

– Yox! Əvvəlki qüvvəmi itirmişəm, mənim işim bitmişdir. Güvəc suya geder, gələndə, axırda su yolunda sınır. Mühakimə olunandan sonra isə tamamilə dəyişmişəm. Daha əvvəlki deyilem!

O, yavaş-yavaş pozulub, tamamilə düşkünleşdi. Belə vəziyyətə düşmüş adam elə bil küçənin ortasında uzanmışdı – hər yoldan ötən onu itələyir.

VIII

SON NƏTİCƏLƏR

Dilənçilik, heç bir ümid verməyən dilənçilik günləri gəlib çatdı. Vaxtla Monmartrdan qayıdanda qoca göyertisatının kisesi gümüş pulla dolu oldu, indi isə bir qəpik də tapılmırdı. Qış günləri idi. Qocanı daxmasından qovdular, indi o, saraydakı arabanın altında geceleyirdi. Üç həftə ara vermədən yağış yağdı, qanovlar ağzınadək doldu, sarayı, demək olar ki, su basdı.

Krenkebil öz arabasında büzülsüb, qaranlıqda fikrə dalmışdı, altında bulanıq gölməçələr, yan-yörəsində hörmüçklər, siçanlar və vəhşiləmiş pişiklər olurdu. Bütün günü heç nə yeməmişdi, yorğanı olan şabalıd torbaları indi daha yox idi. Bu vaxt o, istə-istəməz xatırladı ki, düz iki həftə həbsxanada onu necə yedirdib-icirdirdilər. Soyuqdan və aclıqdan əziyyət çəkməyən dustaqlara həssəd aparmaq olardı. Birdən ağlına bir fikir gəldi: “Axı mən bir kələk bilirməm, – bunu etsəm necə olar?”

O, ayağa qalxıb küçəyə çıxdı. Saat on bir ancaq olardı. Havada şaxta vardı, ətraf tam qaranlıq idi. Yağış nisbətən daha üşüdücü və soyuq qrov yağdırdı. Təkbir ov! önlər divarların dibini gəldirdilər.

Krenkebil müqəddəs Yevstafiy kilsəsinin yanından keçib, Monmartr küçəsinə buruldu. Ora boş idi, tək postda olan polis, kilsənin qarşı tərəfindəki səkidə qaz fənerinin altında hərəkətsiz dayanmışdı; çiskin yağış fənerin işığında qırmızıya çalan toz kimi görünürdü. Yağış damcıları polisin başlığına tökülürdü, görünür o, lap donmuşdu; bəlkə də işıqda qalması üstün tutduğundan, yaxud gəzməkdən yorulduğundan bu qendilin altında dayanıb qalmışdı; sanki qendil onun yoldaşı, hətta dostu idi. Fənerin titrəyən alovu tənha gecədə onun yeganə şəhəri idi. Polisin hərəkətsiz dayanması adama qeyri-adi görünürdü, başdan-başa gölməçə olmuş yaş səkidə

çəkmələrinin əksi onun boynunu qeyri-təbii surətdə uzun göstərdi, belə ki, uzaqdan ecaib bir şeyi – sudan yarıyan çıxmış amfibiyanı xatırladırdı. Yaxından baxanda, silahı olan, başlığını örtmüş bu adam, döyüşü rəhbə oxşayırdı. Başlığın kölgəsində daha böyük görünən üzünün cizgiləri sakit və kədərli idi. Onun qalın, qısa kəsilmiş, ağarmağa başlamış bıqları vardı. Bu adam qırx yaşlarında olub, polisdə çoxdan qulluq edirdi.

Krenkebil lap sakitcə ona yaxınlaşdı, güclə eşidiləcək səsle və tərəddüd edə-edə dedi:

– İneklərə ölüm!

O, müqəddəs sözlərini necə təsir bağışlayacağını gözleməyə başladı. Lakin cavab gəlmədi. Polis qollarını yağışlığın altında çarpazlaşdırıb hərəkətsiz dayanmışdı və əvvəlki kimi susurdu. Onun geniş açılmış gözləri qaranlıqda parıldaırdı və Krenkebile kədər, diqqət və ikrahla baxırdı.

Krenkebil təəccüb etdi, lakin öz qərarına sadiq qalıb, burnunun altında dedi:

– Mən deyirəm ki, “İneklərə ölüm!” Alın payınızı!

Sükut uzun sürdü, yağışın qırmızıya çalan tozu isə yenə də yağdı, ətrafda adamın canına üşütmə salan qaranlıq hökm sürürdü. Nəhayət, polis dilləndi:

– Belə demək olmaz. Belə deməyə icazə verilmir. Sizin yaşda adam bunu başa düşməlidir... Yolumuzla keçib gedin.

– Nə üçün mənə həbs etmirsiniz? – deyə Krenkebil soruşdu.

Polis yağ örtüyün altında başını yırğaladı:

– Ağzına gələni çərənləyən hər şərxoşu tutmaq – özümü iş açmaqdır, həm də bu nəyə gərəkdir?

İkrah doğuran belə mərhəmətdən həyretə gəlmiş Krenkebil topuğa qədər suyun içində xeyli dayanıb, heç bir şey anlamadan susurdu. Getməmişdən əvvəl o, izah etmək istədi:

– “İneklərə ölüm” sözlərini mən sizə demirdim. Başqa birisinə də demirdim. Bir fikrim vardı...

Polis açıqlanmadan, ancaq ciddi ədə ilə cavab verdi:

– Bu bir fikirdir, ya nədir, bilmirəm, ancaq belə sözləri demək lazım deyil. Adam xidmət çəkəndə, hər şeyə dözməli olanda, onu nələyiylə sözlərlə təhqir etmək lazım deyil... Bir daha sizə təklif edərim – yolumuzla keçib gedin.

Krenkebil meyus halda əllərini yamına salıb, yağışın altında qaranlıq küçə ilə ayaqlarını sürüyə-sürüyə yoluna düzəldi.

Gİ DÖ MOPASSAN

(1850-1893)

DİLƏNÇİ

Çolaq və dilənçi olmasına baxmayaraq, o, yaxşı günlər də görmüşdü. Varvile gedən böyük yoldan keçən araba onun iki ayağını ezedə, 15 yaşı vardı... O vaxtdan yollarda, fermerlərin həyətlərində süləne-süləne, qoltuq ağaclarının üstündə yırğalana-yırğalana dilənməklə məşğul olurdu.

O, bir doğulmuşdu. Onu hansısa müqəddəs bayram ərəfəsində xəndəkdə tapdıqları üçün adını Nikola qoydular. Yetim olduğu üçün yazıqları gəlib yedizdirdilər, amma heç vaxt heç nəyə öyrətmirdilər; sonralar çörəkçinin zarafata sahib onu içizdirdiyi iki stəkan aranın beləsinə düşdü: arabanın altında qaldı. O vaxtdan dilənməkdən başqa əlindən heç nə gəlmirdi.

Bir vaxtlar baronessa d'Avary malikanəsinə bitişik fermada, hının yanındakı samanlıqda gecələməyə ona icazə vermişdi və o, bilirdi ki, əgər acından ölməli olsa, hər vaxt mətbəxdə özü üçün bir tikə çörək və bir stəkan sidr şirəsi tapa bilər. Hər dəfə bəxtinə bir neçə mıs pul da düşürdü. Qoca xanım bu pulları ona otağının pəncərəsindən və ya pilləkənin başından atırdı.

O baronessa çoxdan vəfat etmişdi.

Nikola isə bu qırx ildə o evdən-bu evə süləne-süləne kənddə hamının gözünlü döyənək eləmişdi. Lakin bu yerləri atıb getmək istəmirdi. Çünki bu üç-dörd kənddən başqa yer üzündə ayrı bir yer tanımırdı. O, dilənçilik elədiyi yerlərin sərhədlərinə yaxşı bələd idi və ağlına da gəlmirdi ki, bu qapalı dairedən o taya keçmək olar. Bu haqda heç fikirləşməmişdi də. Burda isə kəndlilər onu görəndə kimi qışqırırdılar: “Niyə ayrı kəndə çıxıb getmirsən? Dilənməyə ayn yer tapmırsan?..” O isə cavab vermur, məchul bir qorxudan büzüşə-büzüşə tələsik çıxıb gedirdi. Bu, həmin qorxu idi ki, kəsibləri hər

şeydən – tanış olmayan adamlardan, şübhəli baxışlardan, ən çox da yollarda iki-iki gəzən jandarmırlardan hürkməyə məcbur edir. Polis nəfərlərini görəndə isə kolun, ya da çunqıl təposinin arxasında gizlənməyə tələsirdi. Belə vaxtlarda o təhlükəyə düşər olmuş heyvan tənki zərəkəşirdi, qoltuq ağaclarından sürüşüb əsgəri kimi yere yapışır, büzüşüb yumağa dönür, tarlada gizlənən dovşan kimi yerə sinib görünməz olurdu..

O heç vaxt polislə uzlaşmamişdi. Lakin bu qorxu və fəndgirişlik onun qanındaydı, elə bil ona üzlerini heç vaxt görmədiyi atasından "miras" qalmışdı.

Onun dəldəlməyə bir yeri, daxması, sığınacağı yox idi. Yayda o harda gəldi gecələyir, qışda isə axşamlar qeyri-adi cəldliklə ya anbara, ya tövləyə soxulurdu. O, həmişə hamıdan gizlicə aradan çıxı bilirdi.

Bütün dəlmə-deşikləri tanıyırdı, əlləri isə həmişə qoltuq ağaclarını idarə etdiyindən elə güclü idi ki, təkə əllərinin köməyi ilə samanlığa durmaşa bilirdi. Çoxlu azuqə yığanda isə dörd-beş gün çölə çıxmadan orada uzanub qalırdı.

O, adamların arasında meşə heyvanı kimi yaşayırdı, heç kəsi tanı-mırdı, sevmirdi; kəndlilərdən isə laqeydlik, nifrət və adət elədiyi düşmənçilikdən başqa heç nə görməmişdi.

Qoltuq ağaclarının arasında zıncırov kimi yelləndiyinə görə onu "Zıncırov" çağırırdılar.

Bir dəfə elə oldu ki, iki gün ərzində yeməyə heç nə tapa bilmədi. Arvadlar evlərinin kəndarında dayanıb qışqırırdılar:

– Çıx get burdan, rədd ol!.. Sənə çörək verdiyimdən heç üççə gün keçməyib! – O da qoltuq ağaclarının üstündə fırlanıb qonşu eve gəldirdi, orda da onu eyni mənərə gözləyirdi.

Arvadlar evlərin qabağında toplaşib deyiniirdilər:

– Bu tənbeli ilboyu görə yedirədek!..

Lakin bu "tənbel" hər gün yeməli idi.

O, bir qepik istəmədən, bir tike çörək belə qazanmadan Sant-ləri, Varvili, Bilyeti gəzib dolaşdı. Ümid birçə Turnola qalırdı. Ora da ikimillik uzun bir yol vardı, o isə elə yorulmuşdu ki, əlini qaldırmağa belə təqəti yox idi, qarnı da cibləri kimi boş idi.

Buna baxmayaraq, yenə yola düzəldi. Dekabr ayı idi, zəmilərdə, çöllərdə soyuq külək esirdi, boz, tutqun səmadaki buludlar bir-birini ötürüb harasa uzaqlara tələsirdi. Çolaq asta-asta, qoltuq ağaclarını

güclə tərpedə-tərpedə, cındırıla sarınmış yeganə eybəcər ayağına dayaq verə-verə gəldirdi.

Hərdenbir o, yolun kənarında əyləşib bir neçə dəqiqə dincəlirdi. Aclıqdan başı gicəllənirdi. Beynində ancaq bir fikir hərlənib-dolanırdı: "yemək", amma bu yeməyi hardan əldə edəceyini helə bilmirdi.

Üç saat o, ucsuz-bucaqsız yolla gəldi, kəndin ətrafındakı ağacları görüb addımlarını yeyinlətdi.

Rastına çıxan birinci kəndlidən yemək istəyəndə o, üstünə qış-qurdi:

– Sən yenə burdasan, ay avara?.. Nə vaxt axı canımız səndən qurtaracaq?!

Hansı qapını döydü, söylədi. Buna baxmayaraq, o, inadla o evdən-bu eve baş çəkdi, qapıları döydü, amma bir qepik də qazana bilmədi.

Bütün fərmaları dolaşdı fermer Şikenin malikanəsinin yanındakı xəndəyin qırağında oturdu. Nəməlum bir ümidlə gözləməyə başladı. Nəyi, özünü bilmirdi. Yanından bir dəstə qara toyuq keçdi, onlar yerini çəşləyir, gözəgörünməz cücülləri dənləyir, sonra yenə hövsələ ilə, inadla axtarışlarına davam edirdilər.

Çolaq heç nə fikirləşmədən onlara baxırdı, sonra mədəsində nəse küt bir ağrı oyandı: "Toyuq quru budağa keçirilib ocaqda qızardıl-sa, çox ləzzətli olardı.."

Oğurluq etmək fikri onun ağlına belə gəlmirdi. O, əlinə keçən daşı cəld hərəkətlə toyuqlardan birinə sarı tulazladı, toyuq böyrü üstə düşüb çırpındı. O birilər nazik pəncələri üstündə əsə-əsə o yan-bu yana qaçdırlar, çolaq isə öz ağaclarından sallana-sallana, toyuq yerişini xatırladan bir yerləşə öz ovunu götürməyə tələsdi.

O, başı al-qana bulanmış balaca, qara toyuğa yaxınlaşmışdı ki, arxadan küreyinə deyən ağır zərbə onu qoltuq ağaclarından qoparıb on addım qabağa atdı.

Şike hiddətlə oğrunun üstünə atıldı, özünü müdafiə edə bilməyən çolağı yumruqla, təpiklə döyməyə başladı.

Ağalarına kömək etmək üçün bir neçə kəndli də qaçıb gəldi, hərə bir tərəfdən dilənçinin üstünə düşdü.

Əldən düşənəcən döyəndən sonra onu sürüyüb odunla dolu tövləyə saldılar, qapısını bağlayıb dallarınca adam göndərdikləri jandarmı gözləməyə başladılar.

Colağ acından öle-öle, qan içinde, ölümçül vəziyyətdə yerdə uzanıb qaldı. Axşam düşdü, sonra gecə oldu, sonra səhər açıldı. Onun dilinə hələ də heç nə dəyməmişdi.

Axşamüstü jandarmılar gəldi və tövlənin qapısını ehtiyatla açdılar. Onlar içəridəkinin üstlərinə cumacağını gözəydirdilər. Şikəmin dediyinə görə, bu avara özü onun üstünə cummuşdu və fermanı onun əlindən böyük müsibətlə xilas edə bilməmişdilər.

Jandarm reisi emr etdi:

– Qalx!

Colağın tərpənməyə heyi yox idi. Düzdür, qalxmaq istədi, ancaq alınmadı. Bunu hamı növbəti fırlıdaq kimi, peşəkar canının hıyləsi kimi başa düşdü, iki əliləhlə kişi onu süpürleyib ayağa qaldırdı, qoltuq ağaclarını da çiynələrinə dayaq elədi

Onu qorxu bürüdü, həmişə jandarmların zər-zibalı geyimini görəndə belece vahiməyə düşürdü. Quş ovçunu, siçan pişiyi görəndə qorxan kimi qorxub büzüşdü, ağacların üstündə güclə özünü saxladı.

– Marş! . – deyə jandarm qışqırdı.

O yeridi Fermanın işçiləri yığılıb onun tamaşasına durmuşdu. Arvadlar ona yumruq göstərir, kişilər pis-pis söyləyirdilər: “Axır ki, qarmağa keçdin, çaqqal! Nəhayət!.. Yeri, yeri! Dalınca qara daş!..”

O gedirdi, hər iki tərəfində jandarmılar addımlayırdı. Yolda rast gələn kəndlilər ayaq saxlayıb onun ardınca baxa-baxa deyirdilər: “Yəqin oğru tutublar!..”

Şəhərə gec çatdılar. O, evvəllər heç vaxt buralarda olmamışdı və bu dəqiqə nə baş verdiyini, onu nə gözələdiyini təəvvürünə getirə bilmirdi. Hər şey – bu təzə üzler, yad evlər gözənilməz və dəhşətli idi.

O susurdu: deməyə sözü yox idi, çünki qətiyyən heç nə başa düşmürdü. Uzun illərdən bəri heç kimlə belə kəsmediyinə görə demək olar ki, danışmağı yadırgamışdı, fikirləri də elə dolaşmışdı ki, elə bil başında yellər əsirdi

Onu şəhər dustaqxanasına apardılar Jandarmaların ağlına da gəlmədi ki, yeməyə ona bir şey versinlər. Onu dustaqxanaya atıb qapını bağladılar.

Lakin o biri gün səhər, istintaqa aparmaq üçün gələndə o ölmüşdü ..

ARTUR REMBO

(1854-1891)

HEYRANLIQ

Gecədir, hər yan itib bürkü, duman qatında
Qarşı çörəkxananın pəncərəsi altında

Dayanmışdır bir uşaq.

Elə bil ki, onları daş səkiyə taxıblar.
Səssiz, xəmir yoğuran çörəkçiyə baxırlar
Gözləri dolu maraqla

Çörəkçi möhkəm əllə, əziyyətsiz, yüngülcə
Pampuş kökəcikləri götürüb bir-cə-bircə
Qızgın təndirə qoyur.

Gördükləri mənzərə uşaqları coşdurur.
Çörəkçi fikrə verməz, nə də bir an boş durur
Öz-özünə oxuyur

Uşaqlar gözəyləyirlər, baxırlar heyran-heyran
Qıpırmızı kökələr qaynar təndirdən haçan
bişib çölə çıxırlar

İnsan gödəni üçün uzaq uzaq bir həsrət kimi
Xülyələr aləmindən doğan həqiqət kimi
Görünüb qatar-qatar.

Ağ kökələrin, ağzı sulandıran qoxusu
Uzaqdan inno-iyne batan, vuran qoxusu
onlara gəlib çatır.

Cındır paltarlarını dəşib kəçsə də sazaq
Onlar bu xoş qoxuda bahar duyurlar ancaq
ürəkələrinə yadır

Artıq onlar üşümür sakitdir ürekləri
 Beş İsa körpəsinin yoxudur qəmi, kədəri
 Sakit dayanıb onlar.
 Şüşəyə üz söykəyib, əlləri yaxasında
 Onlara elə gəlir pəncərə arxasında
 Bir işıqlı dünya var.
 Göydə qara buludlar ağır-ağır üzürlər
 Uşaqlar heyran-heyran hey təndiri güdürlər
 Dayanıb fəqir-fəqir.
 Qışın iynə sazağı, amansız küləkləri,
 Onların əynündəki yamaqlı köynəkləri
 Çiyinlərindən qapır.

DUYUM

Keçəcəyəm hər boyu əqiq rəngli torandan,
 Əzəcəkdir otları yamyaşıl ayaqlarım.
 Dəymiş çovdar üzümə batacaq tikan-tikan,
 Şəh səpəcek üstümə yolüstə budaqları.

Nə bir kəlmə söyləyib, nə qapılarım hisse
 Arzum budur qərq olum sonsuz bir məhəbbətə.
 Baş alıb gedəcəyəm yönüm hayana düşsə
 Bir canlı qadın kimi vurğunam təbiətə.

JÜL RENAR

(1864-1910)

GÜNDƏLİK

1887

Tarixsiz. İstedad kəmiyyət məsələsidir

İstedad bir səhifə yazmaqda deyil, üç yüz səhifə yazmaqdadır
 Ələ roman yoxdur ki, ən adi təxəyyüldən yaranmasın, ələ gözəl ifadə
 yoxdur ki, yenincə yazmağa başlayan yazıçı onu qura bilməsin. Əgər
 belədirsə, birçə o qalır ki, qələmi götürüb qabağına kağız qoyasan
 və səbirlə yazmağa başlayasan. Güclülər tərəddüd etmirlər. Onlar
 stol arxasına keçirlər, onlar tər tökürlər. Onlar işi axırədək çatdırırlar,
 onlar bütün vərəqləri yazı ilə doldururlar, onlar mürekkəbin axırına
 çıxırlar. Həç bir işə gırışməyən zəif iradəli adamlardan istedadlı
 adamların fərqi bundadır. Ədəbiyyatı yalnız kəl kimi işləyə bilənlər
 yarada bilərlər. Ən güclü kəllər dahilərdir, nəfəs dərmədən sutkada
 on səkkiz saat işləyənlərdir. Şöhrət fasiləsiz səyin nəticəsidir

27 oktyabr. Öz yollarını tapmış yazıçıların gənclərə təsirinin nə
 ilə nəticələndiyini izləmək maraqlı olardı. Orjinallığı sadəcə
 olaraq özündə axtarmağı öyrənməkdən əvvəl nə qədər tər tökmək
 lazımdır.

24 noyabr. Mənə deyiblər ki, guya Montepen öz stolunun üstündə
 taxtadan qayrılmış balaca adam fiqurları saxlayır və romanda həmin
 adamları öldürdükcə bir-bir tullayır.

25 noyabr. Kənd haqqında özünün ən ilhamlı səhifələrini adam
 şəhərdə, əsil şəhərdə yazır.

1888

12 avqust. Böyük bir meşədə səhər yeməyindən sonra. Buz şam
 ağacının altında, ağac qabığından düzəldilmiş kəhrizlə axan bulaqın
 başında oyləşmişik. Şüşələr soyudulmaqdan ötrü suya qoyulmuşdur.
 Budaqlar yangısını söndürmək üçün bulaq suyuna baş vurmuşlar.

Su dumdurur, sıçıran damcıları buz kimi şəffaf, elə təvəttirdir ki, adamın bədənini üşüyür. Balaca oğlum çiyminin üstündən baxaraq nə yazdığımı bilmək istəyir. Onu öpürəm. Qiyamətdir.

13 oktyabr Natiqlik məhərrəti. Xaçda çarınca çəkilməmiş müqəddəs Andrey iyirmi minlik izdiham qarşısında iki gün moizə oxuyur. Adamlar heyran-heyran qulaq asırlar: müqəddəs Andreyi xilas etmək birinin də ağına gəlmir.

15 noyabr. Dostlar paltar kimidir. Nə qədər ki, köhnəlməyib, ayrılmaq lazımdır. Yoxsa onlar özləri bizdən ayrılacaqlar.

* Müəyyən bir şıltaqlıq etmək istəyiriksə, cilovu buraxıb atlara səbəstlik verən, özü isə dərin yuxuya gedən arabaçıya oxşamalıyıq¹.

29 dekabr Adamlar tez-tez intihar etmək istəyirlər, amma bunun əvəzində özlərinin fotosəkillərini cırmaqla kifayətlənirlər.

1889

21 may. – Jül nə ilə məşğuldur?

– İşləyir.

– İşləyir? Nə üzərində?

– Bayaq sizə dedim: kitab üzərində.

– Yeni kitabın üzünü köçürmək üçün bu qədər vaxt lazımdır?

– O, kitabın üzünü köçürmür. Özü əhvalat uydurub kitab yazır.

– Uydurur? Demək, indiyədək yazılanlar yalanmış?

14 iyul. Qadın öz yaşı barədə danışmaqdan doymasa da, neçə yaşı olduğunu heç vaxt demir.

31 iyul Hər səhər bir stəkan günəş içib bir çovdar sünbülü yemek lazımdır.

24 avqust. Viktor Hüqonu sevməyən yazıçıların əsərlərini darıxdarıxa oxuyuram. Hüqonu sevmədiklərini açıqdan-açığa deməsələr də.

28 avqust. Heç bir xəyri yoxdur. Əvvəldən-axıradek oxuyursan, heç nə yadda qalmır. Fikrini nə qədər cəmləşdirsən də, hər şey yox olub gedir. Yalnız ara-sıra bir neçə topa qalır. Qatarnı keçib getdiyini bildiren və zorla görünən tüstü toparları kimi.

28 sentyabr Deyirsən ki, hələ tamam yetişməmişən. Bəs, nəyi gözəylirsən? Çürüməyini?

* Güzəl qadın səhər tezədən başlayaraq səliqəli və nazlı olmalıdır, təsərrüfat işləri görəndə də zibil içərisindəki təzə pul kimi parıldamalıdır.

¹ Ulduz işarəsi (*) J Renanın gündəliyində yeni qeydin başladığını bildirir.

5 noyabr Ah, rəylərimi yazmaq üçün katibim olaydı! Nə qədər gözəl şeylər yazardı!

Gündüzlər öz fikrimi yandırırıram, lakin o, alışmaq istəməyən köz kimi sönük olur Yuxuya gedəndən sonra isə fikrim alovlanmağa başlayır. Beynim gecələr işləyən fabrikdir.

1890

14 fevral Mən hər şeyi öyrənməyə, həyatdan geri qalmamağa elə can atırdım ki, axırda məhrimi həfləri iri, ağ yerləri çox olan nazik kitablara saldım; ən yaxşı cəhəti də budur ki, həmin kitabları elə oradaca kitabxana rəfinə qoyub digər cildi oxumağa başlamaq mümkündür.

15 fevral Kitabı elə hissə oxumağa başlayırsan ki, sanki aldığın yerdən və adət etdiyin fikirlərdən uzaqlaşmağa məcbur olduğuna görə pərt halda vəqona gırırsən. Görəsən səfər necə keçəcək? Kitab necə olacaq?

1 mart. O, öz məqsədinə nail olacaqdır, buna əmindir; lakin birdən-birə, ildırım sürəti ilə yox. Minlərlə digər hörmətli adın arasında əvvəl-axır onun da adı öz yerini tutacaqdır. Həm də şöhrəti dərhal alovlanan ot tayasına yox, sobada uzun müddət közərən yaş oduna oxşayacaqdır.

13 mart. Ayrıca bir şəxs öləcəyindən qorxduğu kimi, xalq da müharibədən qorxsa yaxşıdır.

18 mart. Pedant – ağıl həzm edə bilməyən adamdır.

21 mart. Hələ müşahidə aparmağı öyrənmədən o, bütün əzəmətli və dəbdəbəli şeylərə vurulmuşdur.

12 aprel Nə iş gördüyümün heç bir dəxli yoxdur Məndən nə barədə fikirləşdiyimi soruşun.

17 aprel. Dümələrin ikisi də qənaətçilliyə dair nəzəriyyəni alt-üst etdi. Ata bədxerc, oğul xəsis idi.

3 may Beynəndə romanın ideyası yaranmışdır, lakin onu kirpi şəklində təsəvvür etdiyimə görə toxunmağa cəsarətim çatmır.

* Əgər ürəyinizdən gülmək keçirsə, məni mözəli adam sayacağsınız.

4 sentyabr. Sınımış büllür bütöv büllürdən çox qalır.

29 noyabr. Nə qədər ki, ədəbiyyata inam bəsləyirsən, dahiyanə əsər yaratmağı ləngitmə; bu inam həmişəlik qalmayacaq

23 mart. Balzak pis yazmağa ixtiyarı olan yeganə adamdır

7 aprel Üslub – bütün üslubların yaddan çıxarılmasıdır.

13 aprel. Sizin barənizdə deyilən xoş sözlərə cavab verməyin mövcud olan yüzlerle üsulundan biri: "Sözləriniz mənə xüsusilə əzizdir, çünki müstəqil düşünen adam olduğunuzu bilərəm!"

* Birisi qadına məhəbbət məktubu göndərir. Məktub cavabsız qalır. O, qadının susmasının səbəbini tapmağa çalışır. Nəhayət, qət edir; zərfi poçt markası yapışdırmaq lazım imiş.

26 may. Yetiştirəcəyin adamlar, su verəcəyin çiçəklər haqqında hər şəhər fikirləşmək lazımdır.

* Özündən heç vaxt razı qalmamaq – bütün məhəret bundadır

18 oktyabr. Mən nəsrde şair olmaq istərdim. Elə bir şair ki, ölüb özünə yas saxlayır. Nəsr misralara bölünməmiş şeir olmalıdır.

28 oktyabr. Kendlinin danışığını imla səhvləri olmadan da vermək mümkündür

25 noyabr. Hesablamışam: ədəbiyyat ancaq alacəhrəni, sərgəni dolandırır bilər.

11 dekabr. Mən qürurlu olduğumu itaətlə boynuma alıram

2 yanvar. Bir simvolist şair sevgilisini tərənnüm etdiyi misraları dostuna oxudu. Dostu səsləndi:

– Qadını bu cür eybəcər hala salmaq harada görürüb?

* İşə bax, biz ölməliyik, amma anadan olmaya da bilməzdik.

1 aprel. Mənası ilk sözlərdən başa düşülən uzun cümlələrdən qətiyyətlə əl çəkmək.

7 aprel. Yüz min qəlb nə qədər adam deməkdir?

30 aprel. Kinayə – bəşəriyyətin utancaqlığı deməkdir.

13 may. İncəsənət aləmində heç kəsə bənzəmə, əxlaq aləmində hamı necə edərsə, sən də elə et.

11 iyun. İstedad pul kimi şeydir, onun barəsində danışmaqdan ötrü ona malik olmaq məcburi deyil.

12 dekabr. Sız yüz ildən sonra başqalarından nə qalıb-qalmayacağına qabaqcadan söyləməyə çalışırsınız. Əzizim, bəs sizin özünüzdən elə indi nə qalıb?

24 yanvar. Dost haqqında yazmaq – ondan ömürlük küsmək deməkdir.

24 mart. O, öz dəfnə çolongini başına yan qoyub gözdirdi.

20 aprel. Tənqid ona görə tənəzzüldədir ki, başqaları haqqında danışmaq adamların zəhləsini töküüb.

26 aprel. Nə qədər çox oxusan, özünü başqalarına o qədər az oxşadarsan.

* Bəli, mən bilərəm: bütün dəhi adamları əvvəlcə tanımaq istəməmişlər; amma mən dəhi olmadığma görə dərhal tanınmağımı üstün tutardım.

* Əgər cümlədə "gündəyməz yer" sözləri varsa tamaşaçılar, nə qədər mədəni olsalar da, yalnız bu sözləri çidəcəklər

25 avqust. Bir nəfər özünü uçuruma atdı, ayaqqabılarını isə yuxarıda qoydu ki, adı əbədi yaşasın.

Lakin həmin ayaqqabıları tapan olmadı.

5 sentyabr. Nə deyirsinizsə deyən, səadətə ekspresslə menden uzaq, üfüqdən keçib-gətdiyini öz gözələrimlə gördüm.

* Yerinə düşən söz-üşub bu deməkdir. Yerdə qalanları vacib deyil.

6 sentyabr. Dövlət xadiminə dedilər:

– Arvadınız öldü

Soruşdu

– Bu xəbər rəsmi mənbədənndir?

19 sentyabr. Tənqidçilər mərhəmətə layiq adamlardır, – onlar daim başqaları haqqında danışirlar. Özləri haqqında isə heç kəs danışmur.

21 sentyabr. Üslub elə bir şeydir ki, redaktorı müəllif barəsində bu sözləri deməyə məcbur edir: "Oh! Bu, əlbəttə, odur!"

27 oktyabr. Qəzetə məqalə yazmaq üçün adam nə qədər istedadlı olmalı imiş!

* Beyin soyuq qış gündünün havası kimi təmiz olmalıdır.

8 noyabr. Tale, ağır zərbələrsiz keçinə bilməzsənmi? Məni xoş nəyiyyətlərlə özünə tabe etdir. Məni hətta ən yüngül tədbirlərlə düzəltmək mümkündür. Mən sənin məzəmmətini işarəndən də başa düşməyə qadıram. Hirsələnib özündən çıxmağın lazım deyil, bundan əl çək. Ən güclü zərbələri kollələri monimikindən möhkəm olanlar üçün saxla.

22 dekabr. Həddindən çox şey bilməyi qətiyyəni istəmirəm: mən yalnız xoşladığım şeyləri bilmək arzusundayam.

12 yanvar. Qərisedir, görsən adamlar niyə istəyirlər ki, onlarla maraqlansınlar ..

* Dünənki şöhrət nəzərə alınmır, bugünkü şöhrət çox iyrendir. Mən sabahkı şöhrəti istəyirəm.

2 iyul. Gecələr biz uşaqlara nisbətən daha çox qorxuruq.

* Özümü saxlaya bilməyib qəzətsatan qadına dedim:

– O mənim kitabımdır, baxın, o balaca kitab.

Cavab verdi:

– Hə-ə. Hələ istəyən olmayıb..

15 noyabr. Məşhur olmaq üçün gerek eləndən ya əclafıq çıxsın, ya da yaxşılıq. Bu iki şeydən hansına qadırsınız?

22 noyabr. Dəqiq söz. Dəqiq söz. Əgər qanun yazıcılarına yalnız dəqiq ifadələri işlətməyi məcbur etsəydi, nə qədər kağıza qənaət etmək olardı

* Kitabınız çox xoşuma gəlir, çünki qüsurlarını aydın görürəm

1 fevral. Allah-taala qarğaları yaratmasaydı, qar nə qədər yeknə-seq görünərdi

14 fevral. Ədəbiyyatda əsil və saxta cəhətlərin fərqi canlı çiçəklərlə sumi çiçəklər arasında olan fərq kimidir canlı çiçəyin heç bir şeye bənzəməyən xüsusi ətri vardır.

* Şekspir! Hey deyirsən Şekspir! Şekspir sənin özündədir, cəhd ele tap

* Təbiət tam və bitkin deyildir: ona həmişə müəyyən bir şey əlavə etmək mümkündür.

18 mart. Nə qədər gözəl olsalar da, Homer dövrünə aid obrazlar yaratmaqdan çəkinin.

17 aprel. Maraqlıdır, görsən gözqapağı örtüləndə gözün özü nə edir?

May. Qan qızılgüllərin başına vurdu.

* Ele güman eləmə ki, tanınmamış dahi adamlar var.

* Ömür qısadır. Lakin anadan olandan öləndək nə qədər uzun müddət keçir.

14 iyul. Mən torpağın necə ömür sürdüyünü eşidib görmək üçün dünyaya gəlmişəm.

3 noyabr. Yene şeir, hey şeir. Bir misra da poeziya olaydı!

13 dekabr. Öz kitablarımı yenidən oxumaq istəmirəm, hiss edəmirəm ki, yazdıklarımı döne-döne pozacağam

* Bizim fikirlərimiz eyni deyil, bizim fikirlərimiz eyni rəngdədir

* Allahın işinə bax: qarşımızda bu cür kainat açıb, amma uçmağa qanad verməyib!

25 dekabr. İniləmək lazımdır, amma ahəngdar inildə.

* Uşaqlar üçün doşanın dilindən ovçu hekayələri yazmalı.

28 yanvar. Yadımda saxla: istədiyi olduğunu sübut etmək həvəsindən düşəndən sonra əsil müvəffəqiyyət qazana bilərsən.

4 avqust. Çox təəccüblüdür ki, bizlərdən heç birimiz qrammatikanı bilmirik, yazıcı olandan sonra da düzgün yazmağı öyrənməyi özümüzə rəva görmürük

30 sentyabr. Mən hər şeyi çox aydın gördüyümə görə gözələrim ağrıyır

* Mən ilde bir dəfə işıq saçıram, sonra sönürəm.

* Qocalıq bu sözlər deyiləndə başlanır. "Mən özümü heç vaxt bu cür cavan hiss etməmişəm".

* Məni təbiətdən yalnız süngü ilə qovub çıxara bilərlər

14 noyabr. Öz yazdıklarımı özümün ən qəddar düşmənim kimi oxuyuram.

* Səsinizi ucaltmayın! Siz həqiqəti deyəndə həddindən artıq qışqırırsınız.

22 noyabr. O, bütün oğrular kimi ləyaqətli bir ailədən çıxmışdı.

2 yanvar. Təbəlliyimizə görə bizi təkcə öz uğursuzluğumuz yox, həm də başqalarının bədbəxtliyi cəzalandırır.

12 yanvar. Mənim öz üslubum özümü boğur.

26 yanvar. Günəşin altında hamıya yer tapılar, xüsusən bu şərtlə ki, hamı kölgədə qalmaq istəsin.

12 iyul. Üfunet verən "mən" sözünü təmiz havaya çıxarmaq!

* Tək olanda da tənhalıq sevirem.

15 avqust. Açıq sinəli qocaman palıd ağacları.

* Balaca vətənlə böyük vətən arasında fərq yoxdur. Axı, o, yeganədir.

* Külək əsdiyini təkə üstü bilir.

* Əgər həqiqət quyunun dibində olsaydı, özümü hökmən quyuya atardım.

4 noyabr. Cavan adam odur ki, hələ yalan danışmamış olsun.

26 dekabr. Bir qadın deyirdi: idarəmizə yeni reis təyin olunub. Çox bəlikli adamdır Bize dedi ki, adamlar Darvindən eməle gəliblər.

1899

7 yanvar. Sinonim yoxdur. Yalnız lazımı sözlər var ki, onları əsil yazıçı bilir.

* Sözün fikirlə mübarizə aparması lazımdır, amma bu şertlə ki, badalaq vurmasın.

* Kendlini təsvir edən zaman onun başa düşmədiyi sözləri işlətmək lazım deyil.

22 aprel. Romantiklər – əşyaların o biri üzünü ömürlərində görməmiş adamlardır.

* İstedadsız adamların istedadlı şəxslər haqqında nə fikirləşdiyini bilmək də istəmirəm.

23 aprel. Tənqidçi kimdir? Yazıcının xetrinə dəyən oxucu.

6 may. Atın da zürafə kimi nadir heyvan olacağı gün uzaq deyildir.

20 iyun. Yalnız həyata baxmaq, lakin əhəmiyyəti olan faktları seçmək.

18 iyul. Qəti qərar qəbul edəndən sonra da bilmirəm nə edim

* Sadəcə fikirləşmək azdır; müəyyən bir şey haqqında fikirləşmək lazımdır.

* Bərkimiş ürək. Hər dəqiqə sıxmaq lazım gəlir ki, yumşalsın.

* Əgər insana təbiətə əlavə etmək ixtiyarı verilseydi, o, ilanı tikanlı edərdi.

1 avqust. Əgər səadət evi tikilseydi, orada ən böyük evi gözləmə salonu üçün ayırmaq lazım gələrdi.

23 sentyabr. Dovşan yuvası dovşan olmayanda da qorxaqlıqla doludur.

1 dekabr. Həqiqətin hamısını demək lazım deyil, yalnız həqiqəti demək vacibdir.

26 dekabr. İroniya qurutmur; o, yalnız alaqları yandırır.

1900

2 yanvar. Onlar deyirlər ki, "cəsarətlə yazılmışdır", əslində sadəcə olaraq "biedəb yazılmışdır" deməli idilər

11 may. Mənə ömür verin, onun ədəbi hissəsinin qayğısına özüm qalaram.

6 iyun. Lamartin beş dəqiqə fikirləşib, bir saat yazır. Əsil məharət isə bunun əksini etməkdir

* Vaxtından əvvəl yataqdan qalxmamalı – təbiət hələ hazır deyildir.

* Qanadları kəsildə quş ağrı hiss etmir, lakin bundan sonra o, uça bilmir.

1901

1 yanvar. Mən ülvə hisslərlə yaşadığım üçün yalnız həqiqəti sevirem.

* Bu "Gündəlik" mənə əldən salır. Onu yaradıcılıq adlandırmaq olmaz. Hər gün sevgi ilə məşğul olmaq sevmək demək deyildir.

7 fevral. Həqiqət onu bir neçə il axtarıb tapmamışımıza dəyər.

18 fevral. Bir dəfə də olsun bəxtim gətirməyib ki, heç olmazsa qəzaya uğrayacaq qatara gecikim.

* Mənə qədəhdə qızıl balıq versəniz, xəyalımda Şərqi canlandıram.

* Özümə deməyə cəsarət etmədiyim həqiqəti başqalarına danışmağa cəsarətim çatacaqmı?

25 fevral. Qadın. Ağır dərd üz verəndən sonra gicgahlarını pudralayır ki, başqaları onun saçına dəm düşdüyünü güman edəsinlər

* Bu il bir sətir də yazmayacağam: qışda donmuşam.

21 mart Bir qadınla yaşadığından sonra bütün qadınları tanıdığını deyən şəxs qarmağı suyun üzündə gəzdirib bütün balıqların sirlərini öyrəndiyini güman edən bəliqçiya oxşayır.

* İfadəni barılla yaxşı doldurmaq, yaxşı nişan almaq və düz hədəfə vurmaq

* Ölmüş, lakin dəfn edilməmiş yarpaqlar.

7 noyabr And içirəm ki, yalnız bir adama pərəstiş etmişəm və edirəm: Viktor Hüqoya. Onun "Son dərzi" 1902-ci ilin fevralında çıxacaq. Bircə arzum var – o vaxtədək ölməyim.

10 noyabr Sevirəm, sevirəm, əlbəttə, sevirəm. Əminəm ki, öz arvadımı bir qadın kimi sevirəm, lakin Don-Juan, Rodriqo, Rü Blas kimi məşuqların dediklərində elə bir kəlmə yoxdur ki, arvadıma deyəndə şaqqanaq çəkib gülməyim

* Ən ehtırası mübahisələri bu sözlərlə qurtarmaq lazımdır: "Bütün deyilənlərdən başqa, xatırladaq ki, tezliklə hamımız öləcəyik".

* Elə pyeslər var ki, onları senzura yox, tamaşaçılar özləri qadağan edə bilərlər

29 noyabr Çalış, çalış! İstedad torpaq kimidir, həyatı müşahidə eləsən, o, öz nemətlərini səndən əsirgəməz. Torpağı hər il şumla: o, hər il məhsul verəcək

1902

* Özüm üçün yaşamaq əvəzinə başqalarının necə yaşadığına baxsaydım, həyat mənə çox gözəl görünərdi.

* İstedadlı aktrısaların şıltaqlıqlarına göz yummaq lazımdır, çünki istedadsız qadınlar onlardan az şıltaqlıq etmirlər.

* Layihə gələcəyin qaralamasıdır. Gələcək bəzən yüzlərlə qaralama tələb edir.

* Qafiyələrdən, xüsusən nəsrdəki qafiyələrdən zəhləm gedir.

28 fevral Ağla, amma ehtıyatlı ol ki, bir damla göz yaşın da qələmin ucuna düşüb mürekkəbə qarışmasın.

* Qəfəsdəki quş uça bilməyəcəyindən xəbərdar deyildir.

1 may Mən səfəh sözlər oxuyan gözəl ses eşidəndə əzab çəkirəm

* Göz yaşları əzabın gözəlliyini korlayır.

26 may Heyvanlara baxanda onlar haqqında lətifələrimə görə utanıram

* Nökrə zənci olan bir qadın qara uşaq doğur. Ərı bildirir:

– Əgər uşağın rəngi dəyişməsə, mən bezi-bezi adamları evdən qovacağam

10 iyun. Gözəl, utancaq qadın bunda nicat tapır ki, özünü pənçərəsiz və qapısız qala kimi tutur.

12 iyun Qəfletən kitabın əhvalı xarəbləşir və o, rəfdən düşür.

* Nəheng Parisə vermədiklərimin hamısını kiçik kəndimiz üçün saxlayıram.

* Fəner yandırıb çox axtardıqdan sonra bir nəfəri tapdım: özümü. İndi onun yan-yörsünə baxıram.

* Bundan sonra oxumalı olacağım kitablar haqqında fikirləşəndə özümü xoşbəxt adam hesab edirəm.

25 iyun. Yazıçı öz dilini özü yaratmalıdır, daha qonşusunun dilini işlətməməlidir. Elə etmək lazımdır ki, sənün üslubun öz gözələrinin qabağında böyüyüb püxtələşsin.

* Dəvəquşu öz dimdiyindən və öz quyruğundan eyni məsafədə əralıdır.

20 avqust. Çox dılavər bir gənc hüquqşünaslıq sahəsində doktorluq dissertasiyası hazırlayır. Amma doğma anası ilə necə danışdığını eşitsəydiniz!

* Yəqin ki, indiyədək bir kəs deməmiş olmaz: "Ağac əllərini göyə qaldırmış adama oxşayır".

23 avqust. Qəlbi rıqqətə gətirən gözəl Ay. Ah, kaş Aydan bizə heç olmazsa azacıq musiqi gəlib çıxaydı!

* Həqiqət adamı utandıra da bilər. Həqiqətin bir ləzzəti də bundadır.

12 sentyabr. Təbiət oyananda tertəmiz olur, insan isə oyanandan hələ çox sonra da ağzında hələ acılıq hiss edir

27 sentyabr. Sözlər fıkrın paltarı olmalıdır, həm də eyindəki paltar kimi kip durmalıdır.

1903

22 iyul Məndən uzaq gəzin ki, sizə hörmət bəsləyə bilim.

* Bir kəndlinin digər kəndliyə nifrət etdiyini görəndə adamın üreyi ağrıyır.

* Öz üzərində kiçik qələbələr qazanmaqla böyük məğlubiyyətlərdən çətinliklə yaxa qurtarırsan.

* Ədəbiyyatın hiss olmayan bir şeyi hiss kimi qələmə verməyə səlahiyyəti yoxdur.

2 noyabr. Onlar məni az yazdığımı görə təbrik edirlər. Tezliklə heç yazmadığımı görə təbrik edəcəklər.

1904

12 sentyabr. Cib dəstərcəsindəki hər qeyd çiylək kimi şirəli olmalıdır.

13 noyabr. Ömrümdə birinci dəfə tənqidə üzleşəndə onun ədalətli olduğuna inanırdım. Buna görə də indi tənqide nifrət edirəm.

* Dilençiliyin kiçik bacısı var, həmişə böyük bacısının yanında olur və ona altdan-altdan təsəlli verir. Bu, biganəlikdir.

16 dekabr. Axır ki, insanı heyvandan fərqləndirən cəhəti öyrəndim. Sən demə bu, pul balaları imiş.

1905

26 yanvar. İçərimdən gələn soyuq.

27 yanvar. Öz şöhrətini alın tərini tökməklə qazan.

26 mart. Biz teatrda həyat, həyatda isə teatr göstərilməsini tələb edirik.

30 mart. Qış aylarında əlli pyesə baxdım. Elə bir pyes görmədim ki, onun müəllifi olmaq istəyim.

* Bulağın qurduğunu bilseydi, çay belkə də axmazdı, dayanıb bir yerdə durardı, amma insan acından ölənlər başqa adamların arasında tövrünü pozmadan yeməyi özünə rəva bilir.

6 may. Qəlbi soyuq adamın yanaqlarındakı göz yaşı daş divarda ırı yağış damcılarını xatırladır.

17 iyun. Ürəyimə damıb ki, müharibə başlansa vətənpərvər olacağam.

İyul. Tənbellik haqqında. Ah, mən hökmən tənbellik haqqında kitab yazmalıyam! Səfeh olan, lakin öz səfehliyini boynuna alan şəxs o qədər də səfeh deyildir, tənbel isə öz tənbelliyini boynuna ala bilər, tənbelliyindən şikayət edə bilər, amma yenə də tənbel olaraq qalar.

18 avqust. Sosializm beynindən keçib qəlbə qərar tutmalıdır.

* Vətən. Heç kəs təbiət gözəlliyi naminə öz yurdunu başqa yurdla dəyişməz.

* İşlərim haqqında məndən ona görə soruşurlar ki, özlərinin dərd-səri bəresində danışa bilsinlər.

* Bulaq yayda qurumasaydı sərinlik verərdi.

* Bızım ucqar kənddə təzə heyvan peyda oldu – demiryol qatırı.

* Mən siyasətlə məşğul olmuram.

– Bilirsinizmi, bu, “həyatla məşğul olmuram” sözlərini deməyə bərabərdir.

23 oktyabr. Günəş qürub etməzdən qabaq beynimə yalnız incə fikirlər gəlir, elə incə fikirlər ki, beynim bütün yarpaqlarını tökmüş ağac şəklini alır.

* Təbiətə məhəbbət esil məhəbbət olduğuna görə kənd bir meşuqə kimi mənim işləməyimə mane olur.

* Kaş deməyə hüququm olaydı: “Mən yeni üslubda yazmışam!”

9 dekabr. Mənə birçə ağac kifayətdir, sən isə hökmən meşə istəyirsən.

26 dekabr. Əgər səadət pulda deyilsə, onda pulunuzu qonşuya verin.

1906

1 fevral. Hər məşhur adamın kölgəsində əzab çəkən bir qadın vardır.

* Tənbellik yorulmazdan əvvəl dincəlmək adəti.

* Sənin rəyinlə dərhal razılanlara yavaş-yavaş nifrət etməyə başlayırsan.

19 iyun. Mən yalnız siyasət, yaxud din haqqında mübahisə etməyi xoşlayıram. Ədəbiyyat haqqında laqırtı vurmaqdan zəhləm gedir.

* Təzə şair. Adını yadınızda yaxşı saxlayın, çünki onun haqqında bir daha danışmayacaqlar.

3 sentyabr. Ax, şeytan Ay! Öz-gözündən poeziya damır.

17 sentyabr. Yaşamaq vacib deyil, amma xoşbəxt yaşamaq vacibdir.

18 sentyabr. Hər an sönürəm, sonra yenidən alovlanıram. Qəlbimdə bir yığın yanıq kibrit çöpü vardır.

19 oktyabr. Səadət – xoşbəxt olmaq deməkdir, xoşbəxt olduğuna başqalarını inandırmaq demək deyildir.

* Köhnəmiş şeylər! Ayrıla bilmədiyin köhnə məktublar, köhnə paltar, köhnə əşyalar. Təbiət çox yaxşı başa düşür ki, o, hər il yarpaqları, çiçəkləri, meyvələri, tərəvəzi dəyişməli və ötən illərin xatirələrini gübrəyə çevirməlidir.

27 noyabr. Siz çox kitab oxumusunuz, onlar isə sizin oxumalı olduğunuz kitabı oxumuşlar ki, bu da onlara üstünlük verir və oxuduğunuz bütün kitabların üstündən qələm çəkir.

14 dekabr. Ədalət var, ancaq onu heç də həmişə görmürük. Ədalət böyürməkdədir, həddindən artıq səs-küy salan ədalətsizliyin arxasında gizlənib gülümsünür.

* Arzu heç nə ilə qidalanmayan fikir deməkdir.

1907

23 yanvar. Mütəfəkkir nə deməkdir? O, kainatı mənə izah etməyincə fikirlərinə tūpürmək də istəmirəm.

12 fevral. Həyat. Onu getdikcə az başa düşürəm, getdikcə daha çox sevirəm.

* Gənclər, yeni bir söz gözlədiyiniz üçün bəlkə də xoşunuza gəlməyəcək. Həqiqəti sizə açmaq istəyirəm. Həmin həqiqət budur: insan qocalmır. Ürək mənasında buna şəkk-şübhe yoxdur: hamıya çoxdan məlumdur. Məhəbbət məsələsini götürün. Zəhin barəsində də bunu demək mümkündür: o, daim cavan qalır. İyirmi yaşında olduğu kimi, qırx yaşında da adamlar həyatı başa düşmürlər, həm də başa düşmədiklərini bilirler və özləri etiraf edirlər. Bu, gənclik deməkdir.

19 avqust. İntəhasız səma. Buludlar onu heç vaxt doldura bilməyəcəklər.

* Həqiqətə fikir verməsəniz yaxşıdır, belə olduqda özü boynunuza atılacaq.

22 avqust. Danışdığın tərzdə də yazmalısan, əlbəttə, əgər yaxşı danışsansa.

12 sentyabr. Bütün adamlar eyni cür doğulurlar. Ertəsi gün eyni olurlar.

16 sentyabr. Şair cırcırana kimidir. Yeganə bir notu intəhasız təkrar edir.

26 dekabr. Açıqürəkli adam olmaq üçün ən əvvəl özündə ürəyi açıqlığa tələb olmalıdır.

1908

* Yazmaqdan ötrü yaşamaq lazımdır, yaşamaqdan ötrü yazmaq yox.

* Xalq bizi başa düşmür. Biz isə xalqı daha az başa düşürük.

25 may. İnsan istedadlı olduğunu sübut etdikdən sonra həmin istedadından istifadə etməyi bacardığını da sübuta yetirməlidir.

21 iyun. Cümlə fikrin yalnız süzgəci olmalıdır.

5 iyul. Əsil eqoist başqalarının da xoşbəxt olmadığına razıdır, bu şərtlə ki, adamlara xoşbəxtliyi o özü bəxş etsin.

15 oktyabr. Dostla dost arasında uzun müddət nyakarlıq ola bilər. Məhəbbətdə söz kifayət deyildir, iş görmək də lazımdır. Dostluq isə uzun müddət sübutsuz keçinə bilər.

1909

23 yanvar. Hafizəmin bir qiymətli cəhəti var: oxuduqlarımı dərhal yadımdan çıxarıram.

* Barres böyük yazıçıdır, fransız dilini hamıdan yaxşı bilir. Onun bütün cümlələri aydındır, başa düşülür. Lakin kitabı bütövlükdə götürüləndə adam heç nə anlamır.

28 fevral. Ədəbiyyat elə bir peşədir ki, istedadlı olduğunu istedadından məhrum olan adamlara dönə-dönə sübut etməlisən.

16 avqust. Mənə inanın, səfəhliyin xüsusi qoxusu vardır. Adam hətta susanda da bu qoxunu hiss edərsən.

* Ən ülvli lirikada realizm olmalıdır.

ANRİ BARBÜS

(1873-1935)

YADLAR VƏ DOSTLAR

Bu əhvalat, çoxdan unudulmuş olan müharibə zamanında – 1916-cı ildə olmuşdu. Onlar bir kəlmə də olsa, danışmıyrdılar. Zəngin bir mətbəxdə oturduqları müddətdə, danışacaq halda deyildilər.

Onlar üç nəfər soldat idi. İstirahət üçün bir kiçik şəhərə gəlmişdilər. Mətbəxi az zibilləməyə çalışaraq, bir-birinə qısılib oturmuşdular. Bunlar haradan gəlib çıxmışdı?

Əhvalat belə olmuşdu. Səngərlərdən qayıdan bütün bir alay, kiçik şəhəri gürultu və səş-küylə doldurmuşdu. Şəhərdə alayın soldatlarına mənzil təyin etməmişdilər, onlar səngərlərdən çıxarılıb, müvəqqəti istirahət üçün şəhərə göndərilmişdi. Soldatlara hər tərəfi açıq bir anbar vermişdilər. Külək və yağış asanlıqla bu soldat mənzilinə soxula bilərdi.

Bu üç nəfər soldat Trnadu, Puyen və Pepe, üst-başlarını təmizləmədən və məktub yazmağa başlamadan, bir az gəzməyi qərara aldılar. Gəzdilər, təmiz hava uddular, tamamilə azad insanlar kimi gəzişib oynadılar. Bu üç soldat geze-geze gəlib şəhərin yuxarısındakı qəsirin xidmət mənzilinə çıxdılar. Şofer, xidmətçi qadın və bağbanın böyük oğlu, soldatları öz yanlarına çağırırdılar. Sous dadı verən "Vermut" adlı qəribə şerabdan hərəsi üçün bir balaca qədəh tökdülər. Qonaqcıl adamlar öz qonaqlarına tamaşa edirdilər.

Soldatların üst-başı qalın bir palçıq təbəqəsi ilə örtülmüşdü, odur ki, onlar gönüqalın heyvanlara bənzəyirdilər. Hətta, çox arıq olan Pepe, eynindəki qalın paltarla lap file oxşayırdı. Soldatları o qədər palçıq və kir basmışdı ki, əsil şəkillərini meydana çıxarmaq üçün heqiqi bir arxeoloq olmaq lazım gəlirdi.

Bələliklə, ağa nökrələri, soldatları diqqətlə nəzərdən keçirdilər. Bu qəribə heyvanlar isə, demək olar ki, ancaq özlərini nümayiş etdirməklə məşğuldular. Hamısı susmuşdu.

Soldatlar başlarını aşağı sallayaraq oturmuşdular. Şinellərinin ağır, yaş ətəkləri taxta qanad kimi, döşəmənin sürüşkən tavaları üzərinə serilmişdi. Uzaqdan göyü və havanı sarsıdan qüvvətli top gürultuları eşidilirdi. Bizim bu soldatlar indi ağızlarını açıb danışmış olsaydılar, bəlkə də bu gürultu üçün üzr istərdilər.

Burdan, bu heyvanlar baxçasına çevrilmiş mətbəxe, qəsr sahibinin qızı Qlatilda endi. Bu qızın gözəl və cazibədar gözləri vardı. Onun da, bu yeni səfərbərliyə alınmış üç soldat kimi, o zaman 1915-ci ildə, təxminən iyirmi yaşı olardı. Gənc xanım bir xəyal kimi mətbəxdə zühur edər-etməz, qəsrin nökrə və qulluqçuları tez ayağa qalxdı. Onlara baxaraq üç nəfər soldat da qalxmaq istədi, lakin paltarlarının ağırlığı onları tez dartıb öz yerlərində oturtdu. Bu hərəkət bir neçə saniyə çəkdi, lakin yaş soldat paltarlarının, parlaq sandalyaları ləkələdiyini görmək üçün, bu qısa müddət də kifayət idi. Gənc qız qonaqlara yaxınlaşdı. Məsələyə bələd olan şofer, soldatları ona təqdim etdi. O, işin içində olan bir adam kimi və öz xüsusi sözlərlə loğvalanan bir siyasətçi uzun dilliyilə danışdı.

Bunlar əlli dəfə hücum etmişlər. Beş min nəfərdən ibarət olan alaydan üç min tələf olmuşdu. Müharibənin əvvəlindən bu alayda olan soldatların hərəsi, dəfələrlə ölümle pəncələşmişdi.

Şoferin sözləri, qəsrin adamlarına tanış olmayan başqa bir həyata aiddi. Bir sanyelik, bu həyat heqiqi bir aləm kimi onların gözü qarşısında canlandı, sanki mətbəxin divarları teatr pərdəsi kimi qalxdı və yeni aləm görünməyə başladı. Gürultularla və qanlarla dolu olan cəhənnəmi, çuxurları seyr etdilər. Ölməyib sağ qalmış bu adamlar, insanın ölümle etdiyi amansız mübarizədən xilas olan əfsunlu, cadulu adamlara bənzəyirdilər. Hər üç soldat bir möcüzə mücəssəməsi kimi burada – zəngin qəsrin mətbəxində oturmuşdu.

Döğrudan da belə idi! Onlar demir parçaları səpən şiddətli yağış altında otuz ay dayanmışdılar. Milyardlarla yağdan demir damlalarından təkə bir onlara toxunsaydı hər şey məhv olacaqdı. Müvəqqəti olaraq burada dayanan bu üç soldatı ümumi məzar gözəlçiyirdi. Bu, aydın məsələ idi.

Gənc qız:

– Zavallı insanlar! – dedi.

Dedi və dərhal bu sözün yersiz olduğunu hiss etdi.

Soldatlar ona heç bir cavab vermədilər. Onlar ehtiyatlı bir vəziyyət almışcasına, öz sandalyalarında sakitcə oturmuşdular. Onlar, özləri üçün yeni olan bu gənc və sevimli vücuda səssizcə baxırdılar.

Qızın üzündə təbəssüm zahir oldu və dərhal çəkildi. O anladı ki, burada təəssüf və heyfislənmək çox xırda işdir, bu sözlər həqiqəti ifadə etmeyer. Ah, danışmaq nə qədər çətindir! Onun qarşısında sadə və aydın səmali insanlar oturmuşdur. Onların başına gələn qəzavə-qəder aydın idi. Hər şey sadə və aydın olduğu üçündür ki, danışmaq ağır və çətin idi.

Qız, burada dayanmış ölüm yollarından qorxmağa başlayır, başını aşağı salır və:

– Sız qəhrəmansınız! – deyə pıçıldadı.

Soldatlar yenə də bir söz demədilər. Onlar yenə də cavab vermedilər və hərəkətlərlə də olsa, bu söze qarşı, öz münasibətlərini hiss etdirmədilər. Deyəsən, qızın dediklərini eşidirdilər, amma nə dediyini anlamayırdılar. Onların şüuru, özəmətlı sözləri qəbul etmə-yirdi. Əlbəttə, öyər onlar istəsəydilər, Plutarxın qəhrəmanlarından və başqa qəhrəmanlardan heç də geri qalmayan ayrı-ayrı hərbi qəhrəmanlıqlarını xatırlada bilərdilər. Lakin – qəhrəman demək üçün dəli olmaq lazım gəlirdi.

Pepe, desmalını tapmaq üçün üst-başını əlləməyə başladı, oturduğu masa üzərində geriye əyildi, ayaqlarını uzatdı və şimelinin qapı kimi qalın etəyini itələyərək, cibindən bir çəkmə bağı və hərbi xaçla bərabər, desmalını çıxardı.

Onların qəhrəmanlığı çox xırda bir şeydi, onu ciblərində gəzdirirdilər. Qız yenə münasibətsiz danışdığını anladı. O indi, ağlına gələn zəvallı və yaxud özəmətlı sözlərə oxşamayan yeni sözlər axtarıb tapmalı idi.

Bu adamlara bir az da yaxından nəzər yetirmək lazım gəldi və ancaq bundan sonra aydın oldu ki, onlar qorxunc fərtınalardan çox da asanlıqla keçməmişlər. Fərtına, azacıq belə olsa, onlara toxunmuşdu, qanlı yağış onları islatmışdı.

Məsələn birisinin üzünün sol tərəfi güllə ilə eybəcər edilmiş və az-çox cərrah tərəfindən islah edilmişdi.

Qız:

– Mən sizin qarşınızda əyilərəm! – dedi.

Bu sözü eşidər-eşitməz üç baş hərəkətə gəldi. Soldatların biri qıza, üzünün cərrah tərəfindən təmir edilmiş hissəsini deyil, qırmızı və güllə dəyməmiş hissəsini göstərmək üçün, çətinliklə yerində qumıldadı. O biri də inilti yerində tərpendi. Bu qədər fərtınalar görmüş adam soyuğa dözməz olmuşdu. Üçüncü yorğunluqdan zədələn-

miş və hərəkətsizlikdən ağaca dönmüş ayağını açır-bükdü ("Adam rahatlandığı zaman, lap tənbelləşir").

– Mənim sızə yazığımı gəlir, – deyə qız yavaşca söylədi və dərhal öz səhvini anlamış bir adam kimi əlavə etdi: – Məni əfv ediniz

Maraqlı şeydir! Qız "mənim sızə yazığımı gəlir" sözü üçün üzr istərkon, Pepe öskürdü, Puyen titrədimmiş kimi silkələndi, Triadunun üzünə bir hissəsi isə öz-özünə səyriyirdi

Qız yenə də bir söz demək istədi. Bunu hamı görürdü. Ah, bu balaca qadın cəsəretli və hiddətli idi. O demək istəyirdi ki "Sız öz fransızlıq vəzifənizi ifa ediniz və ." Lakin o, bu cümlənin çox saxta bir təsir bağışlayacağını öz vaxtında düşündü. Qız heç bir söz demədi. Hamı, sözlərin onun boğazında fırlandığını gördü. Bu yoluq, səngərlərin palçıqına bulanmış adamların qarşısında qızılsaçlı qızın ağzı açıla qalmışdı. Gənc qız, bir az sonra cəsəretini toplayaraq:

– Cənablar ..

Daha sonra:

– Dostlarım. . – dedi

Bundan artıq bir söz deyə bilmədi; çünki bu adamlar, cənab deyildi və bu qızın dostu da ola bilməzdilər

Əslində dialoq olmayan bu dialoq beləliklə uzantı davam edirdi. Lakin burada heç şübhəsiz, tamamilə qeyri adi bir drama vardı. Bu drama – həyatın iki qarşılıqlı qütündə dayanmış iki müxtəlif insan cinsinin tamamilə təsadüfi olaraq bir-birinə təsadüf etməsindən ibarətdi.

Lakin hər halda bir söz demək lazımdı! Nəhayət, Pepe ağzını açdı və:

– Hə. . – dedi

Bu söz, başqa aləmdən düşmüş kimi ağır bir səs çıxardı. Triadu qalxdı, çünki getmək vaxtı idi. O, bir söz danışmaq xətrəsi üçün dedi. – Pəyəyə qayıtmaq vaxtıdır. Gedirsinizmi?

Onlar geri çəkilərək uzaqlaşdılar. Mətbəxin parlaqlığından, xarıq-ladə təmizliyindən və yaraşığından utanmış soldatlar təzim etdilər. Qızılsaçlı qız isə özünü təhqir edilmiş hesab edərək, doluxsunmuş halda qaçdı.

Qız qəsrə girərkən yaxşı geyinmiş və nəvazişkar bir cənaba rast gəldi:

– Mən soldatlar gördüm.

– Nə olsun, onlar da, bizim kimi adamdır, – deyə cənab bir filosof tövnlə cavab verdi

– Yox, – deyə qız etiraz etdi. – Onlarla danışmaq belə olmayır. Sanki bızımız onların arasında silinməz bir ləkə vardır.

Qız bu etirafdan utandı. O bir az kədər və qorxu ilə danışdı, hiss olunurdu ki, bir az böyüdükdə və daha az zərif olduqda ondakı bu qorxu nifrətə çevriləcək...

“Dünyada iki aləm vardır, bir – müharibə aləmi, o birni isə, yanzmaz şkaif qapısı kimi qapıları, məbəddə qədər gözəl mətbəxləri olan dəbdəbəli evlər aləmi. Bu aləm tamamilə başqa bir aləm, başqa bir ölkədir, burada tamamilə yabançı ecnəbilər yaşayır”. Pepe bunu dumanlı bir şəkildə düşündü və dinməzce yüz addım getdikdən sonra hamı üçün bir olan həqiqəti etiraf etdi:

– Axı onlarla nə cür danışaq ki, dillərimiz başqa-başqadır?

– Elə iş də burasındadır da, – deyə yoldaşları onunla razılaşıdı.

– Bax, bizim qəsrımız budur, – deyə Triadu səsləndi; o yenə çərənciliyinə başlamışdır.

Taivarm qabağında toyuq hüninə bənzər bir şey ucalırdı, toyuqlar çoxdan uçub getmişdilər. Ətrafına dəmir məftül çəkilmiş bu hündə bir alman əsiri saxlanırdı, bu əsiri, ordu hissəsi özü ilə bərabər aparırdı. Soldatlar ona yaxınlaşdılar. Gözətçi, bir zamanlar üstündə toyuqların başı kesilən kötüyün üzərində oturub, silahını ayaqları arasında tutaraq, çubuğunu doldururdu. Əsir də yaxınlaşıb əllərini hünin çəpərinə dayadı. O, başdan-ayağa cırcırdı içərisində idi, yaşını təyin etmək çətindi, əmindəki paltar da o birlərin ki kimisi; qurumuş palçıqdan ibarətdi.

Pepe çəpərin dəliyiindən əlini uzadıb, bir dost kimi, əsirin çiyninə vurdu. Əsir bir çocuq kimi gülümsədi və öz dilinə nə isə söylədi.

Əcnəbi sözlərini eşidərkən, hamısı gülüşdü. Sonra məmnun bir halda gülümseyərək, əllərini bir-birinə sürterek və hərəkətləndirərək, bir neçə dəfə əsirə müraciət etdilər:

– A kişi, qəm çəkmə.

Onlar dəlikdən əllərini uzatdılar, əsir bu əlləri tutub sıxdı. Bu halda gözətçi soldat da çocuqlarını seyr edən bir ata kimi onları seyr edirdi.

Soldatlar bir az sonra öz yuvalarına girdilər.

Onlar, üstlərindən ağır bir yük götürülmüş kimi özlərini yüngül hiss etdilər. Onlar dedilər:

– Nəhayət, ümumi dilimiz bir olan bir dost tapıldı.

GIYOM APOLLİNER

(1880-1918)

MİRABO KÖRPÜSÜ

Bu körpüdə Sena axır,
Eşqimiz də suya düşür, ərniyr
Xatirələr mənə sıxır,
Qüssə gedir, arxasınca sevinc gəlir.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

Əl-ələ, üz-üzə durub donuruq,
Qollarımız körpü olur.
Sevgimizin gözllərinə qonuruq,
Eşqimiz yorulur, solur

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

Eşqimiz də su tək axır, uzaqlaşır,
Sevgi belə davamsızdır.
Həyat yaman ləng sürünür,
Ümid isə amansızdır.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram

Keçir günlər, həftələr,
Nə keçən zaman qayıdır,
Nə solan sevgimiz dönər,
Bu körpüdə Sena axır.

Gəl, gecədən vaxt alıram,
Günlər keçir, mən qalıram.

ANDRE MORUA

(1885-1967)

FƏSLİN ÇİÇƏKLƏRİ

Etyen Karlü Monparnas qəbiristanlığının darvazası qabağında taksiden düşdü. Əlindəki çiçək dəstəsi ilə bil od tutub yanırdı; tünd-qırmızıdan tutmuş açıq-sarıya kimi payıza xas olan rənglərin hamısı bir-birinə qarışmışdı. Qapının ağzındakı iki gözətçidən biri ona salam verdi. Çiçəklərlə məşğul olduğu üçün Etyen başını yüngülcə təpətməklə cavab verdi.

– Bu adamı tanıyırsınız, şef?

– Hə, bir az tanıyıram... Müəllimdir. . Arvadını sentyabrın axırında altıncı bölmədə basdırıblar... Hər çərşənbə gəlir. Çərşənbə günləri dersi olmur. Özü ilə lap əvvəldən söhbət etmişəm.

– Bu yaşda dul qalıb... Yəqin çox gəlib-gətməyəcək.

– Bilmək olmaz. . Yox, bilmək olmaz... Adamın özündən asılıdır.

Əgər qara geyinmiş, çiçəkləri gah uşağ kimi qolları üstə, gah da arxasında tutan, qısa saqqallı bu oğlanın özündən soruşsaydılar, yəqin and içərdi ki, ömrünün axırına kimi hər çərşənbə gələcək. Hələ lap tez ölüb sevgilisinə qovuşmağı da arzu edərdi. Lüsilin qəfil ölümü onu ele sarsıtmışdı ki, hələ özüne gələ bilməmişdi. Evli olduğu beş ildə arvadı onun heyatını dəyişdirmişdi. Evlənməzdən əvvəl xasiyyəti sərt imiş (arvadların dediyinə görə, qaraqabaq imiş), öz işindən başqa heç nə ilə maraqlanmırmış. Mühazirə oxuyar, yazı işlərini baxar, özünün doktorluq işi üzərində çalışmış. Xarici aləmlə əlaqəsi yox imiş.

Tətil günlərində bir dağ yaylağında o, Lüsili görüb. Qız çox gözəl idi. Qızılı saçları, bənövşəyi gözləri, gözəl sifəti, yaraşıqlı sinəsi evləndikləri beş il ərzində də Etyene yuxu kimi görünürdü. Lap ilə yataqda çıpəq olduğu vaxt Lüsili altından yuxarı mütilliklə baxdıqda, ona ele gəlirdi ki, qolları arasındakı əfsanələr aləminin əfsanəvi

gözəlidir. Hərdən arvadını Şekspirin, Müssenin qəhrəmanlarına da oxşadırdı. Sonra isə vasvası müəllim xasiyyətinə görə özünü məzəmmət edirdi Yox, Lüsili xəyalən yaranma gözəllərdən deyil, xoş təbəssümlü, gözləri gülən, gümrəh və tərəvətli bir qadın idi Hərdən nazlanır, ərinə sataşır, narahat edirdi Etyenin yadına onun gözəlliyindən, məlahətindən başqa heç nə düşmürdü

İndi müqəddəs hesab etdiyi qəbrə yaxınlaşarkən fikirləşirdi:

– Mənim itkəm bütün varlığımın da artıqdır

Üçüncü Cənub bölməsi, sonra ikinci Qəbr... İlk həftələr o, qəbrə tapmaq üçün bu işarələrlə gedirdi. İndi isə birbaşa üzərinə "Lüsili Karlü, Oban (1901-1928)" sözləri yazılmış boz mərmerdən götürülmüş qəbrin yanına gəlirdi. Əvvəlcə istəmişdi ki, qəbrin üstünə latınca "*Conjugi amicae*" sözləri yazdırın, sonra fikrini dəyişmişdi. Hiss etmişdi ki, mərhumun özünlə bəndələri qarşısından keçirdi. Əzəmətli abidələrin bəziləri qotik, bəziləri isə Misir üslubunda idi; yəqin varlı adamların abidələridir. Etyen arvadı üçün axırıncı dəfə, böyük məhəbbətlə seçdiyi hədiyyəni – bərbəzsiz lay mərmeri hamısının üstünə tuturdu. Axırıncı hədiyyə? Yox, axırıncı deyildi. Bəs, onun sevdiyi od tutub yanan xrizantem çiçəkləri hədiyyə deyilmi? Görsən, Lüsili, doğrudanmı, bu mərmerin altında qalır? Etyen ilə onun səsinə eşidirdi:

– Sən yenə çiçək gətirmisən? Nə yaxşı iş görmüsən!

Etyen ömrünün ən acı gününü yadına saldı. Həkim Lüsilin üreyinə qulaq asıb "keçinib" dedikdə, o, qətiyyətlə etiraz edirdi, inanmaq istəmirdi. Yox, arvadı onu tok qoyub getməzdi. Həmişə müla-yim, diqqətli olan, heç vaxt onu məyus etməyən Lüsili belə deyildi.

O, gətirdiyi xrizantem çiçəklərini yazıdan aşağıda mərmerin üstünə qoydu. Sonra boynunu büküb durdu. O hər həftə xoşbəxt günləri fikrindən keçirirdi, nişanlı olduqları günlər, toy səyahəti, uzun, hərarətli gecələr, məhrəbançılıq. İş stolunun arxasında işləyərkən hərdən gözlərini qaldırıb Lüsilin məhrəban və dəcəl təbəssümünü görəndə məftun olurdu. Sonra narahatlıqla uşağ gözəlməyə başladılar. Onların fikirləri də, zövqləri də uyğun gəlirdi; evi nə cür bəzəmək, hansı tamaşaya baxmaq üçün sözləri iki olmazdı. Arvadı onu ele tez anlayırdı ki, bir söz soruşmaq istədikdə, üzündən başa düşüb cavabını verirdi. İndi Etyenin nə arvadı vardı, nə də övladı.

¹ Arvadına, dostuna (lat.)

- Yazıq Lüsill! Son sözlərini də mənə ürək-dirək vermək üçün deyirdin. Sonra bir cümləni qurtarmamış...

Bütün qışı o hər çərşənbə günü gəlirdi. Hər dəfə yeni çiçəklər seçib gətirirdi. Arvadının sağlığında onun xoşuna gəlmək üçün nə qədər çalışdırsa, ölünün ruhunu şad etmək üçün bir o qədər səy göstərirdi. Yeni il bayramında alıb gətirdiyi balaca, bəzəkli küknar ağacını və onun yanına düzduyu hədiyyələri gördükdə Lüsilin uşaq kimi sevindiyi yadına düşmüşdü, qəbri yaşıl yarpaqlar, yaraşıqlı otlarla bəzənmişdi. Sonra həftədən-həftəyə günlər uzandı. Satıcılarda yeni çiçək dəstələri tapmaq olmurdu. Mart günlərindən birində o bir dəstə bənövşə və primula gətirdi. Hava aydın idi, günəş qızdırırdı, şüalar qəbrin üzərində oynayırdı. O, bir anlıq hiss etdi ki, gümrəhləşir, tez öz-özünü danladı.

Həmişəki kimi yenidən xəyalə daldı: "Sən baharı sevirdin. Hər il ilk dəfə paltosuz, pencəyinin yaxasına çiçək taxıb gəzməyə çıxanda gül kimi açılırdın. Daha heç vaxt sənin müqəddəs təbəssümünü görməyəcəyəm". O özündən ixtiyarsız başını yana çevirdi. Qara geyimli gənc bir qadın cığırla gəlib on metr aralı bir qəbrin qarşısında dayandı. Qolları üstündə tutduğu bir dəstə çiçəyi incə hərəkətlə qəbrin üstünə qoydu. Sonra qəbrin önündə döz çıkdı.

Qadının üzünün bir hissəsini şlyapası örtmüşdü. Etyen onun başını çevirəcəyi vaxtı gözləyirdi. Gənc qadın ayağa qalxdıqda gözləri yaşlıydı. Üzünün cizgiləri döz idi. Geniş alnını yuxarıdan qara saçları örtmüşdü. Paltosu, uzun jaketi bədəninin inceliyini bürüyə verirdi. Qadın yan-yörəyə baxmadan geriye döndü. Qəbirlərin və sərdabələrin arası ilə keçib səkiyə çıxdı. Onun addım səslərinin uzaqlaşdığı eşidən kimi Etyen, gənc qadının qarşısında döz çıkdığını qəbrin yanına gəldi. Daşın üstündə yazılmışdı: Antuan Konstan - 1891-1928. Deməli, o atasının, yaxud oğlunun deyil, ərinin yasını saxlayır. Sonra fikirləşdi. "Bəlkə də aşnası imiş". Heç özü də inanmadı.

Sonrakı çərşənbə günü qadını yenidən görmək fikri olmasa da, Etyen həmin vaxtda gəldi. Qadın isə görünmədi. Etyen çox gözlədi, dərdi daha da artdı. Özünə yazığı gəlirdi. Həyatı menasız keçirdi. Yaxın dost-tanışı yoxdu. Lüsillə o qədər məhrəban idilər ki, isteklərini başqaları ilə bölüşməmək üçün qohumları da yaxına buraxmırdılar. "Əvvəlki gecələrimizlə indiki tənhalığım arasında nə böyük fərq var! - deyə Etyen fikirləşirdi. - Tələsik, iştahsız nahar etmək,

kürsüdə əyləşib axşam qəzetlərinə baxmaq, kitab oxumaq istəyəndə mürşü vurmaq, yatmaq istəyəndə isə yuxusuzluq adamı tənə gətirirdi".

Arvadı kömək edəndə Etyenin işə həvəsi ikiqat artırdı. O bir cümlə oxuyur, gözəl zövqlü Lüsilin fikrini dinləyirdi. Vaxt çatdıqda isə öz otaqlarına keçirdilər. Gecəpaltarı geymiş, saçları dağınıq Lüsill çox məlahətli, çox qəşəng olurdu. Doğrudanmı, bu xoş keçən gecələrdən ömürlük məhrum olub?

Daha heç vaxt! Bütün məhrəbançılıqlara birdəfəlik "heç vaxt" demək lazım idi. Çünki yenidən evlənmək, yaxud başqa bir qadınla sevimək fikri onu haldan çıxarırdı. Lüsildən ötrü seçilmiş ən şirin sözlər başqasına necə demək olardı? Tamamilə Lüsilin xatirəsinə həsr edilmiş mənzilə başqa qadın gətirmək olarmı? Bütün məbelin üstünə Lüsilin şəkilləri düzülüb. Şkaflarda paltarları özünün son dəfə asdığı kimi saxlanılır. Kənddə yaşayan qayınanası madam Oban dəfndən sonra Etyenə məsləhət görmüşdü ki, paltarları kasıblara kömək cəmiyyətinə versin.

- Bəli, mütləq verin getsin. Zavallı dostum, onlar daha sizə lazım deyildir... Sizi ancaq qüssələndirə bilər.

Bu fikir Etyenə səhv və iyrenc görünmüşdü.

Etyenin yanından qoca bir qadın keçdi. Əlində ağ demir qabda su aparırdı. Yeşin çiçəkləri sulayırdı. Bir bulud parçası günün üzünü örtüdü. Etyenin tükələri ürpeşdi. Boz mermər lövhəyə bir də baxıb yola düzəldi. Lakin bərbəş böyük səkiyə çıxmaqdan sonra, özündən xəbərsiz, hərənlib Antuan Konstanın qəbrinin yanından keçdi. Qəbrin üstünü bir dəstə təzə süsən çiçəyi bəzəyirdi. Deməli, naməlum qadın bir az əvvəl, bəlkə də səhər gəlmişdi.

İki çərşənbə də keçdi, Etyen onu görmədi. Üçüncü həftə qadın orada idi. Etyenə elə gəldi ki, qadın tez-tez gözücu onun gətirdiyi çiçəklərə baxır. Etyen sarı, qırmızı zənbəqlər gətirmişdi. "Yox, bunlar matəm çiçəkləri deyildir" deyərək düşündü. "Yox, matəm üçün yaramazlar... Ancaq sən özünün bunlardan xoşun gəlirdi. Hər dəfə deyirdin: bu zabitəli gözəli oymatmaq lazımdır... Nə edərsən! Mən isə təki sənə oymatmaq, al yanaqlarına, yaraşıqlı alnına baxmaq istəyirəm". Sonra qarapaltarlı qadına sarı çəvrişib onun gətirdiyi çiçəklərə baxdı. O da bu dəfə əlvan rəngləri seçmişdi, amma süsən yox, qərənfil gətirmişdi.

Bu dəfədən sonra Etyen gənc qadını hər çərşənbə gördü. O gah bir az əvvəl, gah da bir az gec gəlirdi. Ancaq hər dəfə cümə günləri görünürdü. Etyen onun gəlişini qənbə bir həyəcanla gözləyirdi. İndi hər ikisi çiçəkləri diqqətlə seçir, qonşusunun ölüyə gətirdiyi paya çəkinmədən nəzər salırdı. Onlar ələ bil yarpaş gımsdırlar. Ötülər də yaqın ki, razı qalırdı, çünki çiçək dəstələri gətirdikcə yaxşılaşırdı. Hər ikisi eyni vaxtda ilk qızılgül dəstələri gətirdi. Lakin qadın açıq-qırmızı, Etyen isə tünd-qırmızı güllər gətirmişdi. Sonrakı həftə ikisi də od kimi yanan, rəngarəng çiçəklərlə gəldi. Etyen hər dəfə qonşusu xeyli uzaqlaşdıqdan sonra qəbiristanlıqdan çıxırdı. Fikirləşirdi ki, arxasınca düşüb, onunla danışmaq istədiyini zənn edib, qadın narahat ola bilər. Deyəsən, qadın özü də bundan çəkinir, arxasına baxmadan tələsik addımlarla uzaqlaşırdı.

May günlərindən birində qəbirlərin arası ilə Lüsilin məzarına tərəf gətirdiyi vaxt Etyenin qulağına qarışıq səslər gəldi. Çevrilib gördü ki, tanıdığı gözetçi həmişə qabda çiçəklərə su daşıyan qarının qolundan yapışmış. Qarı dartınıb onun elindən çıxmaq istəyirdi. Gözetçi, deyəsən, qara geyimli gənc qadını da şahid kimi saxlamışdı. Etyeni görə kimu dedi:

– Bax bu cənab da məsələ ilə maraqlanar.

Etyen, çiçək dəstəsi əlində, onlara yaxınlaşdı:

– Nə olub?

– O olub ki, – deyə gözetçi cavab verdi, – mən bu arvadı çiçəkləri oğurlayanda tutmuşam .. Bəli, madam... Başqaları ilə birlikdə sizin də, bu cənabın da gətirdiyi çiçəkləri götürür. Neçə həftədir onu izləyirəm, bu dəfə çiçəkləri götürəndə tutdum...

Gənc qadın ələ bil əzab çəkirdi. O, gözetçiyə dedi:

– Əl çəkin ondan, mənim üçün fərqi yoxdur. Çiçəklər onsuz da solub. Mən onları deyisməyə gəlmişəm.

– Solub? – gözetçi təəccübləndi. – Ələ şey yoxdur .. O hər çiçək dəstəsindən solmamış çiçəkləri yaxşı seçir. Gedib səkkizinci bölmədəki 107-ci qəbrə baxa bilərsiniz. Qəbrin üstünə qoyduğu incigül dəstəsi, inanın ki, havayı başa gəlib. Hərəsi bir qəbirdən götürülüb

– Nə olsun ki? – deyə gənc qadın onu sakitləşdirdi. – O ki çiçəkləri satmaq üçün toplamur.

Etyen qarıya müraciət etdi:

– Siz niyə belə edirsiniz? Çiçək almağa pulunuz yoxdur, eləmi?

Qarı başını qaldırdı:

– Əlbəttə, elədir. Başqa cürə ola bilər ki?.. Bəs, siz özünüzdə, madam, əgər burada oğlunuzun qəbri olsaydı, eriniz isə xəsislikdən bir dəstə incigül, heç olmasa bənövşə almağa pul verməsəydi nə edərdiniz? Hə? Nə edərdiniz?

Qara geyimli qadın çəkinmədən cavab verdi.

– Mən də sizin kimi edərdim.

– Yaxşı, bəs qanun necə olsun? – deyə nəzarətçi əl-ayağa düşdü. O, papağını götürdü, qarının qolunu buraxıb Etyenə yaxınlaşdı.

– Yaxşı, cənab... niyə belə? Siz yaqın ki, orduda olmusunuz?

Qaydını pozan cəzasını almalıdır. Mən başqalarından zalım deyiləm, ancaq vəzifə vəzifədir. .

– İndi ki, şikayət edən yoxdur. Bu xanımla biz hər çərşənbə gəlib çiçəkləri dəyisirik. Əgər keçən həftədəki çiçəklərin içində yarananları qalıbsa daha da yaxşı.

– Yaxşı. . yaxşı... – deyə gözetçi donquldandı. – Əgər siz razısınızsa, bizim də sözlümüz yoxdur.

Sonra müqəssirə tərəf çevrilib dedi:

– Gədə bilirsiniz

Etyen qarıya bir az pul verdi, bir az da qara geyimli qadın əlavə etdi. Sonra Etyen Lüsilin qəbrini yanında xəyala dalmışa tələsdə. Lakin indicə baş vermiş əhvalat onu həyəcanlandırmışdı, nə qədər çalışsa da, həmişəki kimi dərin xəyala dala bilmədi. Hər dəfə yenidən yaşadığı xatirələr indi fikrinə cəmləşdirə bilmirdi. Qara geyimli qadın çıxarkən o, sakitcə yaxınlaşdı.

Qadın dilləndi

– Çox sağ olun. Vaxtında gəlib çıxdınız. Hər halda kişinin sözü daha kəsərlər olur.

– Zavallı qarı! Biz onu hamıdan yaxşı başa düşürük. Sevdini bir adamın ruhunu azacıq da olsa şad etmək istəyir

– Bəli, adam bunu həm onlar üçün, həm də özü üçün edir

– Onları ürkəyə ebediləşdirmək üçün. – Qadın təəccüblə, həm də minnətdarlıqla ona baxdı.

– Siz də eynilə mənim kimi fikirlişirsiniz. Gətirdiyiniz çiçəkləri zövqlə seçdiyiniz hiss olunur. . Arvadınızı çox sevirsiniz, eləmi, cənab Karlü?

– Siz mənim fəmiliamı bilirsiniz?

– Bir gün siz burada olmayanda... baxmışam. Öyrəndim ki, 37 yaşında ölüb... Dəhşətdir. .

- Dəhşətdir! O çox yaxşı insandı. . Gözəl, mehriban, şən idi
- Mən də sizin dərdəyəm. Dünyada ondan yaxşı ər ola bilməzdi.
Doğrudan elə bir qadın tanımırəm ki, mənəm qədər sevilmiş olsun, mehribanlıq, qayğıkeşlik görmüş olsun. Lap çox sevirdi... Antuan mənəm üçün hər şey edirdi. Onun ölümü mənə əzab verdi.

- Çox cavan ölüb! Hə, boynuma alım ki, sizə olan rəğbətım məndə marağ doğurdu... Qəbirdəşındakı yazını oxudum Gördüm ki, 1891-1928 yazılıb . Nədən ölüb?

- Avtomobil qəzasından. Onu bir axşam evə huşsuz gətirdilər... Şəhər menden xoş əhvali-ruhiyyə ilə ayrılmışdı... Vəzifəsi təzəcə böyüdülmüşdü.

- Məmur idi?

- Xeyr. Böyük bir kımya zavodunda işləyirdi 37 yaşında müəssisənin üçüncü adamı idi Lap tezliklə daha böyük vəzifəyə keçə bilərdi.

- Uşağınız varmı?

- Yox, heç olmasa bir təsəlli olardı.

Onlar baş darvazaya çatdılar. Gözətçi yüngül istehza ilə onları salamladı. Uzaqlaşdıqda isə öz köməkçisinə dedi.

- Bura bax, bunlar ikisi.. hə, deyəsən, düzəlişiblər, axı.

Sonrakı çərşənbə günü qəbirləri ziyarət etdikdən sonra razılığa gəlmiş kimi yenə bir yerdə qayıtdılar. Etyen öz həyatından danışdı O, Parisin məşhur liseylerinden birində dərs deyir; ədəbiyyatla da məşğul olur Ona jurnalların birində ədəbi tənqidçi işləməyi təklif ediblər

- Arvadım ölməmişdən bırı pyes yazmağa başlamışam. İndi gənsini yazmağa cürətım çatmır.

- Yazmaq lazımdır, - deyə qadın ürək verdi. - Arvadınız da belə arzu edərdi.

O, hərəkətə gəldi

- Bəli, bəli! Doğrudur. O həmişə mənı bu sahədə çalışmağa həvəsləndirərdi.

Madan Konstan teatra olan həvəsindən danışdı. O, ədəbiyyat sahəsində yaxşı təhsil görüb; iki dəfə bakalavr dərəcəsi alıb, bırı dəfə də İngilis dili üzrə elmi iş işləyib.

- Nə yaxşı! Bəs siz işbaz adamların arasında darıxmırdınız?

- Nə qədər ki, Antuan sağ idi, darıxmırdım. Onun xətiri üçün kimi desən qəbul edirdim.. Öz zövqümə qalsə, yazıcılarla, artistlərlə görüşməyi üstün tuturdum. Ancaq onunla...

Etyen ondan bu qəbiristanlıqda Sent-Bövün və Bodlerin abidələrini görüb-görmədiyini soruşdu.

- Yox, görməmişəm.

Etyen bırıgə baxmağı təklif etdi Gənc qadının abidələrdən xoşu gəlmedi.

- Yox, dövrlər arasındakı fərqi də unutmaq olmas, - deyə Etyen etiraz etdi. Onlar xeyli gəzindilər. Başları söhbətə elə qarışmışdı ki, nə göyün buludla örtüldüyünü gördülər, nə də uzaqdan gələn göy gurultusunu eşitdilər... Qəpiyə çatanda yağış yağdı.

- Mən taksi ilə gedəcəyəm, - deyib qadın tələsdi. - Burada, yaxında dayanacaq var.

- Mən də taksi tutacağam. Bu, yağış deyil, lap leysandır.

Onlar addımlarını yeyinlətdilər Paltarları islandıqda qaçmağa başladılar. Dayanacaqda bırıgə taksi var idi

- Tez əyləşin, - deyə Etyen qadını irəli buraxdı

- Bəs siz?

- Mən gözləyəərəm. İndi başqaşı gələr.

- Bu havada? İnanmaq olmas. Bəlkə yolumuz yaxındır, sizi yolda düşürərəm.

- Hara gedirsiniz?

- Evə, Motsart prospektinə.

- Nə yaxşı oldu! Mən də o tərəfdə oturam, Pomp küçəsində, yolluştı sizi evinizə düşürərəm

Onlar hörmət naminə xeyli mübahisə etdilər, nəhayət, qadın güzəştə gəldi, bırıncı düşməyə razı olub, ünvanını dedi. Özlerini maşında yanaşı görüb hər ikisi utandı. Hərəsi bırıküncə çəkilib susdu. Etyen bırı axşam, müəllim yoldaşlarından bırıni - bırı qadını piyada evə apardığını xatırladı. Lüsıl onlara rast gəlmişdi Acıqlanmışdı.

"Əgər mən görməmiş olsaydım, özün gəlib söyləyərdinizmi?"

O belə cavab vermışdi: "Əlbəttə... Qadın xəstə idi, menden yapışmışdı; onu qoyub gedə bilməzdım... Özü də o səndən iyırımi yaş böyükdür".

"Nə olsun ki, böyükdür? Çox yaxşı qalıb".

"Nə deyərdin, - deyə, - taksi Monparnas vağzalının qabağında keçərkən o fikirləşdi, - gənc, gözəl bırı qadınla mənı burada gərsən nə deyərdin?" Sonra əlavə etdi. "Həm də canlı bırı qadınla Mənə elə gəlir ki, maşında, yanındakı sensen, qara köynəyini qabartmış döşlərin... Ah! Təzədən yaşamağa hazır olduğumu hiss etdikdə elə

xəcalət çəkirəm ki!.. Sənə elə böyük ehtiyacım var ki. " O, köksünü ötürdü. Qara geyimli qadın qəmli-qəmli ona baxıb:

– Siz bədbəxtsiniz, – dedi. – Biz bədbəxtlik

– Siz tək olursunuz?

– Bəli, qoca bir xidmətçi qadınla, Ameli ilə... Çox gözəl adamdır. Ərimi də o böyüdü. Evin hər işini görür... Bəs siz necə?

– Mən də təkam. Xidmətçi qadın şəhərlər gəlir. Axşam isə mənim üçün soyuq nahar qoyub gedir.

Etyen çətinliklə danışır, nə öz fikirlərini deyə bilər, nə də yanındakı qadın bədəninin təsiri ilə çırpınan ürəyini sakit edə bilirdi. Günəş yenidən çıxmışdı, Əlillər sarayının qülləsi parlıdaydı.

– Görün nə gözəldir! – Etyen dihləndi. – Təbiət dəyişmiş, gözəl qalır. Hər dərdim yadıma düşdükdə bu deyisilməz gözəlliyə qarşı ürəyimdə qənəbə bir kin oyanır. Sizdə də belə olurmu?

Gənc qadının elə bil ürəyindən xəbər verdin.

– Mən bunu deyə bilməzdim, ancaq həmişə hiss etmişəm.

Etyen gənc qadının hər həftə taksi iləmi gəldiyini soruşdu.

– Bəli, çiçəklərə görə taksi ilə gəlirəm. Ərimin sağlığında məşinim vardı, amma mən sürməyi bacarmırdım.

– Mən də taksi ilə gəlirəm, özü də eyni səbəbə, çiçəklərə görə...

O, bir az tərəddüd etdikdən sonra sakit-sakit utancaqlılıqla dedi:

– İndi ki... Bəlkə.. Sözlərim sizə qərribə görünməsin; İndi ki, eyni gundə eyni yolu gedirik, ikimiz üçün bir taksi tutsaq necə olar? Mən sizi evdən götürərdim.

– Siz alimə adamsınız. Ancaq mən istəməzdim ki, Ameli... Allah bilsin mənə sizinlə gedən görüb o nələr fikirləşər.

– Onda belə edə; siz taksi tutub gəlib mənə götürərsiniz. Mən evin qabağında gözləyəyəm.

– Belə daha yaxşı olar. Bəs onlar... sizcə, onlar nə fikirləşərlər?

– Heç nə. Biz ki din və məhəbbət naminə eyni vəzifəni yerinə yetiririk

– Qoyun bir az fikirləşim. Hər halda taksi pulunu sizin vermənizə razı olmaram.

– Bu çətin iş deyil, əgər vacibdirsə, yol xərcini bölərik.

– Baxın, – deyər qadın hazırlaşdı. – Mən çatdım.

O, əlcəyini çıxarıb, uzunbarmaqlı dümağ əlini Etyenə uzatdı. Barmağında üzük də vardı. Sonrakı çərşənbə günü onlar qəbiristanlığa tək-tək gəldilər. Lakin şərtləşməmiş olsalar da, birgə çıxdılar.

Dayanacağı gəlib ikisi bir taksiyə əyləşdi. Yolda gənc qadın dedi: "Sizin təklifiniz haqda fikirləşdim. Çox yaxşıdır. Zənnimcə, qəbul edə bilərəm. Doğrudan da hər həftə iki taksiyə pul vermək ağılsızlıq olar. Həm də sizinlə bir yerdə olmaq mənə xoşdur. Gələn çərşənbə gəlib sizi götürəcəyəm".

Artıq adət etmişdilər. Hər dəfə qadın, dihlənnin üstündə çiçək dəstəsi, məşini Pomp küçəsinə sürdürürdü, Etyen isə, əlində çiçək dəstəsi, qapının qabağında gözləyirdi. Taksi dayanır, o əyləşirdi. Gözətçi burğa gəldiklərini görməsən deyər, məşini qapıya qədər sürdurməməyi qərara almışdı. Bir tin irəlində düşür, xoş təbəssümlə bir-birə "hələlik" deyib ayrılırdılar. Sonra isə bir-birindən xeyli aralı, qəbiristanlığa daxil olurdular.

O qəder birlikdə gəlib – gətmişdilər ki, artıq hər şeydən söhbət açırıldı. Çiçəklər isə söhbət üçün əsas mövzu olaraq qalırdı. Onların hər ikisi yay çiçəklərini, əsasən vələmir çiçəyi, peyğəmbər çiçəyi kimi çöl çiçəklərindən düzəldilmiş dəstəni xoşlayırdı. Artıq onlar ölümlər üçün çiçək dəstələri bağlatırdıqda bir-birinin zövqünü də nəzərə alırdılar.

Etyen tənqidçi olduğu üçün çox oxuyurdu. Eyni vaxtda gənc qadının mülahizəsinə də nəzarət edir, ona oxumaq üçün kitablar verirdi. Hər dəfə qadın kitabı qaytarıqda Etyen onun mülahizələrinə təəccüb edirdi. Bu qadın Lüsildən də dərrakəli imiş. Bu fikir ağına gələn kimi Etyen özünü məzəmmət etdi.

Onlar bütün yayı Parisdə qalmağı qərara aldılar. Yalnız bir neçə günlük kənddəki qohumlara qonaq gətmək olardı. Lüsilin ili iyul ayında tamam olacaqdı. Etyen kilsədə axırıncı sırada əyləşmiş Qabriel Konstanı gördükdə çox məmnun oldu. İndi Etyen qara geyimli qadının adını da bilirdi. Qabriel demişdi

– Mən kilsəni sevmirəm, ancaq nə edəsən, ailemizin adət belədir. Avqust ayı çox isti olduğuna görə Qabriel mətəmi ağ-qara zolaqlı donda keçirdi. O, üzrxahlıq edirmiş kimi izahat verirdi:

– Antuan mənə qara geyimdə görməyi xoşlamırdı.

Bir axşam Etyen onu Paris ətrafında, açıq havada nahara dəvət etdi. Onlar kölgədə balaca bir masanın arxasında əyləşib, açıq ürəkli uzun-uzadı söhbət etdilər.

– Antuan Bulon məşəsində nahar etməkdən ləzzət alardı, doğrudan çox gözəldir... Parislə meşə bir-birinə qarışıb.. Bəzən işdən

qayıdıb gələr, qəfildən mənə deyərdi "Həzirləş... Bulon məşəsinə gedirik ." Çox yaxşı er idi.

– Sizin kimi arvadla onun da günü xoş keçmiş olar.

– Nə üçün?

– Çünki sizdə bütün yaxşı cəhətlər var, gözəllik, tefəkkür, gözəl xasiyyət...

– Çox da tərifləməyin. Hələ mənə yaxşı tanımırırsınız. Hərden zavallı Antuanın başına bir oyun açırdım ki, gəl görəsən!

– Doğrudanmı? Mən sizi o cür təsəvvür edə bilmədim!

– Əlbəttə! Zavallı Antuan... O çox qısqanc idi... Mən öz sədəqə-tmə arxayın olub hərden odla oynayırdım. Ərim hirsələnirdi: mən cavab qaytarırdım. Onu incitməyimə indi peşmanam... Amma günah çox vaxt özündə olurdu.

Birdən o, həyəcanla qorxu, yalvarış və məhəbbət dolu gözlərini Etyenə zillədi:

– Aman Allah, görün mən nə dedim. Fikir verməyin... Bugünkü axşam elə gözəldir ki, adam ən qorxulu etirafıdan belə çəkinmir... Bilsəniz, – deyə o ümitsizliklə davam etdi, – bilsəniz belə axşamlardan birində onun burada, yanımda olmasına nə qədər ehtiyacım var. .

Göz yaşları onun yanağını islatmışdı, üzünü yana çevirib gözlərini quruladı.

– Mən ki, cavanam, hələ çox cavanam, ömrüm isə sona çatıb... Məndən də bədbəxt qadın ola bilməz.

Etyen əlini gənc qadının əlinin üstünə qoydu.

– Yox, düz demursunuz. Sizin ömrünüz hələ sona çatmayıb... Heyat sizin təsəvvür etdiyiniz kimi deyil... Hər il payız özünə məxsus çiçəklərlə gəlir... Heyatı, keçmiş xatirələrdə görmək düzgün deyil... Xatirələrin özünə də insan kimi yanaşmaq lazımdır... Bəli, bəli... Onlar bizə mane olmaq, bizi ruhdan salmaq deyil, bizi yaşatmaq, həyatı ruhlandırmaq üçün yaranıb. Axı siz də, mən də xoşbəxt ailə qurmuşduq, başa düşürük ki, yenidən ailə qurmaq, xoşbəxt olmaq mümkündür... Yoxsa siz inanmırsınız?

Qadın əlini çəkmeden göz yaşlarının arxasından sualedici nəzərlərlə ona baxdı, sonra başını silkeledi:

– Yox, mən inanıram... Mən dərdli olmağımın dərini çəkmirəm; qorxuram ki, bu dərdi çox yaşada bilməyem... Sadıq qalmaq and içmişəm

– Mən də and içmişəm! – deyə Etyen yerində qıvrıldı – Dərdin özü də məhəbbətin qalıdır.

Xidmətçi yaxınlaşıb desert üçün sifariş qəbul etdi. Gənc qadın şəkərli çiylək sifariş edib, söhbəti şəxsi məsələlərdən uzaqlaşdırdı. Ertesi gün o, qəbiristanlığa getmək üçün adətli üzrə Etyenin arxasınca gəldi. Yolboyu hər ikisi sıxılır, narahatlıqla susurdu. Deyin-gən sürücü xırıltılı səsi ilə dil boğaza qoymadan piyadalardan, polis işçilərindən, zamanədən şikayət edirdi. Bu gün onlar qəbirlərin yanında həmişəkindən çox dayandılar. Səki ilə qayıdanda bir qalaq daş parçaları gördülər. Burada başdaşının qırıqları, yazılı daşlar birbirinə qarışmışdı: "Ömürlük yan... sevimli arva ." Qadın dayandı.

– Bunlar unudulmuş qəbirlərin yerləridir. Əgər bir neçə il qəbrə baş çəken olmursa, qəbir çox köhnəlirsə, onu tamamilə dağıdıb boş yer düzəldirlər.

– Etyen, (ilk dəfə idi ki, qadın onu adı ilə çağırırdı) elə bunun özü də çox qəmli əhvalatdır. Bu ölümlərən daha heç kimləri yoxdur, heç kes onları yad eləmir, onlar ikinci dəfə ölürlər.

Etyen onun qolundan tutdu, qadın ona sıxıldı.

Onlar təksirə əyləşib evə qayıdarkən Etyen qadına vəd etdiyi bir kitab haqda danışdı. O, mühasibmə yolüstü düşüb kitabı evdən götürməyi təklif etdi. Tanış olduqları gündən bəri Qabriel ilk dəfə Etyenin evinə gəldi. Lüsilin şəkilləri bütün masaların, şafanın üstünə düzülmüş, divarlardan asılmışdı. Etyen xoş təbəssümlə dedi:

– Sizin daxil olduğunuz andan bu qaranlıq mənşilin necə işıqlandığını hiss edirsinizmi?

Qabriel hiss etdi ki, Etyen evlənmək təklif edəcək. O istəmirdi ki, bu mövzuda başqa bir qadının xatirəsi ilə dolu bir otaqda danışsınlar. Etyendən soruşdu:

– Bu axşam nə edirsiniz?

– Həç bir işim yoxdur. Bəlkə bir yerdə nahar edək?

O, başı ilə razılıq verdi, ayrılmaq üçün əlini uzatdı, Etyen onun əlini öpdü. Qabriel qaçıb otaqdan çıxdı.

Evə qayıtmazdan əvvəl, küçədə xeyli tələ gəzindi. Elə bil keyləşmişdi, ancaq xoşbəxt idi, həyatın şirniyini yenidən duyduğuna təccüb edirdi. Yolboyu fikirləşirdi:

– Yəqin heç Antuanın özü razı olmazdı ki, bu yaşda məhəbbətsiz ömür sürüm... O mənə məsləhət verərdi ki, ora gedim... Əgər mən ölmüş olsaydım, özü... – Bütün bunlar doğru idi. Lakin o elə bir

mövqe tutmuş, ele bir matəm başlamışdı ki, indi az bir vaxtı dul qalıqdən sonra, dostlara, qohumlara təzə məsələni açmaq çətin idi. Görəsən Ameli nə deyər? Mütləq qarğış edəcək Məgər insan başqaları üçün yaşayır? Çox sadə, sakit bir toy edərək, yalnız vacib mərasimlərə əməl olunar. Qabriel həmin gün geyəcəyi paltarını təsvürünə gətirdi. Boz rəngli paltarının yaxalığı ağ olacaq. Qayıqının ortasından da yaxalığın rənginə düşən ağ zolaq keçəcək.

NECƏ OLDU Kİ, PYER DUŞ MƏŞHURLAŞDI?

Rəssam Pyer Duş aptek şüşəsindəki güllərdən və boşqabdakı badımcanlardan ibarət natürrəsmi çəkib qurtarırdı ki, yazıçı Pol-Emil Qlez onun emalatxanasına girdi. Qlez bir neçə dəqiqə dayanıb dostunun işləməsinə tamaşa elədi, sonra qətiyyətlə dedi:

– Yox!

Rəssam badımcanlardan gözüni çəkib təəccüblə ona baxdı.

– Yox, – deyər Qlez təkrar etdi. – Yox! Bu cür sən heç vaxt məşhurlaşmayacaqsan. Ustalığın var, istedadın da var, səmimisin, amma dostum, sənün sənətin çox adidi. Alışib yanmur, gözə soxulmur. Salonda bilirsən nə qədər əsər qoyurlar tamaşaya? Beş min! Sənün şəkillərin bir elə əsərin içində bizim laqeyd tamaşaçını cəlb etməyəcək... Yox, Pyer Duş, sən müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəksən. Heyif, çox heyif.

– Niyə axı? – Hələ xam cavan ah çəkdi. – Mən gördüyümü kəşf etmə. Çalışıram ki, neyi hiss edəyəm, onu da ifadə edəyəm.

– Əzizim, ay mənim yazıq dostum, bundadı bəyəm məsələ? Axı gerek sən arvadını, üç uşağını dolandırarsan. Onların hərəsinə gündə üç min kalori lazımdır. Şəkillər alıcılardan qat-qat çoxdu, axmaqlar isə ağıllılardan yüzqat artıqdı. Bura bax, Pyer Duş, bir meni başa sal görüm, hansı yolla sən bir sürü tanınmaz-bilinməz rəssamın arasından çıxıb deyəcəksən ki, mən də varam?

– Zəhmətimlə, – deyər Pyer Duş cavab verdi. – Sənətimin həyatiliyi ilə.

– Zərəfatı boşla, canım... Axmaqları yuxudan oyatmaq üçün birçə yol var: nəse qeyri-adi bir iş görəsən gerek, ağlasığmaz bir iş tutasan gerek... hamıya elan elə ki, sən şəkil çəkmək üçün Şimal qütbünə

gedirsən. Ya da əyninə Misir fəronunun kostyumunu gey. Ən yaxşısı isə budur ki, təzə bir məktəb yarat! Dünyanın bütün hikmətli sözlərini bir yere yığ, məsələn, ekstenonəzasiya, dinamiz, şüuralı düşüncə, predmetsizlik – sonra da bunlardan öz manifestini düzəlt! İnkər et, hərəkəti, ya da eksinə, hərəkətsizliyi, ağı, ya qararı, dərnəni, ya kvadratı, fərqi yoxdu, inkər et! Fikirləş, özündən nəse bir "neohəmarik" rəngkarlıq növü icad elə, de ki, bizim sənətimiz ancaq qırmızı və sarı toplar tələb edir, sənətimiz "silindrik", ya da "oktaedrik" bir sənətdi, uzun sözün qıssası, ağılına nə gəlir de!

Elə bu vaxt zərif etir iyi pani Kosnevskeyanın gəldiyini xəbər verdi. Pani Kosnevskeya adamın ağılına başından ələyən bir polşalı qadın idi və onun göy gözələri Pyer Duşun üreyini həyəcana gətirdi. Pani Kosnevskeya bəhəli sənət dərğilərinin abunəçisi idi, bu dərğilərdə üçyaşlı uşaqların belə çəkdiyi şədəvrlərin əla surətləri çap olunurdu, həmin dərğilərdə bir dəfə də olsun vicdanlı Duşun fəmilinə rast gəlmədiyi üçün, pani Kosnevskeyanın onun sənətindən zəhləsi gedirdi.

Pani Kosnevskeya yumşaq kürsüdə əyləşib Pyer Duşun indicə çəkdiyi natürrəsmə öteri bir nəzər saldı və təəssüflə qızılı qıvrım-saçlı başını tərpətdi.

– Dünən "Qızıl əsr" zənci sənəti sərgisinə gətmişdim! – deyər pani Kosnevskeya canlaralan səsiylə xəbər verdi. – Nə qədər ekspresiya var bu sərgidə! Nəse güc var! Nəse atəş var!

Pyer Duş ona yenice çəkdiyi və öz ələmində uğurlu hesab elədiyi bir portret göstərdi.

Pani Kosnevskeya:

– Pis deyil, – dedi və . getdi. Adamın ağılına başından çıxaran, eyni zamanda məyus və ümidsiz bir yerləşə getdi.

Pyer Duş ələndəki portretini bir künce çürpib özünü kürsünün üstünə atdı.

– Gedib sığorta kassasında, bankda, polisə, harda olur olsun, fərqi yoxdu, işləyəcəyəm! – deyər o, qəti fikrini bildirdi. – Sənətkar olmaqdən axmaq iş yoxdu! Bu avam camaatın rəğbətini qazanmaq üçün gerek kəmfürset olasan?! Tənqidçilər isə əsil sənətkarları müdafiə eləmək əvəzinə, nədanlara qəmşar çıxırlar! Mən qurtardım daha, məğlub oldum, bəsdil!

Pol-Emil dostunun bu nitqinə qulaq asıb siqaretini yandırdı və nə bərədəse fikirleşməyə başladı

- Sən Kosnevskaya, bir-iki nəfər də başqasına deyə bilərsən ki, son on ildə altıdan-altıdan yeni yaradıcılıq üslubu üzərində işləmişəm? - deyə Pol-Emil axır ki, səsini çıxardı. - Özü də bunu görək çox təntənəli deyəsən!

- Mən işləməmişəm təzə üslub üzərində?

- Qulaq as... İki-üç dəfə məqalə yazacağam, bizim "elita"ya xəbər verəcəyəm ki, guya sən rəngkarlıqda "ideoanalitik" məktəb yaratmaq fikrindəsən. Sənə qədər bütün portret ustaları öz cahilliklərinə görə hiquna-hıqqına adamların sifətini öyrəniblər. Əbləh işdi! İnsanın əsil xisletini bizdə əmələ gətirdiyi obrazlar, təsəvvürlər yaradır. Bax, məsələn, sənün üçün bir polkovnik portreti təsvir edim: göy-qızılı fon, bu fonda güləbətinlə işlənmiş boş bafta, bir küncdə at, o biri küncdə də xaç ordenləri. Yaxud, məsələn bir sahibkarın portreti, fabrikanın bacası, mizin üstündə də sıxılmış bir yumruq. İndi başa düşdün ki, dünyaya nə bəxş eləmişəm, ay Pyer Duş? De görürəm bir aya iyirmi dəfə "ideoanalitik" portret çəkə bilərsən?

Pyer Duş acı-acı gülümseyərək dedi:

- Bir aya yox, birçə saata. Dərd burasındadı ki, Qlez, mənim yarıma başqası olsaydı, bəlkə də baş tutardı bu iş, amma mən...

- Ne amma? Başlayırıq!

- Mən dil pərgarı deyiləm!

- Qulaq as, dostum, elə ki səndən xahiş elədilər nəyisə izah eləyəsən, yavaş-yavaş qəlyanını yandır, bir-iki qullab al, tüstünü səndən söz soruşanın düz üzünə püflə, özü də bax, beləcə lap sadə cavab ver. "Siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?"

- Bu sözlərin mənası nədi ki?

- Heç nə, mənasızlıq! - deyə Qlez cavab verdi. - Elə buna görə də sənün cavabın hamıya çox mənalı görünəcək. Onda ki, özləri hər şeyə öyrənəcəklər, sənün təzə əsərlərini guya ki, başa düşməyə başlayacaqlar, sənə tərifləyib göylərə qaldıracaqlar, o vaxt bu axmaqlara deyirik ki, bu bizim oyunumuzdur. Görərsən ki, nə günə düşəcəklər, bizim də heç olmasa bir az kəfimiz açılar.

İki ay keçdi. Duşun əsərlərinin ilkin sərgisi əsil təntənəyə çevrildi. Adamlar ağılı başından eləyən pani Kosnevskaya yeni bütünü yarımdan el çəkirdi.

- Ay, - deyə pani Kosnevskaya elə hey təkrar edirdi. - Sizin əsərlərinizdə nə qədər ekspressiya var! Necə güc var! Necə atəş var! Bir məni başa salın görüm, özüm, bu cür parlaq ümumiləşdirmələrə necə gəlib çixdınız?

Rəssam bir az sükut etdi, sonra yavaş-yavaş qəlyanını yandırdı, bir-iki qullab vurub dedi:

- Madam, siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?

Gözəllər gözəli pani Kosnevskayanın dodaqları sevincdən səyridi və onun bu halı Pyer Duşun gələcək xoşbəxt dəqiqələrindən xəbər verirdi.

Bir dəstə tamaşaçı paltosunun yaxası dovşan dərisindən olan görkəmli tenqıdçı Strunskini dövrəyə almışdı.

- Qiyamətdi! - deyə Strunski həyəcanla danışdı. - Qiyamət! Axı bir deyin görüm, Duş, necə oldu ki, siz belə bir ələm kəşf etdiniz? Mənim məqalələrimin də bir rolu oldu, yoxsa yox?

Pyer Duş bu dəfə xüsusi olaraq çox susdu, sonra qəlyanının tüstüsünü düz Strunskinin üzünə üfürüb ədə ilə dedi.

- Əzizim, siz heç görmüsünüz ki, çay necə axır?

- Əla dediniz! Əla!

Elə bu vaxt məşhur şəkli alverçisi bu əsərlərə tamaşa eləyəndən sonra rəssamın qolundan tutub onu bir küncə çəkdi.

- Duş, dostum, sizi heç belə bic bilməzdim!.. - dedi. - Yaxşı karyeranız olacaq. Bu məmurların hamısını alıram. Amma bir şərtim var. mən sizə bir söz deməmiş, görək üslubunuzu dəyişməyəsınız! Soz verirəm sizə ki, ildə əlli şəklinizi alacağam. . Sözümlüz sözdü?

Duş ağzını açmayıb müəmmalı bir görkəmlə qəlyan çəkirdi. Emalatxana yavaş-yavaş boşalırdı. Axırda yazıçı Pol-Emil Qlez qapını sonuncu müsafirin ardınca ördü. Dəvət olunmuş bu adamlar Pyer Duşun yeni əsərlərindən vəcdə gəlmişdi və pillekənlərdən belə, onların heyret dolu səs-küyü eşidilirdi. Yazıçı rəssamla təkbətek qalıb kefi köklüklə əllərini ciblərinə soxdu.

- Hə, necədi, əzizim? Yaxşı doladıq bunları? Eşitdin bu dovşanboğaz nə deyirdi? - Bəs, bu gözəllər gözəli Kosnevskaya? Hələ o üç sürmə-kırşanlı xanımı demirəm, fikir verirdin, gözlərini yumub ağzılarını açmışdılar: "Necə gözəldi! Necə təsirli. Necə təzədi!" Eh, Pyer Duş, mən bildirdim ki, adamların axmaqlığının dərəcəsi yoxdu, amma bu gün gördüklərim bildiyimdən də artıq oldu.

Pol-Emil Qlezi dəli bir gülmək tutdu.

Rəssam qaşlarını dartdı və dostunun az qala gülməkdən qəşş edəcəyini görüb gözənilmədən dedi:

– Sarsaq!

– Mənəm sarsaq? – deyə yazıçı qəzəblə qışqırdı. – Bəli, zamanından bu yana heç kimin fırıldaqı bu gün mənunki kimi belə baş tutmayıb!

Rəssam özündən razı halda iyirmi idealanitlik portretin hamısını bir-bir nəzərdən keçirdi və sonra səmimi surətdə təkrar etdi:

– Hə, sarsaqsan, Qlez, doğrudan da xalis sarsaqsan! Sən bir bu üsluba yaxşı diqqət et ..

Matı-qutu qurumuş yazıçı gözlerini bərəldib rəssama baxırdı.

– Bir buna bax! – ... deyə Pol-Emil Qlez bağdırdı. – Yadına sal, Duş! Bu təzə üslubu sənənin başına kim saldı!

Pyer Duş bir müddət susdu, sonra qəlyanından dərin bir qüllab vurub rüstünü yazıcının düz sifətinə üfürdü və dedi:

– Sən heç görmüsən kə, çay necə axır?

ƏSİRİN QAYITMASI

(Hekayə)

Bu əhvalat həqiqətən olmuş hadisədir. 1945-ci ildə Şardey adlandıracağımız Fransa kəndlərinin birində baş vermişdir; müəyyən səbəblərə görə həmin kəndi belə adlandırdığımız üçün qoy bu ad onun həqiqi adı olmasın. Hadisə fransız əsirlərini Almaniyadan gətirən qatarda başlanır. Onlar onaylı kupədə on iki nəfər idilər; bir-birlərinə bərk söykənmiş, təqətdən düşmüşdülər, ancaq ailələrini, evlərini, doğma ölkələrini beş il ayrılıqdan sonra yenidən göreceklərini xəyallarına gətirdikcə sevinirdilər.

Bu “səyahət” zamanı hamının xəyalında yalnız qadın surətləri dolanırdı. Hamı öz qadını haqqında ümidlə, məhəbbətlə düşünür, bəziləri isə narahatlıqla götür-qoy edirdilər. Görsən, həyat yoldaşlarını əvvəlki kimi sədiq, vəfalı görə biləcəklərmi? Uzun-uzadı ayrılıqdan sonra onlar nə edəcəkdilər? Həyatın əvvəlki kimi davam etməsi mümkün olacaqdımı? Uşaqları onların az narahat idilər. Onların arvadları uşaqları ilə təşkinlik tapmışdılar...

Kupenin bir küncündə ariq, ucaboy bir kişi oturmuşdu, ehtirasdan od tutub yanan gözlləri onu fransızdan daha çox ispaniyalıya oxşadırdı. Adı Reno Lemari idi; Penqor əyalətinin Şardey kənd sakinlərindən idi.

Qatar qaranlıq gecədə burula-burula gedir, hər dəfə bir maşının fiti təkərlərin yeknəsəq səsinə apacağı seçilir. Həmin adam yanındakı yol yoldaşı ilə söhbətə qoşulur:

– Saturnan, evlisen?

– Əlbəttə, evliyem... Mühəribədən iki il qabaq evlənmişəm, iki uşağım da var.. arvadımın adı Marthdır.

– Onu görmək istəyirsənmi?

Ağcaqboy, şəh, üzü çapıq Saturnan qoltuq cibindən köhnə, ancaq yaraşıqlı bir pul kisəsi çıxarır və cırılmış fotosəkil iftixarla göstərir. Lemari deyir:

– Arvadın olduqca gözəldir; heç narahat deyilsən, əminlənsən ki, o səni gözleyir?

– Narahat?... Sevindiyimdən az qalırım çalib oynayım. Nə üçün narahat olmalıyam ki?

– Ona görə ki, arvadın gözəldir! Ona görə ki, o sensiz, tək qalmışdı... ona görə ki, başqa kişilər də var ..

– Sən lap gülməli danışırısan?! Marth üçün heç vaxt başqa kişilər olmamışdır... Bəz bir yerdə həmişə xoşbəxt olmuşuq. Hələ beş il bundan əvvəl onun yazdığı məktubları göstərsəm...

– Eh! Məktublar! Məktublar heç nəyi sübut etmir.. Mən özüm də yağlı məktub almışam. Bununla belə yenə narahatam ..

– Sən arvadına inanmırsan?

– Əksinə .. inanırdım. Özü də hamıdan artıq. . Biz altı il bundan qabaq evlənmişik, bir dəfə də olsun sözümlər-sovmumuz olmayıb.

– Bəs sonra?

– Bu təbiidir, əzizim... Mən xoşbəxtliyə inana bilməyən adamlardanam. Həmişə deyərdim ki, qismətimə Elən kimi çox ağıllı, çox gözəl bir qadın düşmüşdür.. bacarıqlıdır, əlindən hər şey gəlir. Bir sözlə, yıxılan evin dirəyidir; balaca kəndli daxmamızı elə bəzəyir, elə səliqə-sahmana salır ki, lap cənnətə oxşayır... Mühəribə vaxtı bizim tərəflərdə çoxlu qaçqınlar vardı. Onların arasında mənədən də gözəl, boy-buxunlu kişilərin olduğunu görüb həmişə öz-özümə düşünürəm; bəlkə, elə gəlmələr, ingilis-amerikan qoşunlarının əsgərləri .. Kəndin ən gözəl qadını, şübhəsiz, onların gözündən qaça bilməz..

– Hə, sonra? Əgər o səni sevirse...

- Bəli, dostum, beş il tək qalmağın nə olduğunu təəvvür edə bilərsənmi? Şarvey mənim kəndimdən, onun eli-obası deyil. O, tək yaşayıbdır. Deməli, yolunu aza bilər.

- Lap gülməli danışsən. Sən hələ bunu dərk edə bilməzsən; he, sonra? Tutaq ki, belədir? Əgər o belə şeyə yaddırsa? Təkcə sənə belə bağlayıbsa? Bura bax, mənə desələr ki, Marth .. nə olsun ki? Cavabını verərdim. "Artıq-əskik danışmayın!.. O mənim arvadımdır! Əvvəllər müharibə idi. Marth tək qalmışdı, indi isə əmin-amanlıqdır .. Həyat təzədən başlanacaqdır".

Lemari deyir:

- Mən sən deyən adamlardan deyiləm, qayıdanda öyrənsəm ki, cüzi haqq-hesab olub...

- Nə edərdin? Arvadı öldürərdin? Sənin başına hava gəlir?

- Keyr, mən ona heç nə etməzdim. Yaxınlaşmazdım da. Ancaq özüm baş alıb gedərdim. Başqa adla ayrı bir yerdə yaşayardım. Bütün var-yoxumu... evi də. .. ona verərdim. Heç nədə gözüm yoxdur. Əlimdə gül kimi sənətim var. .. özümə yenidən həyat qurardım... Bəlkə, bu axmaqlıqdır, ancaq mən beləyəm: olum, ya ölüm...

Qatar fit verdi; rəislər təqıldadı, səmişlər vəğzala daxil oldular. Söhbət edənlərin hər ikisi susdu.

Şarvey kənd şurasının sədri həmin kəndin özündə müəllim işləyirdi. O, mərəd, igid, ağırtebli, qayğıkeş ata kimi tanınmışdı. Bir şəhər "Cənub-Qərb" qatırı ilə Reno Lemarinin avqustun iyirminə gəlməsi xəbərini hərbi nazirlikdən eşidərkən gedib Lemarinin arvadına xəbər verməyi qərara aldı. O, həyəte gürəndə arvad bağda işləyirdi; bağın qapısının hər iki tərəfinə qızılgül əkilmişdi, kəndin ən gözəl bağlarından biri sayılırdı.

- Madam Lemari, bilərəm ki, siz erlərinin qayıtmasını eşidərkən canfəşanlıq edən qadınlardan deyilsiniz... Keyr. Mənə istədiyimi deməyə icazə versəniz... Özünüzi təmiz aparmanız, xoş rəftarınız hamını valeh etmişdir. Hətta, başqalarını gözəli götürməyən aravuran kənd arvadları belə sizin haqqınızda deməyə söz tapmamışlar.

Madam Lemari gülümseyərək cavab verdi:

- Deməyə söz tapırlar, özü də həmişə.

- Mən buna inanardım. .. Madam, inanardım, lakin siz onların hamısını "tərk-silah" etmişsiniz. Belə xəbərdar etməyimin səbəbi hər şeydən əvvəl sizi xoşbəxt, şən görmək istəməyimdir. Sizi inan-dırnam ki, bu mənim də ürəyimdəndir və siz özünü də elə bilərəm, onun belə sağ-salamat qayıtmasını gözəl qarşılayacaqsınız. Bızım hamımız kimi, sizin də boğazınızdan rahat tikə keçmir, ancaq belə bir hadisə münasibətlə ..

- Çox haqlı buyursunuz.. Mən Renonun qayıtması münasibətlə yaxşı hazırlıq görəcəyəm. Dediniz ki, o, ayın iyirmisində gələcək? Sizin fikrinizcə, Reno gərək saat neçədə vəğzalda olsun?

Qatarın saat 23-də Parisdən çıxacağını vəğzal rəisindən eşidiyimi kənd şurasının sədri qadına bildirdi. Belə qatarlar sürət qatırı olmur.

O gərək Tivye vəğzalında düşsün; buradan cəmi-cümlətəni piyada dörd kilometr yol qalır, ən tezti günortaya yaxın burada olar.

- Sizi inandırırəm ki, kişi dadlı nahara özünü yetrəcəkdir. Elə bilərəm ki, sizi nə üçün dəvət etməməyimin səbəbini başa düşəcəksiniz... Ancaq mən sizin bu gelişinizdən çox məmnunam

- Şarvey kəndində hamı sizin xatirinizi istəyir, madam Lemari... Doğrudur, siz buralı deyilsiniz, ancaq biz sizi elə yerli kimi qəbul etmişik.

Ayın iyirmisində Elen Lemari şəhər saat altıda yatağından qalxdı. O, bütün gecəni göznlərni yummamışdı. Əvvəlcə evin bütün bərbəzəyini səhmanə salmış, dəhlizin yastı daş döşəməsinə silmiş, pəncərə örtüyünə oxşayan, köhnəlmiş, zolaq-zolaq taxta pillekənləri parıldatmışdı... Sonra saçını burdurmaq üçün Şarvey kəndindəki qadın bərbərxanasında işləyən Marsyalın yanına getmişdi. Elen axşam yatağına ehtiyatla girmişdi ki, saçı şəhərə qədər qıvrım qalsın. O, paltarlarını nəzərdən keçirmiş və tənha yaşadığı günlərdə eyninə belə almadığı ipek alt paltarını indi xüsusi zövqlə seçib götürmüşdü. Hansı donunu geyəcəkdə? Əvvəllər erinin bütün geyimlərdən daha çox xoşuna gəlirdi ağ-yaşıl rəngə çalan, zolaqları olan donunu geyəcəkdə. Ancaq həmin donu eyninə alıb yoxlamış, donun kəmərinin arıqlamış bədənində o tərəf-bu tərəfə gedib-gəldiyini görmüşdü .. Yox, o özü biçib tikdiyi qara donunu geyəcəkdə; onun ağ boyunluğu və rəngli kəməri Elenin xoşuna gəlirdi.

Nahar yemeyini hazırlamamışdan əvvəl onun xoşladığı hər şeyi xatırladı. . 1945-ci ildə Fransada nə qədər şey çatışmırdı Çərəz üçün şokolad? Bəli, kişi həmişə çərəz vaxtı şokoladı xoşlayırdı, ancaq indi şokolad yox idi.. Xoşbəxtlikdən Elen balaca hində ehtiyat üçün həmişə bir neçə təzə yumurta saxlayardı və əri həmişə deyirdi ki, Elen hamıdan yaxşı qayğanaq bəşirir... O, təzə eti, qızardılmış kartofu xoşlayırdı, ancaq Şardey kəndinin qəssabı indi iki gün idi ki, et dükənini bağlamışdı .. Elen dünən bir toyuq kəsdirib, qızartdırıb saxlamışdı. Sonra gedib balaca kənddə ən yaxın qonşu hesab etdiyi "piştaxtanın altından şokoladsatan" baqqalı axtarmaq qərarına gəlirdi. "Saat səkkizdə getsəm, doqquzda qayıdıb gələm.. Hər şeyi kişiyə qarşılamğa getməmişdən qabaq hazırlayaçağam ki, qızılama mətbəxdə qurdalanmayım" – Elen öz-özünə götür-qoy edirdi.

Bələliklə, həddindən artıq heyecan keçirən Elenin şadlığından çiçəyi çırtılayırdı. Hava olduqca gözəl idi. Səhər günəşi dərindən üstündə heç vaxt bu qədər parlaq olmamışdı. Elen mahnı oxuya-oxuya süfrəni açmağa, səhməna salmağa başladı. "Qırmızı, ağ rəngli dama-dama süfrə. . elə bil evləndiyimiz gün, ilk dəfə üstündə yemək yediyimiz süfrə idi. . Çəhrayı rəngli boşqablara çəkilməmiş şəkllər kişini əyləndirirdi... Hələ köpüklü şipuçi butulkası... xüsusilə qızılgül şərbəti. . Reno, stolun üstünə qoyulmuş gülləri necə də sevardı . və deyirdi ki, heç kim mənim kimü güllün dilini bilə bilməz"

Elen üçrəngli bir gül buketi düzəldti – bir neçə vələmir sünbüllü ilə ağ qız çiçəyi, lələ və peyğəmbərçi çiçəyindən ibarət bir gül buketi. Sonra evdən çıxamamışdan qabaq öz velosipedinə söykənmiş halda pəncərədən balaca salona diqqətlə tamaşa etdi. Bəli, doğrudan da, hər şey ürəkəcan idi. Bu qədər əzab-əziyyətdən sonra Reno evinə gəlib çıxdığına və xarici görkəmcə azacıq dəyişilmiş həyat yoldaşına yenidən qovuşacağına, sübhəsi ki, təəcclənlənəcəkdı.. Elen pəncərədə elə vəziyyətdə dayanmışdı ki, salondakı aynada özünü görürdü. Çox arıqlamışdı, ancaq cavan qalmışdı; elə tərəvətlı idi ki... Sevincdən sanki onun ürəyi az qala partlayacaqdı.

"Bura bax!" – Elen öz-özünə dedi – "Ora getmək lazımdır. Saat neçədir? Artıq saat doqquzdur!.. Hazırlaşmaq vaxtımdı, özü də lap çox heç ağıma gəlməzdi. Ancaq kənd şura sədri deyib ki, qatar gəntortaya yaxın gələcəkdir... Vaxtıdan çox qabaq orada olacağam".

Lemarlər ailəsinin balaca evi kəndin lap qurtaracağında yerləşmişdi... Sevincindən gözləri alışıb-yanan, arıq bir esgərin bağa gizlicə girdiyini heç kim görmədi. Kişi bağda bir anlığa yerində donub qaldı. O sevincindən özünü itirmişdi. Gül-çiçəyin gözəlliyi, bəq arılarının vizitlisi onu valeh etmişdi... Sonra Reno yavaşca səslədi:

– Elen!

Heç kim cavab vermədi. O bir neçə dəfə çağırırdı.

– Elen!.. Elen!..

Sakitlikdən dəhşətə gələn kişi pəncərəyə yaxınlaşıb iki nəfər üçün hazırlanmış süfrəni, süfrədəki gülləri, köpüklü şipuçi butulkasını gördü. Elə bil ki, onun ürəyi dayandı və o, divana söykəndi: "İlahi" – o fikirləşdi "O, tək yaşamırı!" – dedi.

Bir saatdan sonra Elen qayıdıb gələndə qonşu arvadlardan biri ona dedi:

– Mən onu gördüm, sizin Renonu! Yolda qaçırdı, çağurdım, ancaq heç dönüb arxasına da baxmadı...

– Qaçırdı?.. Hansı tərəfə?

– Tıvyeye tərəf.

Elen özünü heç şeydən xəbəri olmayan kənd şura sədrinin yanına yetirdi və dedi.

– Amanın bir günüdür, çarə edin! . Reno sərt təbiətli, hissə qapılan, qısqanc bir kişidir . O, süfrədə iki boşqab görmüşdür.. Mənim yalnız onu gözlediyimi başa düşə bilməmişdir... Renonu tez tapmaq lazımdır... tez, müsyö. . O bir daha geri qayıtmayacaq. Bilirsiniz, onu necə sevrəm?..

Kənd şurasının sədri Tıvyə vəğzalına bir nəfər velosipedçi yolladı, polis idarəsinin işçilərini ayağa qaldırdı, ancaq Lemari Reno bir parça eppek olub göyə çıxdı... Elen süfrənin başında bütün gecəni tək-tənha oturdu... Gülləri istidən solurdu...

Bir gün keçdi... bir həftə, bir ay.

İndi həmin bu faciəli gündən iki ildən çox keçmiş, Elen əri haqqında heç kimin danışdığını bir dəfə də olsun eşitməmişdir. Ümid edirəm ki, Reno Lemari bu hekayəni oxuyacaq və öz evinə qayıdaçaqdır.

POL ELÜAR

(1895-1952)

QÜSSƏ

Əlvida, ay qüssə...
Salam, ay qüssə...
Evimdə hər yana yazılıb adın,
Sevdiyim gözəldə yuva salmışam.
Mən sənə – rəzalet – deyə bilmərəm,
Ən rezil insanın dodaqlarından
Bircə təbəssümlə uçub gedirsən.
Salam, ay qüssə..
Qorxulu kölgətək
Qəfil gəlirsən.
Sevən ürəklərin sorağı qüssə,
Şirin məhəbbətin qonağı qüssə,
Sevgi naxışlı qüssə,
Şirin baxışlı qüssə...

HAQQ-ƏDALƏT

İnsanın atəşi var;
Üzümdən şərab,
Kömürdən alov,
Öpüşdən insan yaradar...

İnsanın dözümlü var;
Savaş olar,
Aclıq olar,
Ölüm olar, insan sağ qalar...

İnsanın gözəl adətidir;
Suyu işığa,
Arzunu həyata,
Düşməni qardaşa çevirə bilir...

Həm köhnə, həm təzədir bu adət;
Bir körpə qəlbindən baş alıb
Ən ali qanunlara
Yol açıb, ucalıb...

AZADLIQ

Yanıb külə dönmüş çöllərə yazdım,
Daşlara, qumlara, güllərə yazdım,
Quşun qanadında tellərə yazdım
Mən sənə adını, sənə adını.

Yazdım ai şəhərin şəfaqlərində,
Göylərin səhilsiz üfşəklərində,
Şagird dəstərinin vərəqlərində
Mən sənə adını, sənə adını.

Yazdım binaların cərgələrində,
Yanan lampaların şölələrində,
Sönən lampaların natələrində
Mən sənə adını, sənə adını.

Yazdım al-qan üstə, bəyaz qar üstə,
Ümid bağladığım səhərlər üstə,
Cürəti güclənmiş bir diyar üstə
Mən sənə adını, sənə adını.

Həyat çırağısan ürəyimdə sən,
Yaşamaq istəyirəm bir də yenidən,
Səni tanımağa doğulmuşam mən,
Azadlıq, azadlıq, gəl, ey azadlıq!

SÖNDÜRÜLMÜŞ İŞIQLAR

Bilirsinizmi onda – kilidlənmişdi qapım.
Bilirsinizmi onda – ağzı bağlı qalmışdıq.
Bilirsinizmi onda – küçə hasarda idi.
Bilirsinizmi onda – məğlub olmuşdu şəhər.
Bilirsinizmi onda – acdı, möhtacdı şəhər.
Bilirsinizmi onda – silahımız yox idi.
Bilirsinizmi onda – qaranlıq bir gecəydi.
Bilirsinizmi onda – dost olduq, qardaş olduq.

GÖZƏLLİK

Gözəl olan, xoşbəxtlərin gözəldir
Çirkin olur bədbəxtlərin gözündə.
Gözəlliyi görüb korlar özü də.

FƏHLƏ

Ağaclarda – taxta görmək!
Qayalarda yol görmək!
Güc və qüvvət yaşında
Daş yağurmaq, dəmir hörmək,
Təbiəti bəzəmək,
İnsan gözəlliyilə!
Çalışmaq.

POEZİYA TƏNQİDİ

Əlbəttə, mən burjuylar dünyasını sevmirəm
canlı çürümüşlər,
Casuslar, keşişlər
dünyasını sevmirəm.
Daha artıq sevmirəm
Mənim kimi bütün varlıqlarıyla

Onlara nifrət etməyənləri.
Bütün şəirlərimdən
Poeziya diliylə deyilmiş bu tənqidi
Üstün tutmayanlara,
alçaq yaramazlara
tüpürürəm nifrətlə.

MƏSKUNLAR

Onlar həmişə yeyir,
Onlar qarnquludur,
Onlar xeyli məmnundur.
Onlar güldüyü zaman
Daha artıq tuxıyır
Daha artıq yeyirler.

MARSEL EME

(1902-1967)

CİRTDAN

(Hekayə)

Barnabum sirkinin cırtıdanı otuz beş yaşında qəfildən boy atmağa başladı. Alimlər bərk narahat oldular, çünki onlar inkişaf dövrünün iyirmi beş yaşa qədər olduğunu təyin etmişdilər. Elə buna görə də məsələni ört-basdır etməyə çalışdılar.

Barnabum sirki tamaşa səfərini başa vurub Parise qayıtmalı idi. Lion şəhərində bir seher və iki axşam tamaşası verdi: cırtıdan həmişəki kimi öz rolunda idi. O, öyninə cod parçadan kostyum geyib, uzundraz ilan-adamın əlindən tutub meydana çıxırdı. Camaat onları görəndə şaqqanaq çəkib gülürdü, çünki bün çox uzun, biri isə çox qısa idi. İlan-adam iri addımlarla yeriyirdi, bir addım atanda cırtıdan altı-yeddi addım atmalı olurdu. Meydanın ortasına çatanda ilan-adam gur səslə deyirdi: "Mən yoruludum", cavabında isə cırtıdan cır səslə ciyildiyirdi: "Çox gözəl, cənab fəfələ, mən çox şadam ki, siz yorulunuz". Adamlar bu yerdə daha da ucadan gülüşür, bir-birini dürtməliyə deyirdilər: "İkisi bir-birindən məzəlidir... Sən, bir o cırtıdana bax... gör nə balacadır... Səsi nə cırtır..."

Hər dəfə cırtıdan gözəlti camaata baxırdı. Adamların gülüşləri və baxışları ona mane olmurdu. Meydanda başqa artistləri boğan kədəri öz qəlbinə yaxın qoymurdu.

Oyunu qurtardıqda o qaça-qaça meydandan çıxırdı. İlan-adam onun əlindən tutur, qaçanda yerdən qaldırıb, sallaya-sallaya aparırdı. Bütün zali alqış səsi büüyürdü. Cənab Luayal ona xalata bükülb cənab Barnabumun yanına aparırdı. Cənab Barnabum oyunundan razı olanda ona bir-iki konfet verib deyirdi: "Siz əla cırtıdınız".

Sonra cırtıdan pərdənin arxasında durub meydana çıxacağı anı göz-ləyən çapar Jermına xanımın yanına gedirdi. Jermına at belinə sıçra-

dıqda cırtıdan meydanın girecəyinə qaçır və oradakı oturmaqların yanında dururdu. Uşaqlar onu barmaqla göstərər, gülərək deyirdilər "Cırtıdana baxın". Cırtıdan isə ehtiyatla baxır, valideynlərin onu görmədiklərinə əmin olanda üz-gözünü oynadıb uşaqları qorxudurdu.

Lion yolunda Makona çatanda cırtıdan yuxudan oyandı. Hiss etdi ki, qızdırmadan yanır, başı da bərk ağrıyır. Mariya ona dərman içirdi, ayaqlarının üşüyüb-üşümədiyini soruşdu. Mariya əlini yorğanın altına salıb cırtıdanın ayağına toxunmaq istədi. Qorxusundan gözləri kəlləsinə çıxdı. cırtıdanın ayaqları çarpayının o başına çatmışdı. Həmişə az qala ortada olurdu. Mariya ələ bərk qorxdı ki, pəncərəni açıb qışqırmağa başladı.

– Aman Allah! Cırtıdan böyüməyə başlayıb! Saxlayın!

Motorların gürultusu onun səsinə batırdı, həm də ki, maşınların içində hamı yuxu bəşirirdi. Maşın karvanını saxlamaq üçün çox ciddi bir səbəb lazım idi. Qarı bir az fikirləşəndən sonra cənab Barnabumu qəzəbləndirəcəyindən qorxdı. Mariyanın gözləri qarşısında cırtıdan böyüyür, ağrıdan və qorxudan inləyirdi. Onun səsi uşaq səsi kimi cır idi, amma getdikcə yeniyetmə səsinə oxşayırdı. Hər dəfə Mariyanı sorğu-suala tuturdu:

– Mariya, – deyirdi, – ələ ağrıyıram ki, ələ bil mənə tike-tike döğrayırlar, ələ bil Barnabumun atları hərəsi mənə bir yana dartır, qol-qolçuq yerindən çıxarırlar, mənə nə olub, Mariya?

– Sən böyüdüyünə görə belə ağrıyırsan, cırtıdan, çox narahat olma, həkimlər bir çarə taparlar, səni müalicə edərlər, sən yenə ilan-adamla meydana çıxarsan, öz nəmrəni ifa edərsən.

– Əgər siz kişi olsaydınız, cırtıdan olmaq istərdiniz, yoxsa cənab Barnabum kimi ucaboy, bəli bir kişi?

– Bığ kişilərə yaraşır verir, – deyə Mariya cavab verdi, – amma əslinə qalsa cırtıdan olmaq böyük rahatlıqdır!

Saat doqquza yaxın cırtıdan balaca çarpayısında büzüşüb yatmalı oldu. O özünə gələ bilmirdi. Mariya ona cürbəcür dava-dərman düzəldirdi, amma bir şey çıxmırdı. Cırtıdan az qala göz görə-görə böyüyürdü. Makona gəlib çatanda o, gözəl-göyçək bir kişiyə çevrilmişdi. Təcili çağırılmış cənab Barnabum evvelcə rəhmədilliklə ona baxdı, sonra heyifsilənə-heyifsilənə dedi.

– Zavallı oğlan! Onun bütün karyerası alt-üst oldu

O, cırtıdanın boyunu ölçdü, ələ ki gördü düz altmış beş santimetr böyüyüb narazılığını gizlədə bilmədi.

– Daha ondan istifadə etmək olmaz, – dedi. – Axı bir adamın ki, yegane peşəsi boyunca bir metr altmış beş santimetr olmaq ola, o kime görəkdir? Siz necə bilirsiniz, Mariya? Doğrudur, bu qərībā əhvalatdır, amma... Eh! Kaş onun boyunca ikinci bir baş çıxaydı, kaş fil xortumu kimi xortum çıxaraydı, onda mən də belə pis vəziyyətdə qalmazdım. Mən çox nigaranam. Bu axşam mən sizi kiminlə evəz edəcəyəm, cırdan? Eh, mən də sizə hələ də cırdan deyirəm, yaxşı olar sizi öz adınızla Valentin Düranton çağırım.

– Deməli, mənim adım Valentin Dürantonundur? – deyə keçmiş cırdan soruşdu.

– Heç mənim də yaxşı yadımda qalmayıb. Familiyanız Düranton, ya da Dürandaret idi, bəlkə də qısaca Düran, yaxud Düval imiş. Adınızın isə Valentin olmasına şübhəm yoxdur.

Cənab Barnabum Mariyaya göstəriş verdi. Bu əhvalatdan heç kim xəbər tutmamalıdır Əhvalat trüpanın üzvləri arasına zəlzələ sala bilərdi. Məsələ hələ oldu ki, desinlər cırdan xəstədir, yatmalıdır və heç kəsi qəbul etmir Maşın evcikdən çıxmadan əvvəl cənab Barnabum xəstənin boyunu bir də ölçdü və gördü ki, söhbət etdikləri vaxt ərzində o, dörd santimetr də böyüyüb.

– Canım üçün çox tez böyüyür, əgər bu cür davam etsə, az sonra görkəmli bir nəhəngə çevrilər, hələ ki, çarpayısına güc-bəla ilə sığır, indi onun əyninə gələn paltar da yoxdur, gedib mənim paltarlarımın içindən boz kostyumumu götürün ona.

Axşam saat 8-də Valentin huss etdi ki, xəstəliyi qurtarıb. İndi boyu bir metr yetmiş beş santimetr idi. O, yaraşıqlı, boy-buxunlu, gözəl-göycək bir oğlana çevrilmişdi Mariya qarı da ona baxmaqdan doymur, xırdaca bığına, gözəl sifətinə yaraşır verən zərif saqqalına, enli kürəyinə, əzələli qol-qıncına təriflər oxuyurdu.

– Bir az yeri görüm, cırdan... bağışlayın cənab Valentin demək istəyirdim. Üçə addım yeriyin, mən sizə baxım. . Boyunuz çox yaxşıdır! Gözəl qamətiniz var! Vəcdan haqqı, siz indi bizim o gözəl akrobat cənab Janidodan yarışqılısınız. Məncə, heç cənab Barnabum da iyirmi beş yaşındaykən sizin kimi qamətli və gözəl olmayıb

Valentine bu sözlər ləzzət verirdi, amma fikri dağınıq idi, onu təəccübləndirən başqa şeylər də var idi. Məsələn, əvvəllər ona ağır görünən şeyləri – ırı şəkil albomunu, su vedresini indi barmaqı ilə oynadırdı. Bədəninə və əzələlərində böyük bir qüvvə duyur, xırdca eşyalarla dolu maşın evciyin içində qüvvəsini sərf etməyə bir iş

axtarırdı. Hər dəqiqə öz fikirləri, yaxud Mariya qarının sözləri ilə özündə bir yenilik kəşf edir, məmnun olurdu

Mariya qarı yaxınlaşıb onun qalstukunu düzəltmək istəyəndə Valentin onun elini elinə aldı və yadına düşmüş bir cümləni dedi; bu cümləni o dəfələrlə başqa şəraitdə çıtılmışdı.

– Heç insafdırmı gözəl olduğunuzu söyləməyime imkan verməyirsiniz? Gözlərinizin rəngi gözəl yay gecələrinin ılıq, intəhasız qaranlıq kimi mülayimdir ..

İlk sözləri eşidərkən Mariya qarı evvəlcə təəccübləndi, sonra qulaqları şirin sözlərə öyrəşdi. Əlini sinəsinə qoydu, köksünü ötürdü, gülümsünərək dedi:

– Eh! Cənab Valentin, boyunuz ucaldığı kimi zəkəniz də artıb. Məncə belə sözlər qarşısında incə hisslı hər bir qadın təslim olar

Tamaşa başladığı vaxt cənab Barnabum həmişəki kimi tələsə-tələsə maşın evciyə girdi. O, Valentin tanımadı, elə bildi ki, Mariya qarı həkim çağırır.

– Hə, həkim, bizim xəstənin vəziyyəti necədir?

– Mən həkim deyiləm, – deyə Valentin cavab verdi. – Mən xəstəyəm, mən cırdanam.

– Bəs özünlüzün boz kostyumunuzu tanımadınız? – deyə Mariya sözə qarışdı.

Təəccübdən cənab Barnabumun gözləri kəlləsinə çıxdı, amma adətən onun təəccüblü tez yoxa çıxır.

– Gözlə oğlan olub! – dedi – Mənim kostyumum da yaxşı yaraşır

– Heç bilirsinizmi, cənab Barnabum, o necə ağıllı olub! Adam inana bilmir!

– Mariya bir az küyləyir, – deyə Valentin qızardı.

– Him! Başınıza qərībā iş gəldi, dostum, heç bilmərəm bu əhvalata nə ad verək. Hələlik, məncə, bu darsısal daxmada boğulmağımıza deyəcək. Gedəyin mənimlə. Bir az gəzinərsiniz, deyərəm ki, qohumunuz.

– Həyat nə gözəl şeymiş, – deyə Valentin ehtiramla danışdı. – Hələ dünən axşam bu gözəllikdən xəbərsiz idim. Bir az yuxarıdan baxanda həyat necə də böyük görünürmüş.

Həyətdə onlar öz evciyindən çıxan ilan-adama rast gəldilər. İlan-adam onları görüb dayandı. O həmişə kədərli olurdu. İndi də sahibin yanındakı cüssəli, gülərz oğlana çəpəki bir nəzor salandan sonra soruşdu:

– Cırdanın vəziyyəti necədir?

- Yaxşı deyil, - deyə cənab Barnabum cavab verdi. - İndicə həkim gəlmişdi, apardı xəstəxanaya.

- Sağalacağına ümid yoxdur, - deyə Valentin cəld əlavə etdi. İlan-adam onlardan uzaqlaşmazdan əvvəl gözünün yaşını silib dedi:

- İndiyə qədər yoldaşlıq etdiyim adamların ən yaxşısı idi O ele balaca idi ki, onda yamanlıq özünə yer tapa bilməmişdi. O, çox mülayim, qəlbitemiz adam idi, cənab. Onunla əl-ələ verib meydana çıxanda özümü çox xoşbəxt sanırdım

Valentin müteəssir olmuşdu, lakin ilan-adam kinli-kinli ona baxıb aralandı. Cənab Barnabum Valentinə dedi:

- Sizin yaxşı dostlarınız varmı? ..
- Yənə dost taparam.
- Ola bilər . amma bu fiftelen sadiq dost idi. Sizə bir zərəri deyirdi.

- Çünki mənim ona zərərini deyirdi, cənab Barnabum.
- Siz haqlısınız, cənab Valentin. Mariya qarı nahaq yerə demirmiş ki, şüurunuz da yaxşı inkişaf edib.

Onlar birlikdə sirkə girdilər. Hamıya bir-bir izah etməli oldular ki, cırdanı xəstəxanaya aparılar və o daha geri qayıtmayacaq. Hamı gözünün yaşını silə-silə heyiflənirdi. Cənab Luayal, kloun Pataklak, Janido və onun üç akrobat qardaşı, madmazel Primevr, kendirbaz qız, tarazçı yaponlar, təlimçi Jülyüs, böyük Barnabum sirkinin bütün artistləri kökslərini ötürüb deyirdilər ki, özlərinin ən yaxşı dostlarını itiriblər, hətta fil Tobi də xortumunu qeyri-adi tərzdə yelldir, ele bil heyifsiləndiyini bildirmək istiyirdi; heç kim Valentinə fikir vermirdi, cənab Barnabum onu əmisi oğlu kimi təqdim etmişdi. Ele bil onu görmürdülər, özünün səbəbkar olduğu bu böyük qüssəyə kənar adam kimi sakitcə tamaşa edirdi.

Meydanda ilan-adam özünün çətin nömrələrini göstərirdi, dirəyə sarıyı, iynənin deşiyindən keçir, ayaqları ilə ipə qoşa düyün vururdu. Valentin tamaşaçıların heyecanlı pıçıldısına qibte ilə qulaq asırdı. O da tamaşaçıların rəğbət dolu alqışını əsitməmişdi, indi yənə əsitmək istəyirdi.

Tamaşaya baxıb yorulduqdan sonra Valentin dünyanı yeni gözle görmək üçün şəhərə çıxdı. O, cırdan olmaqdan yaxa qurtardığı üçün sevinir, öz qüvvəsi və azadlığı ilə fəxr edir, vüqarla yeriyirdi. Amma Valentinin kefi tez pozuldu. Yoldan keçənlər daha ona fikir vermirdilər. O hələ başa düşmürdü ki, indiki vəziyyətində o adi bir

insana çevrilib. Fikirləşirdi ki, əvvəllər ilan-adam, yaxud Mariya qarı onu tamaşa göstərdikləri şəhərlərdə görməyə çıxarılanda hamı ona baxırdı.

- İndi böyümüşəm, - deyə Valentin köksünü ötürdü, - bunun mənə nə qeyri. Axı bir gözəllik ki nəzərə çarpmır, o kimə gərəkdir? Ele bil bu dünya cırdanlar üçün yaranıb

O bir az gəzindi, şəhərin küçələrini, hər yerə ona cansızıcı və yek-nəşə qürbündü. Valentin heç vaxt özünü belə tənha hiss etməmişdi. Küçələr zəif işıqlanmışdı. Adam səyrək idi. Uzaqdan Barnabum sirkinin gür işığı görünürdü. Valentin sirkdən çıxdığına təəssüfləndi. Tənhalığını unutmaq üçün bir qəhvəxanaya girdi. Qəhvəxana sahibi əsnəyə-əsnəyə divar saatına baxırdı, Valentinə görəndə soruşdu.

- Nə əcəb sirkə getməmişsiniz?

- Vaxtım olmadı. Bəs siz nə əcəb?

- Mən də gədə bilmədim. Buranı yiyəsiz qoya bilmərəm

- Deyəsən, burada sizin güzəranınız o qədər də xoş keçmür

- Mənim? - deyə sahibkar etiraz etdi, - mən dünyanın ən xoşbəxt adamıyam! Lovgahıq üçün demişəm, amma...

O öz məşğuliyyətindən danışırdı. Valentin bir söz deməyə cürət etmədi, amma indi ona ele gəlirdi ki, məşhur artistlərlə bir truppada qalmaq imkanı olmayan adam üçün xoşbəxtlik cansızıcı bir şey imiş. O, bayıra çıxdı və birbaşa Barnabum sirkinə qaçdı.

Valentinin boy atdığı vaxtdan bir az keçmişdi. Barnabum sirkini Parisə qaytmış, öz çadırlarını Vonsen şəhəri tərəfdə qurmuşdu. Ele birinci axşamdan tamaşaçı çoxlu adam gəlmişdi. Cənab Barnabum fikrli-fikrli tamaşanın gedişini izləyirdi. Valentin pərdənin arxasında meydana çıxacağını gözləyən artistlərin arasında idi. Onun artist olmaq ümidi tamamilə boş çıxmışdı. Axırıncı dəfə təlimçi Jülyüs ilə işləmişdi, bu cəhd də əvvəlkilər kimi nəticə verməmişdi. O, yoldaşlarının bir-bir meydana çıxıb qayıtmasına tamaşa edirdi. Onların nömrələri Valentinə mat qoyurdu.

- Hər şey bitdi, - deyə Valentin köksünü ötürdü. - Daha Barnabum sirkində mənə yer yoxdur

Tamaşa qurtaranda insan axını onu özü ilə çölə çıxartdı. O daha artıq olmaq haqda fikirleşmirdi. Əksinə, indi bu böyük sürüyə qoşulduğuna daha özü üçün özünün cavabdeh olmadığına sevinirdi. Cənab Barnabum uzun müddət adamlar arasında itməkdə olan Valentinin arxasınca baxdı və yanında durmuş cənab Luayala dedi:

- Ha, yeri gəlmişkən sizə deyim, cənab Luayal. Cırdan ölüb.

JORJ SİMENON

(1903-1989)

MEQRENİN QƏLYANI

I

Saat səkkizin yarısında Meqre şefin otağında idi. İsti iyul günü başa çatırdı Meqre arxayınqlıqla köksünü ötürdü, sonra saatını çıxarıb baxdı. Şeflə görüşdü, qovluqları masanın üstündən yığışdırıb ayağa qalxdı. Qalın örtüklü qapını arxasınca örtüb gözləmə otağına çıxdı. Otaqdakı qırmızı kürsülər boş idi. Qoca xidmətçi öz yerində, dəmir çərçivəli pəncərənin arxasında oturmuşdu. Axtarış polisi idarəsinin koridoru kimsəsiz idi. Uzun, isti bir iş günü başa çatmışdı.

Meqre adeti üzrə birbaşa öz otağına qayıtdı. Orfevr küçəsinə baxan pəncərələr geniş açıq olsa da, otaqdan tütün iyi çəkilmirdi. O həmişəki kimi qovluqları masanın üstündə bir künce qoydu, hələ soyumamış qəlyanını pəncərənin qırağına döyüb boşaltdı. Qayıdıb yerində oturdu və adətən sağ əli tərəfdə həmişə hazır olan ikinci qəlyanı götürmək istədi.

Qəlyan yerində yox idi. Meqrenin üç qəlyanı vardı. Biri külqabının yanında idi. Amma indi axtardığı sevimli qəlyanı, həvəslə sümürdüüyü, həmişə özü ilə götürdüüyü iri qəlyan yerində deyildi. Həmin qəlyanı on il əvvəl arvadı ad günündə bağışlamışdı. Meqrenin köhnə, sevimli qəlyanı yoxa çıxmışdı.

O, ciblərini üstədən yoxladı, sonra ellərini ciblərinə soxdu. Qara mərmer sobanın üstünə baxdı. Əslində hələ çox nigarən deyildi. Qəlyanlarından birini gec tapması adi haldır. Otağı iki-üç dəfə fırlandı. İçərisində əl yumaq üçün kiçik su fontanı qurulmuş xırda şkafın qapısını açıb içinə baxdı.

İlik axtaranların hamısı belə çəşbas olur. Özü bilirdi ki, günortadan sonra əlini yumayıb, həm də bir az əvvəl, saat altıdan sonra hakim Kamelyo zəng edyəndə həmin qəlyan damağında idi.

Meqre zəngi basıb xidmətçini çağırdı.

– Emil, mən şefin yanında olanda otağıma giren olmayıb?

– Həç kim girməyib, cənab komissar.

O yenə pəncərəsinin, şalvarının ciblərini axtardı. Meqre çəşbas olmuş adı, gonbul kişiləri xaurıladırdı. Fırlanıqca daha çox qızışırdı.

Meqre keçib müvəkkillərin boş otaqlarını gözdə. Hərden qəlyanlarından birini unudub onların otağında qoyurdu. İstirahət vaxtı idarədə otaqların belə boş olması həm qərbə görünür, həm də xoş təsir bağışlayırdı. Qəlyan yoxa çıxmışdı. Meqre şefin qapısını döydü. O təzəcə çıxmışdı. Meqre içəri keçdi, amma özü yaxşı bilirdi ki, qəlyan orda da yoxdur. Saat yeddinin yarısında günün hadisələrindən və özünün kəndə istirahət etmək planından danışmaq üçün şefin yanına gələndə damağındakı qəlyan başqası idi.

Səkkizə iyirmi dəqiqə qalmışdı. Səkkizdə evdə olmağa söz vermişdi, baldızı on ilə qonaq gələcəkdə. Evə nə işə aparmalı idi. Hə, meyvə almaq lazımdı. Arvadı tapşırırmış ki, gələndə şaftalı alsın.

Axşamın ağırlaşmış havasında evə qayıdarkən qəlyanın fikri Meqrenin başından çıxmırdı. Qəlyan məsələsi onu narahat edirdi. Bəzən ele kiçik, əhəmiyyətsiz hadisələr olur ki, ızahını tapmayınca adam narahat olur.

O, şaftalı alıb evə qayıtdı. Bir az kökəlib ırılışmış baldızı ilə görüşdü. Süfrəyə içki düzdü. Həmin vaxt adəti üzrə sevimli qəlyanı damağında olmalı idi.

– İsiniz çoxdur?

– Yox, sakitlikdir.

İşdə belə vaxtlar da olur. İş yoldaşlarından ikisi istirahətdə idi. Üçüncüsü şəhər zəng edib auləsinin kənddən qayıtdığına görə iki günlük icazə almışdı.

Yemək vaxtı arvadı dilləndi.

– Fikirli görünürsən, Meqre.

Meqre qəlyana görə fikrli olduğunu etiraf edə bilməzdi. Doğrudur, bu məsələni faciəyə çevirməmişdi. Amma hər halda fikirdən də ayrılı bilmirdi.

Saat ikidə nə edirdi? Hə, saat üçə azacıq işləmiş öz otağında idi. Lükas ona bir oğurluq əhvalatı və yenə arvadının doğmasını gözələn müvəkkil Janvyce haqqında danışdı.

Sonra pəncərəni çıxarıb, qalstukunu bir az boşaldıb rahatca oturmuş, əvvəlcə qəsd hesab edilmiş bir özünüöldürmə işi haqqda hesabat yazmışdı. Həmin vaxt qəlyanı da damağında idi.

Sonra Jejenı götürmüşdilər Monmartıda yaşayan balaca xuliqan-lardandı, gözdiyi qıza bir bıçaq vurmışdu. Özünün dediyyəne görə "bir balaca sancmışdı". Jejen masaya yaxın gəlməmişdi Həm də ki, ellən qandalı idi

Likör içirdilər Arvadlar mətbəx işlərindən danışır, baldızının eiri isə siqar çəkə-çəkə qulaqucu dinləyirdi. Rişar-Lonuar bulvarının ses-küyü açıq pəncərədən içəri dolurdu.

Günortadan sonra Meqre heç şərab içmək üçün Dofin qəhvəxanasına da getməmişdi ki, otaq boş qalardı. Dayan, otağa bir qadın da gəlmişdi... Görsən, familiyası necə idi – Roy demişdi, yoxsa Leroy?.. Qadın çağırışsız gəlmişdi Emil otağa girib xəbər vermişdi:

- Bir qadın oğlu ilə gəlib.
- Nə məsələdir?
- Demək istəmir. Şəflə danışmaq istəyir.
- De, gəlsin içəri.

Təsədüfən iş arasında boş vaxtı olduğuna görə Meqre onları qəbul etmişdi. Əslində bu qəbulu o qədər az əhəmiyyət vermişdi ki, nədən danışıldığını da güclə yadına salırdı.

Meqrenin baldızı ən ilə çıxıb getdi Arvadı evi yığışdıra-yığışdıra sözərası dedi

- Bu axşam heç özündə deyildin, nə olub axı?

Yox, bir şey olmayıb. Hər şey yaxşı idi, qəlyan əhvalatı olmasaydı Gecə düşmüşdü, Meqre açıq pəncərənin qarşısında durmuşdu. Parisdə minlərlə adam eyni vaxtda damaqlarında qəlyan, yaxud siqaret pəncərə qarşısında durub yuxudan əvvəl təmiz hava alırlar

Qadının familiyası deyəsən Leroy idi, komissarla üz-üzə oturmuşdu Hərəkətlərində ləyaqətli görsənməyə çalışan adamları xatırladırdı. Qadının qırx beş yaşı vardı, orta yaşdan sonra etlənməyə başlayanlardan idi. Meqre, yaşlandıqca sanballaşan qadınları xoşlayırdı.

- Cənab rəis, geldim ki..
- Rəis burada yoxdur. Mən komissar Meqreyəm.

Dayan! Burada bir əlamət yada düşdü Qadın Meqrenin adını eşidəndə diksinməmişdi Deməli, qəzet oxuyan deyilmiş, yoxsa onu tanıyardı! Əksinə, axtarış polisi rəisinə şəxsən təqdim olunmadığı üçün narazı olduğunu bildirdi:

- Daha keçib, görə dərdimi açam, – deyirmiş kimi əlini oynatmışdı.

Cavan oğlan isə əksinə, Meqre hələ ona fikir verməmiş olsa da, adını eşidən kimi diksinmiş, gözlerini həsədlə komissarın üzünə zilləmişdi .

Meqrenin arvadı yatacağı hazırlayıb paltarını soyunurdu:

– Yatmaq istəmərsən, Meqre?

– İndi gəlirəm...

Hə, indi yada salaq görək həmin qadın nə danışdı. O çox danışmışdı! Hikkə ilə, ısrarla danışdı. Hər xırda sözlünə böyük əhəmiyyət verən, söhbətinin ciddi hesab edilməyəcəyindən ehtiyat edən adamlar kimi danışdı. Bu hal qadınlarda, ələlxüsüs yaş əllini haqlamış qadınlarda adi bir şeydir

– Biz oğlumla birgə yaşayırıq..

Meqre ona, demək olar ki, qulaq asmırdı, qadın da bunu duy-muşdu.

Qadın dul idi, bu – məlum! Deyirdi ki, duldur, Meqrenin yadında dəqiq qalmamışdı, beş ildir, yaxud on ildir ki, duldur, deyirdi. Yəqin qəxdən dul imiş, çünki oğlunu böyüdüncə çox əziyyət çəkdiyini söyləyirdi

– Onun üçün hər şey etmişəm, cənab komissar.

Bələ söhbətə necə qulaq asasan axı? Bu yaşda, bu vəziyyətdə olan qadınların hamısı eyni sözü eyni tərzdə danışirlar. Amma bu qadının dul olması ilə əlaqədar bir söhbət də vardı. Nə söhbət idi o? Hə, yada düşdü...

Qadın demişdi:

- Ərim adlı-sanlı zabıt idi.

Oğlu isə düzəliş vermişdi:

- Aduytant idi, ana, Vənsen əyalətində.

– Bağışlayın . Zabıt idi, deyirəmsə, bilərəm niyə deyirəm. Əgər o ölməsəydi, özündən fərsiz və hər işi ona yükləyən rəhbərləri üçün qurban gətməsəydi, indiyə qədər olardı . Deməli.

Meqre qəlyan yaddan çıxarmırdı. Söhbət vaxtı qəlyanın harada olduğunu fikirləşirdi. Yadına düşdü ki, Vənsen sözü deyiləndə qəlyan damagında idi Təsdiq edirdi ki, həmin vaxt qəlyan çəkirdi. Sonra isə Vənsen sözü daha təkrar olunmamışdı.

- Bağışlayın, harada yaşayırsınız?

Meqre küçənin adını unutmuşdu. Amma yadında qalmışdı ki, Şarenton məhəlləsində birinci küçə idi. O, təəvvüründə yaranmış geniş küçəni, kiçik evcikləri, qamçaqarışıq tikinti sahələrini xatırladı.

– Balaca birmərtəbəli evdir, kiçik qəhvəxana ilə böyük inzibati binanın arasında yerləşir

Oğlan masanın küncündə oturmuşdu, həsir şlyapasını dizlərinin üstündə tutmuşdu.

– Oğlum istəmərdi ki, yanınıza gəlim, cənab rəis, bağışlayın, cənab komissar Mən ona dedim: “İndi ki, bilirsən, səlik bir iş yoxdur, görək danışam...”

Qadının donu nə rəngdə idi? Parçanın yeri qara idi, üstündə də bənövşəyi bezəklər. Özünü ləyaqətli göstərməyə çalışan yaşlı qadınların geydiyi donlardan Başındakı papaq qərnbə idi, yəqin özü dəfələrlə fasonunu dəyişmişdi. Əlcəkləri tutqun rəngli ipdən toxunmuşdu. Qadın qurduğu cümlələrə fikr verir və hər dəfə də bu ifadələrle söze başlayırdı

– Təsəvvür edirmisiniz ki...

Yaxud:

– Aləm bilir ki...

Qadını qəbul etmək üçün Meqrə penceyini əyninə keçirmişdi, qızıncırdı: yuxusu gəlirdi. Bu da bir yük idi. Qadını içəri giren kimi müvəkillərdən birinin yanına göndərmediyinə təəssüflənirdi.

– Neçə dəfədir hiss edərdim ki, mən evdə olmayanda evə kim işe girib

– Bağışlayın siz evdə oğlunuzla yaşayırsınız?

– Bəli Əvvəllər elə bildirdim ki, odur. Sonra gördüm ki, oğlum işdə olduğu vaxt evə gələn olur.

Meqrə özünü itirmiş cavan oğlana tərəf çevrilib baxdı. Belələrinə Meqrə yaxşı bələd idi. On yeddi yaş olardı. Özü arıq, boyu uca idi. Üzü sızalıq, saç qırıncımtıl, burnunun yanları çilli idi.

Yəqin şuluqdur. Ola bilər. Deyəsən, anası belə bir söz demişdi. Özünükilərdən şikayətlənməyi sevən adam az deyil. Amma hər halda utancaq idi. Az danışdı. Gözlərini xalçaya, yaxud kabinetdəki başqa bir əşyaya zilləyib dururdu. Həç kəsini ona baxmadığını duyan kimi gözlərini Meqrəyə zilləyirdi

Yəqin, anasının bura gəlişindən narazı idi. Belkə də onun israrla, uzun danışdığına bir az xəcalət də çəkirdi.

– Oğlunuz nə iş görür?

– Dəlləxkanada işləyir.

Oğlan acıqla əlavə elədi

– Ona görə ki, dayım Nirda dəlləxkana sahibidir. Anamın da bəyninə yerləşib ki

– Dəllək olmaq ayıblı iş deyil. Onu demək istəyirəm ki, cənab komissar, o, iş vaxtı Respublika meydanı yanındakı dəlləxkanadan çıxıb evə gələ bilməz, həm də mən buna əmin olmuşam.

– Bağışlayın, deməli, siz evdə olmadığınız vaxt oğlunuzun evə gəldiyindən şübhələnib onu izləmişiniz?

– Elədir, cənab komissar. Mən şəxsən həç kəsədən şübhələnmərim, amma bilərəm ki, kişilər hər şeyə qadirdilər

– Axı oğlunuz sizdən xəlvət evə gəlib nə edə bilərdi?

– Bilmərəm.

Az sükutdan sonra:

– Belkə də evə arvad gətirərdi. Üç ay olar cibindən bir qızın məktubunu tapmışam. Əgər atası...

– Axı siz nədən bilirsiniz ki, evinizə adam gəlir?

– Əvvəla, bunu o saatca hiss etmək olur. Qapını açıb içəri giren kimi deyə bilərəm ki...

Burada təzə bir şey yoxdur, amma həqiqətdir, insana məxsus hissdır. Meqrənin özü belə hisslər keçirmişdi.

– Bəs sonra?

– Sonra da ki, başqa əlamətlər nəzərə cəpür. Məsələn, güzgülü şkafı mən həç vaxt bağlamazdım. Bur dəfə gördüm ki, açarını bir dəfə burub bağlayıblar.

– Güzgülü şkafda qiymətli əşyalarınız var?

– Paltarmız, bir də ki, ailə suvenirləri. Amma həç nə itməyib, yəqin sibi bu maraqlandırır. Zırzəmidəki yeşiklərin də birinin yeri dəyişib.

– Yeşikdə nə vardı?

– Boş saxsı qablar.

– Deməli, evinizdən həç nə itməyib?

– Zənnimcə, yox.

– Nə vaxtdan evinizə adam girdiyini güman edirsiniz?

– Mən güman etmərəm, əminəm. Üç aydır ki, belədir

– Zənninizcə, evə neçə dəfə giriblər?

– Belkə də cəmişi on dəfə. Birinci dəfədən sonra üç həftəyə yaxın gələn olmamışdı. Belkə də mən hiss etməmişdim. Sonra iki dəfə dəlbədal gəliblər. Sonra da üç həftə sakitlik oldu. İndi neçə gündür ki, evə giren olur, srağagün leysan yağan gün də evdə yaş izlər qalmışdı.

– Bilmirsiniz, kişi izi idi, yoxsa qadın?

– Kişi izinə oxşayırdı, amma dəqiq bilmirəm.

Qadın başqa şeylər də danışdı. Sorğu-sualsız özü o qədər danışdı ki! Məsələn, keçən bazar ertəsi dəlləxkana işləmədiyinə

göre oğlunu özü ilə kinoya aparbmış. Bu üsulla oğlunu gözündən kənara qoymayıb. Bütün günü bir yerdə olublar. Sonra da evə birgə qayıdıblar

– Deməli, evə qayıtdıq.

– Oğlunuzsa bu məsələni polis idarəsində söyləməniyə razı olmurdu?

– Elədir, cənab komissar. Heç başa düşmürəm, niyə. İzleri o da gördü.

– Cavan oğlan, izləri siz də gördünüz?

Oğlan susub durdu, cavab vermək istəmədi. Görsən anasının kuylədiyinə, yalan danışdığına görə susurdu?

– Bilmirsiniz evə hardan girirlər?

– Zənnimcə, qapıdan girirlər. Pəncərələri açıq qoyan deyiləm. Həyətdən isə gəlmək olmaz, bari çox ucadır. Həm də ki, qonşu evlərin həyətlərindən keçməli olardılar.

– Qızılın üstündə bir iz qalmamışdı?

– Heç xırda bir cizgi də yox idi, erimin böyüdücü şüşəsi ilə baxmışam

– Sizin evin açarı heç kəsə yoxdur ki?

– Heç kəsə. Ancaq qızımızda ola bilər (oğlan yüngülcə qurda landı), amma qızım ər və iki uşağı ilə Orlean şəhərində yaşayır.

– Qızınızla münasibətiniz pis deyil ki?

– Fərsizin birinə ərə getdiyinə görə onu həmişə danlayıram. Bir də ki, az görüşürük.

– Siz evi tez-tez kimsəsiz qoyursunuz? Deyirsiniz ki, dulsunuz. Ordudan sizə verilən təqaüd, yəqin ki, azlıq edir.

Qadın ciddi və alıcnab bir görkəm aldı:

– Mən işləyirəm. Bir də ki, evvelcə, demək istəyirəm erim öləndən sonra kirayənişin saxlayırdım, iki nəfər. Amma kişilər pinti olurlar. Birçə görseydiniz otaqları necə çirkli saxlayırdılar!

Həmə vaxt Meqrinin özü də bilmirdi ki, niyə qulaq asır. Söhbətdə təkcə sözlər deyil, vurğular da tanış idi.

– Bir ildir ki, madam Lamemanın yanında xidməti işləyirəm. Gözəl insandır, həkim anasıdır. Tək yaşayır. Şarenton şlüzünün yanında, elə üzbeüzdə olur və hər gün gündortadan sonra mən. . Biz əslində rəfiqəyik, başa düşürsünüzmü?

Meqrə bu söhbətə heç əhəmiyyət verməmişdi. Görsən, bu qadın ruhi xəstə deyildi? Ola bilər. Amma əhəmiyyəti yox idi.

Bələlərini qəbul etmək yarım saat vaxt itirməkdən başqa bir şey deyildi. Elə həmə vaxt şef otağa girmişdi, daha doğrusu, adəti üzrə qapını açıb qapının ağzında durmuşdu. Meqrinin yanındakılara nəzər salan kimi işin nə yerdə olduğunu anlamışdı. O da bir baxışdan duymuşdu ki, boş məsələdir.

– Bir dəqiqlik çıxarsa bilərsinizmi, Meqrə?

Onlar qonşu otaqda bir xeyli ayaq üstə qalıb. Ditondan teleqrafla göndərilmiş hebs göstərişini müzakirə etməmişdilər.

Axırda Meqrə demişdi:

– Torrense bu işlə məşğul olar.

Həmə vaxt sevimli qəlyanı əlində deyildi, başqa qəlyan götürmüşdü. Deməli, sevimli qəlyanını az əvvəl hakim Kamelyo zəng əyləndə masanın üstündə qoymuşdu. Onda heç qəlyan haqda fikirləşməirdi.

O, otağa qayıdıb, pəncərə qarşısına keçdi, əllərini arxasında saxlayıb soruşdu:

– Deməli, madam, sizin heç nəyiniz oğurlanmayıb.

– Zənnimcə, yox.

– Demək istəyirəm ki, siz oğurluqdan şikayət etməirsiniz?

– Şikayət edə bilmərəm, çünki.

– Deməli, sizə elə gəlir ki, son aylar, ələlxüs, son günlər siz evdə olmayanda kim isə evinizə girir, cləmi?

– Bir dəfə lap gecə gəlib.

– Bir adam gördünüz?

– Səs eşitdim.

– Necə səs eşitdiniz?

– Mətbəxdə qab düşüb qırıldı. Mən də həmə dəqiqə mətbəxə endim.

– Əlinizdə silah vardı?

– Yox. Mən qorxan deyiləm.

– Heç kimi görmədiniz?

– Heç kəs yox idi. Qabın qırıqları isə yerdəydi.

– Pişiyiniz yoxdur ki?

– Xeyr, nə pişiyimiz var, nə də itimiz. Heyvanlar ev-əşiyi bulayrlar.

– Bəlkə evinizə yad pişik giribmiş?

Cavan oğlan yerində qurcalanır, anasına yalvarmaq istəyirdi ki, söhbəti qurtarsın.

– Ana, sən komissar Meqreni öldən saldın!
– Sözlün qısa, madam, evinizə kimin girdiyini və nə axtardığını bilmirsiniz?

– Keyr, bilmürəm Biz həmişə namuslu, düzgün olmuşuq, bir də ki...
– Sizə verə biləcəyim məsləhət budur ki, qıfılı dəyişəsiniz. Gözləyək görək sirli qonağınız yenə gələcəkmi.

– Bəs polis idarəsi bir iş görməyəcək?

Meqre onları qapıya tərəf apardı. Həmin vaxt şef onu öz otağında gözləməli idi

– Her ehtimala qarşı adamlarımdan birini sabah sizə göndərəcəyəm. Amma evinizi səherdən axşama, axşamdan səhərə kimi nəzarət altında saxlamağa ehtiyac varmı? .

– Nə vaxt gələcək?

– Deyirsiniz ki, səherlər evdə olursunuz.

– Səherdən bazarlığa çıxıram

– Saat on necədir?.. Sabah saat onda gələr. Xudahafiz, madam, xudahafiz, cavan oğlan.

Meqre zəngi basdı. Lükas otağa girdi:

– Hə, sənən?.. Sabah saat onda bu ünvana gedərsən, gör nə məsələdir

Burda inanmalı bir şey görmürdü. Bütün dəlilləri və ruhi xəstələri əsas cəlb edən yer qəzet redaksiyaları və polis idarələridir.

Gecənin sərin havası pəncərədən içəri dolurdu. Meqre donquldadı.

– Səfəh uşaq!

İndi yaxşı bilirdi ki, qəlyanı masanın üstündən həmin oğlan çırpışdırıb ..

– Yatmıyacaqsan?

Meqre yernə girdi. O narahat və qaşqabaqlı idi. Yataq isinmişdi. Yuxulamazdan əvvəl də öz-özünə deyiniirdi. Səher oyananda kefi saz deyildi. Adam axşam fikrli yatanda səher də özgün olur. Meqre qaragüruhçu deyildi, amma özü də, arvadı da hiss edirdilər ki, gün nəhəş günə oxşayır. Bir yandan da göyü qara bulud almış, hava ağırlaşmışdı.

O, küçələri dolana-dolana Orfeyr küçəsinə piyada gəldi. Yolda iki dəfə əlini cibinə salıb huşsuz-huşsuz sevimli qəlyanını aradı. Meqre tozlu pillələri tövşüyə-tövşüyə qalxıb otağına tərəf gətdi. Emil qarşısına çıxdı:

– Sizi gözləyən var, cənab komissar

Meqre çərçivəli gözləmə zalına tərəf keçib madam Leroyu gördü. Qadın yaşıl örtüklü kürsünün qırağına yanını qoyub cə oturmuşdu ki, elə bil sıçrayışa hazırlaşmışdı. Meqreni görən kimi cəld onun üstünə yeridi. Qadın həm qəzəbli görünürdü, həm də yorğun, bütün əzəbli hissləri özündə cəmləmişdi. Meqrenin yaxasından tutub qışqırdı:

– Bəs sizə nə deyirdim? Onlar bu gecə gəlmişdilər. Oğlum yoxa çıxıb. İndi mənə inanırsınız? Ah! Lap yaxşı duyurdum ki, moni dəli hesab edirsiniz. Mən o qədər də axmaq deyiləm. İndi buyurun, buyurun...

Qadın tələsik sumkasını açıb içindən qırağı mavi naxışlı bir yaylıq çıxarıb tənənə ilə havada yellədi

– Hə, baxm, bu sübut deyil? Bizim evdə qırağı mavi yaylıq olmayıb. Mən bunu mətbəxdə masanın altından tapmışam. Hələ bu hamısı deyil.

Meqre fikrli-fikrli koridora nəzər saldı. Adam getdikcə çoxalıb, gəlib-keçən çevrilib onlara baxırdı

– Gəlin otağa, madam, – deyə o, köksünü ötürdü

Ağır gün başlayırdı. Meqre bunu duymuşdu. O, otağının qapısını itələyib açdı, şlyapasını həmişəki yerindən asdı.

– Əyləşin. Sizi dinləyirəm. Deyirsiniz ki, oğlunuz?..

– Deyirəm ki, oğlum bu gecə yoxa çıxıb. Özü də ki, indi Allah bilir başına nə iş gəlib.

II

JOZEFİN SƏTƏLLƏRİ

Oğlunun taleyi haqda qadının nə fikrə olduğunu dəqiq bilmək çətin idi. Az əvvəl xəbərsiz polisi idarəsində yay yağışı kimi göz yaşları tökəndə inlədiydi:

– Bilirsiniz, mən əminəm ki, oğlumu öldürüblər. Siz də indiye qədər heç nə etməmişiniz. Elə bilirsiniz dünən nə fikirləşdiyinizi anlamırdım? Məni dəli hesab edirsiniz. Bəli, bəli! Yəqin onu öldürüblər. Mən tək, kimsəsiz qalacağam.

İndi isə Bersi küçəsində ağacların arası ilə şütüyən taksidə sifətinin cizgiləri aydınlaşmış, baxışları ciddiləşmişdi. Danışırdı:

– Bilirsinizmi, cənab komissar, o xasiyyətə zəif adamdır. Qadın gördü, öldən gedir. Atası da elə idi, mənə o qədər azab verib ki!

Meqre arxada onun yanında oturmuşdu. Lükas isə irəlilədi, sürücünün yanında idi.

Parisin mərkəzindən çıxandan sonra Şarenton ərazisində də küçə Bersi küçəsi adlanırdı. Amma buralarda ağac yox idi. Senanın o üzündə zavod boruları ucalırdı. Buralarda, evvəllər az qala kənd hesab edilən vaxt tikilmiş evciklər və pavilyonlar indi ıı, inzibati binalar arasında qalmışdı. Küçənin tündündə qırmızı boyanmış, üstü sarı hərflərlə yazılı bir kafe-restoran vardı. Kafenin qarşısında bir neçə dəmir masa və səki qırağında ekulmuş iki dəfnə ağacı görənirdi.

Madam Roy, yox, madam Leroy hərəkətə gəlib maşının şüşəsini döydü:

– Buradır! Xahiş edirəm evdəki səliqəsizliyə əhəmiyyət verməyin. Özünü bilirsiniz ki, ev yıxırdırmaq vaxtı deyildi.

Qadın çantasından açarı axtarırdı. Evin qapısı tünd-çəhrayı, divarları boz rənglə boyanmışdı. Meqre imkan tapıb qapıda sınıq, cizgi – zor əlaməti olmadığını da yoxladı.

– Keçin içəri, xahiş edirəm. Zənnimcə, bütün otaqları gəzəcəksiniz. Baxın! Boşqabın sınıqları da əvvəlki yerindədir!

Qadın nəhaq yərə özünü səliqəli göstərməyə çalışmışdı. Otaqda toz yox idi. Səliqə duyulurdu. Amma içəri elə darıxdırıcı, elə ürək-sıxan idi ki, dözmək olmurdu! Dərsqal koridorun divarının aşağısı çəhrayı, yuxarısı isə boğuş sarı rəngdə idi. Qapılar da çəhrayıya boyanmışdı. Divar kağızları heç olmasa iyirmi il əvvəl çəkilmişdi, o qədər köhnəlmişdi ki, rəngi bilinmirdi.

Qadın hey danışdı. Bəlkə də evdə tək olanda darıxdığından özü-özü ilə danışmağa adət edib.

– Məni hər şeydən çox təəccübləndirən burasıdır ki, heç nə eşitməmişəm. Elə sayıq yatıram ki, gecədə iki-üç dəfə oyanıram. Keçən gecə isə ölü kimi yatmışam. Deyirəm bəlkə...

Meqre onun üzünə baxdı:

– Fikirləşirsiniz ki, bəlkə sizi bərk yatızdırmaq üçün yuxu dərmanı veriblər?

– Ola bilməz. O belə iş görməzdi. Axı nə üçün? Deyin görüm, nə üçün belə etməliydi?

Görəsən bu qadın yəne coşmaq istəyir? Hərçend oğlunu günahlandırmış kimi danışır, hərçend də onu günahsız qurban kimi qələmə verirdi. Meqre isə ağır, ləng addımlarla otaqları gözir, heç nə demir, susurdu. O fırlanır, şübhələri doğruldacaq əlamət axtarırdı.

Qadın onun yanınca gəzir, hərəkətlərini, nəzərlərini chiyatla izləyir, nə fikirləşdiyini anlamıq istəyirdi.

Lükas özü də rəhbərin hərəkətlərini izləyir, belə əhəmiyyətsiz, bəlkə də quraşdırma bir iş cəfdi qoşulduğuna təəccüblənirdi.

– Yemək otağı sağda, kondorun o başındadır. Amma tək olanda, elə biz həmişə tək olurduq, mətbəxə yeyirdik.

Əgər qadın bilseydi ki, Meqre ətrafa diqqətlə göz gəzdirdiyi vaxt öz qəlyanını axtarır, yəqin təəccüblənər, bəlkə də inciyirdi. Meqre koridordan da ensiz pilləkənə çıxdı. Pillokənin sürəhisi cansız, pillələri cığıltılı idi. Qadın onun arxasınca gedir, izahat verirdi. İzahat vermək onun sevimli peşəsi idi.

– Jozef soldakı otaqda yatardı. . Aman Allah! Mən, “yatardı” deyirəm, guya ki...

– Siz heç nəyə toxunmamısınız ki?

– And içirəm ki, toxunmamışam. Özünü görürsünüz ki, heç çarpayısını da yığmamışam. Amma mərc gələrkən ki, heç gecəni burada yatmayıb. Çünki səhərlər çox vaxt döşəküzü qırış-qırış, yorğan isə yere düşmüş olur. Bəzən yuxuda danışır, hərçend qışqırır da. Çarpayının qarşısında paltar şkaflı vardı, komissar qapını araladı – Paltarının hamısı buradadır?

– Yox. Hamısı burada olsaydı kostyumu ilə köynəyini stolun üstündə görürdünüz, səliqəsi yox idi.

Fikirləşmək olardı ki, oğlan gecəyarısı səs eşidib, mətbəxə düşüb, orada isə sirlı qonaq, yaxud qonaqlar ona hücum edə bilər.

– Dünən axşam onu yataqda görmüşdünüz?

– Hər axşam yatmadan əvvəl gəlib onu öpərdim. Dünən axşam da gəldim. O soyunmuşdu. Paltarı stolun üstündə idi. Açar isə Qadının ağına bir fikir gəlmişdi. İzah etməyə başladı.

– Aşağıda axıra həmişə mən qalır, qapını bağlayıb sonra yuxarı çıxırdım. Açar öz otağında, bəlişimin altında saxlayırdım ki. .

– Əriniz başqa qadınlarla gecələyən idi?

Qadın ciddi görkəm alıb qəmli səslə dedi:

– Evləndiyimiz vaxtdan üç il sonra, bir dəfə ..

– Elə həmin vaxtdan qapının açarını bəlişimizin altında saxlayırsınız?

Qadın cavab vermədi, amma Meqrə əmin oldu ki, oğlanın atası da ciddi nəzarət altında yaşayıb.

– Deməli, bu səhər açar yerində idi?

– Bəli, cənab komissar. Mən heç əvvəlcə bu haqda fikirləşməmişdim. Hələ indi ağılıma gəlir Deməli, belə çıxır ki, o evdən getmək istəmiş, eləmi?

– Bircə dəqiqə. Deməli, oğlunuz soyunub yatıb. Sonra durub geyinib.

– Bir baxın! Bu da onun qalstuku. O, qalstukunu taxmayıb.

– Bəs ayaqqabıları?

Qadın cəld çevrilib otağın küncünə baxdı, orada bir-birindən aralı düşmüş bir cüt köhnə ayaqqabı vardı.

– Ayaqqabılarını da geyməyib. O, şəttələri geyib gedib.

Meqrə qəlyanını axtarıb, tapa bilmirdi. Əslində heç özü də bilmirdi nə axtarır. Cavan oğlanın otağını bəxtəbəxt arayırdı. Şkafda yaşıl rəngli bir dəst kostyum vardı. Bu yeqin onun bazar günləri geydiyi “gəzinti kostyumu” idi. Bir cüt lak ayaqqabı və az qala hamısının boynu və qolu üzülüb yamanmış bir neçə köynək də vardı. Meqrə bir qutu ezik siqaret də tapdı.

– Yeri düşmüşkən soruşum, oğlunuz qəlyan çəkən deyildi ki?

– Bu yaşda, mən icazə vermezdim. On beş gün əvvəl evə balaca bir qəlyan gətirmişdi. Yeqin bazardan albmış, yənsüz şey idi. Damağında alıb atdım ocağa. Atası qırx beş yaşında qəlyan çəkirdi.

Meqrə köksünü ötürüb madam Leroyun otağına keçdi. Qadın yenə başladı:

– Çarpayımı yığışdırmamışam. Səliqəsizlik üçün mənı bağışlayın.

Bu dil-ağız eləmə adəti Meqrənin üreyini bulandırır.

– Yuxarıda, damda da balaca otaqlar var. Dul qaldığının ilk ayları evə kirayənəşin götürüb özümüz orada yaşayırdıq. Yaxşı, deyın görək, bir halda ki, o ne ayaqqabılarını geyib, ne də qalstuk bağlayıb, sizin zənninizcə...

Meqrə səbi səslə:

– Heç ne bilmirəm, madam!

İki saatdan bəri Lükas evi diqqətlə axtarıb, künc-bucağı eşirdi. Madam Leroy onun yanında hərhlər, hərhdn dillənirdi.

– Hə, bir dəfə bu siyməni də açmışdılar. Lap dibdəki əsgilərin də arasını açib axtarmışdılar.

Çöldə gün çıxmışdı. getdikcə qızın şüalər süzülən qatı bal kimi yerlə göyü birləşdirirdi. İçəri isə ala-qaranlıq idi, əbədi boz rəngə boyanmışdı. Meqrə evi diqqətlə nəzərdən keçirir, amma o birn axtarışçılara qəşulmurd.

Orfevr küçəsini tərk etməzdən əvvəl o, müvəkkillərdən birnə tapsırmışdı ki, Orleana zəng vurub qadının ərdə olan qızının son zamanlar Parisə gəlmədiyyəinə əmin olsun. Əslində heç ondan şübhələnməyinə deyməzdi.

Görəsən, Jozefin anasından xəlvət açar düzəltmişdi? Bəs, gecə evdən qaçmaq istəyirdisə qalstuku niyə bağlamamışdı, niyə ayaqqabısız getmişdi?

Meqrə Jozefin şəttəllərinin nə gündə olduğunu təsəvvür eləmir. Şəttələri qənaət naminə madam Leroy özü çit parça qırıqlarından tikmiş, altına da keçə çəkmişdi.

Ev kasıb idi. Kasıblıq elə sərt, elə cansıxıcı şəkildə nəzərə çarpırdı ki, qadın bu kasıblığın ona mənsub olduğunu etiraf etmək istəmir.

Keçmiş kirayənəşilər? Madam Leroy onlar haqda da danışmışdı. Qadın qapıda elan asandan sonra birinci gələn mişqatı qoca, subay bir kişi olub. O, Sustal şərab satışı birliyində işləyirmiş. Elanı da Bersi küçəsi ilə keçəndə görübmüş.

– Elə əsil mən deyən, tərbiyəli adam idi, cənab komissar. Amma əslində, qəlyanını hara gəldi boşaldan adama tərbiyəli adam demək olmaz. Həm də gecələr durub otlu su qaynadıb içmək adəti vardı. Bir gecə durub onu pilləkəndə tuman-köynəkə gördüm. Özü də hələ savadlı adam idi.

İkinci otağı isə əvvəlcə bir bənnə kirayə edibmiş. Qadın deyirdi ki, o, baş usta imiş, oğlu isə yeqin düzəliş verib onu sadəcə bənnə adlandıracaqdı. Bənnə qadına görüm-baxım edir, onunla evlənmək istəyirmiş.

– O mənə topladığı vəsaitdən, Montliüson ətrafındakı şəxsi evindən danışır. Evlənəndən sonra mənı ora aparmaq istəyirdi. Təsəvvür edin ki, qüsursuz adamdı. İşdən qayıdan kimi deyirdim: “Əlinizi yuyun, cənab Jermen”. O da gedib əlini yuyurdu. İstirahət günlərinin

birində həyatımızı də sementləyib. Sementin pulunu ona güc-bəla ilə verdim

Sonra bəna çıxıb gedib, bəlkə də ümidini üzübmiş Onun otağını Blösten adlı bir nəfər tutub.

Bu şəxs xarici imiş Yüngül ləhcə duyulsa da fransızca çox yaxşı danışmış O, ticarət şirkəti nümayəndəsi imiş, evə həftədə bir-iki dəfə gəlirmiş

– Sizin kirayəninlərin öz açarı olurdu?

– Xeyr, cənab komissar. Çünki o vaxtlar evdə olurdum Çıxanda da çapının ağzında, navaqların arxasındakı yarıqda gizlədirdim, onlar yerini bildirdilər. Sonra cənab Blösten yoxa çıxdı Otağından sınıq daraq, köhnə alışqan və cür-cürdər alt paltarından başqa bir şey tapmadım.

– O sizə xəbər ver eləmişdi?

– Yox. Amma o da qanacaq adam idi.

Yemək otağında tikis maşınının üstündə bir neçə kitab vardı. Meqrə kitabları bir-bir vərəqlədi. Çoxu macərə kitabı idi. Vərəqlərin bəzilərində, ağ yerdə gah qələm, gah da mürekkəblə yazılmış “J” və “M” hərfləri rast gəlirdi. “M” hərfi “J” hərfinə nisbətən daha iri, daha səliqəli yazılmışdı.

– Madam Leroy, siz adının baş hərfi “M” ilə başlayan adam tanırmısınız ki? – deyər Meqrə pilləkənin aşağısında durub uca səslə soruşdu.

– “M” hərfi ilə? Yox, tanımıram, hə, yadıma düşdü. Əminin Marsel adlı baldızı vardı, İsudunda doğuş vaxtı ölüb

Lüka ilə Meqrə çölə çıxanda saat on iki idi.

– Bir şey içəkmi, şəf?

Onlar küçənin tinindəki qırmızı qəhvəxanaya girdilər. İkisi də yorğun idi. Lüka sınıq qanalmışdı.

– Nə yönünüz qəhvəxanadır, – deyər köksünü ötürdü. – Hə, mən bir kağız tapmışam. Bilirsiniz hardan tapmışam? Oğlanın siqaret qutusunun içindən. Deyəsən, anasından çox qorxur Elə qorxur ki, məhəbbət məktubunu siqaret qutusunda gizlədib!

Bu, doğrudan da, məhəbbət məktubu idi:

“Əzizim Jozef

Dünən mənə yamanca incitdin, dedin ki, guya mən sənə nifrət edirəm, sənə kimsəyə ərə getməyə razı olmaram. Özün bilirsen ki, mən elə adam deyiləm, həm də mənə sevdin qədr sənə sevirəm. İnanıram ki, gələcəkdə özünü bir günə çıxaracaqсан. Amma, Allah xatirinə, daha mənə mağazanın qabağında qoləmə. Başa düşüblər.

Madam Roza bizə çox yaxşılıq eləsə də, dedi-qoduçudur, danışmağa başlayıb. Bu gündən sonra mənə metronun yanında gözlərsən Sabah gözləmə, çünki anam gələcək, ikimiz dış həkiminə gedəcəyik Axmaq fikirləri isə başından çıxart. Öpürəm sənə, çünki sevirəm.

Matilda”.

– Hə, deməli belə! – deyib Meqrə kağızı sumkasına qoydu

– Nəyi deyirsiniz?

– “J” və “M” hərflərinin mənəsi açılmışdı Həyat belədir! Beləcə başlayır, həbsxanaya oxsayan kasıb bir evdə sona çatır.

– İşə bax ki, bu heyvan mənim qəlyanımı çırpsıdır!

– Doğrudan sizə elə gəlir ki, qəlyanı oğurlayıblar?

Hiss olunurdu ki, Lüka qəlyanın oğurlanmasına inanmır. Həç madam Leroyun danışdıqlarına da inanmırdı Bu əhvalat onu bezikdirmişdi. Amma Meqrənin nə isə ciddi bir şey fikirləşdiyini duyub təəccüblənirdi.

– Əgər qəlyanımı oğurlamasaydı... – deyər Meqrə dilləndi

– Hə, onda nə olardı?

– Sən başa düşməzsən. Onda mən nugaran qalmazdım. Qarson! Borcum nədir?

Çıxıb çöldə avtobus gözlədilər Yanaşı durub kimsəsiz küçəyə, fasilə vaxtı olduğundan hərəkətsiz qalmış qaldırıcı kranlara və sahile bağlanıb ləngər vuran qayıqlara tamaşa edirdilər.

Avtobusda Lüka soruşdu:

– Evə getmirsizmi?

– Yox, işə qayıtmaq istəyirəm.

Qəfildən Meqrə, qəlyanı damağından götürmədən güldü.

– Yazıq kişi!.. Adyutant yadıma düşdü Omurunda bir dəfə arvadına xəyanət edib-ətməyib, Allah bilir, ömrünün qalan günlərini öz evində qifil altında yaşayıb.

Sonra bir anlıq dərin fikrə gedəndən sonra dilləndi:

– Lüka, qəbiristanlıqlarda arvadın çox kişi olduğuna fikir verməsenmi? Qəbirdaşlarında yazılır: “Burada filan kişi dəfn olunub. 1901-ci ildə vəfat edib”. Həmə dəşin aşağısında isə təzə bir yazı oxuyursan: “Burada filan kişinin dul qadını filankəs dəfn olunub. 1930-cu ildə vəfat edib” Arvad ərinə qovuşub, amma iyirmi doqquz il sonra!

Lüka bu sözlərin mənəsini anlamağa çalışmadı da. Düşüb başqa avtobusa mindi, arvadı ilə birgə nahar eləməyə gətdi.

Sommyedə, polis arxivində Blösten familiyalı adam haqda melumat axtarıldığı vaxt Meqrə idarədə öz işləri ilə məşğul idi. Lükas isə günortadan sonra xeyli vaxt Respublika meydanı məhəlləsində çalışdı.

Yağış hələ başlamamışdı. Boğanaq get-gedə artır, buludlar sıxılır, dolur, bənövşəyi rəngə çalır. Meqrə dəfələrlə özündən ıxtiyarsız əlini uzadıb sevimli qəlyanını adət yerindən götürmək istəmiş, hər dəfə də qəlyanın itdiyini yadına salıb deyirmişdi:

– Nə səfeh uşaqmış!

O, iki dəfə dünyəni basıb səsötürücü aparatdan soruşmuşdu:

– Lükasdan bir xəbər yoxdur ki?

Dəlekxanaya gedib Jozef Leroyun iş yoldaşlarını sorğuya tutmaq, onların vasitəsilə də Jozefə belə şirin məktub yazmış Matildanı tapmaq çox çətin məsələ deyildi.

Jozef Meqrənin qəlyanını oğurlamış, keçən gecə isə geyinib kəcinib ayağında yəmsüz şətal yoxa çıxmışdı.

Meqrə qəfləten qarşısında oxuduğu istintaqa vərəqindən gözünü çəkib, polis arxivinə zəng vurdu, özünə xas olmayan bir səbrsizliklə soruşdu

– Nə oldu, Blösten familiyası tapılmadı?

– Axtarıram, cənab komissar. Bu familiyada qeydə alınmışlar çoxdur, bəzilərinin familiyası saxta, bəziləri isə həqiqidir. Mən gəlme tarixlərini və yaşayış yerlərini yoxlayıram. Amma hələ ki, Bersi küçəsində qeydə alınmış Blösten tapa bilməmişəm. Tapan kimi siza xəbər verərəm

Axır ki, Lükas gəldi. O, tər içində idi, yuxarı qalxmamışdan Dofin qəhvəxanasında bir qədəh atmağa da macal tapmamışdı.

– Axır ki, tapdım, şef. Amma asan başa gəlmədi. Elə zənn edirəm ki, tez taparam. Hə! Bizim bu Jozef yaman şey imiş, sirrini heç kime açmırmış. Dəlekxana çox böyükdür. Adını da "Rəlas Kuafür" qoyublar. On beş-iyirmi kürsü yan-yanı düzlüb, hərəsində də bir usta işləyir. İçəridə səherdən axşama kimi basabas olur. Adamın biri girib, biri çıxır. Ustalar da bunun üzünü qırxır, birinin başını yuyur, sabunlayır və i.ə!

– Jozefmi? – deyə saçını çallamış, gənbul müdir mənədən soruşdu. – Hansı Jozef? Hə! Balaca Jozef. Nə edib Jozef?

Onun işçilərinə sorğuya tutmağa icazə istədim. Sonra başladım bir-bir kürsülərin başına fırlanıb dələklərlə söhbətə. Onlar söhbət arası güllümsünür, bir-birne göz vururdular.

"Jozefi deyirsiniz? Yox, onunla yoldaşlıq etməmişəm. O, evə tək qayıdırdı. Qadını varmı? Ola bilər. Cənədən möhkəmdir."

Lağlağı edirdilər: "Örəyi açıqdımı? Keyr, ədəbazzır, dələk işləməyi şənəne sığdırmır".

Bax, beləcə danışdırlar, şef. Müdir də təkid edirdi ki, dələk müştəriyə yola salmamış onu dilə tutmayım.

Nəhayət, kassir qadınımın yanına gəldim. Otuz yaşı olardı, bədənədən dolu, suyuşirin, özü də çox həssas qadındı. Əvvəlcə mənədən soruşdu:

– Jozef bir hoqqa çıxarıb yəni?

– Keyr, madmazel, heç nə yoxdur. Deyəsən, onun buralarda bir qız məsələsi var, eləmi?

Meqrə acıqlandı:

– Qısa danışa bilməzsən?

– Əgər, Jozefin sevgilisini görmək istəyirsinizsə elə indi vaxtdır. Sözlün qısa. Matilda görüşə gələ bilməyəndə Jozefə kassir qadın vasitəsilə məktub ötürürmüş. Siqaret qutusunda tapdığım məktub srağagün yazılıb. Məktubu adətən balaca bir oğlan götürür, kassir qadına verib mızıldayırmış: "Cənab Jozefə çatacaq".

– Xoşbəxtlikdən kassir həmin uşağı bir neçə dəfə Bon-Nuvel bulvarındakı parça mağazasına giren görmüş. Beləliklə, kələfin ucu açıldı, axır ki, Matildanı tapdım.

– Qıza bir söz deməmişən ki?

– Heç nədən xəbəri yoxdur. Dükən sahibindən soruşdum ki, burada Matilda adlı qız işləyirmi. O, qızı mənə göstərdi. Çağırmaq istədi, qoymadım, xahiş elədim bir söz deməsin. İstəyirsiniz.. Saat altun yarısıdır. Yarım saatdan sonra dükən bağlanır

– Bağışlayın, madmazel

– Olmaz, cənab

– Bir söz soruşum..

– Yolunuzla düz keçin.

Matilda balaca, səliqəli, gözəl bir qızdı. Elə güman edirdi ki, Meqrə... Əlac yox idi! Meqrə diləndi:

– Necə? Sizin istəyiniz...
– İkincə kəlmə söz demək istəyirəm, sevgiliniz barədə.
– Jozef haqda?.. Nə edib Jozef?
– Bilmirəm, madmazel! Onun harada olduğunu öyrənmək istəyirəm

Bu sözləri deyəndə Meqre fikirləşdi: "Hop! İş korladım..."
Doğrudan da, Meqre təcrübəsiz adam kimi hərəkət edirdi. Qızın nigarəncılığıyla yan-yörəyə boylandığını görəndə bunu daha aydın duymaq olardı. Qızla danışmaqda sızlənək izləmək yaxşı olmazdı? Axı onlar metronun yanında görüşməli idilər. Görsən, qız oğlanın gələcəyinə şübhə edirdi? Bəs niyə tez çıxıb getməkdənsə addımlarını ləngidirdi?

– Məncə, indi işdə olmalıdır. Həmişəki kimi
– Xeyr, madmazel! Zənnimcə, işdə olmadığını mənə də yaxşı bilirsiniz.

– Nə demək istəyirsiniz?
Qran-bulvarda tünlük idi. Adamlar arı-arası kəsilmədən metronun gireceyinə axışır, pillekəni enib yoxa çıxırırdılar.
– Bir az burada gözləyək, – deyərək Meqre qızı stansiyanın qarşısında dayanmağa vadar etdi.

Qızın əsəbiləşdiyini duymaq çətin deyildi. Tez-tez yan-yörəyə boylanırdı. On səkkiz yaşın tərəvəzi dodaqlarından süzülürdü. Yaraşıqlı, girdə sifəti vardı, bütün balaca pərislilər kimi sərbəst görkəm almağa çalışırdı.

– Məni sizə kim nişan verib?
– Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Jozef haqda nə bilirsiniz?
– Siz ondan nə istəyirsiniz, axı?

Komissar da boylanıb adamların arasına göz gəzdirdirdi. Fikirləşirdi ki, əgər Jozef onu Matilda ilə yanaşı görse aradan çıxacaq.
– Deyin görək sevgiliniz sizə güzəranının bu yaxınlarda yaxşılaşacağı barədə söz açmayıb ki? Hə, danışın! Hiss edirəm ki, yalan demək istəyirsiniz.

– Yalan niyə deməliyəm ki?
Qız dodağını gəmirirdi
– Görürsünüz! Mənə sual verib yalan uydurmağa vaxt alırsınız. Qız acıqla dabanını səkiyə döydü.

– Boyununuza alın ki, Jozef kasıb olduğuna görə xəcalət çəkirdi
– Nə olsun ki?
– O, çox əzab çəkirdi, ələmi?
– Lap tutaq ki, dəllək olub qalmaq istəmirdi, bu ki, cinayət deyil?
– Özünüz yaxşı bilirsiniz ki, mən bunu soruşmuram. O, yaşadığı evə, sürdüüyü həyat tərzinə görə, hətta anasına görə də xəcalət çəkirdi, ələmi?

– Mənə bu barədə danışmayıb
– Amma siz duyursunuz. Deməli, son günlər nə isə bir dəyişiklik barədə sizə danışib.

– Danışmayıb
– Nə vaxtdan tanışsınız?
– Altı aydan çoxdur. Qış idi. O, çanta almağa bizim dükana gəlmişdi. Hiss etdim ki, qiymət ona bəhə görünür. Amma bir söz demədi, çantanı aldı. Axşam gördüm ki, dükanın qarşısındadır. Neçə gün arxamca gözəndən sonra danışmağa cəsarət elədi.

– Siz burğa hara gədirsiniz?
– Çox vaxt bir-iki dəqiqəlik görüşürdük. Hər dəfə mənə metro ilə "Şampyone" stansiyasına qədər ötürürdü, orada yaşayıram. Bir-iki dəfə bazar günü knoya da getmişik. Amma bu çətin başa gəlir, valideynlərimizə görə.

– Anası evdə olmayanda onların evinə getməmişsiniz?
– And içirəm ki, heç vaxt. Bir dəfə istədi evlərimi uzaqdan mənə göstərsin ki...

– Siz onun necə bədbəxt olduğunu bilirsiniz, ələmi?
– Yəni o, pis iş görüb?
– Yox, balaca xanımcıqaz. O yoxa çıxıb. Güman edirəm tapmaqda kömək edərsiniz. Əslində sizin köməyinizə ümidim azdır. Şəhərdə başqa otağı olub-olmadığını da soruşmağın əhəmiyyəti yoxdur.

– Hiss olunur ki, Jozefi yaxşı tanımırırsınız. Onun heç vaxt pulu olmur. Qazandığını anasına verir. Anası isə ancaq qəpik-quruş, siqaret pulu verir.

Matilda qızardı.
– Kinoya gedəndə həər özünə bilet alırdı. Bir dəfə...

AİLƏ NAMİNƏ AXTARIŞ

– Hə, danışın...
– Niyə də danışmayım axı. . Burada pis nə var ki. . Bir dəfə, bir ay olar, ikimiz şəhər ətrafına, kəndə gəzməyə getmişdik. Məni nahara qonaq oləməyə pulu çatmadı

– Hansı tərəfə getmişdiniz?
– Məni tərəfə Qatarla gedib “Şell” stansiyasında düşdük. Məni çayt ilə kanal arasında gezindik.

– Təşəkkür edürəm, madmazel.
Görəsən, qız Jozefin görünmədiyinə sevinirdi? Bəlkə pərt olmuşdu? Yəqin həm sevinirdi, həm də pərt idi

– Bəs, onu polis niyə axtarırdı?
– Çünki anası bizi müraciət edib. Narahat olmayın, madmazel, həm də mənə inanın Əgər bizdən əvvəl xəbər tutsanız məlumat verin

Meqre çevrilib arxaya baxanda qız tərəddüdlə metronun pillekənənni cırırdı.

Orfevr küçəsindəki otağında Meqreni belə bir məlumat gözle-yirdi

“Blösten Stefan adlı, 37 yaşlı bir nəfər 1919-cu il fevralın 15-də Nis şəhərindəki Neqresko mehmanxanasında öz otağında öldürülüb Mehmanxanaya bir neçə gün əvvəl gəlirmiş. Blöstenin qonağı çox olarmış, bəzən gecələr də yanına gəlirlərmiş Onu 6 mm 35 kalibrli revolverlə öldürüblər, silah tapılmayıb

O vaxt aparılmış axtarış nəticə verməyib, canı tapılmayıb. Mərhumun otağı ölümdən sonra alt-üst olunub, nə isə axtarıblar Şəhər onun aşıyalarının hərəsi bir künədən tapılıb

Blöstenin özünün şəxsiyyəti naməlum qalıb Haradan gəldiyini öyrənmək üçün aparılan bütün axtarışlar nəticə verməyib O, Nisə Paris sürət qatarı ilə gəlirmiş

Şübhə yox ki, Nis polis idarəsindən daha geniş məlumat almaq olar.”

Cinayətin tarixi Blöstenin Bersi küçəsindən yoxa çıxması vaxtına uyğun gəlirdi. Meqre fikirli-fikirli əlini uzadıb qəlyanını axtardı, qəlyanın itdiyi yadına salıb dodaqucu gülümsədi

– Lap səfəh uşaqsanmı?

Mahnılarda bəzən elə sətirələr olur ki, bütün günü adamın beynində təkrar olunur. Məsələn, qatarda gətdiyin vaxt həmin sətir təkrarların səsinə uyğunlaşıb yolboyu beynində səslənir. İndi köhnə taksidə yol gətirdiyi vaxt maşının damına döyəcəyən iri yağış dam-laları Meqrenin beynində bir cümmləri hey təkrar edirdi.

“A-i-lə na-mi-nə ax-ta-rış. A-i-lə na-mi-nə...”

Əslində, bu əzyiyyəti çəkməyinə, qaralıqda, yanında rəngi qaçmış qız, bir də zavallı Lükas yol gətməyə elə bir əsası yox idi. Madam Leroy kimiləri gəlib vaxt alanda heç sözünü başa vurmamış belə cavab verirlər:

– Sizin bir şeyiniz oğurlanmayıb ki, madam? Şikayətiniz yoxdur ki? Elə isə bağışlayın...

Lap oğlu itdiyi söyləyirsə.

– Deyirsiniz oğlunuz çıxıb gedib? Əgər bütün polis evdən qaçanları axtarmaqla məşğul olsa, başqa işə vaxt qalmazdı, həm də ki, buna heç adamımız çatmazdı!

“Ailə naminə axtarış” Bu axtarışa belə ad verilib. Bu cür əməliyyatlar axtarış tələb edənlərin vəsaiti hesabına aparılmalıdır. Nəticəsi isə. .

Bir də görürsən ki, gəldilər. İstər cavan olsun, istər qoca, qadın olsun, ya kişi. Hamısı eyni sözü deyir Gözləri mülayim və həyəcanlı, səsləri inadkar və müti, axtarış tələb edirdilər:

– Sizə and içirəm, cənab komissar, mənim arvadım öz xoşu ilə gətməyib. Mən ona hamıdan yaxşı bələdəm.

Yaxud da birinin qızı gedib; qız elə günahsız, elə mehriban imiş, elə...

Bələlərinin gündə yüzü gəlir. “Ailə naminə axtarış”. Görəsən heç bələlərinin başına ağıl qoymağına dəyər? Deyəsən ki, arvadım, qızını, yaxud ərini heç axtarmasın, tapanda peşman olacaq? Ailə naminə...

Meqre yenə özünü əngələ salmışdı! Maşın Parsdən çıxırdı. Meqreni bura göndərən yox idi. Heç yol xərcini də verən olmayacaqdı.

Hamısına da səbəb qəlyan idi. Meqre Bersi küçəsində taksini saxlayıb düşəndə yağış təzə başlamışdı. Qapının zəngini basanda

madam Leroy şam edirdi. Bir parça çörək, bir az yağ, bir də quru balıq. Qadın özünü itirmişdisə də imkan tapıb ucuz quru balığı gizlətmək istəyirdi!

– Bu adamı tanıyırsınız mı, madam?

Qadın tərəddüd etmədən diləndi:

– Bu ki, mənim keçmiş kirayəsinin cənab Blöstendir. Qərində. Şəkildə elə geyinib ki, elə bil...

– Ha, şəkildə yüksək cəmiyyət adamına oxşayır. Amma burada, Şarentonda kasıb kimi geyinirdi. Bu şəkli böyük qəzetlərdən birinin köhnə nümrəsindən götürülməli olduq. Çünki, Allah bilir, nədənsə heç bir arxivdə şəkli yox idi

– Bu nə əhvalatdır, cənab komissar? Bu adam hardadır? Ne edib o?

– Ölüb. – Meqrə töküldürülmüş şkafa və siyirmələrə baxa-baxa sözlünə davam elədi. – Deməli, siz də mənim fikrimlə şəriksiniz

Qadın qızardı. Sonra özünü müdafiə etməyə hazırlaşdı. Amma komissar bu aşxam səbirsiz idi

– Evdə nə vardsa hamısının yerində olub-olmadığını yoxlamısınız. Boynunuza alın. Yoxlamısınız ki, oğlunuz bir şey aparıb, ya yox, eləmi? Nəticə necədir?

– Heç nə, and içirəm ki, heç nə itməyib.

– Bəs siz nə fikirdəsiniz? İndi hara gedirsiniz?

Meqrə tələsik qapıdan çıxıb taksiyə mindi. Yenə nahaq yere vaxt itirmişdi. Az əvvəl Bon-Nuvel bulvarında qız ilə söhbət edirdi, ünvanını götürmək ağlına gəlməmişdi. İndi qız ona lazım idi. Yaxşı ki, dükanın sahibi binanın özündə yaşayırmış.

Yenə taksiyə mindi. Yağış maşının damını döyəcələyir, adamlar küçədə qaçırdı. Maşın döngələri sürətlə dönürdü.

– Şampyone küçəsində 67 nömrəli evə...

Meqrə kiçik bir otağa girdi. Ata, ana, Matilda və on iki yaşlı balaca bir oğlan masa arxasında şam edirdilər. Matilda ayağa qalxdı, rəngi qaçmışdı, ağzını elə açmışdı ki, elə bil qışqırmağa hazırlaşdı.

– Üzr istəyirəm, cənablar və xanımlar. Qızınıza işimiz düşüb, dükana gəlmiş bir müştərini tanıması üçün. Zəhmət olmasa mənimlə gedək, madmazel

“Ailə naminə axtarış”. Ən asan axtarış meyit müayinəsidir, baxan kimi işin nə yerdə olduğunu bilirsen. Yaxud da canını izləyərsən – nə edəcəyini, hara gedəcəyini duymaq olur.

Həveskarlarla bacarmaq çətindir! Ağlayırlar, titrəyirlər! Hələ ata-anaları ilə də dil tapmağa məcbur olursan.

– Hara gedirik?

– Şəllə.

– Sizcə, Jozef oradadır?

– Hələ heç nə bilmirəm, madmazel. Sürücü... Əvvəlcə Orfevr küçəsinə gedəcəyik.

Lükas küçədə gözleyirdi, onu da götürdülər.

“Ailə naminə axtarış”. Meqrə maşının arxa tərəfində oturmuşdu. Matilda yanında idi, çəkirmədən ona söykənirdi. Maşının damını döyəcələyən yağış damlaları üzülmüş damdan sızmağa yer tapıb Meqrənin sol dizinin üstünə damcılayırdı. Qabaqda oturan Lükasın damağındakı siqaret pişik gözü kimi yanırıdı

– “Şəll” stansiyası yadınızda qalıbmı, madmazel?

– Bəli, qalıb.

Heç soruşmağına dəyməzdi. Axı həmin səfər qızın ilk məhəbbət xətrəsi idi. İlk dəfə Parisdən uzaqlaşmış, çay kənarında, hündür otlar arasında qaçmışdılar!

– İndi qaranlıqdır, yolu tapa bilecəksiz?

– Taparam. Amma bu şərtlə ki, gərək yağzaldan başlayaq. Biz qatarla gəlmişdik.

– Deyirdiniz ki, kiçik bir mehmanxanada nahar eləmişsiniz?

– Çox qənbe mehmanxana idi, elə çirkli, elə qaranlıqdı ki, adam qorxurdu. Biz Marn çayı boyunca uzanan yolla getmişdik. Bəzi yerlərdə yol daralıb cığıra çevrilirdi. Hə... Sol tərəfdə köhnə əhəng quyusu var. Sonra təxminən beş yüz metr gedib tənha bir ev gördük. Kimsəsiz çöldə bu evciyi görəndə təəccüblənmişdik də.

..Sonra həmin mehmanxanaya girdik. Sağ tərəfdə kiçik bufet yerləşirdi. Divarlar əhənglə ağardılmışdı, bəzi yerlərə bəzək də vurulmuşdu. İçəridə cəmi iki demir masa və bir neçə stul vardı.. İçəridəki adam.

– Yəqin mehmanxana sahibini deyirsiniz?

– Bəli. Balacaboy, qaraşın bir kişi idi, şübhəli adama oxşayırdı. Heç bilmirəm necə izah edim. Soruşduq ki, yeməyə bir şey varmı. Bizə pəstet, kolbasa, sonra da dovşan eti verdi. Çox dadlı idi. Kişi biziylə söhbətə girmişdi. Əsas müştəriləri olan həvəskar balıqçılardan

danışdı. Otağın kücündə bir dəstə qarmaq vardı. Adam beled olma-
yanda ağlına cürbəcür fikirlər gəlir.

– İndi sağa gedəcəyik, – deyə qız dilləndi – Sonra bir də sağa
dönəcəyik. Biz burada düşüb yolu soruşmuşduq. Axı siz niyə gülmən
edirsiniz ki, Jozef bura gəlib?

– Elə-bələ! Daha doğrusu, qəlyana görə! – Amma bunu deməyə
Meqre cəsarət eləmir.

“Ailə naminə axtarış! – A”. Meqrenin bu macarası gülməli
görünürdü. Amma, hər halda...

– İndi düz gedəcəksiniz, – deyə Matilda sürücüyə yol göstərdi.
– Çaya çatınca düz gedərsiniz. Qarşıda körpü var, körpüdən keçməyib
sola burulacağıq. Ehtiyatlı olun, yol darısqaldır.

– Ağılı qız, boynuna al ki, sənin Jozefin bu yaxınlarda güzə-
ranının dəyişəcəyi haqda söhbət edib.

Belkə də bu qız gələcəkdə madam Leroy kimi xudpəşənd olacaq.
Axı madam Leroy da bir vaxt gənc olub, mehriban olub, həm də şüb-
hesiz, gözəl olub.

– O şöhrətperəst idi.

– Mən gələcəyi haqda dediklərini soruşmuram. İndiki vəziyyəti
haqda söhbətni soruşuram.

– Peşəsini dəyişmək istəyirdi.

– Pul gözləyirdi, eləmi?

Qız əzab çəkirdi. Jozefi satmaq istəmirdi.

Maşın Marn çayı boyunca kələ-kötür yolla yavaş-yavaş irəlilə-
yirdi. Yolboyu solda kiçik evciklər, ala-bəzək villalar, təkəm-seyrək
işiqlər görünür, bəzən də it səsi eşidilirdi. Sonra körpüdən təxminən
bir kilometr aralanmış yoldakı çalalar dərinləşdi, sürücü maşını
saxlayıb dedi:

– Daha o yana gedə bilmərəm.

Yağış bərk yağdı. Onlar maşından çıxanda suya batdılar. Hər yan
su, palçıq idi. Ayaqları sürüşür, yolun qırağındakı kollar qılçalarına
dolaşırdı. Bir az aralandıqdan sonra bir-birinin izi ilə addımlamağa
başlayırdılar. Sürücü isə deyine-deyine maşında yerini rahatlayıb
yuxulamağa hazırlanırdı.

– Qənəbədir. Mən elə bilirdim çox uzaq deyil. Hələ ev görün-
mür ki?

Marn çayı lap yaxınlıqda axırdı. Onların ayaqları yağış gölmə-
çələrinə düşürdü. Meqre irəlidi gedir, kol-kosu kənara çəkirdi.
Matilda onun arxasınca gedir, Lükas isə lap arxada addımını hara
gəldi ata-ata saymazyana irəliləyirdi.

Qız qorxmağa başlamışdı.

– Axı mən körpünü də, əhəng quyusunu da görüb tanıdım. Ola
bilmez ki, yolu səhv salağ.

– Təəccüblü bir şey yoxdur, – deyə Meqre dilləndi.

– İndi yol sizə uzun görünür, Jozeflə gələndə isə şərait başqa idi...
He, baxın... solda işıq görünür.

– Mütləq oradadır.

– Sakit! Çalışın səs salmayasız.

– Siz inanırsız ki...

Meqre sərt səsle dilləndi:

– Mən heç nəyə inanmıram. Heç vaxt, heç nəyə inanmıram,
madmazel.

Qızla Lükas gəlib Meqreyə çatdılar. Meqre asta səsle Lükasa dedi.

– Sən qızla burda qal. Mən çağırmağın yerinizdən
tərpenməyin. Yaxşı bax, Matilda, burdan evin qabağı görünür.
Həmmə evdirmi?

– And içirəm ki, həmmə evdir.

Meqrenin enli küreyi işığın qarşısını kəsib irəliləyirdi.

Qız çayın kənarında tanımadığı, siqaretin biri-birine calayan
balacaboy kişi ilə tək qalmışdı. Paltarı su içində idi, yağış isə ara
vermirdi.

IV

BALIQÇILARIN GÖRÜŞ YERİ

Matilda nəhaq yere demirmiş ki, ev adamı şübhəyə salır. Evciyin
böyrünə bitişik köhnə bir koma da görünürdü. Pəncərələr örtülü idi.
Qapı isə açıq qalmışdı, çünki yağış havanı çox soyutmamışdı.

Otağın cirkli döşəməsinə sarı işıq düşürdü. Meqre qaranlıqdan
çıxıb həmişəkündən də iri görünən vücudu ilə qapıda görsəndi.

Qəlyanını damağından götürmədən əlini şlyapasının qırağına toxundurub muzıldadı:

– Aşağınız xeyir, cənablar.

Dəmir masanın arxasında iki nəfər oturmuşdu. Masanın üstündə bir şüşə şərab və şərab süzülmüş iki qədəh vardı. Adamlardan biri, qisaboy, qaraşın bir kişi yavaş-yavaş başını qaldırıb təəccüblə Meqrəyeye baxdı. Sonra ayağa qalxıb, şalvarını bir az yuxarı dartıb muzıldadı:

– Aşağınız xeyir...

O birisi arxası qapıya oturmuşdu. Elə arxadan baxanda da bilmək olardı ki, Jozef Leroy deyildi. Canlı adam idi. Açıq-boz rəngli kostyum geymişdi. Qərnbə burasıdır ki, gecenin bu vaxtında içəri adam girdiyini bilse də çevrilib baxmadı. Adama elə gəlirdi ki, caruna qorxu düşüb Divardan asılmış iri saatda əqrəblər, birə on dəqiqə işlədiyini göstərirdi. Bəs, bu adam niyə çevrilib baxmadı?

Meqrə otağın ortasında, bufetin qabağında durmuşdu. Paltarının suyu süzülüb döşəməyə damcılayırdı.

– Boş otağın varmı?

Məhmanxana sahibi vaxt qazanmaq üçün rəfinə iki-üç yöndəmsiz şüşə düzülüb bufetə keçib özü sual verdi:

– Bir şey içəcəksiz?

– Ver içək. Mən soruşdum ki, boş otağınız varmı?

– Təəssüf ki, yoxdur. Piyada gəlmisiniz?

Meqrə də cavab verməmək üçün diləndi:

– Meyvə şərabı süz.

– Bir az əvvəl qulağıma maşın səsi gəldi

– Ola bilər. Boş otağınız var, ya yox?

Arxasını çevirmiş adam elə sakit oturmuşdu ki, elə bil daşdan yonulmuşdu. İçəridə elektrik işığı yox idi. Neft lampası yandır-mışdılar.

Bu adam çevrilib baxmaq bilmirdi. Elə donuq, elə sərt görkəmi vardı ki...

Meqrə narahət idi. Evə bitişik mətbəxi də hesaba alanda yuxanda azı üç otaq olmalı idi. Məhmanxana sahibinin görkəmini, yerin əl-ayaqdan uzaq olmasını, bir də içəridəki səliqəsizliyi nəzərə alanda evdə qadın olmadığına şübhə qalmırdı.

Yuxarıdan səsi addım səsləri eşidilirdi. Bunun nə işə bir mənası vardı. Çünki məhmanxana sahibi hər dəfə çaşqın-çaşqın başını qaldırıb baxırdı.

– Kirayənişin çoxdur?

– Heç kes yoxdur. Tekcə. .

O, arxası otağa oturmuş adama işarə elədi. Qəfildən Meqrə hiss etdi ki, nə isə ciddi bir təhlükə qarşısındadır. Fikirleşdi ki, cəld səhvsiz hərəkət etməlidir. Gördü ki, arxası otağa oturmuş adam əlini masanın üstündəki lampaya tərəf uzadı, irəliləyə sıçradı.

Meqrə gecikmişdi. Lampa otağın ortasına cırpılıb çilik-çilik oldu. Otağı neft iyi götürdü.

– Elə hiss etməşdim ki, bu sənənsən, əclaf

Meqrə çatıb onun pencayından yapışmışdı. O, daha möhkəm yapışmağa çalışır, rəqibi isə onu yumruqlayıb əlindən çıxmaq istəyirdi. Otaq zif qaranlıq idi. Qapıdan içəriyə gecenin zəif işığı düşürdü. Məhmanxana sahibi necə oldu? Görsən, müştərisinin köməyinə gələcək?

Meqrə də yumruqlamağa başladı. Sonra hiss etdi ki, əli rəqibinin ağzına keçib. Gücünü toplayıb bütün ağırlığını onun üstünə saldı. İkisi də yerə yıxılıb şüşə qırıqlarının üstündə eşələndilər.

– Lükas! – deyərək Meqrə var gücü ilə qışqırdı, – Lükas.

Kişi silahlı idi. Meqrə, pencəyın cibində revolver olduğunu hiss etmişdi. Rəqibinə imkan vermirdi ki, əlini cibinə salsın.

Məhmanxana sahibi yerindən tərpənmirdi. Heç səsi də gəlmirdi. O, yəqin bufetdən çıxmayıb sakitcə gözleyirdi.

– Lükas...

– Gəldim, şəf.

Lükas qaçdı, hələ çöldə idi, ayağı gah çalaya, gah da gölməçəyə düşürdü. Özü də hey qışqırırdı.

– Dedim ki, gəlmə. Eşitmədin? Deyirəm arxamca gəlmə!

Yəqin qorxudan özünü itirmiş Matildəyə qışqırırdı

– Yəne dişləmək fikrinə düşsən, cənəni qıracağam, heyvan! Başa düşdün?

Meqrə dirseyi ilə rəqibinin qolunu yerə sıxıb revolveri çıxarmağa imkan vermirdi. Rəqibi ondan gücsüz deyildi. Belə qaranlıqda Meqrə belkə də onunla tek bacara bilməzdi. Yıxılanda masanı aşırıbmışdılar

– Burdayam, Lükas. Cib fənerini yandır.

– Yandırınram, şəf

Qəfildən fənerin sarı işığı yerdə eşələnənləri nura qorq elədi.

– Lənət şeytana! Bu ki Nikoladır? Axır ki, görüşdük, hə!

– Bəs elə bilirdiniz mən sizi tanımadım, səsinizi eşidən kimi tanı-mışdım.

– Əl yetir, Lükas Qorxulu heyvandır. İlişdir kəlləsinə, sakit olsun. Vur. Qorxma, canı bərkdir.

Lükas var gücünü toplayıb əlindəki balaca kauçuk toppuzu kişinin alınma çırpdı.

– Qandalı ver bura, heç ağlıma gəlməzdi ki, bu mürdar heyvanla rastlaşam. Amma yaxşı oldu. İndi qalxa bilərsən, Nikola. Özünü tülkülyə vurma, ürəyin gətməyib. Başın daş kimi bərkdir. Mehmanxana sahibi hanı?

Meqre mehmanxana sahibini ikinci dəfə çağırmağı istədi. Qaranlıqda, bufet tərəfdən onun sakit və aydın səsinə eşidəndə təəccüb-ləndi

– Eşidirəm, cənab.

– Sizdə daha lampa, yaxud şam yoxdur?

– İşiq lazımdırsa şam götürerəm.

Meqre yaylığını çıxarıb dişləmiş əlini sarıdı. Qapının ağzında hönkürü eşidirdi. Matilda ağlayırdı. İçərini görmürdü. Bəlkə də elə bilirdi ki, komissarla vuruşan Jozef imiş.

– Gəl içəri, balaca. Qorxma, daha çox işimiz qalmayıb. Sənsə, Nikola, otur burada, amma tərpənsən özün bil

Meqre öz revolyverini də, rəqibininkini də yanındakı masanın üstünə qoydu. Mehmanxana sahibi şam gətirdi, elə sakit görünürdü ki, guya heç nə olmayıb

Meqre üzünü ona çevirib dedi:

– İndi get o cavan oğlanı gətir bura .

Kişi bir az duruxdu. Görsən, boynuna almaq istəmirdi?

– Dedim get oğlanı gətir, eşitmədin?

Kişi qapıya tərəf gedəndə Meqre dilləndi

– Görsən, qəlyan yanındadı?

* * *

Matilda ağlaya-ağlaya soruşurdu:

– Siz manırsız ki, o buradadır, özü də salamatdır?

Meqre cavab vermür, yuxarıdan gələn səsə qulaq asırdı. Mehmanxana sahibi yuxarıda bir qapını döyür, asta səsle nə isə deyir, ısrarla qapını açdırmaq istəyirdi. Ara-sıra deyilənləri eşitmək olurdu:

– Parisdən iki cənab və bir qız gəlib Qapını açə bilərsən. And içirəm ki...

Matilda hey ağlayırdı.

– Bəlkə onu öldürüblər ..

Meqre çiyinlərini çəkib ayağa qalxdı və pilləkənə tərəf gəldi.

– Əmanətdən göz ol, Lükas. Köhnə dostumuz Nikolanı yaqin tanımayan, eləmi? Mən də elə bilirdim ki, hələ Fresi həbsxanasındadır.

Meqre pilləkəni qalxıb qapının qabağında dayanmış mehmanxana sahibini kenara itələdi.

– Mənəm, Jozef, komissar Meqredir. Aç, cavan oğlan

Sonra mehmanxana sahibinə dedi:

– Sən nə gözleyirsən, düş aşağı. Düş o qıza bir şey ver, içib qızın.

– Hə, Jozef! Nə oldu?

Axır ki, qapı içəridən açarla açıldı, Meqre qapını itələdi.

– İşiq yoxdur?

– Bu saat yandıraram. Bir qırıq şam qalıb.

Jozefin əlləri esirdi. Şamın işığı üzünə düşəndə bərk qorxduğu açıqca hiss olunurdu.

– O hələ aşağıdadır? – deyə titrək səsle soruşdu.

Sonra dili dolaşa-dolaşa, qırıq-qırıq danışmağa başladı:

– Məni necə tapdınız? Onlar sizə nə deyirdilər? Aşağıdakı qız kimdir?

Otaq əsil kənd otağı idi. İçəridə hündür bir çarpayı vardı, yorğan-döşəyi qırıq-qırıq. Bir komod da vardı, Jozef qapının ağzına çəkmişdi ki, qəfildən içəri geyim olsa ilişsin.

– O şeyi hara qoymusan? – deyə Meqre sakit səsle soruşdu

Jozef çaşqın-çaşqın Meqreyə baxdı, sonra anladı ki, Meqre hər şeyi bilir. Jozefə elə gəldi Allahın özü onun yanına təşrif buyurub.

O, əli əsə-əbə şalvarının yan cibini eşələdi, cibindən qəzet parçasına bükülmüş kiçik bir bağlama çıxartdı.

Jozefin saç qırıq-qırıq, paltarları qırıq-qırıq idi. Komissar onun ayaqlarına baxdı. Yöndəmsiz şəttəllər ayağında idi.

– Qəlyanı ver...

Bu dəfə oğlan ağlamağa hazırlaşdı. Dodaqları körpə dodağı kimi titrəyib şişkinləşdi Meqreyə elə gəldi ki, oğlan özünü onun ayaqlarına atıb üz istəyəcək.

– Sakit ol, cavan oğlan. Aşağıda adamlar var.

Sonra oğlanın titrəyib-titrəyib ona uzatdığı qəlyanı alıb gülümsəndi.

- Sakit! Matilda yuxarı qalxır. Bizim düşməyimizi gözləməyə səbr çatmayıb. Saçını səliqəyə sal.

Meqre qrafını götürüb oğlanın elinə su tökmək istədi, qrafın boş idi.

- Su yoxdur?

- Olanı içmişəm.

Oğlanın üzünə baxanda ac-susuz olduğunu anlamaq çətin deyildi.

- Yəqin bərk acmışan?

Sonra Matildanın qaranlıqda qapının ağzında durduğunu duyub, arxaya çevrilmədən dedi:

- Gəl içəri, balaca... Mənə inanırsansa, bil ki, hər şey qaydasındadır. Oğlan səni çox sevır, buna şübhəm yoxdur. Amma zənnimcə, indi ona hər şeydən əvvəl yemək lazımdır.

V

JOZEFİN QAÇIŞI

İndi yağış damcılarının çöldəki yarpaqları ehmalca döyəcələməsinə qulaq asmaq, açıq qapıdan içəri axan təmiz və sərin havanı udmaq adama ləzzət verirdi.

Jozef əl olsa da mehmanxana sahibinin hazırladığı pəştət yaxmacını zorla yeyirdi. Boğazı qurumuşdu. Burun pərəkləri hələ də qalxıb-ənirdi.

Meqre isə ikinci, yaxud üçüncü dəfə qədəhini şərəblə doldurub, axır ki, tapdığı sevimli qəlyanını tüstülədir.

- Hə, cavan oğlan, ayağın yer almasın, amma deməliyəm ki, əgər qəlyanımı çırpsıdımamış olsaydın, meyitün bir-iki gündən sonra Mərn çayındakı qamışlıqdan tapılacaqdı. Meqrenin qəlyanı adı şey deyil!

Meqre bu sözləri açıq ürəklə deyirdi, amma əslində lovğalanmağı xoşlamırdı. Onun qəlyanını oğurlamışdılar, belə hallar olur; məşhur yazıçının qələmini, tanınmış rəssamın fırçasını, məşhur aktrisanın yaylığını, yaxud başqa bir əşyasını oğurlayırlar.

Bunu komissar ələ birinci gündən hiss etmişdi. "Ailə naminə axtarış..." Əslində Meqre belə axtarışla məşğul olmurdu.

Amma iş belə gətirdi ki, güzəranından narazı bir gənc onun qəlyanını oğurladı. Sonrakı gecə isə həmin gənc yoxa çıxdı. Cavan

oğlan çox çalışmışdı ki, anası polisə müraciət etməsin. Çünki bu səfehlin özü axtarış aparmaq fikrinə düşmüşdü! Elə bilirdi ki, bacarar, çünki Meqrenin qəlyanı damağında idi!

- Yaxşı, siz nə vaxt başa düşdünüz ki, sirli qonaq evinizdə daş-qaş axtarır?

Jozef əvvəl istədi yalandan lovğalansın, sonra Matildanın üzünə baxıb özünü düzəltədi:

- Mən heç bilmirdim ki, daş-qaş axtarırlar. Amma hiss etmişdim ki, axtarılan nə isə xırda şeydir. Çünki delik-deşiylə, hətta xırda dərman qutularının da içini axtarmışdılar.

- Hə, necədir, Nikola! Danış görək.

Nikola qandalı əllərini dizinin üstünə qoyub dinməzəcə oturmuş, kinli baxışlarını bir nöqtəyə zilləmişdi.

- Bəs, Blösteni Nisde öldürəndə..

Nikola tərpənmədi. Heç sümüyü çıxmış sifətinin özəlləri də oynamadı.

- Yaxşı bilirsən ki, səninlə danışsəm, daha doğrusu, sənin ifadəncə desək, söhbət edərim. "Neqresko" mehmanxanasında Blöstenin işini bitirəndə bilməmişdin ki, sənə kələk gəlib? Boynuna almaq istəmişsən? Eybi yox! Vaxt olar danışsən. Blösten sənə nə demişdi? Yəqin deyibmiş ki, daş-qaş Bersi küçəsindəki evdədir. Elədir? Amma görək biləydin ki, belə xırda şeyi gizləmək çətin iş deyil. Bəlkə sənə yalandan bir yer nişan veribmiş? Yaxud özünü daha hiyləgər hesab etmişsən? Yaxşı! Sən lap çox danışdın. Görürsən, heç daş-qaşın haradan gəldiyini soruşmuram. Bunu sabah biləcəyik, ekspertlər yoxlayandan sonra. Bextin gətirmədi ki, köhnə bir iş üçün həbsxanaya düşürsən. Hə, görək sonra neynəmişdin? Səhv etməyirsənsə, sən - Martin bulvarında ev yarmışdın, eləmi? Daha sonra, bir zinat dükkanı. Bir işi ki peşə elədin, qurtardı, düz demirəm?.. Üç il yatdın. Üç ay əvvəl buraxılıb başlamısən evin başına fırlanmağa. Blösten özünə düzəltdiyi açarı götürmüşdün!.. Elə deyil?.. Yaxşı! Danışmırsan, danışma.

Jozeflə Matilda təəccüblə Meqreyə baxırdılar. Onlar komissarin nə danışdığını anlamırdılar. Çünki bir neçə saat ərzində onun necə həyəcan keçirdiyini duymamışdılar.

- Görürsənmi, Jozef Bah, mən daha başlamışam səni "sən" çağırmağa. Burda çətin bir iş yox idi. Üç ildən bəri kirayənin saxlanılmayan bir evə namuləm adam gəlməyə başlayır... Mən

həməən saat fikirleşdim ki, bu həbsxanadan çıxmış adam olacaq. Xəstəlik üç il çəkmezdi. Mən həbsxanadan buraxılanların siyahısını yoxlasaydım, dostumuz Nikoladan şübhələnəcəkdım... Oduu varmı, Lükas? Mənim kibrıtım islanıb

– Hə, Jozef, indi danış görək həməən gecə nə olmuşdu.
– Mən qərara almışdım ki, axtarılan şeyi özüm tapam. Fikirleşirdim ki, hər nəse çox dəyərlidir, böyük dövlətdir.
– Anan məsələni mənə danışdığına görə qərara almışdım ki, mütləq həməən gecə tapasan?

Jozef başını aşağı saldı.
– Anan mane olmasın deyə, Allah bilir, stəkənına nə tökdün ki, bərk yatsın.

Jozef etiraz eləmədi. Burun pərekləri daha sürətlə enib-qalxmağa başladı.

– Mən lap çox istəyirdim ki, güzəranım dəyişsin! – deyə elə yavaş mızıldadı ki, səsi zorla eşidildi.

– Dəməli, ayağında şətel aşağı düşdü. Axı nəyə görə inanırdın ki, həməən gecə tapacaqsan?

– Çünki bütün evi axtarmışdım. Təkcə yemək otağı qalmışdı. Otaqları hissə-hissə axtarmışdım. Əmin idim ki, həməən şey yemək otağından tapılacaq.

Jozefin məzlum səsinde təkəbbürlü vurğu duyuldu:
– Axırda tapdım!

– Haradan?
– Bəlkə də gözünülə deyib, yemək otağında köhnə qaz lampası var. Lampaya şamdanlar və yalançı şüşə şamlar düzülüb. Heç bilmirəm lampanı sökmək hardan ağılıma gəldi. İçəridən arasında bərk əşya olan xırda kağız bükümləri tapdım.

– Dayan görüm! Otağından çıxanda axtardığını tapsan nə etmək fikrində idin?

– Bilmirəm.
– Evdən qaçmayacağdım?
– And içirəm ki, yox.
– Bəlkə tapdığını ayrı yerdə gizləmək istəyirdin?
– Bəli.
– Evdəmi?
– Xeyr. Bilirdim ki, siz də gəlib evi axtaracaqsınız. Tapacağınıza isə şübhə etmirdim. İstəyirdim dələkxanada gizlədim. Sonra isə...

Nikola üz-gözünü turtutdu. Məhmanxana sahibi bufetə dırşək-lənib durmuşdu, qaralıqda ağ köynəyi birtəhrə seziyordu.

– Yaxşı, şeyləri şamdanın içindən tapdın..
– Elə şamdanı qayıtarıb yernə qoyanda hiss etdim ki, yaxınlıqda kimse var. Əvvəl elə bildim anamdır, eləmdə cib fənəri vardı, tez fənəri söndürdüm. Sonra gördüm ki, otaqdakı bir kişidir, özü də düz üstümə gəlir. Qapıya tərəf qaçıb, küçəyə çıxdım. Bərk qorxurdum. Qaçmağa başladım. Qapı açılıb zərblə örtüldü. Ayağımda şətelər idi, nə papagımı götürmüşdüm, nə də qalstukumu. Qaçırdım və hiss edirdim ki, arxamca gələn var.

– Nikola, dəməli dovşan kimi bərk qaçan bu oğlandan geri qalmırsanımsı! – deyə Məqrə künayə ilə dilləndi.

– Bastiliyaya tərəf qaçırdım. Orada bir dəstə polis işçisi vardı. Onların yanından keçdim. Bilirdim ki, polisin yanında tutmaz. Beləliklə, gəlib “Şərq” vağzalına çıxdım, elə burda da ağılıma gəldi ki..

– Ağılına gəldi ki, Şəllə gedəsən. Bəli! Güzəl xatirələrin arxasınca! Sonra?

– Şəhər saat beşə qədər gözlemə zalında qaldım. Adam çox idi. Nə qədər ki, yan-yörədə adam çox idi...

– Başa düşürəm.

– Amma heç bilmirdim ki, mənı izləyən kimdir. Adamların üzünə baxa-baxa qalmışdım. Kassa açılarda iki qadının arasına girdim. Stansiyanın adını lap yavaş deyib biletdim. Bir neçə qatar az qala eyni vaxtda yola düşürdü. Gah bir qatara, gah da başqasına minirdim.

– Bura bax, Nikola, deyəsən bu uşaq səni menden çox incidib!
– İstəyirdim ki, hansı stansiyaya gətdiyimi bilməsən. Şəllə çatanda isə qatar yola düşəndən sonra vaxqondan atılıb düşdüm.

– Pis deyil! Pis deyil!
– Qaçıb vağzaldan çıxdım. Küçələr bomboş idi. Yənə qaçmağa başladım. Hiss edirdim ki, arxamca gələn yoxdur. Gəlib bura çıxdım. Tez otaq istədim, çünki bərk yorulmuşdum, həməən də tapdığımı bir tərəfdə gizləmək istəyirdim.

Jozef hələ həyəcan içində idi.
– Anam razı olmur ki, cibimdə artıq pulum olsun. Otaqda sayıb gördüm ki, on beş frankum, bir də qəpik-quruşum var. İstəyirdim çıxıb gedəm, anam xəbər tutunca evə qayıdım...

– Elə bu vaxt Nikola gəldi...

– Geldiyini pencəredən gördüm. Taksini beş yüz metr aralıda saxladı. Başa düşdüm ki, o Lani stansiyasına gedib, oradan maşın tutub Şelle qayıdıb və izimə düşüb Mən qapını içəridən bağlayıb gözledim. Pillekəndə addım səsi eşidəndə komodu qapının ağzına çəkdim. İnandırardım ki, tutsa məni öldürəcək.

– Heç tərəddüd etməzdi. Amma mehmanxana sahibindən ehtiyat edirdi, elə deyilmi, Nikola? Sonra burada gözleməyə başladı. Fikir-ləşdi ki, əvvəl–axır çıxacaqsan.. Yeməyə düşəcəksən.

– Heç nə yemədim Hələ qorxurdum ki, nərdivan qoyub pence-rədən keçər. Pencərəni də bağlamışdım. Yatmağa ürkək olmirdim.

Çöldə ayaq səsi eşidildi. Gələn taksinin sürücüsü idi, yağış kəsəndən sonra müştərilərinin gəlib çıxmadığına narahət olmuşdu

Meqrə qəlyanını chmalca ayaqqabısının dabanına döyüb boşaltdı, içini təmizlədi və əli ilə qəlyana sığal çəkdi.

– Əgər qəlyanı sındırmış olsaydın. .

Sonra sözlünə ara vermədən ayağa qalxdı:

– Hə, getdik, uşaqlar! Yaxşı, Jozef, bəs indi anana nə deyəcəksən?

– Heç bilmirəm. Anam tufan qoparacaq.

– Əşi, qoy görək! Burada nə var ki! Deyərsən gecə dedektiv oyunu oynamaq üçün yemək otağına düşmüşdün Gördün ki, otaqdan kim işə çıxır. Düşdün arxasınca, polis işçisi kimi başladın izləməyə.

Nikola ilk dəfə ağzını açıb, acıqlı səslə dilləndi:

– Elə bilməyin ki, sizin bu qarmağa ilişəcəyəm!

Meqrə səbrlə cavab verdi:

– Bu məsələyə sonra baxarıq, eləmi, Nikola? Oturarıq mənim kabinetimdə üzbəüz, danışarıq. Şofer, deyəsən, maşında yerimiz dar olacaq Gedəkmə?

Bir az sonra, yolda Meqrə əyilib maşının künkündə Matilda ilə yanaşı oturmuş Jozefin qulağına pıçıldadı:

– Eybi yox! Sənə başqa qəlyan verərəm. İstəyirsən lap irisini verim.

– Amma o başqa qəlyan olacaq, sizinki yox! – deyə oğlan cavab verdi.

JAN POL SARTR

(1905–1980)

LİZZİ

İSTİRAK EDİRLƏR

Lizzİ
Fred
Senator
Zenci
Con
Ceyms

Hədisə Amerikanın cənub ştatlarının birində, kiçik bir şəhərdə vəqə olur

BİRİNCİ ŞƏKİL

Lizzinin otağı Ağ divarlar Divan Sağda pəncərə, solda vanna otağına qapı.
Otağın ortasında dəhliz Bayır qapısı.

BİRİNCİ GƏLİŞ

Lizzİ Sonra zənci Səhnə açılmadan bork uğultu eşidildi Lizzİ qollarını çürməyib tozsoran maşını işə salır. Lizzİ tərəddüdlə vanna otağının qapısına baxır Yenidən zəng səsi. Lizzİ tozsoran maşını söndürür və vanna otağının qapısını açır

Lizzİ (yavaşdan). Zəng vurulur. Gözə görünmə

Gedib dişən qapını açır. Qapı ağzında ucaboylu, dolğun, ağsaçlı bir zənci görünür O, dindək dumaşdır

Bu nədir, nə istəyirsiniz? Dillənsəniz?

Zənci (yalvarışla). Rica edirəm, madam, rica edirəm.

Lizzi Necə? Nə dediniz? (Onun üzünə diqqətlə baxaraq.) Aha, dayan, dayan. Sən o qatardakı deyilsənmi? Sən onların elindən necə qaçıb xilas oldun? Buraya necə gəlib çıxdın?

Zənci. Mən sizi çox axtardım, madam. Hər yerdə axtardım (içəri girmək istəyir)

Lizzi Yox, yox, içəri olmaz. Mən tək deyiləm. De görüm, sən menden nə istəyirsən, nə?

Zənci. Rica edirəm, madam...

Lizzi Nə, axı nə? Pulmu istəyirsən?

Zənci. Yox, madam (sükut) Rica edirəm, ona deyin ki, mənim heç bir təqsirim yoxdur.

Lizzi Kime deyim, kime?..

Zənci. Müstəntiqə... Siz ona deyin. Rica edirəm, deyin, madam.

Lizzi. Yox, mən ona heç nə deməyəcəyəm.

Zənci. Rica edirəm.

Lizzi. Heç vaxt. Öz dərdim özümə bəsdür. Bir sən eşikdin elə. Rədd ol!

Zənci. Sız çox yaxşı bilirsiniz ki, mən heç bir şey etməmişəm. Deyin görüm mənim günahım nədir?

Lizzi. Doğrudur. Sənin heç bir günahın yoxdur. Lakin mən müstəntiqin yanına getməyəcəm. İstər müstəntiq, istər polis. İkisi də bir şeydir. Onları görəndə ürəyim bulanır.

Zənci Evdə mənim arvad-uşağım var. Bütün gecəni bu aralarda hərhlənmişəm. Daha məndə hal qalmayıb.

Lizzi. Onda baş götürüb qaç bu şəhərdən.

Zənci. Onlar bütün vəğzalları mühasirəyə alıblar.

Lizzi Kimlər?

Zənci. Ağlar.

Lizzi Hansı ağlar?

Zənci. Bütün ağlar. Sız hələ evdən kənara çıxmamısınız ki?

Lizzi. Yox.

Zənci Küçələr adamlarla doludur. Cavanlar, qocalar, tanışlar hamı dilbir olub, hamı...

Lizzi. Bu nə deməkdir?

Zənci Bu o deməkdir ki, çarəm yalnız məni yaxalayana qədər şəhəri dolaşmaqdır. Bir-birləri ilə tanış olmayan ağlar söhbətə başladılar, yəqin edin ki, zəncini fəlakət gözleyir, madam. (Sükut.)

Deyiniz ki, mən heç bir şey etməmişəm, madam. Müstəntiqə, müxbirlərə də deyiniz. . Bəlkə müxbirlər qəzetlərdə bu haqda bir şey yazdılar... Deyiniz, madam, deyiniz... Deyiniz.

Lizzi. Bağırma... Dedim ki, mən tək deyiləm. (Sükut.) O ki, qaldı qəzetlər... Ümidini kəs. Özümü onların yadına salmağım mənə heç də sərfəli deyil (sükut), lakin işdir, məni şahid kimi məhkəməyə çağırırsalar, onda mən orda yalnız həqiqəti söyləyəcəyəm. Bax, buna söz verirəm.

Zənci. Siz onlara mənim tamam təqsirsiz olduğumu söyləyirsinizmi?

Lizzi Söylərəm

Zənci. And içirsinizmi?

Lizzi. Əlbəttə, əlbəttə.

Zənci. Hər yerdə olan və hər şeyi gören Allahın hüsurundamı?

Lizzi. Of... Hə, hə... Əl çəksənə.. Söz verdim, daha baş-beynimə aparma. (Pauza.) Dayanma, tez rədd olub get!

Zənci (lapdan). Rica edirəm, madam, məni burda gizlədin.

Lizzi. Necə? Səni gizlədim?

Zənci. Məni gizlətmək istəmirsiniz, madam, yox?

Lizzi. Necə? Mən səni gizlədim?.. Sən bir bunun sözünə bax. (Qapını qəflətən onun üzünə qapayır.) Yaman qarayaxadır. (Vanna otağına tərəf gedir.) İndi çıxıb bilsən.

Fred vanna otağından çıxır. Penceksiz, qalstuksuzdur

İKİNCİ GƏLiŞ

Lizzi, Fred

Fred. Nə olmuşdur?

Lizzi. Heç...

Fred. Elə bildim polislerdir.

Lizzi. Polislər? Polislik bir işin var məgər?

Fred. Mənim yox... Dedim bəlkə səninçin gəliblər

Lizzi (küskün). Nədən ötrü? Mən həyatımda özge malına əl vurmamışam.

Fred. Deyirsən ki, heç vaxt polislik işin olmayıb...

Lizzi. Hər halda oğurluq üstə yox.

Fred (çimçəşir). Ey!. D..

Lizzi (tozсорan maşının sasından daha bərk). Nə olub, əzizim?

Fred (bağırır). Mənim qulaqlarım buna tab gətirməz.

Lizzi (bağıraraq). İndicə qurtarıram. (Sükut.) Bax, mən belə-yəm

Fred Nə, nə?

Lizzi (bağıraraq). Deyirəm, görürsənmi mən necəyəm?

Fred (bağırır). Necəsən?

Lizzi (bağırır). Beləyəm, belə.. Şəhər məni saxlamaq olmaz. Belə bir gecədən sonra mənə mütləq vanna qəbul etmək və tozсорanı işə salmaq lazımdır. (Tozсорanı söndürür.)

Fred (divanı göstərir). Divanın üstünü yığışdır.

Lizzi Neyi?

Fred Yatağı. Sənə deyirəm ki, yığışdır. Ondan günah qoxusu gəlir

Lizzi Günah qoxusu? Bu sənə başına hardan yerləşdi. Sən kimsən? Yoxsa pastorsan?

Fred Yox. Niyə axı.

Lizzi Elə danışsan ki, adam elə bilir Tövratdan aye oxuyursan. (Onu diqqətlə süzür.) Yox, sən pastor deyilsən. Sən həddindən artıq soyuqqanlısan. Üzüyünü göstər bir görüm (heyranlıqla) Bəxtim varmı? Gör kime rast gəlmişəm. Sən doğrudan da dövlətlişən?

Fred Bəli

Lizzi Çox dövlətlişən?

Fred Çox

Lizzi Bu lap yaxşı. (Fred i qucaqlayır Dodaqlarını ona öpüş üçün uzadır) Mənim ələmdə kişi nə qədər dövlətli olsa, bir o qədər yaxşıdır. Bu ona qarşı etimad doğurur.

Fred (onu öpmək istəmir. Ondan üz çevirir). Tez yatağı yığışdır.

Lizzi Yaxşı, yaxşı, yığışdırıram. (Öz-özünə gülərək divanı səli-qəyə salır) "Günah qoxusu gəlir" Bu sözü tapmaq üçün görə bəş sındırsan, baş. Əzizim, əgər bu günah sayılarsa, hər halda sənə günahındır Bir qulaq as.. (Freddə etiraz hərəkəti.) Əlbəttə, həm də mənim günahımdır. Eh.. Mənim vicdanımın o qədər günah yükü var ki, (divana oturub Fredi yanında tutmağa məcbur edir). Bura gəl. Otur görək, bizim günahımız ümididir. Özü də xoşagələnin bir

günahıqdır Deyilmi? (Gülür.) Gözlərimi yere dikmə. Yoxsa mənə qorxursan nədir! (Fred qaba hərəkətlə onu özünə doğru çəkir) Neyləyirsən? Ağrıdır axı (Fred onu buraxır) Yaman şeysən ha! Çox qərribə adamsan ha!.. Amma baxışların heç də xoşuma gəlmir... (Pauza. Birdən.) Adın nədir? Demək istəmərsən? Adını deməməyin mənə heç açmır axı.. Başa düşürəm.. Məncə familiyanı gizlətmək olar. Ancaq adı yox. Yaxşı, adlarınızı bilməsəm onda sizi bir-birinizdən necə ayıra bilərəm Adını da, mənim əzizim, yubanıma, de görək

Fred Yox, olmaz

Lizzi. Onda sənə adın olar "Adsız cənab" (qalxır). Sən otur... Mən otağı səliqəyə salım. (Otaqdakı əşyanı o tərəf-bu tərəfə qoyur.) Bax, belə, bu da belə.. İndi hər şey öz yerində oldu. Stullar mizin dövrəsində olsa yaxşıdır. Sənə qıvrırsan tanışın varmı? Mən otağın divarlarından şəkillər asmaq fikrindəyəm. Çamadanımda çox qəşəng bir şəkil var Adı "Qıncı kuzədir" Bədbəxt qız kuzəni qırırmışdır. Fransız şəkildir.

Fred. Nə kuzə, nə qız?

Lizzi. Bilmirəm. Yəqin kuzə qızın özününküdür Həmin şəkəle tay "Qoca qarının corab toxuyaraq nəvələrinə nağıl danışdığı" şəkli tapmaq istərdim, belə... Qoy pərdəni çəkim. Pəncərəni açım (Açır) Nə gözəl havadır. Budur bizim gündüzümüz başladı. (Pəncərədən boylanır.) Ah, nə gözəldir, qərribə havadır. Həm çimmişəm, həm də vaxtını xoş keçirmişəm Özümü çox yaxşı hiss edirəm Bura gəl. Bax, gör pəncərəmdən nə qərribə mənzərə görünür Ağacların sayı-hesabı yoxdur... Bilirsənmi, mənim bəxtim gətirib Əziyyətsiz-filansız zənginlər məhəlləsində, özü də asanlıqla otaq tapmışam Niyə gəlmirsən? Məgər sən öz doğma şəhərinə sevmirsən?

Fred Məne şəhəri öz pəncərəmdən seyr etmək daha xoş gəlir

Lizzi (sərr). De görüm şəhər-şəhər zənciyə rast gəlmək doğrudan pis əlamətdir?

Fred. Niyə?

Lizzi. Mən.. Yox. Heç... Odur küçənin o biri səki ilə bir zənci gedir

Fred. Zəncini günün hər vaxtında görmək pis əlamətdir. Bu, həmşə insana bədbəxtlik gətirir Zənci ilə iblis arasında az fərq var. (Pauza) Ört pəncərəni!

Lizzi. Təmiz havadan qorxursan nədir?

Fred Sənə pəncərəni ört deyirəm, pərdəni də çək İşığı yandır.

Lizzi. Niye? Zencilərə görəmi?

Fred. Sarsaq.

Lizzi. Belə gözəl günəşli havada?

Fred. Cəhennəmə qalsın hava da, günəş də. Mən istəyirəm ki, otaqda hər şey bu gecə olduğu kimi qalsın. Əşidirsənmi, pəncərəni ört. Günəşin qarşısına mən başqa bir yerdə çıxaram. *(Qalxıb Lizziyə yanaşır və ona baxır)*

Lizzi *(bilinməz bir həyəcanla)*. Nə olub?

Fred. Heç bir şey. Qalstukumu mənə ver.

Lizzi. Qalstukun vannaya otağında. *(Lizzi otaqdan çıxır, Fred cold stolun yəşiyini açıb axtarır. Lizzi əlində qalstuk qayıdır.)* Bilirsənmi, mən təsadüfi qonaqları çox nadir hallarda qəbul edirəm. Qonaqların tez-tez, həddindən artıq gəlib-gətməsindən heç də xoşlanmıram. Mənim idealım özümə üç-dörd hörmətli, daimi dost tapmaqdır. Məsələn, bəri yanıma çərşənbə axşamı, o biri cümə axşamı, üçüncü isə şənbə günü gəlirlər. Cavanlığına baxmayaraq rəftarın bəd deyil. Yaxşı, yaxşı, daha bir söz demirəm. Özün bilirsən *(qalstukunu bağlayıb qurtarır)*. Bax belə. Sən allah bir bax, gör nə gözəlsən. Zəhmətimə görə mənə təşəkkür et. Əzizim, öp məni. Məni öpmək istəmirsən? *(Fred sət, kobudcasına onu öpür və dərhal özündən kənara itələyir.)* Oh.

Fred. Sən iblissən.

Lizzi. Nə dedin?

Fred. Dedim ki, sən iblissən.

Lizzi. Yəni Tövrət! Mən heç bilmirəm sənə nə olub. *(Pauza.)* Sən razı qaldınımı?

Fred. Nədən?

Lizzi *(gülümsəyərək onu yamsılayır)*. Nədən? Sən lap axmaq-sansı ki, mənim körpəciyim, əzizim...

Fred. Aha! . Başa düşdüm... Niyə, çox razıyam. Sənə nə qədər borcluyam?

Lizzi. Burda pulun mətbəbə nə dəxli var. Mən ancaq sənə mənəndən razı qalıb-qalmadığını soruşdum. Sən bunun müqabilində mənə bir-iki şirin söz deyə bilməzdin? Məncə deyə bilərdin... Necə? Doğrudanmı sən razı qalmamısan. Bir söz, qərəbədir, çox...

Fred. Sus.

Lizzi. Gecə məni necə də bərk-bərk öpürdün... Sonra isə lap yavaşdan: "Səni sevirəm" dedin.

Fred. Gecə sərxoşdun .. Ona görə sənə elə gəlib.

Lizzi. Xeyr, mən sərxoş deyildim.

Fred. Yox, sərxoşdun.

Lizzi. Sənə deyirəm ki, yox, yox.

Fred. Hər halda mən özüm sərxoşdum, xatirimdə heç bir şey qalmayıb.

Lizzi. Təəssüf . Demək hər şeyi unutmusan?

Fred. Sənə dedilər ki, yum ağzını, gecə nə olmuşdusa gecədə də qaldı. Gündüz bu baredə danışmazlar

Lizzi. Belkə bu haqda danışmaq mənim xoşuma gəlir. Doğrusu, şəxsən mən yaxşıca kəfə baxdım

Fred. Aha... Kəfə baxmısan?... *(Yaxınlaşıb çiynilərini oxşayır və lapdan boğazından yapışır)* Kişiləri gülünc vəziyyətə salmaq sizin köhnə peşənizdir. *(Pauza)* Gecə nə olmuşdusa, hamısını unutmuşam, hamısını. Yalnız sənə yadında qalmışdır, sənə... *(Boğazını sıxır.)*

Lizzi. Sən nə edirsən?

Fred. Boğuram səni.

Lizzi. Aman, ağrıdır.

Fred. Bir az da bərk sıxsam gecəki əhvalatı heç kəs xatırlaya bilməz... *(Buraxır.)* Mən sənə nə qədər borcluyam?

Lizzi. İndi ki, hər şeyi unutmusan, heç nə qəder.

Fred. Cəfəng danışma... Nə qədər borcluyam?

Lizzi. Mənə qulaq as. . Mən bura sığağın gəlmişəm. Sən isə mənim birinci qonağımsan. Mən sənəndən heç nə almayacağam. Qoy birinci qonaqdan siftem müftə olsun.

Fred. Mən sənə hədiyyəyə qalmamışam.

Stolun üstünə 10 dollarlıq kağız qoyur.

Lizzi. Sənə pulun mənə lazım deyil. Lakin maraqlıdır. Görək mənə nə qədər qiymət qoyursan, dayan, indicə biləcəyəm. *(Gözlərini yumaraq kağızı götürür)* Qırxdollar? Yox, bu lap çox oldu. İki kağız da olsaydı iyirmi dollar? O da yox. Deməli, qırxdollardan artıq. Əllimi? Yüzümü? *(Bu zaman Fred ona baxaraq gülür)* Daha bəsdür. Gözlerimi açmam. *(Kağıza baxır.)* Sən səhv etmirsən ki?

Fred. Məncə yox.

Lizzi. Bilirsənmi burda nə qədərdir?

Fred. Bilirəm

Lizzi. Götür geri, bu saat götür geri... (*Freddə etiraz hərəkəti*)
On dollar! Onu bil ki, mənəm kimi qızlar on dollara sənin üzünə heç
tüpürmək də istəməzlər Sən mənəm ayaqlarımı gördünü? (*Ona
ayaqlarını göstərir*) Sən heç belə ayaqları on dollara ala bilsən?
Nə qədər ki, özümədən çıxmamışam, kağızlarını yığışdırıb ekil
burdan! Əcəb işdir. Mənə zəli kimi yapışdığı bes deyil, üstəlik tələb
eləyirdi ki, ona öz uşaqlıq heyatımı da danışım Səher isə kef-damağı
pozulub, baş-beynimi aparır Elə bil mənəm bir aylıq haqqımı evvel-
cədən verib. Bütün bunları görün nəçəyə, qırx yox, otuz yox, iyirmi
yox, on dollara!..

Fred. Bu heyvanlığına görə səninçin o da çoxdur.

Lizzi. Heyvan özünsən Zıramanın bırı zıramama. Əgər anan sənə
qadınlara hörmət etməyi öyrətməyibse, görürsün şortunun birinymiş.

Fred. Sus!

Lizzi. Heyvərə, heyvərə...

Fred (*ahəstə*). Qızıcığaz, məsləhətə qulaq as. Əgər boğulmaq
istəmirsənsə, onda biz oğulların yanında anaları barədə cinqırını
çıxartma.

Lizzi (*onun üstünə hücum çəkir*). Buyur, boğ meni, görüm necə
boğursan? Buyur boğ

Fred (*geri çəkilərək*). Sakit ol... (*Lizzi stol üstündəki vazanı götü-
rüb Fredin başına vurmağa istəyir.*) Al, bu da on dollar, ancaq sakit
ol. Sakit ol, deyirəm. Yoxsa səni zindana saldıraram.

Lizzi. Necə, sən məni zindana saldırarsan?

Fred. Bəli, mən!

Lizzi. Sən ha? .

Fred. Əlbəttə, mən

Lizzi. Qərībədir

Fred. Mən Klarkın oğluyam!

Lizzi. Hansı Klarkın?

Fred. Senator Klarkın.

Lizzi. Doğrudanmı? Mən isə prezidentin qızıyam.

Fred. Sən qəzetlərdə atam Klarkın şəklini görmüsənmi?

Lizzi. Görmüşəm. Nə olsun ki...

Fred. Bax, budur Klark (*Ona şəkil göstərir.*) Yanındakı mənəm.
O, əlini mənəm çiyinə qoymuşdur.

Lizzi (*birdən sakitləşir*). Bu kəmin ağlına gələrdi Atan dedikco
gözəldir Ver bir yaxşı-yaxşı baxım.

Fred (*şəkli onun əlindən alır*) Kifayətdir!

Lizzi. O doğrudan çox gözəldir Nə qəşəng, nə ciddi sifəti var,
deyirlər o, nitq cəndə ağzından bal tökülür Doğrudur? (*Fred
dinmir.*) Bu isə sizin bacınızdır, eləmi?

Fred. Bəli

Lizzi. Qəşəngdir Kreslodakı qızlar bacılarındımı? (*Fred
dinmir*) Sənin otaqların arturmanın dəlindəkidirmi?

Fred. Elədir.

Lizzi. Deməli, sən səhər nahar eləyəndə pəncərədən bütün
şəhəri görürsən.

Fred. Bəli.

Lizzi. Sizi səhər, şam yeməyinə çağıranda çan çalırılar, eləmi?
Sən mənə cavab verəcəksən, ya yox?

Fred. Elədir, çan çalırılar

Lizzi (*heyranlıqla*). Çan çalırılar.. Mən səni heç başa düşə bil-
mərəm. Ah... Mənəm belə bir ailəm, belə bir evim olsaydı, onda hər rast
gəldiyəm adamla harda oldu gecələrdimmi? Məni qızıla tutsaydılar
da yox... (*Pauza.*) Bayaq anan haqqında ağır söz dediyəm üçün məni
bağışla .. Bir az hirsələnmişdim De görüm şəkildə anan hansıdır?

Fred. Mən bayaq sənə anam haqqında danışmağı qadağan elə-
mədimmi?

Lizzi. Yaxşı, yaxşı! (*Pauza.*) Sənə bir sual vermək olarmı?
(*Fred dinmir.*) Əgər qadınlardan zəhlən gedirsə, onda niyə mənəm
yanıma gəlmisən? (*Fred dinmir Lizzi ah çəkir*) Madam ki, mən bu
şəhərə gəlmişəm gerek sizin rəftarınıza alışmağa çalışsam. (*Pauza*)

Fred (*ayna qabağında saçlarını darayır*). Sən Şimaldamı yaşa-
yırdın?

Lizzi. Bəli, Şimalda.

Fred. Nyu-Yorkda?

Lizzi. Bunun sənə nə dəxli var.

Fred. Axı sən bir az evvel Nyu-Yorkdan danışırıydın

Lizzi. Nyu-Yorkdan hamı danışa bilər. Bundan sən dediyin
mətləb çıxır ki.

Fred. Sən niyə oranı tərk elədin?

Lizzi. Cana geldim..

Fred. Dolayıq işlərinə görə, eləmi?

Lizzi. Həşərat kimi yer-yerden üstünə tökülmüşdülər. Əlinə baxsan mende də günah var. Bu ilanı görürsənmi? (Ona qolbağını göstərir) Fəlakət doğurur, ancaq fəlakət.

Fred. Onda qoluna niyə taxmısan?

Lizzi. Mənimdir, ona görə də taxmağa məcburam. Deyirlər ilanlar yaman kunli olurlar.

Fred. Cavab ver görüm, zənci sənimi zorlamaq istəyirdi?

Lizzi. Nəce, nəce?

Fred. Sən bura srağagünkü saat 6 qatarıyla gəlmisən?

Lizzi. Bəli...

Fred. Demək o sənən?

Lizzi. Məni heç kəs zorlamaq istəmirdi. (Kədərlə güldür.) Bu kəmin ağına gələ bilər. Məni zorlamaq??

Fred. Seni, əlbəttə, seni. Düənə Vebster Dansik də mənə bu barədə danışdı.

Lizzi. Vebster? Aha... Belə də. Mətləb aydırdı.

Fred. Nə demək istəyirsən?

Lizzi. Mən indi başa düşürəm ki, gecə gözlerin niyə par-par parıldıydı. Deməli bu seni yandıb tökür, he? Donuz! Elə gözəl atadan belə...

Fred. Axmaq... (Pauza.) Əgər mənim xəyalıma belə gəlsəydi ki, sənə zənci toxunub onda...

Lizzi. Onda nə olardı?

Fred. Mənim beş nəfər xidmətçi zəncim var. Məni telefona çağıranda onlardan biri dəstəyi götürür, silib təmizləyəndən sonra mənə verir.

Lizzi (fit çalır) Aydırdı.

Fred. Burda zənciləri biz bir o qədər də sevmirik. Onlarla yaxınlıq ələyən qadınları da...

Lizzi. Bəsidir Mənim isə zəncilərə qarşı qəzəbim-filanım yoxdur. Lakin onlarla oturub-durmağı da heç arzulamazdım.

Fred. Bunu nədən bilək, axı? Sən iblisən, zənci də iblisdir, iblis! (Sərt.) Demək belə, he? O səni zorlamaq istəyirmiş...

Lizzi. Bunun sənə nə dəxli var.

Fred. Zəncilərdən ikisi birdən sənə kupenə girib üstünə atılırlar. Sən adamları haraya çağırırsan. Ağlar sənə harayına gəlirlər. Zəncilərdən biri birdən bıçağa əl atır. Bu zaman ağlardan biri tapança ilə həmin zəncini vurur. O biri zənci isə qaçır

Lizzi. Bunları sənə Vebstermi danışıb?

Fred. Bəli...

Lizzi. O bunu hardan bilir?

Fred. Bütün şəhər bundan danışır

Lizzi. Bütün şəhər? Bəxtim gətirib ki. Görünür, sizin ayrı işiniz-gücünüz yoxdur.

Fred. Lakin hədisə mənim danışdığım kimi olub

Lizzi. Heç də yox. İki zənci sakitcə bir-biri ilə söhbət edirdi. Onlar mən tərəfə gözələrin ucuyta da baxmırdılar. Sonra kupenə dörd ağ adam girdi. Onlardan ikisi mənə sataşmağa başladı. Onlar əltopu oyununda udmuşdular. Özləri də külqənbərdilər. Biri deddi ki: "Bu kupeden zənci qoxusu gəlir". Sonra iki zəncini tutub pəncərədən dışarı atmaq istədilər. Zəncilər özlərini müdafiə edirdilər. Nəhayət, ağlardan birinin gözüünü zədələdilər. Ağ adam tapança çıxıb zəncilərdən birini vurdu. Hədisə əslində belə olub. O biri zənci isə stansiyanın yaxınlığında qatar gedə-gedə pəncərədən tullandı.

Fred. Nə eybi var. Onu mütləq taparlar. O heç bir yere qaça bilməz. (Pauza.) Müstəntiq səni yanına çağıranda ona bu axmaq tarixi danışacaqsan?

Lizzi. Bunun sənə nə dəxli?

Fred. Sualıma cavab ver.

Lizzi. Mən müstəntiq yanına getməyəcəyəm. Niyə öz başımı təzədən beləyə salım, axı.

Fred. Çağıracaqlar. Getməlisən.

Lizzi. Yox, mən getməyəcəyəm. Mənim polis idarəsində işim yoxdur.

Fred. Onlar özləri sənə dalınca gələrlər

Lizzi. Gəlsinlər də. Onda mən bütün gördüklərimi olduğu kimi onlara danışaram. (Pauza.)

Fred. Sən bununla nə etmək istədiyini düşünürsənmi?

Lizzi. Mən nə etmək istəyirəm ki?

Fred. Sən bu hərəkətinlə ağ adamın əleyhinə, zəncinin xeyrinə şəhadət vermiş olursan

Lizzi. Əgər ağ adam müqəssirdirsə onda...

Fred. O müqəssir deyildir.

Lizzi. O, adam öldürüb, demək müqəssirdir.

Fred. Nədə?

Lizzi. Adam öldürməkdə.

Fred. O, adam yox, bir zənci öldürübdür, zənci.

Lizzi. Nə demək istəyirsən axı.

Fred. Onu demək istəyirəm ki, hər öldürülən zənci üçün adamı məsuliyyətə çəksələr, onda gerek bütün Amerikanı...

Lizzi. Onun buna ixtiyarı yoxdur.

Fred. Nə ixtiyar axı.

Lizzi. Onun buna ixtiyarı yoxdur deyirəm

Fred. Bu ixtiyar sözünü şimalda uydurublar. Mükəssir olsa da, olmasa da sən öz irqindən olan adama cəza verməyə cürət etmələsən.

Lizzi. Mən heç kəsə cəza verilməsini tələb etmirəm. Məndən soruşsalar, gördüklerimi necə varsa eləcə də söyləyəcəyəm. (Pauza)

Fred (Lizzinin üstünə hücum çəkir). Cəvab ver görüm, sənin o zənci ilə nə kimi əlaqən var? Niyə sən onu müdafiə edirsən?

Lizzi. Mən onu heç tanımıram.

Fred. Bəs, onda niyə belə edirsən?

Lizzi. Mən həqiqəti demək istəyirəm.

Fred. Həqiqət?! Sən bir işə bax. Özünü on dollara satan küçələr qızı həqiqətdən dəm vurur. Yoxdur həqiqət! Yalnız ağlar və qaralar var. Bu qəder! Bizim bu şəhərdə on yeddi min ağ, iyirmi min qaralar var. Nə sən, nə də mən Nyu-Yorkda deyilik. Zərifətin yeri deyil. Vəziyyət ciddidir (Pauza) Bilirsenmi, Tomas mənim xalaoglumdur.

Lizzi (heyran içində). Ah... Eləmi!

Fred. O çox abırılı, yaxşı adamdır.

Lizzi. Məşallah, göz dəyməsin

Fred. Sən bunu başa düşə bilməzsən. O, çox namuslu adamdır.

Lizzi. O necə namuslu adamdır ki, pis, murdar niyyəti ilə mənim kupemə soxulmuşdu. Mənə elə gəlir ki, ikinizin də xamırı bənmayadan yoxrulub.

Fred (ona al qaldırır). Əclaf. (Özünü ələ almağa çalışır.) Sən iblissən, iblis! İblisdən isə xatədən başqa heç şey gözlemək olmaz.. Əvvəla xalaoglum sənə, yeni bir küçə qızına satışıb, ikinci də murdar bir zəncini vurub öldürüb. Bunun harası cinayət oldu? Bu çox əhəmiyyətsiz bir şeydir. Belə hərəkətlər öz-özünə baş verir. Əhəmiyyətsiz şey odur ki, Tomas əsil mənəda insandır.

Lizzi. Ola bilər. Ancaq zəncinin heç bir günahı yoxdu.

Fred. Zənci həmişə günahkardır, həmişə.

Lizzi. Mən heç vaxt heç kəsə iftira atmamışam və atmaram da Fred. Zəncini ələ vermədən bu, Tomasa çox bəhə olucacaq. İstəsən də, istəməsən də sən onlardan birini məhv edəcəksən. İndi seç görək hansını...

Lizzi. İşə düşmədik. (Qolbağına baxır) Yaramaz, alçaq. Bunların hamısına bəis sənə. Sən həmişə mənim başıma bəla açarsan (Qolbağını döşəməyə atır)

Fred. Nə qədər istəyirsən?

Lizzi. Heç nə qədər.

Fred. Beş yüz dollarla necəsən?

Lizzi. Yox, heç bir quruş da istəmirəm. Bir sent də istəmirəm

Fred. Sən ömründə bir gecədə beş yüz dollar qazana bilməyəcəksən.

Lizzi. Xüsusən sən kimi xəsislərə rast gələndə. Gecə mənə buna görə yaltaqlanırdın?

Fred. Bəs necə?

Lizzi. Aha, deməli sən qorara almışdın ki, budur həmin qızı dilə tutub evinə ötürərəm. Sonra alverimizi də edərək. Elədimi? Əllərimi oxşayanda soyuqqanlılıqla mənə necə ələ alacağın barədə düşünürdün. Eləmi? (Pauza) Boynuna alsana. Al boynuna, mənim körpəciyim, al. Əgər doğrudan da sən mənimlə sövdələşməyə gəlmişdinsə, onda səhərcədən qalmasıydın da olardı, düz demirəm? Niyə səhərcədən qaldın, əclaf, niyə qaldın, hə, niyə?

Fred. Heç özüm də bilmirəm niyə qaldım.

Lizzi (gözü yaşlı stula oturur). Əclafsan, əclaf.

Fred. Sən allah, beş yüz dolları götür. Zarlıdama, sızıdama Bəsdir, Lizzi, ağıllı ol. Beş yüz dollar, beş yüz.

Lizzi (hıçqırıraq). Yox, yox, sənə o beş yüz dolların mənə gerek deyildir. Mən yalan şəhadət verməyəcəyəm. Çıxıb gedəcəyəm bu xarabadan, gedəcəyəm (Qapının zəngi çalınır. Lizzi donub qalır. Təkrar zəng vurulur. Lizzi pıçılı ilə) Bu nədir? Sus! (Uzun sürən zəng) Mən qapını açmayacağam. Səsinə çıxartma (Qapı yumruqla döyülür)

Səs (qapı dalından) Qapını açın, gələn polisdir.

Lizzi (yavaşdan). Əvvəldən ürəyimə dammışdı. (Qolbağını göstərərək) Buna bəis bu lənətə gəlmiş ilandır, bu (əylilib qolbağı yerdən götürür və qoluna taxır). Hər halda yenə bunu taxmağım məsləhətdir. (Fredə) Təc ol gizlən.. (Qapı döyülür)

Səs Gələn polisdır

Lizzi. Sənə gizləndim, axı. Təz ol gır vanna otağına. (*Fred hərəkətsiz dayanmışdır. Lizzi onu var gücü ilə itələyir.*) Sənə vanna otağına keç demirəm!

Səs. Fred! Sən burdasan... Fred, sən burdasan.

Fred. Burdayam. (*Lizzini itələyir. Lizzi donub qalır. Mat-mat ona baxır*)

Lizzi. İndi mənə hər şey aydın oldu.

Fred qapını açır, Con və Ceyms içəri girirlər

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Həmin şəxslər Con və Ceyms. Bayır qapı açıqdır

Con Biz polis idarəsindən. Sən Lizzi Mak-Key deyilsənmi? Lizzi (*onları dinləmədən Fredə baxmaqda davam edir*). Hər şey mənə indi aydın oldu.

Con (*Lizzinin çiyindən tutub silkələyir*). Səninlə danışılar. Cavab versənə.

Lizzi. Nə?.. Bəli, mənəm.

Con. Vəsiqənizi göstərin.

Lizzi (*özünü ələ alaraq, qatı*). Siz nə ixtiyarla mənə sorğu-suala çekirsiniz? Siz bura nə üçün gəlmisiniz? (*Con ona öz nişanını göstərir.*) Hər yerindən duran belə nişan taxa bilər. Siz bu cəzanın dostusunuz. Onunla dilbir olub mənə fırıldaq gəlmək istəyirsiniz.

Con (*öz polis vəsiqəsini onun üzünə doğru uzadır*). Sən bilir-sənmi bu nədir?

Lizzi (*Ceymsi göstərərək*). Bəs, o?

Con (*Ceymsə*). Ceyms, vəsiqəni göstər buna.

Ceyms vəsiqəsini Lizziyə göstərir. Sonra Con mizə yaxınlaşır. Mizin gözündən Lizzinin sonodlarını çıxarıb Ceymsə verir. Ceyms Fredi göstərərək Lizzidən soruşur

Ceyms Sən bu adamı dünən gecə evinə gətirmisən, eləmi? Məgər fahişəliyin qanunla təqib edildiyi sənə məlum deyildir?

Lizzi. Siz, ordersiz başqasının evinə soxulmağa ixtiyarınız olduğuna əminmisiniz? Sizdən şikayət edəcəyimdən qorxmursunuz?

Ceyms. Sən bizim dərdimizə qalma. (*Pauza.*) Səndən soruşurlar bu adamı gecə evinə gətirmisən, ya yox?

Lizzi (*Polislər gələndən sonra Lizzi dəyişir. Özünü daha sərt, daha sərbəst və kobud aparır*). Mənə açıq-saçıq, axmaq-axmaq suallar verməyin. Elədir. Onu evimə gətirmişəm (*Məğrur*) Lakin, şübhəsiz ondan pul almamışam. Hə, necədir? Deyəsən kələyiniz baş tutmadı, axı.

Fred. Odur, stolun üstündə iki ədəd on dollarlıq kağız var. Onları buna mən vermişəm.

Lizzi. Sübut edə.

Fred (*ona baxmadan polislərə müraciət edir*). Mən bu pulları dünən şəhər bankdan eyni seriyadan olan iyirmi səkkiz digər kağız pulla bir yerdə götürmüşəm. Nömrələrini yoxlayın.

Lizzi (*hiddətlə*). Mən bu pulları qəbul etməmişəm. Redd etmişəm. Mən onun bu zibil kağızlarını götürməmişəm. Mən bunları onun eybəcər sifətinə çırpmışam.

Con. Sən bu pulları redd etməsən, bəs niyə stolunun üstündədir?

Lizzi (*pauzadan sonra*). Daha mənim işim bitdi. (*Özünü itirmiş halda Fredə baxır və yumşaq deyir.*) Artıq hər şey mənimçin aydın oldu. (*Polislərə*) Yaxşı, deyin görüm menden nə istəyirsiniz?

Con. Otur. (*Fredə*). Sən bunu məsələdən xəbərdar etmişsənmi? (*Fred başı ilə təsdiq edir.*) Müstəntiq, Toması yalnız sən şəhadət verəqəsinə imza atdıqdan sonra azad edəcəyinə söz verir. (*Kağızı ona uzadır.*) Budur, şəhadət verəqəsi. Necə lazımsa, eləcə də düzəldilmişdir. Sənə ancaq asan bir iş, imza atmaq qalır. Sabah isə seni öz qaydası ilə dindirəcəklər. Oxumaq bilirsənmi? (*Lizzi part halda çiyinlərini dartır. Con kağızı ona uzadır*) Oxu, imza at!

Lizzi (*kağıza göz gəzdirir*). Bunlar başdan-ayağa yalandır, yalan!

Con. Ola bilər. Lakin, bu inadın sənə nə xeyri?

Lizzi. Mən imza atmıyacağam.

Fred (*kağızı yana itələyir*). Götürün. (*Lizziyə*) Bilirsənmi, bu işdən il yarım həbsdə yatmaq qoxusu gəlir.

Lizzi. İl yarım? Qoy olsun! Lakin mən ordan çıxandan sonra özünü əlimdə ölmüş bil.

Fred. Hələ baxarıq, (*polislərə*) Nyu-Yorkdan xəbər bilmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, onun polis idarəsində dolaşmaq bir işi var.

Lizzi (*heyratla*) Sən nə əclaf adamsanmış. Heyvərə arvadlar sənənin yanında toya getməlidir. Mən heç inana bilməzdim ki, kişi tayfasında belə əclaf sifətlər ola bilsin.

Con Tez ol bir qərara gəl. Ya qol çəkməlisən, ya da biz sənə lazım yeri aparmalıyıq.

Lizzi. Aparın! Mən yalan danışa bilməyəcəyəm

Fred Yalan danışmaq istəmirsən? Bəs bütün gecəni danışdıqların nədir? Sən mənə "mənim özüm, mənim mehribanım" deyərək yalan danışmırdınmı?

Lizzi (*lovğalanaraq*). Aha, dediklərim döşünə yattırdı, eləmi? Yox, mən o sözləri yalandan demirdim. (*Bir-birlərinə baxırlar. Fred gözələrini ondan çevirir*)

Con. Gəl qurtaraq. Al, bu qələm, tez imzanı at.

Lizzi. Qələmini qoy cibinə (*Fred, polislər karxıb qalırlar.*)

Fred. Siz bir işə baxın. . Bir görün nə günlərə qalmışsınız. Şəhərimizin ən yaxşı bir gəncinin taleyi bir küçə qızının şıltağından asılıdır. (*Sahnədə əsəbi halda gəzişir və birdən Lizziyə yanaşır.*) Ona bir diqqətlə bax (*Lizziyə şəkli göstərir*). Sən axı öz murdar heyatında çox kişilər görmüsən. Sənə heç beləsi rast gəlibmi?

Lizzi O qədər rast gəlib ki, lap itinə tök.

Fred Axmaq... Sən bir onun alınına, buxağına nəzər sal. Bir medallarına bax. Gül kimi adam sənənin nazına qurdan gedir. Yox, yox.. Öz çevirmə. Öz qurbanına diqqətlə baxıb ləzzət al. Görürsənmi, onun necə də məğrur siması var. Bir bax gör nə gözəl gəncdir! Arxayın ol ki, on il sonra o zindandan çıxanda belə büküklü, başı daz, dişləri tökülmüş bir qoca olacaqdır. Bəli, sevinə bilərsən. Çünki bu sənənin sayeyi mərhəmətindən olacaqdır. Bu vaxta qədər sən ciblərdən pul çıxartmısan. Bu dəfə işə gözəl bir oğlanın canını çıxarırsan. Niyə dinmirsən? Görünür sümükələrinə qədər çürüksən, çürük. (*Lizzini diz çökməyə məcbur edir.*) Diz çök, fahişə. Məhv etmək istədiyin adamın şəkli önündə diz çök!

Açıq qalmış qapı ağzında senator Klark görünür

Senator (*Fredə*) Əl çək ondan. (*Lizziyə.*) Qalxın

Fred. Hello!

Con. Hello!

Senator. Hello, hello!

Con (*Lizziyə*) Bu senator Klarkdır

Senator (*Lizziyə*) Hello!

Lizzi. Hello!

Senator. Çox gözəl. Artıq biz tanışsınız. (*Lizziyə baxır.*) Bu həmin o qızdırımı? Nə cazibədar görkəmi var.

Fred. O, imza atmaq istəmir

Senator O, tamamilə haqlıdır. Əlinizdə heç bir ixtiyar olmadan onun evinə soxulmuşunuz. (*Conun etiraz hərəkətinə mane olur. Mənalı danışmağa çalışır*) Heç bir ixtiyarınız olmadan onunla qaba rəftar edərsiniz. Onu öz vicdanı əleyhinə danışmağa vadar edərsiniz. Bu, amerikalıya xas olan sifət deyil (*Lizziyə*) Qızım, zənci sizə qəsd etməkmi istəyirdi?

Lizzi. Yox.

Senator. Yox? Çox gözəl. Çox pakizə. . İndi hər şey aydındır. Qızım, mənim gözələrinə baxın... (*Lizzi ona baxır*) Mən onun yalan söyləmədiyinə əminəm (*Pauza.*) Yazıq, bədbəxt Meri. (*Başqalarına müraciətə*) Demək belə. Gedək, uşaqlar. . Daha burada bizlik iş yoxdur. Ancaq ondan üzr istəməliyik.

Lizzi. Bağışlayın, dediyiniz o Meri kimdir?

Senator. Meri? Kim olacaq, mənim bacım. Zavallı Tomasın bədbəxt anası. Yazıq, yazıq sənə mehriban qarı. Yox, o, bu dərdə dözə bilməyəcək. Hələlik, salamat qal, qızım

Lizzi (*həyəcədən boğularaq*) Senator!

Senator. Nə var, mənim özüm?

Lizzi. Mən çox acıyıram ki .

Senator. Qızım, siz həqiqəti söyləmişsiniz. Daha niyə acıyırsınız ki?

Lizzi. Mən dediklərimin həqiqət olduğuna acıyıram.

Senator. Biz nə edə bilərik ki. Sizdən yalan şahadət verməyi tələb etməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur (*Pauza.*) Yox, daha o bədbəxtin haqqında düşünməyin

Lizzi Kimin haqqında?
Senator Bacımın. Siz indi mənim bacım haqqında düşündürdünüz, eləmi?

Lizzi Elədir, bacınız haqqında.

Senator. Mən sizi çox yaxşı başa düşürəm. İstəyirsiniz bu saat fikrinizdən nələr keçdiyini eynən deyim. (Lizzinin əvəzinə danışır kimi) "Əgər mən şəhadət verəqəsinə imza atmış olsaydım, senator zavallı, bədbəxt bacısının yanına gedib ona deyirdi: "Lizzi Mak-Key çox qəhrəman bir qızıdır. Əziz oğlunu o sənə qaytarır". O da gülümsəyərək göz yaşları arasından deyəcəkdi: "Lizzi Mak-Keymi? Mən o fədakar qızın adını ömrüm boyu unutmayacağam". O zaman tale tərəfindən cəmiyyətdən kənara atılmış, mən kimsəsiz, bədbəxt Lizzi təsəlli tapardı ki, mənə məhəbbətlə xatırlayan mərhəmətli bir qan var. Bəli, o zaman mən bilirdim ki, bir amerikalı ana öz qəlbində mənə yer vermişdir". Bəli, Lizzi, siz belə düşündürdünüz. Lakin daha bu haqda düşünməyin.

Lizzi Onun saçları ağarmışdırmı?

Senator. Tamam ağarmışdır. Lakin sifətdən cavan görünür, gerek siz onun məsum təbəssümünü görəydiniz! Eh, artıq o heç vaxt gülümsəməyəcəkdir. Mən getdim, olvida... Sabah siz müstəntiqə mütləq həqiqəti söylərsiniz, qızım, həqiqəti.

Lizzi Necə, siz gedirsiniz?

Senator Bəli, mən o bədbəxtin yanına gedirəm. Buzum bu səhər betimizi mən ona çatdırmalıyam.

Lizzi O sizin burda olduğunuzu bilirmi?

Senator Bəs necə. Mən bura onun xahişi ilə gəlmişəm.

Lizzi Aman Allah! Deməli indi o sizi gözləyir, eləmi? Siz ona deyəcəksiniz ki, mən imza atmaqdan boyun qaçırdım. O da mənə nifrət bəsləyəcək, eləmi?

Senator (əlini onun çiyinə qoyur). Mənim yazıq balam, bu saat mən heç də sizin yernizdə olmağı istəməzdim.

Lizzi (qolbağına baxır). Bütün bunlara bəis sənə, sən. Heç bilmirəm başıma nə çarə qılıam

Senator. Nə dediniz?

Lizzi. Heç nə (Pauza). Zəncinin doğrudan da mənə zorlamadığına ancaq təəssüf etmək lazım gəlir.

Senator (hayacanla). Mənim balam!..

Lizzi (qamgîn). Dediym kimi olsaydı, sizi sevindirmiş olardım. Mənim özümə isə bundan heç bir ziyan gəlməzdi.

Senator. Təşəkkür edirəm (Pauza) Heç bilirsinizmi mən sizə necə kömək etmək istərdim. (Pauza) Çox təəssüf ki, həqiqət öz həqiqətiliyində qalır.

Lizzi (məhzun) Əlbəttə!

Senator. Bəli, belə. (Pauza) Qızım, əslində söhbət həqiqətin birinci növbəndən gedir

Lizzi (başə düşməyərək). Birinci növbəndən?

Senator. Bəli, mən demək istəyirəm ki, bu həqiqətin ən sadə, ən adi növbədir.

Lizzi. Deməli, bu, əsil həqiqət deyil

Senator. Yox, niyə... Lakin həqiqətin müxtəlif növləri var.

Lizzi. Siz ələ güman edirsiniz ki, zənci mənə doğrudan da zorlamışdır?

Senator. Yox, yox. O sizi zorlamamışdır. Müəyyən nöqtəyə-nəzərə görə o sizi zorlamamışdır. Görürsünüzmü, mən qoca adamam. Bu dünyanın hər üzünü görmüşəm. Həyatımda çox da səhv etmişəm. Lakin axır illərdə mən az-az səhv edirəm. Bu məsələ haqqında isə mənim fikrim sizinkindən bir az başqa çıxdır

Lizzi. Nə çıxdır?

Senator. Sizi başa salmağa çalışsaram, qızım Təsəvvür edin ki, bu dəqiqə sizin qarşınızda bütün Amerika milləti dayanmışdır.

Lizzi (qorxu içində) Mən Amerika millətinə nə etmişəm ki?

Senator. Siz kommunistsinizmi?

Lizzi. Dəhşət, əlbəttə, yox!

Senator. İndi ki, belədir, onda Amerika milləti sizə çox şey deyə bilər. Məsələn, deyər ki. "Lizzi, iş ələ gətirib ki, sən mənim iki oğlumdən biri haqqında qəti qərara gəlməlisən. Onlardan bir mütləq məhv olmalıdır. Belə hallarda necə hərəkət edərlər? Əlbəttə, iki oğludan yaxşısını qoruyar, pisini məhv edərlər. Gəl, indi baxaq görək bu iki oğludan hansı yaxşıdır. Razısanmı?"

Lizzi (qeyri-ixtiyarı). Əlbəttə! Ah, bağışlayın... Mənə ələ gəldi ki, bu sözləri siz öz adınızdan deyirsiniz.

Senator. Yox, qızım, mən bunları Amerika adından söyləyirəm. (Başladığı oyunu davam etdirir) "Lizzi, himayə etdiyin zənci kimə gərəkdir axı? Allah bilir o harda və kundan törəmişdir. Onun çörəyini mən vermişəm. Lakin bunun müqabilində o mənə nə verir? Heç nə. O, veyil-veyil dolaşib oğurluq, quldurluq edir. Mahnılar oxuyur. A!- yaşıl kostyumlar geyir. Bəli, o mənim oğlumdur. Mən onu da o biri oğullarımı sevdiyim qədər sevirəm. Lakin mən sənədən

soruşuram o insan kimi ağıllı heyat sürürmü? Yox! Əgər o ölmüş olsaydı, mənim bundan heç xəbərim olmazdı”.

Lizzi Siz necə yaxşı, təsirli danışsınız.

Senator (*eyni vəziyyətdə sözüna davam edir*). “Gəl indi o bir oğlum Tomasdan danışaq O, bir zənci öldürmüşdür Bəli, bu çox pis işdir Lakin o mənə lazımdır, lazım O, əsil amerikalıdır. O, ən qədim ailələrdən birinin övladıdır. O, hərbi darülfünun bitirmişdir. O, zabıtdır. Mənə isə zabitlər görəkdir. Ne qədər ki, o sağdır, onun zavodunda iki min fəhlə işləyəcək Yox, əgər o ölرسə, deməli iki min fəhlə işsiz qalacaq O, kommunizmlə, həmkarlar ittifaqları ilə, yəhudilərlə mübarizədə rəhbərimiz və dayagımızdır! O, yaşamaalıdır. Sənin borcun onun hayatını qorumaqdır”. Məsələ belədir, qızım, indi özün seç!

Lizzi Siz necə gözəl danışsınız

Senator. Seç görək!

Lizzi (*dik atılır*). Nəyi? Hə, aha . (*Pauza*) Siz məni tamam çaşıdırınız. Bu saat hansı ələmdə olduğumu bilmirəm.

Senator Mənə baxın, Lizzi Siz mənə inanırsınızımı?

Lizzi Bəli, cənab senator, inanıram

Senator Sizi pis yola salmaq istədiyim heç ağılınıza gəlirmi?

Lizzi Yox, cənab senator, gəlməz.

Senator. Onda imza atmalısınız. Buyurun, bu da mənim qələmə.

Lizzi. Necə bilirsiniz, onda o məndən razı qalarmı?

Senator Kim?

Lizzi Sizin bacımız.

Senator. Bəli, o uzaqdan-uzağa sizi öz doğma qızı kimi sevəcəkdir.

Lizzi. Görəsən, o mənə gül, çiçək göndərirmi?

Senator. Əlbəttə, yeqin

Lizzi Öz imzası ilə şəklini necə, mənə xətrə göndərirmi?

Senator Bu çox mümkündür

Lizzi Mən onun şəklini otağımda divardan asaram. (*Pauza Lizzi həyəcan içərisində otaqda var-gəl eləyir.*) Görəcək günlərim varmış (*Senatora*) Yaxşı, mən qol çəkəmsə, siz zənciyə nə edəcəksiniz?

Senator Zənciyəmi? Bu nə sözdür? (*Əlini onun çiyinə qoyur.*) Bilirsənmi, sən imza atsan bütün şəhər səni öz qızı hesab edəcək. Bizim şəhərin bütün qadınları isə...

Lizzi. Amma. .

Senator. Bütün şəhərin səhv edəcəyi heç sənin ağılına gəlirmi? Qızım, bütün şəhər öz pastorları ilə, ruhaniləri ilə, hakimləri ilə, vəkiliəri ilə, artistləri ilə, öz rəisi ilə və onun müavini ilə, bütün xeyirxah idarələri ilə birlikdə səhv edə bilərmı? Bəlkə sən doğrudan da buna şübhə edərsən?

Lizzi. Yox, yox, şübhə etmirəm

Senator Onda ver elini. (*Onun qolundan tutub kağıza qol çəkməyə məcbur edir*) Artıq hər şey düzəldi. Qızım, sənə bacım və qohumum tərəfindən, şəhərimizin on yeddi min ağ adamı tərəfindən, təmsil etdiyim bütün Amerika milləti tərəfindən təşəkkür edirəm Gəl o bir alından öpüm, qızım. (*Lizzinin alından öpərək başqalarına müraciət edir.*) Gedək. (*Lizziyə.*) Axşamçağı biz yenə görüşəcəyik. Bəzi məsələlər haqqında mütləq danışmalıyıq, mütləq. (*Gedir*)

Fred (*gedərkən*). Əlvida, Lizzi

Lizzi. Əlvida. (*Həmı gedir Lizzi tak qalır O ruhan düşkün kəmidir. Sonra birdən, qətiyyətlə kağıza tərəf cumur*) Getməyin, senator Dayanın, senator, senator.. Yox, mən istəmirəm Cırın o kağızı! Senator!.. (*Otağa qayıdır Qeyri-ixtiyari, cəld tozsooran maşını götürür*) Amerıka milləti!.. (*Maşını işə salır.*) Deyəsən onlar məni yaman aldatdılar .. Amerıka milləti!..

Qəzəblə tozsooran maşını işə salır

PƏRDƏ

İKİNCİ ŞƏKİL

Eyni dekorasiya Hadisədən on iki saat keçmişdir Işıqlar yanır Açıq pəncərələrdən gəcə olduğu görünür Kūçədən yūksələn səslər eşidilir Otaqda kimse yoxdur Kūçə pəncərəsindən zənci görünür, zənci dam səkisi ilə gəlib otağa atılır Səhnənin ortasına gəlir. Bu dəmdə qapının zəngi çalır Zənci pərdə arxasında gizlənir. Lizzi vanna otağından çıxıb bəyır qapısını açır

BİRİNCİ GƏLİŞ

Lizzi, senator, pərdə arxasında zənci

Lizzi. Buyurun içəri (*Senator gəlir*) Hə, necə oldu?

Senator. Artıq Tomas öz anasının ağıuşundadır. Mən onların adından sizi təbrikə gəlmişəm

Lizzi. Ana özünü xəbəxt hesab edir, eləmi?

Senator. Tamam!

Lizzi. O, ağlayırdımı?

Senator. Nece yeni ağlayırdımı? Niyə görə axı? O, çox möhkəm qadındır.

Lizzi. Sız özünüz deyirdiniz ki, o ağlayacaq.

Senator. Görünür, bayaq mən fikrimi bir qədər düz ifadə etməmişəm

Lizzi. Bacınız menden belə bir hərəkət gözlemirdi, eləmi? Yəqin ona elə gəlirmiş ki, mən yaramaz bir qadınam. Özü də zəncinin xeyrinə şəhadət verəcəyəm, eləmi?

Senator. O, ümidini Allahın mərhəmətinə bağlamışdı.

Lizzi. O, mənim bəmədə nə dündür?

Senator. O, sizə təşəkkür edir.

Lizzi. O, mənim bu işə necə razılıq verdiyimi soruşdumu?

Senator. Yox.

Lizzi. O, mənə məhrəban bir qız hesab eləyir, eləmi?

Senator. O, sizin borcunuzu yerinə yetirdiyinizi bilir.

Lizzi. Aha. Bəli, bəli..

Senator. O, əminidir ki, siz bir amerikalı kumi öz borcunuzu həmişə bu sayaq yerinə yetirəcəksiniz.

Lizzi. Bəli, bəli...

Senator. Mənə baxın, Lizzi. *(Əlini onun çiyinə qoyur.)* Siz bundan sonra da öz borcunuzu yerinə yetirməlisiniz. Məncə, siz istəməsiniz ki, bacımın sizin haqqınızda yaxşı rəyi dəyişsin.

Lizzi. Arxayın olun. Daha mən öz şəhadətimi geri götürə bilmərəm ki.. Götürsəm mənə həbs cəzası kəsərlər. *(Pauza.)* Bu nə bağırırdır?

Senator. Boş şeydir

Lizzi. Çığırta-bağırtı heç xoşuma gəlmir. *(Pəncərəni örtür.)* Cənab senator

Senator. Nə var, mənim balam?

Lizzi. Mən yanlış hərəkət etməmişəm ki? Bizim səhv etmədiyimizə arxayınısınız mı?

Senator. Əminəm, mənim balam, əminəm.

Lizzi. Mən lap çaşbaş olub qalmışam. Bir sözlə, siz mənə yaman doladırdınız. Siz elə sürətlə fikirlişirsiniz ki, mən sizə çatı bilmirəm. Saat nəçədir?

Senator. On bir.

Lizzi. Səhərə hələ səkkiz saat qalır. Onu bilirəm ki, səhərəcən gözüme yuxu getməyəcək. *(Pauza.)* Buranın gecələri də gündüzləri kimi isti olur. *(Pauza.)* Bəs zənci?

Senator. Hansı zənci? Aha.. Həmin zəncini deyirsən? Onu axtarırlar.

Lizzi. Ona neylərlər? *(Senator çiyinlərini dartır. Küçədə bağır-
tılar gəldikcə artır. Lizzi pəncərəyə yanaşır.)* Bu nə bağırırdır, canım Odur, adamlar ellerində fəner itlərlə buraya gəlirlər. Bu məşəl nümayişidir, nədir. Ya da ki... Bu nə deməkdir, cənab senator?

Senator *(cibindən məktub çıxararaq)* Bacım tapşırdı ki, bunu şəxsən sizə təqdim edim.

Lizzi *(həyəcanla)*. O mənə məktub yazıb? *(Konverti açır. İçin-
dən yüz dollarlıq kağız pul çıxır. Konvertədə başqa kağız axtarır,
tapmır, konverti əzib yerə atır. Səsi dəyişir.)* Yüz dollar? Sizi sevindirə bilərəm. Oğlunuz mənə beş yüz dollar rüşvət təklif edirdi. Siz isə bu işi böyük məharətlə çox ucuz qiymətə başa çatdırdınız

Senator. Mənim balam...

Lizzi. Bacınıza mənim təşəkkürümü çatdırın. Ona deyin ki, bir çini vaza, bir neylon corab, yaxud lap dəyərsiz bir şeyi mənim adıma ayırsaydı bundan qat-qat qiymətli olardı. Hər işdə yaxşı niyyət əsasdır, axı! Doğru demirəm mi? *(Pauza.)* Siz yaman yalançı çıxdınız, mənə aldatdınız. *(Bir-birlərinə baxırlar. Senator ona doğru gedir.)*

Senator. Sizi mülkəfsiz qoyمام, mənim balam. İndi isə gəlin açıq danışaq. İndi siz mənəvi böhran keçirirsiniz.. Sizin mənim köməyimə ehtiyacınız var.

Lizzi. Hər şeydən əvvəl, mənim pula ehtiyacım var. Güman edirəm bunu yoluna sala bilərik. *(Pauza.)* Bu vaxta qədər mən qocalara hörmət bəsləyirdim. İndi isə bu qərara gəlmişəm ki, onlar hüyləgərdirlər, kələkbazdırlar.

Senator *(naşələnlir)*. Gərək sizi mənim dostlarımla dinləyeydi. Bəli, bəli, eybəcər bir həyat sürdüyünüzə baxmayaraq, sizdə nə isə bir yaxşı cəhət var. *(Onun başını sıgallayır. Lizzinin üzündə nifrət əlaməti var.)* Məni ötürməyin, indicə qayıdaram.

Gedir. Lizzi yerindən tərpənmədən müzün üstündəki yüz dollarlığı götürür. Əzədlənib yerə atır. Sonra müz üstə yuxulub hıçqırır. Kəçədə isə bağırışlar, uğultular, qısqırıqlar artır. Səsler yaxınlaşır. Uzaqdan güllə səsi eşidilir. Zənci pərdə dalından çıxıb Lizziyə tərəf gəlir. Lizzi başını qaldırıb birdən çıxır.

İKİNCİ GƏLİŞ

Lizzi Ah! (*Pauza. Lizzi ayağa qalxır.*) Mən bildirdim ki, sən gələcəksən. Bura hardan, necə gəlib çıxdın?

Zənci. Pəncərədən

Lizzi Nə istəyirsən, nə?

Zənci. Məni gizlədin.

Lizzi Sənə dedim ki, gizlətməyəcəyəm.

Zənci Onların səsinə eşidirsinizmi, madam?

Lizzi. Eşidirəm.

Zənci. Ov başlanıbdır.

Lizzi. Nə ovu?

Zənci Zənci ovu.

Lizzi Ah!.. (*Uzun pauza.*) Buraya gələrkən onların səni gör-mədiklərinə arxayınsanmı?

Zənci. Arxayınam.

Lizzi İşdir tutsalar, sənə nə edirlər?

Zənci. Neft!

Lizzi. Nə?

Zənci Neft!.. Neft!.. (*Hərəkətlə başa salır.*) Üstümə neft töküb, məni din-diri yandırılar!..

Lizzi. Aydındır (*Pəncərəyə tərəf gedib pərdəni çəkir.*) Otur görək. (*Zənci ağır-ağır oturur.*) Sən görək ələ mənim yanıma gələydin? Bu işin axırını görmürəm... (*Təhdidlə ona tərəf gedir.*) Mən cəncel işdən qorxuram. Başa düşürsən? (*Ayaqlarını yerə döyür.*) Qorxuram, qorxuram, qorxuram!

Zənci. Onlar ələ güman edirlər ki, mən sizin həyatınıza qəsd etmək istəmişəm

Lizzi. Nə olsun ki.

Zənci Deyirəm, onlar məni sizin evdə axtarmazlar.

Lizzi Bu məlumatı bilirsinizmi onlara kum vermişdir?

Zənci Xeyr, bilmirəm.

Lizzi. Mən. (*Uzun pauza, zənci diqqətlə Lizziyə baxır*) Sən buna nə deyərsən?

Zənci. Niyə belə etdiniz, madam? Uf!.. Niyə belə etdiniz?.. Mən ki, sizə heç bir pislik etməmişəm...

Lizzi Etmisən. Məni nə cür müsibətə saldığını başa düşür-sənmi? (*Pauza*) De görüm məni boğmaq istəmişsən ki?

Zənci. Onlar çox vaxt adamı öz vicdanı əleyhinə danışmağa məcbur edirlər.

Lizzi. Bəli, çox vaxt. Onlar buna zorla nail olmayanda adamı gözəl, şübn sözlərlə tələyə salırlar. (*Pauza*) Niyə durmusan Deməli, məni boğmaq istəmişsən? Yox, sən çox yaxşı adamsan. (*Pauza*) Mən səni sabaha qədər gizlədə bilərəm. (*Zənci ona doğru addım-lamaq istəyir*) Mənə toxunma! Mən zənciləri sevmirəm. (*Bayırdan bağırır və güllə səsləri gəlir*) Onlar yaxınlaşırlar. (*Lizzi pəncərənin pərdəsini açıb, küçəyə baxır*) Yamanca tora düşdük

Zənci. Nə edirlər?

Lizzi. Küçənin hər iki başında növbətçilər qoyub, bir-bir bütün evləri axtarırlar. Sən görək ələ bura gələydin? Sən bizim küçəyə evlər döndəyə qəhin ki, biri səni görüb. (*Yenə pəncərədən baxır*) Odur, düz bura gəlirlər, yuxarı qalxırlar.

Zənci Neçə nəfərdir?

Lizzi. Beş-altı nəfər. Qalanları aşağıda gözləyir (*Zənciyə tərəf gəlir*) Titrəmə! Eh.. Sən allah titrəmə! (*Pauza*) Öz qolbağına baxır! Lənətə gəlmiş ilan! (*Qolbağı yerə cırpıb, qaydır.*) Zibil! (*Zənciyə*) Özünü görək ələ buraya salaydın. (*Zənci qalxıb getmək istəyir*) Qal, bayıra çıxsan salamat qalmaqacaqsan.

Zənci. Damları üstü gedəcəyəm

Lizzi. Ay işığında? Onların gülləsinə qurban olmaq istəyirsənsə, buyur get. (*Pauza*) Bir az da gözləyək, görək başımıza nə gəlir Onlar bura gələndə qədər iki mərtəbəni axtarmalıdırlar Titrəmə deyirəm sənə!

Uzun sürən pauza Lizzi otaqda var-göl edir Zənci özünə vərəqəyə oturmuşdur

Yanında silahın varmı?

Zənci. Yoxdur, yox.

Lizzi. Yaxşı (*Yəşiyin gözələrini axtarıb, tapança götürür.*)

Zənci Siz nə etmək istəyirsiniz?

Lizzi Mən qapını açıb onları içəri buraxacağam. İyirmi beş ildir ki, onlar, ağsaçlı analar, müharibə qəhrəmanları, Amerika millətini əhvalatı ilə baş-beynimi aparıblar. Artıq yetər! Daha onlar məni aldada bilməzlər. Mən qapını açıb onlara belə deyəcəyəm: "O, buradadır, lakin o, heç bir kəsə pislik etməmişdir. Onlar məni dolaşdırırlar. Mən də yalandan şəhadət verdim Allaha and olsun! O, heç bir pislik etməmişdir".

Zənci. Onlar sizə inanmazlar..

Lizzi. Ola bilər. Beli, ola bilər. Yəqin ki, mənə inanmazlar. O zaman sən tapançanı onlara tərəf çevirərsən. İşdir itilib getməsələr atəş açarsan.

Zənci. Onda başqaları gələr.

Lizzi. Başqalarına da atəş açarsan. Senatorun oğlunu görəndə işə çalış ki, güllən boşə getməsin. Bütün bunlar onun əməlidir. Beli, sən də, mən də yaman işə düşmüşük. Lakin bu bizim həyatımızda sonuncu fəlakət olacaqdır. Onlar sənə burda tapsalar artıq öz vücudumun menden ötrü bir qəpik də qiyməti olmayacaq. İndi ki, beledir... Demək, biz sənə birlikdə boğulacağıq. (*Tapançanı ona verir.*) Al! Al deyirəm sənə!

Zənci. Bacarmam, madam

Lizzi. Nece?

Zənci. Mən ağlara atəş açə bilərəm.

Lizzi. Doğrudanmı? Amma onlar belə əməldən heç də utanmırlar.

Zənci. Onlar ağlardır

Lizzi. Nə olsun ki, ağlardır. Ağ olduqlarına görə sənə donuz kimi gəbərtməyə ixtiyarları var?

Zənci. Onlar ağlardır, madam.

Lizzi. Axmaq! Görürəm, sən də mənə oxşamısan. Sən də mənim kimi axmaqsan

Zənci. Bəs siz niyə onlara atəş açmaq istəmirsiniz?

Lizzi. İndicə sənə dedim ki, mən də sənə kimi axmaqam. Axmaq... (*Pilləkəndə ayaq səsləri.*) Gəlirlər... (*Kasik-kasik gülür*) Bax, indi biz də onları layiqincə qarşılayanıq. (*Pauza.*) Tez ol, vanna otağına keç. Tərpenmə, nəfəsini belə çəkmə... (*Zənci onun sözünə əməl edir. Lizzi gözləyir. Qapı zəngi çalınır. Lizzi xəç vurur. Qolbağı yerdən görünür. Sonra qapını açır. Üç nəfər silahlı içəri girir.*)

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Lizzi və üç kişi

Birinci. Biz zəncini axtarıyıq

Lizzi. Hansı zəncini?.. O sui-qəsdçi zəncini?

Birinci. Beli... O, qatarda bir ağ qadına satışıb, üstəlik senatorun qohumunu ülgüclə yaralaymışdır.

Lizzi. Onu mənim evimdə niyə axtarırsınız? (*Pauza.*) Siz mənə tanıyırsınız? Bir yaxşı baxın.

İkinci. Necə tanıyırsınız? Sırağün mən sizi qatardan düşəndə görmüşəm.

Lizzi. Elədir, doğrudur. Bilirsiniz, o mənə zorlayıbdır. Aydındırmı? (*Səhnə arxasında səş-küy. Uçu da Lizziyə heyratla baxaraq geri çəkilir.*) Qoy, o bir mənim gözüme görünsün. (*Tapançanı hər-lə-yir*) Onu istə güllələrə qonaq etmək mənim boynuma. (*Hamı gülür*)

Birinci. Siz onun boğazından asılmasına tamaşa etmək istəyirsinizmi?

Lizzi. Elə ki yoxladınız, mənə xəbər verin ha!

Birinci. İntizarınız çox müxtəssər olacaq, mənim konfetciyim! O, bu küçədə hardasa lap yaxın bir yerdə gizlənidir. (*Çıxırlar. zənci daxil olur.*)

Lizzi. (*Əli ilə əlinə vuraraq.*) Mən hansı ələmdə olduğumu bilmərəm. (*Pauza.*) Hər halda bütün şəhər səhv edə bilməz ki. (*Pauza.*) Şeytana lənət. Vallah, heç nə başa düşmürəm.

Zənci. Bu beledir, madam. Allah heç vaxt biz qaraları belə ağların əlinə salmasın.

Lizzi. Yoxsa sən özünü müqəssir hesab edirsən?

Zənci. Beli, madam, bəlkə də..

Lizzi. Sən axı heç nə etməmişən.

Zənci. Əlbəttə, etməmişəm.

Lizzi. Onda bu nə mərəkədir? Niyə axı hamı onlara tərəfdir?

Zənci. Onlar ağlardır, madam, ağlar.

Lizzi. Mən də ağam. (*Pauza, qapı daldından ayaq səsləri gəlir.*) Bax, onlar gedirlər. (*Qeyri-iradi zənciyə yaxınlaşır. Zənci titrəyir Əlini Lizzinin çiyinə qoyur. Ayaq səsləri kəsilir. Lizzi birdən hönkürür.*) Ah, ikimiz də kimsəsiz, bədbəxt adamlarıq, ikimiz də! (*Qapı zəngi çalınır. Onlar səssiz qulaq asırlar. Zəng təkrar çalınır.*) Tez keç vanna otağında gizlən. (*Qapı döyülür, zənci gəlir. Lizzi qapını açır*)

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Fred və Lizzi

Lizzi. Sən deli olmusan nədir? Niyə mənim qapımı döyürsən? Yox, sən içəri girməyəcəksən. Əl çək məndən, rədd ol burdan. İtilib get! Alçağın biri alçaq! (*Fred Lizzini itələyir və içəridən qapını bağlayır. Sonra Lizzini qucaqlayır. Uzun sükət.*) De görüm nə istəyirsən?

Fred. Sən iblissən, iblis.

Lizzi. Məne bu xəbəri çatdırmaqçın özünü bura salmısan? Bu nə görkəmdir? Belə hardan gəlirsən? (Pauza) Cavab versənə!

Fred Bir zənci yaxalamışdılar Ancaq axtardığımız o zənci deyildi Buna baxmayaraq onu cəzalandırdılar. O dünyaya göndərdilər

Lizzi Sonra?

Fred Mən də onlarla bərabərdim. (Fred fit çalır.)

Lizzi. Görürəm (Pauza.) Kəfə baxmısan, eləmi? Zəncilərin günahsız, məhkəməsiz-filansız öldürülməsi üreyindəndir, eləmi?

Fred. Seni bir də görmək istədim

Lizzi. Nə, nə?

Fred Sən iblissən, iblis! Sən məni tilsimə salmısan, Lizzi! Mən də ordaydım. Əlimdə də tapança vardı. Zəncinin meyiti ağacda hələlənirdi Mən zənciyə diqqətlə baxdım Onun simasında kumi görşəm yaxşıdır? Səni! Səni! Məne elə gəldi ki, altında tonqal qurulmuş ağacdakı zənci deyil, sən idin, sən Mən dərhal sənə atəş açdım.

Lizzi. Bu ən rəzil, ən murdar bir hərəkətdir. Məni tərk et. Tərk et, cəllad!

Fred Bu nə sarsaq oyundur ki, sən mənim başıma açdın. İndi sən məni hər yerdə, hər vaxt kölgə kimi təqib edirsən. Mən həmişə, hər yerdə səni, yalnız səni görürəm. Mən hər yerdə sənin etrini, xəyanət, cinayət doğuran qoxunu duyuram. İftih! Mən buraya bir dəli kimi qaça-qaça gəlmişəm. Əvvəl mən sənin haqqında qəti bir qərara gəlməmişdim Səni öldürməkmə, yoxsa.. Nə işə, indi bilərəm nə etmək lazımdır (Lizzini itələyir.) Mən öz həyatımı küpələr qızına qurban verə bilərəm (Yenidən ona yaxınlaşır.) Şəhər dediklərin doğruydu mu?

Lizzi Nə barədə?

Fred. Sənin xoşuna gəlməyim barədə.

Lizzi. Mənim rahatlığımı pozma, el çək.

Fred And iç ki, şəhər dediklərin ürək sözlərindir. And iç. (Onun əllərini əzişdirir. Vanna otağından səs gəlir.) O nə səsdir? (Dinləyir) Deyəsən orda adam var.

Lizzi. Sənin başına hava gəlib. Orda adam nə gəzir

Fred Yalan deyirsən. Vanna otağında kumə var. (Vanna otağına doğru gedir)

Lizzi. Dayan, deyirəm sənə.

Fred Aha! Deməli, orda kum işə var.

Lizzi Bəli, orda mənim bugünkü növbəti qonağımdır. Hər halda o mənim zəhmətimə başqalarından daha yüksək qiymət qoyur Belə . Dincəldinmi? Razi qaldınmı?

Fred. Qonaq? Yox, daha bundan sonra sənin qonaqların olmaya-caq! Heç vaxt! Sən yalnız mənim olacaqsan, mənim. . Mən bu saat onu görmək istəyirəm. (Bağırır.) Haydi, çıx bayıra!

Lizzi (bağırır). Çıxma. Bu tələdir.

Fred. Alçaq məxluq! (Lizzini kobudcasına itələyir, gedib vanna otağının qapısını açır. Zənci çıxır) Sənin qonağın buymuş?

Lizzi. Onu mən gizlətmisəm, mən Ona haqsız divan tutmaq istəyirlər. Ateş açmağa cürət etmə Onun günahsız olduğunu sən ki, çox yaxşı bilirsen. (Fred tapançaya əl atır .. Zənci onu itələyərək qaçır. Fred də onun dalınca cumur. Lizzi onun arxasınca qışqırır.) O günahsızdır. Ona toxunmayın. O günahsızdır. (Şəhna arxasında iki güllə açılır. Lizzi qətiyyətlə mizə tərəf gedib tapançanı götürür. Fred qaçır. Lizzi əlində tapança ona tərəf çevrilir Lizzinin üzünə Fredə, arxası tamaşaçılara tərəfdir. Fred tapançasını mizə üstə tullayır) Necə oldu? Onu öldürdünmü? (Fred cavab vermir) Çox gözəl, indi işə növbə səndir. Hazırlaş! (Tapançanı ona tərəf tutur)

Fred. Lizzi, Lizzi. Mənim anam var.

Lizzi. Kifayətdir. Daha məni alılda bilməzsən.

Fred (yavaş-yavaş ona tərəf gedir). Lizzi, özünə gəl, Lizzi, lazım deyil, Lizzi! Yalvarıram. Bax, mən səninçin çayın o tərəfində yüksək təpədə ev tutaram Bağça tutaram. Sənin evin, bağcan olar, Lizzi! Sənin zənci nökerlərin, kefin istəyən qədər pulun olar, Lizzi Sənin xəyal etdiyindən daha çox. . Daha çox. Bir düşün... Ateş açma, Lizzi...

Lizzi (tərəddüd içində tapançanı aşağı sallayır) Ah.

Fred (sakitləşir). Bax, belə .. Oyuncağı yere qoy. Sən ağıllı qızsan. Axır başa düşdün ki, sən mənim kimi adamı vura bilməzsən. Mən Klarkam axı Neslimizin birinci Klarkı təkbəşinə bütün bir meşəni qırıb orda yer şumlamışdır Əcdadımızın kökü olan birinci Klark öz əli ilə on altı hindli öldürmüşdür. Bu şəhəri demək olar ki, onun oğlu qurub yaratmışdır. O, Vaşinqtona bərabər adamdı. O Birleşmiş Ştatların istiqaliyyəti uğrunda həlak olmuşdur Mənim ulu babam San-Fransiskoda daşqın zamanı iyirmi beş adamı ölümdən xilas etmişdir. Mənim babamın kökü bu şəhərdədir. O bu şəhərin qubernatoru idi Missisipiye kanal onun sayəsində çəkilmişdir Mənim atamsa bildiyin kumi senatordur! Ondən sonra mən senator olacağam, mən! Mən onun yeganə varisiyəm. Bu ölkəni bız klarklar yaratmışıq. Onun tarixi bizim tariximizdir Klarklar Alyaskada, Filippində, Nyu-Mexikoda da vardır. Sən axmaq işə mənim kimi adama əl

qaldırırsan. (*Gülür.*) Her halda sən mənə atəş açə bilməzdin. Düşün, Amerika millətinə atəş açmaq olarmı?

Lizzi (*asəbiləşib yenidən tapənçaya əl atır*). Necə? Necə? Klarkların doğub törətdiyi küçüklərə atəş açmağa mənəm cürətim çatmaz? Necə? Məgər sən Amerika millətişən? Təkrar et görüm!

Fred. Lizzi, yalvarıram, özünə gəl, lazım deyil, Lizzi! Bu çox təhlükəli şeydir... De görüm menden nə istəyirsən, he? Mən o zəncini öldürməmişəm. . Güllem boşə getdi... O rəzil qaçdı!

Lizzi. Yalan demirsən ki? O doğrudanmı sağdır?

Fred. Canına, canıma and olsun ki, güllem boşə getdi. O, qaçıb aradan çıxdı.

Lizzi (*nə barədə isə düşünür. Anı tərəddüddən sonra telefona tərəf gedib nömrəni yığır. Telefon dəstəyi sol əlindədir. Sağ əli ilə tapənçanı Fredə doğru tutmuşdur*). Allo, allo! Polis idarəsidir?

Fred (*qorxu içində*). Sən nə edirsən?

Lizzi. Allo! Bura polis idarəsidir?.. Danışan Lizzi Mak-Keydir. Bəli, bəli, mən özüməm. Mən sizə mühüm məlumat vermək istəyirəm!

Fred (*qorxu içərisində*). Nə məlumat? Nə məlumat? Nə oyun çıxarmaq istəyirsən, dəlinin biri, deli!

Lizzi (*Fredə ələ bərkədən deyir ki, telefonda da eşidilir*). İndi eşidib bilərsiniz, cənab Fred! (*Dəstəyə*) Allo! Danışan Lizzi Mak-Keydir! Mən bu gün yalan şəhadət vermişəm. Məni buna senator Klark məcbur etdi. O mənimlə ən alçaq bir adam kimi rəftar etdi. (*Fredə*) Titrəmə! Elə titrəmə, mürdərən biri, mürdar! Sənə baxmaqdan iyirənirəm. Başa düş, iyirənirəm...

Fred. Yox, sən ağlını itirib, deli olmusan, deli. Onu başa düş ki, "yalan şəhadət vermişəm" deməkçin zindana birinci səni salarlar, səni.

Lizzi (*Fredə ucadan xüsusi ədə ilə*). Siz mənim dərdimə qalmayın, cənab Klark! (*Dəstəyə*) Bəli, gəlin, məni həbs ələyin! Hər nəyə desəniz and içərəm ki, məni senator Klark doladırdı. Yox, zənci müqəssir deyildir! Klarkların hamısı belədir. Hamısı!..

Bu replika zamanı Fred tələsik gedir. Pərdə yavaş-yavaş enir.

PƏRDƏ

ÜMMÜL BANU

(1905-1992)

"QAFQAZ GÜNLƏRİ"

(*Romandan fraqment*)

Nənəm qənibə adam idi. Hər il kənd evində ətrafına toplaşan qohum-əqrəbaya ağılıq edərdi. Elə bədəninin ölçüləri ona qeyri-adi bir görkəm vermişdi. Yerindən ayağa qalxanda elə bilərdin ki, Peroldun nağıllarındakı ejdahalardan biri ilə qarşılaşırsan. Bu görkəmlə ona mülayim, məhrəban adam demək olmazdı. Elə doğrudan da belə adam deyildi. Bütün günü omr vənir, tələb edir, söyüş söyür, bütün evi tir-tir əsdirirdi.

Bədəninin ağırlığına görə bir yerdə çöküb qalır. XIV Luinin stulu kimi, oturacağı dəhlizi stulundan az-az qalxır, aftafası isə həmişə yaxınlığında olurdu. Beləcə, şah kimi öz taxtında oturur, onu görmək istəyənləri qəbul edirdi. Kişiləri qəbul edəndə esil müsəlman qadını kimi təvazökarlıqla yaşanırdı. Burası da doğrudur ki, onun görkəmində amirənəliklə yanaşı leyaqət də vardı – mün qırçınılı mülli tumanu stulun ətrafında yere toxunurdu. Amma elə olurdu ki, elə belə görkəmdə nənəm qorxudan esim-esum esən bağbanlardan birinin aşının düzünü verirdi.

O, qızlarını da, oğullarını da, kürəkənlərini də bəzən belə danlamalı olurdu. Babam öləndən sonra ailə başçısı olmuş atam da onun yanında özünü sərbəst apara bilmirdi. Doğrudur, atam axırda hər işi öz bildiyi kimi edirdi, amma çalışırdı ki, nənəm ondan narazı qalmasın. Təkcə biz balacalar onun qəzəbindən kənarda qalırıq. O bizə qarşı kövrəklik edir, xətrimize deyir, biz də bu vəziyyətdən istifadə edib bütün arzularımıza çatırıq. O bizə dünyanın ən yaxşı halvası olan qoz halvası pəylayır. Dayə fröyleyn Anna bizi axtaranda onun geniş tumanının altında gizləndirdik. Hərdən gəlinciklərimizi bəzəmək

üçün bize bezəkli parça da verirdi və nəhayət, məhəbbəti lap cüşa gələndə bizə qəpik-quruş da paylayırdı. Amma ondan gözlediyim ən böyük xeyrxahlıq mənə özü ilə məşhur hamam məclisinə aparması olurdu

Hamam günləri, həmişə nəmənin yan-yöresində olan bir dəstə kasıb, həveskar arvad qohumlar (ətraf kəndlərdən) öz körpələri və hamam bağlamaları ilə bizə gəlirdilər. Bağbanlar hamamı səhərdən qızdırırdılar. Hamam isə bir girocək otağı, bir soyunma otağı və nəhayət, hamamın özündən ibarət idi. İçəridə quraqlar daşla hörülmüş iki hovuz vardı – birində isti su, o birisində isə soyuq su. Suyu hovuzların divarlarında yan-yana düzülmüş kranlardan götürürdülər.

Burada hər cür eyləncə və məşğuliyyət olurdu. Arvadlar bir növ gillə başlarını yuyur, bir-birini masaj edir, "təki" dərmanının keçmiş forması olan pis iyli bir dərmanla təmizlənir və hərdən də avropalılara məlum olmayan sapdarmə üsulu ilə tüklərini yolurdular. Sonra isə həna yaxılması mümkün olan hər yere həna yaxırdılar. Bəzən də görürdün ki, bir neçə arvad oturub öz bit-birələrini qırıq. Heç anlaya bilmirdim ki, hər həftə tərtəmiş yuyunan bu arvadlar bit-birəni hardan tapırdılar.

Arvadlar burada məişət işi ilə yanaşı dillərinə də güc gəlirdilər. Onlar yuyuna-yuyuna zərəfatlaşıp, söhbət edir, nağıl danışırtdılar. Bir də görürdün ki, baş yumaqla yambız kisələmək arasındakı fasilədə isti buxarın təsirindən şərab içmiş adam kimi meyxos olmuş arvadlar evlənmə məsələlərini həll edir və belə söhbətlər hamam məclislərinin ləzzətini daha da artırır.

Bu təmizlik və söz-söhbət bayramında iştirak etmək üçün nəyə desən hazır idim. İş belə gətirdi ki, bir dəfə ağır bir günahım olmasa da, nəməm mənə bu cənnətə aparmaq istəmədi. Mən yaman hursləndim və hayıf çıxmaq qərarına gəldim. Elə ki arvadların hamısı hamama girdi qapının üstündəki açarla qapını bağlayıb açarı gızıldadı. Bu hiylələr hərəkətdən sonra uşaqlarla oynamağa gətdim və qapını bağlamağım yadımdan çıxdı.

Arvadlar qarışıq çimmə-təmizlənmə işlərini qurtarıb çıxmaq istəyəndə qapının açılmadığını görüb mat qalıblar. Onlar qapını döyüb qışırırsa da yaxında bir adam olmayıb ki, eşidib haraya gəlsin. Pəncərələr çox hündür olduğundan pəncərəyə də qalxa bilməyib köməksiz qalıblar. Bir saat qapını döyüb qışırırsalar da səslərini eşidən olmayıb. Arvadlar qorxuya düşüblər. Daha bir saat da isti buxar içində

ac-yalavac qışırırdıqdan sonra təsadüfən, oradan keçən bağbanlardan biri onların səsinə eşidib, başqa tikililərdən xeyli aralı olan hamama yaxınlaşıb, qapı arasından hal-əhval tutub və onların ağlaşa-ağlaşa dediklərindən başa düşüb ki, qapı açılır. Bağban da açarı tapa bilmədiyindən evə qaçıb hamamı xəbərdar edib. Nəhayət, başqa bir açarla qapını açıb istidən pörtmüş, ağlamaqdan üzülmüş zavallı arvadları azad edəblər.

Gördüyüm işin nəticəsini eşidəndə az qaldı qorxudan ürəyim getsin. Qorxudan günahımı boynuma almadım və hamı Əsədli Əlidən şübhələndi. Onlar nə qədər and-aman eləsələr də sözlərinə inanar olmadı. Günahları sübut olunmadığına görə onlara yüngül ceza verdilər. Amma günahları olmadıqna görə bu yüngül ceza da onlara ağır görünürdü. Qorxum çəkiləndən sonra vəziyyətin gülüncüklüyü mənə ləzzət verirdi; həmişə yalan danışan bibim uşaqları ömürlərində birinci dəfə yalan danışmırdılar. və onlara inanar yox idi. Yaxşı deyiblər ki, yalançının evi yandı, heç kim ona inanmadı!

Başqa günlər kasıb qohumlar gəlib nəmənin icazəsi ilə qurbağalı hovuzda paltar yuyurdular. Bu hovuzda çoxlu qurbağa olduğuna görə ona qurbağalı hovuz deyirdik. Axsam düşəndə hovuzdan qulaqbatırıcı, zıl, əntiqə qışqırtılar eşidilirdi. Hamı başını yelləyib deyirdi. "Əh.. bu qurbağalar.." Qurbağalar isə heç kimi vəclərinə almadan daha da bərkdən qurulaşırdılar.

Bu hovuzun daş hörgüsü alçaq və enli idi və buna görə də həftəlik paltaryuma mərasimi üçün çox rahat yer idi. Paltaryuyanlar suyun bulanıq və çirkli olmasından çəkinmirdilər. Burada hərdən nəməm qab-qasığı yuyur, uşaq çimzdirirdi.

Bir gün Əsədli Əli gəlib mənə sad xəbər verdilər. Dedilər ki, hansı uşaq qohumunsa qohumu olan, əmidostu adlandırdığımız bir qarıya "yüngülvarı zərəfat" etmək istəyirlər. Heç özümüz də bilmirdik də, nə səbəbə bu qarıya nifrət edirik, bizə heç bir yamanlığı dəyməmişdi. Mən sevimli bibim uşaqlarına qoşuldum və bız utancaq, tərbiiyəli uşaqlar kimi qurbağalı hovuzda tərəf gətdik.

Həmin gün hovuzun kənarında on nəfərə yaxın arvad cidd-cohdle paltar yuyurdu. Onlar çadralarını iri bayraqlar kimi arxaya atıb tərti sifətlərini açıq qoymuşdular və bilirdilər ki, həyatın kişilərdən heç kəs həftəlik paltaryuma günü hovuz tərəfə hərleməyəcək. Onlar qarışın əlləri və hənəli barmaqlarının cəld hərəkətləri ilə paltarları döyür, suda yaxalayır, ovxalayıb sıxırdılar. Hovuzun suyu çulğalanır,

iri ləpələr bir qırıqdan o biri qırığa axışırdı. Arvadların ellerinin işi dillərinin işinə qətiyyən mane olmurdur; əlləri yorulduqca ürəklərini boşaltmaq ehtiyacı artırır. Şirin-şirin, tələsə-tələsə, qarışıq səsle söhbət edirdilər. Paltar yumasa da işləyənlərə göz yetirən nənəm ağzını açanda hamı səsinə kəsib nəzakətli qulaq asırdı. Nənəmin ağıllı kəlamları sükuta qərq olmuş hovuzun xırda ləpələri üzərinə səpələnirdi. Əslində nənəm danışanda heç kimə müraciət etməirdi, elə bil həm su ilə, həm arvadlarla, həm də ətrafdakı encir ağaclarla və qasqlarla danışır.

Elə biz onlara yaxınlaşanda da nənəm danışır, bizi görüb bir anlıq susdu və şübhəli-şübhəli soruşdu:

– Hə, niyə gəlmisiz, şeytan balaları?

– Həç, nənə. Elə gəldik sənin yanında oturaq, – deyə mülayim səsle cavab verdik və növbə ilə onun tərti üzündən öpdük (hava yaman isti idi).

Deyəsən, nənəm sözlümüzə inanmadı, şübhəli-şübhəli baxırdı; təcrübədən yaxşı bilirdi ki, Əsədlə Əli ancaq bir əməl çıxarmaq istəyəndə təvazökar görkəm alırlar. Biz sakit-sakit onun yanında oturduq, o da köksünü ötürüb üzünü arvadlara çevirdi.

Əsəd ilə Əlinin hələ on üç yaşları olmadığına görə arvadlar məclisində oturmağa ixtiyarları vardı. Həm də ki, hələ yetkən olmadıqlarına görə onlar mülayim qadın məclislərindən lazımı həzz ala bilmirdilər. Arvadlar tərti sifətlərini onlardan gizlətmir, çadırları əvvəlki kimi arxalarında yellənə-yellənə paltarları elə əzməklərlə əzər, sıxır, çırpırdılar ki, heç qızmar günəş də əllərini işdən saxlaya bilmirdi.

– Hə, – deyə nənəm söhbətinə davam elədi. – Deməli Fəridə deyib ki, Əkbərə ərə getmək istəmir, çünki altmış yaş var. Gör bir bu murdar xristianların təsir ilə nə günə qalmışıq, ay Allah!

– Ay Allah, – deyə on arvadın hamısı birdən səsləndi.

– Biz hara gedirik belə? – deyə bizim “düşmənimiz” əmidostu həyəcanlı səsle soruşdu.

O xırdaca gözlerini həyəcanla oynadıb üzünü nənəmə tutdu və ondan imdad istəyirmiş kimi bir də soruşdu:

– Biz hara gedirik belə?

Nənəm isə qeyri-ixtiyari bir hərəkətlə əlini qaldırıb havada yellədi, barmıqlarındakı üzüklerin mirvari və filruza qasqları günəş işığında parıldadı. Sonra isə əlini qatlarımsız dizinin üstünə qoyub dedi:

– Allah kərimdir.

Arvadların onu da birdən dilləndi:

– Allah kərimdir.

Göy buludsuz idi və günəş aləmə od səpələyirdi. Arvadların qarışın sifətlərindən tər damcıları hovuzla və yuduqları paltarın üstünə səpəlirdi. Amma heç bir tərti silmədi. Çünki bilirdilər ki, havayı zəhmətdir, hədəf işdir. On damcı tər silib təmizləyən kimi başqa on damcı qaynayıb çıxacaq. Tər silmək nəyə gərəkdir, ay Allah?

Arvadlar yenidən söhbətə başlamışdılar. Hər biri elə güman edirdi ki, daha maraqlı əhvalat danışır və güləndə daha bərkdən güldürdü ki, hamı eşitsin. Elə həy-küy qalxırdı ki, qurbağaların qurultusu bu səs-küyün yanında mülayim mızıltya oxşayırdı. Günün bu sakit vaxtında onların səsi bağın ayağına da çatır, bağbanlar isə başlarını bulayıb güldürdülər.

– Xəbərimiz varmı, – deyə nənəm söze başladı və arvadların səs-küyü o dəqiqəcə kəsildi. – Xəbərimiz varmı, bacım qızının elti-sinin böyük dayısı Sarı Əhməd ağır ürək xəstəliyinə tutulub? Belkə də öləcək. Hamı... tək Allahdan başqa hamı gəldi-gedərdi

– Allahdan başqa, hamı gəldi-gedərdi, – deyə arvadlar bir səsle təsdiq elədilər

Bir anlığa paltarların şappıltısına köksötürmə səsləri də qarışdı. Əmidostu daha derindən köks ötürdü və gözü azacıq yaşardı. Nənəm bayaqdan üreyində qalmış söhbətə yenidən başladı.

– Hə, deməli, ağılınıza getirin ki, düz on altı yaş olan Fəridə (qız böyük Suraxanı yağınını ilində anadan olub) Balaca Qız – Bibinin dayısına ərə getmək istəmir və deyir ki, onun altmış yaş var.

– Hər halda Allah bilən yaxşıdır, – deyə arvadlar xorla təsdiq elədilər.

– Hə, bax burası doğrudur, – deyə Əsəd qəflədən və ciddi səsle dilləndi.

O ayağa qalxıb əmidostuya yaxınlaşdı, cibindən kıcık bir şüşə çıxarıb içindəkini qarının qarşısına və üstünə səpələməyə başladı. Qarı isə ağzını açıb mat-mat ona baxırdı. Elə bu vaxt Əli cibindən bir qutu kibrit çıxartdı və kibrit çalmaqda hazırlaşdı.

– Nə edirsiniz, it uşağı, – deyə bir xata baş verəcəyini duymuş nənəm qışqırdı.

Əsəd sakit səsle dedi:

– Ay nənə, sənə yüz dəfə demuşəm ki, sən bizi söyləyəndə özünü də söylərsən. Əgər bizim valideynimiz itdirsə, yadından çıxarma ki,

onlar sənin uşaqlarındı. Əmidostunun üstünə benzin tökdüm, istəyirək ona od vuraq, çünki zəhləmizi tökür. İndi onu yandıracağıq.

Əmidostu bərkden qışqırdı. Birce göz qırpmında sıçrayıb ayağa qalxdı, qarşabını yana aldı, tumanının astarı çöldə qaldı. Qarı nöyüte bulaşmış penceyini də çıxarmaq istəyirdi ki, Əli elindəki kibriti yandırıb ona yaxınlaşmış kimi bir addım atdı. Qarı hovuzun səkisindən yerə atılıb geniş həyet yolu ilə qaça-qaça cır səslə qışqırıb köməyə adam çağırmağa başladı. Nənəm qışqırıb uşaqları söylürdü, başqa arvadlar da ona qoşulmuşdular. Mən isə gülməkdən ayaq üstə dura bilməyib yerə yıxılmışdım. Əmidostu elində kibrin tutmuş Əsədlə Əlinin qabağına düşüb üzü açıq, alt tumanı sallana-sallana həyet boyu qaçır, həyətdəki bağbanların və başqa kişilərin yanından keçirdi. Görsən niyə ağlına gəlmirdi ki, qaçıb hovuzda da atıla bilər?

Nənəm gündelik beş namazdan və kürsüsündə oturub qonaq qəbul edəydi saatlardan sonrakı vaxtını mətbəxdə keçirirdi. Bura onun salonu idi! Yan-yörəsi kasıb qohumlarla dolu olurdu. Amma əslində mətbəxə varlı qohumlar da, qohum olmayan kasıblar da yığırdılar. Bu arvadların içində Fatma adlı birisi daha çox nəzərə çarpırdı. Deyirdilər ki, o qarışıqçınslıdır və peyğəmbər nəslindəndir. Bu qohumluq isə ona qürurdan başqa bir şey verməmişdi. Bu arvad heç əro də gədə bilməmişdi və müsəlman arvadları arasında tanıdığım ilk subay qadın idi. Bəlkə onun qarışıqçınslı olması nə isə düzəlməyən bir problem yaradıb; bəlkə kişilər bu peyğəmbər qohumundan istədikləri həzzi almaqdan çəkinmişdilər; bəlkə də sadəcə olaraq onun eybəcərliyinə görə imiş. Axı heç kimdən qorxmayan Əsədlə Əli də bu arvadı görəndə ürpenirdilər. Onun qırıq-qırıq, tük basmış iri sifəti it sifətinə oxşayırdı. Əgər yeriyərkən silkələnib bir-birinə dəyən iri döşləri olmasa hamı onu kişi sanardı. Onun nəzərəçarpan cəhətlərindən biri də, hər dəfə gələndə nənəmin alicənablıqla ona verdiyi nargiloni həvəslə yeməsi idi. Kifir olsa da, mənim Fatmadan xoşum gəlirdi, o nənəmin yeganə qadın qonağı idi ki, təli üzünü üzümə sürtüb yaş dodağı ilə mənə öpmürdü.

Bələ öpüşlər mənə incidir, haldan çıxarırdı. Kasıb qohum arvadlardan hər bir mənə görə kimi üstümə qaçır və anlama bilmədiyim bir ağcözlüklə mənə hey öpür, üz-gözümlə ağır suyu və tərə bulaşdırırdı. Bu məhribançılıqdan yaza qurtarmağın mümkün olmadığını bildiyimə görə ürəyimdə onlardan zəhləm gədə-gədə dodağımı dişləyib dözdürdüm. Elə ki arvad mənə öpüb qurtardı, üzümü yayılmışla,

yayılmış olmayanda isə donumun etəyi ilə silirdim. Arvadlar bunu görsələr də, mənə öpməkdən əl götürmürdülər. Onlar gör-götür adamı deyildilər.

Çox geniş olan bu mətbəx az qala həmişə irili-xırdalı uşaqları ilə gələn qonaq arvadlarla dolu olurdu. Hər dəfə bura girəndə öz körpəsini, yaxud döş əmmək yaş keçmiş uşağı əmizdirən (bir halda ki hələ süd gəlir, görək onu işlədəsən) bir arvad görmək olardı. Bu çirkli, səssiz, kəbklü uşaqlardan zəhləm getdiyini güzlətmirdim. Arvadlar bu münasibətimdən inciyir və mənə şeytan balası adlandırırdılar. Mənə verilmiş bu adı doğrultmaq üçün özümü daha da pis aparır, uşaqlardan birinə dil göstərir, birinin saçını dartır, başqa birisini isə cimdikləyirdim.

Səher saat yeddindən axşam saat doqquza qədər cürbəcür xörəklər bişirilən bu mətbəxə Əsəd, Gülnar və Əli ilə birgə tez-tez baş çəkirdik. Aclıqdan yox, başqa uşaqlardan fərqlənmək arzusu ilə barmaq-larımızı şirniyyat üçün hazırlanmış qaynar şirə qablarına batırıb yalayır, tavada qızardılan yarıçı qoyun etindən qoparıb ağzımıza yandırır-yandırır yeyirdik. Nənəm isə əlinə oxlov, yaxud şiş götürüb bizi hədələyirdi. Onun ayağa qalxa bilməyəcəyindən arxayın olduğunuza görə xörəkləri istədiyimiz qədər dağıdırırdı. Əlacı kəsildə nənəm qonaq arvadlardan birinə göstəriş verirdi ki, bizi zorla mətbəxdən çıxarsın, qonaq da bu tapşırıqqa həvəslə əməl edirdi.

Bəzən isə biz mətbəxdə stul olmadığımızdan yerə sərilmiş həsirin üstündə dinməzce oturub qulaq asırdıq. Nağılı arvadın burnunda danışa-danışa söylədiyi nağıla (nağıllıqlar hamısı, burnunda danışır-dılar, adət belə idi) heyran-heyran qulaq asırdıq. Uşaqlar ömir, arvadlar həsir yelpiklərlə üzlerini yelləyə-yelləyə, yaxud səssizce təsbeh çevirə-çevirə qulaq asır, nağılı isə Əhmədli Süreyyanın, yaxud Məhəmmədlə Leylanın nağılına danışır. Bizim arvadların çoxu məhəbbətə yaxşı bələd olmasalar da məhəbbət mövzulu əfsanələri xoşlayırlar. Nağıllar həmişə bu sözlərlə başlayırdı: "Biri var idi, bir yox idi, Allahdan başqa heç kas yox idi". Nağıl danışıldıqca ırı saxsı küpələrdə çalınmış süd uyubub qatığa döndür, qoyun eti yavaş-yavaş qızır, in mis tavalarda halvalar bişir, arvadlardan bir isə onlara göz qoyurdu.

Kasıb qohum arvadların xoşum gəlməyən cəhəti tek onların yaş öpüşləri deyildi. Bizə maraqlı üzündən onlar hər cür həyasızlığa yol verirdilər. Yuxuda olduğumuz vaxt bizim yataq otaqlarımıza girir,

şəf və siyirmələri açib şey-güylərimizə baxır, paltarlarımızı əllərində oynadıb parçasının qiymətini öyrənmək istəyir, əllərini sinəmə sığdırıb döşlərimizin çıxıb-çıxmadığını yoxlayırdılar. Onlar öz varlı qohumları haqda hər şeyi öyrənməyə çalışır, hər cür suallar verirdilər. Soruşurdular ki, yetkinlik vaxtına çatmışıqmi və nə vaxtdan çatmışıq? Atamız hansımızı daha çox istəyir? Hərəmizin neçə donumuz var və bizə dayəlik edən "xristian arvadlar" nə qədər əmək haqqı alırlar? Onlar qapılarımızı pusur, pəncərələrimizdən içəri tamaşa edir, pianoya, mexaniki oyuncaqlarımıza, tennis ağclarımıza, hər şeyə əl vurub yoxlayırdılar. Onlar uşaq kimi bizim oyuncaq və geyimlərimizə qibət etsələr də, bütün bunların pis nəticə verə biləcəyindən çəkinir və ələ gələn edirdilər ki, öz güzəranları daha arxayın güzərandır. Bəzən zəhləmizi tökdüklərinə görə biz qapımızı çırpıb onları otaqdan qovurduq, amma incimirdilər, bir az sonra yenə öz bildiklərini edirdilər.

Nənəm onları əzizləyir və müdafiə edirdi, çünki onun başına toplaşır və hər ömrünə əməl edirdilər. Kəsib qohum arvadlar onun əsəbləri idi, ona qulluq edir, yaltaqlanırlar, itaət edirdilər. Onlar bütün şəhərin xəbərlərini nənəmə çatdırırlar və onu əyləndirmək üçün bu xəbərləri şişirdirdilər də. Əvəzində isə nənəm onları hamam məclislərinə dəvət edir, qoyun etinin qalıqları ilə yedirdir və çit parça bağışlayırdı. Amma nənəm istəyəndə onları söyürdü də. Arvadlar isə cavab vermirdilər; axı saray əhlinin qururu az olur.

Bizim ailənin münasibətlərində dava-dalaş çox mütləh yer tuturdu. Bu dava-dalaşın da iki əsas səbəbi vardı: birincisi, ailə üzvlərinin təbiətindəki hukkə idi və söhbət vaxtı hamı hukkəli olurdu. İkincisi isə VƏRƏSƏ məsələsi idi. Bu vəərəsə məsələsi atamın atasının vəfatından sonra onun varını bölmək üçün meydana gəlmişdi və ən böyük, ən davalı məsələ idi. VƏRƏSƏ! Bu sözü deyəndə fikirləşirəm ki, bu qədar dava-dalaşa, söyüşə, qarşılıqlı nifrətə səbəb olmuş həmin sözdən sonra bir neçə nida işarəsi işlədilməlidir. Üç bacı və onların ərləri, iki qardaş (sonra onların arvadları da), anaları və atalarının ikinci arvadı bütün günü didişir, hər biri öz vəərəsə payını qoruyurdu. Hələ bu qardaş-bacıların uşaqları da böyük

arasındakı münasibətdən asılı olaraq bir-birinə münasibətini az da olsa dəyişməli olurdular. Valideynlər öz uşaqlarına dalaşdıqları bacı-qardaşın uşaqları ilə oynamağı qadağan edirdilər. Beləliklə, bu ailə davasında bütün ailə üzvləri iştirak edirdi. Beləcə, dalaşa-dalaşa, didişə-didişə gəlib 1917-ci ilə çatdılar. Daha burada başqa izahat lazım deyil..." (səh. 51-59).

Baninin bağ evinə. Oradakı yaşayış və istirahət tərzinə aid xatirələr çoxdur. Hətta ailə uşaqlarının əməllərində və söhbətlərində ayıblı və dilə getirilməyə layiq olmayan söhbətlər də var. Ailənin içindəki didişmələr az qala bütün əsər boyu davam edir. Yazıçı uşaqlıq illərində qəlbəne çökmüş intim hissələri də etiraf edir. Öz yazdığına görə on yazında iken ilk dəfə öz həyətlərində işləyən gənc bağbana, sonra xalası oğlunun dostu olan rus oğlana, daha sonra isə evlərinə qonaq gələn gənc gürcü knyazına və ıranlı zabita vurulub Həmin dövrün siyasi hadisələri haqda xatirələr də maraqlı doğurur. "Elə qalmaqlı bir dövrə gəlib çıxmışdıq ki, bu dövrdə tarixçilər üçün mövzu bolluğu yarandığı kimi, xalqın əzabı da bollaşırdı.

Artıq məlum olan tarixi hadisələrdən sonra Rusiyada çar devrildi, Krenski də hakimiyyətdən əl götürdü, oktyabr inqilabı baş verdi, Vətəndə müharibəsi qırmızılarla ağları üz-üzə gətirdi. İmperiya dağıldı.

Bu qarışıqlıq sayəsində ətraf ərazilərin tarıxcə, irqcə, dinə görə ruslardan fərqli olan xalqları ayrılıb müstəqil respublikalar yaradırdılar. Qafqazda Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan xalqları özünüidare hüquqlarını bərpa etmək istəyir və bunun üçün çalışırdılar.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində siyasi canlanma başlamışdı. Yaranmış müxtəlif siyasi təşkilatların fəaliyyəti sayəsində rəqəbat, dağınıq və döyüşlər baş verdi. Sosialist təmayüllü bir cəməni təşkilatı ölkəni kommunist dağıntısından qurtarmaq adı ilə hərbi diktatura rejimi yaratdı. Amma camaat pıçıldayırdı ki, bu təşkilatın başçıları bolşeviklərdir.

Onlar hər kim olsalar da, hakimiyyətləri dövründə müdafiə imkanını olmayan müsəlmanları qırmağa başladılar. Burada da xalq, bir ingilis yazıçısının sözü ilə desək, "milli rəqəbat həvəsinin" qurbanı oldu. Yüksək təbəqənin nümayəndələri, istər erməni olsun, istər azərbaycanlı, mənafelərini cəmiyyətinə görə, milli qırğınlar vaxtı bir-birini qoruyurlar. Qırğını isə, müəyyən bir vaxtda, tərəflərin hansı daha güclü, daha səfərbərdirsə o başlayırdı.

Beləliklə, əgər Türkiyədə qırqın birtərəfli idisə, türklər erməniləri qırırdısa, Azərbaycanda ermənilər azərbaycanlıları qırırdı (xristianlar müsəlmanları).

Bir gecə saat ikidə dayəm fröyleyn Anna gəlib məni yerimdən qaldırdı. Yuxudan ayılıb qaranlıq, kədərli bir aləmə qovuşdum.

İşıqlar kəsilmiş, ev və şəhər dərin bir qaranlığa cümmuşdü, bu qaranlıq isə haradan atıldığı məlum olmayan güllələr dəlib keçir, viyıldırdılar. Uzaqdan pulemyot atəşləri də eşidilirdi. Biz hər dəqiqə "daşnakların" (millətçi erməni partiyasının üzvlərinin adı belə idi) evə dolacağını, evi dağıdıb bizi də qıracaqlarını gözləyirdik. Telefon da kəsilmişdi, evimiz ətrafı təhlükə ilə dolu tənha bir adaya bənzəyirdi.

Əminənin qaranlıq yataq otağına yığılıb gözleməkdən başqa çarəmiz qalmamışdı. Şəhər saat dördə yaxın giriş qapısı ilə bərkənd döyülməyə başladı ki, elə bil indicə ev də dağılacadı, bizim son ümidlərimiz də. Elə bilirdik ki, daşnaklar bizi qırmağa gəliblər. Atam revolverini götürüb otaqdan çıxdı, arvadı Əminə də onun arxasınca. Zahirən zərif görünən bir qadın üçün bu hərəkət gözəlməz cəsarət və sədaqət nümunəsi idi. Biz ölümə hazırlaşırıq, amma deyəsən, tələsmişdik: bir az sonra atamla Əminə arxayın addımlarla qayıtdılar. Onların arxasınca gələnler isə silahlı daşnaklar deyil, üzbəüz binada yaşayan erməni qonşularımız idi. Onlar bizə mühafizə və evlərində sığınacaq təklif etməyə gəlmişdilər. Təklif minnətdarlıq hissi ilə qəbul olundu, buna heç söz ola bilərdi?

Elə həmin dəqiqə hələ ki, küçənin o üzünə keçməli idik, amma küçədə güllələr elə viyıldırdı ki, bu dar küçəni keçmək belə çox qorxulu idi. Bizə dedilər ki, bu gülləbaran meydanını qaça-qaça keçsək təhlükə azalar. Küçənin o başında döyüş gedirdi, güllələr seyrək olsa da ardıcıl atılır, evvəl partlayır, sonra isə viyıldayırdı.

Nə qədər tənbel olsaq da, küçənin o üzündəki evə cəld qaçmalı idik. Gecənin qaranlığında həmin küçənin çala-çuxuruna görə, həm də qorxudan bürdüyə-bürdüyə qaçırdıq. Tək atam qaçmırdı, çünki balaca qardaşımı qucağına götürmüşdü və uşaqla birlikdə yuxula bilərdi. Amma Allah onu qoruyurdu.

Qapıdan içəndə ev sahibləri bizi xeyirxahlıqla qarşıladılar. Belə bir vaxtda bu təsirli bir hal idi. Sonra yatmağa hazırlaşanda gördük ki, rahatlıq yoxdur. Adamın sayı çarpayının sayından çox idi. Bəzilərimiz

xalça üstünə salınmış döşəklərin üstündə yatmalı olduq. Mən də balaca bir otaqda yerə salınmış döşək üstündə yaidim. Otaq qonşum isə divanda kiçik qardaşımın birgə yatmış fröyleyn Anna idi. Həm uşağın səsinə, həm də ki, çöldəki güllə səslərindən səhərə qədər gözdümü yuma bilmədim.

Ertəsi gün şəhər isə belə bir mənzərənin şahidi olduq: evimizin qarşısına yük maşınları düzülmüşdü, və bu maşınlar bədənə pat-rondaşlar sarımış adamların bizim pəncərələrdən atdıqları cürbəcür əşyalarla dolurdu. Cürbəcür çirkli hərbi paltar geymiş bu adamların görkəmi adamı qorxuya salırdı və biz bu səhnəyə qıraqdan baxdığımız sevinirdik. Əgər biz o üzdə olsaydıq, yəqin ki, əşyalar kimi pəncərədən çölə atılacaqdıq. Evin içi pəncərələrdən çölə atılırdı; qaşqı-qəngəllərin arxasınca qadın korsaajları uçurdu, "Lui XIV" üslublu bir şamdan havada uçan Kəşmır şala ilə bəzən də özü ilə aşağı atırdı.

"Bu da mənim yaşıl məxmər donum" – deyər Əminə ürək ağrısı ilə iniləyir, fröyleyn Anna isə bir ildən çox əlləşib toxuduğu başaltının havada uçmasına qəmgin-qəmgin tamaşa edirdi.

"Bu da mənim təzə alınıb yaraşıqlı gecəköynəyim" – deyər Züleyxa köksünü ötürdü. Mən isə həmişə hər əşyanı canlı təəvvür etdiyimə görə astaca pıçıldadım: "Zavallı paltocuğum, sənə əzab verirlər, əlvida. Əlvida, mənim boynunu xəzli, istekli paltom, pəncərədən yük maşınına uçan paltom".

Elə həmin günün axşamı atamla Əminə bizdən ayrılmalı oldular. erməni terrorizmləri tərəfindən axtarılan bir adam üçün bu ev arxayın sığınacaq deyildi. Erməni dostlarından bir atamı daha arxayın bir yerə apardı. Vəziyyət isə getdikcə daha da pisləşirdi; belə hallarda olduğu kimi, indi də başqılar öz adamları üzərində nəzarəti itirmişdilər, bu adamlar isə qəzetlə, vurub-dağıtmaqla, insan qırmaqla məşğul olurdular.

Atam gedən günün gecəsi saat üçə yaxın bizi yuxudan oyatdılar. Bir dəstə silahlı adam evi axtarırdı. Onlar dama dırmanır, şəkfləri, yeşikləri açıb baxır, süngülərlə çarpayılarnı altını, adam gızlənə biləcək hər yeri süngüləyirdilər. Axtardıqlarını tapa bilməyib onlar evdəki şərabin hamısını içdilər və söyüş söyə-söyə acıqla çıxıb getdilər.

Şəhər açılma isə hardansa bir dəstə hərbi gəlib bizim üstünə pulemyot qoydu və qarşıda bizi gülləyə tutdular, bu intiqam güllələri boş yerə atılmırdı, boş iş idi; amma əsgərlər öz güclərini göstərmək imkanı tapmışdılar"

Bir neçə gündən sonra Baninin ailəsi İrana qaçmalı olur. Milyonçu ailə başçısı Bakıda əmin-amanlıq yaranana qədər İranda gözleməyi qərara alır və özü gəmiyə minmə bilmək üçün gəmi kömürxanasının fəhləsi olur. Xoşbəxtlikdən hər şey yaxşı keçdi, kapitanın qonaq etdiyi arağın sayəsində daşnaklar gəmini yoxlayarkən alıcənablıq etdilər. Onlar heç maşın zalına da düşmədilər, atam isə orada olma bel alıb, papağını gözünün üstünə basıb özünü evvəllər istsmar elədiyi fəhlələrə oxşatmağa çalışmışmı”

Ailənin İran həyatı da qalmaqla, sıxıntı və həyəcan içində keçib. Onların İrana gəlişi burada baş vermiş milli-azadlıq hərəkatı ilə eyni vaxta düşüb. Baninin təsvir etdiyinə görə, həmin günlər İran vətənpərvərləri ingilis işğalçılarına qarşı vuruşurlarmış. “Elə özümüze təzəcə yer eləmişdik ki, mənəcə Küçukxan adlı bir nəfərin rəhbərliyi ilə vətənpərvərlər və qalib sifətilə İranda məskən salmış ingilislər arasında müharibə başladı. Vətənpərvərlər saqqal saxlayırdılar və ad içmişdilər ki, işğalçılar ölkədən qovulana qədər saqqallarını qırxmayacaqlar”

Milyonçu Əsədullayevin ailəsi İranda altı ay qalıb və vətəndən əmin-amanlıq soracağı gözəliyə. Nəhayət, “Türklər Bakıda əmin-amanlıq bərpa etdikdən” sonra Baninin ailəsi Bakıya qayıdıb. Rusiyada ilişib qalmış başqa ailə üzvləri də yenidən Bakıya qayıdıb və evvəlki milyonçu həyatı bərpa olunub. Bakını tərk edən türklərin əvəzinə ingilislərin gəlməsi və nəhayət, ingilislər də gedəndən sonra yaranmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının fəaliyyətini Banin belə təsvir edir:

“Müstəqil Azərbaycan Respublikası geniş fəaliyyətdə idi. Ölkənin nümayəndə heyəti Cenevrəyə gəldi. Respublikanın özü və hüquqları rəsmən tanındı. Bakı millətçi, hələ bir də şovinist şəhər idi, təzəcə istiqlalıyyət tapmış bir ölkənin paytaxtı ilə əslində belə olmalıdır. Bəzi partiyalar sərt ənənəçilik edir, başqaları isə “hamu üçün tərəqqi və emansipasiya” arzulayırdı. Belələri qadınların savadlanmağını tələb edir və onların ictimai həyatdan kənarda qalmalarını pisləyirdilər. Qadınların bu cür kənarda qalması bəzən qərribə vəziyyət doğururdu. Məsələn, tez-tez Azərbaycan dilində tamaşalar verən Bakı Milli Teatrında üstünün tükləri duyulan, pırıpzaq qaşlı, qolu əzələli bir Dezdemonanın ehtiraslı sözlərlə ona müraciət edən Otelloya qalın kuşi səsi ilə neçə cavab verdiyinə baxanda adam təc-

cüblənirdi. Yalnız artistin çiyinə tökülən saçları və süni döşləri onu az da olsa qadına bənzədirirdi.

Çox gənc olan paytaxt şəhər şən və qaynar idi. Bu qaynarlığı yaranan vasitələrdən biri inqilab içində olan Rusiyadan qaçib gələnlərin çoxluğu idi. Qafqaza bağlılığı olanlar, lap bağlılığı olmayanlar da gəlib burada sığınacaq tapır və inqilabın qurtarmasını gözləyirdilər. Onlar arxayın idilər ki, bu əhvalat bir neçə aya həll olunacaq. Bu uzaqgörənlərin dilində “bolşeviklər gedəndən sonra” ifadəsi əzbər olmuşdu və hər dəfə hər bir bu əhvalatdan sonra nə edəcəkləri haqda danışırılar. Elə bu yaxın və mütləq gələcəyi gözləyə-gözləyə onlar öz kreditlərinin imkanı sayəsində pul borc edir, elə eyni imkan dairəsində də əylənib vaxt keçirirdilər.

Həmişə qonaq-qaralı olmuş evimiz ındı lap rəsmi qəbullar mərkəzinə çevrilmişdi. Burada qəbul olunan adamlar içərisindən bəzilər kütləvi məhəbbətə layiq şəxsiyyətlər seçirdik. .”

Milyonçu Əsədullayevin qızlarının, qızların ən kiçiyi olan Baninin özünün də eşq macəraları haqda yazılar “Qafqaz günləri” kitabının mühüm hissəsini təşkil edir. Bacılardan biri bir rus oğlana qəşulub qaçır, sonra onu tapıb geri qaytarır və atanın milyonlarına xidmət edən bir qohuma ərə verir. Başqa bir bacı isə əslən iranlı olan bir zabite ərə gedir. Baninin özü isə hələ yaşca kiçik olduğuna görə ancaq daxili sentimental sevgi hissləri ilə yaşayırmış.

Əgər əsrin əvvəlindəki bir müsəlman milyonçusu ailəsinin və müxtəlif ailə üzvlərinin həyatı, exlaqi və mənəvi cəhətləri Baninin deyil, bizim dövrün başqa bir yazıçısı tərəfindən təsvir olunsaydı, çoxları bu əsəri siyasi qərəzi olan bir əsər adlandırırdı.

Baninin öz milyonçu babası Musa Nəgriyev haqda xatirələri də maraqlı oxunur. O babasının xüsusiyyətinə misal çəkməklə yanaşı, onun Bakıda çoxlu bina tikdirdiyini də söyləyir. Baninin yazdığına görə, Musa Nəgriyev ölümünə qədər Bakıda altmış bina tikdirib Milyonçu babanın ev tikdirmək həvəsini isə o bizim “ev tikdirənə eəcəl aman verir” məsəli ilə əlaqələndirir və söyləyir ki, xəstə olduğuna görə babası çoxlu ev tikdirirdi ki, ömrü uzansın. Kitabdakı çoxlu şəkillər arasında Musa Nəgriyevin gənc yaşında ölmüş oğlu İsmayılın xatirəsinə tikdirdiyi binanın (indiki Elmlər Akademiyasının binası) da şəklі verilib.

Milyonçu babanın ölümü və onun qoyduğu vəsədən məhrum olmasını Banin bir neçə sətirlə və ürəkyağsı çəkmədən yazır:

"Bir ay sonra babam Musa öldü. O bizə, özünün dörd qız nəvəsinə böyük sərvət qoymuşdu. Bu sərvət onlarla milyoncusu olan Bakı kimi bir şəhərdə böyük dövlət sayılırdı. Bu vəərəsə sayəsində mən on üç yaşında iken multimilyonçu oldum. Amma milyonçuluğum çox çəkmedi, bir neçə gün sonra bir şəhər təzədən küçədə çalınan beynəlmiləl himninin səsinə oyandım. Yərimdən qalxıb gördüm ki, küçədəki əsgərlər nə görkəmçə, nə də geyimcə Azərbaycan əsgərlərinə oxşamırlar. Bunlar rus əsgərləri idi.

Gecəyarısı bir zirehli qatar, müstəqil Azərbaycan Respublikasının sərhədini keçib Qızıl Ordu əsgərlərini yuxulu Bakı vəğzəlinə gətirmişdi. Beləliklə, heç bir atəş açılmamış Azərbaycan ordusu yoxa çıxmışdı, respublika məhv olmuş, qalib Rusiya öz əvvəlki varını özünə qaytarmışdı.

Mən öz gözələrimlə bir dünyanın sonunu gördüm".

Bu dövrü Banin öz uşaqlıq dövrünün sonu adlandırır. Həmin günlər onun atası həbs olunub. Evlərinin əsas hissəsinin müsadirə olunmasına isə Banin, "adam sayına görə otağın çox olduğu üçün" bir növ haqq qazandırır. Daha sonra onların bağ evlərinin də mühüm hissəsi müsadirə olunub istirahət evinə çevrilməsi başqalarının, ələlxüsus, qoca nənənin ah-vayına səbəb olsa da Baninin və onun bibisi qızı Gülnarın ürəyindən olur:

"Bir həftə sonra bizə on-on iki nəfər köhnə inqilabçı gəldi, hər biri öz fədakar işləri sayəsində az-çox yorulmuş adamlar idi. Onların arasında Sibir sürgünlərinə adət etmiş köhnə ideoloqlar, gözlemlərindən kommunist inamı yağan müəllimlər, şəir deyib sonra öskürməyə başlayan ukraynalı şair, deyəsən, onların ərinin əziyyətlərindən istirahətə gəlmiş bir komissar arvadı, sifəti və kimliyi yadımdan çıxmış başqa adamlar da vardı. Az vaxtda Gülnarla mən onların hamısını ilə tanış olduq. Bir-iki gün sonra ikimiz də qoca bir ideoloqa vurulduq. Mən "qoca" deyəndə, on dörd yaşlı bir qızın dili ilə deyirəm. Qırıqırı Tarasovun qırx yaşı olsa da, cavanlıq əlamətləri çox idi. İşdə peşəsi tarix fənni olsa da, gündəlik həyatda lirik bir kommunizm təbliği edirdi. Gülnarın məlahəti sayəsində o bizim keçmiş istismarçılar sinfinə mənsub olma günahımızı bağışladı. Elə əslində biz doğrudan da həmin sinfin qalıqları idik. O bu cəhətə əhəmiyyət verməyib bizi kommunist ideyaları ilə varlandımağa çalışırdı. Bizi inandırmaq çətin deyildi – buna imkan çox idi. Gülnarın onun sözlərini naz-qəmzə ilə təsdiqləyir, əslində isə ona yaxşı qulaq asmır məzə verə-verə

Qırıqırının gözəl ağzına, soliqəli, təmiz dişlərinə tamaşa edirdi. Mən isə daha diqqətli idim və onun bizə söylədiyi fikirləri maraqla dinləyirdim.

"Siz hiss etmərsiniz ki, bu böyük var-dövlət ancaq təsadüfən neft tapılması sayəsində yaranıb?"

Biz bunu hiss edirdik.

"İnanmırsınız ki, milyon-milyon pullar udululan qumarxanalarla zavallı fəhlələrin aclıqdan və soyuqdan özab çəkə-çəkə məhv olduqları damxalar arasında böyük bir haqsızlıq var?"

Səmmi deyirəm, buna biz inanırıq.

"Bəs, yeganə qayğısı gəzib-dolanmaq olan qadınlar, ancaq at yarışına, qumara, eşqbazlığa maraq göstərən kişilər haqda siz nə fikirləşirsiniz?"

Sözün düzü, bizim bu adamlar haqda heç bir yaxşı fikrimiz yox idi.

Beləliklə, o bizə marksist təlimi verməyə başladı. Öz məqsədinə elə yaxşı nail oldu ki, bir ay sonra bizim damarlarımızda təzə bir qan qaynamağa başlamışdı. Rəssam, yaxud heykəltəraş öz əsərinə baxıb həzz aldığı kimi, Qırıqırı də biza baxıb həzz alırdı. O, məhrəbanlıqla bizim şüurumuzu ovsunlayırdı.

Bir gün o Bakıya gətirdi və qayıdarkən Leninin şəkləri həkk olunmuş iki nişan gətirdi. Nişanları yaxamıza taxandan sonra isə bizi özünün yaratdığı varlıqlar hesab etməyə başladı. Əvəzində mən də yaxşılıq etdim, onu özümün xəlvəti xəyal güşəmə apardım, o da bura tez öyrəşdi. Sonra hər gün günortadan sonra hər üçümüz bura gəlir, kişmiş ətri verən iri, qonur daşın üstündə uzanıb nədən gəldi, söhbət edirdik. Qırıqırı bizi "balaca şərqli qızlar" adlandırır, özü haqda, inqilab haqda söhbət edirdi. Bir gün o dedi:

– Demək olar ki, bizim məşhur şairlərin hamısı Qafqaz haqda söz deyiblər. Mən həmişə bura gəlməyi arzulamışam; rus qızlarından çox fərqlənən Qafqaz qızları, sizin kimi qızlarla görüşməyi arzulamışam. Bax siz, Gülnar – dəyə o əllərini sinəsində çarpazlamış Gülnara tərəf öyildi – siz gözəl güllər açmış, amma qorxulu, adamı çəkəndirən gül ağacına benzəyirsiniz. Adam bu güllərin ötrüli olduğunu duyur, ona toxunmaq istəyir, amma çəkinir, qorxur ki, tikan elini sancar.

– Toxunun mənə, – deyər Gülnar sakit səsle cavab verdi, – toxunun, görürsünüz ki, mən tikanlı deyiləm.

Qriqori Gülnarın sakit sifetine, yumulmuş gözlerine xeyli tamaşa etdi.

– Cəsarət etmirem, – nəhayət diləndi. – Sız əgər doğrudan sancmasanız da, mən daha böyük təhlükəyə düşə bilərəm.

Sonra o mənə tərəf çevrildi.

– Mən sizdən daha az çəkinirəm, sizə rəğbətım də daha böyükdür. İstərdim sizün kimi bir qız dostum olsun və o qızı həmişə xəyalımda canlandırıb xiffətni çəkdiyim bir qadına – həyatla maraqlanan, idealist, özünü gözəl bir məqsədə qurban verməyə hazır, həm də incəsənəti seven bir qadına çevirim. Amma həyat ki, yaxın vaxtda sizdən ayrılıb getməliyəm. Yəman həyifsilənirəm.

– Yox, getməyin, – deyə Gülnar qışqırıb gözlerini açdı; axı niyə mənə toxunmaq istəmirsiniz? Mən ki, sancmıram.

O, Qriqorının əlini götürüb öz sinəsinə qoydu. Qriqori də onu sığallamağa başladı. Mən gözlərimi yumdum və bir də nə vaxtsa Qriqorının boğuş, həyəcanlı səslə “qayıdağın, gecdir” dediyini eşidəndə gözümlə ağıdım.

Baninin təsvir etdiyi Qriqori Tarasov onlarla bir müddət görüşəndən sonra növbəti görüşlərdən birinə Andrey adlı bir dostunu, “qara hərbi geyimli” cavan bir kişi gətirib. Qriqori dostunu gətirməzdən əvvəl onu çox tərifləyib və deyibmiş ki, Andrey Massarin bir inqilabi komitənin əməkdaşdır və Bakıya həmin komitənin göndərişi ilə gəlib. Banin isə özünün ürək yangısı ilə təsvir etdiyinə görə, Andreyi gören kimi bir könlüdən min könlüə ona vurulub. Banin onu Tolstoyun Andrey Bolkonskisinə bənzədib və utana-utana da olsa, ona üstüörtülü eşq elan edib.

Daha sonra Baninlə Gülnar az qala lap inqilabi fəaliyyətə qoşulublar. Onlar öz bağ evlərində və qonşu varlıların evlərindəki əmlakın inqilabi komissiya tərəfindən siyahıya alınmasında iştirak etməli olublar.

Şəhərə qayıtdıqdan sonra böyük milyonçu nəslinin ailələri onlara ayrılmış kiçik mənzillərdə daha rəzil bir güzəranə başlayıblar. Banin həbsdə olan atasına tez-tez yemək aparmalı olmuş. Atasının görməyi onu kövrəldirmiş də. Gülnar tələm-tələsik ələ gedir. Baninin özü isə günlərin birində “Müsləman qadınlarının milli konservatoriyası”nda dərs deməyə dəvət olunur. Onu bu vəzifəyə həmin musiqi məktəbinin direktoru Zeynəb xanım dəvət etmişdi: “Bu Zeynəb xanım qərībə adamdı, onun haqqında çox söz-söhbət eşit-

mişdim və onunla tanış olmaq istəyirdim. Savadlı, musiqiyə vurğun olan bu qadının davranışı bütün müsləman Bakısını həmişə dəhşətə gətirmiş, özünə “fahişə”, ərinə isə “baştutan” adı vermişdilər.”

Banin özünün etrafı elədiyi kimi, Azərbaycan dilini yaxşı bilməyə də, Zeynəb xanımın məktəbində dərs deməyə başlayıb.

Yeni şəraitdə ailə üzvlərinin düşüylü vəziyyət, onların bu vəziyyətdə də didişmələri haqqında söhbətə yanaşı, Banin öz intım hissləri, Andreyə məhəbbəti və onunla yeni görüşləri haqda dəfəli- dəfəli məlumat verir. Onun təsvirincə Zeynəb xanımın məktəbinə baş çəkməyə gəlmiş maarif komissarı ilə birgə Andrey də gəlirmiş. Burada görüşdükdən sonra Baninin sevgiliyi onu öz mənzilinə, daha doğrusu, Baninin böyüyüb başa çatdığı keçmiş ata mənzilinə dəvət edir. Banin Selim adlı bir qohumuna ələ getmiş Gülnarla birlikdə Andreyə qonaq gətirməyə başlayır, Andrey onları Biryukov fəmilialı bir həmkarı ilə birgə qarşılayır. Həmin görüşlərdən birinin təfəsilatı belədir:

“Gülnarla ikimiz Andreygilə nahar edirdik. Səlmə də demişdik ki, Zeynəb xanım bizi qonaq çağırıb Zeynəb xanım vəziyyətdən xəbərdar idi və məmnuniyyətlə bizə humayədarlıq edirdi. Kilkəbaş bir xidmətçi bizə cürbəcür xörəklər bısırb gətirirdi. Xörəklər dadsız olsa da karnıza yetirdi. Mən elə bir vəziyyətdə idim ki, burada hər şey xoşuma gəlirdi, xörəklər də, qalan başqa şeylər də. İki həftədən bəri demək olar ki, hər gün Andreylə görüşürdüm. Mən “onu sevirdim” deməyim kifayət etmiz; mənə ona vurulmuşdum, əgər gülünc çıxmasa deyərdim ki, mənə ona valeh olmuşdum. Bəli, mənə ona valeh idim. Bilmirəm onu sevirdim, yoxsa onun sifətində Andrey Bolkonskini? Bolkonskinin Nataşa Rostovaya olan münasibəti Andreyin mənə münasibətinə bənzəyirdi: rəğbəti və humayədar bir münasibət idi. Hər cür fiziki ehtirasdan kənar idi. Hər halda mən belə güman edirdim. Lap yanılmış olsam da nə fərqi, axı insan hər şeyə öz istədiyi gözle baxır? Andreyin heç bir hərəkəti mənə çəkin-dirmirdi; onun sözləri də, hərəkətləri də qəralində idi və hiss olunurdu ki, o, özünü həmişə ələ ala bilən bir adamdır. Andrey bir gün mənə demişdi:

– İnsan ölüm qorxusunu kənar edəndən sonra həyatda nail olun-malı az şeyi qalır. Mən ölümlə elə tez-tez üzleşmişəm ki, həyatı nəyin bahasına olursa olsun qorunması bir şey deyil, xoşbəxt bir təsadüf

sanıram Ele ona görə də çoxlarının can atdıqları şeylərə mən nifrət edirem. Fikrimi başa düşürsünüzmü?

Az qala onun cümlələrinin çoxu "fikrimi başa düşürsünüzmü?" sualı ilə bitirdi. Andrey bilirdi ki, mən onun fikirlərini başa düşürəm və buna həmişə təəccüblənirdi:

– Siz hələ körpə uşaqsınız, mən isə sizinlə qadınla danışan kimi danışiram.

– Yox, səhv edirsiniz. Mənim on beş yaşım var: bu yaşda bizim qadınların uşaqları olur. Məni sizdəki rus bacılarla qarışdırmağın

– Hə, deyəsən bu fərqli öyrənməli olacağam.

Gülzar getdikcə daha çox keşləndirdi. Zərafətli Biryukov həmişə kimi zərafət edir, hey danışdı. O bizi özü haqda ağlasığmaz əhvalatlar danışdı, bəlkə də heç yalan demirdi. Andrey deyirdi ki, onun danışdıqlarının yarısından çoxu həqiqətə uyğundur və ele bu fikrin özü Biryukovu qeyri-adi adam saymağa imkan verirdi.

O dəqiqəbaşı Gülzarın qarşın əllərini öpür, sonra isə özündən ixtiyarsız öpüşlər yuxarı qalxırdı. Öpüş qola çatanda Biryukovun hissələrinin yolu açıqca hiss olunurdu.

Andrey pıçıldadı

– Öpüşlər boyunca çatanda o haldan düşəcək, bəlkə də elə haldan düşən sizin bibiqızı olacaq

Gülzarın davranışı mənə qorxudurdu. Əgər o beləcə – hər on dəqiqədən bir, bir stəkan araq içsə evə qayıda bilməzdi. Mən ona elə beləcə də dedim

– Hə, daha da yaxşı, – deyərək Biryukov qışqırdı, – burada yatarsınız. Ənənizə deyirsiniz ki, gecə qadağan saatına düşdüyünüzə görə Zeynəb xanım gildə gecələməli oldunuz. Biz də Zeynəb xanıma zəng vurub xəbərdar edirik.

Bir yerdə qalmaq elə hamımızın ürəyindən olduğuna razılaşırdı. Gülzar arxayınlaşıb daha da çox içməyə başladı. Biryukov isə əvvəlkilərdən də maraqlı yeni bir macərə söyləməyə başladı. Sonra o penceyinin cibindən bir dəst kart çıxarıb bizi qərribə nömrələr göstərdi. O qərribə nömrələri göstərdikcə biz ağzımızı açıb tamaşa edirdik, hərdən lap həyəcədən qışqırırdıq da. Nəhayət, Biryukov oyununu qurtarıb dedi:

– İndi isə mən bildiyim nömrələrin ən gözəlini göstərəcəyəm. Birçə saniyədən sonra Gülzar mənim dizlərim üstündə oturacaq.

O, ayağa qalxıb Gülzarın əlindən tutdu və xüsusi bir üsulla onu qaldırıb dizləri üstündə oturtdu.

Gülzar şən-şən gülürdü və deyəsən, Biryukovun dizləri üstündən düşmək fikri yox idi.

– Gözlə səhnədir, xalq komissarlarının rəqib qızları ilə şəhvet mənzərəsi. Gədəyin mənim kabinetimə, – deyərək Andrey ayağa qalxıb məni özü ilə apardı.

Onunla təklif olacağımıza sevinə-sevinə Andreyin arxasınca getdim

Tək bir lampa ilə işıqlandırılmış sakit otaqdakı təzə meşinli divanın üstündə oturduq və birçə an sonra mən Andreyin qolları arasında idim.

– Mən də Biryukov kimi nömrə göstərə bilərəm.

Andreyin sinəsinə sıxılıb, ilk dəfə kişi sinəsinə sıxılıb yatdığım bu anda mən xoşbəxtlik dərəcəsi alırdım. Ömrümdə ilk dəfə səadətini, tam harmoniyanı nə olduğunu bütün hissələrimlə duyurdum. Lap körpəlikdən yatdığım, yaşadığım bu otaq indi mənə hələ uşaq olsam da, qadın səadeti ilə yaşayan göstərdi.

Elə həmin vaxtda Cəmil adlı işgüzar bir adam Baninin adaxlısı sayılırdı. Baninin isə yazdığına görə ondan zəhləsi gedirmiş. Həmin adam bütün əlaqələrini işə salıb Baninin atasını həbsxanadan çıxarmağa çalışmış və Banin özünü ona borclu sanırmış. Elə buna görə də bir müddət sonra Andrey Moskvaya qayıdarkən Baninə onunla getməyi təklif etdikdə Banin atasının xətrinə razılıq vermir. Banin Gülzarı Andreyin yanına göndərir ki, onunla gedə bilməyəcəyimi söyləsin. Gülzar isə bu fürsətdən istifadə edib Andreyə qoşulub qaçır, bir neçə ay gəzib-dolandıqdan, əldən-ələ keçdikdən sonra evə ərinin yanına qayıdır və Baninlə də barışır. Bütün bu əhvalatlar avtobiografik xarakter daşısa da, təsəlli bir bədii əsər kimi oxunur.

Atası həbsxanadan çıxdıqdan sonra Banin Cəmilə ələ gedir. İndi isə küləkən qayınatasının Bakıdan çıxıb Fransaya, orada qalmış ailesinin yanına getməsi üçün pasport almalı idi. Müflis olmuş, lakin gələcəyə ümidi qalmış bir milyonçu ailesinə qovuşmuş Cəmil bu pasportu da əldə edir və Baninin atası Fransaya yola düşür.

Baninlə Cəmilin ailə həyatının təsviri də çox qərbedir. Banin onu sevmədiyini döndə-döndə söyləyir. Bir müddət sonra isə Cəmil özləri üçün də pasport alır və onlar Fransaya getmək üçün gəmi ilə Batumdan Türkiyəyə yola düşürlər.

İstanbuldan Fransaya getmək üçün viza gözlədikləri müddətdə Baninlə Cəmilin günləri rus emiqrantlarının toplaşdığı kafe və restoranlarda keçir. Cəmil öz pullarını qumarda udur. Nəhayət, atasının göndərdiyi az məbləği pulla bilet alıb Banini Fransaya yola salan Cəmilin özü İstanbul küçələrində qalır.

Banin Fransaya gəldiyi anda onun "Qafqaz günləri" başlıqlı xatirələr kitabı sona çatır.

Kitab həm maraqlı xatirələr bolluğu, həm tarixi hadisələrin və böyük bir milyonçu ailəsinin qərribə təleyinin təsviri, həm də müəllifin özünün gözəl bədii ifadə imkanları sayəsində maraqlı bir eser təsirin bağışlayır

ÜMİD YERİNƏ GƏLİŞ

("Paris günləri" romanından fragment)

"Oryan-Ekspress" var gücü ilə oraya – Ümid Yerinə tərəf sütiyürdü. O, qulaqbatırıcı bir uğultu ilə irəliləyir, relslərin üzəri ilə bir yoldan o birsinə keçərək xam at kimi atılıb düşürdü. Qatar özünün cingiltuli demir dili ilə mənə xilasın və xoşbəxtliyin yaxınlaşdığını elan edirdi. O məni dördillik inqilab dövründən bəri dağıdılmış bir dünyanın xarabaları arasından ümid işığına dönmüş bir dıyara aparırdı. Hələ dörd il əvvəl Qafqaz azad ikən qohumlarımların bir hissəsi buraya gəlmiş, mən isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının naziri olan atamla orada qalmışdım. Sonra isə ruslar Qafqazı yenidən zəbt etdilər. Atam varlı olduğuna görə həbs olundu, mən isə on beş yaşında məcburen ərə getməli oldum. Bu dəhşətli illərin ən ümitsiz çağlarında belə xəyallarda özümü sığınacaq tapır, dünyanı doladır, ağlasığmaz, böyük xoşbəxtliklər, uğurlar, qələbələr haqda fikirləşirdim.

İnsan həyatının həlledici dəqiqələrinin nə demək olduğunu axır ki, duydum. Həmin dəqiqələr mənə cənnətin qapısına tərəf çəkib aparırdılar. Həyəcədən bütün bədənim keyləşmiş, boğazım qurumuş, ürəyim isə on yeddi yaşlı canımın bütün hikkəsi ilə döyünürdü. Pəncərədən çöldə axan həyata baxır, həyəcədən korlaşdığımıza görə şəhər ətrafının tör-töküntülərini də sezmə bilmirdim. Mən ancaq öz

xeyallarımı – soyuq, yarıc, qüssəli keçmişimdən mənə xilas edəcək sığınacağımı görə bilirdim. Daim arzuladığım uğur və qələbələr az vaxtdaca ələ keçirəcək və onları daha heç vaxt əldən verməyəcəkdım. Ən böyük qələbə isə artıq mənimlə idi: Ümid Yerinə gəlmişdim. Qafqazdan İstanbula qaça bilmiş, İstanbulda isə ərime yalançı vədlər verib aradan çıxıb bilmişdim. O mənimlə yenidən görüşmək arzusunda olsa da, mən onu birdəfəlik itirmək istəyirdim. Zavallı kişi, o da mənim kimi qurbanlıq idi – bızı əzərək irəliləyən Tarixin qurbanı idi. "Lion" vağzalının qübbəsi qatırı öz qanadı altına alır və öz kölgəsində gizlədir. Süret azalır, lap yavaşlayır və nəhayət, qatar dayanır, az qala üreyim də dayanır. Ələ bil son nəfəsimi verürəm. Yox, ölmürəm, əsə-əsə, səndəyə-səndəyə səkiyə düşürəm. Ayaq üstə qala bilirəm və nəhayət, göz yaşlarım arxasından özümünküləri sezmə bilərəm. Onlar dörd nəfər idilər: mənim gözəl ögey anam Əminə, bacılarımlarım Züleyxa və Meryəm, bir də zəhləngətmiş yeznəm. Mən bir-bir onların boynuna sarılır, gülürdüm. Ələ bir səadətə qovuşurdum ki, heç ölüm də mənə bu səadətə ayra bilməzdi. Amma mən ölmədim, göz yaşlarım qurudu. Hamı deyib-gülməyə başladı, üstümə suallar yağdı və mən yarımqı cavablar verirdim. Bir anlıq kövrəldiyimə görə də tezəcə pəşman oldum, çünki bizim ailədə kövrəkliyə pis baxırdılar və bəzən də onun əvəzinə kobudluq edirdilər. Həm də ki, çox vaxt zərəfatı qəddarlığa dönən məşhur yeznəm Şəmsi də burada idi və onun yanında kövrək bir söhbətə başlamaq mümkün deyildi. O, əlində nə isə oynada-oynada kinayə ilə mənə süzürdü və hiss edirdim ki, acı dilini işə salmağa hazırlaşır. Türk qadınları kimi başıma bağladığım çalma, İstanbuldan aldığım ucuz kostyum, kəndlisəyək yerləşim və davranışım onu qıcıqlandırır. Nəhayət, əli ilə mənim iri, dolğun yanbızlarımı göstərib kinayə ilə güldü və mənim günahkar kəmi sıxıldığımı görəndə dilləndi:

– Canım üçün onu bu vəziyyətdə "Kənd və Tərəqqi" adlı bir pantomimo tamaşasında oynatmaq olar. Parisə çarşaba gəlib, qaşları Qafqaz arabaçılarının qaşlarına oxşayır. Əynindəki Daşkənd kostyumudur, hələ paltarın içi – bu iri əndam isə ancaq Abdülhəmidin hərəmxanasına yarayır. Yox, onu buradan aparmaq üçün araba tapmaq lazımdır.

Əminə ilə bacılarımla ona açıqlanıb menden əl çəkəməsinə xahiş etsələr də o, dil-boğaza qoymurdu. Mən pərtliyimi bürzə vermədən gülümseyirdim. Əlində, ələ ürəkədən gülümseyirdim, çünki həyat

gözel idi və mən ömrümün elə şirin bir anını yaşayırdım ki, onun tamamı ön acı sözlər də korlaya bilməzdi. Mən vəğzaldakı get-gəldən, sə-s-küydən, heyecandan, indiki xoşbəxtliyimin və dördillik əzabından sonrakı xilasımın sevincindən keyləşmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, soyuq, qaranlıq, qorxulu kölgələrlə dolu bir zirzəmədən xilas olub günəşə qorq olmuş çəmənliyə çıxmışam. Amma elə buradaca mənim yazıçılıq azarım üzə çıxırdı və mən heyecan içində olmağuma baxmayaraq, bacılarımın bər-bezeyinə də göz qoymağa imkan tapmışdım. Həmişə rəssamlıq həvəsində olan Züleyxa ciddi yaradıcılıq işi görmüşdü və üzünün bezəyində bütün rənglərdən istifadə etməyə çalışmışdı. Ona nisbətən bəzəksiz görünən Məryəmim isə uzun kiprikləri rəng yükündən qar altında qalmış küknar budaqları kimi sallanmış, yanaqları və dodaqlarının qırmızısı göz qamaşdırırdı. Bu zövqsüz bəzəkliəri mən görür, yaddaşıma həkk edir, amma onlara bir söz demirdim.

Züleyxanın geyimində də öz sənətinə sadıqlığı duyulurdu. dibçəyə oxşayan papağı gözlünün üstünə düşmüş, iri sırğaları çiynələrinə çatırdı, boynuna saldıqı muncuğun rəngləri göz qamaşdırırdı. Onun bağladığı bəzəkli kəməri isə belində deyil, ombasının üstündə qərar tutmuşdu, çünki dəb belə idi. Bu əlvan geyimdəki bacımın özündə də həyat qaynayırdı.

Biz iri, qırmızı bir taksiyə yükləndik. Maşın elə iri idi ki, ona minərək ikiqat əyləməyə ehtiyac olmadı və oturacaqda özümü quyuya düşmüş kimi sanmadım. Tək bir çamadandan ibarət olan yüküm isə sürücünün yanına qoymuşdular. Beləliklə, mənim böyük macərəm başladı. MƏN PARİSDƏYƏM.

Pərs Mənim bu sözlərimdən, MƏN PARİSDƏYƏM sözlərimin tam mənasını anlamaq üçün gerek dünyanın o başında, qorxunc bir şəhərdə əzab çəkmiş olasan. Bunun üçün gerek uzun, əzablı illər boyu Parisi arzulamış olasan, mənim kimi – öz doğma şəhərində özünü sürgündə sanmış olasan. İllərboyu Paris həsrətilə yaşamış bir adam üçün bu şəhər cənnətin qapısına döndür, xəyallar tarixin səhifələrindən süzülüb daşa, küçəyə, meydana, abidələrə dönüb gözlərin qarşısında canlanır. Burada bütün xəyallar gül açır, bu dünyada kiçik dünyacıqlar birləşir, əriyir və yeni bir həyatın sərvətlərinə döndürülür.

Təbiətən vəfasız adam olsam da mən yarımsərvətlik yaxınlıqdan sonra da Parisə vəfalı qaldım. Lakin məlumdur ki, uzun dostluğun özünün də həm xoş, həm də yorucu və bezikdirici məqamları olur.

Ey bu dünyanın xəyalpərvərləri, bu yerdə sizin şahidiyiniz gerokdir, axı siz xəyalların xeyir və şərini çox duymusunuz. Xeyr budur ki, xəyal bizi məst edir və həyatın ağrısını duymuruq, xəyal də gündə sığınacağa döndür, aqlıq çəkəndə yağlı qoğalı əvəz edir.

Xəyal o vaxt şərə döndür ki, həmin xəyal təsadüfən həqiqətə çevrilir və adam öz-özünə deyir "Elə bu imiş". Ən şirin xəyal belə həqiqətə çevrilib həyatın çirkəbinə bulaşandan sonra adiləşir və həmin sualı doğurur: "Elə bu imiş" ..

Mənim Paris həyatımın ilk günləri isə birçə fikir doğururdu: "Elə bunu istəyirdim". Çünki hər şey gözəl idi, gənc idim, hər şeyə marağım və gələcəyə ümidim vardı. Hətta "Lion" vəğzalına yaxınlaşarkən şəhər ətrafındakı çirkli, tüstülü ərazilər də mənə xoş gəlmişdi, çünki mən Parisə qədəm qoyurdum. Sonra gözəl Rivoli küçəsini, sonra isə ondan da gözəl, büllür bağçanı xatırladan Kankord meydanını gördüm. Sürücüyə tapşırırdılar ki, Şan-Elizə ilə getsin. Bu məşhur küçə o vaxt, yarım əsr əvvəl daha gözəl idi. Orada cəmi birçə dükən vardı – Gerlen dükəni. Selest və Fuks kafeləri, iki modalar evi və Klaric mehmanxanasından başqa xidmət yerləri yox idi. Bu gözəllik güşəsi sonralar demokratikləşmə dövründə cybəcərleşdi. Burada tərəzi qoyub konfet satmırdılar. Sekiboyu köşklərdə açıq paltarlar, plastik ayaqqabılar, yərfindiği bükümləri satılmırdı. Addımbaşı parnoqrafik şəkili afişaları ilə hər yaşda, hər cinsdə, hər zövqdə adamlara xidmət göstərən kinoteatrlar yox idi.

Biz yavaş-yavaş Şan-Elizə ilə qalxaraq Zəfər Tağına – indi ancaq mənim üzərində zəfər çalan Zəfər Tağına çatdıq. Sonra Bua xiyabanındakı (deyəsen, elə o vaxt adını deyisiş Fos qoymuşdular) yaraşlıq məhəllələri keçib Munet məhəlləsinə çatdıq. Burada Lui Bualı küçəsindəki zəhmətli bir binanın birinci mərtəbəsində valideynlərimin mənzil kirayə etmişdilər. Vətəndən gətirilmiş daş-qas satılıb xərclənənə qədər biz bu varillər məhəlləsində yaşadığımız. Gətirilmiş cavahirət isə inqilab partlayışının alovlarında külə dönmüş, demokratikləşdirilmiş, kollektivləşdirilmiş, sosialistləşdirilmiş çox böyük əmlakımızın çox cüzi bir qalığı idi.

Bua xiyabanı ilə aşağı düşdüyümüz vaxt xəyalım bir anlıq başqa bir "bulvara", Xəzər sahilinə ilə uzanan Bakı bulvarına uçmuşdu. Oradakı bir neçə cılız ağacın arasında qemli-qemli doladığımız illərdə xəyalım həmişə kenarda, daha doğrusu Pərsdə olurdu. Nəhayət, inqilabın dalgası məni getirib buraya çıxarıb və mən həmişə orada varlı

yaşamaqdansa, burada kasıb yaşamığı üstün tutmuşam. Yox, sözlərimi ikiüzlülüyə bənzətməyin. Əvvəl yazdığım kimi, mən helə uşaq vaxtı bağ-bağcamızı sulaqla meşğul olan on iki bağbanımızdan biri, gənc və yaraşığı Rüstəmin arvadı olmağı arzusu ilə xəyaldən valideynlərimi müflisləşdirdim ki, özüm də kasıb bir qızıcağa döndüm. Mənim müflisləşmək arzumu baş tutdu. Amma gözəl, yaraşığı Rüstəmə əre gedib, onun qoynuna girmək arzumu baş tutmadı, mən zəhləmetmiş Cəmilə qismət oldum. Sonra taleyin hökmündən şikayətlənməyə haqqım yox idi, çünki Rüstəmə qovuşmaq əvəzinə bura gəlmək imkanı qazanmışdım və inanırdım ki, burada Rüstəmdən də mün dəfə yaraşığı, səviyyəyə yüksək, daha incə adamlar görəcəyəm. Bütün arzularım “Min bir gecə” nağıllarına bənzədiyi üçün gələcəyi də Əlibabanın xəzinəsindəki ləl-cavahirətin içində görürdüm. Belə, hər cür xəznələr təsəvvür eləmişdim, amma təkcə bir şey ağlıma gəlməmişdi.. Ağlıma gəlməmişdi ki, nə vaxtsa mən fransız yazıçısı kimi tanınacağam və bu sətirli yazacağam. Atam evin girecəyində bizi gözəlçiyirdi, yəqin taksinin gəldiyini görübmiş. Batumdan onu “Paks” kompaniyasının gəmisində İstanbula, Parisə yola saldığım vaxtdan üç il keçmişdi. Belə, o gedirdi, mən isə qalırdım. Ən pisi isə o idi ki, mən erimlə qalırdım və həmin ərle Bakıya qayıdıb iyirənc bir ailə həyatı sürməli idim. Eh, nə qədər əzab çəkdim... Bəzən deyirlər ki, insanın “qəlbi sınır”, mənim qəlbim isə sınıb ovxalanmışdı. Mən atamın gəlməsinə görə deyil, onun mənsiz gəlməsinə görə əzab çəkirdim. Mən Qafqazda bir qayaya mışlanıb qalmış Prometeyə bənzəyirdim və heç bir Herakl mənə bu şırı əzabımdan xilas edə bilməzdi.

Atam cavanlaşmışdı, azadlıq, yaxşı maliyyə vəziyyəti və ələklü-sus, qorxu çəkməməsi onun görkəmini dəyişdirmişdi. Sifəti dolmuş, qaməti düzəlmişdi. Geyimi də yaxşı idi. Yaduma onun həbsxanadakı vəziyyəti, arıq sifəti, əylmiş qaməti və əynindəki dostaq geyimi düşdü. Elə həmin geyimin özü insanı sıxıb məhv etmək üçün bəs edirdi. Bibimin, bacımın hazırladığı yemək boxçasını əlinə tutub demir çərçivə arxasından üzgün bir təbəssümlə mənə baxmasını da yadıma saldım. Qışın şaxtasında, yayın istisində ona apardığım yemək boxçaları mənə ağırılıq etsə də, onun məhsus həyatına azacıq da olsa yüngüllük gətirirdi. İndi burada, bu rahat və geniş mənzildə arxayınqlıq oturub Bakının nəfəs bulamış qara rəng almış ətrafındakı həbsxanaya təsəvvürə gətirmək adamı dehşətə salır. Elə əslində bu

bir dehşət deyildimi? Atam soyuqcanlı bir ata kimi qollarını açdı, mən isə ondan çəkən bir övlad kimi onu qucaqladım. Onun qara gözlərinin ancaq özünə məxsus olan iti baxışları mənə həmişə sıxır və çəkindirirdi. Görsən, heç mənə məhrəblilik göstərmişdim? Yox, zənnimcə ondan heç vaxt məhrəblilik görməmişdim. Bizim aramızda həmişə bir ayrılıq divarı olub və bu divarı keçməyə heç birimiz cəhd eləməmişdik. O, heç vaxt mənə qarşı sərtlik göstərməmişdi, mən ondan çəkinirdim və bu çəkinmək sayəsində də sevdiyim adama qovuşa bilməmiş, atamın istəyi ilə üreyimə yatmayan bir kişiyə əre getmişdim.

O vaxt bizim mənsub olduğumuz İslam aləmində Atamın nə demək olduğunu indi təsəvvür etmək çətindir. Ata ələdə Allahdan sonra əsas ixtiyar sahibi idi, övladlarına hüquqsuz məxluqlar kimi baxır və onlara ölümdən başqa hər cür cəza verə bilərdi. Çox mümkün ki, hələ də bəzi müsəlman ailələrində Ata həmin hüquqları özündə saxlayıb.

Atamın ən dəyərli cəhətlərindən biri onun yaşa dolduqca daha da güclənən liberallığı idi. Bəs bu liberallığı hardan gəlirdi onun güclü ağılından, laqeydliyindən, yoxsa bizim anlama bilmədiyimiz başqa cəhətlərindən? Hər halda bu liberallığı bizim – onun qızlarının, hələ o vaxt İslam aləmində pis qarşılanan Avropa təhsili almağına səbəb oldu. Onun ikinci arvadı, mənim oğey anam Əminə də bu liberallıqdan kifayət qədər, bəzən də həddən artıq istifadə edə bildi. Hələ yaxın vaxtlarda biz atamın daha bir yüksək keyfiyyətinin də şahidi olacağıq. Atam mənə Parisə tələf gətirdiyinə görə ona çox minnətdar idim. Belkə elə zorla verildiyini erimdən boşanmağa şərait yaratmaq üçün belə etmişdi? Mən bu fikrə çox ümid bəsləyirdim. Nifrət etdiyim erimlə yenidən birləşmək təhlükəsi gənc bir qadın kimi yeni həyat qurmaq arzularımı alt-üst edirdi. Mən həyatımı dörd il əvvəl itirdiyim nöqtədən başlamaq istəyirdim, özü də yeni bir dünyada, həmişə arzuladığım əfsanəvi Parisdə başlamaq istəyirdim. Bu ümidə görə hər cür güzəştə gətməyə hazır idim; bacım Züleyxanın “mənim yaşda olanda bilərsən” deyərək, həmişə mənə böyüklük etməsinə də dözə-cəkdim. Əminənin məsləhətlərinə itaətlə qulaq asacağam, onların bütün əmrlərinə tabe olacağam. Bir sözlə erimdən boşanmaq naminə hər şeyə hazır idim. Lazım olsa hamıdan əvvəl yatardım. Uşaq vaxtı fröyleyn Annanın almanca “uşaqlar, yatmaq vaxtıdır” deyə verdiyi

əmr mənə ən ağır cəza kimi görünürdü. Bu gün belə əmrlərə də itaət edərdim, bunların hamısını dözdərdim, təkcə Cəmilə dözə bilməzdim.

Atamla görüşəndən sonra səkkiz yaşlı ögey qardaşıma tərəf çevrildim. Uşaq yeqin ki, keçən dörd ildən sonra mənə tanınamışdı, üzündə heç bir sevinc hiss olunmurdur və təəcüblə mənə baxırdı. Ağ dərnlı bu oğlan əsil "ağ irqin" nümayəndəsi idi və bu ağılığı Şimali Qafqazdan olan anasından götürmüşdü. Əqiq rəngli göz-qasımız və başqa əlamətlərimizlə biz ondan çox fərqlənir və şərqli olduğumuzu bürzə verirdik. Biz də öz irqimizi təmsil edirdik, görkəməmiz və həm də damarlarımızda axan qanlı qarışın irqin nümayəndələri idik.

Sonra ailənin yeni əlavələri ilə tanış oldum. Qardaşıma tərbiyəçilik edən, qoca, səliqəli, dombagöz kişi pillekəni düşürdü. O, asta yenyirdi və kişinin qıçları ilə oynayırdı ki, ayaqları bir-birinə yaxınlaşan bir cüt samıya bənzəyirdi.

Evin əspəzi ilə xidmətçisi isə pillekənin aşağısında durmuşdular və mənə görə kimi fransız dilində hüdüyləyərək heyecanla qışqırırdılar:

– Oh, madmazel belə gənc yaşında madam olub?

– Madam. . Madamın nə gözəl gözləri var!

Xoş söz eşitmək həmişə xoş olur. Bəli, o vaxt hələ xoş söz işlətmək adəti qalır. O vaxt fransızlardan da xidmətçi işləyənlər vardı, bu gün isə bunu həqarət sayırlar. Doğrudur, xidmətçilik yaxşı peşə deyil. Amma müdiri həmişə şıltaqlıq edən bir idarədə makunaçılıq etmək, yaxud zavodda işləmək yaxşıdır məgər? Belə görünür ki, camaat təzə peşələri üstün tutur. Keçmişin gözəl illərində ictimai təminat yox idi, lakin o vaxt keçmişin fransız xidmətçiləri vardı. Hiss edərdim ki, söhbət zamanı müqayisələr üçün "o vaxt" deyə keçmişdə yada salmalı olacağam. Çünki keçən bu yarım əsrdə elə böyük dəyişikliklər olub ki, elə bil bu gün başqa bir dünyada yaşayırdıq. Deyişikliklər çox olduğu üçün onları sadalamağa də imkan yoxdur. Hər halda bir nümunəni yada salmaq istəyirəm. Lui Vuallı küçəsinin bulvara uzanan tərəfində evvələr qala divarları vardı və biz hava qaralandan sonra o tərəflərə hərhlənməyə qorxurdur. Deyirdilər ki, orada çox qorxulu adamlar gizlənir. Başqa tərəfdə isə Muiet parkı yerləşirdi və buranı da istirahət yer saymaq olmazdı. Burada az qala hər kəlin dibində "satirler" vardı və onları görəndə biz dəhşətə gəlirdik. Beləliklə, biz iki qorxulu ərazinin arasında yaşayırdıq: bir tərəfdə "qala", o biri tərəfdə isə "satirler" parkı. Paris həyatına uyğunlaş-

mağım ilə gəldiyim gündən bacım Züleyxanın otağına çəkildiyimiz andan başladı. Züleyxa otağı girdiyi andan Məryəmlə mənə mat qoydu. O, öz şəkafının siyirəməsinə çəkib, oradan uzun bir müstlik çıxardı, siqaret müştüyə taxıb yandırdı, şahənə bir görkəm alıb, siqaretəndən bir qüllab vurdu, mənəm tustüdəndən öskürməyimo fikir vermədən qürurla dedi:

– Bu yaxınlarda əmə gedirəm

– Nə yaxşı! – deyə sevincle qışqırdım

Bu xəbər mənə ikuqat sevinc gətirmişdi. Öncə ona görə ki, evlənmə sözü ilə həmişə sevinc gətirir və mənəm uğursuz ailə qurmağıma ancaq Oktayın inqilabının ağır nəticəsi səbəb olmuşdu. Sevincimin ikinci səbəbi isə onda idi ki, on yeddi yaşım olsa da iki il idi ərdə idim; bacım Züleyxa isə mənəndən böyük olsa da hələ əmə gətirməmişdi və bu düzgün hal deyildi. Bu yerdəyışmə İslam ənənəsinə, daha doğrusu, el adətinə zidd idi. Bacımın yeni həyat yoluna, yüksəliş yoluna qədəm qoymasına sevinirdim

– Bəs, adaxlın kimdir, qafqazlıdır?

Paris rus imperiyasının hər tərəfindən gəlmiş köçkünrlərlə Jolu idi və bu adamların arasında bizim qafqazlılar da çox idi

– Yox, canım. Qafqazlı neyime görədir? Mənəm adamım ispandır, eil katolikdir.

Mənəm nitqim kəsildi, belə bir qərarla o, ənənəni pozurdu və özünə cəhənnəmdə yer seçirdi. Nəhayət, özümə gəlib soruşdum

– Bəs, atam nə deyər?

– Necə, atam? Atam mənə yeyəsi deyil ki! Axı mən boyuyəm, həm də ki, Baku uzaqda qalıb, ənənə uzaqda qalıb, hər şey dəyişib. Atamdan nigaransansa, mən bu günlərdə onunla danışıacağam, öz Jozem haqda söz açacağam.

Onun bu arxayın danışıqında gəpçü edəsi olduğunu duyurdum, amma onu da bildirdim ki, bacım cəsəətli qızıdır. Özümün acizliyimlə onun cəsəətini müqayisə eləyəndə ona qiblə edirdim. Elə mənəm kimi utancaqlıq edən Məryəm də diləndi:

– Mən heç vaxt cəsəət etməzdim

– Mən də bacarmazdım, – deyə onunla razılaşdım

Mən nə dediyimi bildirdim. Axı bu acizliyin ən acı nümunəsini elə mən göstərməmişdimmi? Bu cəsəətsizlik mənə aman verməmişdi ki, Andrey Massarınə qoşulub qaçım. Andrey də xristian idi – özü də ləp pisindən – o, inqilabçı idi, bolşevik idi! Mən ona qoşulub

gedə bilirdim, amma qorxu məni iflic etdi, başqasına ərə getdim. Qorxu hissi mənim ən qəddar düşmənimdir və bəlkə də həyatımı korlayan ələ o olub. Qorxuya o vaxt nifrət etdiyim kimi bu gün də nifrət edirəm.

Bəzən biz öz həyat yolumuzda ehtiyatlı, qorxa-qorxa gedirik, yolumuz haçalanır və biz gələcək taleyimizi həll edəcək iki yoldan birini seçməliyik. Bilmirsiniz sağa gedəsən, yaxud sola. Bilmirik xoşbəxtlik hansı səmtdədir, bədbəxtlik hansı səmtdə. Adamın birçə təsəllisi olur ki, seçilən yol təxminidir və hər şeyi zaman həll edir.

Züleyxa da yol ayrıcında idi və seçdiyi səmtdən razı idi. O, nə etdiyini bilirdi:

– Axı o xristandır, – deyə dilləndim. – İslam haqda onun heç bir məlumat yoxdur. Bəlkə də islama nifrət edir. Axı xristianlarla müsəlmanlar daim döyüşüblər.

– Hə, deməli, – bizi müsəlmanlar səhv etmişik, – deyə Züleyxa ədə ilə dilləndi və eyni ədə ilə də siqaretinin külünü silkeleyib yerə atdı. Ələ bil ki kül hicri tarixdən bəri vuruşmuş milyonlarla müsəlman və xristian döyüşçülərin üstünə səpələndi. Bu kül səkkiz Səlib yürüşünün axıncı döyüşçülərindən olan, Kartay yanında ölənlər Sən-Lüinin üstünə; Jozenin həmvətənləri, Morları İspaniyadan qovmuş sərt katoliklər Ferdinan və İzabelin üstünə; Lepant qarşısında türkləri məhv etmiş avstriyalı Juanın qoşunlarının üstünə; Polşa kralı Jan Sobyeskinin qoşunları və Vyannalı mühəsirəyə almış türklərin və bir çox başqalarının üstünə səpələndi. Züleyxanın siqaretinin külü onları hamısının üstünü örtüdü və onun Jozeyə olan məhəbbəti qanlı döyüşləri uşaq oyununa çevirdi.

Bəlkə elə doğrudan da əsrlər boyu həmin adamlar səfəhlik edirmişlər? Məryəm soruşdu:

– Bəlkə ona getməklə səhv edərsən?

– Mən heç vaxt səhv etməmişəm. Həm də ki, zavallı geri qalmışlar, onu da bilin ki, altı aydır mən onun müşuqesiyəm.

Bu sözlər bizim boğazımızı qurtdu. Biz gözələrimizi bərəldib Züleyxaya baxırdıq. Axı adətə görə Məkkənin Kəbəsi müqəddəs sayıldığı kimi, toy gününə qədər qızın öz bəkiyyəliyini qoruması da vacib şərt sayılır. Mən həyəcanla qışqırdım:

– Dəli olmusan, toydan əvvəl belə iş görürlər?

Hətta bibim qızı Gülnar da nə qədər pozğun olsa belə, toya qədər öz bəkiyyəliyini saxlaya bilmişdi. Daha bundan da təsirli nümunə göstərmək olardı mı?

– Bura bax, özüzüm, – deyə Züleyxa iri bir qüllab vurub, tüstünü eyni zamanda həm burnundan, həm də ağzından havaya buraxdı, – özüzüm, bir də yadına salmaq istəyirəm ki, bu göydəndüşmə Oktyabr inqilabı sayəsində biz indi Parisdə yaşayırıq və bütün yararsız ənəmələr də zibilliyə atılıb.

Bir anlıq fasilədən sonra sözüne davam etdi:

– Yaxın günlərin birində səni onun emalatxanasına apararam. O rəssamdır və yetkin bir sənətkardır. Bilmürəm bu xanım (o, başı ilə Məryəmə işarə etdi) nə üçün onunla görüşmək istəmir.

– Özün bilirsən də... Şəmsi...

Məryəm bu sözləri deyib boynunu bükdü. Onun danışığında və hərəkətlərində kökdəngəlmə və şəraitdən yaranma bir mütlək vardı. Həm də qəddar ərle hikkəli bacının arasında qalmışdı.

– Bəli, yenə görkəmli Şəmsi. Görsən o, indi nəçə qat aristokrat sayılır? Xristianla, hələlik pulu və ad-sanı olmayan bir rəssamla qohumluq söhbəti onu haldan çıxara bilər.

Züleyxa ciynlərini oynatdı və sırğaları kəcik zənglər kimi cingildədilər.

– Siz Jozeni gözəndə salmağa çalışa bilərsiniz, amma dextli yoxdur, ona ərə gedəcəyəm. İşə bir bax, Azərbaycan aristokratiyası sənət adamına nifrət edir. Bir də yadınıza salmaq istəyirəm ki, bizim babamın daş-torpaq içində eşələnən adam idi və daşların arasında neftin fəvvarə vurması heç də onun böyük adam olmasını sübut etmir. Onu da yadınıza salmaq istəyirəm ki, həmin neftin sonuncu damlasına qədər hamısını elimizdən alıblar və biz səfəh qaçqınlar nə qədər ümid etsək də, nefti bizi qaytarmayacaqlar. Bizi xoş xatirə və bur yığın ümidəndən başqa heç nə qalmayıb. Bəli, özüzlərim, neft şahzadələrinin cibləri və qoltuqları ümidlərlə doludur.

Bələcə, o, ağzını açıb gözünü yumdu, kökünəbəğliliyə, həqiqi, yaxud başqa saxta aristokratlara, bütün dünyanı müsəlmanlara qarşı hiddətlə danışmağa başladı. Sonra var-dövləti, dövlətilərin rahat həyatını, gözəl və rəhmətli Allahın adından istifadə edib, bir-birine hücum çəkən dirləri lənətlədi. Onun bu alovlu çıxışından duyulurdu ki, öz Jozenini doğrudan da sevir. Mən dörd il inqilabi şüarlar aləmində yaşamışdım, "dini xalq üçün tiryəkdir", "insanın insan tərəfindən istsması" kimi yalan-gerçək şüarlar hələ də qulağımda cingildəyirdi. İndi isə bacımın dediklərinə qulaq asdıqca, ona tərəf səmt alır, bəzi sözlərinə haqq qazandırardım.

Amma onun kimi iradəli və güclü olmadığımın atamın sözündən çıxı biləcəyimi təsəvvürümə gətirə bilmirdim. Onun həbsdə olduğu vaxt isə sərbəstləşib Bakıdakı ideoloji təbliğatın təsirinə düşmüş, penceyimin yaxasına Leninin şəkli olan nişan da taxmışdım. Amma mənim bu səfəliyim çox çəkməmişdi, mənə başa salmışdılar ki, atası həbs olunmuş bir qızın yad bir atanın – bütün ailəni əzab və məhrumiyyətlərinə bais olmuş inqilab atasının şəklini gəzdirməsi ləyaqətsizlikdir. Mən Leninin əksini yaxamdan çıxarıb öz nəslimin qayğılarına qoşulmuşdum.

Unudulmaz günün həyəcan və təəssüratları sayəsində Parisdə ilk gecəni yuxusuz keçirdim. Bütün axşamı boşboğaz Şəmsinin yüngül söhbətlərinə qulaq asdım. Çoxlu zarafat edir və gülüşürdük. At yarışı, tamaşalar, geyim dəbləri haqda danışır, birisinin sözlərini yada salırdıq, yaxud da bir qadının əxlaqsızlıqları bərsində söhbət döndürdük. Mənzilin yarasığı, analığının gözəlliyi, evdəki tərbiyəçi və iki xidmətçinin rəftarı nəçə ildən bəri unuduğum keçmiş rahatlığı yadıma salır, eyni zamanda "oradakı" həyatla fərqi nəzərə çarpdırırdı. Dağıdılmış vətəndə bugünkü söhbətlərə kim ehtiyac duyardı? Əyninə keçirməyə paltar tapmayan adam geyim dəbi haqqında söhbət açardı? Kimi isə həbsdən qurtarmağa çalışan bir kəsin heç ağılına gələrdimi eşqbazlıq haqqında danışın? Orada dükənlər boş idi, elektrik işığına daha çox ehtiyac olanda işıq kəsildir, cürbəcür qorxulu sayələr əzəblı həyatı daha da dözülməz edirdi.

Cəmişi üç ay əvvəl mən başqa bir planetdə, mınıllik İslam ənənəsini qorumağa çalışan, amma qoruya bilməyən bir ailədə və inqilabi çağırışlar əlində yaşayırdım. Mən həmin çağırışları eşitmədim və əgər bir az da cəsarətli olsam başqa bir yol da seçə bilərdim. İndi isə tamam başqa bir dünyadayam və buradakı həyatın yumşaqlığı və şirinliyi mənə inqilabi sərtlik ələmindən çəkiy ayırırdı. İndi mən əzəblər, xəşbəxtliklər, ölüm, həyatlarla dolu bir dünyanın iki üzündəki fərqi yaşamaqda idim. Bu iki üzde çarpazlaşan milyonlarla, milyardlarla insan talelərini, təsəvvürə gətirilə bilməyən bir şeyi təsəvvürümə gətirmək istəyirdim. Məndə güclü həyat hissi oyanmışdı, yaşamaq, yamaq, od içindən keçmək, bütün çeşmələrdən – zəhərli çeşmələrdən belə su içmək istəyirdim.

Bələ güclü həyat eşqi yeni bir qüvvəni, son illər tez-tez qəlbimə dolan qocalıq qüvvəsini yadıma saldı. Hələ iyirmi yaşım olmasa da hər gün, hər saat qocaldığımı duyurdum. Yetkin qadınlar kimi üzümün

cizgilərini yoxlayır, xırda cizgilərin dərnəlişib xırıqlara dönəcəyi anları təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım. Nə vaxtsa dişlərim sarılaşacaq, tökülecək, görkəmüm dəyişəcək, saçım ağaracaq, getdikcə qadınlıq hissini itirəcək, məhəbbətdən məhrum olacağam. Bir də ki, məhəbbət adlanan od parçası mənə artıq yandırmışdı. Bu qısa ömrümdə mən onun yangısını duymuşdum. Massamə olan məhəbbətim itirib, xoşum gəlməyən başqa birisinin məhəbbətinə ilişmişdim. Bir nəçə gün sonra Cəmillo görüşə biləcəyimi fikirləşəndə diksinib yarımdan qaldım, ağrıdan əzab çoxon xəstə kimi çarpayının üstündə oturdum. İçin-için ağladım ki, Züleyxa yuxudan oyanmasın. O yəqin ki, yuxuda öz Jozesini görürdü, qarşılıqlı məhəbbətinin ləzzətini duyurdu. Görsən, o öz bəxtini tək öz arşını ilə ölcürdümü?

Mən həmişə yerimə, həmişə bəd xəbərlərin əvəzinə ağlayırdım. Bu mənə özündən xəbərsiz əzab verirdi. Mən də ona əzab verirdim, amma hər ikimiz günahsız idik... Ey, deyəsən yenə də təkrar keçdim. Amma yenə fikirləşirdim ki, heç birimizin təqsiri yoxdur. Hər halda onu sevə bilmirdim, ona ancaq nifrət etməyi bacarırdım.

Parisdə inamsızlıq və sevinc, ümid və şübhə içində keçirdiyim ilk gecəni hələ bu gün də həyatımın dönüş anı hesab edirəm. Elə ertəsi gün mənim görkəmində ciddi dəyişikliklər aparmağa başladılar. Şəhər analığımı salamlamaq üçün onun yataq otağına keçəndə, şəhər yeməyini yarımcıq qoyub əlini saçlarına və üzünə çəkərək dedi.

– Bir gör Bakı səni nə günə qoyub!

Zənnimcə, xeyir verə biləcək neft quyularından başqa Bakı ilə bağlı hər şey onun gözüne pis görünürdü. Əsasən şərqli görkəminə görə əhalisinin vəhşi saydığı bu şəhər onu həmişə xoşlandırı və qorxudurdu. Milli ənənələrə bağlı olan yeni qohumlarını da xoşlamırdı. Müsəlman aləmində dünyaya gəlsə də, atası Moskvada mühəndis işlədiyinə görə, o da Moskvada təhsil almış, ancaq ruslarla təmasda olmuş, onların təsir altına düşmüş və dini köklü nəzərə alınmasa rusaardan heç nə ilə fərqlənməzdi. O, paytaxtı Bakı olan Azərbaycanı rus imperiyasının bir parçası saymış, amma əhalinin etnik və dini əlamətlərini xoşlamamışdı. Görsən, atamla maddi maraq naminə evlənmişdimi? Bunu deyə bilmərəm. Atam bir şərqli obrazı kimi həmişə görkəmli, həmişə də yaraşıqlı kişi idi. Əgər atamla maddi maraq naminə evlənmişdisə, indi məlum olan və əvvəlcədən

görünməyən səbəblərə görə uduzmuşdu. Əgər bura köçməkə qohumlardan canını qurtardığına sevinirdisə bu da nəhaq idi. Çünki yaxın vaxtda kasıbçılıq içində acınacaqlı bir həyata başlamalı idi. Amma hələ bu gözəl yay şəhəri belə bir gələcəyi görmək mümkün deyildi və analığım mənim şərqli görkəmi mi parisli görkəmi ilə dəyişmək qayğısı ilə məşğul idi. O, diqqətlə mənə baxıb nəyi nə ilə əvəz etmək imkanlarını götür-qoy etdikdən sonra təkrarən dedi:

– Birçə gör, Bakı səni nə günə qoyub!

Mən sıxıldım, çünki özüm də bilirdim ki, yaraşıqlı deyiləm, özüm də özümə xoşum gəlmirdi. Mən öz zövqümə uyğun gəlmirdim.

– Onu elə bu saat dələkxanaya aparmaq lazımdır, – deyər analığım Züleyxaya göstəriş verdi.

Züleyxa məni Passi küçəsindəki dələkxanaya apardı. Burada cavan bir oğlan bacım ilə məsləhətləşdikdən sonra canfəşanlıqla işə başladı. O qərribə bir cəldliklə saçına el qatdı və bir az keçmiş başım yumurlaşdı, gözələrimin üstünə bir kəkıl sallandı. Sonra isə Janna d'Arka oxşadım – deməli bir az fransızlaşdım.

Biz evə qayıdanda Əminə dedi:

– Çox gözəl, indi bir az yaxşılaşdın. Sənə bir neçə paltar seçmişəm. Amma görə bu bədən qəlibini öynəyə keçirənsən, əvvəl bir az sıxacaq, sonra öyrəşəcəksən.

Züleyxa fransızca və ədəli bir tərzə dedi:

– Gözəlləşmək üçün gerek əzab çəkənsən.

– Doğrudur. Sənin budlarını və arxanı qəlibə salıb yığmaq lazımdır, – deyər analığım təsdiqlədi.

Qəlibin məni sıxması bir yana, o məni əzir, boğur, üzdürdü. Mən çinlilərin ayaqçılıqlı enənəsinin əzablarını duyurdum. Başqa çarə varmı? Nə edərsən, biz yüksək cəmiyyət dəbinin qurbanları idik və bu aləmdə səliqəsiz görünmək biabırçılıq sayılırdı. Mən sıxılma yeriyir, qəlibin demir boşluqları arasında əzab çəkirdim.

Böyük həvəslə və bütün Parisi mat qoymaq fikri ilə aldığım paltar əlimdən aldı. Bu paltar camaatı mat qoymuşdu, amma mən fikirləşdiyim mənada yox. Əminə öz qarderobundan seçdiyi paltarlardan birini mənə verdi. Bədənim qəlibdə olsa da bu don öynəmə zorla keçdi. Paltar mənə çox sadə göründü, mənə qalsa onun üstünə qaytanlar, yaxalıq, heç olmasa təzə düymələr əlavə edərdim. Bu paltar geyib hündür güzgüdə mənə baxan "Janna d'Ark" özümün

xoşuma gəlmirdi. Mənim öz paltarım isə komodon üstünə atılmışdı. Əminə onu göstərər dedi:

– Bu zibilli Parisdə geyməyi heç ağlına da gətirmə!

– Gerek onu elə öz paltarında "Doma" aparaydıq.

Bu yeni sözün nə demək olduğunu anlamasam da, Züleyxa ilə analığımın şaqqaqnaq çəkib gülməsinə tutuldum.

Mən bilmirdim ki, "Doma" azacıq təsəvvürüm olan məşhur Monparyanın ən böyük kafesidir. Amma hər halda pərt oldum. Doğrudanmı mənim geyimim və özüm elə kobudluq ki, kənar bir yerdə gülüş doğura bilərlik?

Züleyxa dilləndi:

– Sən hələ bunun üzünə bax, ömründə bezək görməyib.

– He, ona təzə gözünü bezəməyi də öyrətməliyik.

Onlar məni bezək masasının arxasına çəkildilər, oturdular və özünü bezəməyə başladılar: yanağına qırmızı, göz qapaqlarına mavi rəng çəkildilər, kipriklərini qara ladılar, sonra üzünü yağladılar, gözəlləşdirmək istəyirdilər, onların xoş niyyətini başa düşürdüm; amma güzgüdə gördüyüm şəxs doğrudanmı mən idim? Özümü bezəkli bayram yumurtasına döndərmişdilər. Mən etiraz etmək istəyəndə Züleyxa üstümə qışqırdı:

– Ay kəndçi, bayaqdan rəngin dilənçi, xəstə rənginə oxşayırdı, indi sağlam adama oxşayırsan. Bilirəm, sən Tolstoyun qəhrəmanına oxşamaq istəyirsən, amma biz Parisdə yaşayırıq.

– Mən bu bezəyi xoşlamıram.

– Kəndçi ki, kəndçi, – Züleyxa acıqlandı. – Hələ bu ağlıla Avropada yaşamaq istəyir.

Beli, mən Avropada yaşamaq istəyirdim. Yaraşıqsız sifətlə də olsa, burada yaşamaq istəyirdim. Sadəcə olaraq bu ilk günü güzgüsüz, bezeksiz yaşamaq istəyirdim.

Günortadan sonra Meryəm bizə qonaq gəldi və o da bərbəzeyimi təriflədi.

– Tamam deyışmişən. Birçə qalır qaşlarını səliqəyə salmaq. O da mənim boynuma.

O həmişə özü ilə gözdirdiyi maqqaşını çantasından çıxartdı. Artıq tüklərə (bizdə artıq tükün olub-olmadığını Allah bilir) düşməni kəsilməmiş bacım işə başladı. Məncə o öz qol-qacağının da xırda tüklərini yolur və yersiz sandığı hər tükü amansızlıqla çəkib çıxarırdı. Adətən sakit və təmkinli görünən bu xanım mənim qışını yolmağa başlayan

kimi cəllada döndü. Başımı arxaya qatlayıb alınma tərəf eyildi, cəld və serrat hərəkətlə qasımın tüklərini yolşudurdu. Gözlərim yaşanır və ağrıdan qışqırırdım. O işini görə-görə məni sakitləşdirir və deyirdi "Bax, qurtardım, indicə qurtarıq".

Birteher onun elindən çıxma bildim. Tüklərin yeri göyneyirdi, qanayan yerlər də vardı. Məryəm öz işindən razı idi, mən isə eldən düşmüşdüm. Bir gün ərzində çox cəfa çəkməli oldum.

Məryəngil Massenc küçəsində döşənekli bir mənzil kirayə etmişdilər. Buzdan ora piyada on dəqiqəlik yol idi. Onların gəlişi ərəfəsində Şəmsi dəbdəbəli bir ev kirayə edibmiş. Sonra məddi imkanlarını nəzərə alıb, nisbətən ucuz evə, oradan isə daha ucuz evə köçmüş, nəhayət, Massenc küçəsində qərar tutmuşdular. Beləcə pille-aşağıya, ucuzluğa və kasıblığa ənəm mühacirlərin ənənəsinə çevrilmişdi. Mənim valideynlərim də bu yolu keçmişdilər. Əvvəllər, atam hələ Azərbaycan Respublikasının nazırı və var-dövlət sahibi olduğu vaxt, Əminə buraya gələndə Şan-Elizədə çox bahalı bir ev kirayə edibmiş. Bakı bolşeviklər tərəfindən tutulduqdan və atam həbs olunduqdan sonra o, Pomp küçəsində kiçik bir evə köçməli olub. Daha sonra bolşeviklərin hakimiyyətdə çox qaldığını və işlərin tamam korlandığını görəndə Lui-Bualı küçəsindəki bu rahat mənzilə yığılmalı olublar. Yəqin ki, bu axırını rahatlığımız və pis günlərimizin başlanğıcı idi. Birçə ildən sonra bütün pillələri enmiş olacağıq.

Parisə gelişiməndən bir neçə gün sonra Züleyxa məni Jozenin görüşünə apardı. Joze Jan-Bualo küçəsindəki bir rəssam emalatxanasında yaşayırdı və o vaxtlar həmin küçə bağlı-bağcalı kiçik evləri ilə kənd mənzərəsini xatırladırdı. Həyətdə zəngli bir qapıdan girdik. Qapının üstünə "Dülğər-xarraz" sözləri yazılmışdı. Həyətdən taxta və köpek iyi gəlir, taxta və mişar səsləri eşidilirdi. Həyətin sağ tərəfində qarşısı şüşəbənd olan kiçik bir ev vardı və bura Jozenin emalatxanası idi. Bacım qapını döymədən (o buranı öz evi sayırdı) itoledi və məlum oldu ki, Joze qapını həmişə açıq qoyurmuş. Əvvəl Züleyxa, sonra isə mən içəri keçdik. Mən həyəcanlı idim və cüzi təsəvvürüm olan bir sənətkar həyatı ilə tanışlığa tələsirdim. Amma içəndəki qarışıqlığı, tör-töküntünü, eşyaların üstündəki qalın toz qatını, cürbəcür rəng qablarının ətrafı səpələnməsini, səliqəsiz, pərə-kəndə yığılmış tabloları görəndə məni qaldırdı. Tabloların beşizləri ayaqlıq üstündə dayanmış, beşizləri mebelə söykənmiş, qalanları isə bütün divanı örtmüşdü. Dayaqqlar üzərinə qoyulmuş böyük bir rəsm

lövhesi emalatxananın çox hissəsini tutmuşdu. Bu lövhənin, mebelin və tabloların arasında keçməyə xüsusi məharət lazım idi. Sonralar "Püs Bazarı"nı görəndə bu bazarla Jozenin emalatxanası arasında bir oxşarlıq duyurdum. Jozenin emalatxanasında dəstəyi qırıq qızdırıcını, bəlkə də Jozenin babalarından qalmış qədim bir xəncərlə yanaşı, paltarla boş şüşələri bir-birinə qarışmış, kürəcdən düzəldilmiş vaza-dakı qızılgüllərlə simi qırılmış gitaranı cərpəzləşmiş, ümumiyyətlə, hər şeyi bir-birinə qarışmış görmüşdüm. Bütün bu qarışıqlıqdan isə toz, yağlı boya və Jozenin bizim üçün hazırladığı qəhvənin iyi gəlirdi.

Qərbə təsir bağışlayan bu "qaraçı köçü"nün ortasında mənim gələcək yeznəm dayanmışdı. Sol əlində rəng taxtası, sağ əlində fırça, əynində cod parçadan şalvar, açıq yaxasından tüklü sinəsi görünən təmiz ağ köynək... Başının quruluşu yastı və geniş alınına görə qəndə görünürdü. Gözləri badamı, kipiqlikləri isə at kipiqlikləri kimi uzun idi. Kənardan baxanda o, yastı alınına, qıvrıq bədəninə və enli kürəklərinə görə şəkillərdə gördüyümüz qədim misirliləri xatırladırdı. Daxilon isə Joze şəhər bir uşağa oxşayırdı və onun şəhərində sərtlik və kobudluq da duyulurdu. Onun danışqıq tərzini də mənə çəşdirmişdi; çox sərbəst danışqırdı, küçə adamı kimi istədiyi sözü və ifadəni dilinə gətirirdi. Amma yeri gələndə nəzakətli olmağına da bacarırdı. Joze xoşqılıq və məzəli idi, şırın təbəssümü ilə lap şeytanın özünü də yoldan çıxara bilərdi. Onun peşəkarlıq keyfiyyəti məni elə məftun etməmişdi ki, otağındakı yağlı boya ləkələri də rəssamlıq simvolu kimi görünürdü. Mənə elə gəlmişdi ki, sənətkar üçün səliqə və təmizkarlıq artıq bir işdir. Amma sonralar, səliqəli və təmizkar rəssamlarla tanış olduqca, fikrimi dəyişdim.

Bizi görən kimi Joze rəng taxtasını və fırçanı yerə qoyub mənə yaxınlaşdı, satışa qoyulmuş daycanı yoxlayırmış kimi məni xəyil nəzərdən keçirib razılıqla dedi, "Yaxşı qızıdır". Sonra isə qollarını açıb Züleyxaya tərəf getdi. Sonralar anladım ki, onun ovqat dəyişmələri öz təbiətinin məhsuludur və göz yaşı içində gülməyə başlayan körpənin ovqatına bənzəyir. Çox keçməmiş o, yumruğunu masanın üstünə çırparaq oradakı oşqaları lərzəyə saldı və dəyərliyin bir səslə qışqırdı:

– Yaxşı! Yaxşı, bir də görüm sən atənlə nə vaxt danışacaqsan... Mənim ailəm sizinkindən eşik deyil, bəlkə də artıqdır; mən sizin kimi keçmiş neftçi ailəsindən deyiləm, amma...

Onun belə kobud danışmağı, ailəmizin keçmişini xatırlatmağı məni mat qoydu. Züleyxa isə sakitcə cavab verdi:

– Özün bilirsen ki, mane olan aile deyil, dindir.

– Rədd etle bu sözü, nə dünbazlıqdır. Mənim ailəmin katolikliyi də elə sizin müsəlmanlığınız kimi başdansıvdudur. Elə bilirsen ki, zavallı anam (o anasından danışanda həmişə “zavallı” sözünü işlədirdi və bəlkə də anasının dul olduğuna işarə edirdi) sən kimi bir... (o mənə baxıb duruxdu və başqa bir ifadə aradı) sən kimi bir xaricini ona təqdim edəndə sevinəcək?.. Bəli, mən necə qərara gəlmişəmsə, sən də elə etməlisən.

Lovğa Züleyxanın öz sevgilisinin qarşısında belə bir vəziyyətə düşməyi mənə gızlı bir sevinc hissi oyatmışdı. Deməli bizim yanımda nə qədər lovğalansa da atamla üz-üzə durmağa da cəsareti çatmırdı. Sonra Züleyxa vəziyyəti dəyişmək naminə edalı bir səsle dedi:

– Bizim cəmiyyətdə belə arabaçı dili ilə danışmırlar...

– Hansı cəmiyyətdir o elə? Sən özün sizin vəhşi ənənələriniz haqqında mənə kifayət qədər danışmısan... Səni xəbərdar edəirəm, balaca, sən kimi ikizlülüyünə çox dözsə deyiləm. Ya atanı seçməlisən, ya da mən!

Belə sert sonluqdan sonra söhbəti davam etdirmək olmazdı. Joze özünə bir stəkan qırmızı şərəb töküüb birnefəsə içdi. Söhbətin ciddi-liyinə inanmış və məğlub olmuş Züleyxa köksünü ötürərək dedi:

– Yaxşı, söz verirəm ki, sabah, yaxud o birisi gün. . bəlkə də heftənin axırına qədər atamla danışacağam.

ANRİ TRUAYA

(1911-2007)

PORTRET

Oskar Malvuazən adı rəssamlardan deyildi. Həşəratquran dərman satıb pul qazandığına görə yoldaşları onu xoşlamırdılar. Atası da onunla yola getmirdi, çünki dərman alverinə ciddi girişməkdənsə, vaxtının yarısını cızma-qara rəsmlərə sərf edirdi. Düzünə qalsa, Oskar Malvuazən xurdca həşəratları qumaqdan çox rəssamlığa həvəs göstərirdi. Atası ölənin kimi təsərrüfat işi icraçılarına təhvil verib ticarətdən uzaqlaşdı ki, bütün ömrü-gününü öz qərribə peşəsinə sərf edə bilsin. Sığnacaq üçün Aralıq dənizi sahilindəki Terra-Leflo qəsəbə-sini seçdi. Bu, qayalar arasında yerləşən kiçik bir qəsəbə idi. Sahildə elə bil dalgaların qəzəbini soyutmaq üçün ensiz qumluq yaranmışdı. Qayalar üzərində iki Qedum Roma qalası görünürdü. Qalaların yarısı uçulub dağılmışdı. Oskar Malvuazən ərazini aldı. İşə çağırıldığı arxi-tekto da bacarıqlı çıxdı, köhnə daşlardan təzə bir ev tikdi.

Həmin bina əsasən çox böyük, çox hündür, damı aynabəndli bir otaqdan ibarət idi. Mətbəx, yemək və yataq otaqları isə yaxınlıqdakı başqa bir evdə yerləşirdi. Bu evə isə rəssamın yeni emalatxanasından yeraltı keçid salınmışdı. Qəsəbə camaatından xidmətçilər seçdi. Marsel alverçilərindən ucuz qiymətə köhnə mebel aldı. Antibli bir bağban isə onun heyət-bağçasını qaydaya salmağı öhdəsinə götürdü. Mülkün darvazasına adı yazıldı. Qızılı hərflərlə “Le-Penat” sözü yazılmış yaşıl demir lövhə vuruldu.

Evin sahmanına salınması hələ bir il çəkəcəkdə. Bir il ərzində Terra-Leflo qəsəbəsi camaatının səbrli tükənir, marağı aşırıb-daşırdı. Axı onlar yeni həmyerliləri haqda heç nə bilmirdilər. Nəhayət, o kəndə gəldi. Özü də ağ təkərli mavi maşında. Maşın qəsəbəni yavaşca keçib “Le Penat” mülkünə gedən çınqılı yola çıxdı və gəlib mülkün qarşısında dayandı. Maşından edalı bir kişi düşdü.

Başı tüksüz idi. Uzun burnu sifetindən xeyli irəli çıxmışdı. Mavi gözləri semanın bütün rənglərini özündə əks etdirirdi. Əynindəki qurumzımlı-sarı damalı geniş səfər paltosu topuğuna düşürdü. Dodaqları arasında girdə ləçekli sarı çiçək tutmuşdu.

Meydana toplaşmış, ağzı açıq qalmış adamları salamlayandan sonra ağzındakı çiçəyi yerə tütürüb ayağı ilə ezdi. Sonra isə başını dik tutub öz evinə daxil oldu

Ele həmə axşam qəsəbənin valisi cənab Bokası ikilikdə nahar etmək üçün evə dəvət elədi

Cənab Bokas kök, qırmızı-sifət bir adamdı. Alnı ensiz olsa da bığı bir şələ idi. O, tutduğu vəzifə ilə fəxr edər və əyalətin siyasi pillələri ilə yüksəlmək arzusu ilə yaşayırdı. Qəsəbəsinin yeni sakininin dövlətini böyük məmnuniyyətlə qəbul etdi. Ele həmə qonaqlığı da yeqin ki, ömrü boyu unutmayacaqdı. Oskar Malvuazən cənab Bokası üstünə dəniz ulduzları nəqş olunmuş ev xalatında qarşıladı.

O, qonağını əvvəlcə hündür divarları əhənglə ağardılmış, ağ-qara daşlarla döşənməmiş emalatxanasına apardı. Zəlin bir küncündə süfrə açılmışdı. Masanın üstünə bir adamlıq nahar qoyulmuşdu. Oskar Malvuazən dedi:

– Əyləşin, yeyin.

– Bəs siz?

– Mən ac deyiləm. Yalnız acanda yeyirəm. Bəlkə bir saatdan sonra acıdım. Onda şirniyyatla qəlyanaltı edəcəyəm. Əgər səhərə qədər acmasam, dextli yoxdur, qarını yeməklə doldurarsa deyiləm. Amma gerek mənim bu adətüm sizin iştahanızı korlamasın. Həm də burada iki məsələ var. Birincisi budur ki, sözümlün kəsilməsini xoşlamıram. Siz yeməklə məşğul olduğunuz üçün sözümlü kəsə bilməyəcəksiz. İnanın ki, belə yaxşıdır.

– Necə istəyirsiniz, – deyə vali mızıldadı. Oskar Malvuazən artıq əllərini bir-birinə vurdu. Cənab Bokas ehtiyatla yanını kürsüyə qoydu və ağələclik xidmətçinin gətirdiyi ala-çıy yeməkləri didməyə başladı. Cənab Bokas yerkökü və ətirli boyana zoğlarını çəymədiyi vaxt Oskar Malvuazən partilılı xalatını yelləyə-yelləyə otaqda gəzinirdi. O danışmağa başladı

– Sizin əyalətdə ona görə məskən salmışam ki, tənhalığı, açıq səmanı və güclü işığı sevirəm. Mən rəssamam

– Ah, nə yaxşı! – deyə cənab Bokas dilləndi. – Rəssamlıq gözəl sənətdir. Rəsm tutduğunu əbədi yaşadır. Dəniz mənzərələri üzrə

xtisaslaşmış bir tanışım var. Mavi dənizdə qırmızı yelkenlər çəkməkdən yorulmur

Oskar Malvuazən burnunu qırıqdırmaq üçün içi içi güldü

– Sizin tanıdığınız rəsmlər rəsm deyil. İndiyə qədər cizmaqaraçılar əşyaları, insanları olduğu kimi çəkiblər. Zahir köçürüblər. Əsas şeyi isə unudublar.

– Əsas şeyi? – deyə cənab Bokas soruşdu.

– Əlbəttə, – deyə Malvuazən səsinə ucaltdı. – Yaxşı, deyin görək, cənab vali, siz özünüzdə əsas nəyi sayırsınız, bədəninizi, yoxsa qəlbinizi?

Özünü itirmiş cənab Bokas cavab vermə bilmirdi. Oskar Malvuazən onun küreyinə bir şapalaq vurdu.

– Əlbəttə, qəlbinizi!

– Bəli, əlbəttə, – deyə vali dilləndi.

– Buna baxmayaraq, şəklinizi çəkən rəssam sizin ancaq cəmdəyinizin şəklini çəkəcək

Bu ifadə cənab Bokasın xoşuna gəlmədi. Ona heç vaxt belə söz deyən olmamışdı. Əvvəl istədi incisin. Sonra fikirləşdi ki, fəlsəfi mübahisə vaxtı kobud ifadələrdə işlədilir. Köksünü ötürüb dedi.

– Qərnbə danışmışınız var!

– Mənsə bədənlərin deyil, qəlbəllərin şəklini çəkirim, – deyə Oskar Malvuazən sözüne davam elədi. Ele ki birisinin şəklini çəkməyə hazırlaşsın, qarşındakı obraz başqa şəkə düşür. Baxışların insanın dərnsini, sümüyünü, tükünü delib keçir. Şəxsiyyətin özü yox olur. Mən onun indisindən irəliləni götürürəm. Beləliklə, mənim ləvhəmə üzərində yaranan sifət qarşındakı şəxsin vulqar obrazını deyil, onun vicdanını tərənnüm edir. Başa düşürsünüzmü?

Cənab Bokas hər ehtimala qarşı razılaşdı:

– Bəli.

– Yaxşı, onda şəklinizi çəkməyimə razısınız?

– Mən... bilirsiniz...

Oskar Malvuazən zəng çaldı. İkinci xidmətçi gəlib süfrəni yığırdı. Cənab Bokas gözünü açmağa imkan tapmamış gördü ki, diyrəkli bir kürsüdə oturub. Qarşısındakı güclü proyektor da gözünü qamaşdırırdı. Oskar Malvuazən danışdı

– İstəyirəm emalatxanəmin divarlarını nəhəng bir freska ilə örtəm. Bu otağın divarında bir qarış da boş yer qalmayacaq. Küncdəki

barıda, lap ortada isteyərəm sizin şəklinizi, daha doğrusu qəlbinizin şəklini olduğu kimi çəkim

– Yeni, vacibdir mənim şəklim? – deyə cənab Bokas soruşdu.

– Belkə, təklifimi rədd edirsiniz?

– Xeyr.. Təklifinize görə minnətdaram. Amma məsələ burasıdır ki, mənim vəziyyəmdə

– Fransua öz şəklini rəssam Klueyə çəkdirib, Napoleonun şəklini David çəkib, Henri VIII-in portretini isə Holbeyn yaradıb ..

– Bilirəm, bilirəm... Yaxşı, siz şəkli necə çəkəcəksiz?

– Qəlbinizin şəklini çəkəcəm Yoxsa nigarəngiliyiniz var?

Cənab Bokasın baxışları çaşqınlaşdı və tələsik cavab verdi.

– Xeyr, əsla, mən hazıram.

– Seans uzun çəkməyəcək. Uzağı bir saata qurtarıq. Jorj, rənglər, fırçaları getir...

Xidmətçi ləvazimatı getirdi və Oskar Malvuazen valinin şəklini çəkməyə başladı. Onun şəkli baş divarın mərkəzini bəzəyəcəkdi. Projektorun işığı cənab Bokasın gözünü ilə qamaşdırırdı ki, rəssamın kömür qələmlə ağ divara çəkdiyi cizgiləri görə bilmirdi. Tek onu seziirdi ki, Oskar Malvuazen divara yaxınlaşıb, cəld geri çəkilir, bir xətti uzatmaq üçün ikiqat əyilir, gah da yerində fırlanıb gen-bol xəlatinın eteklərini havada oynadır. Hərdən yaxınlaşıb valinin paltarına toxunur, sonra əllərini onun çiyinə qoyub sınaqçı baxışla gözlerini kişinin yaşıa dolmuş iri gözələrinə zilləyir, sonra donqulanırdı:

– He, görürəm, görürəm, duyuram, arayıb tapıram, çəkib getirirəm, dartıb üzə çıxarıram, astarını çevirirəm, bütün içəriyəki sirləri, qırmızı, xəcalətli cizgiləri görürəm.

Cənab Bokas az qala yalvarırdı:

– Xahiş edirəm, ələ danışmayın.

Malvuazen cibindən bir alma çıxarıb iri bir dişlək vurdu. Toxumları döşəməyə tūpürdü. O fısıldayırdı. Vəhşi bir görkəm almışdı. Cənab Bokas rahat evini, onu gözələyən arvadını və iki körpəsini yadına salıb kövrəlirdi. Ona ələ gəldi ki, bu insafsız, yad adam onu soyundurub, hörmətsiz edib. Elə bil onun sərt baxışı zavallı kişinin portfelini, siyasi fikirlərini, seçkidəki dayaqlarını, çıxışlarının abstrakt ifadələrini, hətta ömrünün mənasını belə dartıb elindən alırdı. Elə bil o getdikcə kəsiblaşıb və tezliklə hər şeyi itirib öz kiçik qəlbini ilə tək qalacaqdı. Canına üşütmə gəldi:

– Cənab, cənab, mən yorulmuşam, – dedi.

– Ses salmayın! – deyə Malvuazen onun sözünü kəsdi

O, fırçaları götürüb bariyə iri cizgiləri çəkirdi. İşlədikcə atılıb-düşür, xəlatinın eteklərini qırmızı, qıvrıq quş qanadları kimi havada oynayırdı. Projektorun işığı onun tūksüz başı ətrafında odlı həlqə yaratmışdı. Əlindeki fırçalar təlsimli çubuqlar kimi oynayırdı. Saat zəng çaldı.

– Lap az qalıb, – deyə Malvuazen dilləndi. Kaş biləydiniz rəssam üçün necə maraqlı obrazınız!

Gece saat ikidə fırçaları kənara atdı və sarı ipek parça ilə üzünü sildi. Oturmaqdan qıc olmuş cənab Bokasın nə yerəndən qalxmağa, nə də basını tərpətməyə hali qalmışdı.

Oskar Malvuazen qolundan tutub onu rəsmi qarşısına getirdi. Sonra projektorun işığını şəklə tərəf yönəldib şəns səslə qışqırdı

– İcazə verin Terra-Leflonun valisi cənab Bokası sizə təqdim edim.

Şəklə baxanda cənab Bokasın ağzı açıq qaldı, ayaq üstə birtəhər dura bildi.

Qarşısındakı divara göyermiş sifətli, burun görükləri qan rengli, heyvanabənzər bir məxluq şəklində çəkilmişdi. Bu eybəcərin başından alınma bir topa qırmızı tük sallanırdı. Dodaqlarının üstü köpüklü idi.

– Axı.. Axı.. bu ki, mənim şəklim deyil, – deyə cənab Bokas inlədi.

Doğrudur, o heç vaxt özünü gözəl kişi hesab etməmişdi. Bilirdi ki, alını ensiz, sifəti rəngbərəng, bıqları səliqəssizdir. Amma qonağı olduğu rəssamın fırçası ilə çəkilmiş eybəcər şəklində öz əksi kimi qəbul etmək fikrində deyildi.

Oskar Malvuazen dedi:

– Bilirdim ki, şəklə münasibətiniz belə olacaq. Özünü tanımadınız yeni?

– Xeyr, cənab! – deyə cənab Bokas kinayəli səslə cavab verdi. Sonra acıqlandığını bildirmək üçün pencəyini düymələməyə başladı.

– Çox təəssüf, – deyə Malvuazen sözünə davam elədi. Sizi inandıraram ki, oxşarlığa şübhə ola bilməz. Məsələ burasındadır ki, mən sizin cəmdəyinizin şəklini çəkməmişəm.

– Yəne cəmdək! – cənab Bokas fikirləşdi ki, eməlli-başlı esəb-leşməyin vaxtı çatıb, qışqırdı:

– Mənim cəmdəyim barədə danışmağı sizə qadağan edirəm!

– Yaxşı, onda qəlbinizdən danışaq. Çox maraqlı bir təlqinlə sizin qəlbinizi görmüşəm...

– Bu mənim qəlbimdirmi?

– Bəli!

Cənab Bokas bozardı. Bir anlıq öz şəklinə də oxşadı. Sonra qəzəblə dedi:

– Cənab, tutduğum vəzifə adından və mənə hörmət etməyə borclu olduğunuzu yada salaraq tələb edərim ki, bu eybəcər şəkli pozasınız və menden ədədlə üzr istəyiniz.

Bu sözləri vecinə almadan Oskar Malvuazən fit çala-çala şəklə yaxınlaşdı. Cənab Bokas onu gözəndə qoymurdu. Gördü ki, o, fırçanı sarı rəngə batırdı. Oskar Malvuazən fırçanı yüngül hərəkətlə divarda gəzdirdi. Portretin üstündə salmasaçaq sözlər yazıldı. Vali öz eybəcər şəklinin yuxarısında bu sözləri oxudu:

“Terra-Leflonun valisi cənab Bokasın qəlbi”.

– Siz murdar adamsız! – deyərək cənab Bokas bağırırdı.

– Sonralar, sonralar siz mənə haqq qazandıracaqsız, – deyərək Oskar Malvuazən gülmüşdü. Qəzəblənmiş valini yola salmaq üçün qapını açdı. Vali isə ona qarşı bütün mətbuatı qaldıracağını, polise şikayət edəcəyini, ədliyyə idarəsinə məlumat verəcəyini söyləyib onu hədələyirdi.

Cənab Bokasdan sonra Oskar Malvuazən kendin bütün sakinlərini növbə ilə evinə dəvət elədi. Cənab Bokas başına gələni hər yerdə danışmışdı və kənd camaatı yaxşı bilirdi ki, “Penat” adlı mülkə gələrkən macəracılıq edirler. Amma hər biri xəlveti fikirləşirdi ki, qonşusunun qəlbi daha eybəcər görkəmdə nümayiş etdiriləcək. Ləp cavan qızcıqzərlər saçlarına gül taxıb, bəzəkli kəmərlər bağlayıb rəssamın hüzuruna gəlirdilər. Elə bil bu bəzəklərlə qızlar ciddi daxili çatışmazlığı ört-basdır etməyə çalışırdılar. Kişilər Oskar Malvuazənin yanına gəlməmişdən keşmiş yanına gedib günahlarını etiraf eləyirdilər. Elə gümən edirdilər ki, keşmiş söylədikləri və Allahın bağışladığı günahları rəssamın gözündən yayınacaq. Bütün əyalət camaatı arasında mədənlilik və təmizlik yarış başlanmışdı. Təzə şəkillərin yaxşı, yaxud pis çıxması üçün dua oxuyanlar da vardı. Elə bil bu adlı-sanlı qəsəbədə xasiyyəti nümunə göstəriləcək bir adam yox imiş. Yaraşıqlı körpələrdən tutmuş dişsiz qocalara qədər, subay, gənbul qızlardan tutmuş, gündə yanib qaramış cavanlara qədər hamı fimekar fırça vasitəsilə dəyişilirdi. “Penat” mülkündə portret-

lərin sayı artıqca Terra-Leflo qəsəbəsində Oskar Malvuazənin düşmənlərinin sayı da artırdı.

Lakin ümumi narazılıq camaat arasında fikir birliyi yarada bilməmişdi. Hamısı rəssama nifrət edirdi, amma rəssam onlara bir-birindən ehtiyatlı olmağı təlqin etməmişdi. Rast gələndə bir-birinə çəpəki baxırdılar. Ən məsum sifətlərə belə köhnə tanışları şübhə ilə baxmağa başlamışdılar. Alış-veriş, müqavilələr yarımcıq qalmışdı, çünki tərəfmüqabilər bir-birinin şəklini Oskar Malvuazənin evində görmüşdülər.

– Kokoza torpaq satmağı sənə məsləhət görmürəm, – deyərək ata oğluna üyüd verirdi. Onun qəlbinə görmüşəm. Əsil fırlıdaqçıya oxşayır!

– Mənim qəlbim onunkundan da pis çəkilib, – deyərək oğul cavab verirdi.

Ata uzaqgörənliklə əlavə edirdi

– Adam öz qəlbinin öhdəsindən gələ bilər. Başqalarının qəlbinə isə təvənzətləndirəndən qorunan kimi qorunmaq lazımdır.

Ərə gətməyə hazırlaşan qızlar nişanlarını qaytarırdılar. Çünki nişanlarının xasiyyətinin düzəlməz olduğunu Oskar Malvuazən açıb göstərmişdi. Rəssamın evində olandan sonra kişilər arvadlarından şübhələnir, arvadlar isə erləri ilə savaşırdılar. Qəsəbəni davalas bürümüşdü. Ən məhrəban əlilərə belə rahatlıq yoxa çıxmışdı. Hər şəhər Oskar Malvuazən söyüş və hədələrə dolu məktublar alırdı.

Ruhdan düşmüş və tək qalmış rəssam daha evdən çılə çıxmırdı. Parisli dostları ilə əlaqəni kəsdiyinə qonaq gələ yox idi. Terra-Lefloların hamısının şəklini çəkəndən sonra əsyalının qəlbinin şəklini çəkməyə başlamışdı. Onlara baxanda adamın tükü ürpənirdi.

Bəzən o, saatlarla öz cəmalətxanasında qalıb divarlara çəkdiyi şəkillərə qəmgün-qəmgün tamaşa edirdi. İkumertəbə hündürlüyündəki divarlardan bir yığın eybəcər şəkil ona baxırdı. Ətrafda hərəkətsiz, geniş, dəhşətli bir ələm yaranmışdı. Biri baxır, biri gülməyir, biri ağlayır, biri səs salmadan qışqırır. Elə bil donub səhərə qalmış qoxulu gecə yuxusu, şəklə dönmüş cəhənnəm mənzərələri görünürdü. Cüzəmdən çürümüş, burmuş çökmüş, ağzı kiçilmiş eybəcər sifətlər, arsızlıqdan qızarıb yanmış səfəh sifətlər, əzələləri çəpəşik düşmüş, qansız, qəddar sifətlər, heysiyyətə salmaq dodaqlı biganə sifətlər bir-birinə qarışmışdı. Qadınların biş-saqalqı vardı. Kişilər başlarına müxtəlif qadın şlyapaları keçirmiş, qırıqlı boyunlarına mirvarı boyunbağlar taxmışdılar. Uşaqlar kəlləgözü oxşayırdılar. Qocalar ırı salmaq

dodaqları arasında orxideyə budağı sorurdular. Qızlar qəlyan çəkirdilər. Hər portretin aşağısında isə kiçik bir cümle ilə dəhşətli benzeşlər təsdiq edilmişdi: "Dantesk qarnın qəlbi...", "Kokoz kişinin qəlbi...", "Madmazel Jülyet Pelunun qəlbi..."

Düzünə qalsa Oskar Malvuazənin özü də çəkdiyi şəkillərə baxanda dəhşətə gəlirdi. Görsən, onun fırçasını gözəl şəkil çəkməyə məcbur edəcək alicənab bir qəlb tapılmayacaqdı?

Bir axşam eybəcər şəkillərin qarşısında gəzindi vaxt dənizdən güclü tufan qalxdı. Işıqlar söndü. Pencerələrdən şəkillər üzərinə parlaq şimşək işıqları yağdı. Oskar Malvuazən gördü ki, şimşəyin göçməzdirici işıqları altında şəkillər divardan qopur, otaqda dülüb cana gəlir, eybəcər başlar, şəkillərin elləri, gözləri, dişləri tərpənməyə başlayır. O qışqırıb qaça-qaça eyvana çıxdı. Leysan yağışın suyu çay kimi axırdı. Oskar qorxusundan titrəyir, dişləri şaqıldayırdı. Ona elə gəlirdi ki, yağışın şiriltisi arasında ayaq səsləri də gəlir, daş döşəmə üzərində qaçıran eybəcər fiqurların ayaq səsləri.

Ətrafda isə qəşəbənin bütün damlarını güclü yağış nağara kimi döyəcəyir, dəniz qəzəblənmiş şir kimi nərildəyir, ağacların budaqları şaqıltı ilə qırılırdı. Pencerələrdən birində işıq yandı. Oskar Malvuazən xac çəkib and içdi ki, öz murdar emalatxanasına bir də ayaq basmayacaq. O, dörd ay öz andına sadıq qaldı.

Dörd aydan sonra isə Parisə getdi. İş icraçıları yeni bir cülcürqan dərmanın istehsalı buraxılması üçün onu dəvət etmişdilər.

Yenüdə "Penat" adlı kənd evinə qayıdanda o tamam başqa adam idi. Ona görə ki, tək deyildi. Bir həftə əvvəl evləndiyi gənc bir qadın onunla gəlmişdi.

Qadın elə gözəl, elə zərif idi ki, Terra-Leflo camaatı Oskar Malvuazənin bütün keçmiş günahlarını bağışladılar. Hamı belə deyirdi:

– Onu subaylıq bədxah etmişdi. İndi qaydaya düşər. Mərc gəlmək olar ki, bu qadın ona çəkdiyi eybəcər şəkilləri yandırtdıracaq.

Doğrudan da, balaca Lüsən xanım çox xeyirxah qadına oxşayırdı. Mələkə sifəti kimi təmiz, zərif və solğun üzü, səmimiyyətlə gülümseyən gözləri vardı. Oskar Malvuazən arvadını dəlicəsinə sevirdi. Bu günə qədər aradığı ən gözəl cəhətləri bu qadında tapmışdı. Əgər arvadı xahiş edəsə onun xoşuna gəlmək üçün emalatxanasındakı şəkilləri qurban verərdi. Amma arvadının şəkillərdən xoşu gəlirdi. Hər dəfə orinə deyirdi.

– Qəribədir, əzizim, adamlara baxanda mən də əvvəl onların qəlbini görürəm.

Günlərin birində arvadı rəssamdan xahiş elədi onun şəklini çəksin.

– Düzü, bunu sənə təklif etməyə ürək cəlmürdim, – deyərək Oskar Malvuazən cavab verdi. Qorxurdum təklifim yəndəmsiz çıxar. İndi ki, özün xahiş ələyirsən...

Arvadı şıltaq təbəssümlə soruşdu

– Sənə, mənim də pis cəhətlərim var?

– Yox... Bəlkə də, çox olsa tabloda xırda–para şıltaqlıqlar, gözəl mezlər görünə bilər.

– Qorxursan?

– Yox. Bəs sən necə?

– Qətiyyənlər

– Elə isə başlayaql! – deyərək rəssam şən–şən qışqırdı.

O arvadını kürsüyə əyləşdirdi. Ən gözəl lövhəni, ən gözəl fırçalarını götürüb özünün şah əsəri olacaq tablona işləməyə hazırlaşdı.

– Axır ki, indiyə qədər tanıdığım qəlbərlərin müqabilində gözəl bir qəlbə tabloya köçürmək imkanım olacaq!

O, asta hərəkətlə kömür qələmi lövhəyə tərəf aparıb sifətin dairəsini və saçların ığıllı enişini çəkmək istədi. Amma gözəl cizgilər çəkmək əvəzinə qələm bir enli sifət, sallaaq çənə və saç əvəzinə üç ədəd buruq tük şəkli cızdı. Oskar Malvuazən hürslənib lövhəni sildi, sonra barmaqları arasında qələmi daha da bərk sıxıb yenidən işə başladı. Amma qələmi yenə də əvvəlki yönsüz cizgilər üzrə hərəkət elədi.

– Hə, necədir? – deyərək Lüsən az sonra ərindən soruşdu. Şəkli mənə oxşayır? Gözəl görünürm?

– Fıkrımı dağıtma, – deyərək rəssam boğuc səslə cavab verdi

O, fırçaları götürdü, lakin təzliklə onları kənara atmalı oldu:

– Yox, bu gün işləyə bilmərəm. Əsəblərim qaydayda deyil.

– Şəkli göstər mənə

– Hələ qurtarmayıb.

– Fərqi yoxdur!

Rəssam şəkli bir kənara qoymağa macal tapmamış arvadı cəld yaxınlaşıb baxdı, sonra isə qışqırdı:

– Bu nə dəhşətdir! Bu hiyləgər dodaqlı, gözü unlu, sallaaqsifət qan mənəm yəni? Deməli, mənə belə gətirsən? Məni belə sevirənmis?

– Hirslenmə, özizim, – deyə rəssam mızıldadı, – sabah, sabah
səylə işləyərəm.

– Görək də!

Bütün axşamı gənc qadın ərinə burun-damaq elədi. Oskar Malvuazenin özü də nigaran idi. Görsən, Lüsüen doğrudanmı şəkildə
görünən eyiblərin sahibidir? Onun qəlbini görməyə çalışsən nədə
səhv edib? Bilmirdi arvadına şübhə eləsin, yoxsa öz sənətinə. Hər
halda ümid edirdi ki, arvadının acıqlanmağa haqqı vardı.

Ertəsi gün səhər yeni lövhə götürüb işə başladı. İşin əvvəlindəcə
həyəcədən titrəyirdi. Qələmi işlədikcə hiss edirdi ki, həyəcanı nəhaq
deyilmiş. Lövhədə yaranan şəkil dünün onu pis vəziyyətə salmış
şəkilin eyni idi. O çalışdı ki, yaranan obrazın gözünü ırı, ağzını
yığıcam, boynunu zərif çəksin. Amma barmaqları ona itaət eləmədi.
Bütün hərəkətləri kənar bir qüvvənin təsiri altında idi. Özündən
ixtiyarsız portreti çıxıb hazır elədi. Lövhədə xüdpəsəndlik, işvəkar-
lıq, səfehlik, saxtakarlıq və qəddarlıq cizgiləri bir-birinə qarışmışdı.
Lüsüen şəkli baxıb göz yaş tökməyə başladı.

– Deməli, mənəndən zəhlən gedir! Özünəməxsus eybəcər xüsusi-
yyətlərdən başqa heç nə görmürsən!

O, arvadının qarşısında dız çökdü

– Özizim, sənə həmişəki kimi sevirəm. Şəkil xoşuna gəlmirse,
günah mənə deyil.

– Belkə, günah mənədir?

– Yəqin elədir.

– Deməli, sən fikirləşsən ki, mən bu şəkildəki kimi eybəcərəm?..
O, qollarını arvadına tərəf uzatdı.

– Heç bilmirəm nəyə inanım, Lüsüen... Bağışla mənə. . Belkə
də sən haqlısan. . Belkə də qabiliyyətim itirmişəm. . Yəqin, səhv
eləmişəm. . Təzədən çəkərəm, nə qədər lazımdır çəkərəm...

Sonra arvadı onu sakitləşdirib ürək-dirək verməli oldu. Ertəsi
gün işə əmin olmuşdu ki, səhv eləyib və öz səhnəni düzəltmək
qərarına gəlmişdi.

O çox canfəşanlıq eləsə də üçüncü şəkil də əvvəlkilər kimi eybe-
cər çıxdı.

Əlaci kəsilib dedi ki, tələsib. Görək şəkli çəkməyə başlamazdan
əvvəl keyli müddət müşahidə edəydi, obrazın daxili xüsusiyyətlərini
lövhəyə köçürməzdən ona yaxşıca bələd olaydı. Sonrakı həftələr
ərzində arvadının ən xırda hərəkətlərini də izləməyə başladı. Bir

gün otağa girmək istəyən balaca bir pişiyi arvadının ayağı ilə itələ-
diyini görüb fikirləşdi ki, arvadı qəddar imiş. Başqa bir dəfə arva-
dının bir uydurmasına qulab asıb inanmışdı ki, o, yalançı imiş. Daha
sonralar Lüsüenin xəsis, uşaq kimi şiltaq və xüdpəsənd olduğunu da
müşahidə elədi.

Çalışdı arvadının eyiblərini özüne başa salıb onları xoşhəllqlə
aradan qaldırsın. Ancaq Lüsüen ipə-sapa yatmadı. O həmişə nara-
zılıq edirdi. Hava yaxşı olanda şikayətlənirdi ki, istidən başı ağrıyır.
Yağış yağanda deyirdi ki, Pərsənd gəlib yağışlı-çənli bir yerdə
yaşıyırlar. Ərinin kefi kök olanda özünü qırxarkən fit çalması xoşuna
gəlmirdi. Elə ki erinin qanı qara oldu, gileyənirdi ki, şux adam deyil.
Aspaz xəbəri yağlı bişirəndə söyləyirdi ki, fiqurasını korlamaq istə-
yirlər. Nəhar yüngül olanda işə şikayətlənirdi ki, belə yeməklə yaxın
vaxtda xəstə düşəcəkdir. Hərdən gileyənirdi ki, "Penat" mülkündə
tənha yaşıyırlar. Elə ki Oskar Malvuazen parisi dostları qonaq çağır-
mağı təklif edirdi, arvadı qonaq qəbul etmək həvəsi olmadığını
söyləyirdi. Bir sözlə, arvad başqalarına qarşı tələbkər olsa da özü
sərbəst, şiltaq, heyvərə və deyindən idi. Kefi necə istəsə, elə də
yaşıyırdı.

Oskar Malvuazen fikirləşirdi ki, bu qərnbə məxluq nifrətə layiq-
dir. Amma bütün eyiblərinə baxmayaraq, belkə də elə həmin eyib-
lərə görə rəssam arvadının gözəl bədənindən və eybəcər qəlbindən
keçə bilmirdi. Özüne haqq qazandıрмаq üçün fikirləşirdi ki, illər
keçdikcə Lüsüenin xasiyyəti yaxşılaşacaq və nəhayət, o, səbirli ər
olduğuna görə özüne əhsən deyəcək.

Doğrudan da, iki il sonra arvadının şəklini çəkəndə gördü ki,
şəkil təzə evləndikləri vaxtdakından yaxşı çıxıb. Lakin şəkildə hələ
də eyib nişanələri və mənəvi çətinlik cizgiləri vardı. O, şəkli yan-
qırmalı oldu və arvadına dedi:

– Vəziyyət yaxşılaşır, Lüsüen.

Arvadı hazır cavablaqla soruşdu:

– Kimin vəziyyəti, özizim, sənin, yoxsa mənə?

Rəssam fikrə getdi

Lüsüenin iki uşağı oldu. İkinci uşaq çətin doğulmuş və onu bir
az deyilmişdi. Qadının ağlı da artmışdı. Ev işlərinə həvəslə girsirdi.
Sonra kor bağırsağına görə bıçaq altına düşdü. Sağalmağa başlayanda
Malvuazenə xahiş elədi ki, onun şəklini çəksin. Rəssam işə
başladı və şəkil hazır olanda gördü ki, arvadının sifətinə bu dəfə

mehribanlıq qonub. Doğrudur, şəkildeki qadın əvvəlki kimi yaşlı idi. Amma bu dəfə ordan sallaq deyildi və dodaqlarının gərginliyi azalmışdı. Oskar Malvuazən özüne söz verdi ki, ömrünün axırına kimi ancaq Lüsüenin şəkillərini işləyəcək.

Güneşli və yağışlı fəsillər, xeyr və şərli illər gəlib keçdi. Lüsüenin valideynləri vəfat etdi. Uşaqlar böyüdülər, xəstələndilər, sağaldılar. Marseldəki liseyde oxudular, pis qiymətləri və yarıyetmə macəraları oldu. Lüsüen yavaş-yavaş qocalırdı. Sifətinə xırda qırıqlar həkk olunurdu. Baxışlarına yorgunluq və qışqə çökürdü. Hər dəfə yeni il qabağı Oskar Malvuazən arvadının şəklini çəkirdi. Arvadı yaşa dolduqca şəklilə cavanlaşıb və gözəlləşirdi.

Uşaqlar evləniş ailədən uzaqlaşdılar. Lüsüen ağsaç, sallaqsifət və üzü qırıqlı bir qarıya çevrildi. Şən, gülürüz, tərəvətti bir insana dönmüş bu qadın həyatını erinin xoşbəxtliyi və rahatlığına həsr elədi. Bütün qəsəbə "Penat" mülkünün mehriban xanımına pərəstiş edirdi. Ailə qurmağa hazırlaşan qızlar onun yanına məsləhətə gəlirdi. Qocalar onunla söhbətə can atırdı. Terra-Leflo qəsəbəsində xəstələnen olsa həkimdən əvvəl Lüsüen xanıma müraciət edirdilər. Bir ailədə küsü düşsə barışığa Lüsüen xanıma çağırıldılar.

Oskar Malvuazən arvadı ilə fəxr edir və ailə həyatının ilk günlərində onun xasiyyətinə dözdüyünə təəssüflənirdi. Yetmiş beş yaşlı tamam olan gün Lüsüen ağır xəstələndi. Əri ona ələ canfəşanlıqla qulluq edib sağaltdı ki, bütün orlora misal ola bilərdi. Ələ ki arvadı yataqdan qalxdı, şəklini çəkmək istədiyini bildirdi.

Qadın təzəcə ərə gəldiyi vaxt yaxasına gül taxıb öyləşdiyi kürsüdə yerni rahatladı. Belilə bükülmüş ər də əlləri əsə-əsə həmin vaxtdan qalma lövhə ayaqcığını irəlilə çəkdi. Ayaqcıq üzərinə iri, ağ bir lövhə qoydu. Furçaların yaxşıca yuyub təmizlədi. Dəirəvi rəng taxtasının üstünə təzə rənglər sıxıb tökdü. Qəfildən canına qorxu düşdü ki, heydən düşmüş barmaqları və zəifləmiş gözləri işləməyə imkan verməz. Belkə, Lüsüen illər boyu kamilliyə yetdikcə o öz rəssamlıq qabiliyyətini itirib?

Tozlu emalatxanaya zəif payız işığı süzülürdü. Divarlardakı şəkillər bu dəliqanlı çempionun öz taleyi ilə döyüşə necə hazırlaşdığına tamaşa edirdilər.

– Allah köməyimiz olsun, Lüsüen, – deyib Oskar Malvuazən işə başladı.

Kömür qələmi qocalıqdan düşünlənmiş barmaqları arasına aldı. Qələmi lövhəyə yaxınlaşdıran kimi inamlı hərəkətlə ilk cizgiləri çəkdi. Oskar Malvuazən heç vaxt rəsme belə həvəslə başlamamışdı. Dəqiqələr keçdikcə lövhədə təzə bir obraz yaranırdı və bu melanxolik, adi bir qarı şəklilə deyildi. Lövhə üzərində çox gözəl, gənc bir qız sifətinin yarandığını görüb təngnəfəs olur, həyəcanlanır, coşurdu. Lüsüen qarının qəlbi əlli beş il əvvəl evləndiyi gənc qadının cizgilərini çəkib çıxarmışdı. Şirli qələmlə əlli beş il əvvəlki Lüsüenin obrazı yaranırdı. Qarı sifətinin qırıqları arasında gənc, gözəl Lüsüen görünürdü. Ələ bil əvvəllər qadının bədənini ilə qəlbi savaşıb ayrılarmış, indi isə bənişib birləşiblər. Rəssam həyəcanla qışırırdı:

– Əvvəllər qəlbin bədənəmə layiq deyildi, indi isə bədənini qəlbinə layiq deyil!

Arvad köksünü ötürdü:

– Sakit ol, əzizim... Sən xəyal aləmindəsən...

O, arvadının sözlərini eşitmirdi. Furçaları və rəng taxtasını götürüb işə girmişdi. Təzəcə hazır olmuş şəklilə rənglər həyatı yaranırdı. İşıq və kölgə çalarında gənc Lüsüen təbəssümü seçilirdi. İyirmi yaşlı alyanaq, qıvrıq və şən Lüsüen görünürdü.

Divardakı eybəcər şəkillər ələ bil çirkinlər məclisəmə belə bir gözəl gətirildiyinə inciməşdilər.

Gecəyari olanda xidmətçi sobanı yandırdı. Lüsüen keyləşib oturduğu yerdə qalmışdı. Onun itaətkarlığında nə isə bir təntənə duyulurdu. Axır ki, Oskar Malvuazən şəklilə çəkib qurtardı. İşləməkdən boynu əyilmişdisə də üreyinin həyəcanı soyumamışdı.

– Bu dəfə, zənnimcə, oxşarlığı tuta bilmişəm.

Arvadı arxadan yaxınlaşıb onun çiyini üstündən portretə baxdı. Qəfildən rəssam eşitdi ki, arvadı arxada ağlayır.

– Nə olub? – deyər həyəcanla soruşdu.

– Yaman qəddar adamsan, – deyər Lüsüen mızıldadı.

– Niyə ki?

– Mənə də bax, bu şəklilə də Qocalıq əldən düşdüyüm vaxt gənc və gözəl olduğum vaxtı çəkmişəm.

– Mən sənini qəlbinin şəklini çəkmişəm.

– O mənini yaxşı xatınmə gələn və unuda bilmədiyim bədənini xatırladır.

– İndi o bədən üçün heyifsilənməyinə deyəcəm!

– Bəs sən necə, heyifsilənmirsən?

- Yox!

Qadın sümüklü ellerini ovuşdurdu. Onun sifetində ümitsizlik kölgəsi oynadı. Qəfildən qışqırdı.

- Zəhləm gedir! Zəhləm gedir bu şəkildən!

Lüsyen ağlaya-ağlaya divana serildi. Oskar Malvazen su getirmək üçün mətbəxə qaçdı.

Qayıdıb gələndə gördü ki, portret yerində deyil. Şəkil sobada alov alıb yanırdı. Lüsyen isə sobanın qarşısında durub gözlerini alovla zilləmlədi. Ressam qışqırdı:

- Şəkil! Niyə yandırdın onu, ay insafsız!

Arvadı yorğun və qəmli üzünü ona tərəf çevirib sakit səsle dedi:

- Günah məndə deyil!

SÜNİ MƏRMƏR

Moris Oqe-Dyüpenin qərribə istedadı hələ onun beş yaşı tamam olanda özünü bürüzə verməmişdi. Ata-anası anadan olduğu gün münasibətilə Morisə bir qutu akvarel reng bağışladı, amma o, yaşıdları kimi cürbəcür şəkillər cizmə-qaralamaq əvəzinə öz otağına çekilib mərmər buxarının qabağında oturdu və balaca fırça ilə kağızda mərmərin əksini canlandırdı. Mərmərin şəklə o qədər mahirən çekilmişdi ki, böyükler heyrətdən ayaq üstə donub qaldı. Sonra anası oğlunu tərəflədi, xalaları onu öpdü, uzaqgörən adam olan atası isə kərxib qaldı.

Bir neçə il ərzində uşağ əlinə keçən kağız-kuğazı rəngləməklə əyləndi və ondan soruşanda ki, böyüyəndə kim olacaqsan, nə edəcəksən, o saat ın mavi gözleri parıldıyırdı: "Ev rəngləyəcəyəm".

Bələ bir həvəs uşağı dərindən elədiyni görə, cənab Oqe-Dyüpen buna son qoymaq qərarına gəldi. O, corab, alt paltarları istehsal edən "Trapp" şirkətinin prezidenti və baş sədri idi, buna görə imkan verə bilməzdi ki, yeganə oğlu - ad-sanının və bütün əmlakının varisi artistlik karyerası seçsin, rəngsaz olsun, kübar cəmiyyətdən də ayrıl-sın. Buna görə də cənab Oqe-Dyüpenin şəxsi sərəncamı ilə evdəki bütün akvarel rənglər yığıldırıldı və uşağı gələcəkdə trikotaj sənayesi sahəsində görəcəyi mühüm işlərə bir növ indidən hazırlayan faydalı oyuncaqlar alındı, amma hələ lap rüşeym halında məhiv edilməmiş istedad uşağın qəlbində bir meyvusluq, ümitsizlik izi buraxdı. Qaraqabaq olmuşdu yaman Məktəbdə müvəffəqiyyətləri artıqca, kədər və kimsəsizlik ona hakim kəsiliirdi. Həddi-bülğa çatandan

sonra, heç bir ruh yüksəkliyi hiss etmədən atasının şirkətində işə başladı. Çox keçmədi ki, o, Adel Marsye adlı həmişə süst, ölgün bir qızla evləndi. Adelin atası rəqib şirkətin baş aksioneri idi və bu nikahdan sonra müəssisələr birləşdi, amma cavan er-arvad bundan heç fəryizab olmadı.

Altı ildən sonra Morisin atası vəfat etdi və Moris Oqe-Dyüpen indi daha yeddi zavodu və dörd min fəhləsi olan "Trapp" şirkətinin başçısı elan edildi. Onun işdəki müvəffəqiyyətləri yalnız sevgi ələmindəki bədbəxtliyi ilə müqayisə oluna bilərdi. Adelle bir yerdə yaşamaq çox cansıxıcı, çox danıxdırıcı idi. Moris öz ələminə qapılmışdı, etiacı, deyingən bir adam olmuşdu və ağzını da təkəcə arvadını tənbeh etməkdən ötrü açırdı. Arvada bir də ona görə acığı tuturdu ki, bu qadını heç bir işdə təqsirləndirmək mümkün deyildi. Bir dəfə aşxamçağı esəblərini sakitləşdirmək üçün qonaq otağına, arvadının qabağında var-gəl edirdi. Döşəmə həddən artıq silindiylə üçün, birdən sürüşüb yıxıldı və başı mərmər buxarıya dəydi. Zərbə elə ağır idi ki, az qaldı huşunu itirsün. Adel əvvəlcə qorxusundan qışqırdı, sonra ərinə kömək eləyib ayağa qaldırdı. Moris ayağa qalxan kimi, arvadı geri itələdi. Ağrıdan az qalırdı başı çatlasın və gözələrinin qabağında da qığılcımlar oynayırdı. Fikirleşdi ki, başı şişəcək eməlli-başlı və təqsirən də hamısı arvadındadı. Elə hazırlaşdı ki, döşəməni həddən artıq sildirdiyinə görə Adeli ittiham etsin, birdən gözələri buxarının mərmərinə sataşdı və o saat da bütün hirs yox olub gətirdi. Sonra malikanəsindəki o biri buxarlara da bir-bir baş çəkdi. Buxarların mərməri köhnəlib, qaralıb solmuşdu, amma bu mərmər daşlara baxanda bütün daxilində nə işə bir şadyanahq emələ gəldi. Bu əhvali-ruhiyyə onun uşaqlıq xatirələrinin lap dərinliklərindən baş qaldırdı, bütün varlığını sarsıtdı. Qəfləten özündə elə bir ruh yüksəkliyi hiss etdi ki, barmaqları əsməyə başladı. Əlinə keçən hər şeyi mərmər kimi rəngləmək həvəsi yenə də uşaqlıq vaxtlarındakı kimi, onun qəlbünə hakim kəsildi.

Şəhəri gün lazım olan bütün ləvazimatı alıb başı dəyən buxarının solmuş daşlarını mərmər kimi rəngləməyə başladı. Otuzillik fasiləyə baxmayaraq öz sənətinə yadırgamamışdı. Qonaq otağındakı buxarı onun fırcası altında limon kimi sarı mərmərə çevrildi. Bu o qədər gözəl idi ki, Adel sevincindən az qaldı ağlasın və ərinə o qədər ruhlandırdı ki, Moris Oqe-Dyüpen malikanəsindəki bütün buxarları rənglədi. On səkkiz otaqlı, üçmərtəbəli binada yaşadığından bu iş onun yarımillik vaxtını aldı. Sonra pilləkənləri rəngləməyə başladı.

Örnin esəblərini sakitləşdirən belə bir məşğuliyyət tapması Adeli evvelcə sevindirdi. Morisin etiəcliyi, sərtliyi indi atəşin yaradıcılıq tələbatına çevrilmişdi. Hətta hərəndən Adele "əzizim" deyə müraciət edirdi. Bu qadın daha nə arzu edə bilərdi? Lakin sonradan onu nə isə bir narahatlıq bürüməyə başladı. Moris pilləkənləri mermər kimi rəngləyib qurtarandan sonra, yeni bir yer axtarırdı. O, vaxt itirmədən öz iş otağı ilə məşğul olmağa başladı. Divarlar İtaliya firuzəsinin nəcib rəngini aldı; "VX Lyudovik" üslubunda qırmızı ağacdən düzəldilmiş yazı mizi qırmızı mermərə çevrildi; parketi isə qara Pureney merməri kimi rənglədi. Nökrələr yalandan deyirdilər ki, sahibin bu əsərlərinə valeh olublar, hərəndən bir qəbul etdiyi tək-tək dostları isə (onların hamısı trükotaj sənayesi ilə bağlı adamlar idi) yaltaqlanıb tərifnamələr söyləyirdilər. Yalnız Adel həqiqətə sadiq idi və bir dəfə dedi:

– Mənə elə gəlir ki, bütün bunlar çox gözəldir... amma bir az soyuqdur, cansızdır ..

– Sizin belə şeylərdən başınız çıxmır! – deyə Moris qışqırdı. – Bir də ki, gözləyin işimi tamam qurtarım, sonra fikir deyin. Bütün ansambli görmək lazımdır!

Onun sifətində elə bir çılgın ruh yüksəkliyi vardı ki, Adeli vahimə bürüdü. Bundan sonra baş verənlər isə Adelin bütün bədbin gümanlarını da ötüb keçdi. Hər şeyi süni mermərə çevirmək dalğası iş otağından yemək otağına, yemək otağından yataq otağına, yataq otağından qonaq otağına keçdi, bütün malikanəni lərzəyə getirdi. Adelin bahalı ağacdən düzəldilmiş çox sevdiyi mebellər bir-bir mermər ev əşyalarına çevrildi. İndi bu er-arvad süni mermər üstündə otururdu, süni mermər qab-qacaqdən yeyirdi, süni mermər yataqda yatırdı. Hər şeyi süni mermərə çevirmək həvəsi, bu dəli ehtiras Moris Oqə-Dyüpeni bir parça demirə, gipsə, taxtağa belə etinasız baxmağa qoymurdu – həmin dəqiqə bu taxta, ya demir parçasını dünyanı ən nəcib xammalına çevirmək istəyi baş qaldırırdı. Hətta bəzən o elə qərribə rənglər fikirləşib tapırdı ki, təbiətdə belə şeylər yox idi. Moris Oqə-Dyüpen qaramtıl naxışları, cürbəcür hündəsi şəkili zərrəcikləri, ağımtıl incə qatırlar necə də cəlil, mahirənə yaradırdı. O, fırçanı əlinə alan kimi, elə bil sıldırım qayaları ilahi bir sərvətə çevirən xalq olurdu. Onun əsərlərinə baxan ən mahir daşyonan belə, əsil mermərlə süni merməri bir-birindən seçə bilməzdi. Bir dəfə qonaq otağındakı əşyaların yerini dəyişmək üçün fəhlə çağırılmışdı və bu fəhlələrdən ıki nəfər pəhləvəncüsellə oğlan mermər kimi rəng-

lənmiş mizə yaxınlaşdı, bu mizin həqiqi mermərdən olduğunu düşündü onu güclə qaldırdı və bunu görə Moris Oqə-Dyüpen xoş bir təəccüb hissi keçirdi. Fəhlələr daha altı kürsünü götürüb otağı bir küncündən o biri küncünə apardı, sonra da ağırliqdan ayaqları titrediyi üçün oturub ağadən çıxır istədilər. Həmin kürsilər evvel qızıl suyuna çəkilmiş taxtadən idi, indi isə yaşıl mermərə çevrilmişdilər. Fəhlələr elə bilirdi ki, qaldırdıqları kürsilər doğrudan da mermərdəndi. Moris Oqə-Dyüpen belə bir səhvə görə onları bağrına basıb öpməyə hazır idi. Artıq o, yaratdığı bu əsərlərin həqiqətən ağır çəküyə malik olduğunu bilirdi.

Təəssüf ki, cəmiyyətdə tutduğu mövqə özünü bütünlüklə incəsənətə həsr etməyə imkan vermirdi. O, az qalırdı hirsindən dəli olsun. Axı Allah-taala onu tamam başqa bir iş üçün xəlc etdiyi hələ, nəyə görə cürbəcür inzibati iclaslarda sədr olmalıydı; qadın alt paltarı, kişi corabları sata-sata elə hey pul qazanmalıydı; hər gün durub kantora getməliydi?! Əgər o, tək olsaydı bu işlərin hamısının dalından birdefələlik dəyərli və əsil sənət adamı kimi həyat sürərdi, lakin Adele görə bu həyat tərzi dəyişmək mümkün deyildi; yəne bu böyük mülkdə yaşamağı idi, yəne altı nökr saxlamalı idi, iki maşında gəzməli idi... İncəsənətlə məşğul olduğu müddət ərzində o, elə bil ki, arvadıyla barışmışdı, amma yavaş-yavaş yəne də Adeli görməyə gözü yox idi, çünki bu qadın onunla sənət arasında bir maneəyə çevrilmişdi. Adel də bir vaxt elə bilirdi ki, bu süni mermər dəsgahı onların ailə həyatını xilas edib, amma indi başa düşürdü ki, yox, yanlış. Moris yəne də quru, yad, kiçik bir işdən ötrü arvadının qəlbinə sındırmağa hazır adam idi. Həç olmasa o, bu əxmaq ehtirasından əl çəkseydi. Yox, bu ehtiras daha da güclənirdi. Hətta Moris Oqə-Dyüpen gecələr belə proyektor işığında işləyirdi. Gücdən düşmüş yazıq qadın daha səli kimi hər tərəfdən onun üstünə tökülən süni mermərlə mübarizə etmək iqtidarında deyildi. Hər şeyin süni olduğu bu evin bu soyuqluğu Adeli dam üşüdüdü. O, qorxa-qorxa hər gün öz-özünə sual verirdi ki, xurtdeyinə keçmiş ideyaların esri olan ərni görsən indi hansı dəliliklə məşğuldur? Bir dəfə nəhar zamanı qabığı mermər kimi rənglənmiş yumurta getirdi. O dəqiqə də Adelin iştahı qaçdı və qadın özünü saxlaya bilməyib hönkürdü. Moris Oqə-Dyüpen yeməkdən əvvəl boynuna taxdığı dəsmalı çıxarıb misin üstünə çurpdı və qışqırdı:

– Əcəb başa düşürlər mənə bu evdə! – Sonra yalnız dahi sənət-karların keçirdikləri tənhalıq hissi ilə mizin arxasından qalxıb öz iş

otağına getdi və qapını bağlayıb Yur dağlarında çıxarılan bənövşeyi mermər kuni rənglənmiş bir siqar yandırdı. Elə ilk qullabdan başı gicəlləndi və birdən-birə o, başa düşdü ki, bütün daxilində hələ indiyə qədər bu dərəcədə duymadığı nəhayətsiz bir təb püskürmək-dədi. Rəngləmək! Rəngləmək! Mütələq! Özü də tez! Lap tez! Lakin nəyi! O, ətrafa baxdı, amma rənglənməmiş bir şey görmedi. Onun qabağında bədənünə güzgü var idi və bu güzgü indi onu təpədən-dırnağa qədər əks edirdi. O başa düşdü ki, nə etmək lazımdır, ahəstə hərəketlərlə öz derisini rəngləməyə başladı. Hər dəfə fırça bədəninə toxunanda, elə bil onu oxşayırdılar. O, bir az lovgalıqla da olsa, bədənini üçün yaşıl yunan marmərinin rəngini seçdi və bu rəng altında öz melul sifətinin, yumşaq qarnının, eybəcər ayaqlarının necə də nəcib-ləşdiyini görüncə vəcdə gəldi. Bədəninin hər tərəfindəki solğun çəhrayılıq yaşıl-mavilik qarşısında təslim olurdu. Bir azdan yalnız burnunun ucunda və qollarının üstündəki cüzi ağ yer bu bədənini insan məxluqatına mənsub olduğunu yada salırdı. Moris Oqe-Dyüpen bədənünə güzgüden ona baxan bu esərin şah esər olduğunu dərk edərkən heyecandan boğazı qurudu. O, göbəyinin ətrafına daha bir neçə sarımtıl qat əlavə etdi, baldırlarında iki-üç incə cizgilər çəkdi, buduna əyri-üyrü xətlər qoydu və əlbəttə, yenə də ən mühüm yer olan sifətinə diqqət yetirdi.

Moris Oqe-Dyüpen gigahlarını yaşıl rənglə örtükdən sonra hiss etdi ki, damarlarındakı qan donur. Əlləri qırpıq qurumağa başladı və o, dəhşət içində başa düşdü ki, əsil mermər ondan intiqam alır. Bəli, bəli, indiyə qədər elinə keçən hər şeyi süni mermərə çevirdiyinə görə, indi əsil mermər ondan intiqam əlirdi. Sonuncu canfəşanlıqla üstündəki rəngləri skibidarla təmizləmək istədi, amma barmaqları daha tərpənmirdi. O, son dərəcə kərkəş halda canlı mermərdən daşlar dünyasına keçəcəyi anın xoşlu intizarından donub qaldı və ona elə gəldi ki, bütün fikri, düşüncələri də donur. Sonra onun beyni daşa döndü. Daha sonra ürəyi daşa döndü və dayandı.

Arvadı yatmaq üçün onu çağırmağa gələndə Morisin yerində yaşıl mermər heykəl görüb çıxa gəldi. O, heç vaxt ərinə bu qədər gözəl görməmişdi. Adel bu esəri bəxşeyiş olaraq "Trapp" şirkətinə bağış-ladı. Heykəl inzibati şüaranı iclas keçərdiyi zalda, pyedestalin üstündə qoyuldu. Dul qadının xahişi ilə bir nəfər peşəkar heykəltəraş sənət yolunda həlak olmuş səbiq prezidentin və baş sədrin tamam lüdlüyünü örtməkdən ötrü əncir yarpağı yondu.

MARİ LUİZA VER

PERETİN NAĞILLARI

BALACA TOXUM

Yaz idi. Bir səhər Güneş öz-özünə dedi:

– Süzon bağında, torpağın altında balaca bir toxum var, cücərə bilmir, yatıb qalıb, gerek onu oyadam.

Güneş parladı, torpağı isitməyə başladı. İliq şüalar Toxumcuğa toxundu, onu oxşadı, astadan səslədi:

– Toxumcuq, ay Toxumcuq, cücərsənə!.

– Cücərə bilmirəm, qabığımdan çıxı bilmirəm, – deyər balaca Toxumcuq şikayətləndi.

– Güc ver, başını qabığı sındır. Bilirsənmi, cücə yumurtadan necə çıxır, sən də elə. Çıx torpağın üstünə, bağçada çiçək açarsan.

– Yox, bacarmıram! Gücüm çatmır! Qabığım yaman bərkdir!

Güneş pört oldu.

– Mən bilərəm sənə kum kömək eləyə bilər: gerek Yağış yağsın; amma mən Yağışı tapıb götürə bilmərəm. Biz onunla dost deyilik. Mən görünəndə Yağış qaçıb gizlənir. Yağış gələndə isə mən buludların arxasında qalıram. Yağış, onda mən gedim, bəlkə Yağış özü gəldi... Sabah qayıdaram ..

Elə bu vaxt Yağış da fikirləşirdi:

– Süzon bağında, torpağın altında balaca, lap balaca bir toxum var, yatıb qalıb, cücərə bilmir, gerek onu oyadam.

Yağış yağmağa başladı, lap bərk yağdı, damcılar torpağın altına süzülürdü:

– Tap-tap, Toxumcuq, ay Toxumcuq, cücərsənə!

Toxumcuq cavab verdi:

– Yox, cücərə bilmirəm, qabığım içindəyəm.

– Qorxma, cücərərsən, başınla qabığa güc ver, qabıq islanıb yumşalacaq. Daha sən cüce kimi yumurtanı sındırıb çıxmalı olmayacaqsan, mən sənə kömək edərem.

Toxumcuq gördü ki, doğrudan da qabıq nəm çəkib tamam yumşaldı, az qala özü açıldı. Toxumcuq qabıqdan çıxdı.

Torpağın altı yaman qaranlıq idi. Güneş yenə gəldi, Toxumcuğa ürek-direk verdi, onu isitdi, qulağına pıçıldadı:

– Toxumcuq, indi sən cücərmisən, amma rəngin hələ ağdır, lap ağ soxulcana oxşayırsan. Sənə mənim işığım, gözəl şüam lazımdır. Gerek sənə rəng verəm, yarpaq verəm, çiçək verəm. Çıx torpağın üstünə, görərsən bağça nə gözəldir.

Balaca toxum cücərdi, uzandı, özünə qida yığmaq üçün kök atdı, yavaş-yavaş torpağın üstünə çıxdı.

Yağışı yağırı, o, Yağışa dedi:

– Çox sağ ol, gözəl Yağış! Sən də Güneş kimi mənə kömək elədin; torpağı yumşaltıdın. Açıq havaya çıxdığıma elə sevinirəm ki! Ertesi gün Güneş ona baş çəkdi. Balaca ağac gözəlləşdi. O, Güneşi sevirdi, Yağışı da çox isteyirdi. Amma onları bir yerdə görə bilmədiyinə heyifsilənirdi.

Yay girəndə o, gül açdı. Nə yaxşı, indi Güneşlə Yağış onu görmək üçün eyni vaxtda gəlirdilər. Balaca ağac onları bir yerdə görəndə təəccüblənirdi, həm də sevinirdi!.. Onlara yalvarırdı ki, yenə bir yerdə gəlsinlər.

O vaxtdan bəri, Yağışla Güneş balaca ağacı çox istədiklərinə görə, hərdən eyni vaxtda gəlirlər. Onlar öz aralarında rəngarəng bir körpü salırlar. Həmişə başını qaldırır bu gözəl göy qurşağına tamaşa eleyir. Göy qurşağı Güneşlə Yağışın dostluq körpüsüdür.

QIZIÇIÇƏYİ

Eyvanimda Qızıçıçəyi gül açıb, elə qeşəngdir ki! Yan-yörədə uçsan quşlar ona qızıçığaz deyirlər. Qızıçıçəyi öz yerindən razıdır. O, böyük bir dibçəkə, bir topa sıx yarpağın arasında boylanır. Sapağına güc gəlib uzanır, lap çox uzanır ki, etrafı yaxşı görə bilsin. Bəs o nə görür? Lap yaxınlıqda ətirşah dibçəkləri düzlüb, balkonun qarşısında ağaclar, onların külekden titrəyən budaqları, lap uzaqda isə səma görünür.

Küçənin qırağına düzülmüş ağacların budaqları arasında qərbə aləm var! Burada sərcələr qovdu-qaçdı oynayıb, alabaxtalar qığıldayıb, bitdiyənlər özlərinə yuva tikir, milçəklər bütün günün günəş şüaları ilə oynayırlar.

Bizim Qızıçıçəyi öz taleyindən razıdır. Bu dəfə balaca, qara, anq bir Milçək Qızıçıçəyin üstünə qondu, ona belə dedi:

– Sən Parisdə niyə olursan? Qızıçıçəklərin hamısı çöldə, çəməndə bitir.

– Çöldə? – deyə Qızıçıçəyi təəccüblə soruşdu.

– Əlbəttə, mən çox gezmişəm! Çəmənliklərdə çoxlu Qızıçıçəkləri görmüşəm. Onlar sərin yerlərə yığışıb, baş-baş verib söhbət edirlər. Əl-ələ verib rəqs edirlər, oxuyurlar. Onların yeri sənəin balkonundan çox yaxşıdır.

– Yəqin elədir, – deyə Qızıçıçəyi qəmli-qəmli cavab verdi. O bilmirdi nə desin, qanı qaralmışdı.

Sən neylədin, murdar Milçək! Çirkli əllərlə Qızıçıçəyin sevinc dolu, qırmızı sünesinə toxundun! Bu balaca çiçəyin dərdə dözümlü yoxdur, fikirleşəndə rəngi solur:

– Yəqin çöldə həyat gözəldir! Yumşaq otlar, çiçəklər, sıxyarpaqlı ağaclar, şır-şır axan şəffaf bulaqlar var! Mən niyə evvanda doğulmuşam?

Qızıçıçəyi dərdə-qəmə batdı. Daha böyümək istəmədi, fikirleşdi ki, böyüməyə dəyməz. Daha dostlarına, budaqlarında quşlar oynayan ağaclarla, mehriban-mehriban ona əl edən başqa çiçəklərə də baxmaq istəmədi. Tala-tala sürünüb cürbəcür şəkillərə düşən buludlara, geniş ekrana oxşayan mavi səmaya da baxmırdı.

O, qarşısındakı evin barsından başqa heç nə görmürdü, bu səfə bəri uzaqları görməyə qoymurdu.

Qızıçıçəyi qasqabağını sallamışdı, xısın-xısın ağlayırdı. Başı elə qarışmışdı ki, heç yanında balaca bir Otun bitdiyini də görməmişdi. Ot, sap kimi nazik və zərif idi, toxumunun qaba hardan düşdüyü də məlum deyildi. O bizim dostumuz Qızıçıçəyi ekilmiş qabda bitmişdi. “Mən bu qeşəng Qızıçıçəyi ilə söhbət etmək istəyirəm” – deyə balaca Ot fikirleşirdi. Qoy bir yoxlayım.

– Balkon nə yaxşıdır!

Qızıçıçəyi qasqabaqlı cavab verdi.

– Çöl daha yaxşıdır!

Söhbət baş tutmadı, amma Otçıqaz davam edirdi:

– Ağacdakı bu yuvanı görmürsənmi? Bəs yuxarıda, göydə uçan qaranquşları necə?

– Yox, bunların heç biri mənə maraqlandırmır. Mən çöldə yaşmaq istəyirəm! Orada günüm yaxşı keçər!

– Bunu sənə kim deyib?

– Balaca bir Milçək dedi, o özü uçub çölə getdi. Heç sən çöldə görmüsən?

– Hə, görmüşəm. Mənim toxumum oradan gəlib. Mənim atam meşədə gölməçə kenarında bitmiş uzun bir Ot idi. Doğrudur, çöl çox yaxşıdır, amma orada sənə bacıların qızçıqlarının güzəranı pis keçir. Onların başları üzərini dəlisov alaqlar alıb, heç yanı görmürlər, yerə yatıblar, heç ağacları da görə bilmirlər. Əgər yağış yağmasa, susuzluqdan quruyurlar.. Burada sənə yerin genişdir. Əkil-diyn dibçək böyük, torpağı yumşaqdır. Sənə hər səher su verirlər, Güneş ağacların arasından sənə baxıb gülümsəyir.

– Doğrudur, – deyib Qızçıqəyi bir az şənəldi, – sən danışmağa başlayan dan əhvalım yaxşılaşıb.

– Yaxşı, onda biz tez-tez səhbət edərək. Qara, murdar milçəklərə qulaq asma. Həmin balaca Milçəyi daha görməzsən, çünki onu Bire-birdən quşu tutub apardı balalarına, amma xoşbəxt çiçəklərin yan-yöresində hərflənən paxıl milçəklər çoxdur. Onlara fikir vermə.

– Ah, birçə ona bax, – deyər Qızçıqəyi qışqırdı. Balkonun üstündə təyyarə kimi süzən sarışın Arıya bir bax, o da uçub bura gəlib, heç çöl üçün danıxmır.

– Yox, danıxmıram, – deyər Arı ona cavab verdi. Mən haradan desən bal toplaya bilərəm, balkonda da.

Sonra Arı uçub uzaqlaşdı... Qızçıqəyi yenidən şənəldi, başını lap yuxarı qaldırıb boyanmağa başladı. Onun başındakı gözəl çiçəyi al-qırmızı rəngə boyandı.

QƏŞƏNG LALƏ

Qurumuş çəmənliliklərdəki otların arasında bir Lalə vardı. İstidən yanırdı, boynu bükülmüşdü, başını aşağı sallamışdı. Elə hey deyirdi:

– Uf, yaman istidi!.. Ah, istidən yandıml!..

Otlar isə ona deyirdilər:

– Bəsdir deyindin! Sən danışanda bizim yangımız daha da artır!

Lalə susa bilmir, mızıldanırdı:

– Orada, çayırılığı sulayan şırıxın suyundan heç olmasa bir-iki damcı mənim üstümə səpiləydi

Doğrudan da bir az aralıda – bağcanın ortasında suçiləyən ətrafa su çiləyirdi.

Xırdaca damcılar lap hündürə qalxır, şən-şən qovdu-qaçdı oynayırdı, sonra bir-birinin ardınca qayıdıb yerə düşürdülər

Lalə özünün al leçəklərini susuzluqdan yanan qırmızı dodaqlar kimi tərpedir, qonşusu otlara pıçıldayırdı.

– O damcılardan bir az mənim də üstümə düşəydi.

– Səbir elə, özün deyirsən ki, hər axşam bizi sulayırlar. Yuxula, axşama kimi gözle.

– Elə bilirsiniz yatmaq olur. Qarısqalar zoğuma dırmaşır, milçəklər leçəklərim üzərində qaçışır, mənə qıdıqlayırlar!

– Yox, bu gün sənə qanın qaralıb. Dünən deyirdin ki, qarısqalar da, milçəklər də sənə dostlarındır. Özün şən-şən başımız üzərində yellənir, bütün çəmənliliyi şırıx sözlərlənlə əyləndirirdin.

Qəşəng Lalə sözündən dönmürdü

– Mən o damcılardan istəyirəm!

Damcılar istiqaməti dəyişdilər, bəlkə qəşəng Lalənin səsinə eşitdilər?

Amma, mənə, damcılardan istiqamətini rəhmdıl bir uşaq dəyişmişdi.

Lalənin leçəkləri üzərinə gur yağış yağmağa başladı. Qəşəng Lalə sevincindən dı əcib danışa bilmirdi. İri otlardan biri zarafatla soruşdu

– Hə, necədir? Çox su istəyirdin, indi razısanmı?

Lalə tövşüyo-tövşüyo cavab verdi:

– Mən... daha... nəfəs... ala bilmərəm...

– Sən həmişə narazılıq edirsən!

– Yox... mən... çox razıyam. Amma daha əldən düşmüşəm!

Lalənin başı damcılardan ağırlığından əyilib az qala yerə deyirdi. Axır ki, suçiləyən istiqamətini dəyişdi. Amma gec idi! Qəşəng Lalə istədi başını qaldırsın. Leçəklərinin bırı düşdü, sonra biri də düşdü... Az sonra leçəklərin hamısı töküldü.

Bir az kənarda su damcıları Güneş şüaları altında oynayırdı, oxuyurdular. “Qəşəng Lalə soyuldu! Qəşəng Lalə yox oldu!” Görəsən onlar Lalənin həlak olmasına sevinirdilər?

Yox, onlar paxıl deyildilər, bilirdilər ki, Lalə ölməyib. Su damcılarının oynasanda onun paltarını soyundurublar, qırmızı xalətə düşüb yerə,

amma Lale başını qaldırır. Onun başındakı yaşıl qutucuğun içinde toxumlar var, toxumlar yetişirlər

Heç Lalenin özü də leçəklərinin töküldüyünə peşman olmadı

– Yaxşıca payımı aldım, susuzluqdan şikayət etməkdən dostlarımı cana götürmüşdüm. Ne oldusa yaraşığıl qırmızı donuma oldu. Eybi yoxdur, mənim toxumlarımdan çəmənlilikdə çoxlu qırmızı, qəşəng lalələr bitəcək

Doğrudan da sonrakı yay, lalələr çölə, tarlaya səpələnib gizlənpəç oynayırdılar. Onları evləcə heç kəs görmürdü. Çünki zoğları da, yarpaqları da, düymələri də yamyaşıl idi, başqa bitkilərdən seçilmirdilər.

Az keçməmiş lalələr ətrafa baxmaq istədilər. Düymələri şişdi, sonra ortasından çatdı və qabıq yere düşdü. Qıpqırmızı, zərif, bir-birini qucaqlamış leçəklər göründü, sonra onlar açıldılar, al-qırmızı Laləyə döndülər.

– Ku-kul Biz burdayıq!

İndi çiçək toplayan adamlardan gizlənmək lazım idi!

Mən bir Lalə tanıyıram – yaman kələkbazdır! Qaçıb taxıl zəminində gizlənib O bilir ki, heç kəs Lalə dərmək üçün tarlaya girib gözəl sünbülləri özmez. Amma Lalə ətrafa tamaşa etmək isteyirdi, başını zəminin üzərinə qaldırmışdır. Herdən külək zəmini əsdirir, Lalə gah görünür, gah da gizlənirdi. Hər dəfə görünəndə öz-özünə deyirdi:

– Mən burdayam! – Sonra ətrafa tələsik bir nəzər salırdı.

Sünbüllər onu yenidən araya alırdılar.

– Yaxşı, mən gizlənirəm, – deyər Lalə arxayınlaşırdı.

Amma zəminin içi ilə kəndə gedən cığırda onu görürdülər. Ay Lalə, sən ne ehtiyatsızsan! Taxılın içində yaxşıca gizləne bilmirsənmi?

– Yox, onda heç ne görmürəm.

– Axı gəlib sənı dərərler!

– Narahat olmayın, mən özümü qoruyaram.

– Zavallı Lalə, sən ki belə zərifsen, ne edə bilərsən axı?

– İndi görərsiniz ..

– Yaman cəsəretlisen! Məncə sənın axırın çatıb. Bax, balaca Silvi anasının əlini buraxıb cığırda sənə tərəf gəlir.

– Gör ne gözəl Lalədir, – deyər qızcağaz qışqırdı. Mən onu dərəcəyəm!

– Gizlən, Lalə, yoxsa məhv olarsan!

– Yox, heç ne olmaz, – deyər o, cavab verdi.

Mən sizə demişdim ki, bu Lalə yamanca kələkbazdır. Qızcağaz əlini uzadan kimi Lalə öz qırmızı leçəklərini tökdü. Bəli, gözəl leçəklərin döndü də qopub uça-uça yere düşdü, elə bil dörd qırmızı kəpənək nəfəsini dərmək üçün yere enirdi.

Balaca Silvi məəttəl qalmışdı, əlini leçəkləri tökülmüş Laləyə uzadıb durmuşdu, gözələri yaşla dolmuşdu.

İndi bizim Laləmiz arxayın idi, daha heç kəsi özünə cəlb etməirdi. Başını lap hündürə qaldırıb baxa bilərdi, daha qırmızı gözəl leçəkləri yoxdu, başı balaca və yamyaşıl idi, üzərində yanları delikli bir qutucuq da vardı. Qutucuq get-gedə qurudu və içərisindəki toxumlar yetişdi. Külək dostumuz Laleni sünbüllərlə bərabər yığalamaya başladı. Ənənə idi; Lalə gah bu yana, gah o yana yığalanır, gah düzənliyə tərəf, gah da dağa tərəf əyilirdi. Hər dəfə əyiləndə qutucuğun içindəki toz kimi xırdaca, qara toxumlar dəşiklərdən sağa, sola, hər tərəfə səpələnirdi!

Bu toxumlardan çəmənliliklərdə, tarlalarda çoxlu lalələr cücərəcək, hər tərəfdən onların nəğməsi eşidiləcək:

Ku-kul, ku-kul Bize baxın!

Qəşəng lalələrlik, qızlar,

Bizi yaxınıza taxın!

YARPAQLARIN MÜBAHİSƏSİ

Vv... Vvviy...y...y! Vv...y...y eləyə-eləyə külək, cığırın qırağında gözəl tozağacını əsdirirdi.

Bircə qulaq asın: küləyin vıyıtısından başqa bir səs eşidilmir Yarpaqların necə çırpındığını, necə əsdiyini, özlərini budağa necə vuruqlarını görürsünüzmü? Yarpaqlar hirsələniblər Küləyə acıqları tutmayıb, yox! Şıltaq uşaqlar kimi özləri savaşırlar.

– Biz heç ne görmürük, – aşağı budağın yarpaqları deyirdi: – Heç ne görmürük, heç gəyü də görmürük. Yuxarıdakı yarpaqlar sıxlaşıb durublar ki, biz heç ne görməyək. Ey, aralanın! Çəkilin kənara! Biz göyde sünnən buludları görmək istəyirik, onlar axşamlar qırmızımtıl olurlar. (Bunu bizə dələ deyib.) Biz gecələr Ayı da görmək istəyirik. Ay yaman qəşəngdir, bezon yuyumru olur,

bəzən də parası yeyilmiş qoğala oxşayır... (Bunu bizə bayquş deyib.)
Tez olun, bir az aralanın!

Yuxarıdakı yarpaqlar da şikayətlənirdilər:

– Biz heç nə görmürük. Aşağıdakı yarpaqların hamısı sıxlaşıblar ki, biz aşağını görməyək! Aralanın! Kenara çəkilin! Biz yeri görmək istəyirik, yerdə rəngbərəng çiçəklər kimi bəzəkli cücülər var. (Bunu bizə alacəhrə deyib.) Biz gecələr Ay işığında mayallaq aşan dovşanlara, kiçik lampalar kimi işıq saçan ışıldaquşlara (bunu bizə bülbul deyib) də baxmaq istəyirik. Tez olun, kenara durun! Aralanın!

Yarpaqların hamısı birdən danışırdı, şikayətli səslərdən başqa heç nə eşidilmirdi. Hər gün mübahisə edirdilər.

Mülayım Günəş yarpaqlara siqal çəkər, onları sakitləşdirmək istəyirdi. Amma yarpaqlar gözəl fəslin səfəli günlərində şənlənmək-dənsə, elə hey soruşurdular:

– Bəs, payız nə vaxt gələcək? Payız gələydə yarpağın çoxu tökülərdi, biz də hər yanı görürdik! Bizə mane olan yarpaqların hamısı töküləcək!

Xışxış adlı yarpağın narazılığı daha çox idi. Bu yarpağa ona görə Xışxış deyirdilər ki, bütün günü tərpenir, xışıldayırdı. Onun yeri lap pis idi, ağacın ortasında qalmışdı, nə yuxarını görürdü, nə də aşağını.

– Hə, doğrudan, – deyə Xışxış soruşurdu, bəs bu payız nə vaxt gələcək? Payız gələndə ağacı toyuq yolan kimi yolacaq, ağacın gövdəsi və budaqlardan başqa heç nə qalmayacaq, – Xışxış qanmırdı, elə bilirdi ki, başqa yarpaqlar töküləcək, tek o qalacaq, ətrafa kefi istəyən qəder tamaşa edəcək.

Payız hər il tez gəlir. O fikirləşir ki, ağaclara yaşıl rəng yaxşı yaraşmır. Payız təzə rənglər getirir; qovaqlar sarılır, palıdlar çəhrayı, qırmızı rənglərə boyanır, albalı yarpaqları qızarır. Meşə başdan-başə gözəlləşir: elə bil od tutub yanıb, amma bu rəngərəng alov budaqlara istilik vermir. Soyuq düşür və yarpaqlar məhv olurlar.

Bizim tozağacı qızıltı-sarı rəngə boyanıb yolun kenarını bəzəyirdi. Onun yarpaqları gözəlləşmişdi, amma sakitləşməmişdi. Elə hey mübahisə edirdilər, seyrəkləşəcəklərini gözleyirdilər. Hər biri öz qonşusunun budaqdan daha tez qopub düşəcəyini güman edirdi. Yuxarıdakı yarpaqlar deyirdilər:

– Aşağını, yeri görəcəyik.

Aşağıdakı yarpaqlar da ara vermədən təkrar edirdilər:

– Yuxarını, səmanı görəcəyik

Onların yan-yörəsində şığıyan bir Qaranquş dedi

– Siz deli olmusunuz, niyə mübahisə edirsiniz, görməyə imkanınız olan şeylərə baxın, elə onlardan da ləzzət ala bilərsiniz.

Səfəh yarpaqlar isə gözllərini töküləcək yarpaqların boş qalacaq yerlərinə dikmişdilər; yarpaqlar tökülməyə başlamışdılar. Onlar budaqdan qopub, havada quş kimi süzür, yola səpələnirdilər.

Xışxış ağacın ortasında idi, külək ona toxunmurdu, hələ möhkəm idi, sevinirdi:

– Axır ki, ətrafı görməyə başlayıram. İndi göyün bir parçasını görəəm, yolun da bir hissəsini görə bilərəm. Nə yaxşı oldu!

Budaqdan qopub yerə düşən bir qonşusu ona dedi.

– Yaman insafsızsan, biz məhv oluruq, sən isə sevinirsən!

Xışxış cavab verdi:

– İndi də mən ətrafa tamaşa edəcəyəm, daha heç kəs mane olmayacaq

Ertesin gün o, Küləkədən kömək istədi:

– Kömək elə, mənə mane olan Yarpaq çoxdur, yuxarıda, aşağıda da yarpaqlar qalıb, qopar onları, hamısını yox, mane olanları qopar!

Amma ilin bu vaxtında Külək həmişə qəzəbli olur, o, yarımcıq iş görmür.

– Yaxşı, – deyə Külək cavab verdi

O var gücü ilə əsdi, qəzələndi, havanı soyutdu, tozağacını tır-tır əsirdi: "Hu-u-u-u-u!" Ağacın yarpağı birçə anda tökülüb qurtardı. Xışxış öz budağında tək qaldı.

– Hə, indi sevinə bilərsən! – deyə Külək qışqırdı. Bir yuxarı bax görüm, göyü götürsənmi?

– Görürəm, amma yaman üşüyürəm!

– Aşağını, torpağı necə, götürsənmi?

– Görürəm, amma soyuqdan əsirəm! Bəs mənə soyuqdan qoruyan yarpaqlar, mənim bacılarım hara uçdular? Bu fəsil nə qəmgin fəsildir! Yayda ağacda o qədər maraqlı şeylər vardı ki! Xalılı Bökək saplağıma qonub günün altında isinirdi, Qarışqa durmanıb yanıma qalxırdı, Ağacdələm iri budaqların ağ qabığını dimdikləyib təbii kimi çalırıdı, hələ səs-səse vermiş quşları demirəm.

– Deməli, sən hələ narazısan?! – deyib Külək daha da qəzəblə əsməyə başladı və Xışxış budaqdan qoparıb atdı

Görəsen gələn il yarpaqlar ağlılı olacaqlar? Heç inanmıram, onlar həmişə görə bilmədikləri şeyləri arzulayırlar! Yəne dava-dalaş salacaqlar:

- Kənara çəkilm, qoyun göydeki buludlara baxım! .
 - Kənara çəkilm, qoyun aşağıya baxım, görüm nə var, nə yox!..
- Amma onların hər biri görə bildikləri şeylərə baxıb, maraqlı hər nə varsa yoldaşlarına danışsaydılar daha yaxşı olardı.

ÜÇ GÖBƏLƏYİN SƏRGÜZƏŞTİ

Palıd ağacının dibində üç göbək bitdi.

Onlar əvvəlcə meşə ilə salamlaşdılar.

Göbəkələrin hər üçü qeşeng idi Şəhdə islanmışdılar, qabıqları zərif və sığallı idi. Ətir saçırdılar. Meşənin hər cür ətrini özələrinə çəkmişdilər. Onlardan ağac iyi, nəm yarpaq iyi, ot və yosun iyi gəlirdi. Özəri də başı papaqlı balaca cırdanlara oxşayırdılar.

Biri Pato idi - qısa boy, gəmbul O biri Faro idi; boyu çox uzundu, özü zərif idi. Başında yüngül papağı vardı. O, dostlarından yaraşıqlı olduğuna lovğalanırdı, deyəsən bir az özündən deyən idi. Üçüncü isə Fino idi: nə çox uzun idi, nə çox qısa, nə çox gəmbul, nə çox zərifdi, esil yeməli göbəkələrdən idi. O, üç göbəkəyin ən hiyləgəri idi, yamanca kələkbazdı.

Bir gün Faro dedi:

- Məşə yaman gözəldir! İstəyirəm meşəni gəzim. Görəsən biz həmişə burada qalacağıq?

Palıd ağacı cavab verdi:

- Hə, burada qalacaqsınız. Göbəkələr gəzməzlər, harda bitmələr orada da qalarlar. Mən özüm heç yere getmərim.

- Eh, sənə nə var ki! Sən ucasan, hər tərəfi görürsən, yarpaqların küləyə qoşulub oynayırlar. Torpağa yapışmış qalmaq bir iş deyil.

- Yox, bir yerdə qalmaq yaxşı deyil, - deyə göbəkələrin üçü də səs-səsə verdi.

Şamağacının yarpaqları arasında gizlənmiş bir Cırdan bizim dostlarımızın söhbətini eşitdi. Onun göbəkələrə yazığı gəldi:

- Bura baxın, - deyə o pıçıldadı, - bu axşam gəlib sizi meşədə gəzməyə apararam. Gərək heç kəs sizi görməsin. Göbəkəyin meşədə gəzməsi görünməmiş bir işdir, elə bəzilər ki, siz təlsimlisiniz. Amma

gecə heç kəsini xəbəri olmaz. Gecələr meşə heyvanların, bitkilərin, meşədə gizlənmiş qəribə haşəratların ixtiyarında olur Yox, heç kəs sizi görməz. Axşam görüşürük!

Axşam oldu. Ay, meşəni gümüşü rəngə boyadı. Balaca Cırdan yaşıl paltar geyinmişdi O, dələ boyda idi. Göbəkələrin üçü də heyran-heyran onun arxasınca gedirdi...

Onlar asta-asta yaşıl otların üstü ilə addımlayırdılar. Heç on addım getməmiş gəmbul Pato dağılıb bir Qarışqa yuvasına düşdü; qarış-qaların bir-iki yumurtasını ezdi. Qarışqalar yamanca hirsələndilər! Balaca, qara şeytanlar kimi hər tərəfdən axışmış gəldilər, göbəkələrin üstünə dırmaşıdılar, onları dişlədilər, cırmaqladılar, papaqlarının üstündə gəzməyə başladılar. Göbəkələr bilmirdilər canlarını qarış-qalardan necə qurtarsınlar.

- Özünü quru yarpaqlara sürtdün, - deyə Fino qışqırdı. Onun özü yarpaqların arasında idi, qarışqaları üstündən təmizləyib bildi. O biri göbəkələr də qarışqaları quru yarpaqların üstünə töküb qaçdılar.

Bir az gətmiş qara bir İblis Faronu saxladı:

- Sən nə gözəlsən, - dedi, - gəlsənə mən də özünə aparasan

- Faro gördü ki, İblis qeşeng deyil. Amma İblisün sözləri xoşuna gəlmişdi. O lovğalandı:

- Yaxşı, apararam.

İblis Faronun belinə mindi, lap yuxarı qalxıb onun başını dişləməyə və qazımağa başladı. Faro qışqırdı:

- Vay, ağrıyır! Ay aman, ölürem!

Faro onu götürüb alçaq bir budağın altından keçirdi.. İblis budağa ilişib yerə düşdü. Amma Faronun başında ın bir çapıq qaldı, indi başa düşər ki, lovğalanmaq yaxşı iş deyil.

Onlar lap yavaş-yavaş gedirdilər. Birdən Pato əmisi oğlu ağ göbəkəyi gördü. Bu yaxşı göbəkəkdir, amma qarnı yaman indir, ağır, çətrayı papağı da gözünün üstünə düşür. Onun yanına tez çatmaq üçün Pato qaçdı, ayağı sürüşüb gəlməyə yoxlandı, üst-başı palçığa bulaşdı.

- Gedəyin o yana..

Balaca cırdan qabağa düşüb atıla-atıla gedirdi. O, göbəkələrə başqa göbəkələri - onların qohum-qardaşlarını göstərirdi. Bura cürbəcür, rəngbərəng göbəkələrdən dolmuş idi.

Bu göbəkələr san göbəkələrdir. Mamurun üstündə açmış sarı çiçəklərə oxşayırlar, balaca başlarını irəli uzadıb şəh damcılarını udurlar.

Bu göbəlek isə Moril xanımdır. Doğrudur, donunun bozuntul rəngi onu bir az tutunlaşdırır, amma yamanca şüurlənib!

Bes çıxırın کنارındaki bu ucaboy cənab kimdir? Başında qırmızı, ışıldayan papağı var, papağın üstünə ağ pulcuqlar düzülüb. Elə yaxşı görünür ki!

– Yaxın getməyin! – deyə cırtıdan xəbərdar elədi. Zəhərli göbələkdir. Onu dəranlər zəhərlənib ölürlər.

Göbəlek dostlarımızın üçü də utandı, belə zalım qohumları olduğuna görə xəcalət çəkib geri döndülər. Onlar gəlib bir talaya çıxdılar. Burada qum ilə narın idi ki, Ay işığında qızıl tozuna oxşayırdı. Meşədəki dovşanlar gəlib burada mayallaq aşır, qovdu-qaçdı oynayıp, atılıb-düşürdülər. Yaman meşəli dovşanlardır! Yuxarı qatlanmış xırdaca quyuqları arxalarına yapışmış ağ ləkəyə oxşayıp, uzun, dik qulaqları qumun üstünə qərribə kölgələr salır.

Göbəlekler dovşanların oyunlarına tamaşa edir, əylənirdilər. Amma onlar ağacın kölgəsindən çıxmırdılar, çünki işıqda olmaq istəmirdilər, lap Ay işığı da onların xoşuna gəlmir.

Onlar dedilər.

– Gedəyin o tərəfləri də gəzəyin.

Meşə cırtıdan onları meşədə çoxlu gəzdirdi. O yorulmaq bilmirdi, meşədə nə varsa göbələklərə göstərir, izah edirdi. Axırda Cırtıdan dedi.

– İndi palıd ağacının dibinə qayıtmaq lazımdır. Bir azdan şəhər açılacaq. Gərək sızı görənlə olmasın. Gedək!

Yağış yağmağa başladı, göbələklər sevindilər. (Hamı bilir ki, göbələklər yağışı xoşlayırlar.) Gecə göbələklərin papaqları öz görkəmini xeyli dəyişmişdi. Papaqlar genişlənmiş neçə-neçə qırmızımtıl dillərin üzünə çəkilmiş əntiqə bir çətrə dönmüşdülər.

Cırtıdan geri qayıtmaq üçün yol göstərdi. Amma Faro getmək istəmirdi. O qaçıb bir ağacın arxasında gizləndi. Yoldaşları çıxdılar: – Faro!.. Faro!..

Cavab gəlmədi. Faro yoxa çıxmışdı. O istəyirdi meşədəki talada qalsın, hamı onu görüb heyran olsun. Zavalı Faro! Onun başına nə gəldiyindən yoldaşlarının xəbəri olmadı.

Fino qorxa-qorxa mızıldadı:

– Deyirlər ki, göbələkləri bəşirib yeyirlər.

Fino ilə Pato qəmli-qəmli geri qayıtdılar, gəlib öz doğma yerlərinə, palıd ağacının dibinə çıxdılar. Onlar indi bütün meşəni yaxşı tanıyırdılar, amma öz güşələrini hər yerden çox istəyirdilər.

Qıjılar onları gizlədir, qırmızı çiçəklər açmış üskükotu başını onlara tərəf əyir, yumşaq mamurlar onları öz yumşaq telləri ilə oxşayıp. Yuxarıda palıd ağacının budağına qonmuş qəşəng bir quş isə onlar üçün mahnılar oxuyur. Daha bəhər yaxşı güzəran olar!

Amma günərin birində Pato ehtiyatsızlıq elədi, balaca bir oğlan onu görüb dərdi, evə aparıb bışdı.

Fino isə qonşuluqdakı yaraşıqlı, ırı bir Qöbəlek xanımla evləndi. Az keçməmiş yan-yörədə çoxlu xırdaca göbələklər görüldü. Hamısı decəl, kələkbaz idilər, atalarına oxşayırdılar.

XIRDACA ALMA

Yayın axını idi. Bir topa yarpağın arasında gizlənmiş, Yumrucuq adlı xırdaca bir alma öz-özünə deyiniirdi.

– Heç mən qəşəng deyiləm. Günəş bir dəfə də olsa yarpaqların arasından mənə baxmayıb, heç kəs mənə görmür.

Xırdaca alma, budaqlarda yan-yana düzülmüş, özlerini gündə işdən bacılarına qibte edirdi. Onlar gözəl idilər, yanaqları qıpqırmızı lələ kimi yanırdı.

– Qəm eləmə, Yumrucuq, – deyə yarpaqlar ona ürək-dirək verdilər, görərsən bu gözəl almaların başına nə oyun gəlir!

– Onlara nə olur ki?

– Onları yeyirlər!

– Yeyirlər? Bəs, yemək necə olur?

Yumrucuq yemək sözünün mənasını sonra başa düşəcək. Sıx ekilmiş alma ağaclarının kölgəsindəki çəmənlərdə oynayan balaca oğlan hər dəfə belə bir mahnı oxuyurdu: “Ay alma, gözəl alma, nə qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən nə şirinsən”.

Bir şəhər həmin oğlan Yumrucuq gizləndiyi budaqdakı ən qırmızı almanı dərdi. O, almanı köynəyinin qoluna sürüb daha da parıldadı. Sonra, xarr, xarr! Onun dişləri şirin şirəli almanı parçaladı. Deymiş almaların hamısını bax, beləcə yeyirlər.

Yumrucuq qorxuya düşüb yarpaqların arasında gizləndi; indi onu heç kəs görməzdi, deməzdi. Yumrucuq onu gizlədən yarpaqlara minnətdar oldu, sevindi ki, yetişməyib, göz qabağında deyil.

Bələliklə, Yumrucuq öz budağında qaldı. Payız gəldi.. Yarpaqlar saraldılar, qızardılar, rəngbəreng oldular, amma hələlik tökülmədilər.

Yumrucuq böyümüşdü, hele yarpaqların arasında idi. Hərdenbir balaca oğlan ağacın dibinə gəlir, öz mahnısını oxuyurdu: "Ay alma, gözəl alma, ne qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən ne şirinsən..." Hər dəfə o gələndən sonra almaların bir neçəsi yoxa çıxırdı.

Yarpaqlar töküldülər, amma Yumrucuq qırmızı olmadığı üçün heç kəsın gözünə sataşmadı, qaldı ağacda. Bilirsiniz onun ne qeribə taleyi oldu?

Qış gəlirdi. Bir dəfə bərk külək esdi, Yumrucuq yerə düşdü. O yetişmişdi. Yağış yağdı, yer yumşaldı, Yumrucuğun bir böyrü yerə batdı. Kim isə bağda gəzəndə Yumrucuğu tapdaladı. Yumrucuq tamam batdı torpağa. O elə bilirdi ki, həmişəlik yatıb qalacaq torpağın altında. O yuxuya getdi, bütün qışı yatdı... Sonra torpaq yavaş-yavaş isindi; Bahar qonaq gəldi, Yumrucuğu yuxudan oyatdı... Yumrucuq hələ də torpağın altında idi. Yamanca deymişmişdi, daha onu tanımaq olmurdu... Belkə Yumrucuq korlanmış? Yox, korlanmayıb! Yumrucuq hiss etdi ki, içərisində ne isə tərpənir.

- Bu tərpənən nədir? - deyərək Yumrucuq Bahardan soruşdu.

- Tərpənən sənəin toxumlarındır, cücərlir. Onların hər biri böyüyüb iri alma ağacı olacaq.

Ne yaxşı! Yumrucuq sevindi. Deməli, o, ana olacaq, onun balaları xırda toxumcuqlar, böyüyüb iri ağac olacaqlar. Yumrucuq sevincindən bilmirdi ne etsin. Yuxarıdan torpağın üstündən bir səs eşidilirdi: "Ay alma, gözəl alma, sən ne şirinsən..." Bu, həmin balaca oğlanın səsi idi. O, bağda çiçək açmış almalara baxıb sevincindən oxuyur və fikirləşirdi:

- Payızda çoxlu, lap çoxlu alma yeyəcəyəm!

Çiçək açmış otların altından Yumrucuğun səsi eşidildi. O, xeyr-xahlıqla pıçıldayırdı.

- Oxu, balaca oğlan, oxu! Sən mənə yemədin, çox sağ ol! İndi mənəin toxumları cücərlir... İllər keçəcək, mənəin toxumlarımdan cücərmiş alma ağaclarının kölgəsində sənəin kimi neçə-neçə balaca oğlanlar oynayacaq, alma dənib yeyəcəklər. Onlar da sənəin sevdidiyin mahnını oxuyacaqlar:

- Ay alma, gözəl alma, ne qırmızısan, ay alma, gözəl alma, sən ne şirinsən!

Cəmənlidəki kepenəklərin ən cavanı olan Çoxuğan yolun qırağında bir çiçəyin üstünə qonub yavaş-yavaş yellenirdi. Külək çiçəyin zoğunu esdirir, Çoxuğan da çiçəyin üstündə gah o yana, gah da bu yana gedir, ləzzət alır!

Birdən kepenək aşağıda ır, qara bir böcek gördü. O, yerdəki bir topa mal peyini eşirdi.

- Bura bax ey, Zibilgezen, sən orada ne edirsən, zir-zibilin içində eşələnmə xoşuna gəlir? - deyərək Çoxuğan soruşdu

- Mən yolu təmizləyirəm. Yoltəmizləyəne kömək edəirəm. Yoldakı zir-zibili təmizləyirəm...

- Bəs, peyini niyə yeyirsən?

- Ne edim, arabama olsaydı daşıyıb kənara aparardım. Bilirsənmi mən yumurtalarımı da peyinin içinə tökürem ki, balaların yumurtadan çıxanda yeməkləri bol olsun.

- Öff, ne pis iy gəlir, - deyib Çoxuğan qanadlarını tərpətdi ki, iyi özündən kənər ələsin.

- Hə, deməli, sən cənab iytenirsən! Sən təkce çiçəklərin üstünə qonursan, ancaq çiçək şirəsi içirsən! Mən isə işləyirəm, bütün gündü işləyirəm, istaham da lap yaxşıdır. Bu yolları bir təmizləyən lazımdır, ya yox! Biz olmasaq yollar zir-zibil içində batar. Uç qızılgüllərin yanına, fərsiz!

- Mən fərsizəm? - deyərək Çoxuğan etiraz elədi. Mən artistəm, fərsiz deyiləm. Sənəe yolların üzəri ilə kepenəklər uçmasaq yollar yaxşı görünər? Biz otların üzərinə qonanda baxanlar elə bilirler ki, otlar çiçək açılar. Görürsən mənəin qanadlarımı ne bezəklə, ne gözəldir. Mənəin paltarım rəqqasələrin yüngül ipek donuna oxşayır...

- Mən öz paltarımdan çox razıyam. O möhkəmdir, davamlıdır, esil iş paltandır. Həç mənəin iş alətlərimi görmüsən? Birce pəncə-lərimə bax, gör necə güclüdür. Hələ iskenələrim də var, nəyi desən qəziyə bilərəm. Yaxşı, bəs ne bacarırsan, ay Çoxuğan? Sənəin ki, pəncələrin sap kimi nazıkdır, paltarın isə parıldayan zərif ipekdendir?

Çoxuğanla Zibilgezen hələ çox mübahisə edəcəkdilər. Yolun qırağında torpaq komasının arxasında balaca bir yer şıçanı gizlənmışdi. O, adi şıçanlar boyda idi, yumşaq şabalıdı tükləri vardı, adına Yereşən deyirdilər. Yereşən nazık, xırdaca burnunu Çoxuğanla Zibilgezənə tərəf çevirib dedi:

– Bura baxın, ayıb deyil savaşırsınız?
– Bu mənə murdar deyir!
– Bu mənə fərsiz deyir!
– Zibilgezen zibillikdən əl çəkmir!
– Çoxuğan işləmir, deyir ki, yolun üstü ilə uçub yolu gözəlləşdirir! Görürsən, Yereşən? İndi təqsir bizim hansımızdadır?
– Sizin hər ikiniz yaxşısınız, – deyə yer siçanı onları sakitləşdirdi. Mənim bir siçan dostum var, adamların evində yaşayır, çox şey öyrənib, bir gün o mənə dedi: “Adamlar evlərini süpürürlər, tozu, zir-zibili evdən çıxarıb atırlar. Ev təmiz olandan sonra onu gözəl qablar, yaraşıqlı fiqurlar, şəkillərlə bəzəyirlər... – Zibilgezen, sən süpürge kimisən, harda zibil görsən təmizləyirsən. Çoxuğan, öz qardaş-bacılarını birgə uçanda siz canlı, gözəl bir şəkə oxşayırsınız, cəməntliyə yaraşıq verirsiniz. Səzə baxanlar heyran qalırlar.
Çoxuğan şən-şən diləndi:
– Doğrudur, cığır təmiz olanda onun üzəri ilə uçmaq da xoş olur.
– Doğrudur, – deyə Zibilgezen də razılaşdı, mən zir-zibilin içində işləyib yorulanda yuxarı baxıram, bəzəkli kəpəneklərin uçuşmasına tamaşa edərkən yorğunluğum çıxır.
– Yaşasın təmizlik!
– Yaşasın gözəllik!
Salamat qal, Yereşən! Kəpənek uçub başqa bir çiçəyin yanına getdi, Zibilgezen isə yolu yaraşıqdan salan mal peyini çib kənara daşımağa başladı.

BÜLBÜL OXUYANDA

İncigülünün düymələri uzun, yaşıl yarpaqları arasından başlarını azacıq qaldırıb ətrafa baxıb fikirlişirdilər:
– Bülbül oxuyanda biz dümağ çiçəklər olacağıq, – yavaş-yavaş silkələniib ətrafa ətir saçacağıq.
Gül kolları deyirdilər:
– Bız qol-budaq atıb evin bu cybəcər barsını ətirli güllərlə örtərək, qoymarıq gözə görünsün.
Bağ onun sözlünə qüvvət verdi:
– Mənim gözəl lələlərimin iri ləçəkləri açılacaq, zanbaqlarım həyəti bəzəyəcək, nergizgülü açacaq, iri şabalıd ağacı qıpqırmızı

çiçəyə bürünəcək, bülbülün yuvası şabalıd çiçəklərinin arasında gözə görünməyəcək. Kendin qurtaracağındakı evin böyük bağında bu sözlər tez-tez eşidilirdi.

– Bülbül oxuyanda.. Bülbül oxumağa başlayanda...

Ləkin bülbül oxumurdu. Bülbül təbiət onun nəğməsinə gözəlçirdi... İncigülü yarpaqların arasında bükülüb qalmışdı, qızılgülün düymələri sıxılır, ləçəkləri açılmağa qoymurdu; lələnin düyməsi tüksüz, sıqallı başını qaldırıb təvəccülə ətrafa baxırdı. Zanbaqlar yuxuda idilər, bənövşələr solurdu. Şabalıd ağacının qırmızı çiçəkləri də açmırdı.

Həmü bülbülün şirin nəğməsinə gözəlçirdi. Doğrudur, bu yaz hava bir az soyuq keçirdi. Yox, ağaclar, güllər soyuğa görə yatıb qalmamışdılar, onlar bülbülün nəğməsinə gözəlçirdilər. Bəs, bülbül hardadır? Niyə oxumur?

Məşədəki ala-bəzək bənövşələr başlarını qaldırıb ipək ləçəklərini o üz-bu üzə çevirib hər yana baxdılar sağsağanla şanapipik bülbülü həyləyib ələmə səs saldılar:

– Qa-qa! Ku-ku!

Nəğməkar quşu tapa bilmədilər. Amma Bülbül bağda idi. Ağacın budaqları arasında gizlənmişdi; o hələ özünə yoldaş tapa bilməmişdi. Axı Bülbül tək olsa özünə yuva tikməz. Dışı Bülbül yuvada xırdaca yumurtalarının üstündə kürü yatanda, yumurtaların içində xırdaca quşcuğazlar əmələ gəlirdi. Vaxt Bülbül oxuyur

Bu il Bülbül şıltaqlıq edirdi. Qonşu budaqda durub mehriban-mehriban ona baxan dışı bülbülü bəyənirdi. Başqa bir quşla ailə qurmaq istəyirdi. Çox səfeh fikirdir! Axı quş da quşluğuyla öz tayını tapır, erkək qarğa dışı qarğa ilə, erkək göyərçin dışı göyərçinlə, xoruz toyuqla.

Bunu Bülbül də bilirdi, amma yenə yoxlamaq istəyirdi..

Bağda həmü Bülbülün nəğməsinə gözəlçidiyə görə əl-ayağa düşüb ona bir yoldaş axtarmağa başladılar. Kim Bülbülün yoldaşı olmaq istəyir?

Dışı Alacəhrə budaqdan budağa atıla-atıla onun yanına gəldi:

– Əgər razısan mən Bülbül xanım olaram.

– Yox, sən çox fırlanırsan, mən isə bir yerdə durub fikirlişməyi xoşlayıram. Sənin kimi dincdurmazın yanında şirən nəğmələr qoşa bilmərəm

Lələkləri bəzəkli Şanapipik gəldi.

– Yox, sən bir az irisən, – deyə Bülbül etiraz elədi. Görürsənmi mən necə zərifəm, biz bir-birimizə yaraşırıq.

– Bəs, mən necə, – deyə xırdaca bir Torağay soruşdu, mən ki zərifəm?

– Ay zavallı Torağay xanım, sən ele balacasan ki, göyə qalxanda daha gözə görünürsən, xırdaca ulduza oxşayırsan, ancaq səsin eşidilir Yox, mən sənin arxanca göyə qalxa bilmərəm Mən həmişə bir budaqla oturub nəgmə oxuyuram.

Axırda ala-bula Sağsağan gəldi, başladı cığıldamağa. O qəder danışıdı ki, gəl görəsən... Sinesini dolu imiş!

Sağsağan lap tez-tez danışdı, qorxurdu ki, söhbəti axıra çatdırma bilməyə

– Sən meni yordun. Məni eldən saldın, – deyə Bülbül halsız-halsız mızıldadı. Kəs səsini, çıx get burdan!

Quşların hamısı Bülbülə dedilər:

– Sən nə yaman şıltaqsanmış!

Bülbül axtardı, çox axtardı, amma quşların heç biri susub durmuş nəgməkar quşun xoşuna gəlmədi.

Kaş Bülbül oxuyaydı...

Bağcanın hər tərəfindən bu sözlər eşidilirdi, hamı gözleyirdi.

Bir gün səhər arılar təhnədən çıxıb bağçaya uçdular. Onlar ora-bura vurnuxur, təəccüblənirdilər, bağçada çiçək yox idi. Arılar çiçəklərə dedilər:

– Siz gecikmişsiniz, yaz gəlib, bunu bizə yemişən kolu xəbər verib. Bəs, siz nəyi gözleyirsiniz?

– Doğrudan da biz nəyi gözleyirik, – deyə ağaclar acıqlandılar. İndi ki Bülbül oxumur, biz onsuz çiçək açarıq, özü peşman olar!

Bütün çiçəklər açmağa başladılar. Günəş par-par parıldı. İncigül və qızılgülün ətri bülbülün güzləndiyi şabalıd ağacını bürüdü.

– Bu nədir? – deyə Bülbül təəccübləndi, yoxsa bu, Baharın etridir?

O, budaqların arasından aşağıya boyladı. Bağçada bütün güllər açmışdı. Bahar gəlib... Mən isə hələ öz nəgməmi oxumamışam! Tez, tez bir yuva tikmək lazımdır. Gerek yuvada yumurtalar olsun. Özümə bir yoldaş tapmalıyam, tez!

– Mən buradayam, – deyə qonşu budaqda xəyala dalmış dişli Bülbül onu səslədi

Bülbül çevrilib ona baxdı, fikirləşdi ki, doğrudan da ən yaxşı yoldaş ele budur, nə çox irdir, nə də çox xırda, nə çox gəzmir, nə də çox yatmır. O da bu ağacın budaqları arasında qalmaq sevir. Bəli,

elbette, bu ele onun axtardığı quşdur. Çox gözəl! Yaxşı ki, dişli Bülbül uçub getməyib!

– Tez, tez gəl yuva tikək!

Bülbül indi bütün gecəni gözəl nəgmələr qoşur. Sonra gündüzlər həmin mahnıları yenidən oxuyur. Bütün günü oxuyur ki, gecikdiyinə görə onu bağışlasınlar

Daha heç vaxt Bülbül Baharın gəlişini xəbər verməyə gecikməz, adamlara da, bitkilərə də gül-çiçək fəslinin gəldiyini xoş nəgməsi ilə xəbər verər.

O, məhriban dişli Bülbülü də öz şırn nəgməsi ilə oxşamağı unutmaz.

QARATOYUĞUN DİMDİYİ NİYƏ SARIDIR?

Sağsağan xanım budaqdan-budağa atıla-atıla bütün günü danışdı. Bir dəfə o soruşdu:

– Şabalıd ağacındakı Qaratoyuğun görkəmi niyə belə güləlidir? Belkə dimdiyi sarı olduğundan belə məzəli görünür?

– O, yaxşıca payını alıb! – deyə Alabaxta quruldadı

– Yox, görkəmi yaxşı deyil, ele bil dimdiyini yumurta sarısına batırıb.

Göyərçin onun sözünü təsdiq elədi:

– Düzdür, onun dimdiyiindəki yumurta sarısıdır! Keçmişdə belə bir əhvalat olub...

Əvvəllər qaratoyuqların dimdiyi sarı deyilmiş, başqa quşlar kimi onların da dimdiyi boz-çəhrayı imiş.

Həmin vaxtlar lelekli qapqara şəvə kimi parıldayan gözəl bir qaratoyuq varmış. O, ailəsi ilə birgə gümüş rəngli cökə ağacının ən iri bir budağında yaşayırmış. Adı Flüto imiş.

Bir gün o, qonşu quşlara deyir:

– Biz səfərə çıxırıq!

– Hara gedirsiniz? – deyə quşların bəziləri maraqlanırlar.

– Qalanın bağına gedirik, orada bir giləs ağacı var, gilələri yetişib. Gedirik gilə yeməyə. Hamısını yeyib qurtarandan sonra gələcəyik.

– Yaxşı yol! Uğur olsun! – deyib sərcələr onları yola saldılar

Sağ olun! Bizim budağımızı qoruyun. Qoymayın ora qonan olsun! Qayıdanda özüm orada yuva tikəcəyəm.

Flüto, diş qaratoyuq və balaları uçub getdilər.

Bir neçə gün işlər yaxşı keçdi, heç kəs Flütonun yerini tutmadı. Sonra bir cüt alabaxta gəldi. Görsən, onlar cökə ağacına niyə qonmuşdular?

Erkek alabaxtanın adı Qurqur idi. O xırda addımlarla diş alabaxtanın arxasında gedir, boynunun tükrlərini qabardır, başını qaldırıb endirirdi.

– Qur-qur-qur! Qur, qur-qur, yuva tikəkmi?

– Qu-u, qu-u, elbette, gəl tikək, – deyə diş alabaxta Qurqur xanım cavab verdi, başını aşağı salıb qanadlarının ucunu tərpətdi.

Onlar cökənin ən gözəl budasını seçdilər, budanın gövdəyə birləşən yerində – haçada yuva tikməyə başladılar.

– Burda yuva tikməyin, – deyə quşlar cildəşdilər. Bura Qaratoyuğun evidir. Özü bu yaxınlarda qayıdacaq, yuva tikəcək.

Qurqur xanım yamanca tələsirdi. Qaratoyuq isə gəlib çıxmır, bextindən küssün!

– Qur, qur-qur!..

Yuva tez hazır oldu. Qurqur xanım iki yumurta yumurtladı, sonra arxayınqlıqla öz yuvasında kürt yatdı. O sevinirdi, yumurtalardan körpə alabaxtalar çıxmasını səbirsizliklə gözləyirdi.

Yox, onun sevinci uzun çəkmedi, çünki Qaratoyuq qayıdıb gəlmişdi. Yarpaqların arasında səs-küy qalxdı.

– Bura mənim yerimdir. Mən yuva tikmək istəyirəm!

– Bir az gözlə, – deyə Qurqur xanım onu sakitləşdirməyə çalışdı. Mənim balalarım uçmağı öyrənən kimi evini özünə qaytarar!q!

– Yox, sız indi bu saat çıxıb getməlisiniz! Mən də istəyirəm balalarım olsun!

Erkek Alabaxta söhbətə qarışdı, amma səbirsizlik elədi, Qaratoyuğun sözlərinə dözə bilmədi, qanadı ilə vurub onu ağacdən yerə saldı.

Flüto güclü deyildi. Bilirdi ki, Qurqur xanımı yuvadan qova bilməyəcək. Amma tərsliyi tutmuşdu. O açıqla dedi:

– Yox, mən yuvamı burada tikəcəyəm.

Qurqur xanım yuvada kürt yatırdı. Bir aşxam erkek Alabaxta yem axtarmağa getmişdi. Qurqur xanım yuvada o qədər hərəkətsiz qalmışdı ki, ayaqları ağrıyırdı. Hava çox isti idi, yumurtalar açıq qalsalar soyumazdılar. Qurqur bir az gəzinmək üçün uçub qonuş ağaca qondu.

Flüto pusquda durmuşdu, hayfını çıxmağa imkan axtarırdı. O uçub yuvanın kənarına qondu. Dimdiyi ilə vurub yumurtaların ikisini də qırdı. Tak! Tak! Vessalam. Sonra qaçıb gizləndi.

Qurqur xanım çöldə çox ləngimədi, qayıdanda nə görə yaxşıdır? – Mənim yumurtalarımı!? Kim qırıb mənim yumurtalarımı?

Heç kəs yumurtaları qırarı görməmişdi. Qurqur xanım bütün gecəni ağladı. Erkek Alabaxta isə dostlarını başına yığub günahkarı axtarmağa başladı. Birçə işə baxın! Heç quş yumurtasını qırarlar! Kim buna cəsarət edib? Axı bu xırdaca, isti yumurtaların içindən körpə balalar çıxacaqdı. Çox ciddi məsələdir! Yumurtaları qırmaq iki balaca, yupyumşaq Alabaxta balasını öldürmək deməkdir.

Quşların hamısı acıqlanmışdı. Onlardan biri günahkarı tapıb cəzalandırmaq üçün Qartal çağırmağa getdi.

Qartal bütün quşları yanına çağırırdı.

Onlar bir-bir gəlib Qartala qarşısından keçdilər. Flütonun növ-bəsi çatdı.

– Yumurtaları sən qırırsan!

Qaratoyuq başını tərpətdi, istəyirdi “Yox, mən qırmamışam!” desin. Amma Qartala gözlləri çox itidir, o hər şeyi görür. Qartal quşlara dedi:

– Bir baxın, yumurtaları Qaratoyuq qırıb! Onun dimdiyində yumurta sarısı qalıb!

Doğrudan da belə idi; Qaratoyuğun dimdiyindəki sarı ləkəni hamı gördü. Qartal qərar verdi:

– İndi ki belə pis iş görmüsən, sənə dimdiyin hemişə sarı qalacaq.

Həmin vaxtdan bəri Qaratoyuğun dimdiyi sarıdır.

Sağsağan dedi:

– İndi görə ki, murdar Qaratoyuq dimdiyimi hamıdan gizləsin. Bəs o bilmir ki, dimdiyinin sarı olması onun cəzasıdır?

– Bilir. Biz də bilirik və yadımdan çıxarmırıq, – deyə Qurqur xanım cavab verdi. Ele ona görə də Alabaxtalar növbə ilə kürt yarırlar ki, yumurtaların üstü açıq qalmasın. Amma başqa quşlar Qaratoyuğun əməlini yaddan çıxarırlar... Axı aradan çox vaxt keçib! Qaratoyuq istəyir onları aldatсын; deyir ki, dimdiyindəki sarı ləkə yaraşıqlı bir bezəkdir!

Amma Qaratoyuq bağcadakı çəmənlərdə Alabaxta ilə üz-üzə gələndə qorxuya düşür, qaçıb uzaqlaşır: qorxur ki, Alabaxta qanadı ilə vurub onu otun üstündə diyirləder.

Qaratoyuğun bexti getirib ki, biz zalım deyilik, günahını bağışlayırıq!

ALBER KAMU

(1913-1960)

TAUN

(Romandan fragment)

"...Söylenən qeribə əhvalatlar 194...-cı ildə Oran şəhərində baş verib. Əslində əhvalatlar adillikdən çıxarılıb və yerləri dəyişdirilib. İlk baxımda Oran doğrudan da adi bir şəhər, Əlcəzairin dəniz sahilində yerləşən fransız əyaletidir.

Əvvəlcədən etiraf edək ki, şəhərin özü yarasıqsızdır. Görkəmi sakit görünüşdə, onu başqa ticarət şəhərlərindən fərqləndirən cəhətləri sezmək üçün xeyli vaxt lazımdır. Məsələn, göyərçini, ağacı, bağı olmayan, qanad çırpıntısı, yarpaq xıslılığı eşidilməyən bir şəhəri, sifəti bilinməyən bir yeri necə təsvir etmək olar? Burada fəsillərin dəyişməsinə ancaq səmaddan bilmək olur. Baharın gəlişi də ancaq havanın etrindən və tacirlərin əyaletdən gətirib satdıqları gül dəstələrindən duyulur. Yayda istinin gücündən dam döşənəcəyi çox qurumuş evlər od tutub yanır, divarlar boz küllə örtülür. Qapı-pəncərəni bağlayıb, evdə gizlənməli olursan. Payızda isə leysandan sonra hər yan palçıq olur. Ancaq qış gələndə xoş günlər başlayır.

Hər hansı bir şəhərin həyatı ilə maraqlananda gerek orada adamların necə işləməsinə, necə sevməsinə və necə ölməsinə öyrənsən. Bizim balaca şəhərdə isə bunların hamısı eyni iqlimin özü kimi qarışıq və cansıxtıcıdır. Yəni, burada adam dənizir və bu dənizməyə adət etməyə çalışır. Bizim şəhər camaatı çox işləyir, amma varlanmaq üçün işləyir. Əsasən ticarətlə məşğul olur, özlərinin dedikləri kimi, hər şeydən əvvəl işgüzarlıqla məşğul olurlar. Amma kiçik əyləncələri də yaddan çıxarmır, arvadbazlıq edir, kunoya gedir, dənizdə çimirlər. Belə əyləncələri, təbii olaraq, şənbə-bazar günlərinə saxlayır, həftənin qalan günlərini isə pul qazanmağa çalışırlar. Axşamlar işdən

çıxanda təyin olunmuş vaxtda kafelerde görüşür, bulvarda gəzişir, yaxud da öz evyaxanlarında otururlar. Cavanların əyləncələri çılğın və qısa olur, yaşlılar isə evlərdə toplaşır, çoxlu pul qoyub, kart oynayırlar.

Fikirləşmək olar ki, bu cəhətlər ancaq bizim şəhərlərə aid deyil, eyni bütün müasirlərimiz belə yaşayırlar. Doğrudur, adamların bütün günü işləyəndən sonra qalan vaxtı kafe və qumarxanalarda pul xərcləmək, boşboğazlığa sərf etmələri adi haldır. Amma eyni şəhərlər və ölkələr də var ki, oranın camaatı hərden başqa işlər haqqında düşünür. Əslində, bu vəziyyət heç nəyi dəyişmir. Amma bir halda ki, fikirlişirlər, deməli, nəyinse xeyrinə fikirlişirlər. Oran isə, əksinə, fikirlişməyən bir şəhərdir, yeni əsil müasir şəhərdir. Bizim şəhərdə adamların necə sevimlərlərini dəqiq təsvir etməyin əhəmiyyəti yoxdur. Kişilərlə qadınlar ya məhəbbətə qurşanır, az vaxtda biri-birini üzüb, əldən salır, ya da qoşalaşır, birgə ömür sürməyə başlayırlar. Orta vəziyyət isə, demək olar ki, yoxdur. Eyni bu da xüsusi bir cəhətdir. Oranda da, başqa yerlərdə olduğu kimi, vaxt və fikir çatışmazlığı üzündən adamlar öz məhəbbətlərindən xəbərsiz olurlar.

Bizim şəhərin ən maraqlı cəhəti budur ki, burada ölüm də çətinliklə başa gəlir. Əslində, bu çətinliyi narahatlıq adlandırmaq daha düzgün olar. Xəstəliyi heç kim xoşlamır və hamı xəstəlikdən qorxur. Amma eyni şəhərlər və eyni ölkələr var ki, orada xəstələrə xüsusi qayğı göstərilir. Belə yerdə rahatca ölmək də olar. Xəstəyə qayğı və onun ölənin kömək axtarışı təbii bir haldır. Oranda isə iqlimin təsirinə, işgüzarlığa, mənzərənin yarasıqsızlığına, axşamın tez düşməsinə və əyləncələrin yoruculuğuna dözmək üçün sağlam can gərəkdir. Burada xəstə düşən təq-tənha qalır. Xəstə istidən od tutub yanan divarlar arxasında tək can verdiyi vaxt şəhər əhalisi telefonlarla danışır, yaxud kafedə oturub, işgüzarlıqdan, müqavilələrdən, qəbzələrdən, xüsusi hesablardan söhbət açır. Belə quru, cansıxıcı bir yerdə can verən hər kəs ölümün necə əziyyətli və narahat olduğunu daha aydın duyur.

Sadaladığım cəhətlər bəlkə də şəhərimiz haqqında müəyyən təəssüvvür yarada bilər. Geniş təəssüvvür yaratmağa ehtiyac da yoxdur. Əsas məqsəd şəhərin yəndəmsiz görkəmini və əhalinin yəndəmsiz həyatını nəzərə çatdırmaq idi. Adam ki, bir həyat tərzinə adət elədi, güzəranı da yüngülləşir. Bir halda ki, bizim şəhərimiz adətələrə rəğbətə yanaşır, deməli, adət edib yaşamaq olar. Amma şübhə yoxdur ki, belə həyat çox da gözəl olmur. Bizdə, heç olmasa, tər-töküntülük yoxdur. Əhəlimiz isə üreyiaçıq, gülərlə və fəal olduğuna

göre, bura gələn səyyahların haqlı rəğbətini qazanır. Güzəlliyi, yaşılığını, heç qəlbi də olmayan bu şəhərə adam əvvəl-axır adət edir və burada ilişib qalır. Onu da demək lazımdır ki, bu şəhər mənzərəli bir güşədə, yaraşıqlı təpələrin əhatə etdiyi boş bir düzəndə, gözəl dəniz mənzərəsi yaxınlığında tikilib. Adam təəssüf edir ki, şəhər arxası dənizə tikilib, dəniz görünür, onu görmək üçün isə gərək dəniz kənarına qalxasan.

Dəniz kənarına gələndə mənzərə dəyişir. Bu ilin yazında baş verən əhvalatları, daha sonra şəhəri bürüyəcək və bizim nəql edəcəyimiz bəd xətlilikləri heç kəs ağlına da gətirməzdi. Bu əhvalatlar bəzilərinə təbii, bəzilərinə isə ağlasığmaz görünəcək. Amma əhvalatların şərhçisi gərək belə fikirlərə əhəmiyyət verməsin. Onun borcu budur ki, "əhvalat belə olub" deyə söze başlasın. Çünki əhvalatın necə başladığını da bilir, bu əhvalatın bütün bir xalqı vələyəyə saldığını da, münlərlə şahidin onun doğru sözlərinə rəğbət bəsləyəcəyini də

Bu əhvalatı danışan adamın kimsəyə lazımı vaxtda biləcəkdir. Onun belə bir əhvalatda iştirakı da şərtdir. Əgər təsadüf onu əhvalatın iştirakçıları ilə görüşə çağırmasaydı, şahidlərin danışdıqlarını yazıb götürməsaydı və özü bir növ bu əhvalata qarışmasaydı, belə bir hekayətə başlamazdı. Elə tarixçilər də əsərlərini bu cür yazırlar. Doğrudur, tarixçilər, hətta həvəskar tarixçilər də sənədlərə əsaslanırlar. Bu əhvalatı yazan adamın da öz sənədləri var: əvvəla, öz şahidliyi, sonra başqalarının şahidliyi, əhvalatın bütün iştirakçıların söhbətlərini özü dinləyib, yazmalı olub və nəhayət, əldə edə bildiyi yazılı sənədlər. İndi o həmin sənədlərdən müvafiq vaxtda istədiyi kimi istifadə etmək istəyir. O, həm də istəyir ki... Yox, deyərsən, gırış sözü uzun çəkdi. Əhvalatın özünü danışmağa başlamaq lazımdır. İlk günlərin təsvirinə isə lap az vaxt lazımdır.

Aprelin 16-da şəhər həkim Bernar Ryö otağından çıxanda qapının ağzında bir siçovul ölüsü gördü. O, çəkinmədən ayağı ilə siçovulu kənara itələyib, pilləkənə aşağı endi. Amma küçəyə çıxanda qapısı ağzında siçovul görməsi onu təəccübləndirdi və o, ev nəzarətçisini xəbərdar etmək üçün geri döndü. Nəzarətçinin təəccüblənməsindən duyulurdu ki, burada nə isə bir uyğunsuzluq var. Qapısı ağzında

siçovul ölüsü görməsi onu ancaq təəccübləndirmiş, ev nəzarətçisini isə dəhşətə gətirmişdi. Nəzarətçinin fikri dəqiq idi: evdə siçovul yoxdur, vəssalam. Həkim onu inandırdı ki, ikinci mərtəbədə siçovul ölüsü görüb. Nəzarətçi yenə sözləndi dənizdə. Evdə siçovul yoxdur, yaqin həmin siçovulu çöldən gətiriblər. Bir sözle, kum isə zarafat edib.

Elə həmin axşam Bernar Ryö evin dəhlizində durub, qapısının açarını cibindən çıxardığı vaxt iri bir siçovul gördü. Heyvan dəhlizin qaranlıq küncündən çıxıb, sənədləyə-sənədləyə ona tərəf irəlilədi. Sonra dayandı, müvazinətini düzəltmək istədi, yenə irəlilədi, sonra dayanıb, yerində fırlandı, astaca ciyildəyib, yerə yıxıldı və burun dəliklərindən qan açıldı. Həkim bir az ona tamaşa edib, yuxarı, öz mənzilinə qalxdı.

O, siçovulun özü haqda fikirləşmirdi. Heyvanın burnundan qan fışırması fikrini qarışdırmışdı.

Həkimin arvadı bir il idi ki, xəstələnmişdi. Ertesi gün onu dağa, müalicə evinə yola salmalı idi. İçəri girəndə gördü ki, arvadı onun tapşırığına əməl edərək carpayıda uzanıb. Belə istirahətdən sonra sabahkı yolun yorğunluğu onu çox üzmədi. Arvadı onu görəndə kimsə gülümsədi və bu təbəssümü ilə "Özümlə çox yaxşı hiss edirəm" demək istəyirdi.

Həkim masası üstü lampasının işığında arvadının ona tərəf çevrilmiş sifətinə baxırdı. Otuz yaşa çatmasına və xəstəliyinə baxmayaraq, gənclik tərəvəzi belə üzündən çəkilməmişdi. Bəlkə də xoş təbəssümü onu belə gənc göstərirdi.

Həkim dedi:

- Bacarsan, bir az yuxula. Şəfqət bacısı saat on birdə gələcək, mən də səzi saat on iki qatırı ilə yola salaram.

Həkim arvadının azacıq tələmiş alından öpdü. O, qapıdan çıxana qədər arvadının zərif dodaqlarının təbəssümü çəkilmədi.

Ertesi gün, aprelin 17-si, şəhər saat səkkizdə ev xidmətçisi həkimin yolunu kəsib, şikayətləndi ki, kum isə yenə şit zarafat edib, girecəyə üç siçovul ölüsü atıb. Özü də siçovulları al-qanın içindədir və yaqin ki, onları iri dişli tələ ilə tutublar. Ev xidmətçisi ölü siçovulları bir müddət əlində sallayıb, qapı ağzında durmuşdu ki, bəlkə qonşulardan biri gülüb, öz zarafatını bir növ etiraf edə. Amma heç kimdən şübhələnmə bilməmişdi.

Xidmətçi Mişel deyirdi.

- Eybi yoxdur, əvvəl-axır əlimə keçəcəklər

Əhvalata marağı artmış Ryö bugünkü işinə ən kasıb məhəllələrdən başlamayı qərara aldı. Belə məhəllələrdə həyətlərin zibil qutuları daha gec daşınır, düz, tozlu küçələrin səkiləri boyu zibil gün qalxana qədər dolu qalır. Keçdiyi küçələrdən birində həkim tərəvəz tullanları, çirkli əsgilər üzərinə atılmış on ikiyə yaxın siçovul ölüsü gördü.

Baş çəkdiyi birinci xəstə çarpayısında uzanmışdı. Menzilin yeganə otağı həm yemek otağı, həm də yataq otağı sayılırdı. Xəstə üst-gözü qırıqlı, sərt baxışlı qoca bir ispan idi. Qarşısındakı ötürüyün üzündə bir cüt ırdı na xud küpəsi vardı. Həkim içəri girəndə dir-səklənib, yerində oturmuş xəstə sinəgürlükdən nəfəsini yüngülləş-dirmək üçün yenidən öz yerinə uzanmaq istəyirdi. Arvadı onun ehtiyacı üçün qab gətirdi.

Həkim iynə vuranda qoca dilləndi:

– Hə, doktor, siçovullar çıxmağa başlayıblar, görmüsünü?

– Elədir, qonşular da üç siçovul ölüsü tapıb, – deyə arvadı elavə elədi.

Qoca əllərini ovuşdura-ovuşdura dedi:

– Hə, yaman çıxırlar, indi zibil qablarının hamısında siçovul ölüsü var, acından qırıqlar!

Ryö huss elədi ki, bu məhəllədə hamı siçovullardan danışır. O, xəstələrinə baş çəkib, evə qayıtdı.

Ev nəzarətçisi qapıda ona dedi:

– Yuxarıya, sizə teleqram gətiriblər.

Həkim nəzarətçidən yenə siçovul görüb-görmediyini soruşdu.

– Daha yoxdur! – deyə kişi cavab verdi. – Bilirsinizmi, həkim, mən lap tələ də qurmuşam. Bu əclafslar daha cəsarət elemirlər.

Teleqramda həkimin anasının ertəsi gün gələcəyi xəbər veriliirdi. Xəstə arvadı gedəcəyinə görə anası onun ev işlərinə kömək etməyə gəlirdi. Həkim evə girəndə gördü ki, şəfqət bacısı gəlib. Arvadı isə artıq ayaq üstə idi, paltarını geymiş, üzünə kirşan çəkmişdi. Həkim gülməsədi:

– Çox yaxşı, hər şey yaxşıdır.

Bir az sonra onlar vağzalda cətdilər. Həkim arvadını çarpayılı kupeyə gətirdi. Arvadı kupeni nəzərdən keçirdi.

– Bu kupe yəqin çox bahadır, eləmi?

– Belə lazımdır, – deyəəri cavab verdi.

– Bu siçovul əhvalatı nədir, danışınlar?

– Bilmirəm. Qəribə əhvalatdır, amma keçib gedəcək.

Sonra o arvadından üzrxahlıq elədi ki, ona yaxşı qulluq etməyib, lazımı qayğı göstərə bilməyib. Arvadı isə başını bulayır, onun nəhaq belə danışdığını bildirmək istəyirdi. Həkim axırda dedi:

– Sən qayıdanda hər şey yaxşı olacaq. Biz yeni həyata başlaya-cağıq.

– Hə, elədir, – deyə arvadı sevinəcək cavab verdi, – biz yeni həyata başlayacağıq.

Bir az sonra isə arvadı arxasını ona çevirib, pəncərədən çölə baxırdı. Səkidə adamlar tələsur, bir-birne toxunurdular. Lokomotivin fişaltısı eşidildi. Həkim arvadını səslədi və dönəndə gördü ki, gözləri yaşlıdır. O mülayim səslə:

– Belə olmaz, – dedi.

Göz yaşları arxasından sıxıntılı bir təbəssüm seziildi. Arvad kök-sünü ötürdü:

– Çıx get, hər şey yaxşı olacaq.

Həkim arvadını sinəsinə sıxdı. Yere düşəndən sonra isə pəncərə arxasından ancaq onun təbəssümünü görə bilirdi.

– Özündən muğayat ol, xahiş edirəm, – deyə həkim dilləndi.

Arvadı onun dediyini eşidə bilmədi.

Vağzaldan çıxarkən səkidə Ryö, balaca oğlunun elindən tutub, harasa tələsən müstəntiq Orton ilə üzleşdi. Həkim onun hara belə səfər etdiyini soruşdu. Qaraşın, ucaboy Orton həm yüksək cəmiyyət adamına, həm də müqəvvaya oxşayan bir kişi idi.

O mülayim səslə və qısaca cavab verdi:

– Valideynlərimlə dostluq görüşündən qayıdan xanımı qarşı-lamağa gəlmişik.

Lokomotiv fit çaldı.

– Siçovullar... – deyə müstəntiq söze başladı.

Həkim qatara tərəf getmək istədi, sonra geri qayıtdı dedi:

– Hə, bilərəm, elə bir şey deyil.

Elə həmin andaca vağzal xidmətçisinin bir qutu siçovul ölüsü apardığını da nəzərdən qaçırmamışdı.

Həmin gün günortadan sonra qəbul vaxtı həkimin otağına bir cavan oğlan gəldi. Həkimə bildirmişdilər ki, o jurnalistdir və səhər də gəlib, onu soruşubmuş. Oğlanın adı Reymon Ramber idi. Qısaboy, enliklə bir adamdı, ciddi sifəti, təmiz, ağıllı baxışları vardı. Ramber idmançı kumi geyinmişdi və davranışında sərbəst idi. O birbaşa

məqsədə keçdi. Bildirdi ki, Parisin məşhur qəzetlərindən birinin sifarişli ilə orabların həyat şəraiti və sanitariya vəziyyəti barədə məqalə üçün tədqiqat aparır Həkim sanitariya vəziyyətinin yaxşı olmadığını bildirdi. Amma o, söhbətə girişməmişdən bilmək istəyirdi ki, jurnalist həqiqəti olduğu kimi yazı biləcəkmə?

– Əlbəttə, – deyə jurnalist cavab verdi

– Mən soruşuram ki, siz esash, geniş bir tənqidlə çıxış edə bilərsinizmi?

– Geniş yazacağımıza inanmıram. Güman edərim ki, geniş bir tənqid üçün əsas yoxdur.

Ryö sakitcə bildirdi ki, doğrudan da geniş tənqid üçün əsas yoxdur, amma Ramber bildiklərini çəkinmədən yazı bilər, ya yox?

– Mən ancaq açıq söhbətləri qələmə alıram Sizdən aldığım məlumatı başqa məlumatlardan üstün tutmayacağam. – Sonra jurnalist gülümsəyərək əlavə etdi: – Açıq söhbət Sən-Jüst dili ilə danışmaq deməkdir

Ryö səsinə qaldırmadan dedi ki, bu barədə bir şey bilmir, amma onun dili yaşadığı aləmdən bezikmiş, eyni zamanda ətrafdakıların zövqünə uyuşmuş, haqsızlığa və biganəliyə qarşı təkbəsinə çıxış edən bir adamın dilidir. Ramber boynunu qısıb, həkimə baxırdı. Nəhayət, ayağa qalxdı

– Zənnimcə sizi anlama bildim.

Həkim onu qapıya tərəf ötürdü:

– Məsələyə belə münasibətinizə görə sağ olun.

Ramber elə bil danıxdı:

– Belə, – dedi, – mən başa düşürəm, vaxtınızı aldığımıza görə mənə bağışlayın.

Həkim onun əlini sıxıb dedi ki, indi şəhərdəki siçovul qırğını haqda bir məqalə yazılsa, maraqlı alınard.

Ramber coşqun səslə dedi:

– He, bu məsələ mənə maraqlandırır.

Saat beşdə həkim xəstələrə baş çəkmək üçün çıxanda pilləkəndə ortayaxılı, ağırövdəli, yastısifət, pırpıraqşılı bir kişi ilə rastlaşdı. Həkim həmin kişini əvvəllər, evin axırıncı mərtəbəsində yaşayan ispan rəqqasların mənzilində görmüşdü. Jan Taru pilləkəndə, ayağı altında çabalayıb can verən bir siçovula baxa-baxa siqaret tüstülərdirdi. O, başını qaldırıb, sakit nəzərlərlə həkimə baxdı, salamlaşdı. Sonra da bildirdi ki, siçovulların çoxalması və bu vəziyyəti qorxub haldır.

Həkim cavab verdi:

– He, elədir. Amma adam lap bezikir.

– Bir yandan elədir, həkim, adam bezikir. Çünki indiyə qədər belə şey görməmişik. Amma bu vəziyyət xoşuma gəlir, hər halda xeyrədir. Taru əlini başına çəkib, saçını geriye daradı, süstləşmiş siçovula bir də baxıb gülümsəyib-gülümsəyib dedi:

– Həkim, hər halda bu ev xidmətçisinin işidir.

Küçəyə çıxandaca həkim evin qarşısında durmuş ev xidmətçisini gördü. O, qapının girişinə söykenmişdi. Adətən çılğın görünən sifətində yorğunluq duyulurdu. Ryö ona içəridə gördüyü siçovul haqda danışanda qoca Mişel

– He, – dedi, – bilərəm İndi siçovul ölümlərini iki-iki, üç-üç tapıram. Başqa binalarda da vəziyyət belədir.

Qoca yorğun və qayğılı idi. Könülsüz-könülsüz boynunu qaşıyırdı. Ryö onun əhvalını soruşdu. Aydın məsələdir ki, qoca vəziyyətdən şikayətlənə bilməzdi. Amma nə isə bir narahatlığı vardı. Özü deyirdi ki, son günlər biz az düşkünlüşük. Siçovul əhvalatı, onun əhvalını korlayıb, onlar yoxa çıxandan sonra işlər qaydasına düşəcək

Amma ertəsi gün səhər, aprelin 18-də, həkim anasını vəğzaldan getirmək üçün aşağı düşəndə gördü ki, xidmətçi Mişelin əhvalı bir az da korlanıb. zirzəmidən dama qədər qalxan pilləkənin üstündə bir düjün siçovul ölüsü vardı. Qonşu evlərin zibil qabları da siçovul cəsədləri ilə dolu idi. Həkimin anası siçovullar haqqında söhbəti eşidəndə heç təəccüblənmədi.

– Belə işlər olan şeydir, – dedi.

Həkimin anası ağsaçlı, qaragöz, mülayim baxışlı bir qadındı. O, oğluna üz tutdu.

– Səni görəndə sevinirəm, Bernar. Heç bu siçovul əhvalatı da sevincimə xələl gətirə bilməz.

Həkim isə öz-özünə fikirləşdi ki, doğrudan da anası yanında olanda hər iş ona asan görünür

Amma o, sanitariya idarəsinə zəng etdi. İdarənin müdiri ilə tanış idi. Müdirdən soruşdu ki, heyətlərə, küçələrə səpələnmiş siçovul cəsədləri haqda eşidibmi? Müdir Mersye cavab verdi ki, eşidib, elə onun öz idarəsinin yanından əlliyyə yaxın siçovul ölüsü tapıblar. Bu məsələnin nə dərəcədə ciddi olduğunu heç o özü də bilmir. Ryö bir söz deyə bilməzdi, fikirləşirdi ki, sanitariya idarəsi bir iş görməlidir. Mersye cavab verdi:

– Hə, elədir, göstəriş olsa, yaxşıdır. Əgər məsləhət görürsənsə, mən çalışıb rəhbərlikdən rəsmi göstəriş alaram.

– Mən məsləhət görürəm, – deyə Ryō söhbəti kəsdi.

Xidmətçi qadın ona danışmışdı ki, ərinin işlədiyi iri bir zavoddan yüzlərlə siçovul ölüsü yığıblar.

Təxminən ələ həmin vaxtdan şəhər camaatının nigarancılığı başlamışdı. Çünki, aprelin 18-dən başlayaraq zavodlardan, böyük anbarlardan yüzlərlə siçovul ölüsü tapılırdı. Bəzən uzun-uzadı can verən siçovulları vurub öldürməli olurdular. Ətraf məhəllələrdən tutmuş şəhərin mərkəzinə qədər həkim hər yerdə zibil qablarına doldurulmuş, yaxud keşkel boyu düzülmüş siçovul cəsədləri görürdü. Həmin gündən axşam qəzetlər də işə qarışıdı. Yazırdılar ki, bələdiyyə idarəsi təcili ölüq götürmək fikrinə gəlib ya yox, əhalini bu bələdan qurtarmaq üçün bir tədbir tökücekmi? Bələdiyyə idarəsi isə hələ nə ölüq götürmüş, nə də tədbir tökmüşdü, amma idarə heyətinin yığıncağını çağırmaqla işə başlamışdı. Sanitariya idarəsinə göstəriş vənildi ki, ölü siçovulları hər şəhər sübhçağı toplansınlar. Bütün siçovulları topladıqdan sonra onları iki yük maşınına yığıb, zibilyandırma zavoduna aparsınlar və yandırsınlar.

Sonrakı günlərdə vəziyyət daha da ağırlaşdı. Ölü gemicilərin sayı artırdı. Hər şəhər daha çox cəsəd toplanırdı. Dördüncü gündən sonra siçovullar dəstə ilə açıq havada ölməyə çıxırdılar. Onlar kanalizasiya borusundan, zirzəmilərdən çıxıb, uzun cərgə ilə səndələyə-səndələyə işıqlı yərə toplaşır, yerlərində fırlanır, adamların arasındaca yixiləb ölürdülər. Gecələr heyətlərdə, kiçik küçələrdə can verən siçovulların iniltisi eşidilirdi. Şəhər işə bağlarda, keşkel qırağında toplanmış cəsədlər tapılırdı. Hamısının burnunun ucu qanlı idi, beziləri şişmiş və iyələnmiş, beziləri isə qaxaclaşsa da, biş tükləri hələ yığıxmamışdı. Şəhərin içində, evlərin girecəyində, heyətlərdə kiçik dəstələrlə toplanmış cəsədlər tapılırdı. Bəzən inzibati binaların zallarında, məktəblərin heyətində, kafələrin döşəməsində də tek-tek cəsədlərə rast gəlirdilər. Əhali onları şəhərin ən mərkəzi yerlərində görüb, qorxuya düşürdü. Arm meydanında, bulvarda, Frond Mer gəzinti sahəsində də siçovul ölüsünə rast gəlirdilər. Şəhər tezden hər yan cəsədlərdən təmizlənərsə də, gün ərzində yavaş-yavaş şəhər siçovul ölüsü ilə dolurdu. Gecə vaxtı gəzinənlər bəzən təzə ölmüş bir siçovulun yumşaq cəsədini tapdalayıb, diksinirdilər. Ələ bil evlərimizin sancıldığı bu torpaq öz eyiblərini bürüzə verir,

həmişə onu içəridən qazımış kifir canlıları çöbə çıxarıb, aləmə göstərirdi. Həmişə sakit həyat sürmüş, indi bir neçə gün ərzində çaxnaşmaya düşmüş kiçik şəhərimizin vəziyyətini təsəvvür edin. Ələ bil həmişə soyuqqanlı olmuş sağlam bir adam birdən-birə coşub-qaynamağa başlamışdı.

İş o yərə gəlib çıxdı ki, Ransdoq agentliyi (xəbərlər, sənədlər, hər cür məsələ barədə məlumat verən büro) özünün radio xəbərlərində məlumat verdi ki, təkcə aprel ayının 25-də altı min iki yüz otuz bir siçovul ölüsü toplanıb və yandırılıb. Şəhərin vəziyyəti haqqında aydın təsəvvür verən bu rəqəm əhalinin həyəcanını bir az da artırdı. İndiyə qədər şikayətlənirdilər ki, şəhərdə iyrənc bir hadisə baş verir. İndi isə anlayırdılar ki, nə gələcəyi, nə də mənşəyi məlum olan bu qeyri-adi əhvalatda nə isə hədəleyici bir cəhət də var. Təkcə sinə-girliyə tutulmuş qoca ispan, əllərini ovuşdura-ovuşdura, səvincək bir səslə ələ hey deyirdi: “Hə, çıxırlar, siçovullar çıxırlar”.

Aprelin 28-də Ransdoq məlumat verdi ki, təxminən səkkiz min siçovul ölüsü yığılıb. Çəşqanlıq şəhəri bürüdü. Camaat ciddi tədbir görülməsini tələb edir, rəhbərliyi günahlandırır. Dəniz sahilindəki evlərdə yaşayanların beziləri isə, qəkilib dənizdə yaşamaq istediklərini söyləyirdilər. Amma ertəsi gün məlumat agentliyi xəbər verdi ki, vəziyyət qəfildən dəyişib, sanitariya idarəsi gün ərzində xeyli az cəsəd toplayıb. Şəhər rahat nəfəs aldı.

Amma ələ həmin gün günortaçağı Ryō maşınını evin qarşısında saxlayanda gördü ki, ev xidmətçisi irəlidedi tündən çıxıb ağır addımlarla gəlir. Kişinin başı sallaa, qolları və qıçları aralı, addımları nizamsız idi. Qoca xidmətçi bir keşşin qoluna gümüşdi, həkim keşşi də tanıyırdı. Bu adam keşş Panelu idi, çox qabiliyyətli və mübariz bir din xadimi kimi hörmət qazanmışdı. Dinə biganə olanlar da ona rəğbət bəsləyirdilər. Həkim dayanıb onları gözələdi. Qoca Mişelin gözələri parıltılı, nəfəsi xışiltılı idi. Kişi özünü pis hiss ediyib, havada gəzinməyə çıxıbımsı. Amma boynunun, qoltuqaltı vəzilərinin və nazik yerinin dözülməz ağrısından gət qayıtmalı olub və qayıda bilmək üçün keşş Paneludan kömək istəyib.

– Vəzilərim şişib, – deyə qoca dilləndi – Yəqin nə vaxtsa gücə düşmüşəm.

Həkim əlini maşının qapısından uzadıb, Mişelin ona tərəf əyilmiş boynunu yoxladı. Barmaqları ağac düyününə oxşayan bir şişə toxundu.

– Gedin, yatin yerinizde, qızdırmanızı ölçün, günortadan sonra sizə baş çəkərim.

Ev xidmətçisi gedəndən sonra Ryö keçiş Paneludan siçovul əhvalı barədə nə fikirləşdiyini soruşdu.

– Hə! Zənnimcə epidemiyadır, – deyə keçiş cavab verdi və girdə eynəkləri arxasında gözləri güldü.

Nahardan sonra Ryö arvadının sağlamliq evindən göndərdiyi teleqramı yenidən oxuyurdu ki, telefon zəng çaldı. Zəng edən onun keçmiş xəstələrindən biri, bələdiyyə idarəsinin işçisi idi. Bu kişi uzun müddət ürək damarının sıxılmasından əzab çəkmişdi və kasıb olduğuna Ryö onu pulsuz müalicə eləmişdi. O deyirdi:

– Bəli, yaxşı ki, yadınızda qalmışam. İndi söhbət başqa adam haqqındadır. Tez bura gəlin, qonşuma nə isə olub.

Kişi tövsüye-tövsüye danışdı. Ryönün yadına ev xidmətçisi düşdü, fikirləşdi ki, sonra ona da baş çəkər. Bir neçə dəqiqə sonra o mərkəzdən kənarda, Fedherb küçəsindəki alçaq bir evin qapısından keçdi. Tezə rənglənmiş və iy verən pillekenin yarısında onu qarşılaşmağın bələdiyyə xidmətçisi Jozef Qranla görüşdü. Qran təxminən əlliyaşlı, sarıbəg, ucaboy, donqabel, arıq bir kişi idi. O Ryönün qarşısına çıxdı.

– İndi vəziyyət yaxşıdır, bir az əvvəl elə bilirdim ki, can verir. O, ağzını yaylaqla örtmüşdü. Binanın ikinci və axırıncı mərtəbəsində sol tərəfdəki qapının üstünə qırmızı tabaşır ilə yazılmışdı: "Buyurun içeri, mən özümü asmışam".

Onlar içeri girdilər. Yıxılmış bir stulun üstündən kəndir sallanırdı. Masa otağın küncünə çəkilmişdi. Kəndir havada yellənirdi.

– Onu kəndirdən vaxtında qurtarmışam. Qran sadəcə dillə danışsa da, dirəne-dirəne sözüne davam elədi. – Qapıdan çıxanda səs eşitdim. Sonra qapının üstündə bu yazını oxuyanda, bilmirəm necə izah eləyim, əvvəl fikirləşdim ki, zərəfatla yazılıb. Sonra isə qərībə, demək olar ki, qeyri-adi bir inilti eşitdim. – O, başını qaşıya-qaşıya dedi. – Zənnimcə, boğazı kəndirə keçirib sallanmaq əzablı işdir. Məlum məsələdir ki, belə anda çöldə dayanıb gözləmək olmazdı və mən içeri tələsdim.

Onlar başqa bir qapını itələyib, qonşu otağa keçdilər. Otağın özü işıqlı, düşənəcəyi isə kasıb idi. Qısbaboy, gənbul bir kişi demir çarpayıda uzanmışdı. O dərindən nəfəs ala-ala qızarmış gözlərini içəri gırılora zillədi. Həkim dayandı. Ona elə gəldi ki, kişinin xırıltısı

ara verəndə otaqda siçovul cəvillisi eşidilir. Otağın küncələrinə diqqətlə baxandan sonra Ryö xəstəyə tərəf gəldi. Kişi nə çox hündürdən yıxılmış, nə də ağır zədə almışdı, boğaz damarları kəndirə tab gətirmişdi. Amma hər halda bir az boğulma qalmışdı. Kardiogramma çıxarmaq lazım idi. Həkim kamfora iynəsi vurub, dedi ki, bir neçə günə hər şey qaydasına düşəcək.

– Sağ olun, həkim. – Kişi xırıltılı səsle təşəkkür elədi.

Ryö Qrandan polis idarəsinə xəbər verib-vermədiyini soruşanda Qran çəşqin-çəşqin cavab verdi:

– Yox, deməmişəm, yox.. Mən fikirləşdim ki, hər şeydən əvvəl..

– Düz fikirləşmişiniz. – Ryö onun sözünü kəsdi. – Mən özüm xəbər verərəm.

Bu vaxt xəstə hərəkətə gəldi, dursaklənib oturdu, etiraz edib bildirdi ki, xəbər verməyinə dəyməz.

– Sakit olun. – Ryö onu arxayınlaşdırmaq istədi. – Burada elə bir iş yoxdur. Məsələ bundadır ki, mən xəbər verməyə borcluyam.

– Ah! – deyib, xəstə yerinə uzandı. Sonra qısa hıçqırıqlarla ağlamağa başladı. Bayaقدan kənarda durub, bığını didişdirən Qran çarpayuya yanaşdı:

– Yaxşı, cənaət Kottar. Başa düşmək lazımdır ki, həkim bu işdə məsuliyyət daşıyır. Məsələn, elə birdən ağılınıza gəldi ki, təzədən belə edəsiniz..

Kottar göz yaş tökə-tökə dedi ki, daha belə iş görməyəcək, bu bir ağılsızlıq idi, indi isə istəyi budur ki, ondan əl çəksinlər. Ryö ona dərman yazdı və sonra dedi:

– Yaxşı, razılaşdığınız. Xəbər vermərəm, iki-üç gündən sonra sizə baş çəkərim. Bir də belə səfəhlik etməyin.

Pillekeni düşəndə həkim Qrana dedi ki, o, polisə xəbər verəcək, amma reisdən xahiş edəcək ki, istintaq üçün iki gün sonra gəlsin. Sonra əlavə etdi:

– Bu gecə onu nəzarətdə saxlamaq lazımdır. Ailəsi varmı?

– Ailəsini tanıyıram. Amma mən özüm ona keşik çəkərəm. – Sonra o çiyinlərini çəkdi: – Düzünə qalsa, heç dəyə bilərəm ki, onun özünü tanıyıram. Amma görək dar ayaqda bir-birimizə kömək edək.

Həyətə düşəndə Ryö künc-bucağa nəzər salandan sonra Qrandan soruşdu ki, məhəllədə siçovullar tamam yoxa çıxıbmi? Bələdiyyə

xidmətçisi dəqiq bir şey bilmirdi. Doğrudur, ona bu məsələ barədə danışmışdılar, amma o, məhəllə səhəbələrində məhəl qoymurdu.

– Mənim başqa qayğılarım var, – dedi.

Ryö onun əlini sıxdı. Həkim arvadına məktub yazmadan əvvəl ev xidmətçisinə baş çəkməyə tələsirdi.

Axşam qəzetlərini satanlar qışqırırdılar ki, siçovul basqını dayanıb Ryö ev xidmətçisinin evinə girəndə gördü ki, kişi bir əli ilə qarnını, o biri əli ilə boynunu tutaraq, çarpayıdan aşağı sallanıb, güc verə-verə yerdəki ləyəne qırmızı bir maye qusur.

Xeyli qusandan sonra xidmətçi tənəffəs, birtəhər dikəlib, yerində uzandı. Qızdırması otuz doqquz yarım idi, bedenindəki şişlər xeyli böyümüşdü, böyründəki iki qara ləkə getdikcə artırdı. Kişi daxili ağrılardan şikayətlənirdi:

– İçim yanır. Bu zibil məni yandırır.

O sözləri tam dəyə bilmir, başağırsından yaşarmış və girdələmiş gözlərni həkəmə tərəf birtəhər çevirirdi. Həkim susub durmuşdu. Ev xidmətçisinin arvadı ona yanaşıb, kədərli səsle soruşdu:

– Bu nə xəstəlikdir, həkim?

– Nə isə bir xəstəlikdir. Hələ bir söz dəyə bilmirəm. Axşama qəder pəhriz saxladın və mədəsinə təmizləyin. Çoxlu su verin, içsin. Elə əslində ev xidmətçisi susuzluqdan yanırı.

Eve qayıdan kimi Ryö şəhərin özünü tanımış həkimlərindən biri Rışara zəng vurdu. Həmkarı onun sualına belə cavab verdi.

– Yox, mən hələlik ələ bir qeyri-adi hal görməmişəm.

– Yüxsək hərətlili və daxili yanğılardan şikayətlənən xəstənin yoxdur?

– Hə, var, iki nəfər bedenlərindəki şişlərin yanğılı ağrılarından şikayətlənir

– Qeyri-adi hala bənzəyir?

– Hm. Bilirsinizmi, adi hal belədir ki...

Axşamüstü ev xidmətçisi sayıqlayır, qırx dərəcə qızdırma içində siçovullardan şikayətlənirdi. Ryö istədi şişlərdən birini yoxlasın. Xəstə ağrıdan "Ah, eclaflar!" dəyə bağırırdı.

Şişlər daha da böyümüş, bərkimiş, damar-damar olmuşdular. Xəstənin arvadı başını itirmişdi. Həkim ona dedi:

– Onu gözədən qoymayın. Vəziyyəti ağırlaşsa, mənə xəbər verin.

Ertesi gün, aprelin 30-da, mavi, nəmli səmada ilıq bir meh oynayırdı. Külək şəhərin uzaq ətraflarından gül-çiçək etri gətirirdi.

Şəhər təzədən küçədən gələn səslər də həmişəkəndən şən və canlı idi. Bir həftə ərzində başına gəlmiş anlaşılmaz əhvalatdan yaxa qurtarmış balaca şəhərimiz üçün bu gün yeni bir gün idi. Arvadından məktub alıb arxayınlaşmış həkim də, ev xidmətçisinin mənzilinə düşəndə özünü günəşə hiss edirdi. Elə xəstənin qızdırması da şəhər otuz səkkiz dərəcəyə enmişdi.

– Vəziyyət düzəliş, cəməli həkim? – dəyə xidmətçinin arvadı soruşdu.

– Gözləyək, görəək nə olur.

Amma günortaçağı xəstənin qızdırması qəfildən qırx dərəcəyə qalxdı, o ara vermədən sayıqlamağa və qusmağa başladı. Şişlərin ağrısı daha da artmışdı və ələ bil ev xidmətçisi boğazını uzadıb, mümkün qədər başını bedenindən aralı saxlamağa çalışırdı. Arvadı çarpayının ayaq tərəfində oturub, yorğanın üstündən əlini ehtiyatla ərinin ayaqları üstünə qoymuşdu. O, həkimin üzünə baxırdı. Həkim dedi:

– Qulaq asın, görəək onu ayrı yerdə tək saxlayaq və fərdi müalicəyə keçək. İndi xəstəxanaya zəng edərim, təcili yardım maşını ilə aparırıq.

İki saat sonra təcili yardım maşınında həkimlə arvad öyilib xəstəyə baxırdılar. Xəstənin ərp bağlanmış ağzından kəsik-kəsik "Siçovullar!" sözü uçurdu. Onun bulaşmış dodaqları göyermiş, göz qapaqları yumulmuşdu, şişdən sıxılmış nəfəsi qısa və xırıltılı idi. Bedəni asma xəbərin dibinə ələ cummuşdu ki, ələ bil xərkə onun üstünü örtüb, yoxa çıxarmaq istəyir, yaxud aşağıdan, yerin dənniliyindən hansı bir qüvvəyə onu özünə tərəf dartırdı. Ev xidmətçisi gözəgörməz, ağır bir yükün altında boğulurdu. Arvadı ağlayırdı.

– Deməli, daha ümid yoxdur, həkim?

Ryö bir az susub:

– O, öldü, – dedi.

Ev xidmətçisinin ölümü, demək olar ki, qənbə, anlaşılmaz bir dövrə son qoydu və yeni, daha çətin bir dövrə başladı. Bu yeni dövrdə təəccüb və anlaşılmazlıqlar yavaş-yavaş həyəcan və qorxuya çevrildi. Şəhərimizin əhəli vəziyyəti görüb anlaşılan da, heç ağlılarına

getirə bilmirdilər ki, tale bizim balaca şəhərimizi siçovulların günə qarşı qırdığı və ev xidmətçilərinin qəribə xəstəlikdən öldüyü bir güşeyə çevirib. Bu məsələdə onlar səhv edirdilər və fikirləri dəyişilməli idi. Əgər əhvalat indiyə qədər olmuşlarla bitseydi, onlar yenə də əvvəlki adət-ənənələri ilə yaşamağa başlayacaqdılar. İş belə gətirdi ki, şəhərin ev xidmətçiləri də, varlı sakinləri də cənab Mişelin gətirdiyi yolla həyatdan getməyə başladılar. Elə həmin vaxtdan da qorxu və həyəcan şəhəri bürüdü...

SİZİF HAQQINDA MİF

Heç nə yax, tapaya, ucaya qalmaq uğrunda mübarizə insan qəlbinə doldurmaq üçün kifayətdir. Odur ki, Siziif gərək baxtiyar sanasan

Allahlar Siziife ceza kəsədik ki, o, azman bir daşı dağın kəlləsinə qaldırsın, daşa ora çatır-çatmaz təzədən üzəsağı yuvarlanmış olsun. Allahlar ona da əmin idilər ki, Yer üzündə xeyirsiz və hədə zəhmət qədərincə ağır ceza yoxdur.

Homərə inanmış olsaq, Siziif bəndələrin ən ağıllısı, ən tədbirlisiymiş. Ancaq başqa bir mənbəyə görə, onun eləndən qəzet də gəlirmiş. Burada bir ziddiyyət görmürəm. Siziifin cəhənnəmin əbədi zəhmətkeşi olması barədə çatan bir söz deyir. Hər şeydən əvvəl onu allahları saya almadığına görə qınayıblar. Siziif onların sirlərini aləmə bəyan etmiş. Asopun qızı Eginanı Yupiter qaçırmış. Atası qızın birdən-birə yoxa çıxdığına mat qalıb öz dərdu Siziife danışır. Siziif də qızın başına gələnə bilirmiş, şert qoyur ki, əgər Asop Korinf qalaçasına su versə, onun işinə yarımğa hazırdır. Siziif göylərin qəzəbli ildırımından Yer üzündəki suyun bəreketini üstün saydı. Bunun cəzası cəhənnəm əzabı oldu. Homer orasını da deyir ki, Siziif, sən demə, Ölümün özünü qandallayıbmış. Pluton öz səltənətinə çöken kimsəsizliyə və sükuta göz qaldırır baxmağa dözmürmüş. Onda müharibə allahını göndərir ki, Ölümü onun qəniminin cəngindən xilas eylesin.

Onu da deyirlər ki, son nəfəsində Siziif arvadını sınağa çəkibmiş və hökmü də bu olubmuş ki, öləndə onu torpağa tapşırmasınlar, cəsədini meydanın ortasına tullasınlar. Siziifin cəhənnəmə düşməyi də elə buradandı. İnsan səfqətinə yad olan belə bir itaətdən qeyzə gəlmiş

Siziif arvadının dərdu vermək üçün Plutondan möhlət istəyir. Elə ki qayıdıb Yer üzünü görür, sülardan içir, günəşin, dənizm-daşın nəfəsini özleyir, bir daha kölgələr dünyasına qayıtmağa həvəsi qalır. Allahların xəbərdarlığı, hədə-qorxusu fəra gəlmür. Ləpələri şırıq ləhcəli, torpağı gözoşaayan bir körfəzin sahiliində uzun müddət beləcə ömür sürür. Axır ki, allahlann səbri tükənür. Merkuri peyda olub Siziifin peysərindən yafışır, zorla aparır cəhənnəmə sahr. Siziifin qismət daşıa artıq burada onu gözləyirdi.

Elə buradan bəllidir ki, Siziif absurd qəhrəmandır. Öz cəhənnəmləri, çəkdiyi ızdırablar da belədir. Allahlara etinasızlığı, ölümə meydan oxuması və yaşamaq eşqi ona çox bəha oturdu - əbəz yerə gücənməyə məhkum oldu. Fəni cəhənnəmlərin qisməti bu imiş. Düzdu. Siziifin cəhənnəmə başına gələn qovğalardan yerli-yataqlı xəbərimiz yoxdur. Miflərsə zəhmimizi oyatmaqdan ötrü yaranıbdır. Siziif deyəndə azman bir daşı yerindən qoparıb yamaca qaldırmaq istəyən gərilmış bir bədən ağılmıza gəlir, qıc olmuş, bir üzü nahəmvar daşa söykək çəhrə, çamurlu yükə dirənmiş çiyin, bədrök ayaq və hor dəfə yenidən daşı yerindən tərpənməyə səhd göstərən, ovuculan torpağa bulaşmış əllər gözümüz önündə canlanır. Və nəhayət, uzun-uzadı, həm də əhəngdar cəhd-çabalar nəticəsiz qalır, əvvəli-axırı bilinməz zaman, səmasız bir məkən içərisində məqsədə çatır. Və bir nəçə an içində həmin daş dağın ötəyincən yumbalanıb dayanır, gərək təzədən üzüyuxarı qaldırasın. Siziif aşağı enməkdədir. Siziif mənim üçün möhiz həmin o sükut anında maraqlıdır. Onun az qala daşdan seçilməyən əzabkəş sifətini, özünün bitib-tükənməyən ızdırablarına qəşər gədi-bən ağır, həm də qəti addımlarla aşağı enən həmin adamın özünü görməkdəyəm. Belə vaxtda onun qaçılmaz qismətinə bənəyən düşüncəsi də yenidən qüvvət kimi üstünə qayıdır. Və yükəçəklikdən allahlann yuvasına enən çağında o öz təleyindən daha yüksəkdədir. Siziif öz daşından kənəkdir.

Qəhrəmanımız şüur yiyəsi olduğundan bu mif faciəvidir. Siziifin hər addımına ümud dəstəkdirsə, belədə söhbət hansı cəzadan gedə bilər ki?! Bugünkü fəhlə də ömrü boyu beləcə yaşamaqdadır və onun müsibəti bundan heç də şükürlü deyil. Gəl ki, ara-sıra, şüuru özünə qayıdan çox nadir anlarda o, faciəvi olur. Allahların proletarı, gücsüz və üsyankar Siziif özünün sonu görünməyən bədbəxt təleyindən halidir. Bütün bunlar yalnız dağın ötəyincə enəndə ağılından gəlir.

keçir. Əslində onun siteminə çevriləsi xəyalın aydınlığı Sızifin qələbəsinə döndür. Elə tala tapa bilməzsən ki, onu nifrət üstələməsin.

Həmin eniş bəzən iztirablıdır, ancaq bu nikbinlik içində də ötüşə bilər. Bu ifadə yerindədir. Dağın eteyindəki öz daşına sarı enməkdə olan Sızifi yenidən təsəvvürə gətirirəm. İztirab əzəlidir. Yaddaş fani dünyanın görüntüləri ilə dolub-daşırsa və bəxtəverlik duyğusu beləcə dözülməzdirsə, onda bir də gördün insanın qəlbine kəder çökdü: bu, daşın qələbəsidir, həmin daşın özüdür. Nəhayətsiz kəder yükünü daşımaq çox ağırdır. Həfsiman bağındakı gecələrimiz də belə keçir. Ancaq bizləri ələm-yesir etmiş haqiqətlər biz onları dərk edib anlayana kimi geri çəkilecek. Öz taleyindən bixəbər Edip də qismətinə beləcə boyun əymişdi. Faciə idrakla birgə başlayır. Kor-peşman olan Edip elə o andaca dərk ələyir ki, onun dünya ilə yeganə bağlantısı zərif qız elidir. Mehz onda Edip təkebbürlə bu sözləri deyir: "Bütün bu müsibətlərə baxmayaraq, ahılığım və qəlbimin böyüklüyü məni "hər şey yaxşıdır" söyləməyə məcbur edir".

Dostoyevskinin Kirillovu necədirsə, Sofoklun Edipi də bizə absurd qələbənin düsturunu anladır. Antik hikmət müasir şüaətə qaynayıb-qarşmış olur.

Absurdur özü üçün açan kəsin həmişə nəfəsi çəkir ki, səadət dərsliyinə bənzər nəse bir şey qaralasin. "Bu dar yolla gedərsək necə?" Amma fani dünyada olan-olmaz birdir, səadət və absurd elə həmin bir olan Yer üzünün yetirməsidir. Onların biri digərindən ayrı düşə bilməz. Orası yanlış olar ki, səadətın təvəllüdü mütləq absurdun kəşfiylə bağlana. Ola bilər ki, absurd duyğusu səadətədən törəmiş olsun. "Məncə, hər şey yaxşıdır" – söyləyən Edipin sözləri müqəddəsdir. Bu kəlmələr insanın sert və son kainatında səslənir. Onlar deyir ki, hələ bu, axır deyil, hələ hər şey bitib-tükənməyib. O sözlər bu dünyaya qəbahət və mənasız iztirablarla birgə varid olmuş Allahı dünyadan qovmaq niyyətindədir. Onlar taleyi insanın öz əlinə tapşırı, qismət deyilən şeyi insanların özlərinin öz aralarında görəcəyi əmələ döndərir.

Sızifin seziilməz sevinci burasındaymış. Onun qisməti ona məxsusdu. Daş onun əmlakıdır. Absurd insan da öz çəkdiyi əzablara beləcə nəzər yetiribən bütəri susdura bilər. Gözlənilmədən səssizliyə gömülmüş kainatda min-min məftun, zərif nidaların pıçılması yer üzündən göylərə ucalmıqdadır. Bu, dünyadakı bütün simaların sirli, qeyri-ixtiyari çağırışıdır – qələbənin astar üzvi və esil dəyəri

budur. Kəlgəsiz günəş yoxdur və gecəni də dərk etmək labüddür. Absurd insan "he" deyir və bundan sonra onun ciddi-cəhdlərinin sonu görünür. Əgər hər kəsin öz taleyi varsa, bu, heç də qeybdən yazılmayıb, uzaqbaşı, insanın öz qisməti haqqında əvvəlcədən düşündüyüdür: o, alın yazısıdır və nifrətə layıqdır. Qalan nə varsa, insan özüni ötüb-keçənlərin ağası sayır. İnsan bir alığı çevrilib yaşanmış ömrünə boylananda Sızif daşın rəyanına qayıdıb artıq onun taleyinə dönmüş əməllərin rəbətətsiz düzümünü seyr etməkdədir. O öz taleyini özü yaradıb, yaddaşı onu tam hala gətirib və ölümə sübuta yetirib. Cümmlə beşərin kökündə bəni-insanı soruşlayan, görmək niyyətində bulunan və gecənin sonsuzluğundan xəbərdar olan bir kəs – kor öz yolunu getməyündədir. Və daş yəne üzünə ağı yuvarlanırmıqdadır...

Mən Sızifi öz dağının eteyində boşladım! Daşımağa yük hər vaxt tapılar. Ancaq Sızif allahları unkar edən və azman daşları yerindən oynadan inamın ən uca həddini öyrədir. O da belə hesab edir ki, hər şey yaxşıdır. İndən belə öz hökmdarından məhrum kainat ona barsız və miskin görünəsi deyil. Daşın hər cırıqısı, külçənin gecəgözü, dağda hər parıltısı onun üçün ayrıca bir ələmdir. Heç nə yox, təpəyə, ucaya qalxmaq uğrunda mübarizə insan qəlbini doldurmaq üçün kifayətdir. Odur ki, Sızifi görək bəxtiyar sanasan.

POL TIYYAR

AZADLIQ DƏNİZÇİSİ

(Povestdən fragment)

ANRI MARTEN

Yer kürəsinin bütün xalqları yeni müharibə qızıdırıcılarına qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparırlar.

Yer kürəsinin bütün xalqları Koreyada gedən qanlı müharibəyə, Hind-Çində gedən ədalətsiz müstəmləkə müharibəsinə qarşı çıxırlar. Koreya və Vyetnam xalqının azadlığı uğrunda mübarizə aparan dünyanın sadə adamları öz azadlıqlarını da müdafiə edirlər.

Bu ümumi qüdrətli hərəkətdə fransız xalqı da var qüvvəsilə iştirak edir. Xalq bilir ki, sakit həyat və sülh yaratmaq hüququnu mübarizə yoluyla əldə edə bilər. Ona görə də fransız sülh mübarizələri öz hökumətləri tərəfindən amansız surətdə təqib olunmalarına baxmayaraq, Vyetnamda aparılan müharibə əleyhinə təkidlə, qəhrəmancasına çıxış edirlər.

Dokerlər¹, dəmiryolçular, fəhlələr – bütün fransız xalqı var qüvvəsiylə sülhü müdafiə edir. Yeni müharibə hazırlayanlar əleyhinə mübarizə aparan fransız gənclərinin başında adları bütün sülhsevər bəşəriyyətə məlum olan Raymond Den, Anri Marten və başqa şanlı vətənpərvərlər durur.

Fransız yazıçısı Pol Tiyyarın "Azadlıq dənizçisi" kitabı azadlıq uğrunda mübarizə edən şanlı vətənpərvər Anri Martenə həsr edilmişdir. Fransız xalqı və bütün sülh mübarizələri onun adı ilə haqlı olaraq fəxr edirlər.

¹ Gəmi təmin yerində işləyən fəhlələr.

Anri Marten uşaqlıq illərini Fransa ərazisinin mərkəzində yerləşən Şər departamentində¹ keçirmişdir. Bu sənaye rayonunda yaşayanların çoxusu metal sənayesi işçiləri idi. Anrının atası otuz ilə yaxındır ki, qaz plitəsi hazırlanan fabrikdə işləyir. Anrı on üç yaşında iken ömək fəaliyyətinə bu fabrikdə başlamışdı.

Martenlər ailəsi fəhlə və kəndlilər yaşayan Rozer qəsəbəsinə, çayın üstündəki kiçik bir evdə yaşayırdı. Baharın əvvəlindən təpəyə axırna kimi bu ev tamamilə gülün içində olurdu. Bu güllərin hamısını Anrının atası ekirdi. Anrı 1927-ci ildə burada doğulmuşdu. Anrının iki bacısı var idi və o hələ kiçik yaşlarından qızlarla oynamağı daha çox sevdi. Cansız və qorxaq uşaq hay-küyü oyunlardan çəkiniydi. "O, o qədər utancaq idi ki, – deyər atası xatırlayıb, – hətta bir şey almaq üçün dükanə getməkdən belə çəkiniydi. Mən həmişə qorxardım ki, böyüyəndə də belə qalacaqdır. Ancaq böyüdü – azadlığı müdafiə etmək lazım gəldikdə heç bir şeydən çəkinməyən möhkəm, qoçaq bir gənc oldu".

İbtidai kənd məktəbində Anrı özünü çalışqan və hər bir şeyi öyrənmək istəyən bir uşaq kimi göstərmişdi. Məktəbdə oxuduğu vaxt həmişə ən yaxşı şagirdlərdən biri sayılırdı. Onu müəllimi və yoldaşları çox sevirdilər. Hamı bilirdi ki, ən çətin dəqiqələrdə belə Anrı kömək edir, gücsüzlərin tərəfini saxlar və heç bir vaxt öz yoldaşını satmaz. Sınıfta heç kəs Anrı kimi, danışğını cəld qavramaz, heç kəs onun təklif etdiyi məsələləri yaxşı, düzgün həll edə bilməzdi. Kənd müəllimi həmişə Anrının atasına deyirdi: "Sizin oğlunuz olduqca bacarıqlı uşaqdır, o, ibtidai məktəbi qurtarıqdan sonra mütləq təhsilini davam etdirməlidir". Uşaqlıq ailəni dilənçiliyin pəncəsindən necə xilas etməli? Bir yandan da ki, müharibə başlandı. Anrı, kənd məktəbini bitirib məktəp partasını dəzgahla əvəz etdi. Əvvəlcə o, şagird işlədi, sonra tezliklə fəhlə oldu.

1940-cı il Anrının on üç yaşı vardır. Fransa hitlerçilər tərəfindən işğal edilmişdir. Rozer kəndi isə "işğal olunmamış zonada" yerləşirdi. Marşal Peten və Fransanın başqa satqınları Almaniya ilə müvəqqəti barışıq müqaviləsini imzaladılar. Bu müqaviləyə görə Fransa iki hissəyə bölünürdü. Bir hissə hitlerçilərə, o biri "işğal olunmamış zona" isə – onların həmfikirliyi, Fransız teslimçilərinə keçdi.

Bütün ölkədə azadlıq uğrunda antifaşist Müqavimət hərəkatı genişləndi. Fransız vətənpərvərləri partizan dəstələri yaradırdılar.

¹ Departament – administrativ territorial vilayət

Anri partizanların işindən xəbərdar idi və onlara qoşulmağı arzu edirdi. Lakin onları necə tapsın?

1942-ci ilin noyabrında hitlerçilər müvəqqəti barışıq müqaviləsinin şərtlərini pozaraq "işğal olunmamış zonanı" tutdular. Şər departamenti işğal edildi. Martenlər işləyən fabrika alman zabitləri ağılıq etməyə başladılar. Rozerin fəhlələri, şimal saxtaçıları və Parisin metalçıları kimi işğalçılara qarşı mübarizə aparmırdılar.

Fransız kommunistləri hələ 1941-ci ilin əvvəlində gizliində böyük vətənpərvər bir Milli cəbhə – Muqavimət təşkilatını yaratdılar. Fransa vətənpərvərlərinin çoxusunun iştirak etdiyi milli-azadlıq hərəkatına Fransa kommunist partiyasının rəhbərləri Moris Torez və Jak Düklo başçılıq edirdi. Anri də bu hərəkata qoşuldu. Onun on altı yaşı yenicə tamam olmuşdu. Bu yeniyetməyə evləncə, partizanların buraxdığı vərəqələri yaymağı tapşırıdılar.

İndi ona cəsarətsiz demək olmazdı. Heyatını təhlükə qarşısında qoyaraq, Anri kendləri və şəhərləri gəzir, fransızları faşistlərə qarşı mübarizəyə çağıran vərəqələr yayırdı. O, partizanların çap etdiyi çağırış vərəqələrini poçt qutularına salır, gizliincə mağazaların piştaxtası üstünə qoyur, evlərin qapılar altından içəri tullayırdı. Çox zaman Anri canını gestapoçulardan qurtarmaq üçün qatar, avtobus gedə-gedə özünü yere atır, çox vaxt isə az qalırdı ki, tutulub güllələnsin.

Tezliklə ona iki tapşırıq da verdilər: o, partizan dəstələri arasında əlaqə yaratmalı və hitlerçilərdən qənimət alınmış silahları gizlətməli idi.

Anrı həftələrlə evdə olmurdu. Atası dodaqaltı güllümsünüb susurdu. O bilirdi ki, oğlu partizanlarla əlaqə saxlayır. O özü də işğalçıların əleyhinə işləyirdi. Anası narahat olur, lakin ondan heç bir şey soruşmurdu. Anri evdən çıxıb getdikdə isə anası ona isti geyinməsinə tapşırırdı.

"Mən həmişə uşaqlarımı öyrətdirdim ki, namuslu, cəsarətli olmaq lazımdır. Əminəm ki, mənəm Anrim, yaxşı və xeyirxah iş görür", – deyə ana fikirlişirdi.

On yeddi yaşında Anri partizan dəstəsinə qəbul olunur. O, silah alıb soldat-partizan olur. O, silah anbarlarına ediləcək hücumda, hərbi tikintiləri parlatmaqda, düşmən neqliyyatını məhv etməkdə iştirak edir.

Anri ilk dəfə döyüşdə iştirak etdiyini heç bir zaman unutmurdu. Döyüş əməliyyatı aparən qatırı yoldan çıxardıb fəlakətə uğratmaq ona tapşırılmışdı. Həmin əməliyyat zamanı Anrinin gözəli qarşısında yoldaşları öldürülmüşdü. Onlar Anrinin uşaqlıq dostları idi. Anri onlarla birlikdə balıq tutmağa geder və həmişə gələcək haqqında düşüncəli. Bu zaman o, bütün ömrünü, uğrunda yoldaşları həlak olmuş azadlıq naminə mübarizəyə həsr edəcəyini and içmişdi.

Sovet ordusunun hitlerçi cəlladlara qələbə çalması işğal olunmuş Qərbi Avropa ölkələrində Milli-azadlıq hərəkatının daha artıq genişlənməsinə imkan yaradırdı. Fransanın hər bir yerində işğalçılara qarşı qanlı müharibələr gedirdi. Şər departamentində Anri avtomat və qumbara ilə silahlanaraq öz doğma yurdunun: Dün, Sent-Aman, Eks d'Egryon, Burj şəhərlərinin işğalçılardan azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlərdə iştirak edirdi.

1944-cü ilin noyabrında, demək olar ki, Fransa tamamilə azad edildi, lakin hitlerçilər hələ ölkənin bir neçə yerində qalmışdılar. Anrı öz komandiri kapitan Dan'ella Atlantik okeanına yola düşür və orada hitlerçiləri Ruayana şəhərindən qovmaqda fransız vətənpərvərlərinə kömək edir.

1945-ci ildə sovet ordusu Qərbdə qəti hücumla keçdi; bu, Hitler Almaniyasının darmadağın edilməsinə qurtardı.

Yaponiya isə hələ müqavimət göstərməkdə davam edirdi. Anri Marten Hind-Çinə getmək, orada ağahıq edən yapon imperalistlərlə döyüşmək məqsədilə könüllü olaraq donanmaya daxil oldu. Anrı and içdi ki, faşistlər darmadağın edilməyincəyə qədər o, elindən silahını yere qoymayacaqdır.

Herbi "Şevrey" gəmisi Anri uzaq səyahətlərə çıxırdı.

Hər şey ona cazibəli və maraqlı görünürdü.

Anrı limanlarda üstündə Tunisin görünüşü, Malta adasında bitən palmar və Seylon adasının çay plantasiyaları çekilmis müxtəlif şəkillər alıb, doğma kəndinə göndərirdi. Yəqin ki, orada paxılıq edib deyəcəklər: "Bizim Anrı gör nə qədər qərribə yerlər görmüşdür!"

Anrı anlayırdı ki, dənizçilərin limanlarda gördükləri qənbəliklər arxasında zülm altında əzələn xalqların achi və yoxsulluğu gizlənməmişdir. Lakin o hələ ingilis və fransız müstəmləkələrində hökm sürən ağır zülmün nə olduğunu bilmirdi, Seylonun kauçuk plantasiyalarında işləyən kullilərin – qara fəhlələrin hansı mahnını oxuduğunu eşidə bilmirdi.

Kauçuk ağacı yarananda - onu müalicə edirlər,
Qul yarananda - heç kəs onun qayğısına qalmır.
Əgər kauçuk ağacı məhv olsa - bu böyük bir itki hesab olunur.
İnsanı isə əvəz etmək asandır
Kapitalizm belədir .

Uzun müddətli səyahətdən sonra "Şevrey" gəmisi Vyetnama çatdı.

Vyetnam - demokratik respublikadır, Cənub-Şərqi Asiyada yerləşir. Bura Hind-Çin yarımadasının əsas hissesidir, keçmişdə Fransanın müstəmləkəsi idi. Vyetnamın coğrafi ərazisini adətən annamitin (vyetnamlının) çiyindən asırdığı bambuk ağacından asılmış iki səbət düyü ilə müqayisə edirlər. Bu iki səbət düyü - əhalinin çox hissəsi yaşayan Mekonq və Qırmızı çayının qollarının məhsuldar torpaqlarıdır. Cənubda Koxinxina, şimalda isə Tonkin yerləşir, bunların arasında Annam dağlarının silsiləsi vardır. Bu silsilə Cənub-Çin dənizi boyu uzanır. Hələ çoxdan bəri bu üç vilayət Vyetnam və yaxud Cənub ölkəsi adlanırdı. XIX əsrin axırında bu yer fransız işğalçıları tərəfindən müstəmləkə halına salınımışdı.

Uzun illərdən bəri Hind-Çinin xalqları öz milli istiqlaliyyətləri uğrunda mübarizə edirdilər. Fransanın işğalından sonra 1940-cı ildə satqın fransız hökuməti faşistlərlə əməkdaşlıq edərək, faktik olaraq Hind-Çini Yaponiyanın əlinə verdi. Ölkənin hər yerində öz vətənlərini azad etmək üçün mübarizə aparan partizan dəstələri yaradıldı.

1941-ci ildə kommunist partiyasının təşəbbüsü ilə xarici işğalçılara qarşı mübarizə aparmaq üçün Vyetnam demokratik partiyası və təşkilatları birləşərək Vyetmini əmələ gətirdilər. Vyetmin, yapon və fransız ordusuna qarşı partizan müharibəsi aparan milli-azadlıq ordusunu təşkil etdi.

Hind-Çinə gedən Anri Marten və başqa fransız könüllüləri də düşündürdülər ki, onlar yapon faşistlərlə mübarizə aparan Vyetnam xalqına kömək etməyə gedirlər.

Yaponiyanın sovet ordusu tərəfindən darmadağın edilməsi, yapon və fransız işğalçılarına qarşı mübarizə aparan Vyetnam xalqının silahlı üsyanı başlaması üçün bir işarə oldu. Bu üsyan Vyetnam xalqının qələbəsilə bitdi. 1945-ci ilin 19 avqustunda Vyetnam demokratik respublikası yaradıldı. Yeni hökumətin başında Müqavimət hərəkatının rəhbəri, Hind-Çin kommunist partiyasının təşkilatçısı Xo Şi Min durdu.

Vyetnam xalqı birləşib istiqlaliyyət hüququnu qazandı.

Fransa Vyetnamın istiqlaliyyətini tanımaqdan boyun qaçırdı. Fransız imperialistləri cəltik lökləri və qiymətli qazıntıları olan məhsuldar və gəlirli müstəmləkəni əldən buraxmaq istəmirdilər. 1945-ci ilin 23 sentyabrında onlar ingilis-amerikan qoşununun köməyi ilə gənc respublikaya qarşı hərbi əməliyyata başladılar. Lakin vyetnamlıların müqavimətini qırmaq o qədər də asan deyildi. İş belə görünən zaman fransız hökuməti gücə gətirdi. Onlar 1946-cı ilin 6 martunda hərbi əməliyyatın dayandırılması haqqında sənədi qəbul etdilər və azad Vyetnam hökumətini tanıdılar. Lakin bu fərqləndirici, müqaviləyə qol çəkməklə bərabər imperialistlər öz qoşunlarını ölkəyə göndərməyə başladılar.

Fransız komandanlığı öz soldatlarının beyinlərini doldururdu ki, vyetnamlılar heyvan kimi bir şeydirlər. Onları "mədəniləşdirmək" lazımdır. Buna baxmayaraq, yapon faşistlərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün könüllü olaraq Hind-Çinə gətirilmiş bir çox fransız çox tez bir zamanda başa düşdü ki, onları sülhsevər, qəhrəman xalqla mübarizə etməyə məcbur edirlər. Bu xalqın, müstəmləkəçilərin dediyi "mədəniləşməyə" heç bir ehtiyacı yoxdur.

Turan limanından ailesinə göndərdiyi məktubunda Anri Marten, azad Vyetnam haqqında öz ilk təəssüratını yazırdı. Bu rayon fransız işğalçılarının əlində deyildi.

"Turan 28 mart 1946-cı il

Əziz ata və ana, dünən Turana çatdıq. Şəhərdə tam sakitlikdir. Hər şey öz qaydasındadır. Əhali çox yaxşı geyinmişdir. Bir nəfər də olsun cır-cındırlı adam tapmazsan. Əsas küçələrdə Vyetminin növbətçiləri dayanmışdır. Onların əyinlərində ağappaq kostyum, başlarına geyindikləri kaskalarında isə Vyetminin nişanı: qırmızı bayraq üstündə beşguşəli qızıl ulduz vardır. Şəhər bələdiyyə və başqa dövlət idarələrinin qabağında tiffəngli növbətçilər dayanmışdır. Turanla Queni birləşdirən dəmiryolu işləyir. Kitab mağazalarında çoxlu qəzet vardır. Bunların hamısı annamit (Vyetnam) dilindədir. Evlərin divarlarına əhalini Vyetminin yaralı döyüşçülərinə kömək etməyə çağıran plakatlar vurulmuşdur. Qəribədir: hər şey çox gözəl təşkil edilmişdir. Vyetnamlılar haqqında heç cür demək olmaz ki, onlar quldur dəstəsidir. Bu, azadlıq istəyən böyük bir xalqdır.

...Orada yaşayanlar bizə çox soyuqqanlıqla baxırlar. Bəziləri isə tamamilə bizə baxmırlar. Lakin onlar çox nezakətli adamlardır. Kərfəzdə üzən qayıqların ağappaq qərribə yelkenləri vardır. Burada gördüklərimdən mənə bir şey aydın oldu ki, biz onlara lazım deyilik, onlar bizziz də keçinə bilərlər. Onlar qul olmaq istəmirlər, azad olmaq arzusundadırlar”.

Fransız müstəmləkəçiləri, Vyetnam hökumətilə bağladıkları saziş əldə bayraq edərək hərbi emeliyyatı davam etdirib Koxinxini tutdular. Bu saziş ancaq sözdə Vyetnamın müstəqilliyini təsdiq edirdi. Lakin esrlərdən bəri azadlıq müharibəsi aparan Vyetnam xalqını məğlub etmək o qədər də asan deyildi.

Fransızlar tərəfindən işğal olunmuş rayonlardakı vyetnamlılar meşələrə çəkilişlər. Orada hərbi silahlar buraxan zavodlar tikib mübarizəni davam etdirirlər. Rayonların bir çoxuna fransız qoşunları qədəm belə basa bilmir. Buralar tamamilə partizanların nəzarəti altında olur.

Anri Marten işğal olunmuş Koxinxindən yazır ki: “Bütün yerli əhali Vyetminə kömək edir. Bentrede 17-50 yaşları arasında bir nəfər də kişi yoxdur. Onların hamısı meşələrə çəkilibmişdir. Şəhərdə ancaq qadınlar, uşaqlar və qocalar qalmışdır. Hər tində uzun müddətli atəş nöqtələri qoyulmuşdur. Evlərin yarısı yaponlar tərəfindən dağıdılmışdır. Bizimkilər də az yandırmamışlar. Hamı Vyetmini müdafiə edir. Ancaq bütün əhalini məhv etmək olmaz! Hökumət Vyetnam müharibəsi üçün pul buraxılması ləhinə səs vermiş adamlar, bu pulun Fransanın bərpası üçün buraxılmasına nail olsaydılar, daha yaxşı olardı. Müharibəni davam etdirdikcə, biz ölkəmizi məhv edirik. Ne qədər gec deyil, tezliklə Vyetnamla razılığa gəlməliyik”.

İşğalçıların Vyetnamda törətdikləri hərəkətlər Anri Marteni həyəcanlandırdı. Sonralar o, məhkəmədə deyirdi: “Məni məktəbdə öyrətdirdilər ki, Fransa fəth etmir, ancaq azad edir. Hind-Çində isə mən bunun əksini gördüm”.

O, fransız qoşunları tərəfindən işğal olunmuş şəhərlərdən doğma vətəninə yazırdı: “...Biz Sayqona çatdıqda burada onlarca vyetnamlı gulleləyir, sonra onların meyitlərini suya atırdılar. Həmin meyitləri biz çayda gördük. Mən sizə yazmışdım ki, bunlar axırncı döyüş zamanı öldürülənlər idi. Mən bunu senzurun məktubumu açacağıma nəzərdə tutaraq belə yazmışdım. İndi isə esil gördüklərimi yazıram.

Sayqondakı yükdaşıyanlar gündə beş piast¹ qazanırlar. Bu bir qədeş aram puludur. Bu onların gündəlik yeməyinə çatmır. Odur ki, onlar köhnə cır-cındır içində gezirir. Bəlkə də bu turistlərə çox maraqlı görünür, lakin fəhlələrin isə çətin ki, bundan xoşu gəlsin. Mən Turanda cır-cındır içində gezen görmədim. Yəqin ki, fransızları qovub oradan çıxardıqları üçün bu belə idi. Mülkədarlar Fransa ticarətindən yaxşı gəlir aldıqlarına baxmayaraq, annamitlərə olduqca az maaş verirlər. Axı ne üçün annamitlərin özləndən almamaq, ne üçün onlara özlərini idarə etmək hüququ verməmək, madamki onlar bu bacarıq və istedadı özlərində hiss edirlər? Bu zaman bizə ancaq daha arət hörmət edirdilər. Azadlıq bəhanəsilə əhalini güllələdikdə və qarət etdikdə özlüni sevməyə məcbur edə bilsənmi?

Öz istiqlalıyyəti uğrunda mübarizə edənləri bəziləri qiyamçılar adlandırdı. Bu adamlar bizə qarşı olan əlaqələrinə görə onları məzəmmət edirdilər. Onlar azadlıq istəyirdilər, burada təəccüblü ne vardı ki? Bir də deyirlər ki, guya biz onları azad etmək üçün müstəmləkəni istila etmək istəyirdik. İndi bunun üçün ən əlverişli vaxtdır.

Lakin görünür ki, bizim bu istilamızdan generallar istifadə edib vəzifə əldə etmişlər və bir sıra müstəmləkəçilər də varlanmışlar. Bunların hamısı həqiqətdir, çünki mən görmüşəm.

Müharibənin davam etməsinə baxmayaraq, gənc Vyetnam respublikası öz xalq təsərrüfatını bərpa edir. Tarıxdə ilk dəfə ölkədə fəhlə və ictimai qanunvericiliyi yaradılmışdır: buraya səkkiz saatlıq iş günü, eyni zəhmətə eyni əmək haqqı vermək, çoxlu ibtidai və orta məktəblərin açılması daxil edilir. Bundan başqa məcburi təhsil haqqında qanun verilir. Fransız müstəmləkəçilərinin hakimiyyəti zamanı əhalinin 90 faizi savadsız idi. Hələ 1942-ci ildə Hind-Çində cəmsi 507 hekm var idi, indi isə altı mine yaxındır. Yeni qanuna görə, hər vətəndaş on səkkiz yaşına çatdıqda dövlət torpaq fondundan üç hektar torpaq almaq hüququna malikdir. Fransızlar hakimiyyət başında olduğu vaxt kəndlilərin 98 faizinin 0,7 hektardan artıq torpağı yox idi. Azad Vyetnamda yaşamaq fransız müstəmləkəçilərinin işğal etdiyi yerlərdən beş dəfə ucuz idi.

Vyetnam xalqı silahlı mübarizədən başqa, çörək və ərzaq üçün də gərgin mübarizə aparmalı olurdu. Fransız komandanlığı, demokratik hökumətin ixtiyarında olan ərazinin iqtisadi mühasirəyə alınmasını

¹ Piast – bəzi ölkələrdə işlənen müxtəlif dəyərli pul.

elan etdi Təkcə Hind-Çində deyil, həm də dünya bazarında əsas düyü bazası olan Koxinxinanın yolları kəsildi, fransız qoşunları bu düyünün azad olunmuş yerlərə gətirilməsinə mane olmalı idilər. Fransız komandanlığı ələ bildirdi ki, aclıqla xalq müqavimətini qura biləcəkdir. Onlar Vyetnam qoşunlarını ərzaqla təmin edən kəndliləri ən ağır cəzaya məhkum edirdilər. Həbs etdikləri annamitləri edam edir, başqalarını qorxutmaq üçün onların başlarını dirəklərdən asırdılar.

Anrı Marten olan gəminin heyətinə, azad olunmuş Vyetnama düyü aparən kəndlilərə qarşı mübarizə aparmaq və xarici qoşunların soldatlarına vyetnamlıları qarət etmək üçün kömək etmək əmr olunmuşdu.

Anrı "Şevrey" gəmisinin "fəaliyyətini" atasına belə yazırdı: "Bu gün biz heç pis "fərqlənmədik" bir kişini öldürdük, bir qadını yaraladıq, hələ düyü ləkələrində qalan yara və ölümləri demirəm".

1946-cı ilin 18 mayında göndərdiyi məktubunda Anrı yazırdı: "Biz limanda dayanıb günün axırında bizim gəmiyə minən xarici qoşunları gözleyirdik. Onlar 140 nəfər idi. İçerilərində qırx faizə qədər keçmiş hitlerçilərdən idi. Bax, belə adamların köməkliyiylə müstəmləkə düzəltmək istəyirlər! Onlar öldürülmüş bir nəfər üçün səkkiz kənd yandırır. Hələ bir bundan sonra istəyirlər ki, yerli əhali bizə hörmət etsin!

Gecəyarısı biz başqa bir kəndə çatdıq. Binokldan kəndlilərin necə qaçdıqlarını görmək olurdu. "Şevrey"dəki pulemyotlar əhalini və limandakı qayıqları gülləyə basırdı. Bu hazırlıqdan sonra heç bir müqavimətə rast gəlmədən xarici qoşunun soldatları gəmidən quruya çıxırlar. Gecəni həmin limanda keçirdik. Şəhər soldatları gəmiyə qayıtdılar. Onlar qarət edib bir çox qiymətli şeylər, pul, müxtəlif qıqlar, həтта donuz da gətirdilər. Bundan başqa bir neçə nəfər də yerli əhalidən əsir tutub götürmüşdilər. Bu mədəniyyət deməkdir.

.. Hitlerçilər özlərini bizdə necə aparırdırsa, fransız qoşunu da Hind-Çində özünü elə aparır. Bunların hamısına mən nifrət bəsləyirəm. Axı nə üçün bizim pulemyotlar hər gün bu aciz, köməksiz balıqçıları atəşə tutur? Nə üçün bizim soldatlar qarət edib yandırır, öldürür? Mədəniyyət xatirəmiz?"

Anrı Marten, Vyetnam xalqına qarşı olan bu iyrenc müharibədə iştirak etməyə məcbur olduğu üçün qəzəblənir və xahiş edir ki, onu öz vətəninə buraxsınlar, o, üç dəfə xahiş etməyə məcbur olur və nəhayət, 1947-ci ilin dekabrında Fransaya qayıdır.

Onu Tulonda olan hərbi əməliyyatçı qəbul edir.

Anrı bir dəstə yoldaşı ilə birlikdə buraxıldığı və limanda yaydığı vərəqdə belə yazırdı: "Əgər heç kəs müharibədə iştirak etmək istəməzsə, o zaman müharibə olmaz". "Vyetnamda gedən iyrenc müharibə bizim gəncləri məhv edir. Hərbi məqsədlər üçün göndərilən qoşun birləşməsinin Hind-Çindən qaytarılmasını tələb edin!" - deyə dənizçilərə və gəmi təmiri fəhlələrinə müraciət edirdi.

Müharibə əleyhinə təbliğat apardığı üçün Anrı Marteni 1950-ci ilin 14 martında həbs etdilər. Yeddi ay istintaq apardılar. Onu hərbi-dəniz tribunali mühakimə edirdi.

Tribunalın sədrinə teleqram və məktublar gəlirdi. Bu teleqramlar və məktublar Martenin buraxılmasını tələb edirdi.

Məhkəmə başlanan günü bir çox şəhər və limanlarda fəhlələr tovl edildilər. Bu tovl, müharibə qızışdıncılarına qarşı çıxan şanlı dənizçinin məhkəməsi əleyhinə etiraz işarəsi idi.

Lakin tribunal, hökumətin göstərişinə ədalətsiz bir hökm çıxartdı. Hökm Anrını beş il hərbi-katorqa cəzasına məhkum etdi.

Bu qərar Fransanın namuslu adamlarını həyəcanlandırdı. Anrı öz mübarizəsilə gəncləri müdafiə edirdi, gənclər də öz növbələrində onu müdafiəyə qalxmışdılar. Xalq etirazının təzyiqi nəticəsində məhkəmə hökmü ləğv edildi.

Deyəsən qələbə çalınmışdı. Lakin Amerika imperalistlərinə satılmış fransız hökuməti öz cinayətkar niyyətlərindən əl çəkə bilmədi. Anrı Marten, amerikalıların mənafeyini güdən Vyetnamda aparılan iyrenc müharibəyə qarşı xalq mübarizəsini təmsil edirdi. Əgər fransız hökuməti Anrı azad etsə, onda müharibənin xalqın iradəsinə zidd olaraq aparıldığını təsdiq etmiş olurdu. Bax buna görə də Anrını həbsdə saxlayırdılar. "Azadlıq dənizçisi" üçün yeni məhkəmə hazırlanırdı, Anrını indi artıq belə çağırırdılar.

Həbs olundandan on yeddi ay sonra Anrı təyyarə ilə Brestə göndərildi. Onu xalqdan uzaqlaşdırırdılar. Burada, daha doğrusu lımanın yeddi kilometrliyində, gəmi təmiri fəhlələrinin bu biabırçı səhnəyə mane olacağından qorxaraq mümkün qədər uzaqda Anrı Marteni yenidən mühakimə etməyə başlayırlar.

Tribunalın iclası gedən binanın ətrafına çəkilmiş polad şəbəkəli hasarın yanında "arzu edilməyənlər" məhkəməyə buraxmamaq üçün jandarmılar dayanmışdılar. Onlar əllərindəki silahlarını hazır

vəziyyətdə tutmuşdular Dayandıqları daşlığın üstündə isə gecə iken Brest gəmi təmiri fəhlələrinin ırı hərflərlə yazdıqları: "Anrı Marteni azad edin!" sözləri aydınca seçildirdi.

On yeddi ay həbsxanada qaldığından rəngi saralıb-solmuş, ariqlamış, lakin həmişəki kimi öz işinə inam bəsləyən və sakit Anrı, onu ittiham edənlər qarşısında çıxış etdi. O dedi: "Hind-Çində kapitalistlərin gəliri uğrunda fransızlar məhv olurlar. Fransanın mənafeyi üçün bu müharibənin əleyhinə mübarizə etmək lazımdır. Özün azadlığı sevəndə, bütün xalqların bu azadlığı əldə etmək ixtiyarını etiraf edirsən".

Bu yaramaz hökmün təsdiqinə məhkəmə sədri üçün cəmisi on beş dəqiqə lazım oldu: beş il katorqa və hərbi rütbədən məhrum etmək!

Məhkəmə zalında oturanlar, elə bil, sözləşibləmiş kimi hamısı birdən fransız milli himnini – "Marselyeza"-nı oxudu.

Elə ki Tulondakı hökmün təsdiq olunduğunu Anriyə bildirdilər, o, atasına dedi: "Demək, onlar müharibə isteyirlər. Amma mən xalqın qüvvəsinə inanıram"

Anrının anası uzaq Rozer qəsbəsinə oturmaq səbirsizliklə Brest-dən xəbər gözləyirdi. O inanırdı ki, oğlu bəraət qazanacaqdır. Lakin ərı evə girib başındakı köhnə papağını çıxardı, dinməzce stula oturdu, hər şey anaya aydın oldu. O, ağlaya-ağlaya astadan: "Bu hökm ancaq qəsdən kəsilmişdir, – dedi. – Oğlumuz vətənə bu cür xidmət etdikdən sonra onun üçün belə hökm kəsən hökumətə ayıb olsun!"

Göz işlədikcə uzanan boz divarlı, dəmir qapılı, hər küncündə növbətçi budkası olan bu həbsxana – Melen həbsxanasıdır. Anrı oğru və canilərlə bir yərə salınmışdır. Onun eyninə həbsxana paltarları geyindirilmişdir. O, dünyadan tamamilə ayrılmışdır.

Fransada elə bir ailə yox idi ki, Anrı Martenin adını bilməsin.

Ölkədə Anrini müdafiə edən minlərcə komitələr təşkil olundu. Bu komitələrə kəndlilər, alverçilər, metalçılar, gəmi təmiri fəhlələri, şaxtaçılar, toxucular, ruhanilər, müxtəlif siyasi əqidəyə və müxtəlif ictimai mövqeyə mənsub olan adamlar daxil olurdular. Bütün həqiqət tərəfdarları, sülh tərəfdarları, müharibə əleyhinə olanların hamısı Anrının azad olunmasını tələb edirdi.

İstər vergilərin artırılması əleyhinə keçirilən, istərsə də əmək haqqının müdafiəsinə və ya əmək mühafizəsinə həsr olunmuş mitinqlərdə, kütləvi nümayişlərdə həmişə Anrı Martenin adı

çəkildirdi. Fəhlələr bildirdilər ki, maddi vəziyyətlərinin ağırlaşması müharibəyə hazırlıqla əlaqədardır. Anrı Martenin adı isə sülh, heyət və müharibəyə qarşı bir mübarizə simvolu kimi səslənirdi.

Polis idarəsi var qüvvəsilə kütləvi etirazlara qarşı mübarizə aparırdı. Polisler divarlara yazılmış "Anrı Marteni azad edin!" sözlərinin üstünü nə qədər qaralayurdularsa da, lakin onlar yenə də üzə çıxırdı. Polis, Parisdəki sərgiyə soxularaq "Anrı Marten katorqada" şəklini dartıb çırmışdı. Lakin şəhəri bütün Fransa həmin şəklini fotosunu kommunistlərin qəzetində gördü.

Brest hakimləri hökmü təsdiq etməklə, xalqın səsinə kəsmək istəyirdilər. Onlar elə güman edirdilər ki, Anrı Marteni barmaqlıq arxasında gizlətdikdə, onlar, onun sülh, azadlıq uğrunda, müharibə əleyhinə mübarizəyə çağıran səsinə susdura biləcəklər. Lakin heç bir maneə, gələcəyə böyük inam bəsləyən bu qorxmaz və inadkar gənci xalqdan ayıra bilməzdi. Bu gənc gələcəyin qələbəsinə inanırdı.

Yazıçı Pol Tiyyar povestinin son sətirlərində fransız xalqının öz vətənpərvər, sədaqət oğlunu həbsdən qurtaracağını inamla söyləyirdi. Bu belə də oldu. 1953-cü ilin 2 avqustunda Anrı Marten azad edildi və Paris zəhmətkeşləri tərəfindən böyük sevincilə qarşılandı.

Bu, özbaşınalıq üzərində ədalətin qələbəsi idi, bu, istismar qüvvələri üzərində xalq kütlələri birləşməsinin qələbəsi idi!

Fransa xalqı qələbə çaldı!

Irina Erburq

ANRI ONU ALDATDIQLARINI BAŞA DÜŞÜR

1945-ci ilin 16 oktyabrında çox da böyük olmayan "Şevrey" hərbi gəmisi Tulondan çıxıb istiqamətini Hind-Çinə tərəf götürdü. Həmin gün sahilə gözəl hava var idi. Buludsuz şəffaf səmada günəş par-par parıldayırdı. Sürətlə gedən kater öz itü burnu ilə suyu yarıp, sanki dənizi alt-üst edirdi. Katerin ardınca çağlayan köpüklərin izi uzun-uzadı qalırdı.

"Şevrey" – səliqə ilə düzəldilmiş qəşəng kiçik bir gəmi idi, günəşin altında onun silinmiş metalları par-par parıldayırdı. Uzun müddət göyertədə işləyən matroslar hey çevrilib arxaya baxırdılar. Limanın evləri gətdikcə gözden itirdi. Üfqi qədər ancaq dağlar görünürdü. Onlar da gətdikcə sanki ərıyır, nəhayət, tamamilə yoxa çıxırdı.

Uzaq dəniz səfəri başladı! İki ay dənizdə olmalıydılar. "Şevrey" Port-Seid, Aden və Kolomba dəyməli və 20 dekabrda Sayqonda olmalı idi.

"Şevrey" in heyəti birinci dərəcəli adamlardan ibarət idi: buradakı gəncər işdə yorulmaq, döyüşdə qorxu bilməyən, esil fransız dənizçiləriydi. Onların çoxu müharibə zamanı hitlerçilərin sualtı qayıqlarını ovlayanlar idi. Başqaları isə fransız partizan dəstələrindən dənizçiliyə gələnler idi. Matrosların hamısı gənc olmalarına baxmayaraq, təcrübəli idilər, onlar vətənlərinin azadlığı uğrunda döyüşmüş və sülhün qiymətini çox gözəl bilirdilər.

Axşam, çarpayılarna uzanmamışdan qabaq adətən dənizçilər dövrə vurub oturur və ötüb keçən döyüşdə göstərdikləri igidliklərini xatırlayırdılar.

– Anrı, maklar¹ haqqında bizə bir şey danış, – deyə xırıltılı səslə bretanlı² dənizçi dilləndi, – bu bizə doğma yerlərimizi xatırladar.

Hələ iyirmi yaşı olmayan, gənc gəmi mexaniki, dənizçi Anrı Marteni hamı araya aldı.

Anrı yaxşı oğlandır! Gəmi heyəti onu çox istəyirdi, hətta zabitlər də ona hörmət edirdilər. Onun üzündə mehriban və xoş bir təbəssüm var idi. Baxışları dağ bulğunun suyu kimi dumduru idi. O öz işinin həvəskarı idi. Mexanikanı olduqca çox sevirdi. Maşınlar haqqında yazılan texniki kitabların hamısını onu çox maraqlandırır, üçün o, həmişə texniki məlumat kitabını özüylə gəzdürürdü. Anrı boy-buxunlu, çəvik, möhkəm bədənli bir gənc idi. Özü də danışmağı çox gözəl bacarırdı. On doqquz yaşı olmasına baxmayaraq o, çox şeylər görmüşdü. Bildiklərinin hamısını Anrı maraqla, yığcam, qəşəng ibarələrlə danışdı. Axşamlar, göyərtenin dal tərəfində dənizçilər yerlərini rahatlayıb oturur və maraqla onun söhbətinə qulaq asırdılar. On altı yaşında o artıq Müqavimət hərəkatında iştirak edirdi: rabiteçi idi, vətəni Şər departamentində fəaliyyət göstərən partizan dəstələri ilə əlaqə saxlayar, onlara bir çox əmrilər və müxtəlif xəbərlər aparardı. Hitler qoşunları bu rayonu mühasirəyə aldığıqda, Anrı partizan dəstəsinə qoşuldu ki, əlinə silah alıb işğalçılarla döyüşsün. 1944-cü ilin oktyabrında faşist qoşunlarının əsas qüvvələri Reyne geri çəkildikdə,

o, almanların işğal etdikləri Ruayan şəhərini könüllü olaraq azad etməyə getdi.

Satqınların silahsız qoymaq istədikləri xalq Müqavimət ordusunun şəərəli tarixi Anrının danışığında canlanırdı. O, Araqonun¹ "Laroşelin mühasirəsi haqqındakı nəğməsinə" əzbərdən oxuyurdu. O, özünün səsi birdən sərtləşirdi. Kapitan 3 dekabrda ölümkü halda faşistlər tərəfindən yaralanmışdı. Heyecanla Anrını dinləyən dənizçilərin üzü birdən tutuldu. Onlara elə gəlirdi ki, Müqavimət hərəkatının və ölməz Fransanın ruhu dənizçilərin sözlərində təcəssüm etdirilirdi.

– Kapitan Danel birdən ölmədi, huşunu itirməmişdən qabaq o, bir neçə dəfə təkrar etdi: "Azadlıq və ədalət əldə etmək üçün qələbə çalana qədər mübarizə etmək lazımdır. Uşaqlar, siz mənə eşidirsinizmi? Qələbə əldə edənə qədər – azadlıq və ədalət naminə."

Dənizçilər sakitcə oturub Anrıya qulaq asırdılar. Göyərtenin qabaq tərəfində həzn qarmon səsi eşidirdi; maşının işləməsindən gəminin gövdəsi tir-tir titrəyirdi və uzaqlarda, yeni çıxmış Ayın gur işığı altında köpüklü dalgalar par-par parıldayırdı.

"Qələbə əldə edənə qədər – azadlıq və ədalət naminə!"

Gecə, yarısı, silkələnən çarpayı üstündə uzanıb yuxulayan Anrı, iyirmi dörd yaşlı qəhrəmanın bu sözlərini təkrarən fikrindən keçirdi. O zaman, kapitan Danelin ölümü günü Anrı and içmişdi ki, onun vəsiyyətini davam etdirəcəkdir. Bax buna görə də dünyanın o başına gedirdi ki, azadlıq uğrunda mübarizə edən Hind-Çindəki qardaşlarına kömək etsin.

"Şevrey" Süveyş kanalını keçib Qırmızı dənizə çıxdı. Bərk bürkə camaatı əldən salmışdı. Bütün günü uzaqlarda, sağda və solda gözqamaşdırıcı sarı qum təpələri uzanırdı. Gecələr isə sükançı diqqətlə, gözünü çəkmeden səmaya baxır, Cənub Bürcünün görünməsini gözləyirdi.

¹ 1944-cü ilin axırında Fransa, demək olar ki, tamamilə hitlerçilərdən təmizlənmişdi. Lakin hitlerçilər Atlantik okeanı sahilindəki bir neçə məntəqədə müqavimət göstərirdilər. Ruayan şəhəri və Laroşelin limanı da buna daxil idi. Lui Araqon – fransız yazıçısı və şairidir – kommunistdir.

¹ Maklar – İkinci dünya müharibəsi illərində Hitler işğalçılarına qarşı döyüşən fransız partizan dəstəsi.

² Bretanlı – Fransada Bretan yarımadasında yaşayan.

Alt göyertədəki dənizçilər uzun müddət idi ki, yata bilmirdilər. Hətta yüngül meh belə gəminin top bacasından içəri keçmirdi ki, bir qəder dənizçilərin tərlənmiş alınlarını sənəletsin. Bir neçə nəfər çarpayıda uzanıb titrətmə-qızdırmadan əzab çəkir, inləyirdi.

Top bacasından, dördkünc şəklində görünən qaranlıq cənub səmasında minlərcə ulduzlar görünürdü. Anrı gözünü bu dördkünc səmadan çəkmir, öz doğma kəndi Rozeri, məktəbə gedən uşaqların taxta başmaqlarının tappılısını, sakit və mehriban sifəti atasını, onun uzun bıqlarını xatırlayırdı. O hələ kiçik olarkən atasının dizi üstə çıxıb xırdaca əllənlə atasının uzun bıqlarına toxunmağı çox sevdi. Mehribanlıqla anasını da xatırlayırdı.

– Eh, nə yaman istidir, lap cəhənnəm kimi yanır! Yatmaq olmur! – deyər qonşu çarpayıda yatan dənizçi derindən köksünü ötürdü.

Anrı həm bacısı, həm də nişanlısı haqqında düşündü. O öz nişanlısı ilə rəqs etməyi, sonra da onun qolundan tutub çəmənlilikləri gəzməyi nə qədər çox sevirdi! Eh, onda onların qarşısında xoşbəxt həyat yolları açılırdı.. Lakin şəxsi xoşbəxtlikdən başqa vacibli işlər vardı, o da vicdanın sesidir. “Qələbə əldə edəndə qədr – azadlıq və ədalət naminə!”

1945-ci ilin 1 fevralında hələ də təslim olmayan, yapon işğalçıları ilə döyüşmək üçün Anrı könüllü olaraq donanmaya getdi. O, Hind-Çin xalqının mübarizəsindən xəbərdar idi. Bu mübarizə bir növ fransız xalqının mübarizəsinə oxşayırdı. Onlar da azadlıq uğrunda mübarizə edirdilər. Məgər Vyetnam döyüşçüləri fransız partizanlarının doğma qardaşları deyildilermi? Yapon faşistlərini sevinclə qarşılayan Peten memurları və Vyetnam feodalları məgər fransız kollaborasionistlərinə¹ və polislərinə oxşamırlarmı?..

Günlərlə fırtına içərisində yırğalanan “Şevrey” gəmisi dənizçiləri qarşısında gözqamaşdırıcı və rəngbəreng səfəq verən başqa bir aləm – Kolombo görünməyincə, gəmi Hind okeanının dalgalarını yara-yara irəliləyirdi. Sonra gəmi Sinqapuru ötüb keçdi və Sayqona tərəf yollandı. Bu, yolun sonu idi.

¹ Kollaborasionist – hitlerçilərlə dostluq edən fransız satqınlarıdır

Dənizçilər sahile çıxarkən gördükləri onları təəccübləndirdi. Lakin Şeq şəhərinin özünəməxsus həyatı onları heyətdə qoymadı. Sayqona ilk addımlarını basandan bəri onları bura nə üçün gətirdiklərini başa düşə bilmədilər. Mədəniyyəti yüksək məhəllələrdə olan qəşəng qəhvəxanalarda yapon zabitləri fransız memurları ilə yanbaan əyləşmişdilər. Hələ artımların bünə dənizçiləri hərbi xidmətçilərin də əyləşdiyini gördülər, lakin onların milliyyətini ayırd edə bilmədilər. Onda dənizçilər müstəmləkə piyada polkunun iki soldatından soruşmağa başladılar

– Bu Çan Kay-şının¹ zabitləridir, – deyər soldatlar cavab verdilər.

– Çan Kay-şının zabitləridir?

– Bu nə üçün sizi heyətdə qoyur? Narahat olmayın, o qədr təəccüblənəsi şeylər görəcəksiniz ki...

– Bes yapon zabitləri burda nə edirlər?

– Nə edirlər? Özləri üçün içib kef çəkirlər, vassalam... Siz elə bilirsiniz, bura gəlmisiniz ki, onlarla döyüşsünüz? Ay oldu, ha! Siz, qardaşım, gəlmisiniz onları, bir də ki, onlarla əməkdaşlıq edənləri müdafiə edirsiniz.

– Bes siz nə üçün burdasınız?

– Bizi də vızdollar və rotalara bölüb kimimizi zavodlarda, kimimizi sement işlərində, kimimizi də yerli mülkədarların kauçuk plantasiyalarında yerləşdirmişlər. Mülkədarların hamısı yaponlarla dostluq edirdi. İndi onlar qorxurlar ki, vyetnamlılar bunun əvəzini çıxmaq üçün onları cəzalandırlar... Hə, bax buna görə də bizi bura gətiriblər ki, onları müdafiə edək. Bir sözlə, bizi burda polis xidmətçisinə döndəriblər. Başa düşdünüzmü?

Dənizçilər gəmiyə qayıtdıqdan sonra uzun müddət sakit ola bilmirdilər. Onlardan beziəri yoxsullar məhəlləsinə getmişdi. Orada onlar evvəllər ağıllarına gətirə bilmədikləri dəhşətli yoxsulluğu gözillərdə gördülər.

– Eh, uşaqlar, – deyər sükançı nağıl edirdi, – elə vyetnamlılar var ki, bir kasa düyü üçün gündə on dörd saat işləyirlər.

Anrı bu danışılara diqqətlə qulaq asırdı. O, yoldaşlarının etirazına şərək olurdu, lakin onu təəccübləndirən təkçə Sayqondakı

¹ Çan Kay-şi – Çin generalıdır, burjuva-mülkədar homundənciləri döstəsinin başçısıdır

yoxsulluq deyildi. Anrı bütün günü fəhlələrin məhəlləsində dolayırdı və onun ardınca baxan vyetnamlıların baxışlarını görürdü. Uzun müddət gizli təşkilatda çalışan adam bu baxışlardan səhv nəticə çıxara bilməzdi. Vyetnamlıların gözələrində xüsusi bir parlaqlıq var idi. Bu, ömrünün ədalətli iş uğrunda mübarizə edənlərin gözələrində olan parıltı idi. Anrı yalnız indi anlayırdı ki, onu aldatmışlar.

HƏRBİ ƏMƏLIYYATDAN QABAQ

Artıq neçə gün idi ki, "Şevrey" Hind-Çinin sahillərində üzürdü. O, Sayqondan şimal-şərqə, Nya-Tranqu istiqamətinə getdi, oradan da şimala, Turan və Queye yollandı. Şərqdən gələn coşqun dalgalı dəniz acıqı idi!

– Bir bax, necə sıldırımlı sahilidir! Bizim tərəflərdən də pisdir, – deyə finisterli¹ dənizçi dilləndi.

Kıçık gəmi tistü burumları buraxa-buraxa, qəzəblə dalgaları yarırdı

Danışmağı çox sevin, gülərlüzlü, təcrübəli dənizçi, bosman deyirdi:

– Gəmini belə suda aparmaq sənə asan gəlməsin, bu sənə üçün uşaqlar kumu ağzını açıb gözünü yummaq deyil. Hava da ki, lap zəhlətökəndir!

Doğrudan da havanın pis olması dənizçilərə daha çox təsir edirdi. Bu rütubətli havada nəfəs almaq çox çətin olurdu. Fevral, mart, aprel ayları hey uzanırdı... Burada heç bir şey Fransanın baharını xatırlatmırdı.

– Nə axmaq ölkədir! – deyə dənizçilər deyindirildilər. – Kazarmaların qapılarındakı rənglənməş elanları yada salmaq adama gülünc gəlir: "Orduya yazılın, siz yeni ölkələr görürsünüz".

Üfüqü qalın bir çən örtmüşdü, artıq yer görünmürdü. Adama elə gəlirdi ki, başı səmaya deyir. Birdən yuxarıda nə isə partladı, selləmə yağış başladı. Elə bil ki, yağışdan çəpər çəkildi, su şırışıqla zirçikli qüllələrə tökülür, brezentli isladır, topun lüləsini köpüklə örtürdü. İki ay ərzində on dənizçi qızdırma-titətməyə tutulmuşdu. Sanitarlar kinə paylamağı çatdırırdılar. Dənizçilər dənizə başlayırdılar. Onlar, ilk dəfə Sayqonda dayandıqları zaman sahile çıxarkən müs-

¹ Finister – Bretoniədə fransız departamenti

təmləke qoşunu soldatlarının dedikləri: "Sizi hələ çox şey gözləyir! Biz burda nə edirik? Bizi polis nəfərinə döndərmişlər", sözlərini xatırlayırdılar.

Dənizçilərdən bəzilər axşamlar Anrını öz yanlarına çağırırdılar: – Partizan, bir bura gəl. Bir dəqiqəliyə öz dərsləyini ört. Sən bu hadisələr haqqında nə fikirləşirsən?

Anrı kitabını örtürdü. O, aydın nəzərlərlə yoldaşlarına baxırdı. Ancaq nə cavab verəcəyini bilmirdi. Gördüklərinin bin və hiss etdiklərinin hamısını danışmaq izah etmək çox çətin idi.

Anrı:

– Mən də sizin qədər bilərəm, – deyirdi və Hind-Çini işğal etmiş yapon qoşunlarını təslim olmağa məcbur edərək 1945-ci ilin avqustunda azadlığa çıxan anınamıt xalqının mübarizəsindən danışmaqla kifayətlənirdi.

O, danışan zaman bosman ona yaxınlaşırdı. O da nələr baş veriyindən heç bir şey başa düşmürdü. Lakin o, təcrübəli dənizçi idi, artıq heç bir şeyi başa düşməyə də çalışmırdı.

– Ay uşaqlar, nəhaq yerə başınızı ağrıtmayın, – deyə o da söhbətə qarışırdı. – Axı bu işlərdən sizə nə?

Kapitan, gəmidə siyasət barədə olan mübahisələrə yol verilməməsi haqda göz-qulaq olmasını ona möhkəm əmr etmişdi, o isə bunu deməyə çəkiniirdi.

– Əlbəttə, – deyə Anrı cavab verirdi: – Yaponları darmadağın etdikdən sonra burada nələr baş verdiyini başa düşmək çox çətinidir. Arasikesilmədən bura fransız qoşunları gəlir. Elə bil ki, yeni müharibə hazırlanır. Buna baxmayaraq, fransız admiralı Teri d'Arjanle demokratik Vyetnam respublikasını tanımaq müqaviləsini imzalamaq fikrindədir.

– Vessalam! – deyə bosman səslənirdi. – Demək, heç bir şeyin fikrini çəkmək lazım deyil. Müharibə olmayacaq... Mən indi üreyinizi açan bir xəbər deyəcəyəm: biz bir neçə aylığa Sayqona qayıdırıq. Bax, bu lap qiyamət olacaq!

Dənizçilər və soldatlar ancaq limana gəldikdən sonra qəzetlərə baxır və vəziyyətin necə olduğundan xəbər tuturdular. Martın 6-da Hanoyda admiral Teri d'Arjanle tərəfindən Vyetnam respublikasını tanımaq haqqında müvəqqəti saziş imzalandı. Bu saziş dövlətin ali

hakimiyyəti tərəfindən Parisin yaxınlığında, Fontenbloda Vyetnam respublikası prezidenti Xo Şi Munun, xarici ərazi işlərinə baxan Fransa nazırı Marius Mute ilə danışıqları zamanı təsdiq olunmalı idi.

Dənizçilərin bilmədiklərinin hamısını hissə komandiri bildirdi. "Müqavilədən" bir ay sonra, aprelin 8-də Teri d'Arjanle və onun müavini general Vallyui gizli əmri unzaladılar. Bu əmrə onlar Tonkində olan hissə komandirlərinə təklif edirdilər ki, "hərbi əməliyyatı imkan tapıb dövlət çevrilişinə çevirməli". Əmrə aydınca deyilirdi ki, "...Çinlilərin¹ və annamitlərin şəhərdə olan təşkilatları haqqında və onların rəhbəri haqqında tezliklə bütün məlumatları toplamaq lazımdır. Artıq gizli tapşırıqları yerinə yetirmək üçün xüsusi dəstələr təşkil edilmişdir. Bu dəstələrə tapşırılmışdır ki, komandanlıq lazım bildikdə, annamit rəhbərlərini ehtiyatla "aradan qaldırmaq" lazımdır.

İstər nizamı və istərsə də nizamı olmayan annamit hərbi hissələrlə eyni üsulla rəftar etmək lazımdır. Elə ki kəşfiyyat bu hissələrin yerini öyrəndi, xüsusi tapşırıq dəstələri onları məhv etmək üçün hazırlıq işlərinə başlamalıdır"

Aydın idi ki, Hind-Çində olan bu hadisələrin hamısı "Şevrey" dənizçilərini təəcübləndirirdi. Axı onlar heç bir zaman Hind-Çində fransız komandanlığının gizlində hazırladığı ağlagəlməz satqınlıq haqda şübhələne belə bilməzdilər

Gəmi Sayqon limanına daxil olanda, hey ara vermədən Sayqona gəlib yanbayan dayanmış hərbi və nəqliyyat gəmilərinin arasından ötüb keçəndə gəmi mexaniki Anrı yerində dayanıb diqqətlə maşının işləməsini izləyir və kapitan Danelin sözlərini yenidən xatırlayırdı: "Azadlıq və ədalət naminə qələbə çalana qədər mübarizə etmək lazımdır".

Altı ay içərisində Sayqon tamam dəyişmişdi. 1945-ci ilin 20 dekabrında, "Şevrey" dənizçiləri ilk dəfə sahilə çıxdıqda, onlar ancaq müstəmləkə qoşunlarının soldatları ilə rastlaşdılar. İndi isə şəhərdə fransız ordusunun müxtəlif tipli qoşunları var idi. paraşütlülər, müstəmləkə topçuları və zirəhli hissə qoşunları burada idilər. Hətta təzəcə gəlmiş və yaxınlarda təşkil olunmuş rotalara da rast gəlmək olurdu. Bunlar xarici qoşunlardan idilər. Özləri də xoşa gəlməyən gəncər idi. Onlar özlərini isveçrəli və ya lüksemburqlu adlandırırdılar. Lakin buna heç kəs - xüsusilə keçmiş Müqavimət mübarizləri inanmadılar. Bir gecə xarici soldatlardan bir neçəsi o ki var içib küçədə Xorste

Vessele¹ məhnisini qısqıra-qısqıra ucadan oxumağa başladılar, fransız paraşütlüləri onların üstünə hücum çəkəndi, küçənin ortasında dəhşətli bir vuruşma başladı.

Sayqona, müxtəlif qəragahlara qadın dəstələri də gəlirdilər. Bir dəfə Anrı bir neçə qadının atırmada dayanıb gülüşdüklerini gördü. Onun üreyi sıxıldı.

"Yazılır!" - deyə o düşündü."

Şəhəri gün gəminin göyərtəsində dayanmış Anrı dünən gördüyünü bəsməyə danışmaqdan özünü saxlaya bilmədi. Anrı bildiyinə görə bəsmənin cavan bir qızı var idi. Qoca dənizçi kədərli başını buladı.

- Eh, mən öz qızımı burda görseydim, mənə böyük dərd olardı, - deyə o səsləndi, - aləmdən uzaqda, belə havalı bir ölkədə, öz də belə bir vəziyyətdə Göresən, onların axırı necə olacaq?

Söhbət göyərtədə gedirdi. Hər iki dənizçi sürəhiyə söykənərək qarşılarında göz işlədikcə uzanan limana baxırdı. Gecə düşürdü. Quruda minlərlə işıqlar yanmağa başlayırdı. Gəmidən sol tərəfdə qaralanlıq idi: ora şəhərin yerli yoxsulları yaşayan hissəsi idi. Orada axan çayın qolundan gəmiyə ağır bir rütubət iyi gəlirdi. Dənizçilərin ətrafında ağcaqanadlar vızhavızla uçuşurdular. Dənizçilər artıq buna adət etmişdilər; alınlarna və üzərinə oturmuş ağcaqanadları hey vurub qovurdular.

- Eh, oğlan, - deyə bəsməni danışığı qurtardı, - yaxşısı budur ki, bunların haqqında düşünməyəsən! Heyat belədir.

Qoca dənizçi işlək, ağıllı və istiqanlı olan bu gəncə qarşı bir səmimiyyət hiss edirdi.

- Sənin gələcəyin parlaqdır, oğul! Zabit sənin haqqında danışanda eşitmişəm. Mənə elə gəlir ki, sən bu yaxınlarda starşına nişanları taxacaqsan. Kim bilir.. bəlkə də bu səfərin axırında sən birinci dərəcəli starşına olacaqsan.

Əlbəttə ki, Anrı dərəcəsinin artması öleyhinə çıxmazdı. Fransız donanmasının loçki zabiti olmaq perspektivi onun üçün fəxr idi. Lakin o, donanmaya bunun üçün girməmişdi. O, Müqavimət döyüşçüsü, Respublika soldatı idi, o istəyirdi ki, azadlıq və ədalət uğrunda mübarizə etsin. Hind-Çin dənizlərində olduğu bu neçə ay ərzində hələ ilk dəfə Sayqona düşdükleri zaman ağılına gələn fikr günden-günə möhkəmlənirdi. O, hiss edirdi ki, onu doğrudan da aldatmışlar

¹ Hind-Çin əhalisinin üç yüz münden çoxu çinliləndir.

¹ Alman-faşist məhnisi

Sayqona gəlmiş hussələr kazarmada çox qalmırdılar. Yayın axırları idi. Bürkülü avqust ayı deyililərək sentyabrın rütubətli havası ilə əvəz olunurdu. İki həftədən sonra, ən uzaq başı bir aydan sonra qoşunlar böyük rotalarla ölkənin içərilərinə doğru hərəkət etmişdilər. Eyni zamanda sanitar maşınları onlarla yaralı soldatları yene də qayıtarıb şəhərə aparırdı. Onlardan çoxu içməli suyun olmamasından yatalaq xəstəliyinə tutulmuşdu

Bir dəfə bazar günü Anri gəmidə işləyən yoldaşına baş çəkmək üçün hərbi xəstəxanaya getdi. Onun yoldaşı döyüşlərin birində yaralanmışdı. O, burada dəhşətli səhnələr gördü. Bir sıra xəstələr can verə-verə sayıqlayıb, digərləri analarını köməyə çağıraraq ağlayırdılar

Həmin gün günortadan sonra Anri daha dəhşətli bir hadisənin şahidi oldu. O, dostu ilə liman qəhvəxanasına girdi, zalın içərilərində oturan bir dəstə soldatı yaxınlaşdı, stolun arxasında iki ecnəbi soldat oturmışdu, qabaqlarında bir şüşə də "çum-çuma"¹ var idi. Onlar stəkanları qaldırıb içə-içə yol çantalarından annamitlərdən aldıkları qiymətli şeyləri çıxarıb, ətraflarındakı soldatlara təklif edirdilər.

– Firsətdən istifadə edin! – deyər xarici soldatlardan bir qışqırırdı. – Kim Koxinxindən öz bacısına, nışanlısına hədiyyə göndərmək istəyirsə, firsəti əldən verməsin. Bir üzük iki piastra!

Əlbəttə, bunların hamısı oğurluq idi. Birdən burada olanların hamısı dəhşətə gəlirdi: soldatın çantadan çıxardığı üzükdən adam barmağının bir parçası sallanırdı. Heyecanlanmış Anri istəyirdi ki, bu danışığa qarışsın, lakin yoldaşı qolundan tutub bir tərəfə çəkdi, müstəmləkəçilərin dəstəsindən olan bir qoca soldat dedi:

– Etiraz etmək nə lazım? Tək onlar deyil ki .. Qəhvəxananın bir o biri başına bax, gör nə oyun çıxadırlar.

Anri baxdı. Stol dalında oturan bir neçə zabıt bir parça kağızın üstündə nəyinsə hesabını edə-edə höcətləşirdi.

– Axı onlar nə edirlər? – deyər Anri qəzəblə soruşdu.

– Bu iki zabıt xarici qoşunlardır, üzük satan cavanların reisi-dirlər. Amma belə ucuz bezəklər onları heç maraqlandırmır. Onlar başqa iki zabıt üçün qəhvə satırlar. Axı onlar annamitlərin kəndlərindən o qədər qəhvə oğurlayıblar ki, iki yük maşınını doldurmaq olar.

Səhərisi "Şevrey" gəmisinin heyəti toplaşdı, onu yola hazırlamaq lazım idi. Görünür ki, nə isə ciddi bir iş var idi. Gemini yoxlamaq üçün limandan zabıtlar gəldi. Buradakı denizçilər olduqca gərgin işləyirdilər.

Başqa hərbi gəmilər də dənizə çıxmaq üçün hazırlanırdı. Oktyabrın axırlarında gəminin səfərə çıxması haqqında əmr alındı. "Şevrey" qürurla qabaqda gedərək, gəmiləri dalınca aparırdı. Desant rotasının heyəti tam hərbi hazırlıqlı idi. .

¹ Çum-çuma – düyü arəqinə ecnəbi soldatların verdikləri ad.

PYER QAMARRA

ONEZİMİN İXTİRASİ

Şimal qütbünə yola düşməzdən əvvəl Onezimə baş çəkdim. Düz iki il el-obadan uzaqda olacaqdım. Onezimlə, əziz dostum Onezimlə görüşməmiş gədə bilməzdüm. Onu hamı tanıyır. Həmin vaxtdan bəri şəkli dünyanın bütün qəzetlərində dərc olunub. Üzdən klassik alimlərə oxşayır, baxanda fikri dağınıq, yaxud diqqətli olduğunu ayırd etmək olmur. Baş ırı və tüksüzdür. Xırdaca gözleri bir cilt qara çəkme düyməsinə oxşayır. Müsahibinə tərəf əyləndə sifətində həm məhrəbanlıq, həm də kinayə duyulur. Görəsən, kinayə edir? Baş çıxarmaq olmur. Amma mən deyə bilərəm ki, o ən yaxşı oğlanlardan biridir

Bəli, onlara geldim. O mənə özünün iş otağına apardı. Mən səfərə necə hazırlaşmadığımdan, zoologiya tədqiqat planlarımdan danışdım. Nəzakətlə qulaq asdı, lakin ələ laqeyd idi ki, ələ bil ona qonşu Sanua kəndindən xalamın bizə qonaq gəlməsini xəbər verirdim. Bir az sonra o yana çevrildi, aşağı əyləyib masanın arxasından qara bir qutu çıxardı və onu mənim qarşıma, kağızların üstünə qoydu.

– Görürsənmi, – deyə o, tentənəli səsle qutunu mənə göstərdi.

– Daha hazırdır. İşləyir

Mən təəccüblə soruşdum:

– Nədən danışırısan? Bu nə qutudur?

Bu yerdə onun səbri bir az tükəndi.

– Yaxşı, mənim yazıçı-maşın düzəltmək üçün hazırladığım layihə yadındadır?

– Yazıçı-maşın?

– Bəli, elədir ki var, yazıçı-maşın!

Birdən hər şey yadıma düşdü. Bu Onezimə o qədər layihəsi, o qədər ixtirası var ki. .

– Vay səni! Onezim, yoxsa demək istəyirsən ki, həmin maşını. . Onun sifətinə xoş bir təbəssüm qondu.

– Bəli, bəli! Mən həmin maşını ixtira etdim. Bu şah əsərləri yaradan bir maşındır. Özü də yaxşı işləyir.

– İşləyir?

– Çox gözəl işləyir. Göstərsən verirsən, o əməl edir. Fəxr edərdim ki, çox cəld işləyir.

– Cəld işləyir?

– Bəli. 35 dəqiqəyə Saqanın romanlarına bənzər bir roman yazır. Ronsar üslubunda bir sonet on saniyəyə hazır olur. Daha iri əsərlər üçün isə vaxt müxtəlifdir: bir saat, bir saat yarım... Dünən axşam Kormeyin nəşr olunmamış bir faciəsini qırq beş dəqiqəyə, Rembonun uzun bir poemasını isə iyirmi səkkiz saniyəyə hazır etdim... Təşəvvür edə bilərsənmi?

Yox, təşəvvür edə bilmirdim.

– İnanmaq olmur, Onezim! Axı o necə işləyir?

– Elektronikanın əlində, bu sadə bir işdir. Burada, görürsənmi, sağ tərəfdə hər ədəbi janr üçün bir düymə var: nağıl, roman, poema, dram, fəlsəfi əsər və s. Solda isə balaca bir mikrofon var. Seçdiyim janrın düyməsini basarsan, mikrofonu tərəf əyləyib deyirsən: Rəblə, Viktor Hüqo. Xülasə, xoşun gələn müəllifin adını deyirsən... Sonra isə ortadakı qumuzu düyməni basıb gözləyirsən. Əsərin əlyazması maşının arxasından iki nüsxədə çıxır. Sən ağ kağız ver, vəssalam. .

Mən təəccüblə əllərimi yuxarı qaldırdım:

– Onezim, əgər sənəin ciddi adam olduğunu bilməsəydim. .

– Mən sənəin ciddi danışaram. Maşın işləyir! Özü də istəsən baxa bilərsən... Əlyazmalar ordadır...

O səliqə ilə yazı maşınında yazılmış bir yığın kağız göstərdi. Mən irəli cümüb kağızları vərəqlədim. Onezim yalan demirmiş. Burada ondan çox şah əsər vardı! Balzakin görünməmiş bir əsər. Jirodunun xırda bir yazısı, Moris Drüonun iri bir tarixi romanı, Viktor Hüqonun yarım dünən poeması, hamısı gözəldir. .

Onezim barmağını kağızların üstünə qoydu:

– Bir saat iyirmi dəqiqə Drüona sərf edilib, gözəl əsərdir? Otuz yeddi dəqiqə isə Jiroduya. . Elə bunların gəlin mənə bəsdir.

Mən həyəcədən çəpib qalmışdım.

– İndi sən nə edəcəksən, Onezim? Bu əlyazmalarının müəllifi olacaqsan, eləmi? Axı onlar sənindir. Onlar nə Viktor Hüqonun,

nə də Jirodunun əsərləndir .. Sən məşhur adam olacaqsan, bütün ədəbiyyat mükafatlarını alacaqsan. Nə nəşirilər, nə də tənqidçilər bir şey anlamazlar. Yaxşı, bəs bu maşın necə işləyir? Elektronikadır – çox yaxşı, amma hər halda...

O tamam ciddi bur görkəm aldı.

– Çox mürekkəb işdir. İnanmıram ki, səni başa sala bilim. Riyaziyyatı yaxşı bilmirsən. Sənə ancaq onu deyə bilərəm ki, maşın işləyir.

– İndi isə həm sənin, həm də mənim nailiyyətlərimiz şərəfinə içəcəyik. Bir az viski ilə aran necədir?

O öz mətbəxinə tərəf getdi. Soyuducunun içindən nə isə götürdü. Mən lap mat qalmışdım. O sualına cavab vermədi. Görsən bu şah əsərləri neyləyəcəkdi? Nəşriyyatlara və müsabiqələrə göndərəcək. Amma nə hay-küy düşəcək! Ay səni Onezim, axı o liseyde yazı işindən həmişə aşağı qiymət alırdı.. Riyaziyyat və fizika üzrə isə, şübhəsiz, hamıdan yüksək idi. İndi bütün ədəbiyyatçıları geridə qoyacaq! Ədəbiyyatın gözü olacaq. Onun işi öz sehirli qutusuna tərəf əylib sadalamaqdır: Anatol Frans, Heminqvay... Şah əsərləri yazan bu maşın 35 dəqiqə 47 saniyə ərzində tayı-bərabəri olmayan bir roman, misli görünməmiş bir dastan yazacaq.. Vay səni Onezim! O, doğrudan da, bir şey icad etməmişdi, amma nə idi bu icad olunan?

Fikirleşdim ki, səfərimi təxirə salım. İsteyirdim özüm Onezim müvəffəqiyyətinin şahidi olum. Amma qala bilməzdim. Bütün həzirləyici görülmüşdü ..

O mənə bir qədəh verdi:

– Şimal qütbündə qazanacağın müvəffəqiyyətin şərəfinə!

– Sənin alacağın Nobel mükafatının şərəfinə, Onezim!

Mən gəmi ilə yola düşdüm. Sağ-salamat gedib mənzilə çatdım. Elmi işə başım ələ qarışmışdı ki, Onezimin əfsanəvi ixtirası az qala tamam yadımdan çıxmışdı. Radioya qulaq asmağa vaxtım yox idi, həm də ki, radio heç Onezim haqda danışmır. Qəzetləri isə gec alırdım.

Səfərim sona yaxınlaşanda mətbuatda Onezim haqda hay-küy qalxdı. Onun şəklini və tərcümeyi-halını dərc etdilər. Bir axşam

kayutmda oturub yenidən aldığım qəzetləri vərəqləyirdim. Qəfildən beş sətirlilik bir məqalənin başlığını görüb dıxsındım:

“Onezimin qeyri-adı ixtirası”.

Mən başımı silkələdim. Deməli, o öz ixtirasını bəyan edib. İndi bütün dünya biləcək ki, o, stilsilə ilə şah əsərlər yaratmağa qadirdir. . Yəqin özü bir nəşriyyat açacaq .. Hər halda bu böyük qələbədir. Onezimin qələbəsidir

Bəli, bu, Onezimin qələbəsi idi.

Lakin məqalədə söhbət ədəbiyyatdan getmirdi. Onezim qeyri-adı elektron tava ixtira edibmiş. Görünür gözəl maşındır, onda həm toyuq, həm bişteks, həm də quzu etindən kotlet qızartmaq olur. Onezimin məşhur tavaşı bütün dünyanı dolandır! Bu gün bizim hamımız belə bir reklamı özərlə bilirik. “Əti daş dövründə kimi qızartdığını kifayətdir, Onezim tavaşından istifadə edin!”

Bəs ədəbiyyat? Onezimin yazıçı-maşını xarab çıxadı yəni?

Parisə qayıdan kimi Onezimün yanına tələsdim. O dəyişməmişdi. Həmişəki kimi irəli əylmiş in gövdə, həmişəki qara gözler, həmişəki mehriban təbəssüm. Lakin onun təbəssümündə azacıq gözə çarpan bir dalğınlıq duyurdum.

– Necəsən, Onezim?

– Yaxşıyam, lap yaxşıyam. Səhhetim elədir. Puldən də korluq çəkmirəm

O, mənzilini rənglətməmişdi, təzə mebel almışdı, təzə kostyum geymişdi..

– Bunlar tavanın qazanclarıdır?

– Bəli, – deyə o, təvəzökar səslə cavab verdi. – Tava yaxşı satılır. Çoxlu müqavilə bağlamışam. Mən milyonercəm. Özün necəsən? Şimal qütbündə nə var, nə yox?

– Çox maraqlı yerdir, – dedim. – Pinqvinlər haqda bir kitab çap etdirmək istəyirəm

– He! – deyə o fikrli-fikirli dilləndi. – Nəşir tapmısanmı?

– Hələ yox. Kitab hazır deyil. Yaxşı, Onezim, de görək o maşın necə oldu?

– Maşın?

– He, Sənin məşhur maşının, şah əsərlər yazan... O xarab oldu? İşlədəsi olmadı?

– He! Əlbəttə işlətdim, – dedi. – Maşın çox işlədi

O, əlini qaldırıb yorğun bir hərəkətlə öz kitabxanasını göstərdi.

- Maşın mənim üçün onlarla şah əsər hazırladı .. Əsərlər sənin ixtiyarındadır. Əgər Şimal qütbünə qayıtsan, onları özünə apara bilərsən .

- Sən onları nəşirlərə təklif etmədin?

O çiyinlərini çəkdi.

Mən eşəbiləşdim.

- Nə demək istəyirsən? Yoxsa onları bəyənmədilər? Doğrudanmı Onezim, nəşirlər sənin şah əsərlərini qəbul etmədilər? Ola bilməz. Belkə bir anlaşılmazlıq olub, elektronika işləməyib? Bu maşın .

O quru bir tərzle sözlümü kəsdi:

- Maşına söz ola bilməz. Amma nəşirlər onun yazılarını qəbul etmirlər. Eh! Sənə bir qovluq məktub göstərəm. "Kallimar", "Yülyar", "Plon" kimi nəşriyyatlardan məktublar almışam. Hamısı eyni cavab yazır: "Lütfkarlıqla bizə təqdim etdiyinizi əlyazmanızı məmnuniyyətlə oxuduq. Təəssüf ki, onun nəşri bizim nəşriyyatın imkanlarından kənaradır. ."

- Axı nə üçün?

- Bu yerdə, demək olar ki, həmişə eyni bəhanə: "Hiss olunur ki, Balzakin təsiri altındasınız..." "Şübhə yox ki, siz Moris Drilonun əsərlərini çox oxumusunuz..." "Təəssüf ki, siz Erve Bazanın əsərlərinə baş barmağınıza beləd olan kimi belədsiniz..." Hər dəfə də, "təəssüf ki!"

- Deməli hamısına etiraz edirlər?

- Hamısına!

- Dəhşətdir! Amma ağılıma bir şey gəlib. Götlür maşını, əyl mikrofona tərəf Korney, Zolya, yaxud Saqan demək əvəzinə sadəcə olaraq öz adını de, de. "Onezim". Onda alınan əsər sənin özünün olacaq

O dodaqcucu gülümsündü:

- Yəqin özün fikirləşirsən ki, mən bunu etməmiş olmaram. Mən "fəlsəfi əsər" düyməsini basdım, sonra mikrofona öz adımlı dedim. Onezim.

- Sonra?

- Qırx üç saniyəyə yüz səhifəlik bir əlyazması hazır oldu.

- Əsərin adı nə idi?

- "Toyuğun, biftəksin və quzu etindən kotletin yeni elektron üsulla bişirilməsinə dair bezi mülahizələr".

ON İKİ TON BRİLYANT

I

NEYLON PLAŞLI ADAM

Məşhur on iki ton brilyant əhvalatı gözəl bir aprel axşamı Parisin Komedi-Fransez və Pale-Ruayal məhəlləsində baş vermişdi

Pale-Ruayal meydanına gəlib çıxmaq üçün yaşıl günbəzli məşhur teatrı arxada qoyub, Opera prospekti ilə üzləşəyi etməli sən

Sol tərəfə baxanda böyük bulvarlardan başlamış çox uzun və dar bir küçənin bu meydana çıxdığını görəksən. Bu, Rişelyö küçəsidir.

Neylon plaşlı adam, gəzintiye çıxıbmiş kimi təmkinlə Opera prospekti ilə Pale-Ruayal meydanına sarı addımlayırdı.

O çox cavan idi. Yerişi yüngül və ehtiyatlıydı .

Xurdavat satılan bir dükanın qabağında ayaq saxladı. Nəfrit və fil şümüyündən hazırlanmış əşyalara, naxışlı demir lövhəciklərə və kiçik heykellərə tərəf əyildi. Arxada nələr baş verdiyini müşahidə edirmiş kimi, çevrilib ətrafa nəzər saldı.

Tünd-mavi neylon plaş geymiş bu adamın ikinci dayanacağı dəbdəbəli bir baqqal dükanın qabağında oldu. Dükanın bir tərəfi uzaq ölkələrdən gətirilmiş meyvələrin təmizlədiyi sərgisi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bir yanda ın manqolar, ananas və bananlar, Çindən gətirilmiş meyvələr... Bir az o tərəfdə yağlı paşet və kürlü konservləri, ləzzətli müəbbələr, araq, viski, konyak şüşələri...

Yolçu yoluna davam etdi. Bəstəboy adamdı, sifətində yaddaqlanan bir cizgi, əlamət yoxdu: burnu da, ağzı da adi idi. Nazık bıığı vardı. Başına Tirol papağı qoymuşdu.

Nəhayət, o gəlib Rişelyö küçəsinin əvvəlinə çatdı.

Babila nəşriyyatında baş nəşir işləyən madam Lejerbye, qarşı-sındakı bir yığın sınaq nüsxəsini yoxlamaqla məşğul iken kabinetinin qapısı döyüldü.

– Buyurun! Ah! Sizsiniz, madmazel! Yoland...

Sarımtıl saçları qısa kəsilmiş iyirmi yaşlı cavan bir qız otağa daxil oldu. Bu lenetə gəlmiş otaqda uzun illərdən bəriydi ki, madam Lejerbye Babila nəşriyyatına daxil olan kitabları istehsalata hazırlayırdı.

– Ah! – Madam Lejerbye köks ötürdü və yağlı şifrlə yığılmış uzun vərəqləri geri itələdi: – nəşirlik maraqlı peşədir, amma həmişə narahatısan... Ele fikirləşir ki, guya müəllifin əsəri qurtarıb axırıncı nöqteyi qoyması ilə iş bitir. Tamamile səhv fikirdir...

Cavan qız deyilənləri başı ilə təsdiqlədi. Yoland Lamber əyalətdən gəlmişdi, nəşirlik peşəsini öyrənmək üçün Babila nəşriyyatında ixtisas təcrübəsi keçirdi. Sonra isə diplom işi müdafiə etməli idi. Madam Lejerbye iş günündən sonra qalib ona əlavə məsləhət verməyə həvəslə razı olmuşdu.

– Əlyazması hələ kitab demək deyil. – Madam Lejerbye yenidən söze başladı. – Bax, qızım, dediklərimi yadında yaxşı saxla. Əlyazması bızə gəlib çatanda, – bezen müəllif özü gətirir, bezen isə poçtla göndərilir, – onu əvvəlcə oxuyuruq, sonra müzakirəsini keçiririk... Bu, ədəbiyyat şöbəsinin müdiri müsyo Solisin işidir.

Yoland yenə də başını tərpətdi.

– Bəli, müsyo Solis əlyazmalarını ya özü oxuyur, ya da başqasına oxutdurur... Sonra şöbəsinin əməkdaşları ilə onu müzakirə edir və bu bərədə baş direktora məlumat verir... Əlyazması qəbul olunubsa və bu haqda müəyyən qərar varsa, onda Qaetan dö Solis mənim yanıma gəlib deyir: "Əziz madam Lejerbye, bunu bizim üçün göz-oxşayan qəşəng bir kitaba çevirin..."

Madam Lejerbye səsinin tonunu dəyişdi:

– Nə isə, biz işləməliyik... Əminəm ki, heç kim bizi narahat etməyəcək.

– Müsyo Babila da çıxıb getdi.

– Hə, müsyo Şaseryo kitab ticarəti şöbəsinin müdürüdür. Deyəsən, o da gedib evə. Hamı çıxıb gedib, bütün kabinetlər boşdur.

– Bircə müsyo Solis hələ burdadır...

– Adətən müsyo Solis nəşriyyatdan həmişə axırıncı çıxır. Bızim ədəbiyyat şöbəsinin müdiri çox təmkinli, təvəzökar adamdır. Səsküylə heç arası yoxdur. Ele nəzakətli, ele qanışırın adamdır ki, tayı-bərabəri yoxdur. Ele deyilmi?

– Elədir, madam Lejerbye, o, çox yaxşı adamdır.

Madam Lejerbyenin şümal və çəhrayı çöhrəsindən yüngül bir təbəssüm keçdi. Şifətinin çəhrayı rəngi səliqəylə daranmış ağ saçları, həmişə kələk dolu aydın gözleri onu lap gəlinciye oxşadırdı.

– Əziz Qaetan...

– Hələ də onunla doyunca danışmaq imkanım olmayıb.

– O sizə gözəl məsləhətlər verəcək. Ədəbiyyatdan yaxşı baş çıxarır. Müsyo Babila ona inanmaqda yaxşı əleyir. Müsyo Solis desə ki, bu roman yaxşıdır, demək, doğrudan da belədir, o heç vaxt yanılmaz. Təəssüf ki

– Təəssüf ki, nə?

– Bu şöbə onun yeri deyil. O, poeziya şöbəsinə rəhbərlik etmək istərdi. Lakin macərə romanları ilə məşğul olur.

Cavan qız ucadan dedi:

– Ədəbiyyat şöbəsi də pis deyil!

– Fərqi böyükdür. Bizim məhrəban Qaetan şəri çox sevir. Ele özü də şeir yazır, bezen axşamlar, ele bu vaxtlar yanıma gəlib mənə bir-iki şeir oxuyur. Etraf etməliyəm ki, pis yazmır.

Tünd-mavi neylon pləş geymiş adam Komedı-Fransəzi dövrəyə almış tağlara tərəf yönəlirdi.

O, saatına baxdı. Yeddi idi...

Şef demişdi: "Nəşriyyatın əməkdaşları altı ilə yeddinin yarısı arasında işdən çıxırlar".

Pləşli adam teatrın ətrafında o tərəf-bu tərəfə gədən, metro və avtobus dayanacaqlarına tələsən adamlara qoşuldu.

Həftəlik tamaşaların adı yazılmış bir afişanın qarşısında dayandı "Sid". "İtalyan həsir şiyapası" "Məhəbbətlə zarafat olmaz".

Afişanı təkrar-təkrar oxudu, sanki tamaşa seçməkdə çətinlik çəkirdi: komediya, yoxsa facie...

Bir müddətdən sonra neylon plashı adam tağların yanı ilə Rişelyö küçəsinə tərəf addınladı. Keçiddə Komedi-Fransız teatrı ilə bağlı dörd korifeyn: Viktor Hüqo, Rasin, Kornel və Molyerin divara həkk olunmuş portretlərinə tamaşa elədi.

Rişelyö küçəsinin lap yanında, Molyerin şəklinə yaxın sütunlardan birinə söykəni, tələsmədən Tirol şlyapasını gözünün üstünə çəkdi. Neylon plashı adam heç də Molyerin parikinə baxmaq fikrinde deyildi, onun nəzərləri yolaçıdakı polis nəfərinə dikilmişdi...

Naməlum adam sağa buruldu, taxta çəpər boyu növbəyə durmuş tamaşaçılara yaxınlaşdı və oradan Pale-Ruayal bağına yollandı. Mağazanın qarşısından keçərkən ayaq saxlayıb əvvəlcə çubuqlara, sonra rəngberəng lentlərlə bəzənmiş vitrinədəki xarici və fransız orden, medallarına baxdı.

Geri qayıtdı.

Vaxt yaxınlaşırdı.

Madam Lejerbye stol arxasında oturub, əlindəki bürünc sətirləncəni oynadırdı. Unun stolunun üstündə qeyd kitabları, şəxsi işlər, kitabların nümunə nüsxələri qalaq-qalaq yığılmışdı.

Yoland Lamber köhnəmiş dəri kreslodə madam Lejerbye ilə üzbəüz oturmuşdu. Açıq qeyd dəftəri dizlərinin üstündə idi.

– Ümumi qayda üzrə, sizə bir neçə sual vermək istəyirəm. Hazır-sınızımı, əzizim Yoland?

Gənc qız işgüzar bir görkəm aldı.

– Bəli, hazıram.

– Deyirlər ki, çapetmə üsulunu Qutenberq icad etyib, düzdürmü?

– Eh .. siz deyən qədər də düz deyil. Lap qədim zamanlarda qrafik işarələri basma üsulu ilə kağıza və ya başqa yere köçürə bilirdilər. Həmin möhürlər təxminən indiki rezin möhürlərə oxşayırdı... Keyli sonra çinlilər bizim tanıdığımız çap maşınına bənzər yeni çap vasitəsi

ixtira etdilər. Onlar yastı taxta üzərində hərfləri qazıb düzəldirdilər... Sonra hərflərin üstünə mürekkəb sürtüb, onu düyüden hazırlanmış kağızın üstünə basırdılar. .

– Cox yaxşı. Əzizim, siz çap üçün əsas və əhəmiyyətli “herf” sözünü işlədiniz. Sizin danışdığınız çap üsulunda hərflərin yerni dəyişmək, münasib söz düzəltmək üçün onları bir yerden başqa yere köçürmək mümkün idi?

– Xeyr. Ağacdan yonulmuş ayrı-ayrı hərfləri hollandiyalı Loran Koster düzəltdi və həttə səkkiz səhifəlik kitabça da çap etdi! Bu elə bir şey olmasa da...

– Yox, bu, böyük şeydir!

– Bəli, madam Lejerbye. 1440-cı ildə Qutenberq ləqəbli Cohan Genşflex metalдан hərflər və əl presi ixtira etdi. Bunlar qurğuşunla qumun qarışığından tökülmüş hərflər idi...

– Cox gözəl, çapçılığın tarixini görürəm yaxşı bilirsiniz. Keçək başqa bir fəslə “Kassa” sözü nə deməkdir?

– Bu, müəttibin şriftləri yığıdığı qutudur. Bu söz kassa, kaset sözlərindən yaradılıb. .

– Cox düzdür. Bəs nə üçün mətbəə işində kiçik hərflər setri – adi hərflər adlandırılır?

– Çünki yığım qutusunun aşağı hissəsi kiçik hərflər və durğu işarələri, yuxarı hissəsi isə böyük hərflər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

– Bəli, sınaq nüsxəsində düzəliş zamanı böyük hərflər kiçik hərflə əvəz etmək lazım gəldikdə vərəqin kənarında K.H (kiçik hərflər) işarələrini qoyuram.

– Əzizim, görürəm ki, vaxtı havayı itirməmişik. Bir sual da verimmi? Polis nə deməkdir? Desəm ki, bu müəttib indicə bir polis aldı, bu o deməkdir ki, müəttib gedib polis nəfərini öz mənzilindən alıb gətirib?

Yoland Lamberin üzündən xoş bir təbəssüm keçdi.

– Yox, madam Lejerbye. Bu o deməkdir ki, müəttib bütün hərfləri, nəşriyyatda işlənən herf və işarələrin məcmusunu aldı. Başqa sözlə desək, hərflərin kataloqunu aldı.

– Hərflərin kalliqrafiya növləri çoxdurmu?

– İndi çoxdur. Hal-hazırda o qədər yenilənmə yaradıblar ki! Amma əvvəllər əsasən iki kalliqrafiya növü vardı: rum və kursivlə yazılanlar. Rum işarələri düz, kursivlə yazılanlar isə maili işarələrdir...

Bu vaxt Yoland danışığına ara verdi və qəpiyə tərəf çevrildi.

– Nə olub, qızım?
– Mən... mənə elə gəldi ki, giriş qapısını kim isə açdı...
Hər ikisi qulaq asdı.
Hər yerdə sükut hökm sürürdü.

Plaşı adam Rışelyö küçəsi ilə xeyli getdi. Qaranlıq dəhlizi andıran bir yerdə, onluq şeylər satılan mağaza ilə dərzi dükanının arasında dayandı

Nəşriyyata çatmışdı. Onun binasının pis görkəmi vardı. Binaın fasadı dar, qaranlıq və bir qədər irəli çıxmışdı. Mıs bir lövhə dəhlizə girişi göstərirdi

BABILA NƏŞRİYYATI İKİNCİ MƏRTƏBƏ

Naməlum adam küçəni diqqətlə nəzərdən keçirdi və dabanı üstə cəld geri çevrilib dəhlizə girdi.

Girişin yaxınlığında qaranlıq və yanpörtü bir pilləkən gördü. Qapıcının budkəsi dəhlizin o başında idi.

Ehtiyatlı və cəld bir sıçrayışla naməlum adam özünü pilləkənə yetirdi

Pillələri səssiz-səmsiriz qalxıb ikinci mərtəbəyə çatdı. Cib fənərini bir anlıq yandırdı, qapının bir tayının üzərində müəssisənin adını nişan verən plastikdən kesilib yapısdırılmış hərfləri oxudu: **"BABILA NƏŞRİYYATI"**

Sonra yumşaq dəri əlcəkli sağ əlini qapı zənginin düyməsinə apardı, sol əli ilə qoltuq cibində gizlətdiyi rezin dəyənəkden yapışdı..

II

ƏDƏBİYYAT ŞÖBƏSİNİN MÜDİRİ QAETAN DÖ SOLİS

Çapçılıq dərsi davam edirdi. Madam Lejerbye öz diqqətli və xoşxasiyyət şagirdi Yolanda qrafik işarələr haqda müxtəlif izahatlar verirdi: latın şrifti XV əsrdə Roma nəşirliəri tərəfindən ixtira edilmişdir. Kursivlə yazılan şrift isə bir əsr sonra məşhur bir italyan

çapçısı tərəfindən yaradılmışdır, qaramon elə həmin dövrdə bir fransız tərəfindən, baskervil isə ingilislər tərəfindən ixtira edilmişdir. Baskervili yaratmaq üçün ingilislər qaramondan istifadə etmişlər...

Qapı çimcalca döyüldü.

Qaetan dö Solisin at başına oxşayan uzunsov başı yarıcaq qapıdan içəri soxuldu.

– Siz hələ də burdasınız, madam Lejerbye? Hə, siz də, madamazel Yoland...

Madam Lejerbye dedi:

– Buyurun, gəlin, əzizim! Biz çapçılığa aid ümumi anlayışları təkrar edirik

– Çox gözəl! Çox gözəl! Bu dünya gör-götür dünyasıdır, – ədəbiyyat şöbəsi müdirinin iri vücudu bir neçə dəfə ayılıb düzəldi. – Madmazel Yoland, siz maraqlı bir peşə və çox etibarlı bir müəllim seçmişiniz. Bu münasibətlə sizi təbrik edirəm. Hörmətli müdir, üzünüzdə razılıq ifadəsi oxuyuram. Ovqatınızın yaxşı olmasından istifadə edib sizə adı bir dəftərdə ortabab bir əlyazması verərəm. Siz ondan kitab düzəldin. Əla bir kitab! Bir sözlə, ona həyat verin... Çünki əlyazması hələ heç nədir...

– Bizi çox şışirtmeyin, əzizim, – madam Lejerbye etiraz etdi.

– Çox şışirtmərəm. Çox az adam tapılar ki, əlyazması oxusun, kitabı isə... Şah əsərin özü belə, çap olunmamış halda görəksiz, ünvansız şeydir. O, yalnız çap olundandan sonra həyata vəsiqə alır...

– Həm də oxunandan sonra! – Yoland nəzakətlə müdaxilə etdi.

– Şibhesiz, – deyə Qaetan dö Solis razılaşdı.

O, Don Kixot qamətini düzəldi. Onun hamar sifətində keçici saqlarını xatırladan bir çəngə gülmüşü tük bitmişdi. Boz gözləri də par-par parıldayırdı.

– Qulağıma ötəri səs deydi... Gəldim görüm nə səsdir. Lap yaddan çıxarmışdım ki, siz burada məşğulsunuz. Gedim öz otağıma... Sakitlikdən istifadə edib bir az işləyim...

– Yaxşı bir şeir yazmaq istəyirsiniz? – madam Lejerbye gülüm-sünərək soruşdu.

Qaetan dö Solis çiyinlərini çəkdi.

– Səndə ədəbiyyatı elemək üçün şeir yazıram. Onları heç kim çap etmz...

Doğrudan da Solisin bədixətliyi burasında idi ki, o, axşamlar şeir yazır, gündüz isə Babila nəşriyyatının iki əsas bblməsinə idarə

edirdi. Biri macera romanları bölməsiydi: "Qütblərdən ekvatora". O biri isə detektiv romanları bölməsi: "Birinci fəslin sirri".

Müsyö Babila Qaetan dö Solisin otağına girəndə hər dəfə təxmini-nən cəmi vəziyyətlə qarşılaşırdı.

Öjən Babila balacaboy, cəsarətli və tez-tez danışan bir adamdı. Həmişə əllərini ovuşdururdu ki, bu da onun nikbinliyinə dəlalət edirdi.

– İşlər necədir, əziz Qaetan?

Ədəbiyyat şöbəsinin şair müdiri cavab verərdi:

– Babatdır.

– Yeni tapıntıdan-zaddan nə var?

– Bizim şöbəyə daxil olan əlyazmalarını nəzərdə tutursunuz?

– Belə, bəli.

– Bir neçəsi var, təsdiq üçün bu yaxınlarda sizə təqdim olunacaq.

– Siz inanıram, əziz Qaetan. Bilirəm ki, zövqünüz yaxşıdır.

Bu vaxt Qaetanın üzünə meyusluq ifadəsi çökərdi.

– Mənim zövqüm, mənim zövqüm... Mən yalnız bizim nəşriyyat profilinə uyğun gələn şeyləri bilərəm.

– Buna şübhəm yoxdur, əziz Qaetan: bizi maceraçılıq, sirli və oxucunu intizarda qoyan əsərlər lazımdır. Danton¹ demişken, esrarəngizlik, esrarəngizlik və yenə esrarəngizlik, bax, Babila nəşriyyatı böhrandan bu yolla qurtula bilər!

Və müsyö Babila qəhqəhə çəkib güldərdi.

Sonra ciddiləşərək Solisə tərəf əylərdi.

– Bilirsinizmi, kitab indi yaxşı satılır. Müsyö Şaseryo çox razıdır.

"Mato Qrossonun² dəniz quldurları" otuz min tirajı ötüb keçib. Görək "Lənətlənmiş Conkanın³ faciəsi" kitabını yenidən çap edək. Axırıncı dəfə çapdan çıxmış "Birinci fəslin sirri", "London qülləsini oğurladılar" kitabları ildırım sürətilə satılıb qurtardı. Kitab mağazalarında indi də onları tələb edirlər.

Babila əllərini esəbi halda ovuşdurur, Qaetan dö Solis isə başını qəmli-qəmli yırğalayır.

– Bilirəm, bilirəm, əzizim... Bütün bu romanlar sizin yazdığınız şeirlərə dəyməz. Çox təəssüf ki, Babila nəşriyyatı poeziya çap eləmir.

¹ Danton (1759–1794) – Fransa inqilabının görkəmli xadimi, ediliyyə nazırı, məşhur natiq

² Mato Grosso – Qərbi Braziliyada əyalət

³ Conka – yelkənli gəmi

Buna çox təəssüflənirəm. Elə istərdim ki, sizin şeirlərinizi çap edim. Lakin...

– Lakin poeziya satılır, – ədəbiyyat şöbəsinin müdiri soyuq bir tonla əlavə edirdi.

Bu söhbətdən sonra da müsyö Babila öz kabinetinə keçirdi. Kitab ticarəti şöbəsinin müdiri, Babila nəşriyyatının nüfuzlu adamlarından biri olan Jan Lui Şaseryo kabinetdə onu gözləyirdi.

Yoland Lamber ədəbiyyat şöbəsinin müdürünə böyük rəğbət bəsləyirdi. O öz-özünə düşündürdü: bu yazıq Solis yəqin ki, darıxır. Gündüzlər onun üçün yaxşı keçir. Əlyazmaları oxuyur, müəlliflərlə söhbət aparır, höcətləşir, jurnalistləri qəbul edir. Babila nəşriyyatında o, həmişə hərəkətdə və fəaliyyətdə idi. Bütün günü sınaq nüsxələri daşıyan xidmətçilər nəşriyyata tərəf axırdı. Aramsız telefon səsleri eşidilirdi.

Axşamlarsa bütün iş-güc dayanırdı. Gündüz arı pəsteyini xatırladan nəşriyyat axşam dərin sükuta qərq olurdu. Qaetan dö Solisin mənzili Parisin o başında idi. Subay olduğundan, tənha yaşayırdı. Ona görə də işdən sonra sakit kabinetdə bir müddət tək qalır və şeir yazmaqla məşğul olurdu.

– Yaxşı, son vaxtlar maraqlı əlyazmaları almırsınızmi? – madam Lejerbye soruşdu.

– Deyəsən, almışıq.

– Macera romanımı? – deyə Yoland soruşdu.

– İstəsəniz, eləsi də var...

– Romanın adı maraqlıdırımı? – deyə cavan qız yenə də soruşdu.

– Romanın adı pis deyil: "On iki ton brilyant".

– On iki ton brilyant, – madam Lejerbye təkrar etdi – Pis deyil.

Romanda söhbətin nədən getdiyini adam bilməyə də, onun yaxşı satılacağına şübhə ola bilməz.

Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri əllərini yuxarı qaldırdı.

– Satış! Satış! Siz də elə müsyö Şaseryo kimi danışsınız. Nəşriyyat təkə satış niyyətilə kitablar çap etməklə məşğul deyildir ki!

– Bilirəm... demək istəyirdim ki, satış üçün kitabın başlığının böyük əhəmiyyəti vardır

Yoland soruşdu:

– Bes müəllif kındır? Cavandırımı?

– Yəqin ki, yox.

– Onun başqa kitabları çap olunubmu?

– Yox, bu, onun birinci əsəridir, poçtla göndərib mənə. Yaxın günlərin birində onu çağırıdacağam. Bircə onu bilərəm ki, təqəüdə çıxması fizika və kimya müəllimidir.

– Buna bax ha... çox nadir haldır.

– Müəllimdir?

– Fizika və kimya müəllimi macərə romanı yazır.

– Roman nədən bəhs edir? – Yoland yenə soruşdu.

– Söhbət on iki ton brilyantdan gedir, – deyə Qaetan dö Solis təmkinlə cavab verdi

– On iki ton! – Madam Lejerbye təəccübləndi. Ondan bir neçə karat mənə versəydilər, bəsim idi. Bax, buna deyərəm qaz vurub qazan doldurmaq. Belə şeylər yalnız Hindistanın, Cənubi Afrikanın məşhur mədənlərində mümkündür. .

Qaetan dö Solis çənəsini qaşdı

– Eh . əhvalat Kolombda¹ cərəyan edir...

– Kolombda? – Yoland ucadan soruşdu. – Bu ki bizim tərəflərdir. Mənim Kolombda bir mənzilim var..

Madam Lejerbye dedi:

– On iki ton brilyantın məzmununu, xahiş edirəm, danışmayın, yoxsa oxuyanda maraqsız olar

– Eh! Bu romanın əlyazmasının ciddi redaktəyə ehtiyacı var. Uzun-uzadı, lüzumsuz təfəsilatlar çoxdur. Əsərin dili rəvandır, lakin müəllif peşəkar romançı deyil. Eh! Unutmayın ki, peşəyə çətinliklə və təcridən alışırsan, madmazel Yoland.

Qaetan dö Solis qapıya tərəf yönəldi.

– Xanımlar, işləməyə qoymadım sizi... Arzu edirəm bu axşamı uğurla başa vurasınız.

Qadınlara təntənə ilə baş əyəndən sonra dəhlizə çıxdı və öz kabinetinə tərəf yönəldi. Dəhliz boyu döşənmis yumşaq ayaqaltı onun ayaq səslərini eşidilməz etdi.

Madam Lejerbye yenidən öz sətirölçən alətini götürdü.

Bu anda görsən o ne barədə fikirləşirdi?

Tanınmayan şair Solisin melanxolik taleyi haqqındamı? Yoxsa çap edəcəyi macərə romanları barədə?

Yoland öz qeyd dəftərçəsini vərəqləyirdi

Madam Lejerbye soruşdu:

– Hə, biz harda qaldıq?

– Qrafik işarələr qrupundan danışdıq.

– Hə! Belə... Belkə hərflərin ölçüsündən danışaq?

Madmazel Yoland bic-bic gülümsündü.

– Əlbəttə, mən müsyö Solisin yazdığı hərfərdən yox, mətbəədə işlənen hərfərin ölçüsündən danışıram... Bitirsənmi, Yoland, qızım, hərflərin en və uzunluq ölçüsü olur

– Belə, çapçılıqda uzunluq ölçüsünə kegel deyirlər. Hərf iri olduqca, sətirdə də çox yer tutur. Onda deyirlər ki, bu hərfin kegel böyükdür.

– Düzdür. Mətn qalın şriftlə yığılanda daha çox yer tutur, neinki adı şriftlə. Mətbəədə adətən bu sözə tez-tez rast gəlmək olur. Məsələn, deyirlər: bu mətn uzundur, onun kegel böyük olacaq, yeni çox yer tutacaq...

Yoland başını yırğaladı.

– Hərf enli olanda demirləri ki, bu, güclü hərfdir?

Madam Lejerbye sətirölçən xətkəşini tərpətdi.

– Belə şeydə diqqətli ol, qızım. Sən deyənə mən deyən eyni şey deyil. Güclü hərf deyəndə, onun eni yox, hündürlüyü nəzərdə tutulur. Rəsmi, şəklin də hündürlüyü üçün bu söz işlənilir! Hündürlük punktla¹ ölçülür

O, tipometri tərpətdi.

– Hə, doğrudur, tipometrie ölçülür. Punkt nə deməkdir? Deyəsən, mən bu barədə danışdım...

– O, 375 millimetrdir.

– Düzdür. 6 və ya 7 punktluq hərfər də var. Bunlar xırda şriftlə yazılan hərflərdir. Qeyd üçün səhifənin lap aşağı hissəsində onlardan istifadə olunur... Bundan başqa 8, 9, 10, 11 punktluq hərflər də var 8 punkt o qədər də böyük deyil. On bir isə böyük şriftdir, asan oxunur. Aydındırımı?

¹ Kolomb – Sena çayı sahilində şəhər

¹ Mətbəə işlərində ölçü vahidi

Yoland gülümsünərək cavab verdi:

– Tamamilə aydındır.

– Əzizim, onu da deyim ki, kitabı istehsalata göndərəndə əsas məsələlərdən bir əsərə münasib şrift seçməkdir. Kitabın hecmi kiçikdirsə, qalın şriftdən istifadə etmək olar, amma həcm böyük olanda, məcbursən ki, şriftləri kiçildəsən. . Beləliklə, ilk əməliyyat əlyazmadakı qrafik işarələri saymaqdan başlayır. .

– Siz onları hər dəfə sayırsınız?

– Hər dəfə.

Madam Lejerbye söhbətinə ara verdi.

Dəhlizin o başından boğuş səsi eşidildi.

Yoland soruşdu:

– Bu nə səsdir?

– Nə bilim, elə bil bir yığın qovluq yere töküldü. Yəqin ki, müsyö

Solis qovluqları sahmana salır...

Yoland cəld qapıya tərəf addımladı.

– Ayaq səsi. . Dəhlizdə ayaq səsi eşidildi.

Hər ikisi ayağa qalxdı.

Tipometr hələ də madam Lejerbyenin əlində idi. O, Yolandan arıncı qaçdı.

Dəhlizdə heç kim yox idi.

Dəhlizin ortasında tavandan asılmış yeganə elektrik lampası boz ayaqaltını işıqlandırır.

– Qaetan! Qaetan! – madam Lejerbye titrək səslə çağırırdı. Heç kim cavab vermədi.

Yoland pıçıldadı

– Bəlkə çıxıb getmişdir...

Əmin olmaq üçün cavan qız da öz növbəsində çağırırdı:

– Müsyö dö Solis...

Babla nəşriyyatının bütün otaqlarında sükut hökm sürürdü.

Madam Lejerbye əmrinə tərzde:

– Gedək görək nə var! – dedi.

Onlar tələsik dəhlizin o başına yönəldilər.

Ədəbiyyat şöbəsi müdürünün kabineti kommutator və giriş qapısından xeyli aralı, balaca, darsıqal bir otaqda yerləşirdi.

Bu ucaq və dansqal otaqda müsyö dö Solis müəllifləri qəbul edir, əlyazmalarını oxuyub düzəldirdi...

Qapı yarıcaq idi.

– Qaetan, burdasınız? – Madam Lejerbye ucadan soruşdu.

Cavab gəlmədi.

Lejerbye qapının bir tayını itələdi.

Nəşriyyatın ədəbiyyat şöbəsinin müdürü yazı masasının qarşısında, xalçanın üstündə, pərakəndə tökülüb dağılmış kağız-kuğuzun arasında tirtap uzanmışdı, hərəkətsiz idi

Plaşlı adam dəhlizdən çıxanda, demək olar ki, gecə idi.

Sağa burulub, Milli kitabxanaya tərəf üz qoydu. Fransız teatrı onun arxa tərəfində qaldı. Kitabxananın boz rəngli nəhəng binası Rıqelyö küçəsinin böyük bir hissəsini tuturdu.

Küçədə gediş-gəliş az idi.

Dükənlərin çoxu bağlanmışdı

Plaşlı adam iri addımlarla, tələsmədən əlli metrə yaxın məsafə qət etdi. Şose yol da boş idi. Bir az uzaqda yol nizamlayıcısının qırmızı işığı maşınların hərəkətinin qarşısına sədd çəkmişdi.

Bu vaxt, küçənin əks tərəfində dayanmış qara bir minik maşını yavaş-yavaş irəliləməyə başladı və gəlib düz neylon plaşlı adamın yanında dayandı.

Maşının qapısı açıldı.

Plaşlı adam cəld özünü maşına saldı. Maşın yerindən güllə kimi götürüldü, bir az Pale-Ruayal istiqamətində gedib, sonra Opera prospektinə tərəf buruldu.

Ora qədər neylon plaşlı adam sürücü ilə kəlmə də kəsmədi.

Neylon plaşlı adam şlyapasını gözünün üstünə basmış və başını aşağı salıb oturacağa yayxanmışdı.

Qaranlıqda sifəti aydın seçilməyən gonbul sürücü saqqız çeyneyirdi.

O, enlikürek, qalınpeysərli bir adamdı. Üzünün eti silkələrindi. Maşın Operanı keçib Osman bulvarı boyu şütüyəndə plaşlı adam qəddini düzəltirdi.

– İşlər yaxşıdır, Gonbul, bərk sürə bilərsən. Arxada heç kim yoxdur.

Sürücü müsahibinə ani bir nəzər saldı. Böyük bir mağazanın işığı onun enli və solğun sifətini işıqlandırır. Balaca burnu vardı.

– Ələ keçirə bildin? – deyə soruşdu.

– Məndədir.

– Çətin başa gəldi?

– Yox. O qədər də çətin olmadı...

– Bır adama rast gəldin?

– Yox.

– O adam tək idi?

– Yox.

Plaşı adamın “Gonbul” adlandırdığı sürücü diksinən kimi oldu.

– O tək deyildi?

– Yox.

– Onda sənə görənlər olub?

– Yox.

– Başa düşmürəm.

Girişə yaxın otaqların birində iki qadın vardı... Amma mən işi
sessiz-səmirsiz görürəm... Nə görənlər oldu mənə, nə də tanıyan...

– Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri sənə gördümü? Sənə baxa bildimi?

Baxmağa imkan vermadım. Əl gəzdirdim ona, ancaq yüngülvari...

– Əsas məsələ o şeyi ələ keçirmək idi.

– Ələ keçirdim onu

Kişi plaşın altında eşələndi, qırmızı karton qovluğu çıxarıb
dizləri üstünə qoydu.

Qovluq makina yazısı ilə yazılmış nazik vərəqlərlə dolu idi.

Tünd-qırmızı qovluğun üzərində dəyirmi hərflərlə səlhiyyə ilə
yazılmış aşağıdakı sözlər oxunurdu:

*FİLİBER KANTƏN
ON İKİ TON BRİLYANT
(Roman)*

III

“ON İKİ TON BRİLYANT”I OĞURLADILAR

– Alo, alo... Babila nəşriyyatı eşidir sizi... Flikoto nəşriyyatı?..
Bəli, müsyo... Yox, müsyo... Madam Lejerbye sizə xatırladılar... O indi
iclasdadır.. Onu lütfən bağışlayın... Alo, alo... Benua kağız fabrikdir?
Zəhmət olmasa, bir əzdan zəng vurun. Madam Lejerbye iclasdadır...

Alo, alo... Leqra kitab mağazası? Sifarişlə hələ almamısınız? Hansı
esər?... “Mato Qrossonun dəniz quldurları”... Xahişinizi çatdıraram..
Bəli, madam... Xeyr, madam... Müsyo Şasyero bu barədə sizə mütləq
 xəbər verər... hələ ki, o, iclasdadır... Alo... Babila nəşriyyatıdır...
Salam, müsyo... Bağışlayın, kimi istəyirsiniz?.. Müsyo Babila? Müsyo
Babila iclasdadır...

Telefonçu qız Arlet başını qaldırdı.

Giriş qapısını kum ilə zərblə açdı. Mühəssib köməkçisi Sofi qaça-
qaça telefonçu qızın şüşəbənd otağına gəldi. Onun tövşüdüğü açıq hiss
olunur.

– Salam, Arlet... Qatar iyirmi beş dəqiqə gecikdi. Avtobusa da
çatmadım.. Məni soruşan olubmu?

Arlet qayğıkeş bir görkəmlə:

– Narahət olma, əziz Sofi, sənə gecikməyindən də çox-çox ciddi
işlər var, – dedi.

– Ciddi iş? Nə olub kə?

– Müsyo və madamların hamısı Babilanın kabinetində iclasdadır..

– Bu, qeyri-adi şey deyil ki... Onlar onsuz da tez-tez iclas keçi-
rirlər.

– Düzdür, amma bugünkü iclasın yaxşı bir səbəbi var... Daha
doğrusu, pis səbəbi..

– Nəşriyyat müfəssisə?

– Yox, yox..

– Özme üreyimi.. Danış görüm!

– Dünən axşam qanqsterlər Solisi vurublar, o da huşunu itirib

– Qanqsterlər?

– Bilmirəm... Bəlkə də bir qanqster olub...

– Müsyo Solis necədir? Ölübmü?

– Yox... Dedim ki, yalnız huşunu itirib..

– Dəhşət! Danış görüm!

– Hadisə çox sadə şəkildə baş verib. Dünən axşam, işdən sonra
Solis kabinetində, dehlizin o başında işləyirmiş. Kağız-kuğuzu saha-
mana salırmış. Bir nəfər kabinetə girib, peysərnə vurub.

– Alçaqlığa bax! Özünü indi necə hiss ediyir?

– Yaxşıdır. Ciddi bir şey yoxdur. Gözlənilməyindən çox-çox yax-
şıdır. İndi o iclasdadır. Özü çox istəyib ki, iclasda iştirak etsin.

– Bəs cinayətkar hardadır?

– Aradan çıxıb. Solis huşunu itiribmiş.

– Solis neşriyyatda tekmi olub?
– Yox, madam Lejerbye də madmazel Yoland ilə burda olublar. Yolandı tanıyarsanmı? Balaca, sarışın qızıdır, istehsalat şöbəsinde təcrübə keçir.

– Onlar meğər heç nə eşitməyiblər?
– İstehsalat otağındaymışlar. . Boğuş bir səs eşidiblər... Cəld qalxıb Solisin kabinetinə tərəf qaçıblar. Onlar içəri girəndə yazıq kişi artıq huşsuz halda xalçanın üstə serilibmiş. Başdan-ayağa müəmmadır. Heç nə oğurlanmayıb. Nə seyfə, nə də kassaya toxunulub...

Sofi başını yırğaladı.
– Onsuz da burda heç vaxt çoxlu pul olmur... Cari xərclər üçün az pul saxlayırlar burda. Hər şey qebzlə, köçürmə üsulu ilə nizamlanır...

– Deyirəm də, çox müəmmalı işdir...
– Belkə qisas alıblar?
– Qisas? Solis elə adam deyil ki, onun düşmənləri olsun, – Arlet qətiyyətlə bildirdi.

Sofi soruşdu:
– Polisdən gəlmişdilər?
– Əlbəttə. madam Lejerbye elə həmin dəqiqə polis çağırıb. Heç nə tapmayıblar. Nə bir iz, nə bir əlamət.

– Qəribədir, – Sofi dodaqları pıçıldadı. – Belkə bu, narazı bir müəllifin işidir...

– Müəllifin?
– Bəli, təsəvvür elə ki, Solis kiminsə əlyazmasını qəbul etməyib...
– Oh! Əzizim, səndə də fantaziya var ha!.. Detektiv romanları görək sən yazaydın...

Öjen Babılanın geniş kabinetində neşriyyatın əməkdaşları yerlərini artıq tutmuşdular.

Qaetan dö Solis başı sarıqlı halda kürsülərdən birində əyləşmişdi. Madam Lejerbye onunla üzbəüz, Yoland isə stulda, madam Lejerbyenin arxa tərəfində oturmuşdu.

Açıqrəngli yun kostyum geymiş, gözəl, ifadəli sifəti, şux yerisi, əlliye yaxın yaşı olan Jan-Lui Şaseryo Babılanın stoluna dirsek-

lənmişdi. Daha həmişəki kimi gülümsemirdi. Ədəbiyyat şöbəsinin müdürünə tərəf əylənərək.

– İndi necəsiniz, əzizim Qaetan? Başağrısı ötür keçirmi? – deyərək mehribanlıqla soruşdu.

– Yaxşıdır, yaxşıdır, – Qaetan sakitcə cavab verdi. – Dərmanların mənə çox xeyri deydi. Ondan sonra vəziyyətim yaxşılaşmağa başladı. Eh, nə olmuşdu ki... Bir balaca vurmuşdular məni, bir az da dərman əzilmişdi... Pis də yatmamışam...

Fikirli görünən Şaseryo birdən düksünən kimi oldu və əlini direktorun stolunun kenarına çırpdı.

– Xoşbəxtlikdən hər şey yaxşı qurtarıb! Bununla belə, bu hadisəni götür–qoy etmək lazımdır! Həmin quldur elə-bələ, məqsədsiz gəlməyib ki! Xəlvəti bizim neşriyyata yol tapır. Xəbərdarlıq etmədən adamlarımızı vurur... heç nə də çırpıdırmadan, aradan çıxır!

– Belkə ağı çatmır...
– Belkə doğrudan da delidir? – madam Lejerbye təsdiq etdi. Öjen Babila bu vaxt əllərini ovuşdurmaq istədi, lakin tez də özünü yığışdırı və başa düşdü ki, onun hərəkəti belə bir vəziyyətdə yersiz görünür.

– Qulaq asın, hörmətli yoldaşlar, bir dəli haqqında danışmazdan əvvəl gəlin yaxşıca fikirleşək!

Şaseryo mızıldadı:
– Elə biz fikirleşirəm də
– Hadisələri qayda ilə lap əvvəldən nəzərdən keçirərək, – deyərək Babila sözə başladı. – Saat yeddinin yarısında neşriyyatın işçiləri çıxıb gedib. Mən özüm də getdim, Şaseryo da...

– Yeddiyə iyirmi dəqiqə qalırdı ki, Yoland mənim kabinetimə gəldi, – madam Lejerbye əlavə etdi.

Şaseryo qəddimi irəli aydı.
– Elə bu vaxt Qaetan dö Solis öz otağında idi.
– Bəli, – Qaetan təsdiq etdi, – saat altıdan sonra mən heç kimi qəbul etməmişəm. Tək olmuşam

– Bu zaman mən Yolanda bir neçə sual vermişdim, – madam Lejerbye sözə yendən başladı...

– Nə sual? – deyərək Şaseryo soyuqqanlıqla soruşdu. Madam Lejerbye uncik görkəm alaraq.

– Nece nə sual? Bizdən şübhələnmirsiniz? Bilirsiniz ki, Yoland imtahana hazırlaşır... Suallar çapçılığın tarixinə, qrafik işarələrin müxtəlif qruplarına və sairəyə aid idi.

Jan-Lui Şaseryonun piylı sifətindən yüngül bir təbəssüm keçdi.

– Mən üzr istəyirəm, bu qarmaqarışq vaxtda hər şey bizim üçün əhəmiyyətlidir . hər şeyle maraqlanmalıyıq.

– Burda qərribə heç nə görmürəm, – madam Lejerbye əlavə etdi, – dünən Solis bir neçə dəqiqəliyə bizim otağa da gəlmişdi. Saat səkkizin yarısı olardı.

– Bilmək olarmı siz nə barədə söhbət edəsiniz? – yenə də Şaseryo soruşdu

Qaetan dö Solis çiyinlərini çəkərək:

– Biz Yolandın işindən, təzəcə oxuduğum bir əlyazmasından danışdıq. .

Madam Lejerbye sözüne davam etdi:

– Müsə Solis Yolandı inadla, cəsarətlə işi öyrənməyə ruhlandırdı. Yeri gəlmişkən deyim ki, bəzi şeyləri mən bu cavan qızdan öyrənməliyəm...

Bu sözləri eşidəndə Yolandın yanaqları allandı.

– Sonra Qaetan öz kabinetinə qayıtdı. Biz də öz dərsimizi davam etdirdik, qrafik işarələrin növlərindən, müxtəlif sırtılardan, hərfliyin en və hündürlük ölçüsündən danışdıq..

– Hərflərin en və hündürlük ölçüsündən, – Öjen Babila qeyri-ixtiyari təkrar etdi. – Bəli... Deməli, quldurun nəşriyyata nə vaxt soxulduğunu bilmirsiniz...

Yoland cavab verdi:

– Yox, bilmirik. Saat səkkizdə Solisin kabineti tərəfdən boğuş bir səs eşitdik. Və bizə elə gəldi ki, bir yığın qovluq aşdı.

Qaetan dö Solis təsdiq elədi ki, həqiqətən kabinetdə seliqə-sahman yaradarkən bir yığın qovluq aşdı...

Şaseryo soruşdu:

– Hansı bir yığın qovluqdan söhbət gedir?

– Son vaxtlar nəşriyyata daxil olmuş əlyazmalarını nəzərdə tuturam. On beşə qədər əlyazmasıdır... Doğrusu, bu gün üçün nəzərdə tutmuşdum ki, həmin əlyazmalar barədə Babilaya məlumat verəmə... Bax, onlar aşmış kabinetimdəki xalçanın üstünə töküldü. Hətta çoxun

qovluğu da açılmışdı... Sonra qapı açıldı və mən elə bildim ki, içəri giren madam Lejerbyedir, mənı görməyə gəlib. hər şey bir anda baş verdi . Boyunumun arımda kəskin ağrı hiss etdim

– Bütün bunlarla bərabər, siz qulduru gördünülmü? – madam Lejerbye sakitcə soruşdu.

– Doğrusu, yaxşı görə bilmədim. Cəhd elədim ki, çevrilib ona tərəf yaxşıca baxım .. Onun haqqında təəvvürüm dumanlıdır.. O yadımdadır ki, əyində tündrəngli neylon plışı vardı, şlyapasını gözünün üstünə çəkmişdi, qara ceynek taxmışdı..

Babila köks ötürdü.

– Quldurlara xas klassik formada imiş.. Şlyapası gözünün üstündə. . Qara ceynek.. Bunlar bizim üçün yenilik deyil

Şaseryo yunruğunu stola çırpdı

– Ay sağ olmuş, bəs nə üçün qapını içəndən açarla bağlamamısan, axı hər aşam tək qalıb işləyəndə qapını qıfıllayardın?!

– Mən... bilmirəm .. unutmışdım, – deyə Qaetan dö Solis dodaqlı pıçıldadı

Şaseryo sualedici nəzərlərini madam Lejerbyeye tərəf çevirdi

– Biz hər şeydən əvvəl Solisin qeydine qaldıq Onu qaldırmaq kürsüdə rahat etdik. Elə bildik ki, beyni tərpənib. Vaxtı itirmədən doktor Bernara zəng etdim. O, küçənin əks tərəfində yaşayırdı Doktor özünü tez bura çatdırdı. Sonra polis idarəsinə zəng vurdu Doktor Bernar bizi əmin elədi ki, yüngül şeydir. Qaetanı nə klinikaya, nə də xəstəxanaya aparmaq zərurəti yoxdur.

– Sonrası nə oldu?

– Sonra polis zabiti bizə müxtəlif suallar verdi. Kabineti başdan-ağa nəzərdən keçirib yoxladıq. Heç nəyə toxunulmamışdı, heç bir iz-toz yox idi. Kassaya, səyfə də toxunulmamışdı Bütün bu əməliyyatlardan sonra Qaetanı taksidə öz evinə apardım .

Öjen Babila başını bir neçə dəfə yırğaladı

– Doğrudan da heç nə oğurlanmayıb . Pulu nəzərdə tuturam Təkcə pul yox... Ehtimal ki, nə dostumuzun kabinetində, nə də qonşu otaqlarda heç bir şeyə toxunulmayıb.

Qaetan, üzü əllərinin arasında, dirşəkləri dizinə söykənmiş, qəddi irəli əyilmiş halda təmkinlə əlavə etdi:

– Yox, mənim kabinetimdən heç nə oğurlanmayıb Orada qiymətli şeylər yalnız kitablardır. Əminəm ki, onlara deyib-dolaşan

olmayıb. Romanlardan ibarət kolleksiya əsərlərim də öz yerindədir. Onların dəyəri böyükdür. Bir neçə orijinal əsər var kabinetdə, onlar da yerindədir... Təcavüzkar kitab aparmayıb...

– O, başqa şey apara bilərdi, – Yoland nəzakətlə söhbətə müdaxilə elədi.

Qaetan dö Solis qəddini düzəltdi və Yolanda təəccüblə baxdı:

– Başqa nə oğurlaya bilərdilər? Mənim kabinetimdə nə var ki? Kağız-kuğuz, qeyd vərəqləri, yazılı çıxışlarım, qəzetlərdən kəsilmiş məqalələr, əlyazmaları...

– Əlyazması. Elə əlyazması var ki, hər şeydən qiymətlidir, – cavan qız dodaqlı deyindi.

Madam Lejerbye dedi:

– Hər şeydən əvvəl onu deyim ki, Yoland haqlıdır. Bütün şeyləri çox böyük diqqət və səliqə ilə yoxlamaq lazımdır. Əlyazmalarından bir şey əskik deyildir ki?

– İnanmıram bir şey əskik olsun. Lakin əmin olmaq üçün yoxlamaq da olar, bu heç də çətin deyil.

O birdən ayağa qalxdı. Arıq, uzun bədən, başındakı Velpo¹ sarğısı ona gülməli görkəm verirdi. Bu məzəli görkəm direktorun kabinetinə toplaşanların da nəzərindən yayınmadı.

– Mənim otağıma keçib, hər şeyi təzədən yoxlamaq olar...

Qaetan dö Solisin kabineti dənizsəhəri və basırıq olsa da, iş stolu səliqəli idi. Yaşıl dəri qovluq, rəngli karandaşlarla dolu iki saxsı vaza, qeyd kitabları, yığın-yığın şəxsi işlər...

Stolun arxa tərəfində divarın bütün bir hissəsini Babila nəşriyyatının çap elədiyi əsərlərin tam kolleksiyasından ibarət kitabxana tuturdu.

Yuxarıdakı rəflərdə ümumi ədəbiyyata aid əsərlər yığın-yığın bağlanmış, ya da çap olunmuş vərəqləri bir-birinə tikilmiş halda səliqə ilə düzülmüşdü, oradaca şeir məcmuələri də vardı.

¹ Velpo Alfred (1795-1867) – fransız cərrahı; sarğı onun adı ilə bağlıdır.

Kündə çoxcildli böyük bir ensiklopediyanın solmuş qızılı rəngi işlidaydı. Bir az o tərəfdə fransız ədəbiyyatı tarixinə aid kitablar, qafiyəyə aid lüğət, sinonimlər lüğəti... və s. gəlirdi.

Babila dedi:

– Vallah, sənin kabinetində, həmişə olduğu kimi, yenə də hər şey öz qaydasındadır... heç deməzsən ki, hücum çəkib sənin otağına soxulublar...

Qaetan:

– Hücum deyəndə, bizim aramızda vuruşma-zad olmadı, macal tapıb ona heç müqavimət də göstərə bilmədim, – dedi.

O, bir yığın əlyazmasını göstərərək:

– Yaxın vaxtlarda çapa gedəcək əsərlərdir... Əlbəttə, müsyö Babila razı olsa...

Şaseryo soruşdu:

– Dünən axşam aşib tökülən bu əlyazmaları idi?

– Bəli... Elə onları səliqə ilə yığmaqla məşğul idim ki, mənə vurdular... Eyni şeyi yenə də təkrar etdim. Mənə elə gəlir ki, madam Lejerbye ilə madmazel Lamber sonra bu əlyazmalarını yerinə yığblar...

– Gərək onlar aşib tökülmüş əlyazmalarına dəyməyəydilər. Elə polis nəfəri də onu dedi ki, heç nəyə toxunmaq lazım deyildi...

Yoland stola yaxınlaşdı. Xoşagəlen incə gülüşlə birdən soruşdu:

– Dünən axşam, heçində bizə danışdığınız əlyazmasını, əminəm ki, aparmayıblar... Necə... Onun adı necəydi? Hə! Bəli, "ON İKİ TON BRİLYANT..."

– On iki ton brilyant, – Şaseryo təəccüblə dərhal təkrar etdi. – Pis olmaz! Nə satılsa şeydir! Əla satılar!

Qaetan dö Solis kitab ticarəti müdirinə yorğunluq ifadə edən bir tərzdə baxdı və əlini əlyazmalar yığınına tərəf uzatdı.

– Yox, yox, canım, hər şey öz yerindədir...

– Onun nəyinə lazımdır əlyazması oğurlasın? – deyə madam Lejerbye soruşdu. – Qanqsterlər indi hər şeylə maraqlanırlar, heyif ki, birçə ədəbiyyatla maraqlanmırlar...

Bu zaman Qaetan dö Solisin boğuş nidası eşidildi.

Babila soruşdu:

– Nə oldu?

– Səbir elə.. Mən... Bunu bilməyə nə var ki! Buradaca, hərsi bir karton qovluqda, on əlyazması vardı. Qovluqlar boz, mavi, yaşıl..

– Dayan görüm, عزیزim, – Şaseryonun gur səsi eşildii. – Bundan asan nə var ki: qovluqları sayaq, qurtarsın getsin.

– Dayan görüm! – Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri başına hava gələn adamlar kimi təkrar dedi. – Bu on qovluğun arasında iki qırmızı qovluq vardı. Mən bunu dəqiq bilərəm.

Kobud bir hərəkətlə əlyazmalarını öz stolunun üstünə yığdı.

– Görürsünüzmü... Vur-tut birçə qırmızı qovluq var. O biri itib, yoxa çıxıb.

– Belkə onu başqa yere qoymusunuz? – deyə Babila dostuna xatırlatmaq istədi.

– Yox, yox. Dünən axşam o qovluq burdaydı. Onu özüm şəxsən yoxlamışam... Əlyazmaları aşib döşəməyə töküləndə beziləri qovluqdan çıxmışdı. Mən çöməlib, bax, buradaca, yazı stolu ilə qapının arasında onları yığıb səliqəyə salmışam...

– Bəs o itən əlyazması, dünən axşam onu da səliqəyə salmışmı?

– Yoland tərəddüd etmədən soruşdu.

– Bəli, o sanki indi də gözümün qabağındadır... Həmin karton qovluq çox da qalın deyildi. Qovluğun üstündə yumru hərflərlə kitabın adı yazılmışdı...

Yoland soruşdu:

– Adı nə idi?

– Haqqında sizə danışdığım kitab. “On iki ton brilyant...”

– Hə, deməli, həmin əlyazmasıdır. Oğurlanan “On iki ton brilyant”dır...

FRANSUAZA SAQAN

(1935-2004)

“SALAM, QÜSSƏ”

(*Romandan fraqmenti*)

BİRİNCİ HİSSƏ

Birinci fəsil

Həm sıxıntının, həm də xoş xatirələrin getirdiyi bu yeni hissə ad verməyə, qüssənin gözəl və zəbiteli adını dilimə gətirməyə tərəddüd edərdim. Bu elə tam, elə tələbbürlü bir hissədir ki, az qala ondan utanıram, amma onu həmişə hörmətə layiq sanmışam. Mən qüssəni tanı-murdum, amma sıxıntıya, təəssüf hissəsinə və bəzən də ıstıraba qovuşmuşam. Bu gün üstümə ipek örtüyə oxşayan bir kölgə enib. Həm heyecan getirir, həm də mülayimlik və məni başqalarından ayırır.

Həmin yay on yeddi yaşım vardı və özüm xoşbəxt sanırdım. Məndən başqaları isə atam və onun məşuqəsi Elza idi. Bu vəziyyətin qərribə görünməməsi üçün gerek əvvəlcədən izahat verəm. Atamın qırx yaşı vardı, özü də on beş il dul qalmış gənc, diribaş, hər cür imkana malik bir kişi idi. İki il əvvəl pansionatdan çıxarkən mən istər-istəməz duymuşdum ki, o ötən illəri qadinsız yaşamayıb. Daha sonra isə başa düşdüm ki, atam hər altı aydan bir təzə qadın tapır. Amma çox keçməmiş onun xoş davranışı, bu yeni və yüngül həyat tərzi və özümün xasiyyətim məni də onun həyat axınına qoşdu. Atam yüngülxasiyyət, işgüzar, hər şeylə maraqlanan və tez də bezikən, qadınların xoşuna gələn bir adamdı. Ona asanlıqla öyrəndim və tezliklə ürəkdən sevdim, çünki mehriban, alicənab və şən idi, həm də məni çox istəyirdi. Ondən yaxşı dost və ondan şən adam təsəvvür edə bilmərəm. Həmin yayın əvvəlində alicənablığını bir az da artırub məndən soruşdu ki, hazırkı məşuqəsi Elza yaşı bizimlə bir yerdə

keçirse mənə mane olmaz kırı? Mən onu daha da həvəsləndirdim, çünki bilirdim ki, o qadinsız dolana bilməz, həm də Elza bizi bezikdirməyəcəkdi. Elza ətli-canlı, bir az mədəni, bir az yüngülxasiyyət, kürən bir qadındı. Şan-Elize studiya və barlarında reklam işinə xidmət edirdi. O xoşxasiyyət, sadə, ciddi təmənnası olmayan bir qadındı. Atamla mən heç bir qayğı çəkmədən səfərə çıxdığımızı sevinirdik. O Aralıq dənizi sahilində ağ, ıri, təhna, həm də gözəl bir villa kirayə eləmişdi. Belə bir rahatlığı iyunun ilk istiləri başlandıktan arzulayırdıq. Villa dənizin kənarında bir təpəciyin üstündə tikilmişdi, yol tərəfdən bizi şam meşəsi qoruyur, aşağıda isə kiçik bir cığırda enib qızılı meydənçaya, çəhrayı qayalar arasında cıvilənən dənizə qovuşurduq.

İlk günler çox xoş keçdi. Saatlarla çimərlikdə uzanır, gündən yanır, sağlam, qızılı rəng alırdıq. Təkcə Elza əziyyət çəkirdi, gün onu yandırb qızartmışdı və yanqları əziyyət verirdi. Atam müxtəlif ayaq hərəkətləri ilə idman edir, onun Don Juan təbiətinə uyğun olmayan kiçik qarnı çıxıntısını ərtnək istəyirdi. Seher açılan kimi dənizə enir, sərin, şəffaf suya cumur, başlı paraq hərəkətlərlə yorulunca çimirdim. Sonra qum üzərində uzanır, bir ovuc qum götürüb onu barmaq-ların arasından süzüb ilıq, sarışın axına baxır, fikirləşirdim ki, qum vaxt kumu axır. Sonra fikrimin dayazlığını duyur, dayazlıqdan ləzzət alırdım. Bəli, yay idi.

İstirahetümüzün altıncı günü Sirilə ilk dəfə görüşdüm. O özünün kiçik yelkenli qayığında sahil boyu üzüb bizim meydançanın qarşısında qayığını aşırırmışdı. Qayıqdan tökülmüş şeyləri yığıdırmaqda ona kömək edirdim və gülə-gülə işlədiyimiz vaxt öyrəndim ki, adı Sirildir, hüquq fakültəsində oxuyur və tələfini qonşu villada anası ilə birgə keçirir. Onun qaralmış və aynası açıq sifətində bir latın doğmalığı, özündə isə müvazinet və himayekarlıq duyulurdu. Siril xoşuma gəldi. Amma adətən mən universitet tələbələrindən uzaq olmağa çalışırdım. Çünki onlar çox vaxt kobudluq edir, yalnız özləri, ələlxüsüs gənclik qayğıları ilə məşğul olur, həyatdakı əngəl və sıxıntıları da öz gənclikləri ilə əlaqələndirir. Bəli, mən gəncləri sevmirdim. Atamın dostlarını onlardan çox istəyirdim. Çünki bu qırx yaşlı kişilər mənimlə ədəb və məhrəbanlıqla danışır, həm ata, həm də meşuq mülayimliyi nümayiş etdirirdilər. Amma Siril xoşuma gəlmişdi. O cüssəli idi, bezen də gözəl görünürdü və gözəlliyi adamda ona inam yaradırdı. Hərden qonağımız olan yaraşıqsız və küt adamlar

haqda atamla mənim fikrim çox vaxt düz gəlirdi. Hər cür gözəllikdən məhrum insanlarla üz-üzə gəldikdə mənə qərbdə bir narahatlıq və ümidsizlik yaranır. Xoşa gəlmək həvəsindən məhrum olmaları tələbəri mənim gözümə qəribə şəkildə döndərir. Açı biz xoşa gəlmək istəmiriksə, nə istəyə bilərik? Hələ bilmirəm xoşa gəlmək həvəsi adamlarda lovğalıq əlaməti, özünə aludəlikdir, yoxsa insanın gözə çarpmayan, arxayın və qorunaqlı olmaq ehtiyacından əmələ gəlir.

Sirildən ayrılarkən o təklif elədi ki, mənə yelkenli qayıq sürməyi öyrətsin. Nəhar vaxtı onun fikri başımdan çıxmır, masa arxasında söhbətə qoşula bilmirdim. Atamın bir az əsəbi olduğunu da azacıq sezmışdim. Nəbərən sonra hər axşamkı adətımız üzrə terrasdakı kreslodakı uzaqdıq. Səma ulduzla dolu idi. Mən ulduzlara baxır və üyərirdə ümid eləyirdim ki, onlar bir az tələsəcək, uzun işıq saçsa-şu uçuşacaq. Amma hələ iyulun əvvəli idi, ulduzlar uçuşmurdular. Terrasın üstündə cırcıramalar oxuyurdular. Onların sayı minə çatır, özləri də yəqin istidən və Ay işığından məst olublar ki, bütün gecəni belə qərbdə səslə qışqırırlar. Mənə izah etməmişdilər ki, çəyirtkələr qanadlarını bir-birinə sürterek səslə çıxarırlar. Amma istəyirdim ki, onların öz boğazları ilə oxumasına inanım, pişiklərin gecə görüşündə çıxardıkları səslə oxşadım onların cığlığını. Biz xumartanırdıq. Yuxulamağımıza mane olan yeganə şey derimlə köynəyim arasında qalmış qum dənələri idi. Elə bu vaxt atam yüngülce öskürdü və durub oturdu.

“Sizə xəbər verməliyəm ki, bir qadın qonağımız gəlir” dedi.

Mən ümidsizliklə gözlerimi yumdum. Biz çox rahat idik, belə rahatlıq isə çox çəke bilməzdi.

“Tez dəyin görək kimdir gələn” deyər məclis həvəskarını Elza qışqırdı.

– Anni Larsen gəlir, – deyib atam mənə tərəf çevrildi.

Mən təəccüblə baxırdım, o da cavab verməli oldu.

– Ona demişdim əgər kolleksiya işləri çox yorsa gəlib bizimlə qalsın, indi... indi gəlir.

Heç ağlıma gəlməzdi. Anni Larsen zavallı anacığının keçmiş rəfiqəsi idi və atamla elə bir yaxınlığı yox idi. Amma iki il əvvəl mən pansionatdan çıxanda çox əl-ayağa dolaşdığımı atam məni onun yanına göndərdi. Ann birçə həftənin içində məni zövqlə geyindirirdi və mənə həyat dərsləri verirdi. Az vaxtda ona vurulmuşdum və Ann ona olan məhəbbətimi tanış gənclərdən birinə tərəf istiqamətləndirdi. Beləliklə, mən ilk gəncliyimi və ilk məhəbbətimi ondan öyrənmişdim.

ve ona borclu idim. Qrx iki yaşında Ann çox cazibedar, çox mələhətli bir qadın idi, gözəl sifətində vüqar, yorğunluq və etinasızlıq duyulurdu. Bu etinasızlığı onun yegənə çatışmayan cəhəti saymaq olardı. O həm mehriban, həm də yad idi. Onun mətin iradəsi və daxili süslüyü adamı çəkindirirdi. Ərindən boşanıb tək yaşasa da hələ bir nəfərlə də olsa eşqbazlıq eləməmişdi. Həm də ki, elə bizim əlaqələrimiz də fərqli idi: Ann zərif, ağıllı, təmkinli adamlarla yoldaşı saymaq, bız isə eyləncə həvəskarları ilə; atam yaxın adamlarında ikicə cəhət axtarırdı – ya gözəl olsun, ya da məzəli. Mənə elə gəlirdi ki, Ann bızə bir az nifrət edir, çünki bız atamla çox eylənir, yüngüllük edirdik, o isə şit hərəkətləri xoşlamırdı.

Bız yalnız işgüzarlıq naharlarında bir yere yığışırdıq. Ann tikişlə məşğul olurdu, atam isə reklam mətnləri ilə. Hər dən anamın xətiresi yad olunur və mənim çalışmaları haqda danışılırdı. Anndan bir az utansam da onu lap çox istəyirdim. İndi onun gəlişi, həm Elzanın burda olmasına görə, həm də özünün təlim-tərbiyə haqda fikirlərini yada salanda nə isə bir uyusmazlıq yaranırdı.

Elza Annın cəmiyyətdə tutduğu mövqə haqda bir qalaq sual verib cavab alandan sonra qalxdı otağına, yatmağa. Mən atamla tək qaldım və gəlib pilləkenin üstündə onun ayaqlarına yaxın oturdum. O eylilib əllərini çiynlərimə qoydu:

– Sən niyə belə cansızsan, şirin balam. Lap balaca çöl pişiyinə oxşayırsan. İstərdim qızım sarışın, canlı bir qız olsun, gözəli mavi və...

– Araya söz qatma, – dedim. – Annı niyə dəvət eləmişən? O sənəin dəvətini nə eəcə qəbul eyləyib?

– Belkə, sənəin qoca atanı görmək istəyir. Dünyanın işini bilmək olmaz.

– Ann sənəin kimi kişilərlə maraqlanmaz, – dedim. – O, çox ağıllı qadındır və özünə hörməti çoxdur. Bəs Elza? Həç Elza haqda fikirleşmişən? Həç Ann ilə Elzanın söhbətini təsəvvür eyləyə bilirsən? Mən təsəvvür eləmirəm!

– Burasını fikirleşməmişdim, – deyə atam əlavə elədi. – Doğrudan da vəziyyət xarab olacaq. Sesil, balam, belkə qayıdaq Parisə?

O boynumu ovxalaya-ovxalaya astaca güldürdü. Çevrilib ona baxdım. Qaraşın gözəli parıldayırdı. Gözləri kənarında xırda qərribə cizgilər görünürdü, damağı da qəçmişdi. O qərribə bir məxluqə oxşayırdı. Məni də gülmək tutdu, o həmişə bir engel çıxaranda beləcə gülsüzdük.

– Mənim köhnə sirdaşım, sən olmasan nə edərdim? – deyə atam dilləndi.

Onun səsinə elə bir inam, elə bir mehribanlıq vardı ki, mənsiz doğrudan da özünü bədbəxt sayə biləcəyinə inandım. Gecəyarıya qədər məhəbbətdən və onun yaratdığı çətinliklərdən danışdıq. Atamın fikrincə məhəbbətdə həç bir çətinlik yoxdur. O hər dəfə vəfa, ciddilik və məsuliyyət məhvumlarını rədd edir və söyləyirdi ki, onların hamısı şerti və toxunulmaz hisslərdir. Bu sözləri başqası desə təəccüblənərdim. Amma bilirdim ki, atam belə danışanda nə mehribanlıq, nə də düzgünlüyü əhəmiyyətsiz saymır. Bu hissləri o istədiyi vaxt tapır və onları müvəqqəti hesab eyləyirdi. Bu fikir məni şimikdirirdi: tez alışı, güclü və tez də keçib gədən məhəbbət. Mənim yaşım sədəqətə meyllilik yaşı deyildi. Məhəbbəti də hələ yaxşı tanıyırdım: görüşlər, öpüşlər və üzgünlükdən başqa təsəvvürüm yox idi.

İkinci fəsil

Ann bir həftədən sonra gələcəkdi. Mən əsil tətilin son günlərindən istifadə eyləyirdim. Villanı iki aylıq kurayə eləmişdik, amma bilirdim ki, Ann gələndən sonra rahatlığımız bir az pozulacaq. Ann hər şeyi qaydasında görməyə, hər sözü yerində eşitməyə adət eləmişdi, bız isə atamla bu cəhətlərdən yən keçməyi xoşlayırdıq. O gözəl zövq və mədəni: rəftar tərəfdarı idi və beşən də inciyib bir kənara çəkilib, narazılığını bildirirdi. Bəzən yorulur, bezikirdim və nəhayət, xəcalət çəkirdim, çünki duyurdum ki, o haqlıdır. Məsləhətleşmişdik ki, Ann gələn günü atamla Elza onu Fretüs vağzalında qarşılasınlar. Mən qəti bildirmişdim ki, vağzala gətməyəcəyəm. Azacıq pörtleşmiş atam bağdadaki yaraşıqlı güllərin hamısını toplamışdı ki, vaqondan düşdüğü vaxt Anna versin. Mən də ona məsləhət vermişdim ki, gül dəstəsini Elza təqdim eləməsin. Saat üçdə, onlar gələndən sonra çimərliyə endim. Berk isti idi. Mən qumluqda uzanıb mürğü vurdum vaxt Sirilin səsinə oyandım. Gözlərimi açdım. Elə bil istidən səma ağarmışdı. Sirilin çağırışına cavab vermədim, onunla danışmaq istəmirdim, həç kəsle danışmağa həvəsim yox idi. Yayın istisi məni quma yapışdırmışdı, qollarım ağırlaşmış, ağzım qurumuşdu.

– Ölmüşüz nədir? – deyə Siril dilləndi. – Uzaqdan baxanda lap qırıq gəmi taxtasına oxşayırsınız.

Mən gülümsədim. O gəlib yanımda əyləşdi. Üreyim bərk və həyəcanla döyünməyə başladı. Çünki əyləşərkən əli astaca çiynimə toxunmuşdu. Son həftə ərzində mənim mahir gəmiçiliyim sayəsində heç olmasa on dəfə birlikdə suya yuxalıb bir-birimizdən yapışmışdıq, amma bir dəfə də olsun belə həyəcan keçirməmişdim. Bu gün isə belə şirin həyəcan keçirməyim üçün günün istisi, gözlümün mürğüsü və bu qərəzsiz toxunma gerek imiş. Mən üzümü ona tərəf çevirdim. O mənə baxırdı. Onu tanımağa başlayırdım. O qıvrıq və belkə də yaşından artıq ahl görünürdü. Elə belkə də bu cəhətinə görə bizim vəziyyətimiz, üç nəfərlik ailəmiz onu açmırdı. O çox ağıllı və çox utancaq olduğuna görə bu bərədə mənə bir söz demirdisə də atama münasibəti və baxışları ilə fikrini bürzə verirdi. O yəqin istərdi ki, bu vəziyyət mənə də narahat ələsin. Amma həmin anda mənə narahat ələyən onun baxışı və üreyimin həyəcanla döyünməsi idi. O mənə tərəf əyildi. Bu həftənin son günləri, inamım, onunla keçirdiyim arxayın günlər yadıma düşdü və uzun, bir az etli dodaqları mənə yaxınlaşanda heyifsilənirdim

– Sirl, biz yaxşıca xoşbəxt idik, – dedim. O mənə astaca öpdü. Səmaya baxırdım sonra yumulmuş göz qapaqlarının altında qırmızı parıltılı işıq parçalarından başqa bir şey görmədim. İsti, keyləşmə, ilk öpüşlərin məstliyi uzun köksötmələr dəqiqələri uzadırdı. Maşın sığnalı bizi oğru kimi dıksındırırdı. Sırliden ayrılıb bir söz demədən evə tərəf qalxdım. Bu qəfil qayıtma mənə çaşdırmışdı. Ann gələsi qatar hələ yolda olmalı idi. Annın özü isə terrasda idi və maşının-dan düşürdü.

– Bura lap “yatmış gözəl”in evinə oxşayır! – dedi Ann. Nə yaxşı qaralmısınız, Sesil! Sizi görməyimə çox şadam.

– Mən də şadam, – dedim. – Bəs siz indi Parisdən gəlirsiniz?
– Fikirleşdim ki, maşınla gəlsəm yaxşıdır. Amma yamanca yorulmuşam.

Mən onu öz otağına apardım. Pəncərəni açdım ki, belkə Sırlın qayığını görə, amma yoxa çıxmışdı. Ann çarpayının üstündə oturmuşdu. Gözlərinin kənarına yüngül yorğunluq qaraltısı çökmüşdü.

– Villa çox gözəldir, – deyər köksünü ötürdü. – Bəs evin yiyəsi hardadır?

– O Elza ilə vağzala gedib, sizi qarşılamğa.

Onun çamadanını kətilin üstünə qoyub geri dönəndə məəttəl qaldım. Onun sifəti qəfildən dəyişmiş, dodaqları titrəyirdi.

– Elza Makenburq? O Elza Makenburqu bura gətirib?

Cavab verməyə bir söz tapmadım. Mat-mat ona baxırdım. Həmişə sakit və iradəli gördüyüm bu sifət indi mənə təəccübləndirirdi... O mənə baxırdısa da fikri dediyim sözlərdən yaranmış bir mənzərənin tamaşasında idi. Axır ki, mənə gördü və üzünü yana çevirdi.

– Gerek sizi xəbərdar edeydim, – dedi, – anıma ələ tələsirdim, ələ yorulmuşdum ki...

– İndi isə... – deyər fikirleşməmiş dilləndim.

– İndi isə nə? – deyər Ann soruşdu.

Onun baxışında həm sorğu, həm də kin duyulurdu. Amma bu hal tez də sovuşub keçdi.

– İndi isə gəlib çıxmısınız, – deyər səfəh uşaqlar kimi əllərini ovuşdura-ovuşdura cavab verdim. Bilirsinizmi, sizin gelişiminizə sevinirəm. Sizi aşağıda gözələyəcəyəm, bir şey içmək istəyirsinizsə düşün, barımız gözəl bədir.

Fikrim çəpəşək, çaşqın-çaşqın aşağı endim. Nə üçün onun sifəti dəyişdi, səsi tutuldu, halı pozuldu? Uzun kətildə oturub gözlerimi yumdum. İstəyirdim. Annada gördüyüm sərt, iradəli baxışları yadıma salım. Onun baxışında ironiya, arxayınluq, səlahiyyət duyulardı. Son baxışı mənə həyəcanlandırır, haldan çıxarırdı. Görsən, atama vurulmuşdu? O atam kimi bir adamı sevmə bilirdim? Atamın bütün xüsusiyyətləri onun zövqünə əks idi. Atam xasiyyətə yüngül, qayğısız, bəzən də zəif görünen bir adamdı. Belkə Annı yol yormuşdu, belkə mənəvi bir incikliyi vardı? Bir saat fikirleşib, vəziyyəti götür-qoy ələdim.

Saat beşdə atam Elza ilə qayıtdı. Onun maşından düşməyinə tamaşa ələdim. İstəyirdim ki, Annın onu sevmə biləcəyi ehtimalını sezim. Atam mənə tərəf gəlirdi, başını dik tutub qıvrıq addımlarla yeriyirdi. O gülümseyirdi. Elə bu anda fikirleşdim ki, yəqin Ann onu sevər və onu hamı sevmə bilər.

– Ann qatarda deyildi, – deyər ucadan dilləndi. – Güman edərəm ki, yolda qatardan yıxılmayıb.

– O öz otağındadır, – deyər cavab verdim, – maşınla gəlib

– Doğrudan? Nə yaxşı! Onda apar gülləri təqdim ələ.

– Siz mənə gül almısınız? – deyər Ann yuxarı balkondan dilləndi.

“Çox sağ olun.

O pillekəni enirdi, eynində təzə paltar, görkəmi sakit, dodağında təbəssüm. Mən qəmli-qəmli fikirləşdim ki, o maşının səsinə eşidəndən sonra aşağı düşməyi qərara alıb, bir az evvel də düşüb mənimlə söhbət edə bilərdi. Mənimlə söhbəti işə yəqin ki, imtahan dan kəsilməyim barədə olacaqdı. Elə bu axırıncı fikir məni ovundurdu.

Atam onun qarşısına tələsib əlini öpdü:

– Düz on beş dəqiqə əlində bu güllər, dodağında səfəh bir təbəssüm vəğzalı seksini dolanmışam. Allaha şükür, gəlib çıxmısınız! Elza Maksiburqla tanışsınız mı?

Mən özümü yana çevirdim.

– Deyəsən görüşmüşük, – deyə Ann məhrəbanlıqla cavab verdi.. Otağın çox gözəldir, dəvət elədiyinizə görə çox sağ olun, Reymon, yamanca yorulmuşdum.

Atam şənlənirdi. Onun fikrincə hər şey qaydasında idi. O gözəl cümlələrlə söyləyə-söyləyə içki şüşələrini açırdı. Mənim iş gözəllər qarşısında gah Sirilin ehtırası sifəti, gah da Annın görkəmi növbə ilə dolur, bu iki zəhmli sifəti təsəvvürümə gətirib fikirləşirdim ki, tətlimiz atamın fikirləşdiyi kimi sadə olmayacaq.

İlk naharımız çox şən keçdi. Atamla Ann az görüşmüş olsalar da, görüşdükləri məclislərin maraqlı anlarını xatırlayırdılar. Mən maraqla qulaq asırdım, amma söhbətin şırn yerində Ann atamın bir həmkarının mikrosefal olduğunu söylədi. Doğrudur həmin şəxs çox içəndi, amma məhrəban adamdı, atamla mən onunla unudulmaz şam məclisləri keçirmişik

Mən etiraz elədim

– Lombard şən adamdır, Ann. Adamı yaman əyləndirir.

– Etiraf eləyin ki, şənlilik kifayət ələmir, heç onun yumoru da...

– Ola bilsin ki, onun şüur təzahırləri güclü deyil, amma...

Ann laqeydliliklə sözümü kəsdi:

– Sizin şüur təzahırləri adlandırdığınız cəhət yaşın məhsuludur

Onun qısa və yekunlaşdırıcı cavabı xoşuma gəldi. Bəzi cümlələr heç anlamasam da onların ziyalı ahəngi məni məftun eləyir. Fikirləşdim ki, qələm-dəftərim olsaydı Annın bu cümləsini yazardım. Həmin fikrimi Anna dedim. Atam şaqqanaq çəkib güldü.

– Yaxşı ki, küseyən deylənsən.

Mən küseyənlik edə bilməzdim, çünki Ann bədxah adam deyildi. O laqeyd adam idi, müləhizələrində deqiqlik, qəddarlığın sət sifəti sezilmirdi. Amma onun müləhizələri daha dərin olurdu.

Həmin birinci axşam, Elzanın qəsəndmi, yaxud huşsuzluqdan mı laqeydliliklə birbaşa atamın otağına keçməsinə Annın necə münasibət təşəbbüsünü sezmə bilmədim. Ann öz kolleksiyasından mənə bir toxunma köynək gətirmişdi, heç amarı vermədi ki, təşəkkür eləyəm. O təşəkkür sözlərini xoşlamadı, mən işə adətən üreyimdəki təşəkkür hissini olduğu kimi dilimə gətirə bilmədiyimə görə özümü əziyyətə salmadım. Otağından çıxmazdan evvel Ann dedi:

– Məncə bu Elza çox yaxşı qızıdır.

O gözələrimin içinə baxır və fikrimi öyrənməyə can atırdı. Mən işə deyəsən onun evvel düşdüyü vəziyyəti unutmuşdum.

– Hə, elədir, o yaxşı.. yaxşı qızıdır.. çox gözəldir.

Mən özümü itirdim, Ann güldü və mən həyəcanla öz otağıma çəkildim. Yuxulamazdan evvel Siril haqda düşünür, fikirləşirdim ki, indi bəlkə də Kann şəhərinə gedib orada qızlarla rəqs edir

Hiss edirdim ki, buradakı əsas şərti – dənizi, onun həmahəng ritmini, günəşi unuduram, unutmama məcbur oluram. Əyətə pansionatının heyətindəki dörd yasəmən ağacını, onların etrini; üç il evvel mən pansionatdan qayıdarkən, atamın vəğzalda gülümseməsini işləməli sadə yaxalığıma və qaramtlı donuma baxıb çəkine-çəkine gülümseməsini də yada sala bilmürəm. Hələ maşında qayıdarkən onun maşına sığmayan sevinci, gözələrimizin və ağzımızın çox oxşamasına görə uşağ kimi sevinməsi, mənim kimi dəyərli və ürəkəcan bir oyunağı olduğuna şadlıq etməsi ni az qala unudurdum. Mən heç yeri tanımır, heç nə bilmirdim; Atam mənə Parisi göstərdi, fırayan, qayğısız həyatla tanış elədi. Mənə elə gəlir ki, o vaxt yaşadığım xoş anların çoxu, pulun hesabına olub; Maşınla gəzmək, təzə don, vallar, kitablar, çiçəklər almaq pul hesabına idi. Mən həmin xoş güzəranı görə xəcalət çəkmürəm, həmin şəraiti xoş güzəran adlandırmama səbəb isə, başqalarının ona belə ad verməsidir. Xoşum gəlməyən, heyifsiləndiyim anlar dərddi, qayğılı anlarımdır. Xoş güzəran, xoşbəxt anlar xasiyyətimə daha uyğun gəlir. Bəlkə mütaliəm azdır? Pansionatda kitab oxumuruq, ancaq tərbiyəverici kitabları vərəqləyirdik. Parisdə oxumağa vaxtım çatmırdı: dərslərdən çıxanda dostların məni kinoya aparır; aktyorların adlarını bilmədiyimi görüb təəccüblənirdilər. Yaxud günəqarşı kafe səkilərində adamlara qarışdığım, içdiyim, yanımdakı dostumun əlindən tutub gözələrimə baxdığı anı, sonra həmin dostla əl-ələ verib adamlardan uzaqlaşdığımız anları acgözlüklə yaşayırdım. Biz küçələri dolana-dolana gəlib evə çatırdıq

Burada dostum mənı gürəcəklərdən bırıne çekib öptüdü: mən öpüşün şırınnıyını duyurdum. Belə xatirələrdə heç ad çekmək istəmirəm: Jan, Übert, Dak. . Yeniyetmə qızların hamısı üçün tanış adlardır. Axsamlar yaşım çoxalır, atamın meclislerinde olurdum, bilmirdim ne edim. Həmen meclisler qarışığında mən eylənir, yaşımə görə başqalarını da eyləndirirdim. Gece qayıdanda isə çox vaxt atam mənı evdə qoyub dost qadınlardan birini yola salmağa gedirdi. Gece evə ne vaxt qayıtdığından xəbərim olmurdu.

Heç deyə bilmərəm ki, o öz maceraları ilə öyünürdü. Amma əlaqələrini mənədən gizləmək istəmir, daha doğrusu ne mənə deqiq bir söz deyir, ne də qadın dostlarının tez-tez nahara dəvət olunması, yaxud bir müddət bizdə qalmasının səbəbini yozmaq üçün yalan danışmırdı. . Xoşbəxtlikdən həmen qadınlar həmişəlik qalmırdılar! Hər halda onun "qonaqları" ilə ne münasibətdə olduğunu əvvəl-axır bilməli idim. Atam isə bir söz deməməklə həm mənım inamımı saxlayır, həm də öz canını əzəblı uydurmaçılıqdan qurtarırdı. Beləliklə o, işini yaxşı qurmuşdu. Yegane səhvi onda idi ki, xeyli vaxt mənə məhəbbət məsələlərinə bigənəlik hissi yaratmağa çalışdı, amma yaşımə və təcürübəmın azlığına görə həmen məsələlərə marağım daha da artırdı. Mən həyata aid qısa ifadələri həveslə təkrar edirdim. Onların içində Oskar Vayldın bu ifadəsi də vardı: "Müasir dünyanın yegane əlvən rəngli cəhəti – günah işləməkdir". Mənə elə gəlirdi ki, bu ifadə mənım öz fikrimdir və mən onu icra etməyə başlasam, zənnimcə daha deqiq icraçı olacağam. Fikirleşirdim ki, həyatım bu cümle üzərində qurula bilər, ondan ruhlanar və Epinaldakı eybəcər surətlər kimi bir surətə dönə bilirdim: keçmiş, indini, dövrun xeyirxahlıq hisslərini unudurdum. Alçaqlıq və yamanlıqla dolu bir həyatı idəallaşdırırdım.

ANN FİLİP

BİR GÖZ QIRPIMI

Kədar insanı kamillik zirvəsindən endirir

Spinoza

I

Tez oyanmışam. Hələ gecədir. Gözümü yumub yenidən yuxuya getmək istəyirəm, amma bacarmıram. Geniş, dumanlı bir düzəngahda, gerçəkliklə xülya arasında qalmışam. Yaxşısı budur lampanı yandırıb kitab oxuyum, mənı tənge götürmüş qarmaqarışıq fikirləri başımdan qovum, amma yorğunluq mənı kütleşdirir, gözəl xatirələr ələminə dalıram. Hərdən bu xatirələr mənı elə bürüyür ki, ömrümün hansı günlərini yaşadığımı unuduram. Amma şüür öz işını görür, xatirədən xatirəyə keçdikcə yerimdə qurdalanıram, özümü sənin yastığına tərəf çevirirəm. Bəli, yastığını indi də hər gecə sağ tərəfdən yanıma qoyuram. Çevrilib sənin donuq sifətini görürəm. Son nəfəsini çekəndə özünü boş yastığa çevirmişdin. Açıq gözələrinə, sakit, həyata bigənə sifətinə, hərəkətsiz əllərinə baxırdım, duyurdum ki, əzəbsız, qülsəsiz getmişən. Həmin gün səne tamaşa etdikcə, soyuyub qaxaca dönmüş əllərini oxşadıqca, üz-gözünü sığalladıqca, mənə elə gəlirdi ki, ölməmişən, elə-belə uzanmışın, çimərlikdəki kimi istirahət edirsən. Mənı isə müqavimət göstərə bilmədiyim bir axın özü ilə aparırdı. Sən ömürlük dayanmışdın, mən isə hələ hərəkət edə bilirdim. Ölüm bizi həmişəlik ayırmışdı.

Gözlərimi açırıam, lampanı yandırırıam, özümün özümə acığım tutur. Səhər açılır, amma bu gün də bir xoşbəxt əhvalat gözəlmirəm. Mənı yalnız sən görürdün, səni isə təkcə mən. Bu gün gözələrimiz - həmdəmi yoxdur və mən bir boşluqda yaşayıram. Bilirdim ki, belə

olacaq. Hər biri ölümle qol-boyun gələn son günlərdə sənə baxırdım, məhəbbəti görmək istəyirdim, amma gözüme ölüm görünürdü, fikirləşirdim: "Mən sənə baxdığım kimi sən də mənə bax, axı mənə heç olmasa xatirələr qalacaq, sən isə heç nəyin olmayacaq. Hər şey yoxa çıxacaq, heç təsəvvürün, xəyalın da olmayacaq. Bir heçlik. Sən heçliyə qayıdacaqsan". Sənə on gözle baxmaq istəyirdim, hərəkətlərini, baxışlarını gözleməyə yığırıdım. Gülməseyirdim ki, sənin təbəssümünü görürəm; elini öpdürdüm ki, əlimi necə öpdüyünə bə də baxım. Özüm-özümü arxayın edirdim ki, bunlar heç vaxt yadımdan çıxmayacaq. İstərdim əlinin yerlərini bədənimdə həmişəlik qalsın, mənim çəkdiyim sığallar isə sənə bədənini çürüməyə qoymasın. Mümkün olmayan bir iş üçün mübarizə aparırdım. Məğlub olmuşdum, çünki sən məğlub idin, amma heç özünü xəbərin yox idi.

Gəzmək istəyirəm, həmişə yolda olmaq istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, yalnız bu cür yaşamaq mümkündür. Daha biz heç vaxt qoşa addımlamayaçağıq, bu, həyatın ən böyük həqiqətidir. Bu gün mən hara gedirəm? Axı gəzmək ayağın birini o qarından irəli atmaq deyil. Gərək bir səmtin olsun. Mən həyatın quruluşlarına əməl edirəm: yaşamaqlı və yaşatmaqlı. Bu çətin iş deyil, mən yalnız hər şeyə həyatın gözü ilə baxa bildikdən sonra öhdəmə düşən işi görə bilərəm.

Qışın sakitliyində, çılpaq və etirsiz torpağın üzərində özümü yaxşı hiss edirəm. Qış yuxusuna dalmaq istəyirəm. Yazda, hərdən qayıdaq gəzməyəcəyəm. Güneş, tumurcuqlar, etirler, quşların mahnıları məni valeh edəcək.

Baharın ilk çiçəyinə necə sevinməyə bilərsən və onun kimi sadə ömür sürməkdən imtina etmək mümkündürmü?

Sənsiz bir gələcək mənə lazımdırımı?

Lüksemburq bağında gəzinirəm. İlk il əvvəl gözdüyüm cığırqlarla dolanıram. Şəhərin ala-toranı... Skamyalar boş idi. Dərsə tələsən məktəblilər iti addımlarla keçirdilər. Fevvarə şəhərin işığında pərpərləndiyirdi. Qış yaxınlaşsa da, indiki kimi yağış yağmırdı. Küləyin o yan-bu yana qovduğu yarpaqlar da, ayağının altındakılar da ölmüşdülər. Yarpağa nə var ki? Başqaları cücərəcək. Sən ölürsən, başqa bir insanın doğulduğu mənə təsəlli ola bilərmə? Tanış və sevimli cığırqlarla o baş-bu başa gedirdim. Ağacaların hər biri kəndədən tır kimi yolumu kəsirdi. Bizim heç vaxt bir-birimizə demədiyimiz sözləri mən sənə deyirdim. Mən asta-asta, ciyərlərim dolusu nəfəs

alırdım. Əyləşməyə cəsarət etmirdim, dayanmağa qorxurdum. Elə gəzirdim ki, elə bil dayanmadan bütün dünyanı dolanmalı idim. Mən baş alıb gedir, təvəşüyürdüm. Mən çıxış yolu axtarırdım, çünki hər şey qet olunmuşdu. Dözülməz bir hadisə idi, vəssalam.

O vaxta qədər heç ölümle maraqlanmamışdım. Mən onu saya salırdım. Yalnız həyatla maraqlanırdım. Ölüm! Bu elə bir görüşdür ki, həm labüddür, həm də heç mümkün deyil, çünki o gələndə biz daha mövcud olmuruq. Bız yox olan kimi o bizim yerimizi tutur - ya o mövcud olmalıdır, ya da bız. Onun qarşısına çıxma bəliq, lakin onu tanıya bilərikmi, bu birçə andan artıq çəkərmə? Dünyada ən çox sevdiyim bir varlıqdan ayrılmağa hazırlaşırıdım. "Əbədi ayrılıq" qapını kəsmişdi. Bilirdim ki, mənəim məhəbbətimdən başqa heç nə bizi bir-birimizə bağlamayacaq. Fikirleşirdim ki, əgər könül adlanan məşum hələ mövcuddursa, o yalnız xatirələrlə yaşayacaq və bizim ayrılığımız əbədidir. Özüm-özümə deyirdim ki, ölüm heç nədir, yalnız qorxu, fiziki əzab, sevdiyin adamlardan ayrılmağa əzabı, yaxud başlanmış bir həyatın amansız sonu və bunu duymaqdır. Həyatdan birdəfəlik getmək!

Mən bu dəhşəti duyurdum. Məni boğan, bürən, qurum rəngli bu qaranlıq mövcud olduğunu anlamaq üçün öz uşaqlıq xatirələrimə qayıtmalı olurdu. Dörd-beş yaşım var. Anamla vəğzaldayıq. Pəncərənin qarşısında növbəyə durmuşuq. Növbəmiz çatan kimi anam deyir: "V. şəhərinə gedib-gəlmək üçün bir biletdən, ancaq getmək üçün bir uşaq bileti". Mən onun müraciət etdiyi adamı görmürəm, amma danışığı eşidirəm və anama sığınırım. Yadımda deyil onu qucaqlayırdım ya yox, amma bu yadımdadır ki, onu hamıdan çox istəyirdim. O mənə dünyada yeganə sığınacağımı, yeganə arxam idi. Bız qatardayıq. Bütün dayanacaqaları tanıyıram. Bu yolu çox getmişəm. Bilirəm irəliləməni nə gözleyir. Anamla birgə olacağam vaxtın qurtarmasına nə qədər qaldığını hesablayıram. Sonra ayrılacağam. Bu ayrılıq hər dəfə mənə həyatın özündən də uzun görünür. Mənə elə gəlir ki, daha ağlamamağa öyrənmişəm. Amma ürəyimi elə bil mənəonədə sıxdılar, onun ağrısından boğazım qəhərlənir, ağzım acı olurdu. Mən də, çoxlu başqa uşaqlar kimi, ayrılmağı valideynlərin övladiyam. Sevilə-sevildikləri üçün bir-birindən intiqam almaq istəyən iki şəxsin artığıyam. Bəli, əslində bu adı bir haldır. İndi mən ata "payımı" yaşamağa gedirəm, özü də atamın yanında yox, onun qardaşı və

qardaşı arvadının yanında. Qatar dayanır: V... şəhəri. Yaşamaq üçün 10-15 dəqiqə vaxtım qalır. İndi biz gedib faytona əyləşəcəyik, orda anama sığınacağam. At yavaş-yavaş gedir, çünki Fransa küçəsi həm yoxuşdur, həm də dolanbac. Bu da axırncı döngə. Artıq evi görürəm, başqa evlər kimi o da ağdır, birinci mərtəbəsində gözəl də var, heç kəs səni görmür, amma sən kimin qonaq gəldiyini, kimin zəngi basdığını görürsən. Mən anamı qucaqlayıb hələ iyirmiyə qədər saya bilərəm, vaxt qalıb, çünki fayton dönməlidir, ev yolun sol üzündədir. Sonra anam məni bağrına basacaq, mən də onu çoxlu öpəcəyəm. O, faytondan düşməyəcək, elə həmin faytonla qayıdacaq. Mən isə, ürəyim həyəcədən partılsa da, sakit-sakit ikuşlülükə ona əl etməli idim, burda öyrənmişəm ki, heç bir hissi bürzə vermək lazım deyil. Eve girirəm. Soldan birinci qapı qəbul otağındır. Məbel də, xalçalar da, divarlar da bir rəngdədir. Sonrakı – yemək otağıdır. Bu otağın pəncərələri balaca heyətə açılır, ordan da bir neçə pilləkən düşüb bağa enmək olur. Bu otaqda gördüyüm yeganə şey, sirdaşım, yemək vaxtı mənimlə üz-üzə duran, böyük güzgüdür. Hər dəfə başımı qaldıranda mənə deyirdilər: “Güzgüdə özünə baxma!” Başımı aşağı salıb könülsüz-könülsüz gövsəyirəm. “Ye!” deyirlər. Sakitlik çökdür. Dözülməz bir sakitlik, yalnız qab-qasağın cingiltisi eşidilir. Ömümlə arvadı bir-birilə danışmırlar. Onlara ər-arvad demək olmaz, ailə yaradıblar, uşaqsız bir ailə.

Bəli, bunlar bədbəxtlikdən doğan hissələr idi. Sonralar etiraz və qəzəb hissələrdən də baş qaldırdı, lakin özümə xoşbəxt həyat qurmağı qəti qərara almışdım.

II

Həkimlər məni cərrahiyyə salonunun yanındakı balaca otağa dəvət edəndə soruşdum:

- Nə qədər yaşayarsınız?
- Bir ay, uşağı altı ay.
- Bəlkə yuxulu ikən elə edəsiniz ki, heç ayrılmam.
- Bacarmırsınız, xanım.

Bəş dəqiqə əvvəl oturub gözəliydirdim. Ən yaxın dostlarımızla birgə gözəlmə otağında idim.

– Xanım, həkimlər sizi istəyirlər, – deyər şəfqət bacısı məni içəri çağırırdı. Onun arxasınca gedə-gedə fikirləşirdim: “Bəs niyə belə tez? Axı mənə demişdilər ki, saat yarım çəkər, apardıqları iyirmi dəqiqə ancaq olar”. Ağxalatlı dörd nəfər həkimin mənə tərəf gəldiyini görəndə onların üzündəki ifadəni oxumaq çətin olmadı. Onlardan biri heç nə demədən mənə yer göstərdi. Başa düşmüşdüm. Mən dara çəkilirdim, ölüm hökmünü almış adam isə bir neçə addım o yanda yatmışdı.

– O çox əzab çəkəcək?

– Yox, üzgünlükdən öləcək.

Aşağıya endim. Lift həmin lift idi, amma mən bayaqkı adam deyildim, indi sinəmdə bir ölü ürəyi gəzdürürdüm, dünyanın axırı çatmışdı. Kümə isə cavab verdim: “Hər şey bitdi”. Məni telefona çağırırdılar, yalan danışmağa başladım. Bir az sonra otağa qayıtdım, sən artıq orda idin; sol ayağına vitamin axırdırdılar. Çətinliklə nəfəs alırdın, burnuna zond qoyulmuşdu. Sən yuxulu idin, solğun, qemli görkəmin vardı, hələ istirahət edə bilərdin, kaş axırı salamatlıq olaydı. Ümidim olan günlərdə belə fikirləşirdim: üç gün əzab çəkəcəyik, sonra qarşımızda yenidən tam bir ömür olacaq. Üç əzablı gün keçdi, axırda da ölüm soracağı. Elə bu vaxtdan aramızda yalan hökm sürməyə başladı.

Sən yuxulu olanda da üzünə ümitsizliklə baxmağa qorxurdum, məni boğan dəhşəti gizlədirdim. Özümü arxayınlıqla baxmağa məcbur edirdim. Sən həssus olanda, sənə ilə necə danışacağımı özüm-özümə təkrar edirdim, məşq edirdim. Birgə həyatımızdan mənə qalan tək bu idi. Şəfqət bacısı səni təkərli xərəkə aparanda biz adətə mehrem nəzərlərlə axırncı dəfə baxışdıq.

III

Səkkiz il necə gəlib keçdi. . Şənbə günü idi. Hava hələ soyuqdu. Parise bahar gəlməmişdi, şəhər ətrafında isə səma bomboz, ağaclar çılpacaq olsalar da, bahar tərəvəti vardı.

Menzil idarəsi işçilərindən aldığımız plana baxa-baxa yol gedirdik. Kəndə gəlib çıxınca və axtardığımız mənzilin darvazasını tapınca bir neçə dəfə azdıq. Ağacların araya aldığı bir küçə ilə irəlilədik, axırda evi gördük, eybəcər ev idi, sarı, qırmızı rəngə boyanmışdı.

Ortakdaı alçaq eyvan burun üstündeki ziyil kimi evi daha da eybə-
cərleşdirirdi. Təkcə köhnə kiremitli dam adamın xoşuna gəlirdi.
Yaşlı bir kişi çəmənləyin otunu çalırdu. O bizə tərəf gəldi. Kişi qəmətli
idi, süvarı zabitlər kimi özünü şax tutmuşdu. Onun səliqə ilə bağ-
lanmış qalstukı, sellüloid yaxalığı, həsir şlyapası, aydın və bir az
kinayəli baxışları hələ də yadımdadır. O bizi diqqətlə nəzərdən
keçirir və qısa cümlələrlə danışdı.

Bəli, mülk, doğrudan da, satılır. Baxa bilərsiniz. "Amma, – deyə
o əlavə elədi, – evin mənə dəxli yoxdur, istəyirsiniz xanımı çağırım".
Xanım onun arvadı idi. Gedib arvadını çağırdu. Arvad çiyinə yumşaq
tüllü şal sahib yanıma gəldi. O bizi səmimiyyətlə salamladı, əlindəki
açarları cingildədi arxasınca getməyimizi xahiş etdi. Pəncərələri
açdıq, evi nəzərdən keçirdik. Xeyalında qurub-yaradırdım. Pəncərə-
lərin hər biri zərif, romantik bir mənzərəyə açılırdı. Evi istədiyimiz
şəklə sala bilərdik, bir az aralıda çay axır, ağac da çoxdur, bu torpaqda
sakitlik hökm sürür. Biz burada məhəbbət yuvası quraçağıq.

Bağban qapının qabağında gözləyirdi. Bizi bağçaya lazım olan ağac-
ları göstərdi. O, hər ağacın yanında dayanır, əlini ağacın gövdəsinə
vurur, tezə tumurcuqları göstərir.

– Şabalıd ağacları xəstə idi. Təkcə bırı salamat qalmışdı, qıpqır-
mızı çiçək açıb, evin qarşısını bəzəyirdi. Gördüyünüz palıd ağacının
bu tərəflərdə tayı-bərabəri yoxdur. Görün gövdəsi necə düzdür.
Yuxarıda kiçik ağcaqayın meşəsinin yanında sidr xiyabanı var. Həmin
ağacların əkildiyi yadımdadır. Buranın keçmiş sahiblərindən biri
əkdirmişdi. O, ağacların baş çıxarırdı, onları sevirdi də. Amma
ondan sonrakılar Mejevi, yaxud Mavi sahili xoşlayırlar. Kendi tanı-
maq, sevmək lazımdır. Sız necə, kendi sevirsinizmi?

– Bəli, sevirik.

– Kənd mənim həyatımdır. Amma mən sadəcə bir bağbanam, bağ
sahibi istədiyə vaxt mənə qova bilər. O bu sözləri deyərək bizə ələ
qürurla baxırdı ki, xoşum gəldi.

Həmin vaxtdan cənab B.-yə rəğbətım var. O bizə üç böyük ləkdə
əkilmiş tərəvəzi göstərdi, meyvə ağaclarından söhbət açdı, torpaqdan
danışdı, bir kəsək götürüb ovcunda ovxaladı. Biz yerləşdik, kəhlə ləkə-
rinə, çiyelekliyə, pion çiçəklərinə tamaşa etdik. Şabalıd ağaclarının
arasındakı xiyabanın o tərəfində bağın başsız qalmış sahəsi uzanırdı.
Bura mamur basmış, sarmaşıqlı, qurumuş ağacların çalın-çarpaz yuxulmuş

bir meşə idi. Sonra Uaz çayına tərəf gedən bir cığıra düşdük. Sahildə
durub qayıqlarda üzənlərə əl elədik. Çay cənab B.-ni maraqlandırmırdı.

– Yaxı burda çimmək olarmı?

Sualımız, deyəsən, ona qərbə gəldiyi

– Əgər iyrenməsəniz çimə bilərsiniz: çimənlər var, amma su
mazutla, pişik cəmdəkləri ilə dolu olur.

Çəmənləklərdən birinin yanında cənab B. özünün yaradıcılığını
fəxrle bizə göstərdi: o, ağacların başını cürbəcür quş şəkillərində
vurmuşdu.

– Bax, iş buna dəyərlər! Ağacı bu cür hamarlamaq saatlarla vaxt
istəyir, özünü də bunu bacarmaq lazımdır. İndi bağbanlar belə şeyləri
öyrənmək istəmirlər, çox çətin işdir.

Bu cür sünü formaların yaradılması bizim ən acığımız gələn bir
məhəddir. Amma ağılla və səliqəli görülmüş iş idi, biz də çalışdıq ki,
xoşumuza gəldiyini ona bildirək.

Həmin günün bununla qurtardıq. Malikanədən gedərkən təpə-
lərdən birinin üstündə dayandırıq. Uaz çayı hələ göyerməmiş tarlaların
arası ilə uzanıb gedirdi, uzaqda, lap üfşükdə, bir neçə evlə əhatə
olunmuş kilsə görünürdü. Gözlə mənzərə idi. Çox xoşumuza gəldi.
İstəyirdim səninlə danışım, sənə bir söhbət açım. Amma susdum,
daha doğrusu, əsas məsələdən danışmadım. Hamilə olduğuma hələ
əmin deyildim, özümün də əmin olmadığım bir xoşbəxtliyin sevin-
cini bölüşmək hələ tez idi.

On beş gün sonra yenə qayıtdıq. Bahar öz hökmünü vermişdi.
Maşınımızı evvelki yerində saxladıq. Gün qalxmışdı, ətraf sakit idi.
Biz günəşin dumanı necə parçaladığına və tezəcə aldığımız evin ağac-
ları arasından güclə sezilən damını necə ışıqlandırdığına tamaşa elədik.

İllər keçib. Uşaqlarımız olub. Adı axşamlardan burıdır. Səni gözlə-
yirəm. Təkcə maşınımızın səsinə deyil, sənin müəyyən yerlərdə,
əhvalı-ruhiyyədən asılı olaraq maşına necə qaz verdiyini və necə
eylədiyini də bilirəm. Gözlərimi yumub gecənin səslərinə qulaq
asuram. Sən gəlirsən. Maşını saxlayıb darvazanı açırsan, daha darva-
zanın səsi gəlir, çünki bağlamırsan, deməli yorğunsan. Təkərlər
çinçılı xırıltıdadır, maşının işığı bağlı pəncərələrimizə sıqal çıxır,
sən itimizi şirin dillə oxşayırsan, pilləkəni qalxırsan. Məni oyat-
mamaq üçün ayaqqabını çıxarırsan. Evə gırırsən. Otağımızdasan.
Biz birlikdəyik.

Mən hamıdan əvvəl qalxıb, sübh tezdən bağçaya gedirəm. Bu, günün ən gözəl çağıdır. Çay dumanının arasından bərç vurur. Çəmənlər şəhərdən islanıb, su çiləyən qurğular tərəvəzi və güllüyü suvarır, bağban meyvə yığır, mən onunla birlikdə gözirəm, yetişməkdə olan meyvələrə tamaşa edirəm. Hər səhər qayın, sidr, şaftalı, əncir ağaclarına baş çəkirəm, fəslin gözəl çiçəklərini dərirəm. Oyananda sənsə bağımızdakı, güllüyümüzdəki yeniliklərdən danışacağam

Sentyabr gecələrindən birində uzaq səfərdən qayıdırdıq. Heç kəs gəldiyimizi bilmir, it də hümmür, sakitcə quyuğunu bulayıb qıçlarınıza sırmanır, sevindiğini bildirir. Çayın kənarına çəkilmiş alçaq hasarın üstündə otururuq. Ay, dumağ evimizə, hər küncünə belə olduğumuz bağımızı işığa qərş edib.

İllər keçdikcə duyurduq ki, məhəbbətimiz sayəsində hər şeyə qadir olacağıq. Uşaqlarımız olacaq, sənətimiz, dostlarımız olacaq, evlər tikəcəyik, bəlkə daha yaxşı bir dünya yaradılmasına da xidmətimiz olacaq. Arzular indi həyata keçir. Biz çuşa gəlmiş inşaatçılar kimi hey qurub yaradırdıq. Bu gecə duyuruq ki, planlarımız həyata keçib. Bəlkə uzaqdan gəldiyimizə görə, dəyişikliklər belə kəskin nəzərə çarpır, bəlkə də gecənin çox gözəl olduğuna görə.

Sənin öləcəyini bildiyim gündən anladım ki, daha heç vaxt o yerlərə qayıda bilmərəm. Amma bir dəfə sənin xahişinlə getməli oldum. Cənab B. birinci dəfə gördüyümüz kimi işləyirdi; o həmin çəməninin üstünə səpələnmis qırmızımtıl şabalıd yarpaqlarını təmizləyirdi. Biz gördükdük. O sənin vəziyyətini soruşdu. Dedim ki, yaxşısan, ayağa qalxan kimi bura gələcəksən.

Uşaqlar həyat-bacada oynadılar. Çay hazırladım. Həmişə sənin maşınla gəldiyin xiyabana baxa-baxa çayımızı içdik. Mən bura axırıncı dəfə gəlirdim. Hər şey öz gözəlliyini itirmişdi. Burda bizim yaratdıqlarımız bizsiz də mövcud olacaqdı. Mənim bütün ağaclar, güllərə, itə, quşlara, daha çox eşyalara, divarlara, mebelə, bəzək-düzəyə, şəkəfdə səliqə ilə asılmış paltarlara acıgım tuturdu – onlar qalacaqdı. Bu eşyaların qələbəsi idi, canlı aləmin yox, cansızların qələbəsi idi. Həmin gün fikirləşirdim ki, sən son nəfəsini çəkəndə yer aralanıb burdakıların hamısını udsə nə yaxşı olar.

Bağda keçirdiyimiz bir gecəni yadıma salıram. İndi həmin bağda tək gəzinirəm. Sən öləndən bəri uzaq qaçdığın yerlərdən biri də buradır.

Gecəyarı idi. Teatrda axırıncı biz çıxdıq. Qar yağdı. Əl-ələ tutub gedirdik. Danışmağa nə həvəsimiz vardı, nə də ehtiyacımız. Hara gəldi gedirdik. Hər dəfə maşın gəlib yanımdan səssizcə keçirdilər. Məncə küçələr bomboş idi, bəlkə də boş deyilmiş, məhəbbətimizi bizi bütün aləmdən ayırmış. Biz Parisi görmürdük, gecəyə və səmaya daha yaxın idik. Vəven küçəsini keçəndən sonra Lüksemburqa bağına gəlib çıxdıq. Sən dedin: "Bəlkə keçək bağa?"

Hasarın üstündən aşdıq, gözəl bir aləmə düşdük. Ayaqlarımızın altında qar xırıltıdayırdı. Biz xoşbəxt idik və xoşbəxt olduğumuzu bilirdik. Bu, təmiz, mülayim bir sevinc gətirirdi. Sevinc isə belə bir əqiddən doğurdu ki, dünyada hər şey yaxşı olmalıdır. Sən paltonu çıxarıb yerə sərdin, üstündə oturduq. Gecənin qaranlığında bir-birimizə baxırdıq. Sənin aydın gözələrini və qardan islanmış kirpiklərini görürdüm. Şəhər dövrəmizdə, iki addımlığımızda idi, hasarın o üzündə qalmışdı. Saat üçü vurdu. Axı nəyə görə mən birdən-birə bədbəxtlik haqqında düşündüm? Öz bədbəxtliyimizi yox, onda bu haqda təsəvvürüm də ola bilməzdi, başqalarını düşündüm. Həmin vaxt hardasa insanlar öldürülür, öldürürdülər, ailələr dağılırdı, başsız qalmış körpələr ağlaşırdılar, arvadlar, kişilər çarpayılarında uzanıb öz səfil həyatlarının haqq-hesabını çəkirdilər. Burdan çox uzaqda, Hind-Çində, ölür-öldürürdülər. İnsan mövcud olandan bəri sevinc və qəm, ölüm və həyat oyunu birçə dəqiqə də olsa ara verməyib, həmişə də davam edəcək. Biz xoşbəxtlikdən məst olmuşuq, qol-qola, baş-başa oturmuşduq. Birimiz dedi: "Əgər bir gün bizə bədbəxtlik üz versə çalışırıq mərd olaq". O birimiz cavab verdi: "Mən sənsə söz verirəm".

Şəhər canlanmağa başlayanda biz yola düşdük. Evə qayıdanda da yuxumuz gəlmədi. Həmin yuxusuz gecəni unuda bilmirdim, o çox gözəl, həm də qar kimi təmiz idi.

Bəzən özüm-özumdən çəkinirəm, ehtiyatla dolanıram. Hiss edirəm ki, yene başgicəllənməyə tutacaq. Gerek bir işlə məşğul olam, başım qarışsın. Fikirləşməmək üçün ora-bura qaçıram, işləyirəm. Birçə məqsədim olur: bir saat vaxt keçirmək, beləliklə, saatlar keçir, fikrım yayınır. Amma bəzən ağır fikirlərdən yaxa qurtara bilmirəm. Şəhərlər əhvalım yaxşı olur. Mən iki adam kimi yaşamağa döyənmişəm. Fikirləşirəm, danışırəm, işləyirəm və eyni vaxtda fikrım sənindir. Sənin müəyyən məsafədən görünməyin mənə xoş olur, tutqun çıxmış şəkllə oxşayırsan. Bəzən ehtiyat etmərəm, təslim oluram, ağrım-acım da yaxşı öyrədilmiş cıdır atı kimi amirənə olur. Cəlovu buraxıram və qəfildən tələyə düşürəm. Sən yanımdasan. Səsinə eşidirəm, əlini çiyinə qoysan, yaxud astanada addımlarının səsinə eşidirəm. Mən məhvi oluram. Sütləşib yerimdə qalıram, göz-ləyirəm ki, bu vəziyyətim keçib getsin.

Hərəkətsiz bədəndə fikir, səmanın sükutunu yara-yara yerə enən zədələnmiş təyyarəyə oxşayır. Yox, sən burda deyilsən, orda, buzlı sükut aləmindəsən. Axı nə olub? Hansı səs, hansı duyğu, fikirlərin hansı sirli uyğunluğu səni getirib mənə qovuşdurur?

Hey sənə qarşıyıram; başa düşürəm, bu çox dəhşətlidir, amma özümü sənə təslim etmək üçün də kifayət qədər qüvvəm olmur. Biz üz-üzə durmuşuq. Otaqdakı sükutun səsi bütün gurultılardan güclüdür. Başında qarmaqarışlıq, qəlbində həyəcan.. Mən özüm-müzi keçmiş günlərimizin birində təsəvvür edirəm. Ruhum bədənimdən ayrılır, xoşbəxt günlərimizə, xoşbəxt anlarıma qayıdır.

Parisdə, yaxud Nyu-Yorkda veyillənən, dünyanın axır çatdığıni bilən tənha adam kimi, mənə ucsuz-bucaqsız görünən mənzilin otaqlarını gəzinirəm. Dünyanın axır sən ölümündür. Amma gördürəm ki, dünya sensiz də mövcuddur, həyat davam edir.

Əvvəlki kimi lazımı işləri görürdüm. Özüm isə əvvəlki kimi ola bilərdimmi? Mən güzgüyə baxırdım, toy gecəsinin səhəri güzgüyə baxan gənc, xoşbəxt bir gəlin kimi baxırdım. Yox, üzümde heç nə duyulmurdu. Hələ keçmiş xoşbəxtliyin izləri qalmışdı, əzabımın izləri isə sonralar həkk olunacaq. Mən arxayın ola bilərdim, çünki sən heç nə görməyəcəkdin. Üzümün cizgiləri də, təbəssümüm də əvvəlki kimi idi. Hərəkətlərim də dəyişməmişdi. Mən hamam otağında

olanda o biri otaqdan sənə danışırıdım. Yaxşı eşitmək üçün göz-lərimi yumurdum. Ömrümdə səni bu cür dinləməmişdim, bildirdim ki, bir vaxt səni unudacağam; "Doğrudanmı on beş gündən sonra mən də çiməcəyəm?" deyən səsin yadında qalmayacaq. Mən adamlara zəng vururdum. Sənə göndərilən çiçəklər üçün təşəkkür edirdim. Cərrahiyyə əməliyyatının müvəffəqiyyətlə keçdiyini söyləyirdim, təcili məktublara sənə birgə cavab hazırlayırdım, sonra arxanı sənə çevirib onları məkində yazırdım. Həm də üz-gözümünü görməmi dəyişib istirahət edirdi. Bank verəqlərini bir-bir qoparırdım, pul xərcələri gedirdi... Sən deyirdin: "Mart ayında işləməyə başlaya-ram". Sonra əlavə edirdin: "Mən xoşbəxtəm". Bu zərbələr məni gicəlləndirirdi. Bunlar bıçaq zərbəsi idi, yoxsa ən şirin sözlər? Səni ilk dəfə aldadırdım, inandırıcı baxışlarımla aldadırdım. Sən uçuruma aparırdım və bunun üçün tərifləndirirdim. Xəcalət çəkirdim, amma o vaxta qədər mənə hər şeydən əziz olan həqiqətdən də güclü və dəyərli bir qüvvə mənə bu yalanı danışmağa vadar edirdi. Bəli, bir aydan sonra biz istirahətə gedəcəyik. Taxta evyanlı yaylaq evimiz olacaq, qarlı çölləri gəzəcəyik, meşələr keçəcəyik, günəş şüalarına qorqulmuş dağlar asacağıq. Yox, daha heç vaxt, heç vaxt. Gündə on dəfələrlə həqiqəti sənə açmaq istəyirdim. Birinci cümləni astaca özüm-özümə təkrar edirdim: "Görək sənə deyim", yaxud "biz ayrılacağıq", ya da "sənə yalan deyiblər". Axı sənə dəxli olan bir işi sənədən gizlətməyə nə ixtiyarım var, özünün cəsarətlə gedə biləcəyini yəni nə üçün səni qorxaq kimi aparmalıyıq? İnanırdım ki, mərdlik göstərirdin. Mənə baxırdın: "Mən daha yaxşıyam, işini-gücünü atıb ancaq mənimlə məşğul olma, özümü yaxşı hiss edərdim, heç yerim ağrıyır". Mən susurdum, ayaq tərəfdən çarpayının üstündə oturub hərəkətsiz qalırdım, əlini məndən ayırırdın, köksünü ötürüb fikir-ləşirdim ki, əgər həqiqəti sənə söyləmiş olsaydım indi nə edərdik: ölüm fikri səni bürüyəcəkdik, mən isə qolların arasında höknürecək, öz xoşbəxt həyatımızdan danışacağdım.

Mən sənə bədəninin kəsilməsi yerinə baxırdım. Bu yara səni əyləndirirdi, deyirdin

– Məndə yol açıldı!

Mən o yaraya nifrət edirdim, həm də məəttəl qalmışdım. Burdaca, dodaqlarımdan iki-üç santimetr aralıda səni öldürməyə hazırlaşan xərcəng yaşayırdı. O səni həlak edəcəkdik, özünün isə xəbərin yoxdur.

Fikirlərimi oxuya bilmirdin, sifətim də sənə səlīqə ilə tikilmiş yaran kimi hər şeyi gizlədirdi

– Qənbədir, bilirsənmi, adam sinəsinin yanılmış olduğunu təsəvvür edəndə qərībə hisslər keçirir

– Əlbəttə, belə olur, həm də ki, sən birməci dəfə operasiya olursan.

– Mən sağalandan sonra başını yenə də sinənin üstünə qoyarsan?

Mən başımın hərəkətilə “hə” dedim. Daha heç vaxt, əzizim, ya da sən öləndən sonra. Mən güləmsünürdüm, amma belə fikirləşirdim. İsteyirdim heç nə anlamayım, həyatın özünü tutub saxlayım, daha hərəkət olmasın. Yox, mən elimdən gələn hər işi, nə cür olur-olsun görəceyəm, ölmək, həyatdan məhrum olmaq isə sənə nisibdir.

Sən mənə yorğun, dodaqlardan daha çox gözlərdə oxunan uzaq bir təbəssümle baxırdın. Gözlərin əsil xəstə gözləri idi; ağ solmuş, bozarmış, susuz qalmış qamış kimi həm yaşıla, həm də sarıya çalırdı, qarası isə sədəf kimi idi. Hərdən baxışların ifadəsiz olurdu. Mənim zavallım, mənim məhəbbətim! Bizim günlərimiz elə bil Səna çayı ilə birgə axırdı. Sənin son mənzilə çatmağına lap az qalmışdı. Kəş zəlzələ olaydı, dam uçulaydı, elə bir gözəl təsadüf olaydı ki, ikimiz bir gedəydik, həyatı birgə tərk edəydik.

Hərdən pəncərəyə yaxınlaşırdım, evlərə, yol keçən adamlara, cərgəyə düzülmüş maşınlara baxırdım, hər yerdə bir yazı görtürdüm: “O öləcek!” başqa heç nə görmürdüm.

Ayaq tərəfində çarpayıda uzanırdım, sənə baxıb gülümsünürdüm, ürəkdən gülümsünürdüm, çünki hələlik yanımda olduğun üçün xoşbəxt idim. İsteyirdim həmin anı ömürdən ayırıb götürüm, ondan kiçik bir ad düzəldim, amma bu da heç nə idi, heç nə. Sabahkı günüm qara olacaq, nə edim axı? Mənim bütün fikirlərim eyni bir divarla qarşılaşırdı: çıxılmaz vəziyyət, bağlı dalan. Birçə yol görürdü, o da fəlakət yolu.

Sən nə oldu yeyirdin, mən isə özümlə gövsəməyə məcbur edirdim.

Bir axşam belə dedin: “Ət yumşaq deyil, amma lap təzədir”.

Lap təzədir, deməli bir az əvvəl kəsilib, öldürüldü. Nədənse ürəyim bulandı

Parisdə səməyə təsadüfi hallarda baxırlar. Biz hər dəfə şəhərdən çıxandan sonra göyə baxa bilirik. Ayın və ulduzların hərəkətini izləmək, həmişə hər ikimizin daxil olduğumuz bu sonsuz ələmə səyahət kimi ləzzətli olur. Hər dəfə biz ayrılanda sən ulduzların birində görüş təyin edərdin və mənə elə gəlirdi ki, məhəbbətimizin sonsuz tellərini görürəm. O, parlaq bir tel, qızıl bir xətt, odlı bir izdir; bizim ikimizdən ayrılıb qalır və uzaq nöqtədə birləşir.

Cox vaxt gecəyə, səməyə tamaşa edərkən öz səvincimi və qüsmi daha aydın, daha dəqiq görürəm, dünyamın quruluşunu və bizim ordaki mövqeyimizi, tənalığı, məhəbbətin kamilliyini daha yaxşı anlayıram. Troil Kressidayə belə deyirdi. “Günəşin gündüza, dişi gəyərçinün öz erkeyinə, demirin maqnitə, yerin öz oxuna sədiqliyi kimi .”

Sən öləndən sonra, bir neçə ay göyə baxa bilmədim. Bir yay gecəsi, daha doğrusu, avqustun 28-də o ulduzu yenidən gördüm. Ulduzları arayırdım, onu axtarırdım, tapdım. O təkçə, sakit-sakit Qərbdən Şərçə tərəf hərəkətdəydi. Həmin ulduz insan şüurundan doğulmuşdu, adı “Exo II” idi. Onun sayəsində səmə ilə bənzədim. Həmin axşam uzun müddət çöldə qalıb onun qayıtmasını gözlədim. Elə bilirdim ki, böyük bir qələbə çalmışam. Mən Əlcəzair müharibəsinə, sürgünlərə, insanlara verilən əzablara görə xəcalət çəkmişdim; indi insanların ilk dəfə kosmosa yol açdıqları bir dövrə yaşadığım üçün fəxr edirdim. Sənin qəbrindən bir neçə yüz metr uzaqda idim, sonsuzluq qollarını yanıma salmışdı. Sən yaranmaqda olan bu yeni dünyanı görə bilməyəcəkdin. Daha həyata biganə idin. Heç unuda bilmirəm ki, səni xilas edə biləcək bir dərmanın kəşfini, dünyanın ən gözəl, ən xatəsiz bir raketindən üstün tutardım. Qızılgül gözəl etir saçırı. İflər hürüşürdü, yul tərəfindən qulağıma maşınların uğultusu və maşınlarda gəzənlərin şən qəhqəhələni gəlirdi. Hər dəfə xoşbəxtlik əlamətlərinə rast gələndə, özümün necə bədbəxt olduğumu daha aydın hiss edirdim.

Görək etiraf edim ki, ilk dəfə xatirələrin qoynuna ahlıram, xatirələrimi ətrafıma toplayıram, yaşamaq üçün onlardan kömək diləyirəm, öz keçmişimi arayıram. Hərdən öldüyün üçün sənə acığım tutur. Məni tək qoydun, qaçdın. Sənin ucbatından daha boz səməyə, noyabr yağışlarına, payızın qızılı yarpaqlarına baxa bilmirəm. Əvvəllər qara,

çılpaq ağaclara baxanda baharın tezliklə gələcəyini düşündürdüm, indi onları görməyə gözüm yoxdur Sübhçağından və axşamın al-qaranlığından acığım gəlir, ancaq günəşə, ay işığına baxa bilərəm. Mən şux və dözümlü idim, indi ağırlaşmışam, evvəllər şux addımlarla gəzirdim, indi ayaqlarımı sürüyürəm. Heç nəyə həvəsim yoxdur

Daha heç yerdə sənin gözlerini axtarmıram Uzun müddət səni gördüm Sənətlə birgə gəzmədiyimiz bir cığır, bir küçə, bir sahil varmı? Ya heç yana çıxmamalı, ya da hər yere tək getməli idim. Qarışıq küçələrdə də, kimsəsiz meşə cırıqlarında da tək səni gördüm Ağlım bu görüşdən çəkinir, ürəyim isə istəyirdi. Sən həm yoxdun, həm də vardın. Hər dəqiqə özümün yaşamağım bir yana, ürəyimin sənsiz necə döyündüyünə təəccüb edirdim Hər də deyirdilər ki, sən bizim aramızdasan. Mən razılaşdım. Axı niyə də mübahisə edəsən? Amma özüm-özümə fikirləşirdim ki, bəzi adamlar üçün başqasının ölümü adi bir şeydir. Görsən hamı özünün əbədi olub-olmayacağı haqda fikirləşirmə?

Mən səni çox sevirdim; bədəninin yoxa çıxması ilə razılaşmaq, ruhunun onu əvəz etdiyini və yaşadığını söyləməyə qadir deyiləm. Axı onları necə ayırmaq olar, necə demək olar ki, bu onun ruhudur, bu isə bədəni? Sənin təbəssümün və baxışın, yerləşən və səsin materiya idi, yoxsa xəyal? Həm materiya, həm də xəyal, lakin ayrılmaz idilər.

Hər dəhşətli bir oyun oynayıram: fikirləşirəm ki, görsən sənin bədəninin hansı hissəsi kəsilsə, yaxud şəkəst olsaydı sən mənim sevdiyim həmin adamdan çevrilib başqa adam olardın? Məhəbbətimizin nişanəsi, həddi nədə idi? Nə vaxt deyə bilərdim ki, daha səni tanıya bilmirəm?

Bəziləri mənə deyirlər ki, sevenlər bir-birini çox yaxından tanı-yanda məhəbbət azalır, bitkiyə günəş lazım olan kimi məhəbbətə də pərdə lazımdır. Axı bu pərdə kime gərəkmiş, ondan istifadə etmək acizliyi boynuna almaqdır. Onu yox etmək, aradan qaldırmaq lazımdır. İnsanla nə qədər səmimi, nə qədər yaxın olsan da gör-cəksən ki, aralıqda hələ pərdə varmı.

Yatdığın vaxt sənə və sənin olduğun aləmə, dodaqlarının küncün-dəki təbəssümə, kirpiklərinin astaca titrəməsinə, çılpaq, heysiyyətə bədənini baxıram; bunları evvəllər görməmişdim.

Mən sənin yanıdayam, mavi və ılıq bir suda üzürəm, gözle-yirəm ki, sarılaşmış çiçəklərinə qorq olmuş qapıda görünəsən. Mənə

"salam" deyirsən, yuxuda nə gördüyünü, yuxudan sonra nə fikirləş-diyini də bilərəm, amma səni tamamilə öyrənməmişəm

Biz danışırıq: sənin səsin, fikrin və fikrini ifadə etmək üçün işlət-diyin sözlər dünyada ən yaxşı tanıdığım şeylərdir. Birimizin başladığı cümləni o birimiz başa vura bilərik. Yəni də səni tam öyrənmə-mişəm, bir-birimizi lazımınca öyrənməmişik. Sənin ən adi bir hərə-kətin Cakondanın təbəssümündən də sirlidir. Hər də ən çətin maneə-lər dəf edilir. İnsanı dünyanın kamilliyinə inandıran da gözəl çağlardır Hər də bu kamilliyi əbədi yaşatmaq üçün özümə ölüm arzulayırdım. Lakin insan yaşamaq imkanını qalmaqda özünü öldürür, xoşbəxtlik isə insanı yaşamağa çağırır. Mən dəqiq bilmirəm, amma başa düşü-rəm ki, kamilliyə yetişəndən sonra biz yenidən mübarizələr aləminə düşmək istəmirik. Biz Allah olmuşuq, yenidən dönmə insan olmaq istəmirik.

Məhəbbət bulaqdır, həyatın bulağıdır, dünyanı fırvanlaşdırır, insanı gözəlləşdirir; o həm möcüzədir, həm də məlum bir şey, itirilmiş cənnətin kəşfidir, bədənlə ruhun birliyidir, gücümüzün və zəifliyimizin təbəssümüdür, həyata bağlılıq və eyni zamanda ölümə biganəlikdir, heç kəsini kəşf etmədiyi və həmişə hərəkətdə olan bir gerçəklikdir, ələ keçməzdir, gərək hər gün onu yenidən fəth edəsən.

Məni həyata bağlayan sən idin, indi ölümə tanışlığımın. Ölüm gələndə sənə qovuşacağım haqda düşünməyəcəyəm, fikirləşəcəyəm ki, sənin keçdiyin bir yolla, tanış bir yolla gedirəm

VII

Mən yenə səməyə qayıdıram, yenə göylərə baxmağı sevirəm. Boz, qara buludlar geri çəkilen ordu kimi damların arası ilə sürünür.

Bu gün günəş gizlədilmiş səadətə oxşayır. Mən açıq səmanı, parlaq günəşi axtarıram. Şən olmaq üçün yeni səbəblər tapmalıyam. Üzgüclər olmalı, qaranlıq qovmalı, sən özünü saxlamalıyam. Mən bu yeni vəziyyəti axtarıram. Hər də tapıram, sonra itirirəm. Heç bilmirəm niyə bu qədər inadçılıq edirəm. Uygunlaşmalı, ya da məhv olmalı – bu həyatın qədim qanunudurmu?

Başladığım işi yarımcıq qoymaq qorxuluq olardı. Mən ancaq çıxış yolu axtarmaqla məşğulam. Bu səhər, Lüksemburq bağında

gözərkən evvəllər boşluqda gəzindiyim vaxtları andım. Onda xatırlərim sərbəst dolanırdı. Sən hardasa, min kilometrərlə uzaqda yaşayırdın. Ne yoxluq, ne də məsafə mənə mane olurdu. Biz cəyni fəğanın iki tərənəsi idik və buna heç nə mane ola bilməzdi. Bir sən vardı, bir də mən, ıkmız idik. Amma bu "ikimiz" əslində sən və mənədən ibarət deyildi, o təzə yaranırdı, bizi ötüb keçəcəkdi, bizi yaşadacaqdı.

Düşüncənin, xəyalın dolaşdığı düzəngah bütün mənzərələrdən yaxşıdır. Düzəndəki tənha ağac, səmada uçan bir cüt quş ən qaynar həyatdan canlı, ən yaşıl vadidən yaşılıdır. Bəzən mən danışardım, sən qulaq asırdın, bəzən də bir kəlmə də demədən atların belində yanaşı gedirdik. Elə ki xəyaldan ayılırdım, sənsizliyi, tənha olduğumu başa düşürdüm, ancaq qüssələnmirdim. Sən var idin, biz görüşmüşdük, başqa nə lazımdı ki. Biz hələ bir-birimizə öyrəşməmişdik, hələ çox iş görməli idik.

Mən öz təleyimi yaradırdım, mənə də təleyim yaşadırdı. Özümül qıvraq hiss edirdim və hissələrimdən kənara çıxı bilirdim. Elə zənn edirdim ki, kamil və ağıllı adamam, hər cür hadisə ilə üz-üzə gəlməyə hazırəm. Elə bilirdim ki, "bədbəxtlik – xoşbəxtlik" məsələlərinin mənə dəxli yoxdur. Elə bu inanım özünün xoşbəxtlikdən doğduğundan xəbərsiz idim. Xoşbəxtliyi adı bir şey kimi qəbul etmişdim ..

POL BERNAR

BAŞSIZ AT

(Hekayədən fraqment)

ƏLVIDA, ATCIĞAZI

Marion anası ilə birlikdə "Kiçik yoxsullar" küçəsinin lap qurtaracağında, bir tərəfi "Qara inək" yoluna baxan köhnə evdə yaşayırdı.

Bələ qərribə bir adın bu yola kim tərəfindən verildiği heç kəsə məlum deyildi. Məsəl üçün, Marion çəşidləmə stansiyasının ehtiyat yolunda otuz ilə yaxın paslanmaqda olan, öz dövrünü keçirmiş köhnə və unudulmuş bir parovozun inəyə oxşamasına görə bu yolun "Qara inək" adını aldığını zənn edirdi. Burada bütün relslər çoxdan götürülmüşdü. Köhnə demiryolu xətləri üzərində yalnız bu parovoz qalmışdı. Onun altında tamamilə gile batmış iki parça rels görünürdü. Parovoz yay günəşinin şüaları altında qırmızımtıl-qəhvəyi rəngə çalaraq, çəmənin çobanyastığı gülləri arasında ecaib bir hippopotama oxşayırdı. Yağış yağanda isə əksinə, o, qara rəngə çalır və buludlu səma fonunda tutqun, hətta qorxunc görkəm alırdı.

Payız və qış aylarında külək şiddətlə əsərkən parovozun köhnə qazanı inilti ilə vırıldayı, Marionun on iki balaca iti də buna səs verərək ulayırdı.

Ertəsi gün dərindən sonra Habi dəstədəki dostlarından ən qüvvətlilərini Sezar Aravan firmasının anbarları yanındakı çöllüyə apardı. Orada köhnə, tamamilə sınıb dağılmış taxta vaqonlar arasında paslı demir qalıqları, yanıq şpallar, ayrı-ayrı relslər atılıb qalmışdı. Bir sözle, bura zibillik idi. Marion bu yerin hər künc-bucağını çox gözəl tanıyırdı. O, dostlarını düz axırıncı vaqona tərəf apardı. Orada çoxlu boş butulka var idi.

Uşaqlar yanaşı gedərək, Bertanın bu məqsəd üçün gətirdiyi uşaqlar arabasına əlli ədəd butulka yıxdılar. Sonra Habi, Fernan və Zidor Bakyusa tərəf getdilər. Onlar arabanı növbə ilə çəkib aparırdılar.

Uşaqlar Ziqon atının uçuq daxmasına gəldikdə o, butulkaları görüb lap məəttəl qaldı. Axı o hər şeyi unutmuşdu. Bir də, başlıca səbəb bu idi ki, o nəinki boş butulka yığmaqla məşğul idi, bezen şüşələrin dibindəki şərabı da içməyə imkan tapırdı.

Uşaqlar bir az artıq əylənmək məqsədilə evlərinə qayıdarkən dolama yolla dövrə vuraraq vəğzaldan ötüb keçdilər.

Habi fikirli-fikirli dedi.

– Baxmayaraq ki, at əməlli-başlı bir şey deyildi, vur-tut karton və üç təkərdən ibarət idi. Amma görürsən, onsuz dünəndən vaxtımız necə boş keçir. Sən bilən, atdan vədini yenne yetirəmi?

– Yetirməseydi sübh təzədən işə gedərkən atı özünə ilə bərabər aparmazdı, – deyərək Fernan cavab verdi. – Əlbəttə, cənab Rossi onu təmir edir. Onun təmir üçün bütün alətləri vardır. Ancaq bir qəder gözleməliyik – ağılım kəsmir ki, bazar gününə qəder hazır ola.

– Bəs indi bız nə edəcəyik? – deyərək Zidor sızıldadı. O, diltor olmuşdu.

“Edəmdə” rəngli kovboy filmi göstərilir, – deyərək Fernan dilləndi.

– Məlli məktəbə gedəndə yolda şəkillərini görüb. Qiyamət filmidir.

– Biletin qiyməti bahadır! – deyərək Habi köksünü ötürdü. – Şüanla zəncinin heç vaxt qara çəpəklən belə olmur. Onlar günahkar deyildirlər. Lakin onların yerinə pul verməli olursan. Kassamız isə bomboşdur.

– Marion hər şeyi düzəldər, – deyərək Fernan cavab verdi.

Kafe adamların dolması idi. Habi kafenin yanından keçərkən pəncərədən içəri baxdı.

O, gözənilmədən dostlarına dedi:

– Bazar olmayan günlərdə Rublo buralarda az-az tapılır, baxın ..

Alverçi zalın bir küncündə iki nəfər naməlum adamla oturmuşdu. Əyirlərinə xəzli Kanada gödəkcəsi geymiş bu adamlar stol üstündən ona tərəf əylənərək nədə deyirdilər. Onların şlyapaları az qala birbirinə toxunurdu. Görünür ki, onların söhbəti çox maraqlı idi.

Fernan arxasında tələsik addım səsləri eşidərək çevrildi. Kafenin parlaq işığı altında inspektor Sinenin yaşıl şineli göründü. Zidor və Habi bir-birlərini dümsüklədilər. Sinenin sol yanağına açıq çəhrayı

rəngli məlhəm zolağı yapışdırılmışdı. Bu, onun qarayanız sifətinə gülünc bir şəkil verirdi. Sine nə uşaqları gördü, nə də kafədə oturanlara nəzər saldı. Tezliklə o, qaralıq küçədə gözden itdi.

– Onun üzünə nə yaman siyirilmişdir! – deyərək Habi gülümsündü – Özü də lap təzədir...

– O isə elə bil ki, özündən çox razıdır, – deyərək Zidor təəccüblə qeyd etdi.

– Dünənki axşam yadımdadırmı? – deyərək Habi əlavə etdi. – Sine vəğzal ilə Azadlıq bağları arasındakı yolda kimisə addım-addım izləyirdi. Orada nədə olmuşdu .. Bu nə ola bilər?

Təxminən saat səkkizdə Fernanın atası işdən qayıtdı. O, əliboş gəlmişdi. Fernan heç nə gözlemirdi, o, atasına sakitcə bir nəzər saldı. Atasını başını silməli.

– Mən Rossini gördüm, – o özünü doğrultmaq istəyirmiş kimi dilləndi. – Axı atı o sizin üçün havayı təmir edəcəkdir, mən onu tələsdürə bilmərəm.

Bütün şənbə günü şiddətli yağış yağdı. Fernan dərindən sonra yoldaşları ilə xudahafizləşdi və düz evlərinə yollandı. Belə pis havada küçədə nə etmək olardı? Marion isə öyrəndə yağışdan islanmış plaj, bir küçədən digərinə qaçaraq dəstənin bazar günü kinoya getməsi üçün bir tərəf beş yüz frank toplamağa çalışırdı. Uşaqlar ciblərini çevirərək axırıncı pullarını çıxarıb sayıqda məlum oldu ki, vur-tut iki yüz əlli frank yığılmışdır. Odu ki, Marion haradan olursa olsun axşama qədər çatışmayan məbləği tapmağı özünə söz verdi. Möcüzəyə heç kim inanmırdı. Hamı başa düşürdü ki, nə at, nə də kino olacaqdı.

– Dərədəki butulkaları satsaq necə olar? – deyərək Tatav təzə bir fikir ortaya atdı. – Ziqon ata butulkaların hamısını sevinə-sevinə alar.

– Hamısını satmaq olmaz, – deyərək Marion narazı bir halda cavab verdi. – Bu butulkalar heç kəsə məxsus olmadığı kimi, eyni zamanda hamıya da məxsusdur. Əgər mən butulkaları təsadüfən tapmışımsa, bu o demək deyildir ki, onlardan istifadəmiz kimi istifadə etməliyik. Əgər biz butulkaların hamısını qocaya satsaq, buna nə ad qoymaq olar? Doğrudur, biz yoxsul uşaqlarıq, lakin biz xəspuş uşaqları deyilik!

Düz saat altı tamamda qız Duengilə gəldi. Fəran tək idi, anası onu evdə qoyub getmişdi. O yalnız qaldığından bərk dənizirdi, az qala ağlayacaqdı.

– Beş yüz frank düzəlib! Hətta bir qəder də artıq toplamışam, – deyə Marion sakitcə gülümsəyərək bildirdi. – Ümidvaram ki, uşaqlar razı qalarlar. Düzdür, kino atın yerini verə bilməz...

– Bəs sən pulları necə toplaya bildin? – deyə Fəran maraqlandı.

– Bir qarı verdi. Yeni məhəllədən. Baytar az qala onun Pekin cinsli itni zəhərləmişdi O, ite zorla cürbəcür dərman yedizdirmiş. Amma mən itə ot həlimi içirib iki günə sağaltmışam. Mən itlərin müalicəsi üçün adətən pul almıram, lakin bu dəfə müstəsna olaraq buricini dəfə aldım. Əlbəttə, ata görə! Axı biz bütün bazar günü oturub bir-birimizin üzünə baxmalı deyilik ki!

Heç beş dəqiqə keçməmişdi ki, qapıdakı açarın səsi eşidildi. Gələn Fəranın atası idi.

– Hazırdır, – deyə o, uşaqlara göz vurdu – Kömək edin, atı içəri çəkək...

Yağış kəşmişdi. Küçənin düşənmiş hissəsi yuyulub təmizləndiyindən fənərlərin sarımtıl işığı altında par-par parıldayırdı. Həmişə şənbə axşamları "Kiçik yoxsullar" küçəsində ayrı cür canlanma olurdu: demiryolçular işdən qayıdirdılar, pəncərələrin çoxusundan işıq gəlirdi, qapıların çoxu təybatay açılırdı. "Müttəfiqlər" küçəsindəki kiçik kafe isə həmişə axşam saat ona qədər adamlarla dolu olurdu.

Başsız at bağçada öz üç təkəri üstündə dayanmışdı. Üstünə də kömür torbası salınmışdı.

– Rossi təkərləri təmir etmiş, oymaqları yağlamış və öylmiş milləri düzəltdirmişdir, – deyə Fəranın atası xəbər verdi. – Qiyamət düzəldibdir. Gərək onun xəcalətindən çıxacaq!

Onlar üçlükdə başsız atı itələyib mətbəxə saldılar ki, işıqda ona tamaşa etsinlər. Fəran torbanı qaldırdı və əlini sükənin çəngəlində gəzdirdi. Rossi ona vaqonlara çəkilən yaşıl rəng vurmuşdu.

– İndi daha çapa bilərsən! – deyə atası ucadan səsləndi. – Davam gətirər...

Marion əsgəri parçası götürərək atın kömür tozuna bulaşmış gövdəsini silməyə başladı, Fəran isə təkərləri bir-bir qaldıraraq hərleyib yoxlayırdı. Duen uşaqlara baxır və əsəbi bir halda əllərini silirdi.

– Mənim başıma gülməli bir hadisə gəlmişdir, – deyə o, danışmağa başladı. – Tanımadığım bir tip kafedən çıxaraq, qəflətən qolumdan yapışib soruşur: nə aparırsan? Mən torbanı qaldırıb, atı ona göstərmədim. Atı gördükdə o deyir: "Bu ata beş min frank verirəm". Əvvəlcə mən onun zərərət etdiyini düşündüm, sən demə o, heç də zərərət etmirmiş. O, bağa qədər arxamca düşüb, gətirdikə qiyməti qaldırırdı. Nəhayət, o mənə on min təklif edir... Bilmirdim, bu qanmazdan yaxamı necə qurtarım.

Uşaqlar başlarını qaldırdılar.

– Bu kim ola bilər? – deyə Fəran soruşdu – Rublo olmaya?

– Yox, əşi, heç tanımuram, geyimli-kecimli, zorba bir adam idi, üzünü tük basmışdı. Ancaq gərək ki, zərərət etmirdi. Hər halda belə bir oyuncuğa on min frank vermək özü ağılsızlıq deyilmi?!

Marion və Fəran bir-birinə baxdılar. Onlar özlərində deyildilər. Sevincləri sanki o dəqiqə buxarlanıb havaya qalxmışdı. Düzdür, at burada, yəni onların yanında idi, lakin Duennin söhbəti onların kəfini tamamilə pozmuşdu. Atası oğlunun pərişan olduğunu hiss etdisə də, lakin məsələnin əsil mahiyyətini başa düşmüdü.

– Di bəsdir! – deyə o deyindi. – Gərək bu əhvalatı sənə heç danışmayaydım. İndi sən heyifsilənəcəksən... Oğlum, başa düş ki, sənün atın nəinki on min franka, heç bir qəpiyə də dəyməz! .

Fəran hırs ilə dedi:

– At mənimdir! Mən onu ne on minə, ne də iyirmi minə sataram. Hünəri var, qoy həmin şəxs bir də yaxın gəlsin!

Əlbəttə, bazar günü təmir olunmuş atı birinci Fəran sürdü. O, sükənin yeni çəngəlinin davamlılığını yoxlamalı idi.

– At daha hələm-hələm sənə deyil, – deyə öz razılığını bildirdi. – At heç vaxt belə sürətlə qaçmamışdı.

Artıq hava yaxşılaşmışdı, günəş buludlar arasından görünürdü. Uşaqlar cəld növbə düzəldirdilər və şənbə oyununa bəsləndi. Həbi sürətlə çapmaqda iki dəfə rekord vurdu. Bonbon əvvəlcədən söz verndiyi kimi, at üç dəfə çapdı. Qızlar saçları külləkə yəllənərək ağılsız adamlar kimi küçəşəşi cumurdular. "Kiçik yoxsullar" küçəsi boyunca pəncərələrdə gah qəzəblənmiş, gah da gülümsəyən sifətlər görünürdü. Yolla gedib-gələn adamlar isə cəld bir hərəkətlə dar

səkiye sıçrayırdılar. Onlardan bəziləri söyüş söyür, bəziləri isə məhrəbanlıqla gülüşürdülər

– İrəli! – deyə uşaqlar qışırırdılar.

Hetta Təvəv də dizinin sarıqlı olmasına baxmayaraq var gücü ilə atı sürürdü. Lakin o, başsız atın sürətini azaltmaq üçün dabanlarını yere sürtürdü. Marion da ucadan gülə-gülə çaparaq sürətini azaltmırdı. “Modern Soyuducuları” zavodunun perşeron¹ cinsli boz atı küçələrin kəsişdiyi yerdə görüldüyü zaman Marionun başındakı qara yaylıq yellənərək atın sifətinə toxunurdu. Sürücü bağırırdı, başsız at isə elə bil şahə qalxırdı, o, yoxuşa çatar-çatmaz öz üç təkəri ilə birlikdə yerdən qopub nəzakət gözlemədən, atısını palçıqlı təpəyə tullayırdı.

Bazar günü axşam “Kiçik yoxsullar” küçəsi olduqca izdihamlı idi: kimi kafedən, kinodan, kimi də futbol meydançasından qayıdırdı. Bunların arasında Fəran iki yad adam gördü. Bu yekəbaş adamlar yerli sakinlərə oxşamırdılar. Onlar küçənin sol səkisi ilə bir neçə dəfə üzüaşağı “Qara inək” küçəsinə qədər gedib qayıtmışdılar. Bu müddətdə uşaqların başsız atı neçə çapdıqları elə bil ki, onların diqqətini cəlb etməmişdi. Uşaqlar gülür və şırı-şırı söhbət edirdilər. Astarı boz dovşan dərilə, qəşəng Kanada gödəkçələri geymiş bu adamlara heç kəs fikir vermirdi. Birdən Fəran onların sağ tərəfdəki səkdə, Mariongilin bağçasının hasarı yanında dayandıklarını gördü. Dəstənin yarısı təcikdən atla enən yoldaşını qarşılamaq üçün aşağıda toplaşmışdı. Naməlum adamlar yerlərindən tərpenmədən uşaqlara gözələ baxırdılar.

– Bugünlük bəsdir! – deyə Fəran həyəcanla dihləndi.

Marion da yad adamları görmüşdü. O sezdirmədən başı ilə özündən böyük oğlanlara işarə etdi. Həbi tez balacaları susmağa məcbur etdi. Uşaqların hamısı atı aparən Fəranı üzük qasitək dövrəyə ələraq Duəngilin yaşadığı cəvə tərəf qalxmaya başladılar. Fəran Marion və Həbinin köməyi ilə atı mətbəxdə yerləşdirdi. Soba yanında istirahət edən atası məhrəban baxışlarla onları süzdü.

– Hə, at neçə işləyir? – deyə o, Fərandan soruşdu.

– Qiyamətdir! Elə bil təzədir! – deyə oğlan cavab verdi və bir dəqiqəlik sütkütdən sonra əlavə etdi: – Ancaq tanımadığımız adamların etrafımızda fırlanması bizi narahat edir. Bu mənim heç xoşuma gəlmir...

Atası çəkdiyi çubuğu bir kənara qoyaraq soruşdu.

– Hənsi adamlar?

– Budur, bir bax, – deyə Fəran səssizcə qapını araladı

Atası qapıya yaxınlaşdı, küçəyə baxdı. Küçə artıq boşalmışdı. Düzdür, adamlar kafeye hələ də girib-çıxırdılar, lakin məhəllənin digər küçələri boş idi. Kanada gödəkçəsi geymiş iki nəfər qarşadakı səki ilə yuxarı qalxırdı. Onlar dala baxmadan evin yanından keçib gətdilər. Duen yavaşca qapını bağladı.

– Başsız bir ata on mın vermək! – O öz yerinə otura-otura donquldandı. – Bu nə kələkdir? Qərībə adamlar var!..

– Bu düənki adamdır? – Sən onu tanıdın? – deyə Fəran soruşdu.

– İnanmıram. Deyəsən, boycə hündür olan həmin adamdır. Lakin yeqin dəyə bilmərəm. Qaranlıqdır, yaxşı görə bilmədim. İşdir, əgər sizə toxunan olsa, bizə xəbər verin. Sən də Həbi, atana deyərsən... Biz bu yaramazların sizə kələk gəlmələrinə yol vermərik

Marion gülərək dedi

– Hünərləri var, qoy gəlsinlər.

Yad adamlar gələn tək gününə qədər gözledilər və məhz həmin gün uşaqlarla rastlaşdılar. Artıq axşam saat beş olardı, lakin qərbdə səma aydın idi, batmaqda olan günəşin şüaları buludları parlaq al-qırmızı rəngə boyamışdı. Qürubun incə qızıl rəngli şüaları “Kiçik yoxsullar” küçəsinə səlmışdi.

Dəstənin yarısını təşkil edən böyük uşaqlar Həbinin başçılığı altında Duəngilin yaşadığı evin qarşısında dayanmışdılar. Qalan uşaqlar isə aşağıda, “Qara inəyə” gədən yolun kənarında dayanmış, hər dəfə at döngədə görüldükdə sevinclə bağırırdılar. Balaca Bonbon adətə üzrə küçələrin kəsişdiyi yerdə növbə çəkirdi. Zidor atı ikinci dəfə üzüaşağı sürməyə başlamışdı. O, başı kəsilməyə aparılan donuz balasitək cığıldaya-cığıldaya çapırdı. Budur, üç dəqiqə keçdiyəne baxmayaraq Zidor hələ gən qayıtmamışdı

– Orada o nə oyun çıxarı? – deyə səbirsizliklə öz növbəsini göz-ləyən Juan donquldandı.

Sən iki gündə heç bir hədisə üz verməmişdi. Odur ki, Həbi Duənin xəbərdarlığını tamamilə unutmuşdu. Birdən Həbi Duənin sözlərini xatırlayaraq bağırırdı:

– Gəlin gedək! Təz olun!..

¹ Perşeron – Perş mahalında yetişdirilən ağır yükçəkən at cinsi

Hamı aşağı, enişə tərəf qaçdı. Orada Fernan, Zidor və iki qız Kanada gödəkçələri geymiş iki nəfərdən özlərini müdafiə edirdilər. Kimsə atın sükanından yapışaraq onu uşaqların elindən dartıb almağa çalışırdı. Lakin Berta ilə Marion atın sağ, Zidor ilə Fernan isə sol tərəfindən, Meli də atın sırtına arxa ayağından möhkəm yapışmışdılar. Onların beşi də bütün gücləri ilə bağınırdılar. Bağın hasarı arxasından Marionun on iki it uşaqlara qoşularaq qəzəblə hürüşürdü. Yad adam itləri gördükdə atı buraxdı.

– Onlar atı bizdən pulla almaq istəyirlər! – deyər Fernan yoldaşlarına çıxırdı. – Biz isə... biz onu satmaq istəmirik...

– On mın! – deyər yad adamların boyca hündür olanı bağırırdı. – Bu, az pul deyildir. Siz on minə lungi, başı üstündə olan təpəzə yaxşı bir at ala bilərsiniz!

– Yox, olmaz! – deyər Habi kobudcasına etiraz etdi. – Belə atlardan artıq heç yanda qayırmırlar. At Fernanındır. Bizim oynamağa başqa bir şeyimiz yoxdur, başa düşürsünüzmü? Onun qiyməti yoxdur.

– Əşidirsənmi o nə deyir, Pepe? – deyər o öz yoldaşına müraciət edərək istehza ilə gülümsədi. – Axmaqlar!..

O, ehmalca gödəkçesinin düymələrini açdı və cibindən bir dəstə pul çıxardı.

– Boş-boşuna danışmağınız bəsdir! – o, hədəleyici bir səsle dilləndi. – Bu pulları götürün və tez buradan rədd olun, bu at bizə lazımdır!

– Siz onu ala bilməyəcəksiniz! – deyər Habi qətiyyətlə bildirdi.

Fernan yüngül bir tokanla atı hasara tərəf iteledi. Atı müdafiə etmək üçün on uşaq səki boyunca sədd çəkdi. Şölələnməkdə olan qürub onların ağ və qarabugdayı sifətlərini işıqlandırır. Mənfur, enlikürek, ırğovdəli bu yad adamların silüetləri yaşıl otla örtülmüş yamac üzərində əks olunmuşdu. Bu qərībā səhnəni Peke adlanan sahənin içəriçilərindən gövdəsi pas atmış “Qara inək” də müşahidə edirdi.

– İndi biz sənə başqa yolla başa salırıq, onda məsələnin nə yerdə olduğunu anlırsan, – deyər Pepe adlanan həmin şəxs donquidlandı və Habiyə tərəf addımladı.

Oğlan yerindən tərpənmədi.

Qalan uşaqlar onun ətrafına toplaşdı. Marion dodaqaltı gülürdü, o iki barmağını artıq dodaqlarına yaxınlaşdırmışdı.

– Atı bizdən ala bilməyəcəksiniz! – deyər Habi inamla təkrar etdi. – Əgər bizi döysəniz də atı ala bilməyəcəksiniz. Siz ikinci də kəl kimi zirpəsizin, lakin mən sizdən qorxmuram!

Pepeyin donuzun gözələrinə oxşar xırda gözələri parıldadı.

– Bir dayan, oğlan... Bu saat sənə bir təpik vuraram ki, – deyər o, dodaqaltı mızıldandı.

– Vura bilməzsən! – Habi istehza ilə cavab verdi. – Bunu yalnız atam edə bilər. Onda da ki, mənə tutmaq üçün bütün məhəlləni ayaqdan salmalı olur.

Uşaqlar gülüşdülər.

– Hə, gəl başlayaq, Beaute!¹ – deyər Pepe yoldaşına müraciət etdi. – Əvvəlcə gəl bunun burnunu ovuşduraq...

Marion fit çaladı. Artıq Pepe Habinin üzünə atılmışdı. Lakin Habi kirpi kimi yumurlanıb hazır durmuşdu. Habi xuliqanın qarnına bir kəllə vurdu; zərbə deyəsən onun əhvalını xarab etmişdi. O, ikiqat olub zarlıdaya-zarlıdaya xəndəyə düşdü. Bunu görəndə Beate ləğəbli ikinci xuliqan Habinin üzünə atıldı. Elə bu vaxt birinci it gəlib çıxdı.

Bu, Quqo adlı tula idi. Yamacın kölgə düşmüş tərəfə səsizcə, lakin həddən artıq iti bir sürətlə qaçıb gəlmiş it Beatenin küreyinə tullandı. O, dəhşətdən feryad edərək esməyə başladı. Pepe xəndəkdən qalxarkən köpəyin tinindən çıxıb onlara tərəf qaçan Frits və Sezarla üz-üzə gəldi. Danimarka cinsli it öz in ağzını geniş açmışdı.

Gözlemləndən od saçan hər üç it tövsüyə-tövsüyə avaraların Kanada gödəkçələrini dartıb cırmağa başladı. Gödəkçələr asanlıqla itlərin dişinə keçirdi. Əvvəlcə itlər üstəki kətan parçasını cırırdı, sonra isə həvəslə vatın və boz dovşan derili astarı didib parçalayırdılar. Sanki itlər kəfədi idilər! Hər iki yad adam torpağın üstü ilə diyirlənir, əlləri ilə başlarını tutaraq, özlərini itlərdən müdafiə edirdilər. Marionun hasar arxasında səs-səse verərək hürüşən on iki it canfəşanlıq edirdi.

– Kömək edin! Kömək edin! – deyər Beaute xırıltılı səsle çıxırırdı.

Marion elə bu yalvarış səsini gözəlleyirdi. O, bunu eşitcək köpəkləri səsleyib geri çağırırdı. İtlər itaətlə ona yaxınlaşdılar. Quqo gödəkçənin xəzli yaxasını hələ də dişləri arasında tutmuşdu. Sezarın ağzında gödəkçənin bütöv bir qolu var idi. Frits qana bulaşmış dodaqlarını

¹ Beaute – fransız dilində gözəl deməkdir. Burada isə rəxəndli işlənir.

yalayırdı O, köpeklerin hamısından yırtıcı idi. O saatlarla pusquda dayanardı ki, yoldan keçən tənha bir adamı qapmaqdan həzz alsın. Yad adamlar suitiləri kimi kəsik-kəsik nəfəs alaraq ayağa qalxdılar.

– Sizin köməyə adam çağırmağınızı eşitdikcə biz çox məmnun olduq, – deyə Habi nəzakətlə dilləndi – Ancaq bir daha buralara qayıtmayın!

– Mənim itlərim hümmürlər, – deyə Marion öz pişik gözələrinə bənzər gözələrinə qıyaraq əlavə etdi – İtlər üstündə hücum edəndə sizə heç nə kömək etməz. İndi isə başsız ata əməlli-başlı baxıb onunla vidalaşın!..

Avaralar axsaya-axsaya çıxıb getdilər.

– Daha qayıtmazlar... – deyə onların ardınca baxan Zidor mızıldadı – Bir dəqiqə də gecikseydik itlər dişləri ilə onların burunlarını qoparaçaqdı

– Əgər onların bir qesdi varsa, onda mütləq qayıdacaqlar! – deyə Juan inamla dilləndi

Juanın sözləri Fernanı maraqlandırdı O dedi:

– Axı mənim bu atımda qərnbə nə var ki? O ki, qızıldan deyildir! Tamamilə sınıb tökülür!

– Kim bilir! – deyə Juan davam etdi. – Ola bilsin ki, onda elə bir xüsusi şey var ki, bız görmürük. Onlar isə bunu yəqin ki, görmüşlər.

Uşaqlar atı böyük maraqla, diqqətlə nəzərdən keçirməyə başladılar, sanki bu zavalı oyuncağı ilk dəfə idi görürdülər. Lakin onlar gördülər ki, bu müddətdə onda heç bir dəyişiklik olmamışdır, onun qırtmış başı əvəzinə təzəsi çıxmamışdı. At uşaqlara yalnız buna görə qiymətli idi ki, onlar hər gün onu sürməkdən fəvqəladə bir zövq alırdılar. Kırkə Lyarika öz kiçik qara əllərlə atın yoğun boz rəngli bədənini nəvazişlə tumarladı

– Heç nə başa düşmürəm, – deyə Habi başını tərpətdi. – Əgər atı bizdən “Ferran” məhəlləsinin kiçik xuliqanları almaq istəseydi, deyərdim hə. Axı bunlar böyükdürlər.

Qürub bənövşəyi rəng aldı. Tezliklə qaranlıq çökdü, şəhərə Lyuvini Kambruz otfaındakı kiçik evlər, doklar, emalatxanalar, müxtəlif rəngli işarələri sayırışmaqda olan demiryolu xətləri qaranlığa bürünməyə başladı. Hava sərinləşmişdi.

Kişi pəncəyi geymiş Marion üşüyərək dedi:

– Evə getmək vaxtıdır!

Dəstə dinməz-söyləməz “Kiçik yoxsullar” küçəsi ilə üzüyuxarı qalxmğa başladı. Uşaqların onu da atı dövrəyə almışdı. Fernan atın sükanından çəkür, qalanları isə ona kömək edirdi. Axı bu at onların hamısını məxsus idi.

Həmin gecə evdə Fernan başına gələn hadisəni bütün təfəsilatla ilə nəql etdi

Atası dinmirdi, çünki çox təəccüblənmişdi. Birdən o, mətbəxin küncündə dayanmış ata qeyri-ixtiyarı bir nəzər saldı və ona elə gəldi ki, atda nəse silri bir şey vardır.

– Bu sirri mən bilmək istərdim, – deyə o, nəhayət, dilləndi. – Polis idarəsində bir adamla bu haqda danışmaq pis olmazdı.

Lakin o, bu haqda heç kəsə danışmadı. Deyirdilər ki, polis inspektoru Sine məşhur bir oğru tutmuşdur. Belə iş onun üçün gec-gec düşürdü. İndi isə belə bir vaxtda gəl onunla başsız bir at haqqında danış görə, necə danışacaqsan! Bir də axı, polis idarəsinin işə qarışması yaxşı bir nəticə verməz. Sine özünü göstərmək üçün uşaqları istintaq edərək yoracaq, onların ata-analarını çağırtdıracaqdır. Bu isə uşaqlar haqqında qonşularda pis təəssürat oyadar. Yox!

Buna baxmayaraq Duen sakit ola bilmədi. Ertesi günü işdən qayıdarker qaranlıq “Bakyus” məhəlləsinə tərəf yollandı

Köhnə şeylər alıb-satan qoca Blyaş neft lampasının işığında yığıdığı cır-cındırı seçib ayırırdı. O, yay-qış üst-üstə iki palto geyərdi. Kilsə xadimləri kimi başına qoyduğu rəngi solmuş nimdaş şlyapası uşaqlarına qəder keçmişdi. Qocanın məzəli, ala-bula, kirpiyə oxşayan saqqalı var idi. O, saqqalını iki həftədən bir qırıxardı. Qoca zahurən nə qəder çirkün idisə, qəlben bir o qəder təmiz və səhəbətci idi. Duenin gəlişi qocanı sevindirirdi. O, şəkəfdən bir şüşə qırmızı şərab içirdi. Onların hər ikisi lampaya yaxın oturdular.

– Mən sənin yanına bu məlun at bəndəsində gəlmişəm, – deyə Duen pərtleşmiş halda peysərini qaşıya-qaşıya sözbə başladı.

– At bəndəsində? – deyə Blyaş təəccüblə soruşdu

– Elədir ki, var! Təkərli at ..

Köhnə şeylər satan qoca qəhqəhə çəkərək küreyini stula dayayıb dedi.

– Mən də deyirəm nə at? Axı mən Lyuvindəki bir kəndliden at almağa hazırlaşırıam.

Duen mətəbi uzatmaq üçün uşaqların başına gəlmiş xoşagəlməz hadisənin yalnız bir hissəsini danışdı və onu maraqlandıran əsas məsələyə çatıb dayandı bu at onun əlinə haradan keçmişdir?

– Dayan, dayan, indi yadına düşür ki, doğrudan da, bu at mənim əlimə çox qərribə bir yolla gəlmiş düşmüşdür. Ancaq sənə deyim ki, bu hadisənin sənə oğlunun başına gəlmiş əhvalatla heç bir əlaqəsi yoxdur. Butulka satan Ziqonu tanıyırsanmı? Keçən il elə bu vaxtlar o mənə xəbər verdi ki, nəhayət, Balaca Lyuvindəki zibilliyi təmizləməyə başlamışlar. Bilirsen, o yerləri ki, qırx dördüncü ildə təyyarələr bombardman edərkən demiryolu xətlərini dağıtmışdılar, oranı deyirəm, görmüşdünmü? Orada hər cür zir-zibil var idi və hər kəs istədiyini götürə bilərdi. Mən de getdim ki, bəlkə əlimə bir şey düşsə. Lakin gecikmişdim. Yaxşı nə vərdisə hamısını aparmışdılar. Heç bir cındır parçası, demir parçası da qalmamışdı. Buna baxmayaraq mən axtarmağa başladım. Sən bilən, nə görəmsə yaxşıdır, tör-töküntünün arasında girdə gözlərini mənə zilləmiş kiçik bir heyvan başı gördüm. Əvvəlcə güman etdim ki, orada bir it gizlənmişdir. Əlimdəki linglə daşları bir kənara çəkdim. Birdən taraqqadan ayağımın altına bir at başı düşdü. Bu kartondan qayırılmış baş idi, at başı sanki ülgüclə kəsilmişdi. Yəqin ki, bunu bombanın pəlpəsi kəsmişdi! Mən ehtiyatla həmin zibilliyi təmizləyib atın gövdəsini de tapdım. Desəm inanmazsan, amma mənim başıma belə bir fikir gəldi: “Gəlsənə, buranı bir az da axtarım, yəqin ki, bu atı sürən balaca oğlanı da taparam”. Elə mən atın təkərlərini yenidən çıxarmışdım ki, yanımda iki oğlanın dayandığını gördüm: əlləri ciblərində, üz-gözlərindən cin yağırdı. Onlardan boyca hündür olanı mənə belə dedi:

“İşinizi görün, işinizi görün! Utanmayın! Elə bilin öz evinizdəsiniz. Çıxıb gedərkən açarı xalçanın altına qoyun!”

Ancaq mən, bildiyin kimi, belələrindən heç də qorxan adam deyiləm. Mən ona o ki, var dedim. O isə heç hirsələnmedi də.

“Sənə bu bir qədər qərribə görünür, – deyə o mənə cavab verdi, – axı ev uçulmamışdan qabaq bu at mənim idi”...

Də görüm, sən mənim yerimdə olsaydın, nə edərdin, Duen? Mən o dəqiqə ona təklif etdim ki, atı götürürsən. O mənim təklifimə güldü: – Nə danışsın! – dedi. – Əziyyətinə dəyməz! Neyimə gerekirdi. İndi mən dörd təkərlidə gəzirəm, bu daha cəld gedir!

Elə bu vaxt mən düz onun gözlünün içinə deyirəm:

“Mən “Kiçik Lyuvini”dəki bütün uşaqları tanıyırdım. Səni də tanımamış olmarım. Bəs sənənin adı nədir?”

Deyəsən, sualım nə onun, nə də yoldaşının xoşuna gəldi.

“Yaxşıdır budur, öz işinlə məşğul ol, – dedi. – Atını götür, buradan sürüş get...”

Onlar Ponso yolu ilə çıxıb getdilər. Özü deməyə də mən bu qocağın adını yadıma sala bildim. Onun atası Mallyar adlı birisi vaxtilə “Kiçik Lyuvini”dəki “Sport” kafesinin sahibi idi. Bu oğlanın ağzı həmişə açıq olardı və heyvana bənzər sifəti də yana baxardı. İnan ki, keçən illər ərzində bu alçağın üzü heç də dəyişməmişdi! Ancaq onu yəqin bilirdim ki, polis onu silahlı basqın etdiyinə görə axtarırdı. Şübhəsiz o, bu kimsəsiz boş yerdə gizlənmək istəyirdi. Bəlkə də bizim yerlərə qəzet etmək məqsədilə gəlmişdi. Hər halda onun buraya gəlişi başına bəla açmalı idi.

– Nece məgər? – deyə Duen soruşdu.

– Onu keçən cümə axşamı vağzalın yanında həbs etdilər. Polis inspektoru Sine də onu unutmamışdır!

Duen əlini üzündə gəzdirdi: onun başı qırmızı şərabadan və qoca Blyaşın hekayəsindən hərlənirdi. O, köhnə şeylər satanın yanına gəldiyinə pəşman olmuşdu. Lakin bu gələn bir xəyri oldu: öyrənə bildi ki, uşaqların hal-hazırda sürdüyü karton at islahedilməz cəmət-karın uşaqlıq dövrünün yadigarıdır. Yamanca da şad xəbərdir!

– Atın başını isə sənə üçün saxlamışam, – deyə qoca söhbətinə davam etdi. – Yəqin o haradasa burada, cır-cındırların arasındadır.

– Hansı baş, – deyə Duen təəccübləndi.

– Bu lənətə gəlmiş yaşı balasını başını deyirəm! Mən onu bir-təhər yapıdırmağa çalışdım, lakin o yapışmadı. Hər halda o sənidir, götürüb apara bilərsən... Uşaq sevinər.

Blyaş otağın küncünü aşırdırdı və əlində bir şeylə geri qayıtdı. Duen qocanın əlindəkini əvvəllər görməyə də, o dəqiqə tanıdı. Özüdür ki, var. Bu həmin atın başı idi! Bu dümağ idi, düzdür, üzünün sağ tərəfi və yalı bir qədər saralmışdı, çəhrayı rəngli burun delikləri geniş açılmışdı, dişləri ağarırdı, hiddət ifadə edən gözləri məchul bir nöqtəyə zillənmişdi. Qoca onu qəzetə səriyib Duene verdi. Dostlar adama bir stəkan da şərab içdikdən sonra xudahafizləşərək ayırdılar.

– Qərribə əhvalatdır! – deyə Duen vağzalın yanından keçib evə qayıdarkən düşündü. Parovozların fısıldaması, çeşidləmə stansiya-

sında siqnalların tez-tez yanıb-sönməsi onun fikrini yenə əvvəlki məsələyə qaytardı. Yox, o heç kəsə bir şey deməyəcək, qoy uşaqlar əvvəlki kimi yenə şən olsunlar. Yad adamlara gəlincə yəqin ki, onlar ağlısızdılar, vessalam!

“Kiçik yoxsullar” küçəsində, Duengilin mətbəxindən işıq gəlirdi. Fernanın atası qapını itələdi və əlaqədarlıq otağın küncələrinə nəzər saldı. At yerində deyildi. Fernan da yox idi.

– Uşaq qayıtmamışdır? – deyə o, arvadından xəbər aldı.

– Hələ saat yeddidir, – deyə o, başını döndərmədən cavab verdi.

– Yəqin ki, Habinin, ya da Marionun yanında... ..

– Bəs at? – deyə qəflətən təşvişə düşmüş Duen xəbər aldı. – Onlar atı həmişə hava qaranlıqlaşanda evə gətirirlər... Burada nəse var.

Onun təşvişi arvadı da qorxuya saldı

– On beş dəqiqədir ki, mən evdəyəm, – deyə o, çömçəni yerinə qoyaraq dilləndi – Bir şey olsaydı, qonşular mənə deyərdilər...

– Heç yana getmə. Mən bir Fabergilə deyim, qayıdıram.

O, iri addımlarla “Kiçik yoxsullar” küçəsi ilə üzlaşaşı yollandı. Mariongilin pəncərəsindən işıq gəlmirdi. Duen evə yaxınlaşdıqda itlərin on ikisi də ulaşıdı, lakin heç kəs cavab vermədi. O, “Qara inək” yolunda addımlarını daha da yeyinlətdi və mərkəzi küçəyə çatdıqda sola buruldu. “Gödək Oberten” küçəsində lampalar yanmadığından qaranlıq idi. Xoşbəxtlikdən Juangilin evində işıq yanırdı. Duen otağa girərkən onun iş yoldaşı əsəbi halda göy rəngli iş pəncəyini soyunurdu. Uşaqlar evdə yox idi.

– Mən Fernanı axtarıram, – deyə Duen mızıldandı.

– Mən də Habinin, – Jua pəncəyini geyə-geyə cavab verdi

– Xəbərin varmı?

– Nədən? – Duen qorxa-qorxa soruşdu.

– Onların atını oğurlamışlar!..

MÜNDƏRİCAT

Alfred d3 Brea

Bir balaca parisli (tərcümə edən Rəşid bəy Axundov)7

Alfons Dode

Balaca Madu (tərcümə edən Hacı Hacıyev) 27

Pol Verlen

Hamudan gözəl dəniz (tərcümə edən Hamlet Qoca)61

Şirin yuxu (tərcümə edən Hamlet Qoca) 62

Qadın və pişik (tərcümə edən Hamlet Qoca) 62

Qəlbimə göz yaşım axır (tərcümə edən Hamlet Qoca)63

Sənün üçün, məhəbbətim (tərcümə edən Rafiq Musayev) 63

Ömrüm üstə yuxu çökdür... (tərcümə edən Telman Nəzərli)64

Qaspar Onezin mahnısı (tərcümə edən Telman Nəzərli)64

Şəhərə yağış yağır (tərcümə edən A Kəmalə) 65

Anatol Frans

Krenkebil (tərcümə edən Kamil Mehdiyev) 66

Gl d3 Mopassan

Dilənçi (tərcümə edən Afaq Masud) 89

Artur Rembo

Heyranlıq (tərcümə edən Rəsul Rza) 93

Duyum (tərcümə edən Rəsul Rza) 94

Jül Renar

Gündəlik (tərcümə edən Rafail Nağıyev) 95

Yadlar və dostlar (tərcümə edən Məmməd Arif)110

Giyom Apolliner

Mirabo körpüsü (tərcümə edən Hamlet Qoca)115

Andre Mornua

Fəslin çiçəkləri (tərcümə edən Hamlet Qoca)116

Necə oldu ki, Pyer Duş məşhurlaşdı? (tərcümə edən Elçin)128

Əsirin qayıtması (tərcümə edən Rauf İsmayilov)132

Pol Elüar

Qüsse (tərcümə edən Hamlet Qoca)138

Haqq-ədalət (tərcümə edən Hamlet Qoca)138

Azadlıq (tərcümə edən A.Kəmalə)139

Səndürülmüş işıqlar (tərcümə edən Rəsul Rza)140

Gözəllik (tərcümə edən Rəsul Rza)140

Fəhle (tərcümə edən Rəsul Rza)140

Poeziya tənqidi (tərcümə edən Rəsul Rza)140

Məskunlar (tərcümə edən Rəsul Rza)141

Marsel Eme

Cırdan (tərcümə edən Hamlet Qoca)142

Jorj Simenon

Məqrənin qəlyanı (tərcümə edən Hamlet Qoca)148

Jan Pol Sartr

Lizzi (tərcümə edən Süleyman Rüstəm)183

Ümmül Bana

Qafqaz günləri (tərcümə edən Hamlet Qoca)213

Ümid yerinə gəliş (tərcümə edən Hamlet Qoca)232

Portret (tərcümə edən Hamlet Qoca)249

Süni mərmər (tərcümə edən Elçin)262

Mari Lutz Ver

Pəretin nağılları (tərcümə edən Hamlet Qoca)267

Alber Kamü

Taun (tərcümə edən Hamlet Qoca)288

Sizif haqqında mif (tərcümə edən Hamlet Qoca)302

Pol Tiyyar

Azadlıq dənizçisi (tərcümə edən Güllən Hasanzadə)306

Pyer Qamarra

Onəzimin ixtirası (tərcümə edən Hamlet Qoca)328

On iki ton brilyant (tərcümə edən Əziz Gözəlov)333

Fransuaza Saqan

Salam, qüsse (tərcümə edən Hamlet Qoca)355

Ann Filip

Bir göz qurpumu (tərcümə edən Hamlet Qoca)365

Pol Bernar

Bəşsiz at (tərcümə edən H.Mahmudov)381

**FRANSIZ ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYASI**

**İKİ CİLDDƏ
II CİLD**

**"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKİ
2007**

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Aslan Almasov*

Korrektorlar: *Leyla Hüseynova
Elnaz Xəlilqızı*

Yığılmağa verilmişdir 31.03.2007. Çapa imzalanmışdır 05.07.2007.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 25. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 59.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

446(4)
F81

